

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

**ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ
У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ
XI/2**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

НОВИ САД, 2024

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

XI/2

Тематски зборник

Нови Сад, 2024

JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU XI/2
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU XI/2
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE XI/2
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE XI/2
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ XI/2
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ XI/2
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE XI/2
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO XI/2
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO XI/2
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU XI/2
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN XI/2

Уреднице: проф. др Снежана Гудурић
проф. др Марија Стефановић
проф. др Јасмина Дражић

Технички секретари: мср Анђелка Гемовић и проф. др Драгољуб Перић
Издавач: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Суиздавач: Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача: Проф. др Миливој Алановић
За суиздавача: Сања Риста Попић

Академски одбор: проф. др Твртко Прћић
проф. др Владислава Гордић Петковић
проф. др Едита Андрић
проф. др Предраг Мутавцић
проф. др Славица Перовић
проф. др Јагода Гранић
проф. др Октавија Неделку
проф. др Давиде Астори
проф. др Жан-Пол Мејер
проф. др Михај Радан
проф. др Тијана Ашић
проф. др Татјана Ђуровић
проф. др Надежда Силашки
проф. др Љубица Влаховић
проф. др Игор Лакић
проф. др Сабина Халупка Решетар
проф. др Татјана Самарџија Грек
проф. др Јелена Ајџановић

Рецензенти: проф. др Михај Н. Радан, Западни универзитет у Темишвару, Румунија
проф. др Мира Трајкова, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопље,
Северна Македонија
проф. др Давиде Астори, Универзитет у Парми, Италија

Лектура и коректура: аутори

Идејно решење корица: Mihai Bădescu

ISBN 978-86-6065-879-3

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору II*, одржаној 18. и 19. новембра 2023. године, као и други радови који по својој тематици и квалитету одговарају профилу Зборника.

Рецензенти појединачних радова:

Ајџановић Јелена, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Ајџановић Милан, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Ајџановић Наташа, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Алановић Миливој, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Андрејевић Ана, *Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Србија*; Андријевић Маја, *Универзитет у Крајевцу, ФИЛУМ, Србија*; Андрић Едита, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Andrić Marta, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Антанасијевић Ирина, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Astori Davide, *Università di Parma, Italia*; Ахметагић Јасмина, *Институт за српску културу Приштина – Лейосавић*; Ашић Тијана, *Универзитет у Крајевцу, ФИЛУМ, Србија*; Biasio Marco, *Ca' Foscari Università, Venezia, Italia*; Бакалуца Јелена, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Balić-Nižić Nedeljka, *Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Барби Маурицио, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Бјелаковић Исидора, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Бјелетић Марта, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Блатешић Александра, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Богдановић Весна, *Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука, Србија*; Бодрич Радмила, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Божић Синчук Милица, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Бојовић Драгиша, *Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија*; Брадашевић Саша, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Бошњакковић Жарко, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Bratičević Irena, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Васић Данијела, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Вилић Ивана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Влаховић Љубица, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Vodanović Barbara, *Sveučilište u Zadru, Hrvatska*; Вранеш Ксенија, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Вујовић Ана, *Универзитет у Београду, Училишски факултет, Србија*; Вујчић Никола, *Универзитет у Крајевцу, ФИЛУМ, Србија*; Вукићевић Драгана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Вукотић Александра, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Vuletić Nikola, *Sveučilište u Zadru, Hrvatska*; Вулетић Ђурић Јулијана, *Универзитет у Крајевцу, ФИЛУМ, Србија*; Вучо Јулијана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Габоровић Кример Сања, *Универзитет у Новом Саду, Грађевински факултет Суботица, Србија*; Гароња Радованац Славица, *Универзитет у Крајевцу, ФИЛУМ, Србија*; Гвозден Владимир, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Глигоријевић Ивана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Глушац Татјана, *Универзитет у Новом Саду, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић”, Србија*; Гољак Светлана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Гордић Петковић Владислава, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Grabčanović Merima, *Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina*; Громовић Милан, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Gubić Ivana, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Драгићевић Рајна, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Дражић Јасмина, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Дуран Тарик, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Дурбаба Оливера, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Ђорђевић Драгана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Đorđević Léonard Ksenija, *Université Paul-Valéry Montpellier 3, Francuska*; Ђурић Жељко, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Ђурић Љиљана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*

ја; Ђурић-Пауновић Ивана, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Ђуровић Татјана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Екер Кристијан, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Ераковић Борислава, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Ераковић Радослав, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Županović Mario, Sveučilište u Zadru, Hrvatska; Зарифовић Грковић Мирјана, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Зобеница Николина, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Ibrišimović-Šabić Adijata, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina; Ивановић Бранислав, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Ивановић Маја, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, Србија; Илић Велимир, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Илић Мирјана, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Ишпановић-Чапо Јулијана, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Јаковљевић Младен, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Србија; Јаковљевић Радуновић Ана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Јанковић Јелена, Институт за српски језик САНУ, Србија; Јањић Данијела, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија; Јањић Марина, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Јовановић Јована, Институт за српски језик САНУ, Србија; Јеврић Тамара, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Србија; Јокић Јасмина, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Јошић Неђо, Институт за српски језик САНУ, Србија; Јуришић Марина, Институт за српски језик САНУ, Србија; Кавгић Александар, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Кавгић Панић Олга, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Каличанин Милена, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Kenda Jana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Slovenija; Киш Наташа, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Кличковић Далибор, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Ковачевић Борко, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Ковачевић Петровић Бојана, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Коларић Ана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Комароми Бојана, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Србија; Крсмановић Радосављевић Аница, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија; Кочевски Ивана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Корда-Петровић Александра, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Кузмановић Јовановић Ана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Лазар Жолт, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Lazarević Di Giacomo Persida, Università degli Studi G. d'Annunzio Chieti-Pescara, Italia; Лазић Коњик Ивана, Институт за српски језик САНУ, Србија; Лакић Игор, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет, Црна Гора; Лалић-Крстин Гордана, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Lehotski-Samardžić Ana, Sveučilište „Josipa Jurja Strossmayera” u Osijeku, Hrvatska; Лојаница Марија, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија; Лома Александар, Универзитет у Београду, Филозофски факултет / САНУ; Ломпар Весна, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Лопичић Весна, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Лончар-Раичевић Александра, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија; Lupić Ivan, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Hrvatska; Magnani Marco, Università di Trento, Italia; Маља Имами Наиле, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Malnar Jurišić Marija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska; Манић Матић Вања, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Marinović Anamarija, Centar za luzofone i evropske književnosti i kulture Univerziteta u Lisabonu, Portugalija; Марић Биљана, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Марићевић Балаћ Јелена, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Маричић Месаровић Сања, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Марјановић Саша, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Марковић Жељко, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија; Марковић Јелена, Универзитет у Источној Сарајеву, Босна и Херцеговина; Мар-

ковић Маја, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Милановић Александар, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Милановић Жељко, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Миленковић Бранка, *Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија*; Милић Мира, *Универзитет у Новом Саду, Факултет спортиа и физичкој васпитања, Србија*; Милинковић Снежана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Миличевић Маја, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Мирић Мирјана, *Балканолошки институт, Србија*; Мирков Лидија, *Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Србија*; Мишкељин Ивана, *Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет, Србија*; Младеновић Радивоје, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Млађеновић Миливоје, *Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет, Србија*; Muscianisi Domenico Giuseppe, *Università di Parma, Italia*; Musulin Maša, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Недељковић Даница, *Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија*; Nedelcu Octavia, *Univerzitet u Bukureštu, Fakultetu za strane jezike i književnosti, Rumunija*; Ненин Миливој, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет / САНУ, Србија*; Nigoević Magdalena, *Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Николић Јелена, *Универзитет у Источној Сарајеву, Босна и Херцеговина*; Николић Милка, *Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија*; Николић Часлав, *Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија*; Нинковић Сања, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Орсић Срђан, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Панић Церовски Наталија, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Папишта Жолт, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Parać Lakić Iva, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Пауновић Родић Стефана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Пауновић Татјана, *Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија*; Пејовић Анђелка, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Перић Драгољуб, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Перић Пркосовачки Бојана, *Универзитет у Новом Саду, Медицински факултет, Србија*; Петковић Јелена, *Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ, Србија*; Петровић Драгољуб, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Пешикан-Љуштановић Љиљана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Пижурица Мато, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Половина Весна, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Половина Наташа, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Поповић Драгана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Поповић Људмила, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Poropat Jeletić Nada, *Sveučilište u Puli, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Пралица Дејан, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Pretnar Мојса, *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska*; Продановић-Станкић Диана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Проле Драган, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Radan Mihai, *Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija*; Радин Сабашош Мирна, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Радић Јованка, *Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија*; Радић Првослав, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Радић-Бојанић Биљана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Радусин Бардић Наташа, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Радовановић Драгана, *Институт за српски језик САНУ, Београд / Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Србија*; Радуловић Оливера, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Раичевић Горана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Редли Јелена, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Ристановић Колај Ирена, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Ристивојевић-Рајковић Наташа, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Ристић Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Савић Грујић Ана, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Самарџија Татјана, *Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија*; Свирчев Жарка, *Институт за књижевност и уметност у Београду, Србија*; Секеруш Павле, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија*; Сикимић Биљана, *Балкано-*

лошки инстѣиѣуѣ САНУ, Србија; Силашки Надежда, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Економски факулѣѣѣ, Србија; Симиѣ Зоран, Инстѣиѣуѣ за срѣски језик САНУ, Србија; Соколовиѣ Далибор, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Spahić-Šagolj Edina, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina; Средојевиѣ Дејан, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Srdanović Irena, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Hrvatska; Станишиѣ Вања, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Степанов Страхинѣ, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Стефановиѣ Марија, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Стипанчевиѣ Ана, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Станковиѣ Станислав, Универзитѣѣ у Пришѣтини са привременим седишѣѣѣ у Косовској Митровици, Србија; Стојичиѣ Виолета, Универзитѣѣ у Нишу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Стојичиѣ Војкан, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Стојковски Борис, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Tamara Sandra, Sveučilište u Puli, Filozofski fakultet, Hrvatska; Тодоровиѣ Душица, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Томин Светлана, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Топалов Јагода, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Тричковиѣ Дивна, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Ćurković-Major Franciska, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska; Успенски Ениса, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Факулѣѣѣ грамских уметносѣѣѣ, Србија; Filan Kerima, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina; Filipin Nada, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska; Филиповиѣ Јелена, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Филиповиѣ Соња, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Franić Ivana, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Hrvatska; Халас Поповиѣ Ана, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Хациѣ Радовиѣ Зорица, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Хорват-Футо Харгита, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Ćengić Nermina, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina; Чудиѣ Марко, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија; Шкориѣ Марко, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Šnitová Jana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Slovenija; Шпановиѣ Ана, Инстѣиѣуѣ за срѣски језик САНУ, Србија; Штрбац Гордана, Универзитѣѣ у Новом Сагу, Филозофски факулѣѣѣ, Србија; Xiaolei Jin, Универзитѣѣ у Беоѣрагу, Филолошки факулѣѣѣ, Србија.

ПРЕДГОВОР

Када се 2012. године, у оквиру истоименог пројекта, појавио први број тематског зборника *Језици и културе у времену и простору*, у њему је било укупно 70 радова распоређених у пет поглавља, од којих је једно било додатно подељено на шест ужих тематских целина. Током наредних година, број истраживача на пројекту је растао, а истоимени научни скуп окупљао је све више учесника из различитих земаља и институција, од универзитета и факултета, преко научних института и лабораторија до самосталних истраживача. Потоњи зборници већином су били двотомни (осим бројева III и VI који су били једнотомни), да би претходни, *Језици и културе у времену и простору 10*, као и овај који је пред вама, обухватили три књиге.

Испоставило се да су рад на очувању језичке и културне баштине и кроз њих сопственог идентитета, као и потреба за бољим разумевањем другог и другачијег, добили посебан значај почетком трећег миленијума. О томе данас најбоље сведочи како број изложених радова на међународној конференцији *Језици и културе у времену и простору 11* (преко 180), тако и број приложених текстова (преко 150), од којих су 124 добила по две позитивне рецензије врхунских стручњака из одговарајућих области.

Велики број прихваћених радова захтевао је и реорганизацију уобичајених поглавља Зборника, која су овога пута разврстана у петнаестих ужих тематских целина.

Прва књига посвећена је темама из шире области културе, књижевности и историје, и садржи три тематске целине и то 1. *Језик, култура, традиција* (4 рада); 2. *Књижевне теме* (31 рад) и 3. *Историјске теме* (5 радова).

У другој књизи сабрани су радови који припадају области општих лингвистичких истраживања и они су распоређени у осам тематских целина: 1. *Историја језика* (3 рада), 2. *Дијалектологија* (5 радова), 3. *Једнојезичка истраживања* (7 радова), 4. *Фонетика и фонологија* (2 рада), 5. *Лексикологија и лексикографија* (6 радова), 6. *Језички електронски ресурси / дигитализација* (3 рада), 7. *Контрастивна анализа* (5 радова) и 8. *Коинитивна лингвистика* (6 радова).

Трећа књига доноси радове из различитих области примењенолингвистичких истраживања, груписаних у четири тематске целине и то: 1. *Анализа дискурса* (7 радова), 2. *Језик у медијима* (7 радова), 3. *Традицијологија* (9 радова) и 4. *Методика наставе* (22 рада).

Текстови сабрани у овом Зборнику, написани на више европских језика, сведоче о различитим формама и начинима изражавања језичког и културног идентитета, о особеностима у поимању света код говорника једног одређеног језичког кода, о језичким и културним контактима, о променама у језику и култури у времену и кроз време, о проблематици учења страних језика и прихватања другачијег виђења себе и других, о медијском простору као месту на којем се данас сударају традиционалне вредности са глобалистичким тенденцијама, али и о медијима као о најмоћнијем средству за очување управо различитих језика и култура.

Читајући приложене радове постајемо свесни до којих су граница језик, друштво, историја, култура, традиција, књижевност, образовање и медијски простор свеприсутни, специфични, али и општи, стално у кретању кроз простор и време, а у доба глобализације и у непрестаној борби за опстанак. У том новом глобалном (и глобалистичком) свету, посебно се истиче значај образовања и то оног које, чувајући сопствене националне вредности, истовремено препознаје вредности и предности других, те интегрише туђа позитивна искуства и вредности у своја.

И поред великог броја радова и тематских целина, надамо се да ће читаоци успети да пронађу ону танану али веома чврсту нит која од прве до последње странице повезује како текстове унутар једне књиге тако и све три књиге међусобно. Реч је о својеврсној Аријадниној нити која

кроз некад уже а некад шире пролазе једног лавиринта, који представља савремени свет, води ка једном јединственом циљу – да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост које у данашње време треба да подстакну боље разумевање не само туђег него и сопственог језичког и културног наслеђа и на њему утемељеног идентитета.

Стога *Језици и културе у времену и простору II* настављају причу започету у првом и настављену у свим потоњим зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, новембра 2024.

Снежана Гудурић
Марија Стефановић
Јасмина Дражић

САДРЖАЈ

Предговор	7
I ИСТОРИЈА ЈЕЗИКА	12
ОРСАТ Лигорио, Почетно озвучење у далматороманским реликтима	13
Јелена Павловић Јовановић, Условне реченице са везником <i>īge</i> у административно-правном стилу српског језика у 19. веку	24
Славица Пантић, Иницијалне сугласничке групе [s] + оклузив у француском и италијанском језику у поређењу са српским – дијахрони приступ	35
II ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА	48
Марина Јуришић, Метатеза сугласничке групе -зј- у српским народним говорима	49
Бранкица Марковић, Из савремене антропоније Новог Сада 2 – лична имена женске деце рођене у Новом Саду 2021. године	61
Мирјана Петровић-Савић – Јелена Капустина, Називи за животиње у Речнику Драгачева (лексичко-семантичка анализа)	80
Драгана Радовановић – Јована Јовановић, Клисурски говори у контексту севернијих косовско-ресавских говора (лингвогеографски оглед)	88
Зоран Симић, Синтаксичко-семантичке одлике предлога <i>ог</i> у говору призренског Подгора и Подрине у светлу граматикализације	99
III ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	109
Divna Glumac – Jelena Kitamura, Dva tipa japanske vremenske rečenice sa značenjem situaciono-uslovne temporalnosti	110
Сања Јока, Прилог тумачењу лексичког, граматичког и категоријалног значења у анализи карактеристика јапанског језика	123
Вања Миљковић – Ана Миленковић, Каузални сценарио емоционалних глагола у савременом српском језику	134
Сања Нешковић, Модална значења пропартиципа на -(y) <i>acak</i> / -(y) <i>ecek</i> у турском језику	153
Анђелка Пеловић, Индикатив и субјунктив у допусним реченицама у шпанском језику и њихови еквиваленти у српском	164
Milena Porović Pisarri, Srpski modalni glagoli podizanja i kontrole u bezličnim konstrukcijama	179
Анета Спасолевић, Критеријуми за идентификацију степена лексикализованости радног глаголског придева у српском језику	187

IV ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА	199
DANICA M. JEROTIJEVIĆ TIŠMA, Examining potential factors of selectivity in L2 phonetic convergence: evidence from EFL learners' vowel production	200
ALEKSANDAR ŽIVANOVIĆ, Clear speech in Serbian as L1 and English as a foreign language: a pilot study.....	211
V ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА	220
JELENA BABIĆ, Pojedine odlike savremenih tokova u vojnoj terminologiji arapskog jezika.....	221
MAURIZIO BARBI, La voce “demone” nel Vocabolario Zingarelli (1922-2023).....	231
JELENA BILJETINA, Definisanje u rečnicima: slučaj glagola <i>to eat</i> i <i>jesti</i> u engleskom i srpskom	244
МАРИЈА ВУЧКОВИЋ, О чиниоцима који доприносе различитим резултатима позајмљивања истог глагола: студија случаја.....	255
NENAD TOMOVIĆ, Problemi u transkripciji složenica i sintagmi koje potiču iz engleskog jezika	264
VI ЈЕЗИЧКИ ЕЛЕКТРОНСКИ РЕСУРСИ / ДИГИТАЛИЗАЦИЈА.....	274
ALEKSANDAR KAVGIĆ – OLGA PANIĆ KAVGIĆ, Academic, educational and professional linguistic work with AI chatbots and AI tools: advantages and disadvantages.....	275
MELITA ALEKSA VARGA, Digitalizacija i očuvanje hrvatskoga paremiološkog blaga.....	287
NIKOLA JANKOVIĆ, Anotacija ITALSERB govornog učeničkog korpusa srbofonih studenata italijanskog jezika	298
VII КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА.....	312
EDITA ANDRIĆ – DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Poredbeni frazeologizmi sa glagolima kretanja u mađarskom i srpskom jeziku	313
ТИЈАНА БАЛЕК, О ситуативним модификаторима <i>join</i> и <i>еще</i> из семантичког, синтаксичког и когнитивистичког угла	326
DRAGANA DROBNJAK – SNEŽANA GUDURIĆ, Ptice u francuskoj i srpskoj frazeologiji.....	335
GORDANA M. RISTIĆ – KATALIN Đ. OZER, Recepcija biblijskih paremija u nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku.....	344
VIII КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА	354
ТИЈАНА VESIĆ PAVLOVIĆ, Konceptualizacija želje putem izvornih domena gladi i žeđi u srpskom i engleskom jeziku	355
МИЛЕНА ЈАКИЋ ШИМШИЋ – МАЈА САВИЋ, Категоризација објеката на примеру посуда из домаћинства у српском језику	368
JOVANA MARČETA, Les mots stimuli <i>femme</i> et <i>homme</i> dans les associations verbales françaises.....	381

JOVANA MARČETA – IVANA LAZIĆ-KOŃIK, Konceptualizacija pojma <i>život</i> na materijalu srpskih, francuskih i italijanskih frazema: komparativno-kontrastivni pristup.....	395
СТЕФАНА ПАУНОВИЋ РОДИЋ, Мужевност као одраз стереотипа мушкарца у словачкој и српској језичкој слици света.....	404
СТАНА РИСТИЋ – ИВАНА ЛАЗИЋ КОЊИК, Концепт <i>језик</i> на системском – речничком материјалу...	419

I

ИСТОРИЈА ЈЕЗИКА

ОРСАТ ЛИГОРИО

ПОЧЕТНО ОЗВУЧЕЊЕ У ДАЛМАТОРОМАНСКИМ РЕЛИКТИМА¹

Рад се бави озвучењем почетних плозива у далматороманским реликтима као нпр. лат. PLĀNIAM > сх. *бл̌ања* 'ренде', лат. *TRAGĪNĀRIUM > сх. *дракм̌ар* 'сидро за вађење мреже' или лат. CORVUM 'гавран' > сх. *зр̌б* 'курјал'. Констатовано озвучење условљено је (како се у раду предлаже) фонетским околностима латинских предложака.

Кључне ријечи: далматоромански, српскохрватски, контактна лингвистика, историјска фонетика, етимологија

1. УВОД

У типичним условима, латински безвучни плозиви р-, т-, с- остају у далматороманским позајмљеницама (или тзв. реликтима) безвучни, тј. дају српскохрватско *п-*, *т-*, *к-*. Упореди:

- лат. р- > сх. *п-*, нпр. лат. PALATIA > сх. *п̌олача* 'палата' (Дубровник, ERHSJ II 590), лат. PLACĒRE > сх. *пл̌акијер* 'радост, наслада' (Ц. Држић, Градић, *op.cit.* II 675), лат. PRAEJESTŌRIUM > сх. *пр̌итур̌* 'посуда за преношење маста из винограда за вријеме јематве' (Комижа, *op.cit.* III 38);
- лат. т- > сх. *т-*, нпр. лат. TABERNAM > сх. *т̌овијерна* 'крчма' (Дубровник, ERHSJ III 486), лат. TRASTAM > сх. *тр̌ајта* 'мрежа потегача' (Корчула, Лумбарада, Пељешац, Смоквица, *op.cit.* III 492);
- лат. с- > сх. *к-*, нпр. лат. SĪMISEM > сх. *к̌ймак* 'стјеница' (Будва, Дубровник, Ластва, Паштровићи, Потомје, ERHSJ II 80), лат. CLĀVEM 'кључ' > сх. *к̌лав* 'мандал' (Бијела, Богдашић, Доброта, Кртоле, Ластва, Муо, Прчањ, Рисан, Столив, *op.cit.* II 92), лат. CAPRULUM > сх. *Копраљ* (Skok 1950: 150).

Но, у неким далматороманским реликтима мјесто безвучних *п-*, *т-*, *к-* на мјесту латинских р-, т-, с- долазе звучни *б-*, *д-*, *з-*. Овај рад бави се могућим узроцима те појаве.

2. ГРАЂА

Лат. SAVEAM 'шупљина' > 'кошара; кавез' — сх. *ка̌јба* (Блато, Milat Panža 2015: 185), *ка̌јба* (Дубровник, Лика, Силба, ERHSJ II 16), *к̌еба* (Шибеник, *loc.cit.*), *ка̌јна* (Трогир, Geić 2015: 151), *ка̌јница* (Дубровник, Војанић–Trivunac 2002: 156), *кемна* (Богдашић, Доброта, Лепетане, Прчањ, Столив, ERHSJ II 16), *га̌јба* (Сењ, Moguš 2002: 33), *га̌јба* (Брбињ, Rančić 2013: 51; Колан, Oštarić 2005: 121; Омишаљ, Mahulja 2006: 76; Повљана, Tičić 2004: 111; Сали, Piasevoli 1993: 92; Хвар, Benčić 2013: 174), *га̌јба* [sic] (Молат, Раб, Црес, ERHSJ II 16), *га̌јба* (Бели, Velčić 2003: 115; Блато, Milat Panža 2015: 185; Кукљица, Maričić Kukljicanin 2000: 72; Муртер, Juraga 2010: 90; Ривањ, Radulić 2002: 97; Сеструњ, Fatović 2017: 60; Уније, Nikolić 2000: 124), *з̌а̌јба* (Паг, Kustić 2002:

¹ Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду — Филозофском факултету (број уговора 451–03–66/2024-03/200163).

170), *gâjбица* (Иж, Martinović 2005: 88; Рава, Vožin 2017: 119), *gâjбица* (Бели, Velčić 2003: 115), *gâjбица* (Вргада, Jurišić 1973: 58). Ареал се простире од Боке до Крка. Облици *кајба* и *кајна* долазе од XVI вијека (Бела, Рањина; Бела, Гундулић, Држић, Канавелић, Канижлић, Стулић), облик *гајба* од XVII вијека (Белостенец, Кавањин, Микаља), облици *гајна* и *хајба* од XVIII вијека (Белостенец; Бела, Стулић); в. RJA III 89, 91, 551, IV 470, 739. Етим. ERHSJ II 16; исто Ligorio 2014 s.v. ERHJ II 256 сада изводи сх. *gâjба* од истриот. *gaiba* ослањајући се на Снојев рјечник s.v. *gâjba*. Но, то не може бити тачно јер ондашње *gaiba* није истриотско него вељотско. («Prevzeto iz neke dalmatinsko rom[anske], domnevno istriotske predloge, prim. veljotsko na Krku *gaiba* ‘kletka’»; в. Snoj s.v.) Облика *gaiba* у истриотском нема; в. Dalla Zonca 1978 и Cernecsa 1986.

Један дио документованих облика има почетно озвучење (*gâjба*, *gâjба*, *gâjба*, *gâjба*, *gâjбица*, *gâjбица*), а други не (*кајба*, *кајба*, *кѣба* *кајна*, *кајница*, *кемпа*). Облици без озвучења претежно су јужнијег (Блато, Богдашић, Доброта, Дубровник, Лепетане, Лика, Прчањ, Силба, Столив, Трогир, Шибеник), а они са озвучењем сјевернијег простирања (Бели, Блато, Брбињ, Вргада, Иж, Колан, Кукљица, Молат, Муртер, Омишаљ, Паг, Повљана, Раб, Ривањ, Сали, Сењ, Сеструњ, Уније, Хвар, Црес). У Дубровнику и Блату налазе се и озвучени и неозвучени облици. Озвучење у континуантама лат. *SAVEAM* биљеже још неки романски језици: ит. *gabbia*, *gebo* (Венеција), *gaia* (Напуљ), *gaġa* (Ђенова), окц. *gabia*, шп. *davia* и стпорт. *gaiva*; в. REW 1789. Такође, вељ. *gaġba*; в. Bartoli 1906: II 185, Elmendorf 1951: 30. Према томе, озвучење у реликтима лат. *SAVEAM* може бити и вулгарнолатинска појава; в. Rohlf 1966: 197. Реликте лат. *SAVEAM* стога искључујемо из разматрања.

Лат. *SISTERNAM* ‘спремник за воду’ — сх. *густијерна* (Дубровник, Раднић, Цавтат, ERHSJ I 318; Дубровник, Bojanić-Trivunac 2002: 84), *густријена* (Чилипи, ERHSJ I 318), *гистѝрна* (Блато, Milat Panža 2015: 151; Брусје, Dulčić–Dulčić 1985: 462; Вис, Roki 1997: 137; Питве, Barbić 2011: 77; Трогир, ERHSJ I 318; Хвар, Benčić 2013: 188), *густѝрна* (Пељешац, ERHSJ I 318), *густрѝна* (Кућиште, Рачиште, loc.cit.), *гуштирна* (Врбник, loc.cit.), *густѝрна* (Трогир, Geić 2015: 115), *гуштиѝрна* (Ошљак, Valčić 2012: 64), *густѝрна* (Бибиње, Šimunić 2013: 260; Вргада, Jurišić 1973: 66), *густѝрна* (Божава, Молат, Угљан, ERHSJ I 318; Брбињ, Rančić 2013: 56; Зларин, Bjažić–Dean 2002: 134; Иж, Martinović 2005: 102; Колан, Oštarić 2005: 141; Кукљица, Maričić Kukljićanin 2000: 83; Сали, Piasevoli 1993: 103; Сеструњ, Fatović 2017: 69), *густѝрна* (Рава, Vožin 2017: 126), *густѝрна* (Ривањ, Radulić 2002: 106), *густѝрна* (Паг, Kustić 179), *гуштиѝрна* (Муртер, Juraga 2010: 97), *гуштерна* (Дубашница, Паг, ERHSJ I 318), *гушћерна* (Ластово, ERHSJ I 318), *бистијерна* (Котор, Bartoli 1906: II 291; Паштровићи, Пераст, Рисан, ERHSJ I 318), *бистѝерна* (Бијела, Богдашић, Будва, Доброта, Кртоле, Лепетане, loc.cit.), *бистиерња* (Бар, Сутоморе, loc.cit.), *брстијерна* (Столив, loc.cit.). Ареал се простире од Будве до Крка. Облик *густерна* долази од XV вијека (Бернардин, Марулић), облици *гуштирна* и *гуштерна* од XVI вијека (Хекторовић; Белостенец, Врамец), облици *густијерна* и *гуштирна* од XVII вијека (Бела, Волтиђи, Стули; Кавањин), облик *бистијерна* од XIX вијека (Вук); в. RJA I 332, III 511, 512, 516. Етим. RJA III 512, ERHSJ I 318; исто Rocchi 1990: 135, EPCJ III 317, Ligorio 2014 s.v. и ERHJ I 110. В. и Ligorio 2015b: 57, 2023: 9.

Сви документовани облици имају почетно озвучење (*густијерна*, *густријена*, *гистѝрна*, *густѝрна*, *густрѝна*, *гуштирна*, *густѝрна*, *гуштиѝрна*, *густѝрна*, *густѝрна*, *густѝрна*, *густѝрна*, *густѝрна*, *густѝрна*, *гуштиѝрна*, *гуштерна*, *гушћерна*, *бистијерна*, *бистѝерна*, *бистиерња*, *брстијерна*). Зашто један дио реликата има *г*- а други *б*-, још увијек није разјашњено. Озвучење у континуантама лат. *SISTERNAM* биљеже још неки романски језици: ит. *yusterna* / *yisterna* (Калабрија), сард. *gistera*, истриот. *dzusterna*; в. REW 1951. Такође, новогрчки латинизми / романизми *γιστέρνα* и *γισυστέρνα*. Према томе, озвучење у реликтима лат. *SISTERNAM* може бити и вулгарнолатинска појава; в. Rohlf 1951: 203. Реликте лат. *SISTERNAM* стога искључујемо из разматрања.

Грч. *κολίας* > лат. *COLIAM* ‘недорасла скуша’ — сх. *голѝц* (Вир, Лука, Повљана, Vuletić–Skračić 2018: 66), *голац* (Карлобаг, Луково, Мартиншница, Призна, Стариград, Цриквеница, Vinja

1986: II 321), *голѣц* (Омишаљ, Mahulja 2006: 80), *голић* (Иж, Vuletić–Skračić 2018: 66), *голић* (Новиград, *loc.cit.*), *голчић* (Бргуље, Колан, Новаља, Сали, Стара Новаља, Рава, *loc.cit.*), *голчић* (Бакар, Јабланац, Кали, Малинска, Мартинићица, Нерезине, Омишаљ, Пунат, Сали, Vinja 1986: II 321), *голицћ* (Паг, Vuletić–Skračić 2018: 66), *голицћ* (Ловран, Мошћеничка Драга, Рабац, Vinja 1986: II 321), *голчић* (Метајна, Vuletić–Skračić 2018: 66), *гѣчић* (Омишаљ, Mahulja 2006: 80), *гољац* (Ошљак, Vuletić–Skračić 2018: 66), *гољчић* (Лопар, Vinja 1986: II 321), *гуља* (Цриквеница, *loc.cit.*), *гујић* (Врбник, *loc.cit.*). Ареал се простире од Дугог отока до Крка. Облик *голец* долази од XVIII вијека (Белостенец); в. RJA III 219. Етим. JE I 183, Ligorio 2014 s.v. Алтернативно, в. ERHSJ I 582. Скок изводи *голац* ‘недорасла скуша’ итд. од сх. *го* (у смислу *млад*).

Ако је Вињина етимологија исправна (?), сви документовани облици имали би почетно озвучење (*голѣц*, *голац*, *голѣц*, *голић*, *голич*, *голчић*, *голицћ*, *голицћ*, *голицћ*, *гѣчић*, *гољач*, *гољчић*, *голицћ*, *гуља*, *гујић*). Озвучење не биљежи ни грчки као ни други језици у које је ова грчка ријеч зајмљена: нгрч. *κολός*, ит. *culèa* (Бари), *culeie* (Таранто), *culèu*, *colèu*, *ulèa* (Саленто), рум. *coliosul*, тур. *kolyoz*; в. JE I 18.

Лат. *corvum* ‘гавран’ > ‘курјал’ — сх. *крѣ* (Башка Вода, Градац, Дрвеник, Мокошица, Подгора, Суђурај, Трн, Трпањ, Vinja 1986: II 292), *хрѣ* (Корита, *loc.cit.*), *кѣрба* (Будва, *loc.cit.*; Броце, Дубровник, Слано, Улцињ, Vinja 1986: II 292), *хѣрба* (Врбоска, Јелса, Прожура, Стариград, *loc.cit.*), *грѣ* (Бријеста, Доли, Драче, Дрвеник Вели, Дуба, Ходиле, *loc.cit.*), *грѣ* (Сплит, ERHSJ II 184). Ареал се простире од Улциња до Сплита. Етим. ERHSJ II 184; исто JE I 106, Holzer 2011²: 116 и Ligorio 2014 s.v.

Један дио документованих облика има почетно озвучење (*грѣ*, *грѣ*), а други не (*крѣ*, *кѣрба*, *хрѣ*, *хѣрба*). Облици са озвучењем претежно су сјевернијег (Бријеста, Доли, Драче, Дрвеник Вели, Дуба, Сплит, Ходиле), а облици без озвучења јужнијег простирања (Башка Вода, Будва, Врбоска, Градац, Дрвеник, Дубровник, Јелса, Корита, Мокошица, Подгора, Прожура, Слано, Стариград, Суђурај, Трн, Трпањ); в. карту 1 испод. На Пелјешцу се налазе и озвучени и неозвучени облици. Други романски језици озвучење у континуантама лат. *corvum* не биљеже; в. REW 2269. Исто вриједи и за вел. *kuarb* ‘гавран’; в. Bartoli 1906: II 198, Elmendorf 1951: 56.

Лат. *congrum* > **grongum* ‘угор’ — сх. *груј* (Бијела, Будва, Дубровник, Мљет, Муо, Паштровићи, Рисан, Столив, Сутоморе, ERHSJ I 627; Брусје, Dulčić–Dulčić 1985: 460; Дубровник, Војанић–Trivunac 2002: 86), *груј* (Блато, Milat Panža 2015: 150; Богдашић, Брач, Корчула, Кућиште, Пераст, ERHSJ I 627), *груј* (Баошић, Бријеста, Брна, Вела Лука, Говеђари, Доброта, Доли, Драче, Дуба, Жуљана, Колочеп, Корита, Корчула, Костањица, Лепетане, Лумбарда, Мељине, Млини, Мокошица, Молунат, Муо, Пераст, Прожура, Слано, Суђурај, Трпањ, Улцињ, Цавтат, Vinja 1986: II 231), *груџ* (Бибиње, Šimunić 2013: 257; Божава, Дуги оток, Раб, Сењ, ERHSJ I 627; Бабац / Турањ, Бибиње, Брбињ, Бргуље, Вели Рат, Верунић, Вир, Добропољана, Драгове, Запунтел, Зверинац, Иж, Ист, Кали, Колан, Крај, Лука, Лукоран, Метајна, Молат, Мрљане, Невиђане, Новаља, Новиград, Олиб, Паг, Пашман, Петрчане, Пољана, Преко, Премуда, Привлака, Рава, Ражанац, Ривањ, Сали, Савар, Силба, Солине, Стара Новаља, Сукошан, Сутомишћица, Vuletić–Skračić 2018: 70; Брбињ, Rančić 2013: 55; Вргада, Jurišić 1973: 65; Ист, Smoljan 2015: 122; Колан, Oštarić 2005: 137; Ошљак, Valčić 2012: 62; Повљана, Tičić 2004: 120; Ривањ, Radulić 2002: 104; Сеструњ, Fatović 2017: 67; Уније, Nikolić 2000: 125), *груџ* (Иж, Martinović 2005: 99; Кукљица, Vuletić–Skračić 2018: 70; Кукљица, Maričić Kukuljićanin 2000: 81; Сали, Piasevoli 1993: 102), *груг* (Барбат, Божава, Вели Рат, Вињерац, Ист, Јабланац, Кали, Карлобаг, Кленовица, Кукљица, Лопар, Луково, Невиђане, Новаља, Паг, Пакленица, Петрчане, Привлака, Рава, Ражанац, Ривањ, Сеструњ, Стариград, Сали, Трибањ, Угљан, Vinja 1986: II 231), *грух* (Премуда, Vuletić–Skračić 2018: 70), *грух* (Илович, Крница, Мали Лошињ, Медулин, Молат, Нерезине, Премуда, Рабац, Сракане, Уније, Vinja 1986: II 231), *грум* (Крк, Малинска, Хрватско приморје, ERHSJ I 627; Омишаљ, Mahulja 2006: 84), *грум* (Нови, Селце, Цриквеница, Краљевица, Бакарац, Бакар, Омишаљ, Волоско, Ловран, Мошћеничка

Драга, Vinja 1986: II 231), *грун* (Башка Нова, Валун, Малинска, Стара Башка, *loc.cit.*), *груњ* (Бели, Velčić 2003: 125), *груњ* (Црес, ERHSJ I 627; Крница, Медулин, Рабац, Vinja 1986: II 231). Ареал се простире од Улциња до Истре. Облици *груј* и *грум* долазе од XVIII вијека (Бела, Волтићи, Вук; Белостенец); в. RJA III 480. Етим. ERHSJ I 627, Ligorio 2014 s.v.

Сви документовани облици имају почетно озвучење (*груј*, *груј*, *груј*, *груџ*, *груџ*, *груг*, *груџ*, *грук*, *грум*, *грум*, *грун*, *груњ*, *груњ*). Озвучење у континуантама лат. CONGRUM биљеже још неки романски језици: ит. *gongro* / *grongo*, *grunku* (Сицилија), *gronġe* (Таранто) и јфранц. *grunc*; в. REW 2144. Такође, вел. *graun* ‘угор’; Bartoli 1906: II 186, Elmendorf 1951: 32. Према томе, озвучење у реликтима лат. CONGRUM > *GRONGUM може бити и вулгарнолатинска појава. Реликте лат. CONGRUM > *GRONGUM стога искључујемо из разматрања.

Лат. *CREPULUM — сх. *Грбаљ* (Црна Гора, ERHSJ I 274). Најраније је потврђено у XIV вијеку, као *Грбаљ*; в. RKSS I 239. Етим. ERHSJ I 274, Skok 1950: 76; исто Ligorio 2014 s.v. У бокељској је далматороманштини *VpV > b* правилна појава; уп. лат. LUPELLUM > *лубијал* (Муо, ERHSJ II 323).

Једини документовани облик има почетно озвучење (*Грбаљ*). Лат. *CREPULUM илирска је позајмљеница; в. Ligorio–Savić 2022: 15. Од истог предлошка је још сх. *грџа* и ит. *grappa*, обје ријечи у значњу ‘стијена’ и са почетним озвучењем. Према томе, озвучење у реликтима лат. *CREPULUM може бити и илирска или супстратска појава. Реликте лат. *CREPULUM стога искључујемо из разматрања.

Лат. CRIBRUM > CRĪBUM ‘сито’ > ‘међа међу виноградима’ — сх. *грива* (Далмација, ERHSJ I 619). Ареал није могуће ближе одредити. Долази од XVIII вијека (Белостенец); в. RJA III 436. Етим. ERHSJ I 619; исто Ligorio 2014 s.v.

Једини документовани облик има почетно озвучење (*грива*). Други романски језици озвучење у континуантама лат. CRIBRUM > CRĪBUM не биљеже; в. REW 2324.5.

16

Лат. CRĪBRULAM > CRĪBLAM ‘ситашице’ > ‘међа у пољу; лијежа’ — сх. *грѣбља* (Бибиње, Šimunić 2013: 255; Вргада, Jurišić 1973: 64; Зларин, Bjažić–Dean 2002: 134; Повљана, Tičić 2004: 119; Ошљак, Valčić 2012: 61; Ривањ, Radulić 2002: 103; Сали, Piasevoli 1993: 100; Сеструњ, Fatović 2017: 66), *грѣбља* (Брбињ, Rančić 2013: 54; Иж, Martinović 2005: 97; Ист, Smoljan 2015: 120; Колан, Oštarić 2005: 135; Кукљица, Maričić Kukljićanin 2000: 80; Рава, Božin 2017: 123), *грѣбја* (Муртер, Juraga 2010: 95), *грѣбја* (Паг, Kustić 2002: 177), *гривља* (Далмација, ERHSJ I 619), *грѣбја* (Трогир, Geić 2015: 111), *грѣбја* (Вис, Roki 1997: 132). Ареал се простире од Виса до Пага. Облик *грѣбља* долази од XVI вијека (Вранчић, Микаља, Белостенец, Стулић); в. RJA III 425. Етим. ERHSJ I 619; исто Ligorio 2014 s.v.

Сви документовани облици имају почетно озвучење (*грѣбља*, *грѣбља*, *грѣбја*, *грѣбја*, *гривља*, *грѣбја*, *грѣбја*). Озвучење у континуантама лат. CRĪBRULAM > CRĪBLAM биљеже још неки романски језици: сокц. *gr[if]*, сткат. *griva*; в. REW 2324.4. Према томе, озвучење у реликтима лат. CRĪBRULAM > CRĪBLAM може бити и вулгарнолатинска појава. Реликте лат. CRĪBRULAM стога искључујемо из разматрања.

Лат. PLANCULUM ‘даска’ > ‘клуба’ — сх. *блѣнак* (Дубровник, Конавли, Кућиште, Потомје, Чилипи, ERHSJ I 105; Конавли, EPCJ IV 107). Ареал се простире од Конавала до Пељешца. Долази од XIX вијека (Зоре); в. RJA I 42. Етим. RJA I 423, ERSJ IV 107. В. и Ligorio 2015a. Алтернативно, в. ERHSJ I 105.

Једини документовани облик има почетно озвучење (*блѣнак*). Други романски језици озвучење у континуантама лат. PLANCULUM не биљеже; в. REW 6571.

Лат. PLĀNIAM ‘равнина’ > ‘ренде’ — сх. *плѣња* (Бибиње, Šimunić 2013: 499; Блато, Milat Panža 2015: 315; Вргада, Jurišić 1973: 155; Дубровник, Војанић–Trivunac 2002: 287; Божава, Ду-

бровник, Пераст, Столив, ERHSJ II 675; Зларин, Bjažić–Dean 2002: 170; Иж, Martinović 2005: 273; Корчула, ЈЕ III 321; Кукљица, Maričić Kukuljićanin 2000: 213; Колан, Oštarić 2005: 346; Паг, Kustić 2002: 295; Муртер, Juraga 2010: 201; Повљана, Tičić 2004: 261; Ривањ, Radulić 2002: 223; Сали, Piasevoli 1993: 252; Сеструњ, Fatović 2017: 187; Трогир, Geić 2015: 292; Уније, Nikolić 2000: 158), *плѣња* (Брусје, Dulčić–Dulčić 1885: 593; Вис, Roki 1997: 338; Питве, Barbić 2011: 225; Хвар, Venčić 2013: 356), *плѣња* (Брбињ, Rančić 2013: 128; Ошљак, Valčić 2012: 165; Рава, Božin 2017: 238), *плања* (Дубровник, Bartoli 1906: II 298), *блѣња* (Бели, Velčić 2003: 43; Босанско Грахово, Доњи Рамићи, Загарач, Лика, Прошћење, Рожаје, Стара Црна Гора, Ускоци, ERCSJ IV 110; Омишаљ, Mahulja 2006: 26; Сењ, Moguš 2008: 8), *блѣња* (Раб, Пунат, Крк, ERHSJ II 675), *блања* (Никшић, Дрвар, ERCSJ IV 110; Раб, Bartoli 1906: II 298). Ареал се простире од Боке до Крка те сеже и у унутрашњост. Облик *плања* долази од XVII вијека (Микаља, Бела); в. RJA X 7. Етим. Budmani 1883: 161, ERHSJ II 675: исто Rocchi 1990: 278, Ligorio 2014 s.v. и ERSJ IV 110. Алтернативно, в. ERHJ I 63. Но, уз наведено мјесто в. и Ligorio 2023: 8.

Један дио документованих облика има почетно озвучење (*блѣња*, *блѣња*, *блања*), а други не (*плѣња*, *плѣња*, *плѣња*, *плања*). Дуж обале, облици без озвучења претежно су јужнијег (Бибиње, Блато, Божавица, Брбињ, Вргада, Дубровник, Зларин, Колан, Корчула, Кукљица, Иж, Муртер, Ошљак, Паг, Пераст, Питве, Повљана, Рава, Ривањ, Сали, Сеструњ, Столив, Трогир, Хвар), а они са озвучењем сјевернијег простирања (Бели, Крк, Омишаљ, Пунат, Раб). У унутрашњости, налазе се само облици са озвучењем (Босанско Грахово, Доњи Рамићи, Загарач, Лика, Никшић, Прошћење, Рожаје, Стара Црна Гора, Ускоци); в. карту 2 испод. Други романски језици озвучење у континуантама лат. PLĀNIAM не биљеже; в. REW 6573, 6580, 6581.

Лат. PUTEUM ‘бунар’ — сх. *пуџ* (Блато, Milat Panža 2015: 355; Дубровник, Vojanić–Trivunac 2002: 332; Муо, Кућиште, ERHSJ III 65; Питве, Barbić 2011: 264), *пуч* (Дубровник, Bartoli 1906: II 299), *пуџ* (Потомје, ERHSJ III 65), *пуц* (Лабин, ЈЕ III 55), *бџ* (Муртер, Ligorio–Vuletić 2013: 465), *баћ* (средња Далмација, ERHSJ I 255), *бац* (Трогир, Geić 2015: 31). Ареал се простире од Боке до Истре. Облик *пуч* долази од XIII вијека (Микаља, Вук; Ветранић, Орбин, Кашић, Канавелић); в. RJA XII 608. Етим. ERHSJ III 65; исто Rocchi 1990: 291, Holzer 2011²: 142 и Ligorio 2014 s.v. В. и Ligorio 2023: 8.

Један дио документованих облика има почетно озвучење (*бџ*, *баћ*, *бац*), а други не (*пуџ*, *пуџ*, *пуц*). Облици без озвучења претежно су јужнијег (Блато, Дубровник, Кућиште, Лабин, Муо, Потомје, Питве), а они са озвучењем сјевернијег простирања (Муртер, средња Далмација, Трогир); в. карту 3 испод. Други романски језици озвучење у континуантама лат. PUTEUM не биљеже; в. REW 6877.

Лат. *TRAGINĀRIUM ‘скуп удица; сидро за вађење мреже’ — сх. *тракмѣр* (Омишаљ, Сењ, ЈЕ I 131; Сењ, ERHSJ III 489 и Moguš 2002: 153), *тракмѣр* (Омишаљ, Mahulja 2006: 340), *тракмѣр* (Хвар, ERHSJ III 489), *трахмар* (Макарска, ERHSJ III 489), *тркмѣр* (Трогир, Geić 2015: 426), *тркмѣр* (Вргада, ERHSJ III 489), *тркмѣр* (Брач, Каштела, Сплит, ERHSJ III 489), *тркмѣр* (Брач, Пољница, ЈЕ III 131), *тркумѣр* (Драчевица, ЈЕ III 131), *тахмѣр* (Комижа, ЈЕ III 131), *трѣмар* (Башка Вода, ЈЕ III 131), *трсмѣр* (Макарска, ERHSJ III 489), *фркмѣр* (Малинска, ЈЕ III 131), *дракмѣр* (Брбињ, Rančić 2013: 40; Иж, Martinović 2005: 69; Рава, Božin 2017: 103; Сали, ЈЕ I 131), *дракмѣр* (Ривањ, Radulić 2002: 83), *дракмѣр* (Паг, ERHSJ III 489; Раб, Bartoli II 290; Сеструњ, Fatović 2017: 46), *дракумѣр* (Паг, Kustić 2002: 154), *дракумѣр* (Ист, Smoljan 2015: 85), *дркмѣр* (Кукљица, Maričić Kukuljićanin 2000: 56), *дрѣмар* (Муртер, Juraga 2010: 79), *дрѣмѣр* (Вргада, Jurišić 1973: 50), *дрѣмар* (Првић-Шепурина, ЈЕ I 131), *дакмѣр* (Вели Рат, ЈЕ I 131), *дакмѣр* (Дуги оток, ERHSJ III 489), *дракѣр* (Малинска, ERHSJ III 489). Ареал се простире од Виса до Крка. Облик *дркмѣр* долази од XVI вијека (Вранчић, Микаља, Стулић), облик *даркмѣр* од XVII вијека (Микаља), облици *тркмѣр* и *дракмѣр* од XVIII вијека (Бела, Стулић; Белостенец); в. RJA II 782, XVIII 687. Етим. ERHSJ III 489; исто Ligorio 2014 s.v. Алтернативно, в. ЈЕ I 131.

Један дио документованих облика има почетно озвучење (*дракм̃ар, дракм̃ар, дракмар, дракум̃ар, драку̃ар, дркм̃ар, др̃кмар, др̃км̃ар, др̃кумар, дакм̃ар, дакм̃ор, драк̃ар*), а други не (*тракм̃ар, тракм̃ар, тракм̃ор, трахмар, тркм̃ар, тркм̃ар, тркм̃ар, тр̃кмар, тр̃кум̃ор, тахм̃̃ор, тр̃цмар, тр̃смар, фркм̃ар*). Облици без озвучења претежно су јужнијег (Башка Вода, Брач, Вргада, Драчевица, Каштела, Макарска, Малинска, Омишаљ, Пољица, Сењ, Сплит, Трогир, Хвар), а они са озвучењем сјевернијег простирања, изузев Кварнер (Брбињ, Вели рат, Вргада, Дуги оток, Иж, Ист, Кукљица, Малинска, Муртер, Паг, Првић-Шепурина, Раб, Рава, Ривањ, Сали, Сеструњ); в. карту 3 испод. У Малинској се налазе и озвучени и неозвучени облици. Озвучење биљежи и вељ. *dreknul*; в. Bartoli 1906 II 256. Остали романски језици озвучење у континуантама лат. *TRAGĪNAM (одакле *TRAGĪNĀRIUM) не биљеже; в. REW 8836.

Искључена грађа: CAVEAM, CISTERNAM, CONGRUM, *CREPULUM, CRĪBRULAM.

Расположива грађа: COLIAM, CORVUM, CRĪBRUM, PLANCULUM, PLĀNIAM, PUTEUM, *TRAGĪNĀRIUM.

Поуздане су етимологије CORVUM, CRĪBRUM и PUTEUM.

Спорне / упитне етимологије су COLIAM, PLANCULUM, PLĀNIAM и *TRAGĪNĀRIUM.

3. УЗРОЦИ ПОЧЕТНОГ ОЗВУЧЕЊА

3.1 Озвучење самосталних плозива

У далматороманским реликтима лат. COLIAM, CORVUM и PUTEUM озвучено је самостално Р- и С-.

Ово озвучење по свој прилици потиче из извјесних спојева као што су *ILLAM COLIAM, ILLUM CORVUM, ILLUM PUTEUM* и пореди се са повременим озвучењем Р- и С- у интервокалној позицији; уп. лат. *LUPĪNUM* ‘налик вуку’ > сх. *луб̃ин* ‘смудут’ (Сплит, Брач, Сењ, ERHSJ II 323), *лубин* (Башка Вода, Бол, Дрвеник, Дрвеник Вели, Градац, Грохоте, Јелса, Комижа, Крило, Лун, Маслиница, Милна, Округ, Омиш, Паг, Повља, Постира, Стариград, Стобреч, Сумартин, Супетар, Сутиван, Суђурај, Трн, Хвар, Ходиље, Vinja 1986: II 260), *луб̃ен* (Малинска, ERHSJ II 323), *луб̃ен* (Бакар, Бакарац, Барбат, Башка Нова, Вињерац, Јабланац, Карлобаг, Кленовица, Краљевица, Ловран, Лопар, Луково, Мошћеничка Драга, Новаља, Новиград, Омишаљ, Пакленица, Призна, Пунат, Раб, Стара Башка, Стариград, Трибањ, Цриквеница, Vinja 1986: II 260), *луб̃ен* (источна Истра, ERHSJ II 323) и лат. *ASTACUM* > сх. *ј̃аст̃ог* (Будва, Кртоле, Малинска, Мљет, Муо, Пучишће, Сењ, ERHSJ I 760), *ј̃астог* (Барбат, Башка Вода, Башка Нова, Бол, Бријеста, Брна, Броце, Брусје, Вела Лука, Вир, Врбоска, Говеђари, Градац, Грохота, Доброта, Доли, Драче, Дрвеник, Дрвеник Вели, Дуба, Дубровник, Жирје, Жуљана, Заблаће, Зараће, Затон, Затон Мали, Иловиик, Каприје, Карлобаг, Колочеп, Корита, Корчула, Крушћица, Јабланац, Језера, Јелса, Кали, Комижа, Костањица, Крапаљ, Лептане, Ловиште, Лопар, Лопуд, Луково, Лумбарда, Лун, Маслиница, Милна, Млини, Мокошица, Муо, Новаља, Округ, Пакленица, Пераст, Петрчане, Премантура, Повља, Подгора, Порат, Постире, Привлака, Првић, Прожура, Пунат, Рачишће, Рогозница, Севид, Силба, Скрадин, Слано, Стариград, Стрп, Суђурај, Супетар, Сутиван, Торкул, Трибуњ, Трн, Угљан, Улцињ, Уније, Хвар, Ходиље, Цават, Цриквеница, Шибеник, Vinja 1986: II 364), *ј̃^hastrog* (Ист, Иж, *loc.cit.*), *ј̃астуџ* (Вињерац, *loc.cit.*), *ј̃астпрог* (Божава, Раб, Угљан, ERHSJ I 760; Вели Рат, Вргада, Жман, Запунтел, Кукљица, Молат, Муртер, Невиђане, Паг, Пировац, Рава, Сали, Сеструњ, Стара Башка, Ткон, Vinja 1986: II 364). Овај тип озвучења не налази се само у далматској романштини него и у континенталном латинитету; уп. лат. (sc. *ILLAM*) *CAUSTELLAM > сх. *Гостил̃ / Гостил̃е* (Сребреница, Чајетина, Даниловград, Вишеград, Озрен, ERHSJ II 165 и Loma 2013: 64).

3.2 Озвучење несамосталних пловива

У далматороманским реликтима лат. CRĪBRUM, PLANCULUM, PLĀNIAM и *TRAGĪNĀRIUM озвучено је несамостално Р-, Т-, С-, тј. Р- у групи PL-, Т- у групи TR- и С- у групи CR-.

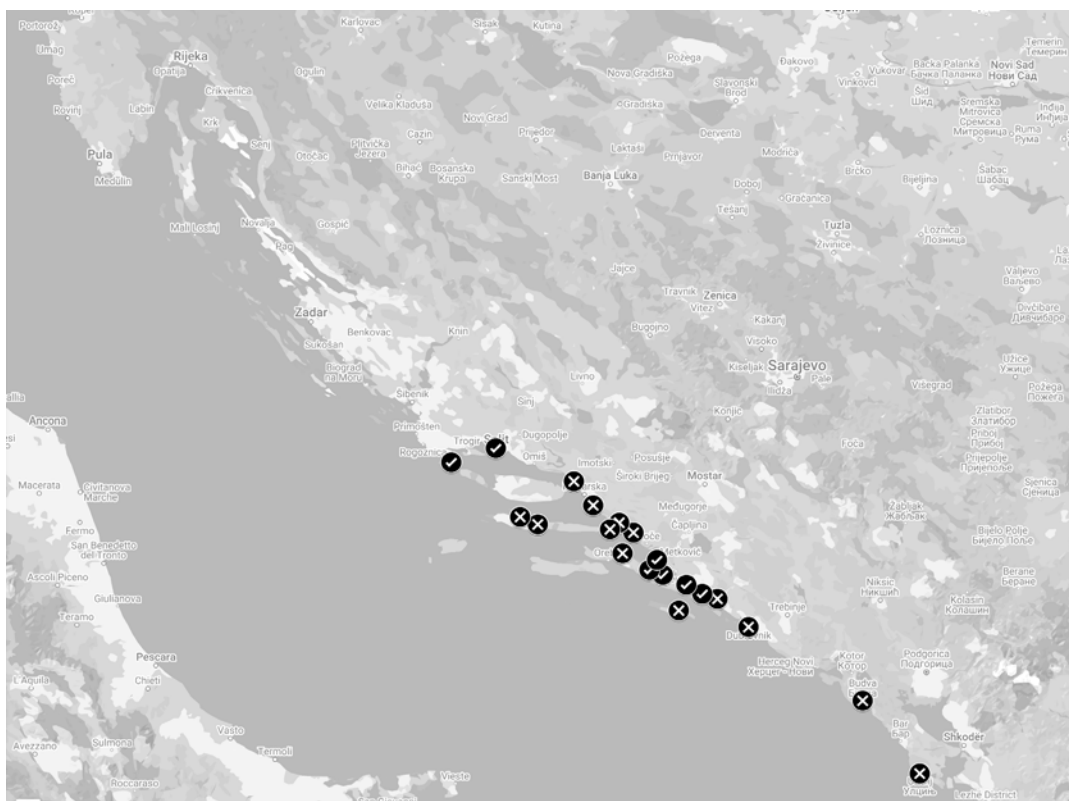
Озвучење почетних група могло би бити условљено присуством звучних група на почетку следећег слога. У зависности од групе на почетку тог слога, разликујемо:

- озвучење испред групе типа *звучни консонант* + (ср. *звучни*) *сонант*, као у лат. CRĪBRUM > дром. *cri-bru > *gri-bru,² лат. TRAGĪNĀRIUM > дром. *tra-gna-riū > *dra-gna-riū;
- озвучење испред групе типа *беззвучни консонант* + (ср. *звучни*) *сонант*, као у лат. PLANCULUM > дром. *plan-klu > *blan-klu (одакле дисмилацијом Cl—Cl онда *blan-ku);
- озвучење испред групе типа *сонант* + *сонант* (ср. *оба звучна*), као у лат. PLĀNIAM > дром. *pla-nīa.

4. ЗАКЉУЧАК

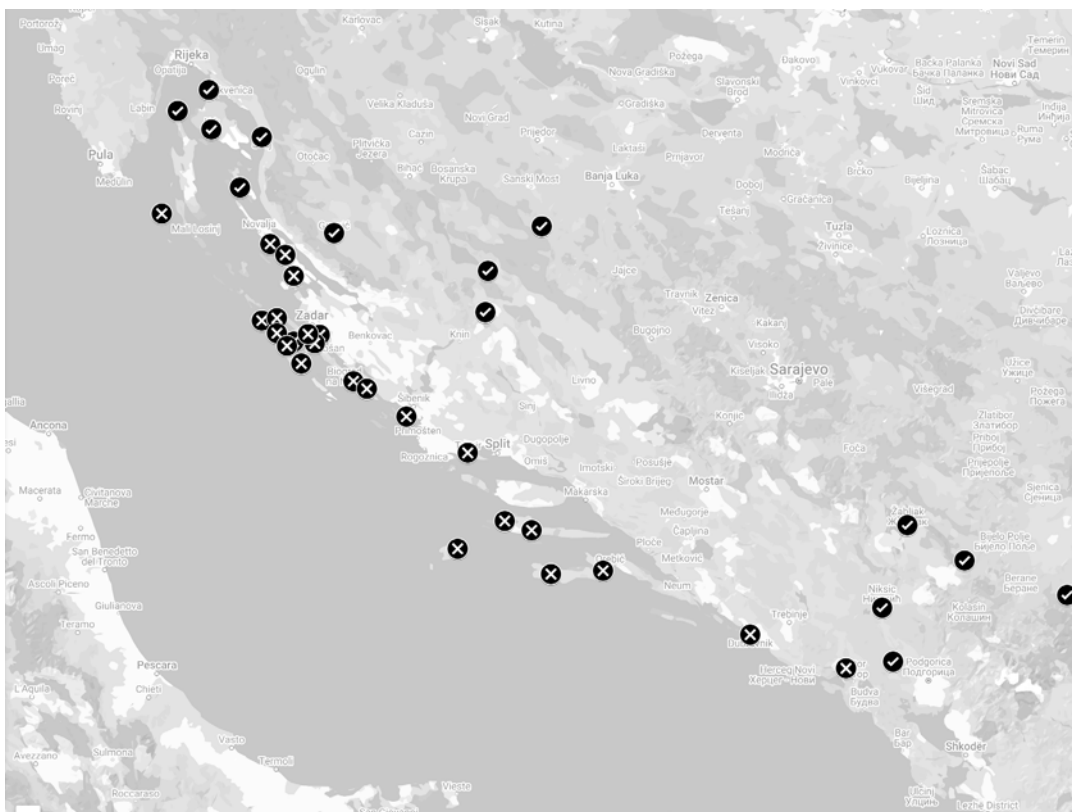
Почетно озвучење које се повремено у далматороманским реликтима јавља није спорадична него, како се чини, условљена појава; у случају лат. (ср. ILLAM) COLIAM, (ср. ILLUM) CORVUM, (ср. ILLUM) RUTEUM јавља се у интервокалној позицији, а у случају лат. CRĪBRUM, PLANCULUM, PLĀNIAM, *TRAGĪNĀRIUM испред слогова који на свом почетку садрже групу звучних гласова.

Обје врсте озвучења карактеристичније су за сјеверни и средњи него за јужни Јадран; в. карте 1–4.

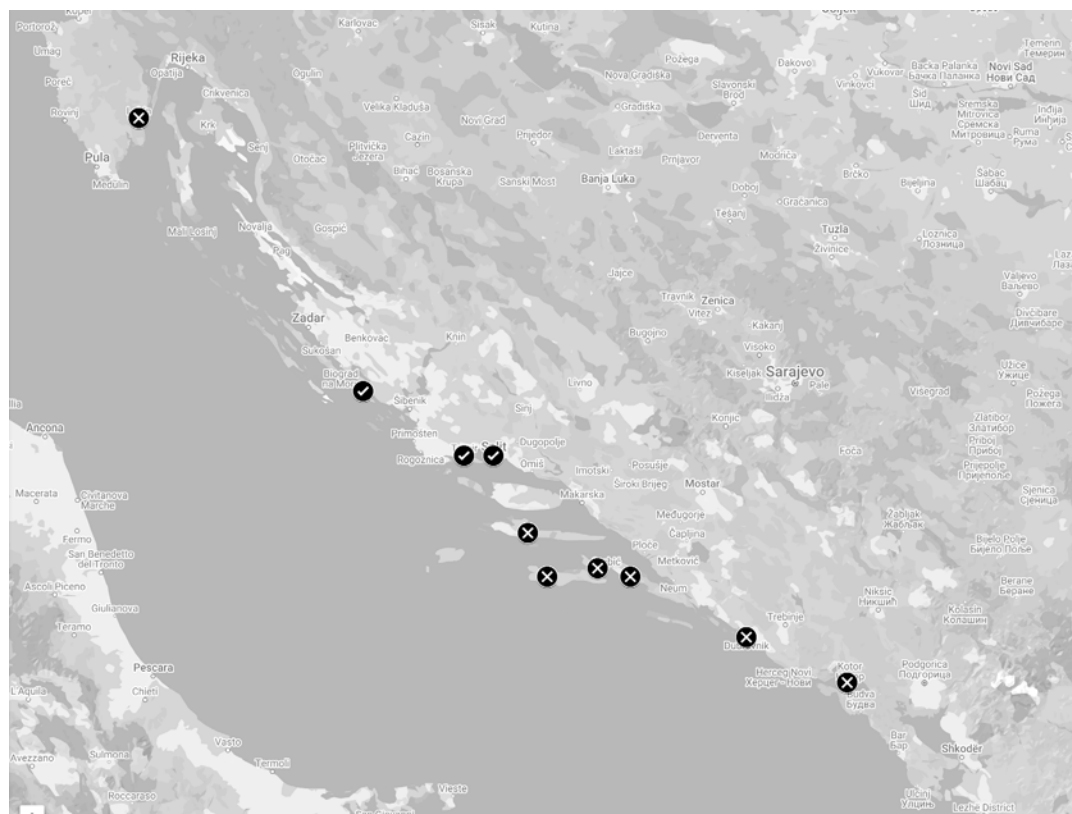
Карта 1. Почетно озвучење у далматороманским реликтима лат. CORVUM

² Не може се искључити да је на озвучење у лат. CRĪBRUM > сх. *грива* утицало оно у лат. CRĪBRULAM > сх. *гривља* (в. одјељак 2), без обзира на то да ли је оно поријеклом вулгарнолатинско или далматороманско.

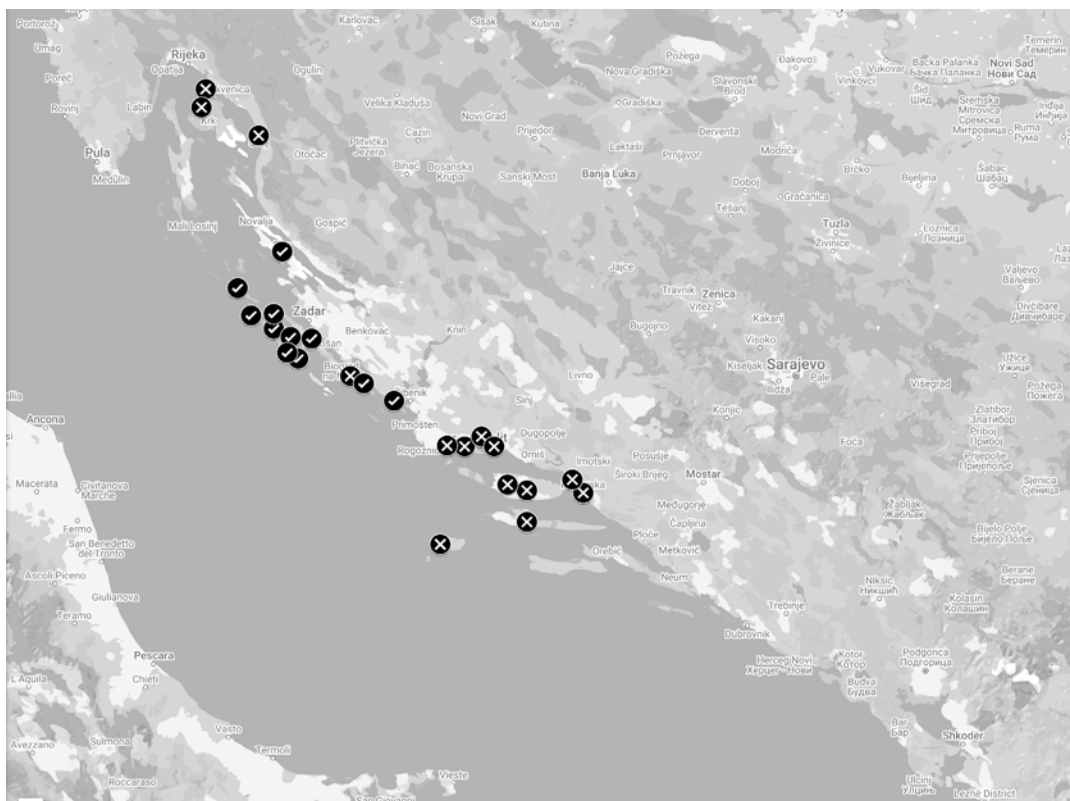

Карта 2. Почетно озвучење у далматороманским реликтима лат. PLĀNIAM

20

Карта 3. Почетно озвучење у далматороманским реликтима лат. RUTEUM

Карта 4. Почетно озвучење у далматороманским реликтима лат. *TRAGĬNĀRIUM

СКРАЋЕНИЦЕ

вељ.	вељотски
грч.	грчки
дром.	далматоромански
истриот.	истриотски
ит.	италијански
јфранц.	јужнофранцуски
лат.	латински
нгрч.	новогрчки
окц.	окцитански
рум.	румунски
сард.	сардинијски
сокц.	сјеверноокцитански
сткат.	старокаталонски
стпорт.	старопортугалски
сх.	српскохрватски
тур.	турски
шп.	шпански

ЛИТЕРАТУРА

Bartoli, Matteo Giulio (1906). *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. Bd. I-II. Wien: A. Hölder.

- Budmani, Pero (1883). Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 65, 154–179.
- Elmendorf, John V. (1951). *An Etymological Dictionary of the Dalmatian Dialect of Veglia*. PhD Thesis. Chapel Hill: University of North Carolina.
- Holzer, Georg (2011²). *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ligorio, Orsat (2014). *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ligorio, Orsat (2015a). Sh. Plankit. (Iz balkanskog latiniteta VII). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 58 (1), 69–73. (ћип.)
- Ligorio, Orsat. (2015b). Takozvani pseudo-jat u dalmatskoj romanštini i balkanskom latinitetu. (Iz balkanskog latiniteta VIII). *Južnoslovenski filolog* 71 (3–4), 43–72. (ћип.)
- Ligorio, Orsat (2023). Još o dalmatoromanskim reliktima u *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. (Iz balkanskog latiniteta XVI.) *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 66 (2), 7–17. (ћип.)
- Ligorio, O., Savić, D. (2022). Illyrian and Slavic. *Lucida intervalla* 51 (2022), 3–41.
- Ligorio, O., Vuletić, N. (2013). Dopune Skokovim kornatskim etimologijama : Toponimi predslavenskog i dalmatoromanskog podrijetla. U: *Toponimija kornatskog otočja* (Vl. Skračić). Zadar: Sveučilište u Zadru, 457–485.
- Loma, Aleksandar (2013). *Toponimija Banjske hrisovulje*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. (ћип.)
- Rocchi, Luciano (1990). *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto.
- Rohlf, Gerhard (1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti : Fonetica*. Torino: Einaudi.
- Skok, Petar (1950). *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima : Toponomastička ispitivanja*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vinja, Vojmir (1986). *Jadranska fauna : Etimologija i struktura naziva*. Knj. I–II. Split: Logos.
- Vuletić, N., Skračić, Vl. (2018). *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

РЕЧНИЦИ

- 22 Barbić, Ante (2011). *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Benčić, Radoslav (2013). *Rječnik govora grada Hvara*. Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Bjažić, Sl., Dean, A. (2002). *Zlarin : Kratka povijest i rječnik*. Zagreb: Prometej.
- Bojanić, M., Trivunac, R. (2002). Rječnik dubrovačkog govora. *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIX, Beograd. (ћип.)
- Božin, Davor (2017). *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zadar: Matica hrvatska.
- Cernecca, Domenico (1986). *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*. Rovigno: Centro di ricerche storiche — Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume — Università popolare di Trieste.
- Dalla Zonca, Giovanni Andrea (1978). *Vocabolario dignanese-italiano*. A cura di Miho Debeljuh. Presentazione di Pavao Tekavčić. Padova: Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume — Università popolare di Trieste.
- Dulčić, J., Dulčić, P. (1985). Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, VII/2, Zagreb.
- ERHJ: Matasović, Ranko i dr. (2016–21). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ERHSJ: Skok, Petar (1971–74). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ERSJ. EPCJ: Лома, Александар и др. (2023–). *Етимолошки речник српског језика*. Св. I–. Београд: Институт за српски језик Српске академије науке и уметности.
- Fatović, Svetko (2017). *Rječnik govora otoka Sestrinja*. Zadar: Matica hrvatska.
- Geić, Duško (2015). *Rječnik i gramatika trogirskoga cakavskoga govora*. Split: Književni krug Split — Združeni artisti Trogir.
- JE: Vinja, Vojmir (1998–2004). *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Knj. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti — Školska knjiga.
- Juraga, Edo (2010). *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter — Šibenik: Matica hrvatska — Županijski muzej.
- Jurišić, Blaž (1973). *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kustić, Nikola (2002). *Cakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga.
- Mahulja, Ivan (2006). *Rječnik omišaljškoga govora*. Rijeka — Omišalj: Riječki nakladni zavod — Općina Omišalj.
- Maričić Kukljičanin, Tomislav (2000). *Rječnik govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu*. Zadar: Matica hrvatska.

- Martinović, Žarko (2005). *Rječnik iškoga govora*. Zadar: Gradska knjižnica.
- Milat Panža, Petar (2015). *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Moguš, Milan (2002). *Senjski rječnik*. Zagreb — Senj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti — Matica hrvatska.
- Nikolić, Margita (2000). *Unije : Kuželj vaf sarcu*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskoga sabora Cres–Lošinj.
- Oštarić, Ivo (2005). *Rječnik kolanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Piasevoli, Anica (1993). *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku*. Zadar: Matica hrvatska.
- Radulić, Ladislav (2002). *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Rančić, Gorana (2013). *Zavičajni rječnik i kronika mjesta Brbinj*. Zadar: 3000 godina Za dar.
- REW: Meyer-Lübke, Wilhelm (1972⁵). *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- RKSS. PKCC: Daničić, Đuro (1863–64). *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Beograd: Državna štamparija.
- Roki, Andro (1997). *Knjiga viškoga govora*. Toronto: Tomislav Roki.
- Smoljan, Ante (2015). *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska.
- Snoj: Snój, Marko. *Slovenski etimološki slovar*³. www.fran.si, pristup. 30. marta 2024.
- Šimunić, Božidar (2013). *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Tičić, Ante (2004). *Rječnik govora mjesta Povljane na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska.
- Valčić, Ante Toni (2012). *Rječnik govora otoka Ošljaka*. Zadar: Matica hrvatska.
- Velčić, Nikola (2003). *Besedar bejske tramuntane*. Mali Lošinj — Beli — Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Cres–Lošinj.

WORD-INITIAL VOICING IN THE REMNANTS OF DALMATIAN ROMANCE

Summary

In Dalmatian Romance loanwords or so-called ‘remnants’, the regular reflex of Latin *p-*, *t-*, *c-* is Serbo-Croatian *p-*, *t-*, *k-*; cf. L *PALATIA* > SCr. *pòlača* ‘palace’, L *TABERNAM* > SCr. *tòvijerna* ‘inn’, L *CĪMICEM* > SCr. *kìmak* ‘bedbug’, etc. However, some Dalmatian Romance loanwords have the voiced *b-*, *d-*, *g-* instead of the voiceless *p-*, *t-*, *k-*. These are: 1. L *COLIAM* ‘mackerel’ > SCr. *golāc*, *golac*, *golēc*, *golić*, *golīč*, *golčić*, *golčić*, *gōlīč*, *goljac*, *goljčić*, *golcić*, *gulja*, *gujić*; 2. L *CORVUM* ‘raven’ > SCr. *gřb*, *grb* ‘sea crow’; 3. L *CRĪBRUM* > CRĪBUM ‘sieve’ > SCr. *griva* ‘vineyard walls’ (with their sieve-like pattern); 4. L *PLANCULUM* ‘board’ > SCr. *blānak* ‘bench’; 5. L *PLĀNIAM* ‘plane’ > SCr. *blānja*, *blānja*, *blanja* ‘plane’ (the tool); 6. L *PUTEUM* ‘well; cistern’ > SCr. *būč*, *bač*, *bāc* ‘enclosure for live fish’; and 7. **TRAGĪNĀRIUM* ‘anchor for retrieving dragnets’ > SCr. *drakmār*, *drakmār*, *drakmar*, *drakm°ār*, *drakmuār*, *drkmār*, *dřkm°ar*, *dřkumar*, *dakm°ar*, *dakmōr*, *drakār*. The paper concludes that the voicing in the remnants of L *COLIAM*, *CORVUM*, *PUTEUM* originates from articulated phrases like *ILLAM COLIAM*, *ILLUM CORVUM*, *ILLUM PUTEUM* and can thus be compared with the intervocalic voicing in L *ASTACUM* > SCr. *jāstog* ‘lobster’ and L *LUPĪNUM* ‘wolf-like’ > SCr. *lūbīn* ‘sea bass’. The voicing in the remnants of L *CRĪBRUM*, *PLANCULUM*, *PLĀNIAM*, **TRAGĪNĀRIUM* on the other hand appears to take place before the voiced cluster in the onset of the following syllable, viz. L *CRĪ-BRUM* > DRom. **cri-bru* > **gri-bru*, L *TRAGĪNĀRIUM* > DRom. **tra-gna-rū* > **dra-gna-rū*, L *PLANCULUM* > DRom. **plan-klu* > **blan-klu*, L *PLĀNIAM* > DRom. **pla-nja* > **pla-nà*. The findings imply that both types of word-initial voicing in Dalmatian Romance are conditioned.

Keywords: Dalmatian Romance, Serbo-Croatian, contact linguistics, historical phonetics, etymology

Орсат Лигорио
Одељење за класичне науке
Универзитет у Београду, Србија
Филозофски факултет
orsat.ligorio@f.bg.ac.rs

Јелена Павловић Јовановић

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ВЕЗНИКОМ *ГДЕ* У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА У 19. ВЕКУ¹

У раду се бавимо статусом условних реченица са везником *где* у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Као корпус узети су текстови из устава донетих у току 19. и на почетку 20. века, као и текстови из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа*. У 19. веку везник *где* јесте контекстуално условљен и изразито семантички неспецификован, те се користи и у условном значењу. Условно значење добија на основу трију критеријума: (а) идентична темпорално-аспекатска парадигма као код условних реченица; (б) положај у сложенем реченичном комплексу (у препозицији доминантан, ређе у интерпозицији, и најређе у постпозицији); (в) јављање у оквиру законодавно-правног стила. Показује велику интерференцију са месним значењем, што потврђује хипотезу да су зависни везници на почетку развоја књижевног језика контекстуално условљени и инкорпорирани. Да се ради о условном везнику, потврђује и случај сложеног условног везника у *случају где* у процесу формирања. На крају века, због потребе за прецизнијим изражавањем и деловањем принципа раста, овај везник се постепено повлачи из употребе и долази до формирања сложених условних везника.

Кључне речи : условне реченице, административно-правни стил, 19. век

1. УВОД

1.1. Приступне напомене

Један од основних принципа историјске синтаксе јесте принцип раста, на основу кога се постулира да контекстуално условљени семантички неспецификовани једнолексемски везници претходе контекстуално неусловљеним семантички спецификованим једнолексемским и сложеним везницима. Шире посматрано, то значи да семантички инкорпорирани категорије претходе семантички специфичним категоријама, које служе за изражавање прецизнијих значења, посебно у оквиру специјалних функционалних стилова. Овакав развој условљен је и развојем друштва и културе, као и процесом функционалностилске диференцијације, посебно у оквиру специјалних стилова, чији је репрезент и административно-правни стил (Грковић-Мејџор 2007: 50–53; Ђуркин 2018: 15; Ковачевић 1998: 122–124; Ковачевић 2012: 22–23). Контекст је важно диференцијално средство приликом издвајања различитих инкорпорираних значења (Ковачевић 2012: 23). Локалистичка теорија постулира да је просторно значење база за развој свих осталих значења (Пипер 2001: 9–34).

¹ Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

Рад представља измењено и допуњено поглавље докторске дисертације *Зависносложена реченица у административно-правном стилу српскога језика XIX века* (ментор проф. др Милош Ковачевић), која је одбрањена 3. октобра 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, пред комисијом у саставу проф. др Александар Милановић (председник), проф. др Владимир Поломац (члан) и проф. др Јелена Петковић (члан).

Развој српског језика у 19. веку дели се на два периода: на предстандардни период, који траје до 1868. године, са претежном употребом језика доситејевског типа, и на стандардни период, кога карактерише победа језика вуковског типа (Луковић 1994: 29; Ивић 2014: 159–255, 256–305). Ово се одразило и на језик закона, који Милош Луковић карактерише као „модернизовани *доситејевски*“ (Луковић 1994: 51) у предстандардном периоду. За језик стандардне епохе (конкретно од 1868. до 1918.) каже да је: „То био вуковски језички тип, али са специфичностима србијанске, првенствено београдске културне средине“ (Луковић 1994: 72).

Српско друштво и српска култура у току 19. века пролазе кроз процес убрзаног развоја, бурних друштвених, политичких и језичких промена. Развијају се наука, култура, школство. Почињу да излазе бројни листови. Формира се Друштво српске словесности 1842. године (Ивић 2014: 159–305). Све ово доводи и до правне регулације у Србији (в. Павловић 2008), а током века долази и до повећања правне продукције, посебно након 1840. године, када Државна штампарија почиње да штампа *Зборнике закона, уредби и уредбених указа* (Луковић 1994: 75). У теорији историјске синтаксе већ је потврђено да су развој друштва и културе директно повезани са развијем зависнословених реченица (Грковић-Мејџор 2007: 41–44).

Посебан тип условности представља погодбена условност, која се остварује у оквиру типа реченица који је термилошки одређен као погодбени, условни, кондиционални или потенцијални (Војводић 2018: 458). Дефинише се као однос две ситуације: „ситуација (Q) се реализује / не реализује само у случају да се реализује / не реализује хипотетичка ситуација-услов (P), односно: ситуација (Q) је условљена ситуацијом (P) и обрнуто.“ (Војводић 2018: 458).

Условне реченице представљају основни тип реченица у законским текстовима. Ово је потврђено како синхронијски (Висковић 1989: 88–89; Степанов 2018: 491), тако и дијахронијски (Павловић 2009: 302–319; Луковић 1994: 98–99; Павловић Јовановић 2023: 165–205). Ово потврђују и истраживања спроведена на грађи енглеског језика (Хилтунен 2012: 43). Основни тип условне реченице јесте тип реченице уведене везником *ако*, које представљају идеалну површинску реализацију дубинске *ако – онда* хипотезе (Висковић 1989: 88–89; Луковић 1994: 98–99; Луковић 2009: 140; Павловић Јовановић 2023: 165–175). Милош Луковић истиче да: „Управо таква сложена реченица представља изузетно подесно синтаксичко средство за формулисање правних норми“ (Луковић 1994: 98). Међутим, иако је дубинска правна норма увек у форми *ако – онда*, њена површинска реализација на нивоу правне одредбе може варирати (Висковић 1989: 71–77), те се у 19. веку, када долази до поновног оживљавања и развоја српског правног језика, очекује и употреба других, семантички неспецификованих везника у условним реченицама.

1.2. Циљ рада, корпус и методологија

Циљ рада јесте утврђивање статуса условних реченица уведених везником *где* у административно-правном стилу српског језика 19. века. Као корпус коришћени су текстови устава донети у току 19. и на почетку 20. века (1835, 1838, 1869, 1888, 1901), као и текстови из *Зборника закона, уредба и уредбених указа* за Кнежевину Србију (1840, 1845. и 1847. године). Корпус је допуњен *Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину*. У анализу је укључено укупно 35 примера уведених везником *где* (написано са *ђ* или са *е*), односно *где*. Узети су у обзир само примери са примарно (или искључиво) условним значењем, а примери са примарним месним или временским значењем нису узети у обзир. У анализу су укључене и потврде у којима се примећује сложени везник у *случају где* у процесу формирања. Примарни метод за анализу јесте синтаксичко-семантички, уз комбинацију са методом функционалностилске репартиције, историјскојезичким методом и методом теорије права (о методи проучавања синтаксе реченице текстова предстандардног периода в. Павловић Јовановић 2018). Приликом анализе примера коришћени су и супституциони тест и трансформационо-интерпретативни тест.

2. СТАТУС ВЕЗНИКА ГДЕ/ГДИ

У Вуковом *Српском рјечнику* (1818) облици *īge* и *īgi* упућују на облик *ђе* (СР: 94). У *Рјечнику хрватскога или српског језика* има ознаку „adv. i conj.ubi (quo, quoniam, dum, quod), и којет мјесту, из чега су се и друга значења развила.“. Приручни етимолошки речник наводи да се облик где изводи од праиндоевропског **kud^he*, које се састоји од заменичке основе **k^u-/*ki-* и енклитичке локативне честице *-d^he*. Варијанта у српском и хрватском језику настала је под утицајем локатива именица *-а* и *-о* основа (ПЕРСЈ: 195). Након губљења полугласника и супституције јата добијен је облик *gde* у већини штокавских говора, са обликом *īgi* у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта (RJAZU III: 120). У оквиру овога речника, разликују се значење адверба и значење везника. Преко принципа раста од просторног значења развијена су и друга значења везника *īge*: (а) временско („*rečeniца u kojoj je gdje pokazuje vrijeme u koje što biva ili može biti*“); (б) узрочно („*quoniam, kao rošto, po tome što, od vremena je preneseno na izrok*“); (в) узрок унутрашњег ганућа; (г) допуна глагола визуелне и аудитивне перцепције; (ђ) допуна уз глаголе јављања (RJAZU III: 120–124). Према *Речнику Српске академије науке и уметности* ради се о прилогу за место и везнику (РСАНУ III: 226). У везничкој служби забележен је као односно-временски везник, узрочни везник и као исказно-начински (начинско-исказни) везник (РСАНУ III: 226–227). Шестотомни *Речник Матице српске* у везничком значењу издваја га као везник месних, релативних, временских, узрочних, изричних, допусних и реченица за изузимање (РМС I: 474). За облик *īgi* наводи се да се јавља у упитном, неодређеном и везничком значењу. У везничком значењу користи се као субординатор допунске и релативне месне клаузе (РС: 96). У *Речнику славеносрпског језика* (огледна свеска) наводи се у неодређеном значењу и као везник релативно-месне клаузе (РС 2017: 95)². Забележен је у језику писаца предстандардне епохе (на пример, Јерковић 1976; Кашић 1968: 44; Милановић 2014: 92; Херити 1983: 76).

Изразиту семантичку неспецификованост везника *īge* у правном стилу 19. века бележи Милош Луковић, који каже да: „Везник где срећемо у зависним реченицама које по свом значењу не морају бити само месне“ (Луковић 1994: 100). Поред месног значења, Луковић везник *īge* у свом корпусу проналази и у оквиру месних и у оквиру условних реченица. Као средство за идентификацију временског или условног значења наводи могућност супституције везницима *кад* или *ако* (Луковић 1994: 100–101).

3. ВЕЗНИК ГДЕ/ГДИ У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ 19. ВЕКА

У корпусу дистрибуција облика *īge* и *īgi* скоро је равномерна, али благо преовлађује икавски лик са 54,29% (19 примера) у односу на екавски облик 45,71% (16 примера):

(а) Икавски лик: **Гди є главный Кметъ и оба Помоћника изъ едногъ села**, онде половину одъ опредѣленога цванцыка плате приймаѣ главный Кметъ, а друга половина поделитѣ се између два Помоћника на равне делове (Уредба XXVII 1840/40: 203);

(б) Екавски облик: Сеоске меане дават̑ ће се под̑ аренду, **гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне**, такове, ако се не бы могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пића погађаю; **гдѣ се пакъ не бы могла погодба учинити**, а оно ондѣ нека се на оку наплаћує, као што є горе речено (Уредба (8) 1840/1845: 9)

Углавном се јавља у препозицији (60%, 21 пример), налазимо га и у интерпозицији (22,86%, 8 примера) и најређе је у постпозицији (17,14%, 6 примера), што је и очекивана дистрибуција за условне реченице (Војводић 2018: 461; Павловић 2009: 312):

(а) Препозиција: **Гди петъ оженѣны глава у єдној кући има**, єдна да се одъ плаћања данка ослобођава, као што є опредѣлено и одъ четири (Додатак (60) 1843/45: 201);

² Пошто је огледна свеска *Речника славеносрпског језика* рађена на ограниченом корпусу, она не пружа потпуни увид у целокупну употребу везника *где* у 18. и 19. веку.

(б) Интерпозиција: Тога ради се Началничествама, и свима Старѣшинама Окружнимъ особито препоручуе, да они никакову прилику не пропусте, увѣрити народъ о потреби и ползи оваковы училишта, као и да настояваю, да се свуда, **гди є само могуће**, такова заведе, и утоме да свакимъ могућимъ начиномъ Обштинама на руцы буду, нии подпомажу, и све препоне съ пута укланяю (Устројеније (82) 1844/45: 317);

(в) Постпозиција: Сеоске меане даватъће се подъ аренду, **гдѣ су обштинске** (...) (Уредба (8) 1840/1845: 9)

Структура условних реченица уведених везником *где* у предстандардном периоду иста је као и оних са везником *ако*³. Протаза заузима први део периода, а у другом делу се налази аподоза, у којој се обично налази неки од корелатива:

(а) Корелатив *а оно* (који је одлика колоквијалног језика, означава временски след радњи и супротност): **Где бы пакъ последний Князь одъ садашнѣ княжеске фамиліе ОБРЕНОВИЧА изоставіо то учинити, а оно** државный Совѣтъ и Скупштина народна бираю најспособніега и найдостойніега мужа између себе и моле обштенародно Султана, да призна и потврди нѣга у наслѣдственномъ достоинству Князя Српскога сходно берату, кои є дарованъ Князу МИЛОШУ ТЕОДОРОВИЧУ ОБРЕНОВИЧУ 7^{га} Ребюль-Евеля 1246. године по турскомъ календару (Устав 1835: 5);

(б) Корелатив *онде* (означава месно-условну интерференцију): **Гди є главный Кметъ и оба Помоћника изъ едногъ села, онде** половину одъ опредѣленого цванцыка плате пріймитъће главный Кметъ, а друга половина поделитъће се између два Помоћника на равне делове (Уредба XXVII 1840/40: 203);

(в) Корелатив *ѣу* (означава месно-условну интерференцију): Но **гди бы се догодило, да у єдној неодаѣнной фамиліи шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале, ѣу** се две главе одъ плаћања данка изузимаю (...) (Правила (66) 1843/45: 222).

У овом типу реченица употребљава се и партикула *ѣак*, која означава супротан услов првобитној хипотези (Јањушевић Оливери 2018: 154): **гди пакъ уговора, ни првогъ ни поновлѣногъ, ни писменогъ ни устменогъ нити самимъ дѣломъ означеногъ и утврђеногъ нема, онде** се мора наплата чинити по оному теченију новаца, коє є онда било, кадъ се плаћати почело, съ тимъ примѣчаніємъ, да се таково опредѣленіе при распрама само на плаћанѣ за унапредакъ односи, а никакова дѣйства ни слѣдства на доодашнѣ плаћанѣ киріє имати неможе (Определеније XXIX 1840/40: 211).

У прегледаним документима из друге половине 19. века и из 1901. године нису пронађени примери употребе везника *где* у условном значењу.

Један пример вишеструкосложеног реченичног комплекса са четири реченице уведене везником *где/ѣу* одлично илуструје месно-условну интерференцију, која је видљива у употреби потенцијала, препозиције и структуре типичној за условну реченицу:

Но **гди бы се догодило, да у єдној неодаѣнной фамиліи шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале, ѣу** се две главе одъ плаћања данка изузимаю, а само остале у рубрику данакъ плаћаюћи глава уписую се, и таковыи плаћати имаю; **гди шесть или седамъ глава оженѣны у єдној кући има, онде** да се по изданой подъ 10. Февруарія 1843. К. В. № 142./ Сов. № 126 Уредби две одъ плаћања данка ослободе; **гди осамъ или деветъ глава оженѣны у кући єдној има, да се три главе ослободе; гди десетъ глава у кући има, онде** четири да се ослободе. (Правила (66) 1843/45: 222)

Месно значење је присутно у типу субординатора и корелатива (*где* – *ѣу*), као и у ширем контексту, јер се у закону говори о плаћању пореза по глави куће (породице). У свим другим реченицама користи се несвршени презент. У другој и четвртој реченици у аподози користи се корелатив *онде*, док је трећа реченица без корелатива. У првом случају у аподози је несвршени

³ О условним реченицама уведеним везником *ако* у административно-правном стилу српскога језик 19. века в. Павловић Јовановић 2024.

презент, док се у другима користи облик *ga* + презент у улози императива. Овакав комплексни вишеструкосложени реченични комплекс карактеристичан је за реченично устројство предстандардног периода.

Месно-условна интерференција видљива је и у употреби неодређеног месног прилога *ige* у оквиру условне реченице уведене везником *ако* у протази:

Ако кадѣ, или *ако гдѣ*, **Правителственога рада небы было**, онда ће иста Надлежательства поменуте апсенике и приватнымъ людма, кадѣ бы ѿ они заискали, на радѣ ал̑ опетѣ подѣ нужнымъ чуванѣмъ, давати. (Уредба (50) 1842/45: 180–181).

У предстандардном периоду, када систем зависносложених реченица није довољно семантички издиференциран, месно значење интерферира са другим значењима. Запажена је месно-условна интерференција. Месно значење у предстандардном периоду обично је додатно појачано корелативима. Месна клауза се налази у препозицији. Користе се корелативи *а оно* и *онде*. У зависној реченици налази се свршени потенцијал (када се указује на постојање пропуста) или негирани несвршени презент (који указује на трајно одсуство неке карактеристике). У надређеној реченици је футур први (упућује на то да се закон односи на будуће ситуације) или конструкција *ga* + презент (указује на прописану дужност). Овај тип интерференције може се остварити и када је у питању конкретно значење:

(А) корелатив *ѿди* – *а оно*:

Потенцијал (протаз) + императивна конструкција (аподоза):

Сеоске меане даваѣће се подѣ аренду, гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне, такове, ако се не бы могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пиѣа погађаю; **гдѣ се пакѣ не бы могла погодба учинити**, *а оно* ондѣ нека се на оку наплаћуе, као што е горе речено. (Уредба (8) 1840/1845: 9);

(Б) корелатив *ѿде* – *онде*:

Негирани несвршени презент (протаз) + императивна конструкција (аподоза)

За потребу огрева слободно е само лежеће класе и неродну гору сѣћи; а **гдѣ ове нейма** [→ а ако ове не има], *онде* да се разређиванѣ у честамѣ дозволи (Уредба XII 1839/40: 101); Марва, кадѣ се у дубокой текућој води добро опере онда се прѣйма; а **гдѣ нема текуће дубоке воде** [→ а ако нема текуће дубоке воде], *онде* се унутра марва никако не пушта (Устројеније XXIII 1839/40: 170);

(В) без корелатива:

потенцијал (протаз) + футур први (аподоза):

Онѣ ће се старати, да се прописана правила у смотренію наставленія младежи наблюдаваю, а **гди бы недостатке какове примѣтио** [→ ако би недостатке какове приметио / у случају да би недостатке какове приметио], чинитѣ ради исправленія исты (...) (Устројеније (82) 1844/45: 326–327); Државный Совѣтъ мотри и чува, да се ни найманѣму ни najveћему Србину не чини каква нибудѣ неправда; а **гди бы опазио да се чини** [→ ако би опазио да се чини], *а онѣ* ће поитати, и у договору съ Княземѣ уклонити исту неправду (Устав 1835: 6);

Пронађен је пример вишеструкосложеног реченичног комплекса, у ком су и примарна хипотеза и изузетак кодирани месно-условним реченицама са везником *ige*. У обема клаузама налази се егзистенцијални предикат, у првој потврдан, у другој негиран. Демонстративна заменица (иако се односи на цели контекст), узима форму само последњег члана синтагме који је у женском роду (*ѿде ове има* → *ѿде ѿолиціје србске има*). Делови периода који се односе на матрицу правило – изузетак (Јанићијевић 2015: 124) издвајају се знаком две тачке. Речца *ѿак*, која се јавља у другој месној реченици, носилац је значења супротности (Јањушевић Оливери 2018: 155):

Ако кои беѣарѣ у странну земљу одлазити узхте, дужан е при одлазку своме, кадѣ пассошѣ извади, не само показати цедульомѣ да е данакѣ платіо, него ће дужанѣ быти и онде, гдѣ е отишао Правителству Србскому код Капу-Ѣеѣае Србскогѣ или Полиціе Србске, **гдѣ ове има** [→ ако ове има / у случају да ове има / кад ове има], платити: **гдѣ пакѣ ове не буде** [→ ако пак ове не буде / у случају пак да ове не буде / кад ово не буде], а онѣ неће никоме данакѣ давати, докѣ се не врати (...) (Уредба XXIV 1839/40: 180).

У примеру из предстандардног периода месно-условне клаузе кодирају више изузетака од правне норме. Могућа је замена клаузом са везником *ако* (*ако су четири главе, ако су пет глава*). Пример показује значењску неспецификованост везничког прилога *где*, који се користи јер се попис односи на физички простор:

Четврта или пета ослобођена глава, ако главнимъ Кметомъ постане, онда за Кметовство ослобођава се јоштъ една глава у кући тако, да **гди су четири главе**, само ће се две, а **гди су пет глава**, само три у рубрику данакъ плаћајући глава уписивати. (Правила (66) 1843/45: 222)

Месно-условна интерференција ретка је постпозицији, а показује се кроз употребу потенцијала. Месном реченицом остварује се и функција посебног истицања, што је експлицирано прилогом *нарочито*. Могућа је замена условним реченицама уведеним везницима *ако* / *у случају да*. Везник *где* употребљен је јер се ради о кодирању прописа везаних за физички простор:

И зато ће најболѣ бити таква подизати у средоточију или кодъ цркве, нарочито **гди бы се выше села мањи сложило**, да сдруженымъ силама едно училиште подигну [$\rightarrow$ ако би се выше села мањи сложило, да сдрженим силама једно училиште подигну] (Устројеније (82) 1844/45: 317).

Семантички неспецификован везник *где* указује на већу вероватноћу да ће се радња предузети у случајевима када је то потребно (*увек се сироводи сецирање шела, где је то нужно*). Користи се са корелативима *и*, *а оно*, *онде*, *а оно онде*, као и без корелатива. У протази се налази потенцијал, негирани потенцијал, негирани свршени презент или футур други, док се у аподози налазе свршени или несвршени презент, футур први, модални глагол или нека императивна конструкција:

(А) корелатив *и*:

потенцијал (протаза) + несвршени презент (аподоза):

Но **гди бы се догодило, да у одной неodelъной фамилии шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале**, *и* се две главе одъ плаћања данка изузимаю (...) [$\rightarrow$ Но ако би се догодило, да је једној неодељеној фамилији шест или седам глава има, које би данак плаћати морале, ту се две главе од плаћања данка изузимају / У случају да / где у једној неодељеној фамилији шест или седам глава има (...)] (Правила (66) 1843/45: 222);

(Б) корелатив *а оно*:

потенцијал (протаза) + несвршени презент (аподоза):

Где бы пакъ последний Князь одъ садашнѣ княжеске фамилиі ОБРЕНОВИЧА изоставіо то учинити, а оно државный Совѣтъ и Скупштина народна бираю најспособнѣга и найдостойнѣга мужа између себе и моле обштеномъ Султана, да призна и потврди нѣга у наслѣдственномъ достоинству Князя Српскога сходно берату (...) (Устав 1835: 5) [$\rightarrow$ Ако би пак последњи Књаз од садашње књажеске фамилије Обреновића изоставио то учинити, а оно Државни Совјет (...) / ?У случају пак да би Кнез од садашње кнежевске фамилије изоставио то учинити (...)];

(В) корелатив *онде*:

негирани несвршени презент (протаза) + модални глагол у презенту (аподоза):

Ако бы се при наплаћиваніу киріє у призрѣнію теченія новаца распра породила, то ће се ова по ономъ теченію наплаћивати, коимъ є по уговору, кои се свагда последний разумѣва ако є поновлѣнъ, наплаћена была; **гди пакъ уговора, ни првогъ ни поновлѣногъ, ни писменогъ ни устменогъ нити самимъ дѣломъ означеногъ и утврђеногъ нема**, *онде* се мора наплата чинити по ономъ теченію новаца, коє є онда было, кадъ се плаћати почело (...) [$\rightarrow$ ако пак уговора, ни право, ни поновљеног, ни писменог ни усменог нити самим делом означеног и утврђеног нема, онде се мора наплата чинити (...) / у случају пак да уговора, ни право, ни поновљеног, ни писменог ни усменог нити самим делом означеног и утврђеног нема](Определеније XXIX 1840/40: 211);

(Г) редуплицирани корелатив *а оно онде*:

потенцијал (протаза) + императивна конструкција (аподоза):

Сеоске меане давагће се подь аренду, гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне, такове, ако се не би могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пића погађају; **гдѣ се пакъ не би могла погодба учинити**, а оно ондѣ нека се на оку наплаћује, као што је горе речено [→ ако се не би могла погодба учинити, а оно онде нека се на оку наплаћује, као што је горе речено / у случају да/где пак се не би могао погодба учинити] (Уредба (8) 1840/1845: 9);

(Д) без корелатива:

футур други (протаза) + модални глагол у презенту (аподоза):

Где не буде могућности за успостављање грађанске школе, може се отворити продужна школа по наређењу Министра Просвете и Црквених Послова (СБ 1899, Предлог закона о народним школама, 233) [→ ако не буде могућности за успостављање грађанске школе, може се отворити продужена школа по наређењу Министра просвете и црквених послова / у случају да/где не буде могућности за успостављање грађанске школе];

несвршени презент (протаза) + модални глагол у презенту (аподоза):

Гдѣ је нужно, мора и секцирања тѣла предузети (Настављенија XIV 1839/40:111) [→ Ако је нужно, мора и секцирања тела предузети / у случају где / кад је нужно мора и секцирања тела предузети].

футур други (протаза) + футур први (аподоза):

Ако кои бећаръ у странну земљу одлазити узхте, дужан је при полазку своме, кадъ пассошъ извади, не само показати цедуљомъ да је данакъ платио, него ће дужанъ бити и онде, гдѣ је отишао данакъ Правителству Србскому код Капу-Техае Србскогъ или Агенције Србске, гдѣ ове има, платити: **гдѣ пакъ ове не буде**, а онѣ неће никоме данакъ давати, докъ се не врати (...) [→ ако пак ове не буде, а он неће никоме данак давати, док се не врати / у случају да ово не буде / у случају пак да ово не буде (...)] (Уредба XXIV 1839/40: 180);

Реченице уведене семантички неспецификованим везником *ige/igu* у предстандардном периоду јављају се и у интерпозицији, а условну интерпретацију условљава њихова употреба у законодавно-правном подстилу и употреба потенцијала у протазима:

30 Ова узаконѣна слѣдства постићи ће осимъ Судова и Судія равно и све оне званичнике, кои би у сношењу и союзу са Судовима будући, своимъ небреженіемъ или наваличнимъ самовољствомъ и пристрастіемъ противозаконно поступајући, или **гди би требало што по дужности или на зактеванѣ Суда чинити** [→ ако би требало што по дужности или на зактевање Суда чинити], нечинећи или протежући, штету којој страни причинили, као што су Секретари, Писари, и други Полицайне струке званичници (Уредба (79) 1844/45: 299).

У интерпозицији срећемо и примере са презентом, који су скоро фразеологизирани:

Тога ради се Началничествима, и свима Старѣшинама Окружнимъ особито препоручуе, да они никакову прилику не пропусте, увѣрити народъ о потреби и ползи оваковы училишта, као и да настојавао, да се свуда, **гди је само могуће** [→ ако је само могуће], таква заведе, и утоме да свакимъ могућимъ начиномъ Общинама на руцы буду, њии подпомажу, и све препоне съ пута укланяю.

Налазимо и примере у постпозицији:

негирани потенцијал (протаза) + презент у облику рефлексивног пасива (аподоза):

За продужне школе постављаће се засебни учитељи, **где не би било могућности, да раде учитељи из месних основних школа** (Стенографске белешке 1899, Предлог закона о Народним школама, 233) [→ ако не би било могућности, да раде учитељи из месних основних школа / у случају ако/где/да не би било могућности].

У административно-правном стилу 19. века јавља се и сложени везник у процесу формирања у случају *ige*, који Веселина Ђуркин не бележи у савременом српском језику, укључујући и корпус правних текстова с краја 19. века (уп. Ђуркин 2018: 129–155; Павловић Јовановић 2023б: 42). Говоримо о сложеним везницима у процесу формирања, пошто се између везника и прилошког/предлошког израза јавља интерпункција (Милановић 2003: 86–87), која отежава тумачење

примера из предстандрдног перода. Такође, уметање речце *иак* и јављање прилошког израза са детерминатором говоре у прилог томе да се не ради још увек о потпуно формираном везнику:

(а) Са детерминатором:

потенцијал (протаза) + несвршени презент (аподоза)

Нђгова ће дужност бити, да онъ точно зна, колико училишта у нђговомъ кругу има, и како она стое, и да совршено познае качества своју учителя у кругу нђговомъ налазећи се, да мотри на начинъ поступаня нђовогъ у предаваню, да нѣи на недостатке чиня внимателне, опоминюћи иѣ, да се **у онымъ случаима, где бы какового наставленія или упућенія потребовали**, на нђга обраћаю. (Устројеније (82) 1844/45: 327).

негирани несвршени презент (аподоза) + несвршени презент (протаза):

3. Сводочанства по части Грађански дѣла, на која бы се какавъ парничаръ позивао, да Судъ самъ собомъ, као што є досадъ чинѣно, не набавля **у ономъ случаю, гди є парничару лако могуће такова своимъ приватнымъ путемъ добавити и Суду поднести**; разумесе, да Сведочанства приватнымъ путемъ набавлѣна, мораю бити надлежнымъ Судомъ потврђена. (Допунителна правила (6) 1845/47: 39).

(б) без детерминатора:

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

Указъ овај служиће Попечительству за правило, као допупенѣ къ оной горепоменутой уредби; когъ ће се Оно вообште **у случаю, гди бы се годъ нужда у овомъ смотренію почувствовала** [*→ **у случају ако** би се годъ нужда у овомъ смотренију почувствовала] у напредакъ придржавати (Указ (86) (Пр.) 1843/45: 354).

У последњем примеру није могућа замена сложеним везником *у случају ако*, пошто се користи и речца *иог*, што указује на то да ће се правни пропис примењивати кад је год могуће.

У неким случајевима речца *иак* спречава формирање сложеног везника *у случају иге*

У случаю пакъ, гди нити бы было законны правила нити на ставленія надлежногъ Попечительства, треба да се држе постоећи и наблюдаваны обычая, и да слушаю гласъ совѣсти и здравога разума. (Уредба (79) 1844/45: 297).

4. ЗАКЉУЧАК

У раду смо се бавили статусом условних реченица уведених везником *иге* у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Као корпус узети су уставни донети у току 19. века, законодавни текстови у оквиру *Зборника закона, уредби и уредбених указа* (1840, 1845, 1847) и текстови устава донетих у 19. веку и почетком 20. века. У уставима из друге половине 19. века и из 1901. године нису пронађени примери везника *иге* у условном значењу. Сходно принципу раста, на почетку периода, у предстандардној епоси, када се српски правни језик тек развија, јављају се семантички инкорпориране категорије и семантички неиздиференцирани контекстуално условљени везници. Такав је везник *иге*, који се среће и са икавским фонетизмом *и*. Овај везник користи се у току 19. века и у условном значењу, у оквиру инкорпорираних категорија, где представља месно-условну интерференцију. Три критеријума помажу његову идентификацију у оквиру условног значења: (а) темпорално-аспекатска парадигма (потенцијал и презент у аподози); (б) његов положај у оквиру реченичног комплекса (претежно препозиција, ређе интерпозиција и постпозиција); (в) контекст административно-правног стила. У условном значењу могућа је супституција везником *ако* у оквиру *ако – онда* комплекса, што упућује на то да условне реченице уведене везником *иге* уводе дубинску *ако – онда* хипотезу. Обично су у препозицији, са мање потврда у интерпозицији, и најмање у постпозицији. Типична за 19. век јесте употреба условних реченица за корелатива у оквиру периода. Од корелатива користе се *џу, онде* (који упућују на исходишно месно значење), *а он / а оно / а оно онде* (који упућују на колоквијално порекло правног језика), али срећемо и примере без корелатива. Среће се и сложени везник *у случају иге* у процесу формирања. На то да овај везник још није формиран указује употреба интерпункције,

јављање детерминатора уз лексему *случај* и уметање речце *јак*. У неколико примера који указују на супротну хипотезу забележена је и речца *јак*.

ИЗВОРИ

- Зборник 1840: Сборникъ законѣ и уредбѣ и, уредбеныѣ указа, изданыѣ у Княжеству србскомѣ одъ времена обнародованогъ Уставаземальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1840.
- Зборник 1845: Сборникъ законѣ и уредбѣ и, уредбеныѣ указа, изданыѣ у Княжеству србскомѣ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1845
- Зборник 1847: Сборникъ законѣ и уредбѣ, и уредбеныѣ указа, изданыѣ у Княжеству србскомѣ, одъ 1огъ Јануара 1845 до конца Декмвра 1846 (съ прибавленіемъ неки старіи). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ.
- СБ 1899: *Сѣнографске белешке о седницама Народне скупштини Краљевине Србије за 1898. годину*, Београд: Државна штампарија.
- Устав 1835: Уставъ Княжевства Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србской Типографіи, 1835.
- Устав 1938: Уставъ Княжевства Сербіе (Султанскій Хатишерифъ истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декмврія 1838) содржаваюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жителыма Нѣгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ былъ прославлѣнъ!) и Князу Народа Сербскогъ Милошу Обреновићу (да бы нѣговъ конаць былъ щастливъ!), Београд, Књажеско српска књигопечатња, 1839.
- Устав 1869: Устав Књажевства Србије проглашен на Петров-дан на Великој Народној Скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869, у Београду, у Државној штампарији, 1869.
- Устав 1888: Устав Краљевине Србије проглашен 22 децембра 1888. год. на Великој Народној скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. год., у Београду, штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888.
- Устав 1901: Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије: Београд, 1901.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Дојчил (2018). Реченице са клаузама категоријалног комплекса условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, допусним. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. (Предраг Пипер, ред.). Нови Сад – Београд: Матица српска Нови Сад – Институт за српски језик САНУ Београд, 433–490.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Краловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђуркин, Веселина (2018). *Сложени везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)*. Београд: Јасен.
- Ивић, Павле (2014). *Преглед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јерковић, Јован (1976). *Језик Бојобоја Аћанаковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јањушевић Оливери, Ана (2018). *Интензификаѿорске парѿикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица – Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим средиштем у Косовској Митровици / Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик.
- Караѿић, Вук Стефановић (1818). *Српски рјечник истѿолкован њемачким и латинским ријечима*. Беч: штампарија Јерменског манастира.
- Кашић, Јован (1968). *Језик Милована Вудаковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Ковачевић, Милош. (1998). *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа – Српско културно и просвјетно друштво Просвјета.
- Ковачевић, Милош. (2012). *Узрочно семантичко поље*. Београд: Јасен.

- Луковић, Милош. (1994). *Развој српскога јавнога стила: прилог историји језика и историји јавног у Србији*. Београд: Службени гласник.
- Луковић, Милош (2009). *Бошњички законик, припрема и језичко обликовање*, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт САНУ.
- Милановић 2003: Александар Милановић, Корелативи у српској сложеној реченици из XIX века, Научни састанак слависта у Вукове дане, 31/1, Београд: Међународни славистички центар, 81–90.
- Милановић, Александар (2014). *Језик Јована Суботића*. Београд: Филолошки факултет.
- Павловић, Марко. (2008). *Правна европеизација Србије: 1804–1914*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Јелена (2018). Методолошки аспекти анализе зависносложених реченица у правним текстовима на српском језику (предстандардни период), У: *Словито – идеи, идеали, уједињени, Сборник с доклада ош Деведесетогодишња национална конференција за студентски и докторантски* (К. Чкарова, ур.), Пловдив: Универзитетскоиздателство „Паисий Хилендарски”, 196–209.
- Павловић Јовановић, Јелена (2023а). *Зависносложена реченица у административно-правном стилу српскога језика XIX века*. Необјављена докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Павловић Јовановић, Јелена (2023б). Сложени условни везници у административно-правном стилу српскога језика 19. века. *Наш језик* LIV (2), 33–46, Београд.
- Павловић Јовановић, Јелена (2024). Условне реченице у уведене везником *ако* у административно-правном стилу српскога језика 19. века. *Српски језик: студије српске и словенске* XXIX, 423–436.
- Степанов, Страхиња. (2018) Једна текстна врста административног функционалног стила: оглас (оглашавање) продаје стечајне имовине, у: *Српски језик: стилистички, систем, употреба, Зборник у част проф. Милошу Ковачевићу* (ур. Ј. Петковић, В. Поломац). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 479–497.
- Херити, Питер (1983). *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Gotti, Maurizio (2012). Text and Genre, In: *The Oxford Handbook of Language and Law*, (P. M. Tiersma, L. M. Solan, eds.), Oxford: Oxford University Press, 27–38.
- Hiltunen, Risto. (2012). The Grammar and the Structure of Legal Text, *The Oxford Handbook of Language and Law*, (P. M. Tiersma, L. M. Solan, eds.), Oxford: Oxford University Press, 39–51.
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Visković, Nikola (1989). *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.

РЕЧНИЦИ

- ПЕРСЈ: Марта Бјелетић, *Приручни етимолошки речник српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСМ1: *Речник српског језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
- РСМ6: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI (1967–1976)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). JAZU: Zagreb.
- РС: *Речник славеносрпског језика. Олгодна свеска* (2017). Нови Сад: Матица српска.

THE CONDITIONAL CLAUSE WITH THE SUBORDINATOR *GDE* IN THE 19th CENTURY SERBIAN
LEGAL TEXTS

Summary

The topic of the paper is the study of conditional sentences introduced by the conjunction *īge/īgu* in the administrative-legal style of the Serbian language in the 19th century. Texts of constitutions adopted during the 19th century (1835, 1838, 1869, 1888, 1901) were used as a corpus, along with laws from *the Collections of Laws, regulations, and regulatory decrees*, as well as stenographic notes from the sessions of the National Assembly of the Kingdom of Serbia for the year 1898. In the analysis, we utilize syntactic-semantic, historical-linguistic, method from functional stylistic and legal theory methods. The hypothesis argues that in the 19th century, contextually conditioned semantically unspecified monolexemic connectors and incorporated linguistic categories dominated. Over the century, through the principle of growth, in line with the intellectualization and europeanization of the Serbian language in the 19th century, and with functional differentiation, contextually unconditioned semantically specified connectors and complex semantic categories gradually developed. The use of the connector *īge* in conditional meaning, where it demonstrates a strong spatial-conditional interference, supports this hypothesis. The identical temporal-aspectual paradigm, as seen in dependent clauses introduced by the subordinator *ако*, indicates conditional meaning. The use of dependent clauses within the syntactic construction of a period and the use of correlatives serve to express deep if-then hypotheses. The existence of a complex connector in the case of *īge*, which is not preserved in contemporary language, also indicates that these sentences had the status of conditional sentences in the 19th century. Towards the end of the century, there is a gradual withdrawal of this connector in conditional meaning, due to the need for more precise expression, resulting in the formation of a greater number of complex connectors.

Keywords: 19. century, administrative-legal style, conditional sentences

Јелена Павловић Јовановић
Универзитет у Крагујевцу, Србија
jelna.pavlovic@filum.kg.ac.rs

Славица Пантић

ИНИЦИЈАЛНЕ СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ [s] + ОКЛУЗИВ У ФРАНЦУСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ – ДИЈАХРОНИ ПРИСТУП

Циљ рада је да се покаже како су се почетне двочлане групе [s] + *оклузив* понашале у два романска језика у поређењу са српским у току времена, у зависности од гласовног окружења, и који су фактори доприносили променама, редуковању или чувању ових консонантских група. Корпус је ексцерпиран из стандардних и етимолошких речника с фокусом на наслеђеној лексици и, у складу са тим, у раду се одвојено испитују наслеђена лексика, која показује већи степен промена у романским језицима у односу на српски, и позајмљенице, које се понашају на нешто другачији начин у зависности од периода када су ушле у језик.

Кључне речи: консонантске групе, оклузиви, француски језик, италијански језик, српски језик

1. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

У жељи да откријемо како су се почетне сугласничке групе [s] + *оклузив* понашале у току времена у француском и италијанском у поређењу са српским језиком и који су процеси утицали на промене или чување, истраживање ћемо започети од садашњег стања а затим ћемо у речницима проверавати етимологију како бисмо даље могли да испитујемо примере, при чему ћемо раздвојити наслеђену лексiku од позајмљеница и учених речи¹. За истраживање историје једног језика посебно је важна наслеђена лексика и ми ћемо јој из тог разлога највише пажње посветити.

Корпус је ексцерпиран из стандардних, етимолошких и историјских речника наведених на крају рада. Будући да се српски језик развио из прасловенског о којем немамо писаних извора, подаци из речника из којих смо ексцерпирани примере, реконструисани су компаративном методом. Истраживање смо започели од савременог српског језика на основу примера из РМС (1990), а за проверу етимологије служили смо се етимолошким речницима (Skok 1973; Gluhak 1993)², па и речником РЈА (РЈА, 1956-1962). *Етимолошки речник словенске наслеђене лексике* (*Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Derksen 2008) био нам је драгоцен као полазна тачка за утврђивање инвентара консонантских група у прасловенском.

¹ Термин *учене речи* уобичајен је у романској литератури и означава речи које су из латинског преузимане по потреби, у различитим епохама и које су доживеле само формалну адаптацију. Супротан термин су *народне* или *наслеђене речи* које су биле подвргнуте фонолошким и морфолошким, а понекад и семантичким променама током развоја језика. Учене речи су увођене да би се надоместиле празнине у лексици. Не користе се само у стручној или научној терминологији, већ обухватају све домене живота (Samardžić 2011: 26). У употреби је и термин *латинизми* који је за многе ауторе синоним за учене речи. Неки аутори сматрају да је термин латинизми прецизнији и адекватнији (Tekavčić 1972: 55). Ученим речима се могу сматрати и речи грчког порекла које су у француски и италијански улазиле најчешће из латинског. У француски језик почињу да улазе директно из грчког тек од XVI века (Grevisse 2008: 158).

² *Етимолошки речник српског језика* у издању Института за српски језик САНУ у изради је и до сада су објављене три свеске (2003, 2006, 2008), које обухватају речи од *а* до *бјенути*, и самим тим није могао да уђе у корпус нашег истраживања. *Етимолошки речник словенских језика. Прасловенски лексички фонд. (Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд)* такође није могао да буде предмет нашег истраживања с обзиром на то да се последњи, 42. том, завршава лексемама *реџа - *perzъ.

1.1. Досадашња истраживања

У дијахроним истраживањима, како романских тако и словенских језика, много више пажње је посвећено истраживању вокализма, и то с разлогом – најкрупније промене су се одиграле у вокалском систему. Ипак, запазили смо да су се истраживали и консонанти, па и консонантске групе.

У француској литератури најпоптпунији приказ консонантских група кроз историју могли смо да запазимо код Фушеа (Fouché 1966), у италијанској код Ролфса (Rohlf 1966) и Текавчића (Tekavčić 1972). У српској литератури истраживања консонантских група су вршена у правцу испитивања дистрибуције фонема у савременом језику у оквиру *Фонологије српскога језика* (Петровић и Гудурић 2010) или су испитиване само иницијалне консонантске групе у нашем књижевном језику (Павловић-Стаменковић 1969). У дијахронији је највише пажње дистрибуцији консонантских група и њиховом развоју посветио Павле Ивић (Ивић 1998: 444-453). Посебних радова о консонантским групама [s] + *оклузив* у дијахронији нисмо нашли ни у једном од ова три језика обухваћена истраживањем.

1.2. Напомена о транскрипцији

С обзиром на то да испитујемо два романска језика у којима се графика често разликује од изговора, нарочито у француском у којем се изговор доста удаљио од своје писане форме³, за све примере ћемо давати транскрипцију у угластим заградама користећи међународну фонетску абецеду (МФА). И консонантске групе ћемо наводити на исти начин, како у француском и италијанском, тако и у српском како би приказ био уједначен. Примере у српском језику нећемо транскрибовати.

2. АНАЛИЗА

Група [s] + *оклузив* постоји у сва три језика које смо испитивали и најпре ћемо показати како су се те групе понашале у француском и италијанском, затим ћемо видети који су процеси владали у српском језику.

За анализу су узете лексеме које почињу групама [s] + *оклузив*, [es] + *оклузив* и [e] + *оклузив*. Последње две смо обухватили ослонивши се на знања из литературе и чињеницу да се испред група [sp], [st], [sk] у западнороманским језицима развијао протетички вокал (нпр. порт. *escola*, шп. *escuela*, фр. *école* од лат. *schola*), који је у француском дао [e] и који чини део наслеђене лексике, што ћемо видети у наставку рада. Прво се анализирају наслеђене или народне речи, које су биле подвргнуте фонетским променама током развоја језика, да би се затим приказале учене речи или латинизми, па и позајмљенице новијег датума, које су касније ушле у језик и које су претрпеле фонолошку адаптацију. Српски и италијански поседују велики број изведеница са префиксом [s] које нећемо узети у обзир.

За све речи у француском и италијанском ћемо дати превод са основним значењем, осим за англицизме који су лако разумљиви.

³ Француски правопис је у највећој мери заснован на етимолошком принципу. То значи да се правопис речи изводи према речима од којих су настале (нпр. у речи *sept* [set] слово *p* се не чита, али се пише по угледу на латинску реч *septem*). До удаљавања изговора од граfiје довеле су и многобројне гласовне промене које су се током историје француског језика догодиле, а које писани језик није успео да испрати, нпр. *oi* за [wa] у речи *roi* [rwa] 'краљ', која задржава граfiју из XIII века (за више детаља о правописним начелима у француском в. Polovina 2002: 19–20). Правопис италијанског језика се одликује много мањим разликама између писане и говорне форме. У време хуманизма италијански се држао етимолошког начела, али већ од XVI века долази до удаљавања од хуманистичких идеја и до напуштања етимолошког правописа. До последње елиминације архаичних црта у граfiји дошло је током XVIII века (Terić 1995: 153-154). Српски правопис је Вуковом реформом начелно установљен као фонолошки (Правопис 1994: 138).

2.1. Развој латинске сугласничке групе [s] + *оклузив* у француском језику

Већ се у латинским натписима налазе примери у којима се развија протетички вокал [i] испред речи које су почињале групом [s] + *консонант*, од којих је први забележени пример *Ismurna* = *Smyrna*. Ретки примери из II века показују да је реч о појави насталој у оквиру синтаксичке фонетике и тежње ка еуфонији (Väänänen 2006: 47). Наиме, првобитно се протетички вокал појављивао иза речи које су се завршавале сугласником (*cum, per, in, non*) да би се избегле тешке сугласничке групе. Све до V века једини протетички вокал је био [i] и тек касније почињу да се појављују примери са вокалом [e] на простору Галије. Међутим, паралелно са групама које су добијале протетички вокал, настављено је бележење без њега. У првом књижевном тексту с краја IX века, *Песми о светлој Еулалији* (*Cantilène de Sainte Eulalie*), имамо пример без протетичког вокала: *ed une spede*. У *Песми о Роланду*, из XI века, с друге стране, забележени су само примери са протетичким вокалом [e] (*s'espée, l'espée, l'estandart*), па се може сматрати да се протетички вокал усталио крајем XI или почетком XII века (Fouché 1966: 695). Нашавши се у преконсонантском положају, сугласник [s] је почео да слаби и да се губи, па је [es] + *оклузив* сведено на [e] + *оклузив*. Сугласник [s] престаје да се изговара већ крајем XII века иако наставља да се пише све до половине XVIII века (Вес 1970b: 64-65).

2.1.1. НАСЛЕЂЕНА ЛЕКСИКА И РАНЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ ИЗ ГЕРМАНСКИХ ДИЈАЛЕКАТА

Наслеђена лексика нам показује да су се групе [sp] и [st] развијале на исти начин без обзира на то који је вокал стајао иза њих. Испред ових група се првобитно развио протетички вокал, сугласник [s] се нашао у слабом преконсонантском положају и током XII века је престао да се изговара:

[sp] > *[esp] > [ep]: лат. *spāthūla* > стфр. *espaule* > фр. *épaule* [epol] 'раме', лат. *spātha* > стфр. *espée* > фр. *épée* [epe] 'мач' у наслеђеним лексемама из латинског, али и у позајмљеницама које су рано ушле у француски из франачког и које су захваћене овом променом: фрнч. **spannjan* > стфр. *espanir* > фр. *épanouir* [epanwir] 'развити, расцветати', фрнч. **spellôn* > стфр. *espeler* > фр. *épeler* [ep(ə)le] 'изговарати слово по слово';

[st] > *[est] > [et]: лат. *stābīlīre* > стфр. *establi* > фр. *établir* [etabli] 'утврдити, поставити', лат. *stēla* > стфр. *esteile* > фр. *étoile* [etwal] 'звезда' у речима из латинског, и фрнч. **stallo* > стфр. *estalon* > фр. *étalon* [etalɔ̃] 'пастув' из франачког.

За разлику од њих, развој групе [sk] зависио је од вокала⁴ испред којег се налазила. Из тог разлога ћемо наслеђену лексичку поделити у три групе.

2.1.1.1. Група [sk] испред [o] и [u]

Сугласник [k] се није мењао испред задњих вокала, па се у том погледу ова група понаша као претходне ([sp] и [st]):

[sk] + [o], [u] > *[esk] > [ek]: лат. *schōla* > стфр. *escole* > фр. *école* [ekol] 'школа', лат. *scūtum* > стфр. *escu* > фр. *écu* [eky]⁵ 'штит, грб', 'талир', фрнч. **skum-* > стфр. *escume* > фр. *écume* [ekym] 'пена'.

⁴ Поред простих вокала латински језик књижевне епохе поседовао је и три дифтонга: *ae, oe* и *ai*. Дифтонзи *ae* и *oe* су рано поједностављени. Још за време владавине Цицерона, *ae* је почео да се меша са *ē*, а *oe* са *ē*, нпр. *caelu* > **cēlu*, *roena* > **rēna* (Вес 1970a: 32). Дифтонг *ai* је био најотпорнији и у француском је до поједностављења дошло тек након палатализације велара испред предњег [a], иначе би био необјашњив прелаз *causa* > *chose* [ʃoːz] (Väänänen 2006: 39). Романски језици су створили нове дифтонге током историје, али не сви и не у истим околностима. Нисмо нашли примере у којима су дифтонзи утицали на промену групе [sk] у почетном положају и из тог разлога неће бити посебно разматрани у раду.

⁵ Вокал [y], који спада у вокале предњег реда, води порекло од латинског *ū*. Померање изговора почело је у IV веку и првобитно је то био средњи вокал. До померања изговора у предњи део усне дупље дошло је крајем VII или почетком VIII века (De la Chaussée 1974: 192).

2.1.1.2. Група [sk] испред [e] и [i]

Понашање ових група зависи од тога у ком раздобљу су ушле у француски језик. У наслеђеној лексици из латинског испред [e] и [i] дошло је до палатализације⁶ велара [k], који је прешао у [ts] још у III веку (De la Chaussée 1974: 58). Сугласник [s] је у преконсонантском положају у групи *[ests] почео да слаби и у XII веку група се редуковала на *[ets], које је у XIII веку прешло у [es]. Све африкате губе оклузивни елеменат у XIII веку и задржавају фрикатив: [ts] > [s], [tʃ] > [ʃ], [dʒ] > [ʒ], [dʒ] > [z]. [sk] + [i], [e] > *[eskʰ] > *[ests] > *[ets] > [es]: лат. *scindŭla* > стфр. *essendle/essendre* > фр. *essente*⁷ [esɑ:t] ‘шиндра’.

Међутим, у позајмљеницама из франачког имамо два правца развоја.

1) У V веку, у време инвазије Франака, када је поново дошло до палатализације велара, група [sk] испред [e] и [i] дала је *[estʃ]⁸. Сугласник [s] је у преконсонантском положају био слаб и у току XII века је престао да се изговара, након чега је остало само *[eʃ], које је редукцијом африкате дало [eʃ] у XIII веку:

[sk] + [i] или [e] > *[eskʰ] > *[estʃ] > *[eʃ] > [eʃ]: фрнч. **skërpa* или **skirpa* > стфр. *escherpe* > фр. *écharpe* [eʃarp] ‘појас’, ‘марама’, фрнч. **skina* > стфр. *eschine* > фр. *échine* [eʃin] ‘кичма’.

2) У речима које су у француски ушле после V века, када више није деловала палатализација, група *[esk] је дала [ek]:

[sk] + [i] или [e] > *[esk] > [ek]: англосакс. **skipan* > стфр. *esquiper* > фр. *équiper* [ekipe] ‘опремити, снабдети’.

2.1.1.3. Група [sk] испред [a]

Сугласник [k] се није мењао у већини романских говора испред вокала [a]⁹. Од латинског кратког /a/, које је по месту изговора било средње и као такво се задржало у другим романским језицима (осим под утицајем других гласова у окружењу), Галоромани су развили предње [a]¹⁰ померањем места изговора (Fouché 1958: 239). Тако је у V веку, када је дошло до инвазије Франака, сугласник [k], који се нашао испред предњег [a] и већ почео да помера место изговора, сада вероватно појачан утицајем германског суперстрата и акцента, почео да се палатализује (Matte 1982: 103). Од [kʰ] се тако развила африката [tʃ]. У истом периоду је германско [k] прешло у [tʃ] и испред [i] и [e], што смо видели у претходном поглављу.

Сходно томе, ни група [sk] испред [a] није била поштеђена промена, те је дошло до палатализације групе [esk] у *[estʃ], како у наслеђеној латинској лексици, тако и у речима германског порекла. Касније је након пропадања сугласника [s] у слабом положају добијено *[eʃ], које је у XIII веку, изгубивши оклузивни елеменат, дало [eʃ]:

[sk] + [a] > *[eskʰ] > *[estʃ] > *[eʃ] > [eʃ]: лат. *scāla* > стфр. *eschiele*¹¹ > фр. *échelle* [eʃel] ‘лестве, мердевине’, лат. *scabellum* > стфр. *escheviauz*, *eschevel* > фр. *écheveau* [eʃ(ə)vo] ‘повесмо’, ‘круп-

⁶ Прелазак [k] у [ts] у српским граматикама се традиционално назива сибилитизацијом.

⁷ Фуше (Fouché 1966: 701) наводи графију *écente* која се не може наћи у новијим речницима савременог француског језика. Према TLFi, у питању је графија забележена у речницима Nouveau Larousse Illustré и Quillet из 1965. Застарела графија *aissante* може се наћи у речницима из XIX века. TLFi представља онлајн верзију речника *Trésor de la langue française* (TLF) чије је издавање завршено 1994. године. У стандардним речницима новијег датума ову реч не налазимо ни под једним од поменутих облика. Друге примере латинске групе [sk] + [e] или [i], од које би се добило [es], нисмо нашли у речницима.

⁸ У поглављу 2.1.1.3. ће бити више речи о овој појави.

⁹ У одељку о италијанском ћемо видети да се група [sk] испред [a] није мењала.

¹⁰ У савременом француском језику се разликују предње [a] и задње [ɑ]. Задње [ɑ] најчешће води порекло од латинског /a/ иза ког је углавном следило [s]. Осим испред некадашњег [s], могло је да настане и контракцијом вокала, као нпр. лат. **aetaticu* > **edage* > **eage* > **aage* > фр. *âge* [ɑʒ] (Fouché 1958: 243-244). Ортоепска норма савременог француског језика налаже да треба разликовати оба типа вокала /a/, али се у савременом француском говорном језику задње [ɑ] ретко среће, па тамо где се чува, ипак чини „само 2,4% од свих /a/ у говору“ (Léon 2005: 87).

¹¹ У француском језику акценатовано латинско /a/ у отвореном слогу је прешло у /e/, што је једна од одлика француског језика. Тако латинско *mare* (ma-re) даје у француском *mer* [mɛʁ] ‘море’, за разлику од вокала /a/ у затвореном слогу који

ко', фрнч. **skāk* > стфр. *eschiec* > фр. *échec* [eʃɛk] 'неуспех', фрнч. **skarda*, стфр. *escherde* > фр. *écharde* [eʃard] 'трн, бодља'.

2.1.2. ОБЛИЦИ СА САЧУВАНОМ ГРУПОМ [S] + ОКЛУЗИВ У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

Речи у којима се посматране сугласничке групе чувају, представљају учене речи преузете из латинског у којима су се групе са оклузивом задржале по угледу на латински: *spécial* [spesjal] 'специјалан' (старије *especiel*, *especial*) < лат. *spēciālis*; *stérile* [steril] 'стерилан' < лат. *stērīlis*; *scalpel* [skalpel] 'skalpel' < лат. *scalpellum*, *scolaire* [skolɛr] 'школски' < лат. *scholaris*, *sculpture* [skyltyr] 'скулптура' < лат. *sculptūra*.

Осим латинизама, почетну групу [s] + оклузив налазимо и у позајмљеницама новијег датума, највише из италијанског и енглеског, од којих ћемо навести само неколико: *spadassin* [spadasɛ] 'плаћени убица' < итал. *spadaccino* [spadaʦʦino], *stance* [stãs] 'строфа, станца' < итал. *stanza* [stantsa], *scorsonère* [skɔrsɔnɛr] 'змијак (врста биљке)' < итал. *scorzonera* [skortsonera] (из италијанског); *spam* [spam], *stock* [stɔk], *skating* [sketiŋ], *sketch* [sketʃ] (из енглеског) итд.

2.1.3. ПОЧЕТНА ГРУПА [S] + ОКЛУЗИВ ПРЕЛАЗИ У [ɛS] + ОКЛУЗИВ

Тежња ка протези довела је до тога да данас имамо облике у којима је група [s] + оклузив добила протетички вокал [ɛ], али није изгубила сугласник [s]. Затворено [ɛ] у затвореном слогу по принципу комплементарне дистрибуције прелази у отворено [ɛ].¹² Ову групу налазимо у неколико учених речи као што су *espace* [ɛspas] 'простор' < лат. *spātium*, *espèce* [ɛspɛs] 'врста, род' < лат. *spēcīēs*; *estomac* [ɛstɔma] 'желудац, стомак' < лат. *stōmāchus*; *escabeau* [ɛskabo] 'клупица' < лат. *scabellum* и у позајмљеницама из италијанског из XV и XVI века: *espion* [ɛspjɔ̃] 'ухода, шпијун' < итал. *spione* < герм. **spēhôn*; *estamper* [ɛstãpe] 'направити отисак' < итал. *stampare*; *esquisse* [ɛskis] 'скица, нацрт' < итал. *schizzo* [skitso]), *escale*¹³ [ɛskal] 'пристаниште' < итал. *scala* и др.

2.1.4. ПОЧЕТНА ГРУПА [SK] ИСПРЕД [i] И [e] ПРЕЛАЗИ У [S]

У малом броју речи, од почетне латинске групе [sk] испред [i] и [e] добијено је [s]. У питању су учене речи, од којих су неке рано преузете из латинског па се налазе већ у текстовима из XII века, док су друге позајмљене нешто касније.

У поглављу 2.1.1.2. могли смо да видимо да је од латинске групе [sk] у наслеђеној лексици добијен данашњи облик [es] (лат. *scindŭla* > фр. *essente*). Учене речи нису прошле кроз све еволутивне фазе као наслеђене речи, већ су доживеле само формална прилагођавања. Старе графици *cepre*, *escepre* из XII и *cepre*, *sepre* и XIII века за савремени облик *sceptre*¹⁴ [sɛptr] 'скиптар, жезло' од лат. *sceptrum* или *scaeptrum*, од грч. *skēptron*, показују да је протетички вокал могао да се развије, сасвим вероватно под утицајем говорног језика. Ипак, доминантан је облик без протетичког вокала по угледу на латински, па у другим примерима нема потврђених облика са протетичким вокалом, као нпр. лат. *scintillare* > *sintiller* (XIV век) > фр. *scintiller* [sɛtije] 'блистати, треперети' (графика из XVI века).

се није мењао, нпр. лат. *partem* (par-tem) > фр. *part* [par] 'део'. Вероватно је до тога дошло тако што је вокал /a/ почео да се дифтонгује и затвара други елемент: a > aa > eɛ > /e/ (Вес 1970: 69). Када се слободно /a/ нашло иза африкате [ʃ], која представља резултат палатализације велара [k] испред предњег [a], дошло је до дифтонгације вокала /e/ који је прешао у /je/: лат. *capra* > стфр. *chievre* [ʃjɛvrɛ] > фр. *chèvre* [ʃɛvr] 'коза'. Крајем XIV века /j/ се стапа са палаталним сугласником који му претходи и у већини речи му нема трага (Вес 1970: 56).

¹² По тзв. принципу комплементарне дистрибуције „значи да се у затвореном слогу налази отворен вокал и, обрнуто, да се у отвореном слогу налази затворен вокал“ (Гудурић 2009: 71). У савременом француском овај принцип је у потпуности применљив на затворен слог, у којем се налази отворено [ɛ] без изузетка.

¹³ Поред наслеђеног облика *échelle* [eʃɛl].

¹⁴ Диграм sc- се испред [i] и [e] чита као [s].

2.2. Група [s] + *оклузив* у италијанском језику

Као што смо рекли, вулгарни латински је рано развио протетички вокал испред групе [s] + *консонант*. Текавчић (Tekavčić 1972: 230-231) ову појаву повезује са редукцијом групе [ns], прерасподелом слогова и могућим групама у фонолошком систему латинског језика. Наиме, када је дошло до редукције групе [ns] на [s], трочлана група [nst] се редуковала на [st]: *constare* > *costare*. И док је ранија граница поделе слогова била између [n] и [s], сада су раздвојени консонанти [s] и [t]: *con-stare* > *cos-tare*. То значи да су се италијанске групе [sp], [st], [sk] некада могле налазити на почетку речи или слога (*con-stare*; *scutum*), што више није било могуће, јер је граница слога сада раздвајала [s] од [p], [t] или [k] и на тај начин ове групе су се могле наћи само у унутрашњем положају, али предвојене у два слога. Стога, пошто је граница слога сада раздвајала [s] од другог члана групе, на почетку речи и иза речи која се завршава сугласником (*in, con, per, non*) појавио се протетички вокал [i]: *scu-tu* > **s-cu-tu* > *is-cu-tu*. Тако је у италијанском добијено *in istato* од *in stato* (поред *lo stato*). Међутим, ова појава је у савременом италијанском све ређа, тј. протетички вокал се више не појављује иза речи која се завршава сугласником (*in stato*). Већ се у најстаријим текстовима на књижевном италијанском језику налазе облици без протетичког вокала и доминирају још код Дантеа (Rohlf 1966: 256). Губљење протетичког вокала у савременом италијанском се може повезати са чувањем финалних вокала при чему су се сугласничке групе чешће налазиле у интервокалном него у почетном положају, нпр. *lo scudo, di scudo, buono scudo* итд. (Tekavčić 1972: 231).

За разлику од француског, који је у наслеђеној лексици тежио редуковању група [s] + *оклузив* у почетном положају, италијански их је задржавао (уп. лат. *spātha* > фр. *épée*, итал. *spada*; лат. *stēlla* > фр. *étoile*, итал. *stella*; лат. *scūtum* > фр. *écu*, итал. *scudo*). Из тог разлога ћемо приказ започети од наслеђене лексике и показати како су се групе са оклузивом понашале у зависности од гласовног окружења, а у даљем тексту ћемо дати и приказ група добијених афerezом почетног вокала, али и позајмљеница.

2.2.1. Наслеђена лексика

У оквиру наслеђене лексике италијански данас поседује велики број лексема са групом [s] + *оклузив*. Групе [sp] и [st] су се понашале на исти начин и из тог разлога ћемо их заједно представити.

Примери које дајемо за старију фазу италијанског језика према историјском речнику TLIO¹⁵, показују да је италијански у току историје имао облике и са протетичким вокалом, мада облици често зависе и од регије у којој су забележени. Приметно је да облици без протетичког вокала доминирају. У речнику је за сваку реченицу наведен писани извор у којем је забележена са ознаком града или регије, нпр. фог. за фирентински текст. У питању је грађа из XIII и XIV века која обухвата књижевне текстове у стиху и прози, не само најважнијих писаца тог периода (Дантеа, Петрарке и Бокача), већ и мање познатих или непознатих писаца и песника, па и некњижевне текстове као што су текстови из медицине, зоологије, геометрије и др. У наставку ћемо наводити само облике из текстова насталих на подручју Тоскане¹⁶. Означаваћемо их скраћеницом „ст.итал.“¹⁷. [sp]: лат. *spātha* > ст.итал. *spada, ispada* > итал. *spada* [spada] ‘мач’, лат. *spēcūlu* > итал. *specchio* [spekkjo] ‘огледало’;

¹⁵ *Tesoro della lingua italiana delle origini* (доступан је онлајн: <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/>).

¹⁶ Тоскански дијалекат, или тачније фирентински, чини основу италијанског књижевног језика због културног престижа града Фиренце у XIV веку и дела тројице великих тречентиста (Дантеа, Петрарке и Бокача).

¹⁷ Иако у италијанској литератури није уобичајена периодизација језика као, на пример, у француском или енглеском, подела се ипак може извршити на: а) стари италијански или стари фирентински од 1211. до 1400. године, б) средњи фирентински од почетка XV века до реформе Пјетра Бемба (*Prose della volgar lingua*, 1525) и в) модерни италијански од Бембове реформе до данас (Renzi & Salvi 2010).

[st]: вулг. лат. **stantīa* > ст.итал. *stanza*, *istanza* > итал. *stanza* [stantsa] ‘соба’, ‘строфа’, лат. *stēlla* > итал. *stella* ‘звезда’ итд.

Развој групе [sk] зависио је од вокала испред којег се налазила.

Бећ је речено да је сугласник [k] у латинском језику врло рано почео да се палатализује испред предњих вокала [i] и [e]. Имајући то у виду, сасвим је очекивано да се ни група [sk] није исто понашала испред вокала [i] и [e], с једне стране, и [a], [o] и [u], с друге. Из тог разлога ћемо наслеђену лексику поделити у две групе: 1) [sk] испред [a], [o] и [u] и 2) [sk] испред [i] и [e].

2.2.1.1. Група [sk] испред [a], [o] и [u]

Наслеђена лексика из латинског нам показује да се ова група задржала упркос томе што је у току историје било облика и са протетичким вокалом: лат. *scāla* > итал. *scala* [skala] ‘лестница’, ‘степенице’, лат. *scūtella* (дим. од *scutra*) > ст.итал. *ischudele*, *scodela* > итал. *scodella* [skodella] ‘здела, дубок тањир’, лат. *scūtum* > ст.итал. *scudo*, *iscudo* > итал. *scudo* [skudo] ‘штит, грб’, ‘талир’ и др.

На исти начин су се понашале и ране позајмљенице из германског, као нпр. germ. **skarpa* > итал. *scarpa* [skarpa] ‘ципела’.

2.2.1.2. Група [sk] испред [i] и [e]

Палатализација сугласника [k] испред [i] и [e] захватила је говорни латински и на простору Италије и као крајњи резултат је добијена африката [tʃ]. Ни група [sk] није била поштеђена ове промене и вероватно је имала овакав пут развоја: [sk] + [i], [e] > [skʰ] > *[stʃ] > *[tʃ] > [tʃ] (Tekavčić 1972: 269).

У случају наслеђених латинских речи имамо прелазак [sk] у [tʃ]: лат. *scintilla* > ст.итал. *scintilla* > итал. *scintilla* [ʃintilla] ‘варница’, лат. *sciēntīa* > итал. *scienza* [ʃentsa] ‘наука’.

Група се није мењала у речима које су у италијански ушле из германских дијалеката када више није деловала палатализација велара: лангоб. **skirmjan* > итал. *schermire* [skermire] ‘закло-нити’.

2.2.2. Групе добијене аферезом почетног вокала

Пошто су облици без протетичког вокала постали доминанти, италијански је тежио уклањању почетног вокала и тамо где је он био етимолошки. Тако је дошло до аферезе у речима које су имале етимолошки префикс *es-* од латинског *ex-* [eks]¹⁸: лат. *expandēre* > итал. *spandere* [spandere] ‘(про)ширити, разносити’; лат. *extendēre* > итал. *stendere* [stendere] ‘испружити’; касни лат. *excaldāre* > ст.итал. *iscaldare*, *scaldare* > итал. *scaldare* [skaldare] ‘(у)грејати’, лат. *excūsāre* > ст.итал. *iscusare*, *scusare* > итал. *scusare* [skuzare] ‘опростити, извинити’ и др.

Аферезу смо могли да запазимо и у следећим случајевима:

[isp] > [sp]: лат. *Hispania*¹⁹ > *Ispagna* > *Spagna* [spaɲɲa]

[ist] > [st]: лат. *historiam* > *istoria* > *storia* [stɔrja];

[æst] > *[est] > [st]: лат. *æstīmāre* > *estimare* > *stimare* [stimare] ‘процењивати’, ‘ценити’.

У ученим речима се облици са почетним вокалом задржавају по угледу на латински и не долази до аферезе: лат. *aestāte(m)* > итал. *estate* [estate] ‘лето’, лат. *experientīa(m)* > итал. *esperienza* [esperjentsa] ‘искуство’, лат. *expandēre* > итал. *spandere* [spandere], ‘(про)ширити, разносити’ (поред наслеђеног облика *spandere*), лат. *escandescēntīa(m)* > итал. *escandescenza* [eskandeffentsa] ‘напраситост’ итд.

¹⁸ Група [ks] је претрпела асимилацију сугласника при чему је добијено [ss] > [s].

¹⁹ Сугласник [h] је у латинском веома рано престао да се изговара.

2.2.3. Групе [s] + **ОКЛУЗИВ** у ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА

Италијански је у новије време обогатио лексички фонд позајмљеницама, међу којима доминирају англицизми: *spelling* [spelling], *standard* [standard], *sticker* [stiker], *scout* [skaut], *skating* [skejting], *sketch* [sketʃ], *skipass* [ski'pas] и др.

У поглављу 2.2.1.2. смо видели да се група [sk] испред [i] и [e] задржала испред речи које су преузимане из германских дијалеката након што је престала да делује палатализација велара (*schermire* [skermire]). Све новије позајмљенице су задржале изговор из језика даваоца (нпр. *skating* [skejting], *sketch* [sketʃ]).

У једном броју учених речи, као што је нпр. грч. *skēptron* > лат. *scēptrum* > ст.итал. *scettro* > итал. *scettro* [ʃetto] 'жезло, скиптар', које су у италијански језик ушле касно, али писаним путем, група [sk] је прешла у [ʃ]. Утицај граfiје је несумњив. Наиме, у италијанском језику се слово *c* испред [i] и [e] чита као [ʃ], а диграм *sc* као [ʃ]. Под утицајем граfiје може да се деси обрнуто у случају да се иза *sc* налази слово *h*, које има улогу дијакритичког знака и пише се испред предњих вокала да би се спречила палатализација сугласника [k] (уп. *chilo* [kilo] и *cibo* [ʃibo]). Тако се група [sk] чува у речима као што су нпр. лат. *schēda* > итал. *scheda* [skeda] 'листић', грч. *skhēma* > лат. *schēma* > итал. *schema* [skema] 'образац, шема'.

2.3. Група [s] + **ОКЛУЗИВ** у српском језику

За реконструисани прасловенски језик дајемо примере на основу података из речника *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* (Derksen 2008) и етимолошких речника српског или хрватског језика (Skok 1973; Gluhak 1993).

С обзиром на то да српски у начелу чува ове групе у наслеђеним речима, најпре ћемо приказати речи које је наследио.

42 2.3.1. НАСЛЕЂЕНЕ САЧУВАНЕ ГРУПЕ [s] + **ОКЛУЗИВ**

Групе [sp] и [st] су се понашале на исти начин и то тако што у наслеђеној лексици није било промена, те их из тог разлога приказујемо заједно.

[sp]: псл. **sporъ(jь)*²⁰ > срп. *сѣор*;

[st]: псл. **stado* > срп. *сѣаго*, псл. **stьblo* > срп. *сѣабло*, псл. **stolъ* > срп. *сѣо* (ген. *сѣола*).

За разлику од њих, развој групе [sk] је и у словенским језицима зависио од природе вокала испред којег се налазила, што подсећа на понашање исте групе у романским језицима. Прасловенски језик је имао много више вокала од српског, који се у литератури деле на меке и тврде²¹. Пошто савремени српски поседује само пет вокала, одлучили смо да посматране групе анализирамо на исти начин као што смо то учинили у романским језицима, те ћемо их поделити у две групе: 1) група [sk] испред [o], [u] и [a] и 2) група [sk] испред [i] и [e].

2.3.1.1. Група [sk] испред [o], [u] и [a]

Испред задњих вокала, као и испред вокала [a], група [sk] је била стабилна и није се мењала, што нам показују примери: псл. **skokъ* > срп. *скок*, псл. **skopъ* > срп. *скуџ*, псл. **skutъ* > срп. *скуџ*, псл. **skarędъnъ(jь)* > срп. *скареган* итд.

2.3.1.2. Група [sk] испред [i] и [e]

И прасловенски је познавао палатализацију испред предњих вокала [i] и [e]²².

До прве палатализације велара, која је била регресивна и према којој је од [k] добијено [ʃ], дошло је највероватније пре V века (Mihaljević 2002: 150). Она је погодила и групу [sk] од које је

²⁰ Значењски развој „обилан“ > „који има обиље времена па му се не жури“ (Gluhak 1993: 571).

²¹ Меки вокали су били *e*, *i*, *ě* (*јат*, стсл. ѣ), *ę* (назално е) и *ь* (*танко јер*), а тврди *a*, *o*, *u*, *o* (назално о), *ъ* (*дебело јер*) и *y* (*јери*, стсл. њ).

²² Промена је вршена испред свих предњих (меких) вокала.

добијена група *[ʃʏ] највероватније на следећи начин: [sk] + [e] или [i] > [sʏ̯] > [sʏ̯̆] > [ʃʏ̯̆] > [ʃʏ̯̆̆] (уп. Бошковић 1990: 86-87).

Група [ʃʏ̯̆̆] је у српском упрошћена губљењем фиркативног елемента код африкате и као крајњи резултат је добијена група [ʃt̪]²³ (ие. **skei-t-* > псл. **ščit* > срп. *штити*).

Након монофтонгације дифтонга *ai* у *ē* и *ī*, долази до друге палатализације велара²⁴, јер групе **kē*, **gē*, **hē*, **kī*, **gī*, **hī* нису биле у складу са принципом слоговне хармоније по којем веларни сугласник није могао стајати испред палаталног самогласника. Као резултат развоја добијени су сибиланти [z] од [g] (након редукције африкате [dʒ]) и [s] од [h], а од [k] је добијена африката [ts], те се ова појава данас често назива сибиларизацијом. До ове појаве је дошло око 100 година по завршетку прве палатализације (Mihaljević 2002: 157-162). Група [sk] је првобитно у јужнословенским језицима прешла у *[st̪s]. У почетном положају [s] се изгубило и задржана је само африката [ts], као у речима ие. **skaip-* > псл. **cěpati* > срп. *цеџати*, ие. **skair-* > псл. **cěriti* (*se*) > срп. *церићи се*.

Ипак, ми данас имамо и наслеђене речи са овом групом као што је реч *скиџати* (*se*). Пошто је ова реч настала од прасловенског **skytati* (*se*), у којем је изговарано тзв. „тврдо и“ (*jepi*), сасвим је оправдано зашто није дошло до палатализације. Наиме, вокал „јери“ [y]²⁵ (стсл. *ѣ*), који води порекло од индоевропског [ū] (Бошковић 1990: 28), спада у вокале задњег реда. Овај глас је у јужнословенским језицима прешао у [i] много касније²⁶ и када је до тога дошло, палатализација више није деловала, те је тако остварена нова могућност да се и група [sk] појави испред предњег вокала. Осим тога, у X-XI веку престају многа ограничења која су важила у прасловенском језику, па између осталог и ограничење да веларни консонанти не могу да стоје испред палаталних вокала. Када је дошло до једначења /ъ/ са /ь/ и /ы/ са /и/, уклоњена су ограничења према којима /ъ/ и /ы/ нису могли стајати иза палаталних консонаната, али и ограничење да /ъ/ и /и/ нису могли стајати иза веларних консонаната. За српски је „данас карактеристично да сваки вокал може стајати испред и иза сваког консонанта“ (Ивић 1998: 434-439).

2.3.2. ГРУПЕ НАСТАЛЕ НАКОН ГУБИТКА СЛАБОГ ПОЛУГЛАСА

Ова појава је од великог значаја за касну фазу прасловенског, и осим тога што је омогућила да се број речи са постојећим групама повећа, настале су и нове, до тада немогуће групе (нпр. [pt], [km], [kn] као у речима *пџица* < псл. **рџѣца*, *кмеџ* < псл. **кџметџ*, *кнез* < псл. **кџнезџ*), о којима у овом раду неће бити речи. Речи настале након испадања слабог полугласа су, на пример: псл. **сџпати* > срп. *сџати* (песнички израз за *сџавати*), псл. **сџ + pasti* > **сџпастџ* > срп. *сџастџи*, псл. **сџто* > срп. *сџо* и др. Такве сугласничке групе су стабилне.

2.3.3. ГРУПА [S] + ОКЛУЗИВ ПРЕЛАЗИ У [ʃ] + ОКЛУЗИВ

Поред великог броја речи са задржаним групама [s] + *оклузив*, долази до померања места изговора [s] испред [k] уназад, према палатуму, будући да је [k] веларно, па тако [s] прелази у [ʃ] као у примерима: псл. **скољка* > срп. *шкољка* (у старијим записима *сколка* и *скољка*, в. Gluhak 1993: 609), псл. **скопџи* > срп. *шкоџиџи* (и старији облик *скоџиџи*), псл. **сџуљ* > срп. *шкољџиџи*, псл. **скорлуп(a)* > *скоруџ* > *шкооруџ*.

²³ Резултати палатализације групе [sk] различити су у савременим словенским језицима. Група [ʃt̪] у савременом српском језику може представљати и резултат јотовања.

²⁴ Прва и друга палатализација су регресивне. У прасловенском је деловала и прогресивна палатализација услед које је дошло до промене иза предњих вокала /и/, /ь/ и /ѣ/. Традиционално се ова палатализација назива трећом палатализацијом (Mihaljević 2002: 162). Спорно је питање која је палатализација старија, друга или трећа, и у славистици се о томе доста расправљало.

²⁵ У словенској литератури глас *jepi* (ѣ) се у латиничној графици обележава словом ипсилон (у), што одговара старочешком начину обележавања овог гласа. Ми га у раду обележавати курзивом [y]. Реч је о тзв. „тврдом и“ које је веома постериорно. Тешко је са сигурношћу рећи какав је био изговор овог гласа. Може се рећи само „да није било истога изговора на целу пространству прасловенског језика и у току његова развитка“ (Бошковић 1990: 35).

²⁶ Према Бошковићу се чувао још у периоду између VIII и XIII века (Бошковић 1990: 38). Ивић наводи да је изједначење *ѣ* са *и* [i] завршено углавном до краја XII века (Ивић 1998б: 42).

О преласку [s] + *оклузив* у [ʃ] + *оклузив* у позајмљеницама биће више речи у наредном поглављу.

2.3.4. Група [s] + *ОКЛУЗИВ* У ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА

Српски лексички фонд је увећан и позајмљеницама новијег датума: *специјализација*, *стаж* (из француског), *сам*, *сикер*, *стејн*, *скутер*, *скеч*, *скије* (из енглеског), *стајтус*, *скулићор* (из латинског), *стадион*, *скејса*, *сколиоза* (из грчког) и др.

У одређеном броју позајмљеница дошло је до промене [s] у [ʃ] испред оклузива, највише под немачким утицајем који је у српском веома јак (итал. *scarto* [skarto] > срп. *шкарт*, итал. *spaghetti* [spaggetti] > срп. *шпaгетии*, итал. *spione* [spione] > срп. *шпијун*, итал. *stampa* [stampa] > срп. *штампа*). Често имамо и двојне облике, као нпр. грч. *skorpíos* > лат. *scorpio* > итал. *scorpione* > срп. *шкорпион/скорпион*. Ова је појава много чешћа на западном делу српскохрватског подручја као у примерима *штипендија* > *шпипендија* од лат. *stipendium*, *скандал* > *шкандал* од итал. *scandalo* (у Загребу преко немачког, уп. Skok 1973; RJA 1956) и *шкарпа* од итал. *scarpa* (Далмација, Лика), *специја* > *шпеција* од итал. *spezie* (у хрватском приморју према RJA) и др.

3. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

На основу анализе група према начину настанка, можемо да издвојимо следеће закључке:

(1) Латински језик је поседовао групе [st], [sp] и [sk] у почетном положају, које су током времена почеле да се губе тако што се испред њих јављао протетички вокал [i] и нешто касније, на простору Галије, [e], те у вулгарном латинском ових група више нема на почетку речи.

(2) Француски данас групе [sp], [st] и [sk] у иницијалном положају поседује у ученим речима и новијим позајмљеницама. У народним речима је задржао протетички вокал [e] и редуковао је сугласничке групе [sp], [st], [sk] на [e] + *оклузив* ([ep], [et], [ek]), при чему је дошло до губљења [s]. У једном броју учених речи и позајмљеница, француски показује тежњу ка задржавању протетичког вокала и тако данас имамо следеће могућности: [e] + *оклузив* (*épée*, *étoile*, *école*), [s] + *оклузив* (*spécial*, *stérile*, *scalpel*) и [εs] + *оклузив* (*espace*, *estomac*, *escabeau*).

(3) Италијански показује супротну тежњу. Језик није трпео речи које би имале вокал и на почетку и на крају речи, јер би се на тај начин у говорном ланцу стварао зев, па је почетни вокал почео да се одбацује (*spada*, *stella*, *scuola*). Тежња ка одбацивању почетног вокала је довела до тога да је он почео да се губи и тамо где је етимолошки, па групе [es] + *оклузив* данас представљају учене речи (нпр. *esperienza*)

(4) У српском језику су се чувале групе [s] + *оклузив*, с тим што је у новијој историји српског језика, [s] прелазило у [ʃ] испред оклузива најчешће под утицајем немачког (*шкaм*, *шпијун*, *штампа*).

(5) У сва три језика је у току историје дошло до палатализације веларних оклузива испред предњих вокала [i] и [e]. Када је реч о историјском развоју романских језика до тога је дошло највероватније у III веку, још у вулгарном латинском. Романски језици су се касније развијали сваки у свом правцу. У прасловенском, који чини основу српског језика, до промене је такође дошло веома рано, вероватно у V веку када се још не може говорити о диференцираном српском језику. На простору Галије палатализација велара [k] је као крајњи резултат дала африкату [ts]. Иза протетичког вокала, сугласник [s] се налазио у преконсонантском положају (*[ests]), па је почео да слаби и да се губи испред африкате, која се касније редуковала на фрикатив [s] (*scindula* > *essente*). У италијанском је као крајњи резултат палатализације добијена африката [tʃ]. Испред ње [s] није могло да остане у првобитном облику: морало да дође до померања места изговора, тако да је *[stʃ] прво прешло у *[ʃʃ] једначећи се по месту творбе, као и у српском. Даљи развој је нудио два решења, или дисимилацију и развитак групе [ʃt] (што се десило у румунском), или асимилацију, након чега је у италијанском добијено [ʃ] (Tekavčić 1972: 269). Српски језик је гру-

пу [*ʃʃ] из прасловенског редуковао дисимилацијом дајући [ʃt] у речима насталим од групе [sk] испред [i] или [e].

(6) У француском је дошло до палатализације веларног сугласника [k] и испред предњег [a] у V веку, што га одваја од других романских говора, али и од српског. Крајњи резултат палатализације испред предњег [a] била је африката [ʃ], која је у XIII веку редукована на [ʃ].

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу анализе група у сваком језику посебно, могли смо да запазимо да је латински језик у својој касној фази у почетном положају тежио померању иницијалних сугласничких група [sp], [st], [sk] у унутрашњи положај у речи, што је постигнуто додавањем протетичког вокала, а као резултат је добијена нова расподела сугласника по слоговима. Француски је задржао протетички вокал и изгубио [s] испред оклузива које се тада налазило у слабом преконсонантском положају. Италијански, за разлику од француског, показује тежњу ка задржавању сугласничких група на почетку речи и подложен је одбацивању иницијалног почетног вокала који се појављивао у једном периоду развоја језика. Будући да се протетички вокал појавио у оквиру синтаксичке фонетике и тежње ка еуфонији, то може оправдати задржавање протетичког вокала у француском, јер се речи не завршавају нужно на самогласник као у италијанском.

Српски не показује тежњу ка великим променама. Прелазак [s] у [ʃ] се јавља у ограниченом броју речи, често са двојним облицима и врло често под утицајем немачког који има групе [ʃp], [ʃt] и [ʃk]. Детаљно испитивање понашања ових група у српским дијалектима, страних утицаја и путева којима су лексеме са овим групама дошле у српски језик, могло би да расветли овај проблем, што оставља простора за даља истраживања.

Можемо да закључимо да су гласовне промене довеле до смањења дистрибуционих могућности сугласничких група у наслеђеној лексици. Француски у наслеђеној лексици више не поседује групу [s] + *оклузив* у иницијалном положају, и да није било позајмљеница, у потпуности би је изгубио. Италијански, с друге стране, тежи чувању почетног [s] испред оклузива, али је услед палатализације изгубио групу [sk] испред предњих вокала [i] и [e]. Групу је поново увео захваљујући германизмима који су се појавили након што је престала да делује палатализација, што је касније дало простора за увођење позајмљеница сличне или истоветне фонетске структуре, нарочито англицизама. Реконструисани прасловенски такође није познавао групу [sk] испред предњих вокала и у наслеђе је оставио групу [*ʃʃ] која се у јужнословенским језицима развила у [ʃt]. До њене појаве је дошло када су престала многа ограничења карактеристична за прасловенски, међу којима и то да се веларни сугласник није могао налазити испред предњих (палаталних) вокала, што се десило у X-XI веку, у време када је почео самостални живот српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Р. (1990). *Основи ујоредне грамаџике словенских језика. Фонетика и морфологија*. Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“.
- Гудурић, С. (2009). *Основи фонетике с фонологијом француског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић, П. (1998). *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић-Стаменковић, З. (1969). Иницијалне консонантске групе у нашем књижевном језику. У: *Наш језик*, књ. 17, св. 5, стр. 199-306. Београд.
- Петровић, Д. и Гудурић, С. (2010). *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, Матица српска.
- Правопис 1994 [Приредили: М. Пешикан, Ј. Јерковић и М. Пожурица]. *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

- Bec, P. (1970a). *Manuel pratique de philologie romane. T. 1, Italien, espagnol, portugais, occitan, catalan, gascon.* Paris : A. & J. Picard.
- Bec, P. (1970b). *Manuel pratique de philologie romane. T. 2, Français, roumain, sarde, rhéto-frioulan, francoprovençal, dalmate : phonologie : index* Paris : A. & J. Picard.
- De la Chaussée, F. (1974). *Initiation à la phonétique historique de l'ancien français.* Paris : Éditions Klincksieck.
- Fouché, P. (1958). *Phonétique historique du français : Les voyelles.* Paris : Librairie C. Klincksieck.
- Fouché, P. (1966). *Phonétique historique du français : Les consonnes et index général.* Paris : Librairie C. Klincksieck.
- Grevisse, M. & Goose, A. (2008). *Le bon usage.* Bruxelles : Éditions de Boeck Université.
- Léon, P. (2005). *Phonétisme et prononciations du français.* Paris : Armand Colin.
- Matte, J. E. (1982). *Histoire des Modes phonétiques du Français.* Genève : Librairie Droz.
- Mihaljević, M. (2002). *Slavenska poredbena gramatika. I. dio. Uvod i fonologija.* Zagreb: Školska knjiga.
- Polovina, P. (2002). *Francuski pravopis sa vežbama u laboratoriji i slušaonici.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Renzi L. & Salvi G. (2010). Enciclopedia dell'Italiano. In: *Treccani enciclopedia online.* Dostupno na: [https://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-antico_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-antico_(Enciclopedia-dell'Italiano)). Pristupljeno 17. 9. 2023.
- Rohlfs, G. (1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica (vol. I).* Torino: Giulio Einaudi editore.
- Samardžić, M. (2011). *Pogled na reči.* Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Terić, G. (1995). *Istorija italijanskog jezika.* Beograd: Filološki fakultet.
- Tekavčić, P. (1972). *Grammatica storica dell'italiano. Vol. I, Fonematica.* Bologna : il Mulino.
- Väänänen, V. (2006). *Introduction au latin vulgaire.* Paris : Klincksieck.

КОРИСУ

46

- Ђорђевић, J. (2010). *Латинско-српски речник.* Београд: Завод за уџбенике.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1990. V-VI. Нови Сад: Матица српска.
- ***
- Dauzat, A. (1938). *Dictionnaire étymologique de la langue française.* Paris : Librairie Larousse.
- De Mauro, T. & Mancini, M. (2000). *Dizionario etimologico.* Milano: Garzanti Linguistica.
- Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon.* Leiden: Koninklijke Brill.
- Gluhak, A. (1993). *Hrvatski etimološki rječnik.* Zagreb: August Cesarec.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, XV-XVII.* Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije. 1956-1962.
- Picoche, J. (1992). *Dictionnaire étymologique du français.* Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Rey, A. (2010). *Dictionnaire historique de la langue française.* Paris : Les Dictionnaires Le Robert-SEJER.
- Skok, P. (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Knjiga treća. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zingarelli, N. (1997). *Lo Zingarelli 1998. Vocabolario della lingua italiana.* Bologna: Zanichelli editore S.p.A.
- ***
- Dictionnaire de l'Académie française: <https://www.dictionnaire-academie.fr/>. Pristupljeno 10. 3. 2023.
- Dizionario italiano De Mauro – Vocabolario online della lingua italiana: <https://dizionario.internazionale.it/>. Pristupljeno 15. 3. 2024.
- Le Nouveau Petit Robert de la langue française* (2009). Educa Books: Le Robert - CD-ROM.
- TLIO: Tesoro della lingua italiana delle origini: <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/>. Pristupljeno 16. 3. 2024.

INITIAL CONSONANT GROUPS [S] + ORAL STOP IN FRENCH AND ITALIAN COMPARED TO
SERBIAN - DIACHRONIC APPROACH

Summary

The aim of the paper is to show how the initial two-member groups [s] + occlusive behaved in two Romance languages compared to Serbian over time, depending on the vocal environment, and which factors contributed to the changes, reduction, or preservation of these consonant groups. The paper separately examines the inherited lexicon, which shows a greater degree of change in the Romance languages compared to Serbian, and the loanwords, which behave in a slightly different way depending on the time period when they entered the language. The corpus is extracted from standard and etymological dictionaries with a focus on the inherited lexicon.

Keywords: consonant groups, oral stops, French, Italian, Serbian

Славица Пантић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду, Србија
slavica.pantic92@gmail.com

II

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

МАРИНА ЈУРИШИЋ

МЕТАТЕЗА СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ -ЗЈ- У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА*

Метатеза сугласничке групе *зј* у *јз* у лексемама *лозје*, *џрозје*, *козји*, *џвозје* већ је дуго позната дијалектологи, а бележена је у трима нашим дијалектима: косовско-ресавском, призренско-тимочком и смедеревско-вршачком. Прилог има за циљ да систематизује досадашња сазнања о овој језичкој појави, да утврди које све лексеме захвата и да ли је доследна онде где се појављује, као и да прецизира границе ширења њеног ареала.

Кључне речи: метатеза *зј* > *јз*, косовско-ресавски говори, призренско-тимочки говори, смедеревско-вршачки говори

1. УВОД

Овај прилог има за циљ да систематизује знања о метатези сугласничке групе *зј*,¹ појави која захвата косовско-ресавске и знатан део смедеревско-вршачких и призренско-тимочких говора, а лексички није много раширена – обично се јавља у лексемама: *џрозје*, *лозје*, *козји*, *џвозје*, као и њиховим изведеницама (*лојзенце*, *џројзебрање*, *џројзибер*, *џројзобер*, *којзина* и сл.). Уско повезано са овом метатезом јесте ново јотовање, присутно од XVI века на земљишту српског језика,² иако су се услови за његово извршење стекли још онда када се полугласник изгубио у слабом положају (дакле, после X–XI века). „Веза између сугласника *ј* и онога који му је претходио и њихово претварање у даље гласове вршило се обично у случајевима када је између сугл. и *ј* у старом језику било *ѝ* код изведених именица на *је* (*ѝк*) и у инстр. јед. на *ју* (*ѝ-ж* = *ѝју*), код присвојних придева на *-ји* (*ѝји*) и у другим категоријама где примери нису тако многобројни: *браѝија*, *неѝијак*, *ѝросѝјак*, *родѝјак*, *људѝје* и сл.“ (Белић 1976: 126). У придеву *козѝји*, као и у *ѝасѝји*, по испадању полугласника у слабом положају, наставак *-ји* остао је у директној вези са сугласницима *з* и *с*, али није било прелаза *сј* у *ш* и *зј* у *ж*, јер по новом јотовању *ј* може да стоји иза сугласника *с* и *з*, тј. *сј* и *зј* остају неизмењени (Белић 1976: 125–126). Метатеза у овим придевима је извршена касније (наравно, само у одређеним говорима). Међутим, код речи са групом *сѝиј* или *згј* (*лиѝије*, *џрозѝје*) метатези је претходило испадање гласова *ѝ*, односно *г* из тих група (*сѝиј* > *сј* и *згј* > *зј*): *лисје*, *џрозје* (Ивић 2018а: 184, 222), што је спречило ново јотовање (по коме: *сѝиј* > *ић*, а *згј* >

* Овај прилог финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17.01. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Подаци су сакупљени из компетентних дијалектолошких монографија, студија, речника и лингвистичких атласа, као и из мојих теренских записа, а у *Изворима и цитираној литератури* наводе се само библиографске јединице у којима има података о истраживаној теми.

² А. Младеновић сматра да је ново јотовање почело од XVI века (1971: 421), док А. Белић верује да је оно било углавном извршено крајем XVII и почетком XVIII века, односно да се ново јотовање могло у различитим говорима и различитом обиму извршити и раније, али да главни део појава долази баш у ово време (1976: 126).

жђ: *лишће, трожђе*).³ У збирној именици *лозје*, наравно, није било тог испадања гласова *ш* или *г*.⁴ Овим речима, у којима се обично јавља метатеза групе *зј*, придружује се и лексема *лемезје*, која, међутим, није широко распрострањена у народним говорима,⁵ као и оне речи настале аналогијом према *твојзе* ‘*твожђе*’: *твојздено, твојзено*. Треба још имати у виду да једино речи *трозје/трожђе* и *козји* функционишу на целокупном простору, уместо речи *лозје* у неким говорима се употребљава лексема *виноград*, а у једном делу говора није се (бар у прошлости) употребљавала реч *твојзе/твожђе* већ *железо*. У раду ће бити евидентирано где је све, у географском смислу, метатеза *зј* заступљена, да ли је захватила све од наведених лексема, тј. колико је доследна у појединим говорима и да ли се појављује и ван граница српског језичког простора.

Иначе, Речник САНУ бележи лексеме са метатезом *зј* уз напомену да су у питању дијалектизми. Тако се поред одреднице *лозје* даје у загради дијалекатски облик *лојзе*, затим – *лозјенце* (диј. *лојзенце*) у значењу мало *лојзе*, мали виноград (РСАНУ 11), постоји и одредница *тројзе* са упућивањем на *трожђе*, затим: *тројзебрање, тројзибер, тројзобер*, забележеним у Нишу, Лесковцу и Параћину (РСАНУ 3); уз одредницу *твожђе* у загради је дато и *твојзе*, поред осталих дијалекатских ликова (*твође, твојзе, тожђе, тозје*), а у одредници *твојзе* упућује се на *твожђе* (РСАНУ 3). Придев *којзи* је забележен као дијалектизам уз упућивање на одредницу *коз(и)ји*, а затим се даје и: *којзина* ‘козина’, *којзов* ‘који је од козе’, *којзовина* ‘козина’ (речи углавном забележене у шумадијском селу Велике Пчелице, јужно од Крагујевца у: РСАНУ 9).

Када су у питању дела лингвистичке географије, постоји, нажалост, само једна карта, L 495 ‘виноград’ (Vitis), у *Опшћесловенском лингвистичком атласу* (*Сельское хозяйство*) у којој се налази лексема са метатезом групе *зј* – *лозје* (Морозова, Ferenciková 2012: 48–49). Али, метатеза ту није видљива на самој лингвистичкој карти већ у њеном индексу (попису свих забележених лексема којима се именује тражени појам, распоређених по одабраним пунктовима из свих словенских језика). Разлог је вероватно у томе што ова језичка појава не задира у фонолошки систем.⁶ Дакле, сама лингвистичка карта приказује да је *винова лоза* означена лексемом *лозје* (*loz-bj-e* – према морфонолошкој транскрипцији) у осам српских пунктова: 79. Тучеп, 80. Србовац, 81. Дренча, 84. Ораховац, 85. Пљачковица, 86. Доњи Душник, 87. Кална и 88. Јасеница,

³ Пишући о консонантским секвенцама у штокавским дијалектима, З. Павловић-Стаменковић се осврнула и на групе *сј* и *зј*, оне старије *st(ь)j и *zd(ь)j (*бресје, лисје, трозје, твојзе*), које су губљењем *ш* и *г* отклониле могућност да се изврши јотовање, а касније (у појединим говорима) доживеле метатезу, и оне новије групе *сј*, *зј* из *c(ь)j* и *z(ь)j* (као *класје, лозје*), које су такође касније (у неким говорима) доживеле метатезу, с тим што њен рад обухвата све опције, дакле и случајеве чувања средњег члана у групи – *г* и могућност јотовања [прва фаза јотовања, која се чува у групи *зђ* (*трозђе*) у уској области косовско-ресавских говора и Мрковићима, и друга фаза, којом се добија група *жђ* (*трожђе*) коју познају многи српски дијалекти и сам књижевни језик, док су даље измене секвенце *жђ* локалног карактера]. На основу тадашње дијалекатске грађе, она је закључила да „Призренско-тимочки говори, као архаични, и мрковићки највише употребљавају стару групу *зј* или са метатезом *јз*. У косовским говорима је највећа мешавина – они имају стару групу, али више употребљавају облик добијен метатезом *јз*, а често имају и јотовану групу. За остале дијалекте потврђен је изговор само нове групе *жђ*.“ (1986: 97–100).

⁴ О разлозима појаве метатезе у речима као *лозје* писао је А. Белић још почетком прошлог века, док је истраживао говоре источне и јужне Србије (1905). Суштина његовог размишљања је у следећем: најпре, то је новија појава, на шта указују „примери као *тројзе* који су се могли развити тек у време када је *г* у *троз*г отпадало, а то је, релативно, нов појав“, затим, з није јако умекшано да би се због његове умекшаности јавио претходни звук *ј*, али опет, метатеза се не јавља после других сугласника већ само после гласа *з*. Стога А. Белић објашњење налази у сличности артикулације ових двају гласова (*з* је врло блиско по начину артикулације гласу *ј*, само су по месту изговора различити), и, што је још важније, заједничком изговору *з* и *ј*, што је довело до тога да се место гласа *з* изговори -*зј*- (нпр.: *ројозе, мјуже* су морали постати од **рогозе, *муже*). То најбоље показују облици као *тоџје*, које је бележио у југоисточној Србији, а у којима је то још непотпуно извршено. Тако да „форме са *џ*, дакле *лоџје*, треба сматрати као прелазни ступањ за оне у којима се наводи *ј*: из тога је јасно да је за овај појав психолошке природе земљиште било већ спремно фонетским приликама.“ (Белић 1905: 146–147).

⁵ У Речнику САНУ забележен је у народним говорима спектар различитих збирних именица изведених од именице *лемез*: *лемезје, љемезје, лемеђе, лемежђе, лемежје*, али не и облик са метатезом *лемејзе* (РСАНУ 11).

⁶ С обзиром на то да је метатеза *зј* у *јз* једна од диференцијалних особина два (односно три) српска дијалекта, а и неких македонских, можда се ипак могла на самој карти (шрафирањем, сенчењем, упућивањем на индексе) дати информација о томе да један немали ареал има метатезу *зј* > *јз* у лексеми *лозје*.

једном хрватском (44. Врбањ, оток Хвар) и свим македонским, а тек индекс показује да постоји метатеза *зј* у скоро свим српским пунктовима (нема је само у Кални) и у два македонска пункта (90. Лазарополе, Дебар и 98. Шлегово, Кратово). Поређењем података из наведене ОЛА карте са *Фонолошким описима* (ФО),⁷ добија се прецизнија информација – метатеза у речи *лозје* је присутна у још четири српска пункта (смедеревско-вршачком 69. Глибовац и косовско-ресавским: 70. Кула, 82. Велика Крушевица, 83. Буковац) и два македонска (95. Љубанце и 96. Радожда).⁸ Тако да се, уз ову битну допуну, може закључити да је у скоро свим српским пунктовима у којима функционише лексема *лозје* дошло до метатезе *зј*, дакле, у свим косовско-ресавским, у једном источнијем смедеревско-вршачком (у суседству косовско-ресавских говора) и у свим призренско-тимочким пунктовима, осим у најисточнијем, Кални (која припада тимочком поддијалекту тимочко-лужничког дијалекта и најудаљенија је од косовско-ресавског дијалекатског комплекса).

2. МЕТАТЕЗА СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ ЗЈ ПО ДИЈАЛЕКТИМА

2.1. У косовско-ресавском дијалекту је метатеза групе *зј* најизраженија – забележена је на целом простору и врло често се у овим говорима појављује у свакој од наведених лексема (пачак и у аналошким формама типа *џојзен*), док су облици *џројђе*, *џвојђе*, *козји* новина. Метатеза у групи *зј* (па и *сј* под одређеним условима: *џројзе*, односно *џајси*), као и испадање *џ* и *г* у групама *сџј* и *зџј* (*лисје*, *џројзе*) налазе се у инвентару од 86 важнијих говорних карактеристика косовско-ресавског дијалекта из времена пре померања становништва. До овог закључка П. Ивић је дошао на основу садашњег распореда поменутих особина у говорима косовско-ресавског дијалекта и на основу стања у говорима Александровачке жупе и околине Бруса (где су конзервисана обележја која су у време пресељења одликовала изворишну област сеоба – север Метохије и северозапад Косова) (Ивић 2018д). Најновији синтетички осврт на досадашњу истраженост косовско-ресавских (и смедеревско-вршачких) говора потврђује раширеност ове особине у сва три поддијалекта косовско-ресавског дијалекта, са изузетком Ђердапске зоне, где је забележен само облик *џројђе*, тј. метатеза *зј* у *јз* није потврђена (Радовановић, Николић 2022: 92).⁹ Потврде:

лџје: Кула (ФО 1981: 521), Тучеп (ФО 1981: 567), Србовац (ФО 1981: 569), Дренча (ФО 1981: 570), Буковац (ФО 1981: 578), Велика Крушевица (ФО 1981: 571), Јасеница (ФО 1981: 595), Параћинско Поморавље (Милорадовић 2003: 44, 55, 64, 68, 330), Вучитрн и околина (Елезовић 1932: 368), Средњи Ибар, IV зона (Божовић 2008: 179),¹⁰ Трстеник (Јовић 1968: 65),¹¹ студенички слив (Драгин 2015: 181), *лџје* / *лџје*, *лџја*, *лџјанце*: Тамнич (Јашовић 2012: 78), *лџјанце*, *лџје*: Црна Река (Марковић 1993: 243), *лџјишће*: Црна Река (Марковић 1986: 356), *лџје*: Копаоник (Радић 2010: 63), северна Метохија (Букумирић 2003: 172; 2012: 294).¹²

џројзе: Кула (ФО 1981: 521), Тучеп (ФО 1981: 567), Србовац (ФО 1981: 569), Дренча (ФО 1981: 570), Буковац (ФО 1981: 578), Велика Крушевица (ФО 1981: 571), Јасеница (ФО 1981: 595), Блаце, варошица у Топличкој котлини (Арсовић 1973: 69), Параћинско Поморавље (Милорадо-

⁷ *Фонолошки описи* (1981) описују све словеначке, српскохрватске и македонске пунктове обухваћене *Општем словенским лингвистичким атласом* и они су рађени на основу дијалекатског материјала прикупљаног за потребе овога атласа.

⁸ Разлика се појавила отуда што у овим српским пунктовима у Атласу није евидентирана лексема *лојзе*, него *виногра* и *винова лоза*.

⁹ У монографији је представљено „27 маркантних дијалекатских обележја К-Р и С-В дијалекта“, међу којима је и „испадање *џ* и *г* и контактна метатеза *зј* > *јз* (тип *џројзе*)“ (Радовановић, Николић 2022: 91–92).

¹⁰ У средњем Ибру IV зона су говори косовско-ресавског дијалекта (Божовић 2008: 35, 45).

¹¹ Облици: *лојзе*, *џројзе* и *џвојзе* се везују за I и II зону, док је у III зони ситуација ближа оној у Гружи – нема метатезе *зј* (Јовић 1968: 223). Узгред, *џројзе* овде значи и *џројђе* и *виногра* (Исто: 83).

¹² Аутор бележи и *лџје*, *лџја* и *лџје* (Букумирић 2003: 172; 2012: 294).

вић 2003: 65),¹³ Вучитрн и околина (Елезовић 1932: 113), Копаоник (Радић 2010: 63, 64),¹⁴ Средњи Ибар, IV зона (Божовић 2008: 152, 179), Доња Мутница (Ракић-Милојковић 1990: 80), Трстеник (в. фусноту 11) (Јовић 1968: 65), ресавски крај (Пецо, Милановић 1968: 284),¹⁵ Левач (Симић 1972: 193),¹⁶ студенички слив (Драгин 2015: 181), Тамнич (Јашовић 2012: 44), *ѣрѣзе*, *ѣрѣзе*: северна Метохија (Букумирић 2003: 172; 2012: 102, 111),¹⁷ *ѣрѣзе*, *ѣрѣзанице*, *ѣрѣзенце*: Црна Река (Марковић 1993: 188), *ѣрѣзобѣр*: Црна Река (Марковић 1986: 291)¹⁸.

ѣрѣзе: Кула (ФО 1981: 521), Тучеп (ФО 1981: 567), Србовац (ФО 1981: 569), Дренча (ФО 1981: 570), Буковац (ФО 1981: 578), Велика Крушевица (ФО 1981: 571), Јасеница (ФО 1981: 595),¹⁹ Блаце, варошица у Топличкој котлини (Арсовић 1973: 69), Вучитрн и околина (Елезовић 1932: 95),²⁰ Средњи Ибар, IV зона (Божовић 2008: 152, 179), Доња Мутница (Ракић-Милојковић 1990: 80), Трстеник (в. фусноту 11) (Јовић 1968: 65), Левач (в. фусноту 16) (Симић 1972: 193), *ѣрѣзе*, *ѣрѣзе*: северна Метохија (Букумирић 2003: 172; 2012: 96, 102),²¹ *ѣрѣзе*: студенички слив (Драгин 2015: 181),²² *ѣрѣзе* ‘гвожђе’ Црна Река (Марковић 1986: 288).

кѣрѣзе: Србовац (ФО 1981: 569), *кѣрѣзи*: Блаце, варошица у Топличкој котлини (Арсовић 1973: 69), Доња Мутница (Ракић-Милојковић 1990: 80), *кѣрѣзи*, *кѣрѣзе*: Трстеник (в. фусноту 24) (Јовић 1968: 66), вреће од *кѣрѣзине*: Параћинско Поморавље (Милорадовић 2003: 83), *кѣрѣзи*, *кѣрѣзина*, *којзѣтина*: Вучитрн и околина (Елезовић 1932: 300), *кѣрѣзи*, *кѣрѣзе*, *кѣрѣзина*: Средњи Ибар, IV зона (Божовић 2008: 178), *кѣрѣзи*, *кѣрѣзно*; *којзињава*: Копаоник (Радић 2010: 64, 158), *кѣрѣзе*, *којзѣтина*, *кѣрѣзина*, *кѣрѣзѣвина* ‘кострет’, *Кѣрѣзјак*: Левач (Симић 1972: 193), *кѣрѣзе*, *којзињаце* ‘опанке’, *кѣрѣзи*, *кѣрѣзина* ‘врећа од козје длаке’, *којзињајка* ‘врећа од козје длаке’: северна Метохија (Букумирић 2003: 172; 2012: 253), *кѣрѣзи*, *кѣрѣза*, *кѣрѣзе*, *кѣрѣзар*, у *Кѣрѣзем* калу, у *Кѣрѣзачу*, *кѣрѣзѣвина*: студенички слив (Драгин 2015: 181),²³ *кѣрѣзи* сѣр, *кѣрѣзина* Тамнич (Јашовић 2012: 67).

лемѣрѣзе: Копаоник (Радић 2010: 158), *лемѣрѣзе*: Трстеник (Јовић 1968: 66).²⁴

Речи настале аналогijом према *ѣрѣзе* ‘ѣвожђе’:

ѣрѣзѣно / *ѣрѣзѣно*: Кула (ФО 1981: 521), Тучеп (ФО 1981: 567), Србовац (ФО 1981: 569), Дренча (ФО 1981: 570), Буковац (ФО 1981: 578), Велика Крушевица (ФО 1981: 571), Јасеница (ФО 1981: 595), *ѣрѣзен* Црна Река (Марковић 1986: 288), *ѣрѣзѣн*, *ѣрѣзѣна*, *ѣрѣзѣне*: северна Метохија (Букумирић 2003: 172).²⁵

Изузетак је говор Чобанца (близу Сентандреје) у Мађарској, где изостаје типично косовско-ресавско стање у консонантској групи *зј* (Ивић 2018г: 133). Одступања у другим говорима, међутим, представљају нове наносе из урбаних градских говора, утицај стандардног језика или су резултат појаве да неки говор не познаје неку од истраживаних лексема [рецимо: у Тамничу се не говори *ѣвожђе* већ *железо* (Јашовић 2012: 51), у ресавском крају нема речи *лозје* већ *виноѣра*

¹³ У Параћинском Поморављу је далеко чешће бележено *ѣрѣжђе*: било бѣрба *ѣрѣжђе* (Раш), ели било *ѣрѣжђе*, ели било *јѣбуке* (Буљ), бѣље вино о’ црно *ѣрѣжђе* (Мир), продаш прво на господу *ѣрѣжђе* (Треш) (Милорадовић 2003: 55, 40, 83, 145), а постоје и облици *ѣрѣжђе*, *ѣвожђѣру* (Исто: 83, 342; 252).

¹⁴ Бележени су и облици без метатезе на простору Копаоника (Радић 2010: 63–64).

¹⁵ У ресавским говорима аутори бележе: *ѣрѣзе* (Т., Р., Д.), поред *ѣрѣжђе*, и једном: *ѣројжђе*, констатујући да метатеза тамо „није обавезна“ (Пецо, Милановић 1968: 284).

¹⁶ Аутор наводи да су у левачком говору поред *ѣрѣзе* и *ѣрѣзе*, много чешћи облици са извршеним јотовањем: *ѣрѣжђе* и *ѣрѣжђе* (Симић 1972: 216–217).

¹⁷ М. Букумирић у речнику бележи и *ѣрѣжђе* (2012: 110).

¹⁸ У Црној Реци је забележено и *ѣрѣжђе* и *ѣрѣжђе* (Марковић 1986: 356).

¹⁹ Поред примера са извршеним метатезом у групи *зј* (*лѣјзе*), стоји и облик *гвѣ:ѣзе* Јасеница (ФО 1981: 595).

²⁰ Забележен је и придев *ѣвозѣни* у Вучитрну и околини (Елезовић 1932: 95).

²¹ М. Букумирић у речнику бележи и *ѣрѣжђе* (2012: 96).

²² Може се чути и *ѣрѣжђе* Д Бр у говорима студеничког слива (Драгин 2015: 181).

²³ Иначе, метатеза групе *зј* је једна од 36 особина које говоре у сливу Студенице приближавају косовско-ресавским говорима (од 75 побројаних особина) (Драгин 2020: 203–205).

²⁴ Као што је већ наведено, у Трстенику се облици: *лојзе*, *ѣројзе* и *ѣројзе* везују за I и II зону, док је у III зони ситуација ближа оној у Грузи – нема метатезе *зј* (Јовић 1968: 223). Међутим, у III зони је, помало неочекивано, забележено: *лемѣрѣзе* ‘штапови који се постављају на пластове да их ветар не разнесе’ (Јовић 1968: 66).

²⁵ М. Букумирић у речнику бележи не само форме *ѣ(в)ојзѣн*, *ѣ(в)ојзѣна* већ и: *ѣвозѣн*, *ѣвозѣна* и *ѣвожђѣни* (2012: 96, 102).

(Пецо, Милановић 1968: 284), а тако је и у Блацу и околини (Арсовић 1973: 69) и Левчу (Симић 1972: 216–217)], што, разумљиво, смањује број речи са извршеном метатезом у сугласничкој групи *зј*.

2.2. У источнијим смедеревско-вршачким говорима, који су ближи косовско-ресавском дијалекту, често су бележени примери метатезе групе *зј*. Сасвим је другачија ситуација код смедеревско-вршачких говора који се граниче са шумадијско-војвођанским дијалектом. У њима она потпуно изостаје: Неменикуће (ФО 1981: 490), Уљма (ФО 1981: 496).²⁶ Такође, у монографији о говорима централне Шумадије (Реметић 1985)²⁷ аутор, „због прилика на К-Р терену и у неким другим говорима С-В основе“, циљано скреће пажњу на чињеницу да на целом истраживаном простору „нема метатезе у примерима типа *тројзе, твојзе, лојзе, ђајси, тројсак, којзи, тарван* итд.“ (Исто: 216–217).²⁸ Такође, Д. Радовановић и Ј. Николић налазе да метатеза у речи *тројзе* захвата „већи ареал смедеревско-вршачких говора“ и да није забележена у космајској и јасеничкој зони (Радовановић, Николић 2022: 92). Потврде са метатезом:

лојзе: Глибовац (ФО 1981: 520), источна Шумадија (Бошњакловић 2008: 229).

тројзе: Глибовац (ФО 1981: 520), Банатске Хере (Ивић 2018ђ: 255), источна Шумадија (Бошњакловић 2008: 229),²⁹ *трџзе*: Радимња у Румунији (Томић 1987: 357).³⁰

твојзе: Глибовац (ФО 1981: 520), Банатске Хере (Ивић 2018ђ: 255), *твојзе, твојзурја*: источна Шумадија (Бошњакловић 2008: 229),³¹ *т(в)џзе*: Радимња у Румунији (Томић 1987: 357; 1989: 25).

Речи настале аналогично према *твојзе* ‘*твозђе*’:

твозђе: Глибовац (ФО 1981: 520), *твоздзени, твоздзенаци*: Банатске Хере (Ивић 2018ђ: 255), *твоздџена, твоздџено, твоздџене, твоздџени, Гвџдзден*: источна Шумадија (Бошњакловић 2008: 229),³² *т(в)џдзден, т(в)џдзџена, твоздџено; т(в)џдзурјина*: Радимња у Румунији (Томић 1989: 25).

Занимљиво је да дијалектолошка литература везана за смедеревачко-вршачке говоре ниједном није евидентирала метатезу у придеву *козји* (в. нпр. у: Ивић 2018ђ: 255, Бошњакловић 2008: 229, Томић 1987: 357; ФО 1981: 520).

2.3. У призренско-тимочкој дијалекатској области ова појава је најизраженија у призренско-јужноморавском поддијалекту, дакле – оном који се „наслања“ на суседни косовско-ресавски дијалекат, док се у сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком не јавља доследно. Тако, на пример, метатеза групе *зј* потпуно изостаје у говору Калне (ФО 1981: 594), који припада тимочком поддијалекту тимочко-лужничког дијалекта, а на простору Горње Пчиње, у коме се сусрећу призренско-јужноморавски говори и они који имају „сврљишко-заплањску основицу, на коју је накалемљен одређен број јужноморавских црта“ (Ивић 2018б: 28), метатеза групе *зј* појављује се само на крајњем западу области, тј. оном јужноморавског типа (в. карту 6 у: Јуришић 2009: 112),

²⁶ У галипољском говору П. Ивић је забележио безначајно мало потврда тако да оне „не дају право да их тумачимо сродством са дијалектима где се оваква метатеза јавља“ (1957: 123).

²⁷ У централној Шумадији: „Најважнији сноп изоглоса има правац ЈИ – СЗ и дели област на два приближно једнака дела. Тај сноп представља границу двеју акцентуација и границу двају дијалеката: шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког.“ (в. карту 28 у: Реметић 1985: 402).

²⁸ Појављивање (или изостајање) метатезе *зј* у смедеревско-вршачким говорима као целини потпуно одговара једној констатацији С. Реметића: „Опште је познато да су гранични говори по правилу заплуснути суседним идиомима и да као такви не представљају типичне репрезентанте своје врсте. Такву судбину нису избегли ни ивични С-В говори. Тако су Биоградићи под снажнијим утицајем говора Ш-В типа, што би се могло рећи и за космајски регион. У говору Раче Крагујевачке има, разуме се, доста К-Р боје, а у неким селима и остатака торлачког наноса. На другом делу територије дијалекта – говор банатских „Хера“, пребачен својевремено вероватно са десне стране Дунава, ближи је К-Р типу, с тим да је претрпео и утицај осталих банатских говора.“ (1985: 405).

²⁹ У источној Шумадији бележен је често и облик *трџђе*, а једном и *трџје* (Бошњакловић 2008: 229).

³⁰ У Речнику *радимској* говора је, међутим, забележен други акценат: *трџје* (Томић 1989: 29).

³¹ Такође је често бележено и *твозђе, твозђурјина* (источна Шумадија, Бошњакловић 2008: 229).

³² Бележено је, међутим, и: *твоздџен, твоздџено, твоздџени, твоздџену, твоздџену, Гвоздџенлава* брдо (источна Шумадија, Бошњакловић 2008: 229).

затим, у говору Понишавља, метатеза групе *зј* се појављује само у Доњем Понишављу, где су сврљишко-заплањски говори у непосредном суседству са јужноморавским нишким говорима (в. карту 26 у: Ћирић 1999: 222). Са друге стране, у призренско-јужноморавским говорима Лесковца и села Палојце није долседна метатеза (в. фусноту 35), можда због тога што су они својим положајем ближи сврљишко-заплањским него косовско-ресавским говорима, што је могло утицати на то да се изоглоса метатезе групе *зј* овде „истањи“.

2.3.1. Потврде за призренско-јужноморавске говоре:

лојзе: Пљачковица (ФО 1981: 588), Ораховац (ФО 1981: 585), Мали Извор (Бољевац) (Ивић 2018в: 80), Призрен (Реметић 1996: 441; Милосављевић 2017: 327, 383), Ђаковица (Стевановић 1950: 63), Сретечка жупа (Павловић 1939: 110), Сиринићка жупа (Младеновић 2019: 284), Гатње у јужном Косову (Младеновић 2013: 116–117), Јањево (Павловић 1970: 36), Гњилане (Барјактаревић 1977а: 251),³³ Прешево (Трајковић 2016: 400), Горња Пчиња (Јуришић 2009: 112),³⁴ Пољаница (В. Стевановић 1969: 410), лесковачки крај (Михајловић 1977: 21, 83; Митровић 1984: 168–169),³⁵ Ниш и околна села (Тома 1998: 93), *лојзе*, *лојза*, *Лојзишки* поток, *Лојзе*: Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987: 133; Богдановић, Цветићанин Радоман 2022: 181), *лојзе*, *лојзарка* ‘она која чува лојзе’, *лојзиште* ‘место на коме је некада било лојзе’: јабланички крај (Жугић 2005: 183–184), *лојзе*, *лојзене*: село Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 325, 459).

џројзе: Ораховац (ФО 1981: 585), Мали Извор (Бољевац) (Ивић 2018в: 80), Призрен (Реметић 1996: 441; Милосављевић 2017: 327, 383), Ђаковица (Стевановић 1950: 63), Сретечка жупа (Павловић 1939: 110), Сиринићка жупа (Младеновић 2019: 284), Гатње у јужном Косову (Младеновић 2013: 116–117), Јањево (Павловић 1970: 36), Гњилане (Барјактаревић 1977а: 251), Прешево (Трајковић 2016: 400),³⁶ Горња Пчиња (Јуришић 2009: 112), Пољаница (В. Стевановић 1969: 410),³⁷ лесковачки крај (в. фусноту 35) (Михајловић 1977: 21, 80; Митровић 1984: 62), Ниш и околна села (Тома 1998: 93), Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987: 115, 133; Богдановић, Цветићанин Радоман 2022: 93), *џројзе*, *џројзене*: Јабланички крај (Жугић 2005: 64), *џројзе*, *џројзене*: село Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 325, 374).

џојзе: Ораховац (ФО 1981: 585), нишко село Доње Међурово (Тома 1998: 93), *џојзе*, *џојзе*, обичније него: *џојжје*: Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987: 115; Богдановић, Цветићанин Радоман 2022: 85, 87, 84).

којзе, *којзо*, *којзи*, *којза*, и от *којзине* се узме, *којзињава* вреч’а: Гатње у јужном Косову (Младеновић 2013: 116–117), *којзе*: Јањево (Павловић 1970: 36), *којзи*: Гњилане (Павловић 1970: 37), *Којзак*, *Којзи* Дол, али: *којје* млéко (метатеза постоји само у топонимима!): Прешево (Трајковић 2016: 400), *којзина* ‘козје месо’, *козина* / *којзина* ‘козја длака, кострет’: Алексиначко Поморавље

³³ Према наводима Д. Барјактаревића у Гњилану се паралелно могу чути облици *џројзе*, *лојзе* и *џројзе*, *лојје* (1977а: 251).

³⁴ Према метатези у групи *-зј-* (*џројзе*, *лојзе*), овај говор дели се на две зоне: источну, где нема метатезе (ЦГ, Р, П, Л, Т, К, Г) и западну, где је она извршена (Шп, Ш) (Јуришић 2009: 288).

³⁵ Ј. Михајловић наводи као обичније облике без метатезе: *џројзе*, *лојје*, са варијантама *џројзе*, *лојје* „у говору старијих особа“ (1977: 21), а то потврђује и *Речник лесковачког јовора* Б. Митровића (1984: 62, 168–169). Према мојим запажањима, у селу Палојце, које се налази јужније од Лесковца, између Грделице и Предејана – метатезе такође није доследна у консонантској групи *зј*.

³⁶ Аутор наводи да се у Прешеву, поред *џројзе*, могу чути и облици без метатезе – *џројје* (Трајковић 2016: 400), што се слаже са ранијим истраживањем прешевско-бујановачке области Д. Барјактаревића, који бележи паралелно егзистирање облика *џројзе* и *џројје*, али (ипак) само *лојје* (1977б: 331, 334). Слично је, према наводима истог аутора у, не тако удаљеном, Гњилану (в. фусноту 33). Међутим, на основу мог искуства, носилац једнога идиома не може истовремено употребљавати исту реч са метатезом и без ње. Прецизније, дете ће усвојити облик са метатезом, који се употребљава у средини у којој одраста и учи да говори, чак иако његови родитељи употребљавају облик без метатезе. Тако да је вероватније да су у истраживаним говорима једни од облика били уноси са стране (тј. од досељеника из предела у којима ове лексеме имају другачији облик).

³⁷ В. Стевановић бележи и *џројзе* и *џројје* у Пољаници (1969: 410). Према мом мишљењу, облик без метатезе лако може бити нанос од досељеника из Пчиње (оне источније, наравно, пошто је на крајњем западу ове области такође присутна метатеза у *џројје*). Такође, у пољаничким селима Власе и Мијовце каже се *џројје*.

(Богдановић, Цветићанин Радоман 2022: 162), од *кòјзу* длаку, *кòјза*, *којзѐшина*: Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987: 133).³⁸

Речи настале аналогijом према *твојзе* 'твожђе':

gvɔj'zɛnɔ: Ораховац (ФО 1981: 585), *ī'òјзен*: Мали Извор (Бољевац) (Ивић 2018в: 88), име *Гвојздена*, али придев: *твојзѐн*: Алексиначко Поморавље (Богдановић, Цветићанин Радоман 2022: 85, 87).

У призренско-јужноморавским говорима је очито чешћа реч *железо* од речи *твожђе* / *ī(в)озје*, што смањује број могућности за појаву метатезе. Осим тога, као и у смедеревско-вршачким говорима, метатеза у општепознатом придеву *козји* није тако честа.

2.3.2. У неким сврљишко-заплањским говорима могу се изгледа истовремено јавити и облици са метатезом и они без ње, рецимо, Н. Богдановић наводи: „Консонантске групе *сј*, *зј*, дакле, у оба се говора одржавају, с тим што се група *зј* у говору БП употребљава и с метатезом.“ (Богдановић 1979: 39), а у *Црноћравском речнику* постоји одредница *лòјзе* истовремено са одредницама *īрòзје*, *īрòзјенце*, *īрòзјар*; *īòзје* (и *īòжје*), *īòзјерица* 'окована ципела'; *кòзјо*, *козјача* (Стојановић 2010: 137, 149, 377, 426), а у Заплању је редовно: *īрòзје*, али и: *īрòзјобѐр* ДП (Марковић 2000: 98). Такође, нека заплањска села у близини тимочко-лужничких говора немају метатезу, рецимо, Горњи и Доњи Присјан (Милосављевић 2009: 451). Потврде:

лòјзе: Доњи Душник (ФО 1981: 589), Понишавље, II зона (Ћирић 1999: 92),³⁹ *лòјзе*, *лòјзице*, *лојзà*, *лојзишица*: Бели Поток (Богдановић 1979: 39, 177),⁴⁰ Заплање (Марковић 2000: 98), црно-травски крај (Стојановић 2010: 426), село Милушинац код Сокобање (Гмитровић 2008: 357).

īрòзје: Понишавље, II зона (Ћирић 1999: 92), Бели Поток (Богдановић 1979: 39, 177), *īрòзје*, али: *īрòзјобѐр* ДП: Заплање (Марковић 2000: 98).

īòјзе, али и: *īвòзје*: Бели Поток (Богдановић 1979: 39).

У речи *козји* овде није бележена метатеза.

2.3.3. У тимочко-лужничким говорима обично није извршена метатеза (в. Бучум – Богдановић 1979: 177; Црна Трава и Власина – Вукадиновић 1996: 119;⁴¹ Лужница – Ћирић 1983: 51; 2018: 137, 383, 436; село Гулијан – Савић-Грујић 2007: 27, 47; Свиница – Томић 1984;⁴² Пирот – Златковић 2014: 12, 135, 379, 419; Живковић 1987: 24, 77), а изузетак је Средњи Тимок, односно, најсевернији крај тимочко-лужничке области, коју М. Станојевић назива северно-тимочки дијалекат (1911: 361), у коме се консонантске групе *жј*, *рј*, *зј*, *сј* „држе“, али „Код групе сугласника *зј* најчешће наступа метатеза: *лòјзе*; *īрòзје*; *īвòзје*; *Кòјза* Падина; *кòјзе* месо, али увек само *кòзина* (козлина)“ (Исто: 386). Век касније, Љ. Рајковић Кожељац на истом простору бележи: *īрòзје*, *īрòзјенце*, *īрòзјице*, *īрòзјанџ*, *īрòзјар*, *īрòзјарка*, *īрòзјен* 'грожђани', *īрòзјобѐр*; *лојзàнска* ружа, *лојзàнсџи*, *лојзàр*, *лојзàрка*, *лојзàрска* јанија, *лојзèнце*, *лòјзишице*, али *кòзја*, *кòзји*, *козјак*, 'сушено козје месо' *кòзјача* 'козја кожа; врста печурке' (2014: 82, 255, 223);⁴³ док Ј. Динић, углав-

³⁸ Облик *кòзји* је очито новији и забележен је само у *Речнику Алексиначког Поморавља* (Богдановић, Цветићанин Радоман 2022), али у монографији (истина, још тада као егзотични облици) је забележено и *кòјзја* длака и *кòјзјо* сирење (Богдановић 1987: 133).

³⁹ У Понишављу је аутор забележио облике са метатезом у *īрòзје*, *лојзе* само у два села, најближа граду Нишу (и јужноморавским говорима), која припадају II зони, односно Доњем Понишављу (са сврљишко-заплањским говорима). Ово се јасно види на приложеној лингвистичкој карти бр. 26 (Ћирић 1999: 30–31, 92, 96, 222).

⁴⁰ Бучум је тимочко-лужнички, а Бели Поток сврљишко-заплањски говор, тако да је изостанак метатезе у Бучуму очекиван (Богдановић 1979: 177).

⁴¹ Подручје Црне Траве и Власине подељено је на две зоне: 1. тимочко-лужничку и 2. сврљишко-заплањску, али, по питању метатезе групе *зј*, ове зоне су јединствене (Вукадиновић 1996: 119).

⁴² У говору Свиничана каже се *виноград*, *īрòжђе*, *железо*, *козјо* (Томић 1984: 128, 134, 141, 156).

⁴³ У Предговору свом речнику, аутор је нагласио да је грађу сакупљао у „матичном“ Средњем Тимоку, тј. на простору 26 села тимочке долине од Књажевца до Вратарнице, и да је из речника „избацио“ речи које су се нашле у *Тимочком дијалекатском речнику* Јакше Динића (2008), односно у његовим речницима и додацима штампаним у *Српском дијалектолошком зборнику* 1988, 1990. и 1992. године, који доносе „првенствено речи из Заглавља (из Доње Каменице

ном јужније одатле, налази да је ретко *īrojze*, а обично *īrozje* и у одредници *lojze* упућује на *lozje*, што значи да форма са метатезом није непозната, међутим, у самој грађи речника уопште нема потврда облика са метатезом већ само оних без метатезе (2008: 118, 386). Може се помишљати да је отвореност најсевернијег дела тимочног дијалекта према косовско-ресавским говорима била разлог што је метатеза групе *zj* и овде присутна.

3. КРАТАК ОСВРТ НА МЕТАТЕЗУ СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ *zj* НА МАКЕДОНСКОМ ПРОСТОРУ

Метатеза *zj > jz* представља особину која се простире „с обе стране линије која одваја источнојужнословенску област од западнојужнословенске“, а која није заступљена ни у српском ни у македонском књижевном језику (Ивић 2018а: 220). Са српске стране, ова особина је најизразитије заступљена у косовско-ресавским говорима, тако да практично заузима један шири ареал – косовско-ресавски говори, источнији делови смедеревско-вршачких говора и западнији делови призренско-тимочких говора (призренско-јужноморавске, недоследно сврљишко-заплањске и северни део тимочких говора). У шарпланинској жупи Гора није извршена метатеза, што представља заједничку особину са полошким, а не околним српским говорима, како примећује Р. Младеновић (2001: 226), док се у кумановском „како и во другите северни говори и соседните српски дијалекти“ група *-zj-* „изменила во *-jz-*“; на пр.: *īrojze* Кум, Ор, Ром, Ранк, Одр, *īrojzari* В, *īrojzence* АгС, *īrojziber* Кум, *lojze* АгС, Мат, Кум, Топ, имиња на месности: *Lojze* Деил, *Шанџареви Lojza* Арб, *Сиџари Lojza* Ром, *Lojzištie* НС, *Kojzak* Жег, Мал, Арб, Стр, *kojzi* Мал, *kojzo mleko* Жег, Др, *kojza iujšinka* Ранк, *Kojzi Dol* Арб, Мџг“ (Видоески 1962: 87).⁴⁴ Овакво стање у кумановском говору слаже се са оним на крајњем западу Пчиње, што је и очекивано (в. Јуришић 2009: 112). *Фонолишки описи* исто показују да је ова појава присутна у северним македонским говорима: 95. Љубанци (скопско-црногорски говор)⁴⁵ и 98. Шлегово (кратовски говор), али и у говорима који припадају македонском западном наречју (западним периферним говорима): 90. Лазарополе и 96. Радожда. Међутим, изоглоса метатезе *zj > jz* је прекинута у пунктовима: 92. Вруток (западни периферни говори), 93. Теарце (северни говори). Комплетнији увид у простирање метатезе *zj* у *jz* у македонским народним говорима даје Б. Видоески, који ову језичку појаву сврстава у ону значајну групу изоглоса које полазе са југа македонске језичке територије (односно југозапада), а завршавају се у разним тачкама на северу (североистоку) њене периферије, одакле се неке од њих настављају у граничним српским или бугарским дијалектима (1998: 79–80). Прецизније, метатеза *zj* је једна од тридесетак изоглоса чије се „огњиште“ налази на јужној језичкој периферији у кајларској области, између планина Снежник и Кара Камен, а креће се ка северу македонског језичког простора, затим од Скопске котлине скреће на запад и наставља даље северно од Тетова, одакле се наставља на српске говоре (Исто: 82–83, в. и карту II). Метатезу *zj* у *jz* Б. Видоески сматра и једном од дијалекатских иновација прелазних говора (она ту има свој континуирани ареал), али свакако нетипичном, јер постоји и далеко на северу, у косовско-ресавским говорима (Исто: 98–99).

4. ЗАКЉУЧАК

Метатеза сугласничке групе *zj* у *jz*, која се обично јавља у лексемама: *īrozje*, *lozje*, *kozji*, *ivozje*, као и њиховим изведеницама, представља једну од важнијих говорних карактеристика косовско-ресавског дијалекта из времена пре померања становништва из матичне области (севера

и шире), а много мање из Тимока (тзв. Средњег Тимока).“ (Рајковић Кожељац 2014: 9–10). М. Станојевић је писао почетком прошлог века о истом говору „Средње-тимочки дијалекат, према томе, обухвата најсевернији крај тимочно-лужничке говорне области, те сам му отуда и дао име северно-тимочки дијалекат.“ (1911: 361).

⁴⁴ О подели македонских дијалеката на три велике групе и њиховим основним одликама в. у: Видоески 1998: 65–78.

⁴⁵ У говору Скопске Црне Горе забележена је метатеза у речима *lojze* и *īrojze* (Видоески 1954: 157).

Метохије и северозапада Косова). Проучавањем компетентне дијалектолошке литературе може се утврдити географски распоред ове језичке појаве. У косовско-ресавском дијалекту она врло често захвата све поменуте лексеме (*лозје*, *ірозје*, *івозје*, *козје*) и у њему се појављују и аналошке форме (према именици *івозје*) типа *івојз(г)ен*. У смедеревско-вршачким говорима, источнијим, који су ближи косовско-ресавском дијалекту, такође се јавља метатеаа групе *зј* (а изостаје у оним говорима који се граниче са шумадијско-војвођанским дијалектом). При том, придев *козји* овде није бележен са метатезом. Код призренско-тимочких говора је ова појава најизраженија у призренско-јужноморавском поддијалекту који се простира уз косовско-ресавски дијалекат, док се у сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком не јавља доследно. Нека сврљишко-заплањска села у близини тимочко-лужничких говора немају метатезу, али и неки јужноморавски говори, удаљени од косовско-ресавског дијалекта (а ближи сврљишко-заплањским говорима) такође немају метатезу. При том, у многим говорима ова појава је сасвим доследна у *ірозје*, *лозје*, *івозје*, а у придеву *козји* – изостаје. Околности које су донеле лексеми *козји* могућност да често избегне метатезу нису најјасније. Опција да је новија скупина *с(в)ј*, *з(в)ј* била мање подложна метатези од скупине у којој је најпре испало *іш*, односно *г* (**st(в)ј* и **zd(в)ј*) – није прихватљива, јер је и у *лозје* присутна та новија скупина *з(в)ј*. Друга могућност, да је облик *козји* остао без метатезе уравњавањем према *іасји* (односно групи *сј*), такође није вероватна, јер се генерално облици *козји* и *іасји* не јављају заједно (у неким говорима нема метатезе у *іасји*, а у *козји* има, док је другде обрнуто). Метатеаа сугласничке групе *зј* > *јз* захвата и део македонских говора. Према Б. Видоеском, ова језичка изоглоса једна је од тридесетак чије се „огњиште“ налази на јужној језичкој периферији у кајларској области (између планина Снежник и Кара Камен), а креће се на север македонског језичког простора, затим од Скопске котлине скреће на запад и иде даље северно од Тетова, одакле се, очигледно наставља на српске говоре. Бележена је углавном у северномакедонским говорима, али и неким говорима који припадају западном македонском наречју.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арсовић, Ј. (1973). Главне фонетске особине говора Блага и околине. *Прилози проучавању језика*, 9, Нови Сад, 55–78.
- Барјактаревић, Д. (1977а). Говорне особине Гњилана. *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, 226–300.
- Барјактаревић, Д. (1977б). Прешевско-бујановачка говорна зона. *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, 300–373.
- Белић, А. (1905). Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник*, I, 1–715.
- Белић, А. (1976). *Основи историје српскохрватског језика. I Фонетика*. Универзитетска предавања др Александра Белића. Четврто издање. Београд: Научна књига.
- Богдановић, Н. (1979). Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник*, XXV, 1–178.
- Богдановић, Н. (1987). Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 7–302.
- Божовић, М. (2008). *Говори средњега Ибра*. Друго проширено издање. Приштина / Лепосавић.
- Бошњаковић, Ж. (2008). Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 1–321.
- Букумирић, М. (2003). Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник*, L, 1–356.
- Видоески, Б. (1954). Северните македонски говори. *Македонски јазик*, Година V, Книга 2. Скопје: Институт за македонски јазик, 109–198.
- Видоески, Б. (1962). *Кумановскиот говор*. Посебни изданија, книга 3. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Видоески, Б. (1998). *Дијалектот на македонскиот јазик*. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Вукадиновић, В. (1996). Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 1–317.
- Гмитровић, Ј. (2008). Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини). *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 323–428.
- Драгин, Г. (2015). *Говори у сливу Ситуденце. Увод, фонетика, текстови*. Нови Сад: Тиски цвет.

- Драгин, Г. (2020). *Морфолошке особине говора у сливу Ситуденце*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Ивић, П. (1957). О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник*, XII, 1–519.
- Ивић, П. (2018а). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 2, 119–255.
- Ивић, П. (2018б). *О рефлексима слојовног л у призренско-тимочкој дијалектској области*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 3, 24–31.
- Ивић, П. (2018в). *Место говора Малој Извора у Црној Реци међу српским дијалектима*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 3, 75–91.
- Ивић, П. (2018г). *О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сентандреје*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 3, 128–144.
- Ивић, П. (2018д). *Жујски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 3, 145–152.
- Ивић, П. (2018ђ). *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*. Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 3, 243–283.
- Јашовић, Г. (2012). *Тамнич на Тимоку. Лексика и ономастика*. Косовска Митровица-Крагујевац-Београд.
- Јовић, Д. (1968). Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 1–239.
- Јуришић, М. (2009). *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*. Монографије 6. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Марковић, Ј. (2000). Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, 7–307.
- Милорадовић, С. (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*. Посебна издања, књ. 50. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Милосављевић, Т. (2009). Говор села Присјана (Горњег и Доњег). *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, 373–558.
- Милосављевић, Т. (2017). Лексика српског призренског говора. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 1–601.
- Михајловић, Ј. С. (1977). *Лесковачки говор*. Библиотека Народног музеја у Лесковцу. Књига 24. Лесковац.
- Младеновић, А. (1971). Елементи историје српскохрватског језика. *Opšta enciklopedija Larousse*, I, Beograd: Vuk Karadžić – Interexport, 419–426.
- Младеновић, Р. (2001). Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, 1–696.
- Младеновић Р. (2013). *Говор јужнокосовског села Гаиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић Р. (2019). Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, 1–1047.
- Морозова, Т., Ferenciková, А. (2012). Карта №8, L 495 ‘виноград’ (Vitis). *Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная, Выпуск 4: Сельское хозяйство*. Братислава: МКС – Словацкая академия наук, Институт языкознания им. Людовита Штура – Университет им. Коменского, 48–49.
- Павловић-Стаменковић, З. (1968). Консонантске секвенце у штокавском дијалекту. *Прилози проучавању језика*, 4, Нови Сад, 97–100.
- Павловић, М. (1939). Говор Сретчке жупе. *Српски дијалектолошки зборник*, VIII, 1–352.
- Павловић, М. (1970). *Говор Јањева. Међудијалектски и миксолојски процеси*. Нови Сад: Матица српска.
- Пецо, А., Милановић, Б. (1968). Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 241–366.

- Радић, П. (2010). *Койаонички говор. Етнојеографски и културолошки преглед*. Посебна издања, књ. 70. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Радовановић, Д., Николић, Ј., (2022). *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта – степен проучености и картографски приказ*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Ракић-Милојковић, С. (1990). Основе морфолошког система говора Доње Мутнице. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 75–118.
- Реметић, С. (1985). Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, 1–555.
- Реметић, С. (1996). Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 319–614.
- Савић-Грујић, А. (2007). *Фонолошки опис говора села Гулијана*. Прилози. Културна историја Сврљига. Свеска 6. Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг.
- Симић Р. (1972). Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, 1–619.
- Станојевић, М. (1911). Северно-тимочки дијалекат (Прилог дијалектологији источне Србије). *Српски дијалектолошки зборник*, II, 360–463.
- Стевановић, В. (1969). Говор Пољанице. *Врањски гласник*, V, Врање: Народни музеј у Врању, 399–422.
- Стевановић, М. (1950). Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XI, 1–152.
- Тома, П. Ј. (1998). Говори Ниша и околних села. *Српски дијалектолошки зборник*, XLV, 1–473.
- Томић, М. (1984). Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник*, XXX, 7–265.
- Томић, М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 303–474.
- Трајковић, Т. (2016). Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 277–578.
- Fonološki opisi (1981): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim dijalektološkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Posebna izdanja, knjiga LV. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 9).
- Ћирић, Љ. (1983). Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, 1–190.
- Ћирић, Љ. (1999). Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 7–262.

Речници

- Богдановић, Н., Цветићанин Радоман, М. (2022). *Речник Алексиначког Поморавља*. Алексинац.
- Букумирић, М. (2012). *Речник говора северне Метихије*. Монографије 15. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалектски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Елезовић, Г. (1932). Речник косовско-метохиског дијалекта. *Српски дијалектолошки зборник*, IV, (XXIII+) 1–477.
- Живковић, Н. (1987). *Речник широчког говора*. Библиотека Културна баштина. Књига II. Пирот: Музеј Понишавља.
- Жугић, Р. (2005). Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–470.
- Златковић, Д. (2014). *Речник широчког говора*. Том I (А–Њ). Београд: Службени гласник.
- Јовановић, В. (2004). Речник села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Марковић, М. (1986). Речник народног говора у Црној Реци. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, 243–500.
- Марковић, М. (1993). Речник народног говора у Црној Реци. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIX, 149–398.
- Митровић, Б. (1984). *Речник лесковачког говора*. Библиотека Народног музеја у Лесковцу. Књига 32. Лесковац.
- Рајковић Кожељац, Љ. (2014). *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика. РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.
- Стојановић, Р. (2010). Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 1–1060.
- Томић, М. (1989). Речник радимског говора. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, 1–174.
- Ћирић, Љ. (2018). Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.

METATHESIS OF THE CONSONANT GROUP -ZJ- IN SERBIAN VERNACULAR SPEECHES

Summary

The paper seeks to systematize the available information about the metathesis of the consonant group *zj* > *jz* in Serbian vernacular speeches and to determine the affected lexemes, its consistency in the cases where it appears and the accurate boundaries of the area where it can be found. As it has been demonstrated, this phenomenon is not very widespread in lexical term: it usually appears in lexemes such as *grozje*, *lozje*, *kozji*, *gvozje*, as well as in the derivatives based on these lexemes (*lozjence*, *grozjebranje*, *grojziber*, *grojzober*, *kojzina*, etc.). In some vernacular speeches, the words *vinograd* and *železo* are used instead of *lozje* and *gvožđe*, due to which the number of registered cases of the metathesis of the consonant group *zj* is even smaller. In many speeches, it is consistent in the lexemes *grozje*, *lozje*, *gvozje*, but it does not appear in the adjective *kozji*. It remains unclear why the adjective *kozji* is not affected by metathesis. The studied phenomenon is the most pronounced in the Kosovo-Resava dialect – it is present throughout the dialect area and it can often be found in each of the mentioned lexemes (and even in analogical forms of the *gvozen* type). It is also found in eastern Smederevo-Vršac speeches, which are closer to the Kosovo-Resava dialect, but is absent from the speeches bordering on the Šumadija-Vojvodina dialect. In the Prizren-Timok dialects, it is found in the Prizren – South Morava sub-dialect, which extends along the boundaries of the Kosovo-Resava dialect. On the other hand, it is not consistent in the Svrlijig-Zaplanje and Timok-Lužnica dialects. The metathesis of the consonant group *zj* > *jz* can be found “on both sides of the boundary between the eastern South Slavic and western South Slavic areas, including some Macedonian speeches (mainly north Macedonian and some peripheral western Macedonian speeches).

Keywords: metathesis of *zj* > *jz*, Kosovo-Resava speeches, Prizren-Timok speeches, Smederevo-Vršac speeches

Марина С. Јуришић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
jmarina011@gmail.com

БРАНКИЦА МАРКОВИЋ

ИЗ САВРЕМЕНЕ АНТРОПОНИМИЈЕ НОВОГ САДА 2 – ЛИЧНА ИМЕНА ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ РОЂЕНЕ У НОВОМ САДУ 2021. ГОДИНЕ¹

Рад је настао као резултат ширег истраживања о личним именима деце рођене у Новом Саду 2021. године, за чије потребе су подаци прикупљени у Градској управи у Новом Саду у мају 2022. године. У првом ауторкином прилогу обрађена су лична имена мушке деце рођене 2021. године у Новом Саду, а у овом другом по реду раду пажња ће бити посвећена личним именима женске деце.² Циљ рада је да се утврди која су женска лична имена данас популарна и да ли се приликом избора имена више прати мода или се чува традиција, као и да се одреди фреквентност регистрованих имена. Имена ће бити класификована према пореклу и структури и према значењу.

Кључне речи: ономастика, антропоними, Нови Сад

Nomen est omen.

Име је знак.

1. УВОД

„Име је у животу човековом веома важно. Оно је тесно везано за онога који га носи. И кад човек умре, кад га сасвим нестане, остаје његово име и по њему га пријатељи и познаници спомину. Нека су, рекло би се, вечна и трају стотинама година као и дело људи које обележавају. Таква су имена: *Сократ*, *Платон*, *Аристотел*, *Микеланђело*, *Рафаел*, *Клеопатра*, *Цезар* и др.” (Шипка, Клајн 2011: 11–12). Тако се за некога ко је успео у животу, ко је оставио трага у науци, уметности, спорту и др. каже да је *стикао име*. Човек када жели да изрази свој став, говори *у своје име*, и труди се да неким лошим поступком *не укаља своје име*, односно да не осрамоти себе, јер иза сваког имена стоји он – као личност (Шипка, Клајн 2011: 12).

„Повезивање човека и његове природе с именом, изражено је у латинској изреци *Nomen est omen* – име је знак, што значи: онакав си или онакав ћеш бити, какво ти је име” (Шипка, Клајн 2011: 13). Тако постоје различити критеријуми приликом избора имена детета. Некада се родитељи враћају коренима и традицији, па деци дају имена по оцу, мајци, баби, деди итд., а некада прате савремене токове и деци дају нека нова, модерна имена. Какво је стање данас и која се имена дају деци заинтересовало је и мене, те сам се после извесног времена вратила овој тематици (претходно истраживање је било 2007. године, али за податке из матичних књига рођених за 1988. и 1995. годину)³ и спровела једно шире истраживање о личним именима деце рођене у Новом Саду 2021. године. Податке за ово истраживање прикупила сам у Градској управи у Новом Саду у мају 2022. године, уз одобрење Управника и свесрдну помоћ запослених, којима се овим путем искрено захваљујем. Како су лична имена мушке деце већ обрађена у првом прилогу⁴, у

¹ Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451–03–66/2024–03/ 200174 од 05. 02. 2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

² Трећи у низу рад биће посвећен личним именима близанаца рођених 2021. године у Новом Саду.

³ Рад *Савремена антропонимија Новог Сада* објављен је 2009. године. В. у Литератури комплетне библиографске податке.

⁴ *Из савремене антропонимије Новог Сада 2 – Лична имена мушке деце рођене у Новом Саду 2021. године*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини LIV/ 2, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2024, 65–88.

овом другом по реду раду пажња ће бити посвећена личним именима женске деце која су рођена 2021. године у Новом Саду. Циљ рада је да се утврди која су женска лична имена данас популарна и да ли се приликом избора имена више прати мода или се чува традиција, као и да се одреди фреквентност регистрованих имена. Имена ће и овде, као и у првом раду, бити класификована према пореклу и структури и према значењу.

2. АНАЛИЗА КОРПУСА

У корпусу је регистровано укупно 413 женских личних имена. На списку 30 најфреквентнијих су:

1. *Софија* (143)⁵
2. *Теодора* (96)
3. *Милица* (95)
4. *Дуња* (93)
5. *Мила* (90)
6. *Сара* (88)
7. *Тара* (74)
8. *Ана* (68)
9. *Анђела* (68)
10. *Ленка* (67)
11. *Уна* (67)
12. *Катјарина* (63)
13. *Петра* (60)
14. *Јана* (59)
15. *Николина* (58)
16. *Маши* (52)
17. *Елена* (51)
18. *Нађа* (51)
19. *Хелена* (50)
20. *Калина* (45)
21. *Јована* (44)
22. *Марија* (44)
23. *Нина* (44)
24. *Даница* (42)
25. *Лана* (42)
26. *Лена* (42)
27. *Анастасија* (39)
28. *Дарија* (38)
29. *Искра* (38)
30. *Миа* (38)

Велики број имена (207) регистрован је само са једном потврдом: *Азра Елмаза, Ајмона, Анамарија, Амелија, Алејна, Ајни, Азра, Арина, Афродитија, Анђелика, Анија, Алесија, Аземина, Агел, Арна, Аница, Ајла, Анеса, Абиџел, Ариа, Арија, Ариела, Аристџа, Антонија, Алиа, Алдина, Аниса, Анеџа, Антонија, Ајша, Анџијони, Беатриса, Бианка, Бојдана Агана, Божана, Бранислава, Бруна, Валерија, Ванеса, Василиса, Вера Душа, Вивиен, Вила, Виле, Владана, Владислава, Галина, Гина, Горана, Гордана, Грацијела, Дажа, Далиборка, Далија, Далма, Дања,*

⁵ У загради је наведен број потврда датог имена.

Дарија Лариса, Дебора Лаура, Диана, Диора, Долорес, Дорка, Драгица, Душица, Душка, Бемиља, Бемиље, Бузаде, Буља, Евелина, Ела, Елвира, Ели Самен, Елма, Елмедина, Елмедине, Екаџари-на, Елиза, Ениса, Емеше, Жаклина, Жељке, Зара, Зарја, Звездана, Зелфија, Зенија, Зехра, Злаџи-ца, Зора, Изабела, Иконија, Илеана, Илина, Инез, Иња, Ира, Искра Ина, Јасмина, Јаџода, Јања Пеџирија, Јелисавџа, Јефимија, Јосија, Јулијана, Каџалина, Ксениа, Корнелиа, Каџирин, Корина, Калисџа, Крисџијана, Кинџа, Каџа, Каџалеа, Кадрија, Кеиси, Кели, Леџи, Лела, Лора, Лава, Ламија, Лина, Лиза, Лусиа, Леџа, Љиља, Маџеја, Мирјам, Милијана, Маџа, Мирка, Мирана, Мерјем, Мелани, Мамудије, Михајла, Мајла, Мелек, Мелвиде, Мервеџа, Мирја, Милкица, Мона, Надежда, Назмије, Наима, Најда, Нара, Нела, Нина Мара, Ноеми, Оливиа, Оџена, Пава, Пау-лина, Рашка, Реина, Рабија, Рајана, Радмила, Реа, Рениса, Роса, Сџасја, Силвана, Сара Мариа, Слађана, Сара Тиса, Саска, Саша Никол, Сенка, Сџеванија, Сока, Срђана, Сузана, Санела, Симо-нида, Слобода, Сенида, Силвиа, Сумеја, Суреја, Сижан, Сџанислава, Таја, Тања, Тадеја, Терезиа, Теодосија, Тимеа, Ториа, Таура, Тајана, Тисја, Форџуна, Хајналка, Хана Барбара, Ханиса, Хелена Драјана, Цељиназе, Шара, Шејла, Шерибана Шејла.

Међу регистрованим женским личним именима у корпусу већина је једночлана, али је за-бележено и 15 удвојених (двочланих) женских личних имена:

Азра Елмаза
Бојдана Аџана
Вера Душа
Дарија Лариса
Дебора Лаура
Ели Самен
Искра Ина
Јања Пеџирија
Нина Мара
Сара Мариа
Сара Тиса
Саша Никол
Хана Барбара
Хелена Драјана
Шерибана Шејла

Забележена су имена на сва слова, осим на слова Њ, Ћ и Џ. Највише женских личних имена у корпусу почиње на слово А (57), затим на слово М (44), па на слово С (40), на слово Д (37), на слово Н (25), на слово Л (24), на слово В (23), на слово К (22), на слово Т (20), на слова Е и И по 18 имена, затим на слова Б и Ј по 12 имена, на слово З (11), на слово Р (9), на слово Ђ (7), на слова Г и Х по шест имена, на слово О (5), на слово Ж (4), на слова Љ, П и Ш по три имена и на слова У, Ф, Ч и Џ по једно име.

2.1. Женска лична имена према пореклу⁶ и структури

2.1.1. Имена хришћанског порекла: Анђела (као Ангела, грч. Ἀγγέλос – весник, посланик (Грковић 1977: 218–219)), Јована (грч. Ἰωάννα, женски облик према мушком имену Јован; кален-дарско име (Грковић 1977: 262)), Марија (грч. Μαρία < хебр. Mirjām – библијско име (Грковић 1977: 276)), Крисџина (исто име као Христина, само је х > к; Христина, грч. Χριστίνη – име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 319)), Анасџасија (грч. Ἀναστασία – она која је васкрсла; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 218)), Екаџарина (грч. Αἰκατερίη – чиста нада; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 250)), Александра (грч. Ἀλεξάνδρα, женски облик пре-

⁶ Имена су класификована према моделу који је у свом раду дао В. Поломац (уп. Поломац 2011: 36).

ма мушком имену Александар; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 218)), *Теогора* (грч. Θεοδόρα, женско име према мушком Теодор (Грковић 1977: 313)), *Сара* (хебр. Sārā – кнегиња; библијско име (Грковић 1977: 303)), *Јелена* (грч. Ἑλένη < ἑλη – сунчева светлост; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 261)), *Ана* (хебр. Напца – милост, захвалност; библијско име (Грковић 1977: 218)), *Аница*,⁷ *Јана*,⁸ *Софија* (грч. Σοφία – мудрост; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 307)), *Ивана*,⁹ *Ива*,¹⁰ *Ивона*, *Иконија* (грч. Εἰκόνη – која је као слика. Од εἰκόν – слика (Šimundić 1988: 146)), *Марџа* (арам. Mārtā – госпођа; библијско име (Грковић 1977: 277)), *Ања*,¹¹ *Елена*,¹² *Магдалена* (грч. Μαγδαληνή – жена из малоазијског градића Магдале. У Библији се појављује личност Марија из Магдале, односно Марија Магдалена, а код хришћана се затим почело употребљавати као лично име (Грковић 1977: 275)), *Исидора* (грч. Ἰσιδώρα, име хришћанске светитељке или женски облик према мушком имену Исидор (Грковић 1977: 257)), *Сандра*,¹³ *Сања*,¹⁴ *Марина* (грч. Μαρίνα, лат. Marina – морска; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 277)), *Ђурђа*,¹⁵ *Ксенија* (грч. Ξενία – тајанствена, странкиња; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 268)), *Данијела*,¹⁶ *Аџина* (грч. Αἰθνή – име богиње из античке митологије заштитнице града Атине (Грковић 1977: 220)), *Алексија*,¹⁷ *Анђелија* (грч. ἄγγελος – весник, посланик (Грковић 1977: 219)), *Анџелина* (грч. Ἀγγελίνα < ἄγγελος – весник, посланик (Грковић 1977: 218)), *Анђелина*,¹⁸ *Анамарија* (као Анамарија, сложено од Ана и Марија (Šimundić 1988: 12)), *Андреја*,¹⁹ *Андреа*, *Анђелка*,²⁰ *Анастасија*, *Афродитија* (грч. Ἀφροδίτη – име богиње лепоте у грчкој митологији, као и једне хришћанске светитељке (Грковић 1977: 220)), *Анџионија*,²¹ *Анџиони* (грч. Antigónē – која је против порода; од anti – против, насупрот и gonē – пород; род; потомак (Šimundić 1988: 18)), *Барбара* (грч. Βαρβάρα – варварка, странкиња (Грковић 1977: 221)), *Галина* (грч. Γαλήνη, име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 236)), *Гина*,²² *Гала*,²³ *Доротеја* (Доротеја, грч. Δωρθέα – богом дана; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 244)), *Дарија*,²⁴ *Дарија*,²⁵ *Дора*,²⁵ *Дамјана*,²⁶ *Дарја*, *Ева* (хебр. Науца – живот; библијско име (Грковић 1977: 250)), *Катјарина*,²⁷ *Ина*,²⁸ *Ирина* (грч. Εἰρήνη – мир; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 257)), *Јелисаветија* (хебр. Elīšeḇa – бог је заклета; библијско име (Грковић 1977: 261)), *Јања*,²⁹ *Јефимија*,³⁰ *Катјалина*,³¹ *Касија* (тако се звала једна од ћерки старозаветног Јова; ово име се почело давати под утицајем романа *Касија царица* Милована Видаковића (Грковић 1977: 265)), *Катја*,³² *Ксенија*, *Лариса* (грч. Λαρίσσα – име града

⁷ Изведено од Ан(а) + ица (Грковић 1977: 219).

⁸ Варијанта имена Ана или хипокористик од Јована (Грковић 1977: 258).

⁹ Женски облик према мушком имену Иван (Грковић 1977: 256).

¹⁰ Од Иванка (Грковић 1977: 256).

¹¹ Хипокористик од Ана (Грковић 1977: 220).

¹² Варијанта имена Јелена (Грковић 1977: 250).

¹³ Од Александра (Грковић 1977: 302).

¹⁴ Од Александра (Грковић 1977: 303).

¹⁵ Женски облик према мушком имену Ђурђе (Грковић 1977: 249).

¹⁶ Женски облик према мушком имену Данијел (Грковић 1977: 240).

¹⁷ Женски облик према мушком имену Алексије (Грковић 1977: 218).

¹⁸ Варијанта имена Ангелина (Bosanac 1984: 20).

¹⁹ Према мушком имену Андреј (Šimundić 1988: 14).

²⁰ Као Анђелија (Грковић 1977: 219).

²¹ Женски облик према мушком имену Антоније (Грковић 1977: 219).

²² Од Ангелина (Грковић 1977: 237).

²³ Од Гаврила, Галина итд. (Грковић 1977: 236).

²⁴ Женски облик према мушком имену Дарије (Грковић 1977: 241).

²⁵ Од Доротеја, Теодора (Грковић 1977: 244).

²⁶ Женски облик према мушком имену Дамјан (Грковић 1977: 240).

²⁷ Варијанта имена Екатарина (Грковић 1977: 265).

²⁸ Од Ивана, Илинка Инослава (Грковић 1977: 257).

²⁹ Варијанта имена Јана (Грковић 1977: 259).

³⁰ Варијанта имена Еуфемија (Грковић 1977: 262).

³¹ Варијанта имена Катјарина (Грковић 1977: 265).

³² Од Катјарина (Грковић 1977: 265).

у Грчкој (Грковић 1977: 270)), *Лара*,³³ *Лела*,³⁴ *Лена*,³⁵ *Лугија* (грч. Λυδία – област у Малој Азији; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 271)), *Маџеа*,³⁶ *Маџеја*, *Мајџа*,³⁷ *Мара*,³⁸ *Мауга*, *Марија*, *Мирјам* (хебр. מִרְיָם, в. Мирјана, хебр. מִרְיָם од хет. Магуа – која је као копље. Изведено од *magi* – копље (Šimundić 1988: 239)), *Николина*,³⁹ *Николија*,⁴⁰ *Ника*,⁴¹ *Настџасија*,⁴² *Петџра*,⁴³ *Павва*,⁴⁴ *Симона*,⁴⁵ *Симеона*,⁴⁶ *Сџасја*, *Сџаша*,⁴⁷ *Селена* (грч. Σελήνη – богиња месеца (Грковић 1977: 304)), *Сџефана*,⁴⁸ *Сџефанија* (грч. Στεφάνια, женско име према мушком Стефан (Грковић 1977: 310)), *Сџеванија*,⁴⁹ *Софија*, *Сена*,⁵⁰ *Симонида* (женско име према грч. мушком имену Σημωνίδης (Грковић 1977: 305)), *Теа*,⁵¹ *Тажеја* (хебр. – дар од Бога; женски облик према мушком имену Тадеј (Bosanac 1984: 160)), *Теодосија* (грч. Θεοδοσία, женско име према мушком Теодосије (Грковић 1977: 313)), *Теона* ((грч.) – божја мисао, божји разум (Bosanac 1984: 162)), *Василиса* (грч. Basilissa – краљица, владарица; глас б > в је примљен из средњогрч. изговора (Šimundić 1988: 352)), *Зоја* (грч. Ζωή – живот; име хришћанске светитељке (Грковић 1977: 255)), *Ирис* (грч. Íris – дуга; перуника (Šimundić 1988: 150)), *Мелиса* (грч. mélissa – пчела, мед (Šimundić 1988: 217)), *Реа* (грч. Rhéa – која тече; од *rhéō* – тећи, пливати (Šimundić 1988: 289)), *Калиста* (грч. Kallistó – назив једне нимфе у старој Грчкој, извор. „која је најлепша”; од *kállistos* – најлепши, суперл. придева *kallós* – леп (Šimundić 1988: 169)), *Корина* (грч. Kórinna извед. од *Kórē* – кћи; млада жена; женица; лутка (Šimundić 1988: 178)), *Дорис* (грч. Dōris – Doranka, жена из покрајине Дориде; овако се звала и једна нимфа. Изведено од *dōron* – дар (Šimundić 1988: 82)), *Андријана* (изведено од мушког имена Анриј(а) + ана (Грковић 1977: 219)), *Аристџеа* (грч. aristéia – јуначко дело, јунаштво (Šimundić 1988: 22)), *Абиџел* (библ. од стхебр. âbigail – првенац (Стевановић 2014:11)), *Анеса* (изведено од Ане + са, Ане – хипок. од Ана (Bosanac 1984: 21)), *Мона* (грч.-лат. – једина, јединица; хипок. од Мадона, Монада (Bosanac 1984: 112)), *Моника* (грч.-лат. – једина, јединствена, осамљена, самотна (Bosanac 1984: 112)), *Аника* (изведено од Ан(а) + ика (Грковић 1977: 219)), *Анисија* (грч. – испуњење, окончање или сложено од Анис-Ија (Bosanac 1984: 21)), *Таја*,⁵² *Тажана* (изведено од Таја + на; Таја, хипок. од Таисија, Талија, Татјана и др. (Bosanac 1984: 160)), *Илијана* (изведено од Илиј(а) + на (Грковић 1977: 256)), *Јосиџа*.⁵³

³³ Од Лариса или рус. Лара < Клара, Лавра, Лариса...М. Грковић наводи да се ово име у новије време почело давати под утицајем Ларине песме из филма *Доктор Живаџо* (Грковић 1977: 270).

³⁴ Од Јелена, Јелисавета (Грковић 1977: 271).

³⁵ Хипокористик од Хелена, Јелена, Лелујана, Магдалена... (Bosanac 1984: 92).

³⁶ Према Матео (Šimundić 1988: 214).

³⁷ Од Магдалена (Грковић 1977: 275).

³⁸ Од Маргарета, Марија (Грковић 1977: 276). Шимундић наводи да име Мара води порекло од тал. Mara, од хебр. מָרָא – горчина, огорченост (Šimundić 1988: 209).

³⁹ Изведено од мушког имена Никол(а) + ина (Грковић 1977: 286).

⁴⁰ Изведено од мушког имена Никол(а) + ија (Грковић 1977: 286).

⁴¹ Од Николија (Грковић 1977: 286).

⁴² Варијанта имена Анастасија (Грковић 1977: 284).

⁴³ Према мушком имену Петар (Грковић 1977: 293).

⁴⁴ Од Павленија, Павлија (Грковић 1977: 291).

⁴⁵ Женско име према мушком Симон (Грковић 1977: 305).

⁴⁶ Женско име према мушком Симеон (Грковић 1977: 305).

⁴⁷ Од Александра, Анастасија, Станислава (Грковић 1977: 310).

⁴⁸ Женско име према мушком Стефан (Грковић 1977: 310).

⁴⁹ Исто име као Стефанија само је ф > п (Грковић 1977: 310).

⁵⁰ Од Ксена, Ксенија (Грковић 1977: 304).

⁵¹ Теја, од Теодора (Грковић 1977: 313), па и ова варијанта тог имена.

⁵² Од Таиса, Татјана... (Грковић 1977: 312).

⁵³ Женски облик мушког имена Јосип (Bosanac 1984: 79).

2.1.2. Имена словенског порекла: *Бојана*,⁵⁴ *Бранкица* (изведено од Бранк(а) + ица (Грковић 1977: 226)), *Бојдана*,⁵⁵ *Биљана*,⁵⁶ *Бранислава* (сложено име од словенских основа (Грковић 1977: 226)), *Бранка* (изведено од корена бран + ка (Грковић 1977: 226)), *Василија*,⁵⁷ *Верица* (изведено од Вер(а) + ица (Грковић 1977: 230)), *Вишиња* (праслов. назив дрвета и плода узет за лично име (Грковић 1977: 232)), *Вида*,⁵⁸ *Вила* (од Вилина, а може бити да је назив слов. нижег божанства узет за лично име (Грковић 1977: 231)), *Весна* (име слов. богиње пролећа (Грковић 1977: 230)), *Владана*,⁵⁹ *Ведрана* (изведено од Ведр(а) + ана (Грковић 1977: 229)), *Владислава* (сложено име од словенских основа (Грковић 1977: 232)), *Горана*,⁶⁰ *Гордана* (грч. име Горδιανός; ово име народ везује за придев горд, те је због тога у новије време међу најчешћим именима (Грковић 1977: 237)), *Драјана* (изведено од корена драг + ана (Грковић 1977: 245)), *Даница* (општесловенски назив јутарње звезде узет за лично име... (Грковић 1977: 241)), *Дана*,⁶¹ *Дивна* (придев дивна узет за лично име (Грковић 1977: 242)), *Дејана*,⁶² *Данка* (изведено од Дан(а) + ка (Грковић 1977: 241)), *Душка* (изведено од Душ(а) + ка (Грковић 1977: 247)), *Дорка* (изведено од Дор(а) + ка (Грковић 1977: 244)), *Душица* (изведено од Душ(а) + ица (Грковић 1977: 247)), *Даша*,⁶³ *Драјица* (изведено од корена драг + ица (Грковић 1977: 245)), *Далиборка* (изведено од мушког имена Далибор + ка (Грковић 1977: 240)), *Душанка* (изведено од мушког имена Душан + ка (Грковић 1977: 247)), *Дуња* (назив дрвета и ароматичног воћа узет за лично име (Bosanac 1984: 50)), *Жељка* (изведено од именице жељ(а) + ка (Грковић 1977: 252)), *Жељана* (изведено од именице жељ(а) + ана (Грковић 1977: 252)), *Искра*,⁶⁴ *Илина* (изведено од Ил(а) + ина (Грковић 1977: 256)), *Јајода* (назив плода узет за лично име (Грковић 1977: 258)), *Калина* (назив цвећа узет за лично име (Грковић 1977: 264)), *Ленка* (изведено од Лен(а) + ка (Грковић 1977: 271)), *Лана*,⁶⁵ *Лава* (хипок. од неког слов. имена који садржи елемент слава (Грковић 1977: 270)), *Љубица* (изведено од корена љуб + ица (Грковић 1977: 273)), *Љиљана*,⁶⁶ *Љиља*,⁶⁷ *Милана*,⁶⁸ *Милица* (изведено од корена мил + ица (Грковић 1977: 279)), *Мила*,⁶⁹ *Миона*,⁷⁰ *Миња*,⁷¹ *Мирослава* (сложено име од словенских основа (Грковић 1977: 282)), *Мирјана* (може бити од хебр. Mirjām, или је изведено од корена мир + јана, као и имена Борјана, Горјана (Грковић 1977: 281)), *Милијана* (изведено од Милиј(а) + ана, или је варијанта имена Емилијана (Грковић 1977: 279)) *Милена* (изведено од корена мил + ена (Грковић 1977: 279)), *Мирка* (изведено од корена мир + ка (Грковић 1977: 281)), *Мирја* (изведено од мир + ја (Bosanac 1984: 110)), *Мирана* (изведено од корена мир + ана (Грковић 1977: 281)), *Мија*,⁷² *Миа*, *Милкица* (изведено од Милк(а) + ица (Грковић 1977: 279)), *Невена* (име настало према називу

⁵⁴ Женски облик према мушком имену Бојан (Грковић 1977: 224).

⁵⁵ Женски облик према мушком имену Богдан (Грковић 1977: 223).

⁵⁶ „Ово име које је постало популарно под утицајем песме „Биљана платно белеше“. На основу проучавања проф. Харалампиија Поленаковића ни у једној изворној народној песми не помиње се ово име па се може претпоставити да је оно уметничка творевина композитора Мокрањца” (Грковић 1977: 222).

⁵⁷ Женски облик према мушком имену Василије (Грковић 1977: 228).

⁵⁸ Од Видосава (Грковић 1977: 230).

⁵⁹ Женски облик према мушком имену Владан (Грковић 1977: 232).

⁶⁰ Женски облик према мушком имену Горан (Грковић 1977: 237).

⁶¹ Од Данијела, Даница (Грковић 1977: 240).

⁶² Женски облик према мушком имену Дејан (Грковић 1977: 241).

⁶³ Од Даница, Дафина итд. (Грковић 1977: 241).

⁶⁴ Од непотврђеног имена Искрослава (Грковић 1977: 257).

⁶⁵ Од Меланија, Милана итд. (Грковић 1977: 270).

⁶⁶ Женски облик имена Љиљан; варијанта имена Љерка (Bosanac 1984: 97).

⁶⁷ Од Љиљана (Грковић 1977: 273).

⁶⁸ Женски облик према мушком имену Милан (Грковић 1977: 278).

⁶⁹ Од Милица, Милосава, Радмила итд. Исто тако и придев мила може бити да је узет за лично име (Грковић 1977: 278).

⁷⁰ Исто име као Милна, само што је л прешло у о (Грковић 1977: 281). Шимундић наводи да име потиче од именице милина, променом л > о (Šimundić 1988: 237).

⁷¹ Од Милана, Милена итд. (Грковић 1977: 281).

⁷² Од Милосава, Михаила (Грковић 1977: 278).

цвета невен (Грковић 1977: 285)), *Нева*,⁷³ *Нега*,⁷⁴ *Нера*,⁷⁵ *Најга*,⁷⁶ *Оињена*,⁷⁷ *Ружица* (деминутивни облик изведен од Руж(а) + ица (Грковић 1977: 300)), *Раиша* (изведено од Раш(а) + ка, а може бити да је назив реке узет за лично име (Грковић 1977: 299)), *Рајана* (изведено од Рај(а) + ана (Грковић 1977: 298)), *Радмила* (сложено име од словенских основа (Грковић 1977: 296)), *Слађана* (придев слађахна узет за лично име; овај придев са наставком -ахан умањеног значења према компаративу слађи, као млађахан, љубахан итд. (Грковић 1977: 306)), *Срна* (назив животиње узет за лично име (Грковић 1977: 308)), *Сенка* (изведено од Сен(а) + ка (Грковић 1977: 304)), *Сока*,⁷⁸ *Светилана* (старо словенско име изведено од придева светл(а) + ана, забележено у Сопоћанском поменику из XV и XVI века (Грковић 1977: 303)), *Сунчица* (персонификација сунца у савременој поетској творевини узета за лично име (Грковић 1977: 311)), *Сћанислава* (сложено име од словенских основа (Грковић 1977: 309)), *Тијана* (исто име као Тихана, само што је х > ј (Грковић 1977: 313)), *Тиса*,⁷⁹ *Уна* (назив реке узет за лично име (Грковић 1977: 317)), *Чарна* (придев чарна – црна, који се среће често у поезији, узет за лично име (Грковић 1977: 322)), *Дрина* (име реке узето за лично име (лат. Drinus) (Грковић 1977: 246)), *Звездана* (од именице звезда (Šimundić 1988: 386)), *Зорана*,⁸⁰ *Зора* (од Зорислава, а може бити да је назив за доба дана узет за лично име. Неки сматрају да је Зора била астрална богиња у словенској митологији (Грковић 1977: 255)), *Зорица* (изведено од Зор(а) + ица (Грковић 1977: 255)), *Златица* (изведено од корена злат + ица (Грковић 1977: 255)), *Зара*,⁸¹ *Срђана*,⁸² *Иња*,⁸³ *Шара* (вероватно име одмиља, од придева шарен (упадљив) (Стевановић 2014: 321)); име одмиља (Bosanac 1984: 158)).

Три имена су преводи грчких и немачких имена: *Божана* (вероватно да је у питању превод грч. имена Θεοφάνη (Грковић 1977: 224)), *Слобода*, (превод грч. имена Ἐλευθρία (Грковић 1977: 306)) и *Снежана* (превод нем. Schneewitchn – снежно бела... (Грковић 1977: 307)).

Према структури имена словенског порекла могу бити основна (самотворна), изведена и сложена.

Основна су: *Дивна*, *Вишња*, *Јајода*, *Дуђа*, *Калина*, *Слађана*, *Срна*, *Уна*, *Чарна*, *Дрина*, *Верна*.

Изведена могу бити од именских, придевских и глаголских основа. Највише имена изведено је од именских основа: *Верица*, *Данка*, *Душка*, *Душица*, *Жељка*, *Жељана*, *Мирјана*, *Мирка*, *Мирја*, *Мирана*, *Ружица*, *Рајана*, *Сенка*, *Звездана*, *Зорана*, *Зорица*, *Златица*. Нешто мање је имена изведених од придевских основа: *Веграна*, *Драјана*, *Драица*, *Милица*, *Мила*, *Миона*, *Милена*, *Светилана*, *Тијана*, *Гордана*, *Љубица*. Само два имена изведена су од глаголске основе – *Бранка* и *Владана*.

Забележено је и неколико сложених имена од словенских основа: *Бранислава*, *Владислава*, *Мирослава*, *Радмила* и *Сћанислава*.

2.1.3. Имена оријенталног порекла: *Ђуља*,⁸⁴ *Емина* (< тур. Emine, од ар. Āminā – поште-на, сигурна, поверљива, часна, верна, привржена, честита (Smailović 1977: 222)), *Елма* (из тур. elma, alma – јабука (Smailović 1977: 221)), *Зехра* (< тур. Zehra < ар. Zāhrā' – жена красног лица,

⁷³ Од Невена (Грковић 1977: 285).

⁷⁴ Од Недељка, Ненадија (Грковић 1977: 285).

⁷⁵ Од Неранца (Грковић 1977: 286).

⁷⁶ Од Најдана (Грковић 1977: 284).

⁷⁷ Настало према мушком имену Огњен (Грковић 1977: 289).

⁷⁸ Од Софија, Сојка (Грковић 1977: 307).

⁷⁹ Од Тиосава (Грковић 1977: 313).

⁸⁰ Женски облик према мушком имену Зоран (Грковић 1977: 255).

⁸¹ Хипокористик од Загорка, Захарија... (Bosanac 1984: 182).

⁸² Варијанта имена Срдања; женски облик имена Срђан (Bosanac 1984: 153).

⁸³ Хипокористик од Драгиња, Миња итд. (Bosanac 1984: 72).

⁸⁴ Варијанта имена Ђула, Ђулија, перс. Ружа, Ружица; хипок. од Ђулбегџија, Ђурђа (Bosanac 1984: 52–53). Ђула, из перс. gul – цвет, ружа + -а (Smailović 1977: 210).

красна, расцветана (Smailović 1977: 532)), *Јасмина*,⁸⁵ *Кагрија* (< тур. Kadriye, од ар. qadriyyā – она која је везана за судбину и божију вољу, достојанствена, угледна, часна, моћна, снажна (Smailović 1977: 311)), *Лејла* (< тур. Leylā < ар. Lāylā – врло дуга, тешка мрачна ноћ (Smailović 1977: 321); М. Грковић наводи исто да је у питању муслиманско женско име које води порекло од тур. Leylā < ар. Lāylā – тамна као ноћ (Грковић 1977: 270)), *Леила*,⁸⁶ *Медина* (или је из ар. mādīnā – град, или је изведено од муш. имена Mēdīn додавањем нашег наставка -а за ж. р. (Smailović 1977: 330)), *Мелек* (из ар. mālāk – анђео (Smailović 1977: 337)), *Назмије* (из ар. nazmīyyā – поетична, песничка (Smailović 1977: 394)), *Најла*,⁸⁷ *Наума* (< тур. Naime, од ар. nā'imā – мекана, нежна, фина, безбрижна (Smailović 1977: 387)), *Нара*,⁸⁸ *Рабија* (< тур. Rabiā < ар. Rābī'a – четврта, или < ар. Rābī'a – врт (Smailović 1977: 420)), *Сенида*,⁸⁹ *Сувеја* ((ар.) – слика, сликана (Bosanac 1984: 157)), *Амра* (из ар. 'amr – живот; узраст; дуговечност (Smailović 1977: 145)), *Амина* (из ар. Āminā – она која је у сигурности, сигурна, мирна, поуздана (Smailović 1977: 144)), *Азра* (из ар. 'Adrā' – девица, невина девојка (Smailović 1977: 156)), *Аземина* ((ар.) – велика, голема (Bosanac 1984: 24)), *Ајла* ((тур.) – обасјана месечином (Bosanac 1984: 17)), *Ајша*,⁹⁰ *Аниса* (из ар. ānisā – друштвена, дружељубива, добродушна, млада дама, госпођица (Smailović 1977: 145)), *Алиа* (Алија (ар.) – отмена, узвишена (Kemura 1975: 42)), *Амела* ((ар.) – посао, рад, труд (Bosanac 1984: 19)), *Ариела* (од вулг. ар. āruil – газела (Šimundić 1988: 22)), *Ениса* ((ар.) – другарица, пријатељица (Kemura 1975: 46)), *Елмедине* и *Елмедина* ((ар.) – грађанка, културна, вјери одана (Kemura 1975: 46)).

2.1.4. ОСТАЛА ИМЕНА:

2.1.4.1. Имена која су дошла под руским утицајем: *Вања*, *Вера* (превод грч. имена Πίστις и име хришћанске светитељке; М. Грковић истиче да је ово име код нас постало распрострањено под руским утицајем крајем XIX и у XX веку (Грковић 1977: 230)), *Дања* (рус. Дања извед. од Данила и Дарја (Šimundić 1988: 68)), *Зарја* (рус.), *Зора* (Bosanac 1984: 182), *Катија* (рус. име одмиља од Екатерина (Šimundić 1988: 173)), *Нађа* (рус. Надя, хипокористик од Надежда (Грковић 1977: 284)), *Наташа* (рус. име Наташа, хипокористик од Наталија (Грковић 1977: 285)), *Ната* (превод грчког календарског имена Έλπίς – једна од хришћанских врлина, а може бити да је хипокористик од Надежда. Ово име је дошло код нас у прошлом веку под руским утицајем (Грковић 1977: 284)), *Надежда* (ово име је у прошлом веку дошло код нас под руским утицајем; иначе је превод грч. календарског имена Έλπίς – једна од хришћ. врлина (Грковић 1977: 284)), *Настја* (рус. Настја извед. од Анастасија (Šimundić 1988: 248)), *Оља* (рус. Ольга < староскандин. Helga; календарско име канонизоване кијевске кнегиње (Грковић 1977: 289)), *Соња* (рус. Соня, хипокористик од Софија ((Грковић 1977: 307)), *Саша* (рус. Саша, одмиља Александра (Šimundić 1988: 300)), *Тамара* (хебр. Tāmār – палма; библијско име које је код нас распрострањено под руским утицајем (Грковић 1977: 312)), *Татијана* (рус. име Татјана истог порекла као и име Татијана; код нас постало популарно и распрострањено под утицајем рус. језика и литературе (Грковић 1977: 313)), *Тања* (рус. име Таня, хипокористик од Татјана (Грковић 1977: 312)).

2.1.4.2. Имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског: *Аурора* (лат. Aurora – богиња зоре (Грковић 1977: 220)), *Аниџа* (име шпанског порекла; хипокористик од Anna – Juanita (Грковић 1977: 219)), *Антијона* (итал. Antonina, умањ. од лат. Antonia (Šimundić 1988: 19)), *Анабела* (зап., сложено од осн. Ана + Бела (Стевановић 2014: 11)), *Бруна* (према Bruno, нем. Bruno од свнем. brūn – смеђ (Šimundić 1988: 53)), *Бианка* (Віјанка, итал. Bianca – бела (Šimundić 1988: 35)), *Викторија* (лат. Victoria – богиња победе у римској митологији (Грковић

⁸⁵ Изведено од муш. имена Јасмин, додавањем нашег наставка -а за ж. р. (Smailović 1977: 305).

⁸⁶ Варијанта имена Лејла (Bosanac 1984: 92).

⁸⁷ Варијанта имена Наила (ар.) – добитница, она која постиже жељени циљ (Bosanac 1984: 114).

⁸⁸ Хипокористик оа Наранца, Нарциса итд. Наранца (перс.), назив дрвета и плода узет за лично име (Bosanac 1984: 115). Према Наро (тур. nar < пер. nār, anār – морски шипак, мограњ (Šimundić 1988: 247).

⁸⁹ Варијанта имена Сенада (Bosanac 1984: 146).

⁹⁰ Варијанта имена Аиша (Bosanac 1984: 17). Аиша (из ар. 'Ā'ishā – жива, постојећа (Smailović 1977: 135)).

1977: 231)), *Валенти́на*,⁹¹ *Валерија*,⁹² *Вивијен* (М. Шимундић бележи име Вивиан – енгл. име од лат. Viviana, извед. од придева viva – жива, свежа, трајна (Šimundić 1988: 366)), *Викто́рија*, *Виоле́тиа* (лат. viola – љубичица; ово име је у наш језик дошло из западноевропских језика (Грковић 1977: 231)), *Валериа*, *Вивиен*, *Грациела* (Грацијела, лат. Gratilla – која је мила; од gratia – милина, радост, љупкост (Šimundić 1988: 132)), *Дијана* (лат. Diana – богиња лова у римској митологији (Грковић 1977: 242)), *Долорес* (задњи члан шпан. назива Nusetra Señora de los Dolores; од dolor – бол, туга, јад (Šimundić 1988: 80)), *Диана*, *Ема*,⁹³ *Емилија* (женски облик од лат. Aemilius или је изведено од мушког имена Емил + ија (Грковић 1977: 250)), *Жаклина* (фр. име Jacqueline (Грковић 1977: 252)), *Јулија* (лат. Iulia – римско женско име настало према мушком имену Iulius (Грковић 1977: 263)), *Јулијана*,⁹⁴ *Круна* (лат. corona – круна (Грковић 1977: 268)), *Клара* (лат. Clara – јасна, светла; име римокатоличке светитељке (Грковић 1977: 266)), *Корнелиа* (Корнелија, лат. Cornelia; женски облик према мушком имену Корнелије (Грковић 1977: 267)), *Катџин* (фр. облик имена Катарина – Catherine (Стевановић 2014: 150)), *Кристијана*,⁹⁵ *Каролина* (изведено од Карол + ина (Bosanac 1984: 83)), *Лорена* (фр. Laurin, умањ. од Лауре (Šimundić 1988: 196)), *Леона* (према Леон, лат. Leo, -onis – лав (Šimundić 1988: 190)), *Луџија* (лат. Lucia – светла, јасна; име римокатоличке светитељке (Грковић 1977: 272)), *Лола* (шпан. Lola извед. од Carlota и Dolores (Šimundić 1988: 195)), *Лили* (нем. Lilli извед. од Elisabeth (Šimundić 1988: 194)), *Лусиа* (од енгл. Lucy < лат. Lucia – која је светла... (Šimundić 1988: 200, 197)), *Маријана* (итал. лично име Mariana (сложено од Марија и Ана), а може да буде и изведено од Мариј(а) + ана, као Драгијана, Милијана (Грковић 1977: 276)), *Марџина*,⁹⁶ *Мелани* (енгл. или фр. облик имена Меланија – Melanie (Стевановић 2014: 186)), *Наџалија* (лат. dies natalis Domini > Natalis – дан Христовог рођења; ово име су обично добијала деца рођена на овај дан (Грковић 1977: 284)), *Оливера*,⁹⁷ *Оливиа*,⁹⁸ *Оливија*,⁹⁹ *Паулина* (према лат. мушком имену Paulinus (Грковић 1977: 292)), *Силвана* (итал. име Silvana настало према лат. мушком имену Silvanus – римски бог шума и планинских извора (Грковић 1977: 305)), *Силвиа* (Силвија, лат. Silvia – име из римске митологије (Грковић 1977: 305)), *Талија* (лат. Thalia од грч. Tháelia – муза комедије, извор. Од thaliā – цват, бујност (Šimundić 1988: 333)), *Терезија* (Терезија, лат. Theresia – име римокатоличке светитељке (Грковић 1977: 313)), *Форџуна* (лат. Fortuna – митол. богиња среће и судбине у старом Риму; извор. срећа, судбина (Šimundić 1988: 117)), *Хелена* (грч. Helénē – сјај, блиставост (Šimundić 1988: 138); М. Грковић наводи да је истог порекла као и име Јелена, само што је у овом облику дошло из неких западноевропских језика у новије време (Грковић 1977: 319)), *Беатџиса* (фр. Béatrice < лат. Beatrix – која успеђује... (Šimundić 1988: 30)), *Ђина* (итал. Gina извед. од Luigia (Šimundić 1988: 93)), *Ела* (нем. Ella скраћ. од Eleonore, Elfride и Elisabeth (Šimundić 1988: 99)), *Маја* (лат. Maia – богиња прираста и плодова у рим. митологији... (Šimundić 1988: 205)), *Илеана* (итал. Peana од Elena < грч. Helénē – сјај, блиставост (Šimundić 1988: 147)), *Михаела* (лат. Michaëla, према Michaël (Šimundić 1988: 218)), *Далиа*, *Далија* (лат. dahlia – боћка, георгина; ово је украсна биљка названа по швед. ботаничару Андерсу Дахлу. Изведено од швед. dal – долина (Šimundić 1988: 64–65)), *Сџела* (лат. stella – звезда (Šimundić 1988: 321)), *Изабела*,¹⁰⁰ *Ванеса* (енгл. Vanessa – врста лептира; нлат. vaness од vana – лака, лагана (Šimundić 1988: 351)), *Санела* (лат. sana – здрава, разборита (Šimundić 1988: 299)), *Реина* (шпан. reina – краљица, владарица (Šimundić 1988: 289)), *Нора* (итал. Nora скраћ.

⁹¹ Женски облик према мушком имену Валентин (Грковић 1977: 228).

⁹² Женски облик према мушком имену Валерије, Валериј < лат. породично име Valerius < valeo – бити јак, здрав (Грковић 1977: 228, 49).

⁹³ Од Емилија (Грковић 1977: 259).

⁹⁴ Женски облик према мушком имену Јулијан < Iulianus (Грковић 1977: 263).

⁹⁵ Изведено од Кристиј(а) + ана (Грковић 1977: 268).

⁹⁶ Женски облик према мушком имену Мартин (Грковић 1977: 277).

⁹⁷ Према мушком имену Оливер (Грковић 1977: 289).

⁹⁸ Варијанта имена Олива, Оливера. Олива, лат. – маслина (Bosanac 1984: 122).

⁹⁹ В. претходну фусногу.

¹⁰⁰ Од Исабела променом с > з. Исабела, шпан. Isabel од лат. Elisabeth (Šimundić 1988: 152, 150).

од Eleonora (Šimundić 1988: 256)), *Леа* (лат. lea – лавица (Šimundić 1988: 189)), *Кинѿа* (енгл. king – краљ (Šimundić 1988: 174)), *Ноеми* (итал. Noemi, лат. Noemis < хебр. No'omi – љупкост, пријатност (Šimundić 1988: 256)), *Хана* (нем. Hanne од хебр. Hannā¹⁰¹ – милост (Šimundić 1988: 136)), *Леонора* (итал. Leonora скраћ. од Eleonora (Šimundić 1988: 191)), *Инес* (шпа. Ines од лат. Agnes од грч. Hagnē – чиста, невина (Šimundić 1988: 148, 4)), *Инез*, *Елвира* (шпан. Elvira од гот. Alwara – која све чува; чуварица, стражарица (Šimundić 1988: 102)), *Деа* (Деја, лат. dea – богиња (Šimundić 1988: 70)), *Дајана* (приближан енгл. изговор лат. Diana (Šimundić 1988: 64)), *Агриана*,¹⁰¹ *Анџелика* (лат. Angelica према мушк. Angelicus < грч. angelikós – гласнички, анђеоски; исто се зове и једна лековита биљка (angelica sylvestris) (Šimundić 1988: 16)), *Алиса* (фр. Alice (Šimundić 1988: 9)), *Агел* (Адела, фр. Adèle, скраћ. од Adelaïde < нем. Adelheid (Šimundić 1988: 2)), *Амелија* (фр. Améle, нем. Amalia, Amalie (Šimundić 1988: 12)), *Анет* (тал. Aneta или фр. Annette, умањ. од Anna или Anne (Šimundić 1988: 16)), *Шејла* (М. Босанац бележи облик Шеила (келт.) – музикална (Bosanac 1984: 159)), *Арина*,¹⁰² *Алдина*,¹⁰³ *Кели*, *Елеонора* (лат. Eleonora < пров. Aliénor, < итал. Elena < грч. Helénē – блиставост, сјај (Šimundić 1988: 100)), *Елиза*,¹⁰⁴ *Евелина* (лат. Evelina извед. од хебр. Eva < חַוְוָּה – живо биће (Šimundić 1988: 109)), *Лиза*, *Сузана* (хебр. Šōšānnā – бели крин; библијско име, али је код нас примљено у новије време преко западноевропских језика (Грковић 1977: 311)).

Изван класификације остала су следећа имена: *Ајмона*, *Алејна*, *Ајни*, *Данина*, *Дажа*, *Диора*, *Бемилѿа*, *Бемилѿе*, *Бузаге*, *Зенија*, *Зелфија*, *Катѿалеа*, *Кеиси*, *Летѿи*, *Мамудије*, *Мелвиге*, *Мерветѿа*, *Мајла*, *Нејла*, *Рениса*, *Сумеја*, *Саска*, *Ториа*, *Таура*, *Теса*, *Тисја*, *Ханиса* и *Џељиназе*.

У посебну групу могу се издвојити имена нејасног порекла (где су у литератури дата најчешће два, а понекад и три или четири тумачења): *Асја* (1) < лат. Assia; потиче из келтског језика; непотп. значење; 2) рус. Асја извед. од Агнија, Александра, Анастасија (Šimundić 1988: 24)), *Алина* (1) фр. Aline скраћ. од Adeline; 2) рус. Алина извед. од Аделина и Александра (Šimundić 1988: 9)), *Арија* (1) хипок. од Аралија, Анђелија, Аријадна и др; 2) хебр. – лавица, Леона, Леонка; 3) лат. – име неустрашиве Римљанке, оличење верне и одлучне супруге; 4) тал. – мелодија, напев (Bosanac 1984: 22)), *Ламија* (1) грч. Lamia – митол. демонница, чаробница, извор. сабласт, утвара. Од lamuḡā – прождрљива, лакома; 2) Lāmi'ā – блистава, сјајна, светла (Šimundić 1988: 187)), *Лина* (1) свнем. lina, lin – слаткост, благод, љупкост или 2) према Lino – тал. Lino од грч. Λίης – који је тужан... (Šimundić 1988: 194–195)), *Лора* (1) сажето од Лаура; 2) нем. Lore извед. од Eleonore (Šimundić 1988: 196)), *Ира* (1) хебр. 'Irā – позорна, опрезна, будна; 2) лат. ira – јежа, срџба (Šimundić 1988: 149)), *Мина* (1) грч. Mēnā – која је месечева; од mēnē, mēn – Месец (на небу). Глас е > и примљен је из сргрч. изговора; 2) нем. скраћ. од Hermine и Wilhelmine, па од Minna извед. од Wilhelmine; 3) рус. Мина извед. од Арминија, Гемина, Марина, Минодара (Šimundić 1988: 235)), *Нела* (1) од итал. Nella, скраћ. од Antonella, Donatella; 2) од енгл. Nelly, извед. од Ellen, Helen, Eleonor (Šimundić 1988: 251)), *Нина* (1) итал. Nina скраћ. од Annina и Giovannina; 2) грч. Nina скраћ. од Iōánnina, умањ. од Iōánnā; 3) груз. Nina од грч. Ninos – назив асирског града (Šimundić 1988: 255)), *Роса* (1) им. роса узета за лично име; 2) лат. rosa – ружа, цвет (Šimundić 1988: 293)), *Мерјем* (< тур. Meryem < ар. Māryām – лично име мајке веровесника Исаа, као што је у Библији Марија, мајка Исусова + наставак -а за ж. р.; порекло и значење овог имена није баш утврђено – или је из ст. хебр. језика и значи исто што и Мирјам – упорна, пркосна, или значи горка. Постоји тврдња да име води порекло чак из староегип. језика и да значи – она коју бог воли (Smailović 1977: 343)), *Тара* (1) назив планине и реке узет за лично име; 2) хипок. од Тахира, Тамира; 3) келт.

¹⁰¹ Варијанта имена Адријана; Адријана – женски облик имена Адријан, Хадријан (Bosanac 1984: 16).

¹⁰² Хипокористик од Аренија, Аријана и сл. (Bosanac 1984: 22).

¹⁰³ Варијанта имена Алда, герм.– богата, имућна (Bosanac 1984: 17).

¹⁰⁴ Хипокористик од Елизабета (Bosanac 1984: 54). Име Елизабета је истог порекла као и име Јелисавета, само што је у новије време примљено из западноевропских језика (Грковић 1977: 250).

– кула, торањ (Bosanac 1984: 161)), *Маша* (1) од Марија, Марина или 2) рус. име Маша – хипок. од Марија (Грковић 1977: 277)).

Поред ових, регистровани су и: једно кинеско име *Сижан*, као и неколико мађарских имена: *Далма* (мађ. *Dalma* – која је песма; од *dal* – песма (Šimundić 1988: 65)), *Емеше*, *Хајналка* (мађ. *Hajnalka* извед. од *hajnal* – зора (Šimundić 1988: 136)), *Тимеа* (мађ. име скраћено од *Eftimea* < грч. *Euthymía* (Šimundić 1988: 340)) и *Жељке*.

2.2. Женска лична имена према значењу

Од старих профилактских (заштитних) имена регистрована су само два – *Стијанислава* и *Оињена*.

Један број женских личних имена мотивисан је фитонимом: *Јајода*, *Вишња*, *Дуња*, *Невена*, *Љиљана*, *Љиља*, *Ружица*, *Јасмина*.

Од теофорних имена регистрована су два – *Бојдана* и *Божана*.

Забележена су и два имена у вези са ватром: *Оињена* и *Искра*.

Одређени број изведених имена у основи има неки описни придев, најчешће а) мио < мил: *Милана*, *Милица*, *Мила*, *Милијана*, *Милена*, *Миона*, *Милкица*, затим б) драг: *Драјана*, *Драјица*, в) ведра: *Ведрана*, г) светла: *Светлана*, д) горда: *Гордана*, ђ) дивна: *Дивна*, где је цео придев узет за лично име, као и е) чарна: *Чарна* и ж) слађахна: *Слађана*.

Једно име мотивисано је називом животиње – *Срна*.

Регистрована су и имена мотивисана географским појмовима, конкретно називима река: *Дрина*, *Тара*, *Уна*, *Рашка*, можда и *Тиса*, мада М. Грковић наводи да је то скраћени облик од имена *Тиосава*.

Астрономским називима мотивисана су три имена: *Даница*, *Сунчица* и *Звездана*.

У посебну групу може се издвојити 37 имена. То су у ствари хипокористични називи (одмиља), који су преузели функцију пуног имена: *Јана*, *Ања*, *Ена*,¹⁰⁵ *Ива*, *Гина*, *Гала*, *Дана*, *Ина*, *Лела*, *Лена*, *Катја*, *Катја*, *Мара*, *Нера*, *Ника*, *Пава*, *Сјасја*, *Сјаша*, *Теа*, *Даши*, *Лава*, *Мила*, *Миња*, *Иња*, *Мија*, *Миа*, *Нева*, *Сока*, *Зара*, *Вања*, *Нађа*, *Нађаша*, *Соња*, *Саша*, *Тања*, *Љиља* и *Шара*.

3. ЗАКЉУЧАК

Регистрован је велики број женских личних имена (укупно 413), од чега је 398 једночланих и 15 двочланих имена. Истраживање је показало да су најбројнија имена хришћанског порекла (укупно 115), затим остала имена (укупно 104), од којих је чак 88 дошло из западноевропских језика, пре свега латинског и 16 имена која су дошла под руским утицајем. Следе имена словенског порекла (укупно 89), а најмање је имена оријенталног порекла (30). Три имена су преводи грчких и немачких имена. У корпусу је регистровано и пет мађарских имена и једно кинеско. Нејасног порекла је укупно 15 имена, док је изван класификације остало 28 имена. Може се рећи да су у данашње време популарна различита имена, али да су подједнако заступљена она хришћанског и словенског порекла, што показује листа од првих десет ранжираних имена: *Софија* (хришћ. п.), *Теодора* (хришћ. п.), *Милица* (слов. п.), *Дуња* (слов. п.), *Мила* (слов. п.), *Сара* (библ. п.), *Тара* (нејасног п.), *Ана* (хришћ. п.), *Анђела* (хришћ. п.) и *Ленка* (слов. п.). Ако се резултати овог најновијег истраживања упореде са ранијим подацима, стање је следеће.¹⁰⁶ Може се закључити да су се времена, мода и критеријуми знатно променили, па су данас популарна сасвим нека друга имена у односу на ранији период. Само три имена из 2021. године (*Милица*, *Хелена* и *Петра*) појављују

¹⁰⁵ Хипокористик од мноштва имена која садрже ову реч (Bosanac 1984: 55).

¹⁰⁶ В. Табелу 1 у Прилогу.

се и ранијих година, од којих се име *Милица* „најбоље држи” свих ових година, једино му се позиција кроз време разликује. Са 14. позиције (1960. године) пада на 21. место (1967. године), да би се стање знатно поправило 1988. године, када се пење на седмо место, односно на друго (1995. године) и треће место (2021. године). *Хелена* је на истој позицији – 19. била и 1988. и данас је, док *Петра* донекле чува стабилну позицију (седамнаеста 1995. године и тринаеста 2021. године). Имена која су ранијих година била фреквентна (*Мирјана*, *Снежана*, *Јелена*, *Весна*, *Гордана*, *Ивана*, *Љиљана*, *Светлана*, *Драјана*, *Тамара*, *Таијана*, *Наиша*, *Зорица*, *Сања*, *Бојана*, *Оливера*, *Нага* итд.) данас више нису толико актуелна, јер их нема у првих двадесет, него заузимају следећа места (*Мирјана* – 82., *Снежана* – 137., *Јелена* – 45., *Весна* – 129., *Гордана* – са само једном потврдом испод 206., *Ивана* – 68., *Љиљана* – 85., *Светлана* – 125., *Драјана* – 55., *Тамара* – 60., *Таијана* – 90., *Наиша* – 88., *Зорица* – 183., *Сања* – 160., *Бојана* – 80., *Оливера* – 96., *Нага* – 87.).¹⁰⁷

Општи закључак би био да се, када је реч о личним именима женске деце рођене 2021. године у Новом Саду, и чува традиција и прати мода приликом избора имена детета.

Изузетно вели број забележених осталих имена у корпусу, посебно оних која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског, али и оних која су дошла из руског језика, говоре о неким новим модерним утицајима на српски именослов, што је свакако одраз друштвених прилика на почетку XXI века.

И за крај, порука родитељима и кумовима да се, када бирају име за дете, не воде тиме које им се свиђа или које је популарно, већ да више обрате пажњу на значење имена, јер нас оно заиста обележи за читав живот!

ЛИТЕРАТУРА

- Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић”.
- Лађевић, М. (1968). Савремена ономастика града Новог Сада. *Прилози проучавању језика* 4, Нови Сад: Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 175–196.
- Марковић, Б. (2009). Савремена антропонимија Новог Сада. *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXII, бр. 9, Ниш: Филозофски факултет, 235–267.
- Поломац, В. (2011). Неколико напомена о систему личних имена у Крагујевцу у првој деценији XXI века. *Ономастолошки прилози* XXI, Београд, 35–43.
- Стевановић, П. (2014). *Ономастикон: речник имена*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- Шипка, М., И. Клајн (2011). *Име моје и твоје*. Нови Сад: Прометеј.

- Bosanac, M. (1984). *Prosvjetin imenoslov*. Zagreb: Prosvjeta.
- Kemura, I. (1975). *Muslimanska imena i njihova značenja*. Sarajevo: Odbor IZ Sarajevo i Gazi Husrefbegov vakuf.
- Smailović, I. (1977). *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odeljenje za jezik.
- Šimundić, M. (1988). *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

¹⁰⁷ В. Табелу 2 у Прилогу.

Прилог

Табела 1: Преглед 20 најфреквентнијих женских личних имена у Новом Саду ранијих година и данас

	1960. г. ¹⁰⁸	1967. г.	1988. г. ¹⁰⁹	1995. г.	2021. г. ¹¹⁰
1.	Мирјана	Снежана	Јелена	Јелена	Софија
2.	Весна	Гордана	Ивана	Милица	Теодора
3.	Љиљана	Светлана	Драгана	Александра	Милица
4.	Марија	Љиљана	Александра	Тамара	Дуња
5.	Светлана	Драгана	Тамара	Драгана	Мила
6.	Снежана	Татјана	Наташа	Ивана	Сара
7.	Нада	Мирјана	Милица	Кристина	Тара
8.	Зорица	Зорица	Сања	Бојана	Ана
9.	Гордана	Гордана	Бојана	Наташа	Анђела
10.	Биљана	Александра	Кристина	Сања	Ленка
11.	Славица	Биљана	Весна	Гордана	Уна
12.	Марина	Марија	Зорица	Зорица	Катарина
13.	Љубица	Наташа	Лидија	Весна	Петра
14.	Милица	Славица	Гордана	Љиљана	Јана
15.	Јелена	Сања	Љиљана	Жељка	Николина
16.	Татјана	Јасна	Оливера	Оливера	Маша
17.	Оливера	Нада	Радмила	Петра	Елена
18.	Јасмина	Оливера	Жељка	Лидија	Нађа
19.	Александра	Јасмина	Хелена	Радмила	Хелена
20.	Драгана	Љубица	Ђурђица	Емилија	Калина
21.		Милица			

Табела 2: Регистар 206 најфреквентнијих женских личних имена у корпусу

РЕДНИ БРОЈ	ЛИЧНО ИМЕ	БРОЈ ПОТВРДА
1.	Софија	143
2.	Теодора	96
3.	Милица	95
4.	Дуња	93

¹⁰⁸ Подаци за 1960. и 1967. годину преузети су из рада *Савремена ономастичка града Новог Сада* (в. Лађевић 1968).

¹⁰⁹ Подаци за 1988. и 1995. годину преузети су из рада *Савремена антропонимија Новог Сада* (в. Марковић 2009).

¹¹⁰ Женска лична имена из 2021. године истакнута су болдом, пошто представљају актуелно стање, а поред њих болдована су и имена која су регистрована 2021. године, а срећу се и у ранијем периоду.

5.	Мила	90
6.	Сара	88
7.	Тара	74
8.	Ана	68
9.	Анђела	68
10.	Ленка	67
11.	Уна	67
12.	Катарина	63
13.	Петра	60
14.	Јана	59
15.	Николина	58
16.	Маша	52
17.	Елена	51
18.	Нађа	51
19.	Хелена	50
20.	Калина	45
21.	Јована	44
22.	Марија	44
23.	Нина	44
24.	Даница	42
25.	Лана	42
26.	Лена	42
27.	Анастасија	39
28.	Дарија	38
29.	Искра	38
30.	Миа	38
31.	Ања	35
32.	Александра	30
33.	Ирина	29
34.	Хана	29
35.	Ема	28
36.	Ива	28
37.	Исидора	28
38.	Вања	27
39.	Лара	27
40.	Невена	25

41.	Сташа	25
42.	Емилија	23
43.	Вишња	23
44.	Наталија	23
45.	Јелена	22
46.	Миона	21
47.	Вера	19
48.	Касија	19
49.	Марина	19
50.	Тијана	18
51.	Магдалена	17
52.	Ника	17
53.	Соња	17
54.	Андреа	16
55.	Драгана	15
56.	Милана	15
57.	Ксенија	14
58.	Мина	14
59.	Миња	14
60.	Тамара	14
61.	Доротеа	13
62.	Срна	13
63.	Ангелина	12
64.	Валентина	12
65.	Вида	12
66.	Анђелија	11
67.	Богдана	11
68.	Ивана	11
69.	Маја	11
70.	Симона	11
71.	Теона	11
72.	Алексија	10
73.	Аурора	10
74.	Ивона	10
75.	Кристина	10
76.	Леона	10

77.	Лорена	10
78.	Неда	10
79.	Нора	10
80.	Бојана	9
81.	Ирис	9
82.	Мирјана	9
83.	Анастасија	8
84.	Јања	8
85.	Љиљана	8
86.	Милена	8
87.	Нада	8
88.	Наташа	8
89.	Николија	8
90.	Татјана	8
91.	Василија	7
92.	Дајана	7
93.	Дејана	7
94.	Лејла	7
95.	Олга	7
96.	Оливера	7
97.	Софија	7
98.	Тиса	7
99.	Анђелина	6
100.	Дарја	6
101.	Ена	6
102.	Инес	6
103.	Катја	6
104.	Клара	6
105.	Луна	6
106.	Матеа	6
107.	Саша	6
108.	Чарна	6
109.	Викторија	5
110.	Дана	5
111.	Ева	5
112.	Елеонора	5

113.	Емина	5
114.	Жељана	5
115.	Зорана	5
116.	Круна	5
117.	Лола	5
118.	Луција	5
119.	Љубица	5
120.	Маријана	5
121.	Марта	5
122.	Михаела	5
123.	Настја	5
124.	Нера	5
125.	Светлана	5
126.	Селена	5
127.	Стефана	5
128.	Бранка	4
129.	Весна	4
130.	Гала	4
131.	Данијела	4
132.	Данка	4
133.	Дариа	4
134.	Ђурђа	4
135.	Мара	4
136.	Мирослава	4
137.	Снежана	4
138.	Стела	4
139.	Алиса	3
140.	Амела	3
141.	Амина	3
142.	Анабела	3
143.	Андреја	3
144.	Анђелка	3
145.	Атина	3
146.	Барбара	3
147.	Виолета	3
148.	Дамјана	3

149.	Дијана	3
150.	Дора	3
151.	Дорис	3
152.	Дрина	3
153.	Зоја	3
154.	Ина	3
155.	Леа	3
156.	Мајда	3
157.	Медина	3
158.	Мија	3
159.	Моника	3
160.	Сања	3
161.	Симеона	3
162.	Адриана	2
163.	Алина	2
164.	Амра	2
165.	Андријана	2
166.	Аника	2
167.	Анисија	2
168.	Асја	2
169.	Биљана	2
170.	Бранкица	2
171.	Ведрана	2
172.	Верица	2
173.	Вивијен	2
174.	Викторија	2
175.	Данина	2
176.	Даша	2
177.	Деа	2
178.	Дивна	2
179.	Душанка	2
180.	Ђина	2
181.	Ђурђина	2
182.	Жељка	2
183.	Зорица	2
184.	Илијана	2

185.	Јулија	2
186.	Каролина	2
187.	Лариса	2
188.	Леонора	2
189.	Лидија	2
190.	Лили	2
191.	Мариа	2
192.	Мартина	2
193.	Мелиса	2
194.	Најла	2
195.	Настасија	2
196.	Нева	2
197.	Нејла	2
198.	Оливија	2
199.	Ружица	2
200.	Сандра	2
201.	Сена	2
202.	Стефанија	2
203.	Сунчица	2
204.	Талија	2
205.	Тea	2
206.	Теса	2

FROM THE CONTEMPORARY ANTHROPONYMY OF NOVI SAD 2 – PERSONAL NAMES OF FEMALE CHILDREN BORN IN NOVI SAD IN 2021

Summary

The paper was created as a result of a wider research on the personal names of children born in Novi Sad in 2021, for whose needs the data was collected in the City of Administration in Novi Sad in May 2022. In the first part, the personal names of male children, born in 2021 in Novi Sad, were processed, and in this paper, attention will be paid to the personal names of female children. The aim of the work is to determine which female personal names are popular today and whether when choosing a name, fashion is more followed or tradition is preserved, as well as to determine the frequency of registered names. Names will be classified according to origin and structure and according to meaning.

Keywords: onomastics, anthroponyms, Novi Sad

Бранкица Марковић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
brankicam@gmail.com

МИРЈАНА ПЕТРОВИЋ-САВИЋ – ЈЕЛЕНА КАПУСТИНА

НАЗИВИ ЗА ЖИВОТИЊЕ У РЕЧНИКУ ДРАГАЧЕВА (лексичко-семантичка анализа)*

Драгачево је област у југозападној Србији коју чине варошице Гуча и Лучани са четрдесет осам села. Белица је највећа река ове области и дели је на Доње и Горње Драгачево. У прилогу пред нама урадили смо лексичко-семантичку и творбену анализу назива за животиње ексерпираних из *Речника Драгачева*. Показало се да су боја и одређене нијансе боја, као и физички изглед, најчешћи мотиви у именовању животиња. Приликом творбене анализе, издвојили смо суфиксе присутне у овој ономастичкој категорији.

Кључне речи: Драгачево, дијалектологија, ономастика, зооними, именовање животиња

1. УВОД

Драгачево је област у југозападној Србији коју чине варошице Гуча и Лучани са још четрдесет осам села (Стојић 1996: 219–220). Северна граница ове области је Западна Морава у околини Чачка, на западу се простире до моравичког краја, на југу до студеничког, док му је на североистоку и истоку граница планина Јелица (Ердељановић 1902: 5). Белица је највећа река ове области и дели је на Доње и Горње Драгачево.

Према антропогеографским испитивањима Јована Ердељановића и Косте Јовановића, највећи број драгачевских породица досељено је током 18. и 19. века из Старог Влаха и ужичког краја, Старе Србије, Херцеговине и Црне Горе (Ердељановић 1902: 89).

Говор Драгачева је монографски описао Петар Ђукановић.¹ То је говор источнохерцеговачког типа у југозападној Србији са ијекавско-екавским изговором. Акцентуација је новоштокавска. Постацкенацке дужине се добро чувају, мада су ретке после дугосилазног акцента. Овај говор карактерише повлачење силазних акцената на кратку пенултиму у виду кратког силазног акцента: *вѡда, жѡна* (Ђукановић 1995: 175). У говору Драгачева среће се и кановачки акценат (Петровић – Капустина 2019: 10). У вези са акценатским приликама у говору Драгачева битно је истаћи и то да постоје примери у којима се на месту дугосилазног акцента јавља дугоузлазни: *врѡнѡм, мѡсѡнѡм* се, *сѡѡсѡм* (Петровић – Капустина 2019: 11).

2. О ИЗБОРУ ТЕМЕ

Ономастичка истраживања код нас као да су, у извесној мери, запостављена, а то се посебно односи на зоониме у оквиру ове лингвистичке дисциплине. Међутим, у новије време зоонимима се и на словенском нивоу придаје већи значај. У енциклопедији словенске ономастике (*Ślawiańska onomastyka. Encyklopedia*) која је 2003. године објављена у Пољској, поред осталих ономастичких категорија и зооними су нашли своје место (Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga 2008: 41). Оснивањем Одбора за ономастику САНУ 1974. године створили су се услови за систе-

* Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03 од 5.02.2024. године који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ В. Ђукановић 1995.

матска ономастичка истраживања која су и отпочела годину дана касније и то на подручју Косова и Метохије. На терену где је и сакупљана ономастичка грађа, зооними су, по правилу, ретко бележени. О томе најбоље сведочи податак да се у Одбору за ономастику САНУ чува богата ономастичка грађа, која је бележена на терену целокупног српског језичког простора, а по упутствима и под покровитељством поменутога Одбора.² Постојећа картотека броји око 750 000 ономастичких података, а оно што је занимљиво јесте то да је зоонима забележено мање од 1000. Тај податак нас је и подстакао на то да за ову прилику из *Речника Драгачева* ексцерпиремо називе животиња, односно мотивисане лексеме које би на терену могле функционисати као зооним, и урадимо њихову лексичко-семантичку и, донекле, творбену анализу. Није увек било лако разлучити шта би из општег лексичког фонда могло и може на терену функционисати као зооним.³ Код општих назива за животиње, као на пример *кокошка* и *крава*, није било двоумљења. Међутим, када је реч о лексемама које би се, семантички гледано, могле подвести под имена животиња мотивисана временом доласка на свет, било је доста двоумљена.⁴

Зооними су, у извесном смислу, затворена лексичка скупина (Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga 2008: 37). Као ономастичка категорија, заузимају посебно место. Често настају од апелатива и за разлику од топонимије, овде са сваки рађањем младе животиње почиње процес зоонимизације (Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga 2008: 44). Једна од битних карактеристика зоонима јесте и та што животиње име добијају и касније, у процесу „комуникације“ власника са животињом: вабљење, дресура, опомена при раду и слично (Шћепановић 1997: 85).

У традиционалном сточарству, које је некада било присутно, веома је био развијен лексички фонд којим се именују животиње одређених физичких карактеристика, одређене боје длаке, крзна, понашања, улоге и слично. Животиње су се разликовале према боји длаке или руна, величини и конституцији тела или појединих делова тела (реп, нос, уши, глава) и свака та особина могла би бити мотив за давање имена животињама.

3. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Грађу којом располажемо класификовали смо према семантичким критеријумима, односно мотивима за давање назива животињама. Пратећи материјал, издвојили смо неколико мотива за које можемо казати да су универзални модели именовања међу зоонимима јер се у свим језицима животиње називају и именују „prema boji, izgledu i kakvoći kože, dlake ili perja, prema posebnim obilježjima na glavi, očima, ušima, vratu, nogama i repu ili cijelom tijelu, prema veličini životinje, itd“ (Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga 2008: 45). Оваква семантичка подела уобичајена је у радовима овога типа и на другим теренима (уп. Пижурица 1971, Шћепановић 2000, Жугић 2004, Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga 2008, Петровић 2009, Црњак – Савић 2015).

3.1. Боја као мотив. Боја је један од најчешћих мотив приликом давања назива животињама. Треба истаћи то да мотивисаност основном са значењем боје не значи нужно да је цело тело животиње исте боје. На овом месту било би упутно поменути радове Милке Ивић посвећене

² Грађа је, у највећој мери, сакупљана током осамдесетих година прошлога века. Косово и Метохија је терен коме је у том моменту дата предност за истраживања тога типа и ту је грађа системски прикупљана (о косовско-метохијској грађи при Одбору за ономастику САНУ в. Петровић-Савић 2023). На жалост, у другим крајевима Србије, и деловима бивше Југославије где су живели (и живе) Срби, овај посао није обављен у подједнакој мери.

³ Мада су аутори овог чланка и сами бележили зоониме на (другом) терену, тек након овог истраживања било је јасно колико је рад на терену и сакупљање грађе на дату тему са простора који се обрађује драгоцен за анализу овог типа.

⁴ У тој групи биле су нам лексеме *п̑рвешка*, *п̑рвешкица*, *п̑рвешкиња*, *п̑рвождр̑ејкиња*, *п̑рвољ̑ећка*, *п̑рвољ̑ећкиња*, *п̑рвоп̑р̑аскиња*, *п̑рвод̑и̑љка*, *п̑рвод̑и̑љкиња* које су се, најпре, нашле у нашем материјалу, али смо их касније, пошто сматрамо да овде није дошло до функционалног преображаја, ипак, изоставили из грађе. Исти случај је био и са лексемама *в̑уж̑а̑ч*, *т̑и̑д̑и̑љ̑а̑ч*; *д̑еш̑ња̑к*, *л̑е̑ва̑к*; *до̑јара*, *му̑зара*, *п̑р̑ас̑и̑ља*, *з̑а̑п̑а̑ш̑а̑к*; *з̑в̑она*. Ова група би се могла подвести под улогу животиња као мотив за давање имена. Недоумице овде изнете показују колико је, у ствари, тешко одредити јасну границу када апелатив постаје, или може, постати зооним.

⁸ У раду *Називи животиња у Рјечнику говора Проиђења*, који се налази у штампи, грађа је лепо показала како се на придевску основу *мрк-* додају различити наставци у зависности од тога о именовању које животиње је реч (*мрк-оња* за вола), *мрк-ов* (за коња) и *мрк-аљ* (за овна)).

Звѣздан је коњ са белим праменом на челу, а *йўшко* је онај који има беле ноге. *Лйса* је овца беле шаре на црној глави.

3.3. Општи телесни изглед као мотив (величина и конституција тела): изглед и величина целог тела један су од мотива за именовање животиња. Према грађи која је унета у *Речник Драгачева*, из ког смо и ексцерпирали материјал за наш прилог, као да није забележен назив за крупну, дебелу стоку. Регистровани су само они који се односе на мршаве, ситније животиње: *йўља*, *кўшйра*, *чўкуља*.

3.4. Телесна ознака као мотив: изглед и величина појединог дела тела послужили су као један од мотива за давање назива животињама. Онај део тела који се истиче неком својом специфичношћу, особином која је, на неки начин, неуобичајена, било да се ради о величини и лепоти, или о одсутности и различитости од уобичејене, све то може бити мотив за именовање: *вйлара*, *йолошйја*, *йолошйјан*, *йолошйјанка*, *рбйа*, *рбйоња*, *рўда*, *чўља*.

Судећи према грађи којом располажемо, боја је најчешћи мотив за давање имена животињама и ту је присутан читав спектар боја: од беле (*бёлац*, *бёлка*, *зёкан*), која је најзаступљенија, до црне (*врёнац*, *йалоња*) и разних нијанси сиве (*сйвоња*, *мўрйа*), пепељасте (*ййрйа*), жуте (*жйўйуља*), мрке (*мркоња*, *мркуља*) и слично. Присутне боје у називима животиња у *Речнику Драгачева* показују доминацију словенских имена и потврђују речи Мата Пижуре да „Zoonimi motivisani бојом i њйховим комбинацијама pokazuju potpunu dominaciju narodnih, slovenskih imena“ (Пижурица 1977: 45). По броју потврда, као мотив за именовање животиња издвајају се телесне ознаке и белези. Овим се потврђује принцип одавно познат у ономастици (посебно у топонимији и код личних надимака) да се име даје по нечему што је најупадљивије, што се на први поглед разликује од целине, по ономе што ће јединку, или део простора, недвосмислено маркирати и издвојити из групе. Не можемо а да не приметимо сличност између зоонима и личних надимака. За надимак се каже да је уникатан, савршено уклопљен и добро описује само особу којој је он и наденут (Петровић-Савић 2016: 58), а зооними добро описују, дају информацију само о животињи на коју се односе. Најупадљивија особина, из угла онога који именује појединца, јесте најчешћи мотив за давање надимака (Петровић-Савић 2016: 58). Таква ситуација је и када је реч о називима за животиње, о њиховом именовању.

4. ТВОРБЕНА КЛАСИФИКАЦИЈА

Након што смо забележене називе животиња у *Речнику Драгачева* разврстали према семантичким особеностима, издвојили смо и суфиксе који се јављају у тим лексемама. Битно је истаћи то да зоонимизоване апелативе нисмо посматрали са творбеног аспекта, па су они због тога и изостали у овом делу нашег прилога.

- оња: *зйайоња*, *сйвоња*, *мркоња*, *йалоња*, *шйроња*, *рбйоња*;
- ац: *бёлац*, *врёнац*;
- ан: *зёкан*, *йолошйјан*;
- ов: *йарбв*, *зёльбв*;
- ко: *зелёнка*, *йўшко*;
- ић: *врёнчйћ*;
- ош: *белош*;
- ара: *вйлара*;
- уља: *зёкуља*, *зйайуља*, *жйўйуља*, *мркуља*, *шйруља*, *цвёйуља*, *чўкуља*;
- ка: *бёлка*, *йрбйрка*, *жйўјка*, *рўмёнка*, *зрнка*, *йолошйјанка*;
- ица: *ййрица*, *мўрйица*, *ййрйица*, *жйўјкица*, *шйроњица*, *шйруљица*;
- уша: *зёкуша*, *мркуша*, *калуша*.

Приликом творбене анализе пажњу смо посветили зоонимима насталим суфиксацијом. На нашем корпусу издвојили смо суфиксе присутне у овој ономастичкој категорији. По бројности потврда предњаче *-оња* (*зла̀шоња*, *сивоња*, *мркоња*, *ја̀лоња*, *ша̀роња*, *ро̀тоња*), *-ац* (*бе́лац*, *вра́нац/вра́њац*), односно *-уља* (*зе́куља*, *зла̀шчуља*, *жу̀шчуља*, *мркуља*, *ша̀руља*, *цве́шчуља*, *чу́куља*), *-ка* (*бе́лка*, *гра̀борка*, *жу̀јка*, *ру̀мѣнка*, *зр̀нка*, *јолоши́јанка*). Дали смо уопштен преглед суфикса. Нисмо радили творбену (а ни семантичку) анализу према врсти животиња, али се и на овом невеликом и ограниченом корпусу, ипак, уочава да се поједини суфикси везују за одређене животиње – на пример, суфикс *-оња* искуључиво се односи на именовање бикова и волова (*ја̀лоња*, *зе́коња*, *зла̀шоња*, *ша̀роња*, *мркоња*, *ро̀тоња*, *сивоња*). С друге стране, могли бисмо рећи да је његов парњак, у смислу именовања крава, суфикс *-уља* (*зла̀шчуља*, *мркуља*, *жу̀шчуља*, *цве́шчуља*, *зе́куља* и *ша̀руља*). На основу грађе, видимо да се различити суфикси додају на исту основу у зависности од тога о којој животињи је реч (*мрк-уша* и *мрк-уља*).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Обрађени корпус, иако невелики, показује разноврсност како у лексичком и мотивационом смислу тако и у творбеном. Уочавамо да је боја, и то бела, најчешћи мотив приликом давања назива животињама. Присутан је читав спектар боја: бела (*бе́лац*, *зе́кан*), црна (*вра́нац*, *ја̀лоња*), сива (*сивоња*, *му̀риа*), жута (*жу̀шчуља*), мрка (*мркуља*) и тако даље. Доминантне су словенске основе, мада је забележено и неколико турцизама (*ћџа̀ти*, *а̀лати*, *дџа̀ри*, *кџла̀ш*, *чџла̀ш*). У групи назива за животиње мотивисаних бојом налазе се и они којима се именују шарене животиње. Белег као мотив за давање назива животињама друга је семантичка група по броју потврда. У овом случају ради се о називима за животиње које имају туфне друге боје на појединим деловима тела (*зр̀на*), поједини делови тела разликују им се по боји (*иџу̀ико*), или имају шару одређеног облика (*звџџан*).

Анализирана грађа показује да за давање назива животињама, поред семантике и мотивације, и суфиксација игра битну улогу. То потврђује и, слободно можемо рећи, богат репертоар суфикса (*-оња*, *-ан*, *-ов*, *-ко*, *-ара*, *-уља*, *-ка*, *-ица*, *-уша*). Поједини од њих везују се за давање назива одређеним животињама (*-оња* се користи за давање назива биковима, док је *-уља* резервисан за називе крава). С друге стране постоје и суфикси који се додају на основе за именовање различитих животиња (на пример, суфикс *-ка* се додаје и на основе којима се именују и краве (*ру̀мѣнка*) и овце (*зр̀нка*)).

У именовању животиња у *Речнику Драїачева* чувају се традиционални називи. За ово истраживање нисмо били у прилици да проверимо актуелно стање на терену. Верујемо да би у том случају корпус био проширен за изванредан број помодних назива за животиње (посебно уколико би се забележили и називи кућних љубимаца). У том случају могао би се пратити и однос традиционална, односно рурална зоонимија према урбаном. Овога пута анализа тога типа није могла бити урађена, али би било занимљиво у неким будућим истраживањима правити такве паралеле. На основу наших ранијих теренских истраживања, чини нам се да су зооними једна од ономастичких категорија у којима се лепо и јасно могу видети и одређене културолошке одлике краја који се испитује.⁹

На овом месту изнели бисмо и неке, условно речено, задатке, или наше жеље, шта би се ваљало урадити. Један од првих и основних био би сакупљање ономастичког материјала на терену укључујући и зоониме. Бележењем зоонима и њиховом даљом анализом могао би се утврдити проценат зоонима добијених зоонимизацијом апелатива, насупрот онима у чијем именовању је суфиксација (или други творбени процес) одиграла значајну улогу. На тај начин могло би се доћи до података о најпродуктивнијим суфиксима у творби зоонима. Већи корпус омогућио би и увид у порекло

⁹ Искуство у бележењу зоонима на терену Рађевине показало нам је да је изванредан број зоонима настао према антропонимима (личним именима и надимцима) и да се они најчешће односе на имена коња и крава. За овакве зоониме можемо казати да носе афективни набој. Такође, на истом терену забележен је изванредан број немотивисаних зоонима и оних чија је мотивација нејасна (Петровић 2009: 391).

традиционалних зоонима (под традиционалним зоонимима подразумевамо именовање животиња у сеоској средини), показало би се колико се чувају старе словенске основе, код именовања којих животиња доминира одређена боја, као и то код којих животињских врста се најчешће користе речи страног порекла. Било би лепо ако би овај прилог послужио и као нека врста подстрека за бележење зоонима на терену и инспирације за даља и детаљнија истраживања ове ономастичке категорије на више нивоа: лексичком, семантичком, творбеном, па и културолошком.

РЕГИСТАР АНАЛИЗИРАНИХ НАЗИВА ЗА ЖИВОТИЊЕ

ђлат (коњ риђо-црвене длаке) (3.1.7) ¹⁰	златуља (крава златно-жуте боје) (3.1.5)
бедџија (млада кобила) (3.3)	зрна (бела овца са црним пегам по губици) (3.2)
бџац (коњ беле длаке) (3.1.1)	зрнка (в. зрна) (3.2)
бџка (овца са белом главом и белом вуном) (3.1.1)	зрња (в. зрна) (3.2)
белош (животиња беле длаке, обично вепар) (3.1.1)	
брњо (коњ са белом њушком) (3.2)	калуша (бела овца са црним ушима) (3.2)
	кџлаш (коњ сиве боје) (3.1.3)
вилара (крава са усправљеним роговима) (3.4)	кџтра (мршава крмача савијене, куштраве длаке) (3.3)
враџац/враџац (коњ црне длаке) (3.1.2)	лџа овца са белом шаром на црној глави (3.2)
враџић, (деминутив) (3.1.2)	мрџа (во мрке боје) (3.1.6)
галоња (во мрке боје) (3.1.2)	мрџа (крава мрке боје) (3.1.6)
гара (овца са црном главом и вуном) (3.1.2)	мрџа (овца риђе вуне) (3.1.6)
гарица (дем. и хип.) (3.1.2)	мџга (овца са сивом главом) (3.1.3)
гарџ (пас црне длаке) (3.1.2)	мџица (дем.) (3.1.3)
голошија (врста домаће кокоши које немају перја око врата) (3.4)	пџга (кокошка пепељасте боје са светлим флекама) (3.1.3)
голошијан, (петао који нема перје на врату) (3.4)	пџица (дем.) (3.1.3)
голошијанка (кокошка која нема перје на врату) (3.4)	пџко (коњ са белим ногама) (3.2)
граџка (кокошка сивкасте боје) (3.1.3)	
граша (овца са граорастим пегам на глави) (3.2)	рога (овца са роговима) (3.4)
гџља (порђава, мршава овца) (3.3)	роџа (који има рогове) (3.4)
	рџа (овца са кратком густом и гргуравом вуном) (3.4)
дџрат (коњ тамно-риђе длаке) (3.1.7)	рџенка (крава црвенкасте длаке) (3.1.7)
ђџгат млад, вилован коњ за јахање (3.1.1)	
ђџго (ђџгат од мила) (3.1.1)	сџа (во сиве длаке) (3.1.3)
жџја (керуша жуте длаке) (3.1.4)	сџа (овца сиве вуне) (3.1.3)
жџја (керуша (дем.)) (3.1.4)	
жџјица (дем. жута кокица) (3.1.4)	цџуља (крава са белом шаром на челу). (3.2)
жџуља (крава жуте длаке) (3.1.4)	цџа (црна овца) (3.1.2)
жџћо (кер жуте длаке) (3.1.4)	
зџџдан (једнобојни коњ са белим праменом на челу) (3.2)	чџлаш (бели коњ (може имати и сиве пеге)) (3.1.1)
зџкан (коњ беле длаке) (3.1.1)	чџуља (слаба, мршава крава) (3.3)
зџџа (во беле длаке) (3.1.1)	чџља (животиња кратких ушију) (3.4)
зџуља (крава беле боје) (3.1.1)	
зџуша (бела кобила) (3.1.1)	шџа (шарен во) (3.1.8)
зелџко (коњ зелене длаке) (3.1.3)	шџица (шарени јунчић) (3.1.8)
зџџо (пас сивкасте боје) (3.1.3)	шџуља (крава шарене длаке) (3.1.8)
златоња (во златно-жуте боје) (3.1.5)	шџуљица (шарена јуница) (3.1.8)

¹⁰ Број у загради представља податак о семантичком пољу у ком се налази лексема.

ИЗВОР

Петровић Драгољуб, Јелена Капустина (2019). Речник Драгачева. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2*, 9–635.

ЛИТЕРАТУРА

- Букановић Петар (1995). Говор Драгачева. *Српски дијалектолошки зборник XLI*, 1–240.
- Ердељановић Јован (1902). Доње Драгачево, *Српски етнографски зборник I*, (репринт: Службени гласник – САНУ. *Драгачево*. Књига 8. Корени – Насеља, порекло становништва, обичаји, (прир. Борисав Челиковић). 2010, 7–250).
- Жугић Радмила (2004). Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима. *Јужнословенски филолог LX*, 177–192.
- Јовановић Коста (1908). Горње Драгачево. *Српски етнографски зборник XI*, Београд. 311–426 (репринт: Службени гласник – САНУ. *Драгачево*. Књига 8, Корени – Насеља, порекло становништва, обичаји, (прир. Борисав Челиковић). 2010, 251–368).
- Јуришић С. Марина (2024). Називи за црну овцу у призренско-тимочким говорима. У: *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (ур. А. Лома, Н. Богдановић). Ниш–Београд: Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик САНУ, 121–135.
- Петровић Мирјана (2009). Из ономастике Рађевине (Зооними једног рађевског села). *Годишњак за српски језик и књижевност* 9, 377–392.
- Петровић-Савић Мирјана (2023). Косовско-метохијска грађа при Одбору за ономастику САНУ: преглед обрађених и преосталих пунктова, послови скенирања, дигиталног уноса и интернет презентације. У: *Заштити, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији*. Том 2. (ур. Драган Војводић). Београд: САНУ, 603–624.
- Пижурца Мато (1971). Из ономастике Роваца. Имена домаћих животиња. *Прилози проучавању језика* 7, 167–185.
- 86 Стојић Никола (1996). *Драгачевке: Руковети народних умотворина из Драгачева*. Чачак.
- Шћепановић Михаило (1997). *Именослов ваљевске Петњице*, Београд–Ваљево: Институт за српски језик САНУ – Истраживачка станица Петница.
- Шћепановић Михаило (2000). Зоонимија подјаворских села I (Питање термина. Приступ класификацији. Зоонимија). *Српски језик* 5/1–2, 595–622.
- *
- Brozović Rončević Dunja – Čilaš Šimpraga Ankica (2008). Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja). *Folia onomastika Kroatika* 17, 37–58.
- Čilaš Šimpraga, Ankica. – Horvat Joža (2014). Iz hrvatske zoonimije: imenovanje krava. *Folia onomastika Kroatika* 23, 39–75.
- Horvat Joža (2016). Imena konja u Kurelčevu djelu *Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj s primetbami* (1867), iz zoonomastičke perspektive. *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/1, 21–60.
- Ivić Milka (1995). *O zelenom konju* (novi lingvistički ogledi). Biblioteka XX vek (82). Beograd: Slovoграф, 1995: 5–334.
- Pižurica Mato (1977). Boje u zoonimiji. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*. Sarajevo, 29–45.

NAMING OF ANIMALS IN THE LEXICON OF DRAGACHEVO (LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS)

Summary

Dragachevo is a region in southwestern Serbia consisting of small towns (Gucha and Luchani) and forty-eight villages. The Belica River is the largest river in this region, dividing it into Lower and Upper Dragachevo. We conducted a lexical-semantic and morphological analysis of our data. We demonstrated that color and physical

appearance (including both overall appearance and specific body parts highlighted by their size or underdevelopment) are the most common motifs in animal naming. Our study illustrated the nuances of specific colors present in animal names within the observed area. Additionally, we performed a morphological analysis, identifying suffixes present in this onomastic category within the observed area.

Keywords: Dragachevo, dialectology, onomastics, zoonyms, animal naming

Мирјана Петровић-Савић
Институт за српски језик САНУ
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

Јелена Капустина
Институт за српски језик САНУ
jelena.kapustina@isj.sanu.ac.rs

ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ – ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋ

КЛИСУРСКИ ГОВОРИ У КОНТЕКСТУ СЕВЕРНИЈИХ КОСОВСКО-РЕСАВСКИХ ГОВОРА (ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ ОГЛЕД)

У раду се на примеру одабраног материјала из Банатске Клисуре ареалним приказом указује на статус ових месних говора у контексту северног поддијалекта косовско-ресавских говора. За лингвогеографски оглед корпус је формиран на основу новијег теренског материјала српских клисурских говора, као и материјала публикованог у релевантним дијалектолошким студијама и прилозима. У анализу су укључене маркиране структуралне особености омеђеног ареала, чиме ће се у складу са методологијом фундаменталних дијалектолошких истраживања (лингвогеографским методом) показати њихово место у контексту других севернијих косовско-ресавских (и смедеревско-вршачких) говора. Значај овог лингвогеографског приказа огледа се у прецизнијем оцртавању правца развоја појединих изоглоса и њиховим релацијама према суседним ареалима. Лингвогеографска скица показује да се говори Банатске Клисуре на простору данашње Румуније уклапају у општу слику севернијих косовско-ресавских (и смедеревско-вршачких) говора.

Кључне речи: српски говори у Румунији, клисурски говори, косовско-ресавски (и смедеревско-вршачки) говори, картографски приказ

1. УВОД

Према прихваћеним класификацијама српских дијалеката северни, односно североисточни поддијалекат косовско-ресавских говора обухвата делове сливова Велике Мораве и Тимока као и њихов међупростор (Ивић 2009), те у данашњем смислу прелазећи административну границу захвата и део некадашњег историјског Баната. Северни тип косовско-ресавског поддијалекта формирао се миграционим процесима ширећи се од југа ка северу.¹

Северни поддијалекат косовско-ресавског дијалекта обухвата говоре на простору Левча, Доње Мутнице (Параћинско Поморавље), Крагујевачке Лепенице, Јагодине, Ресаве, Млаве и Ђердапа.

О најсевернијим тачкама распрострањености косовско-ресавских говора дуго се у науци расправљало и промишљало, тако се чини питање припадности клисурских говора на румунском терену косовско-ресавском и/или смедеревско-вршачком дијалекту још увек неки дијалектолози за поједине месне говоре сматрају актуелним, иако су у начелу Ивићевим класификацијама ови говори сагледани као базични смедеревско-вршачки.² Најновија истраживања ипак показују да

* Рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 5.2.2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ и у оквиру научноистраживачког рада у Институту за српску културу Приштина-Лепосавић, према Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

¹ Ареал простирања косовско-ресавског дијалекта формиран је масовним кретањем становништва из матичне области (Пећ и Дечани) ка североистоку, при чему су се на тако издуженом дијалекатском подручју издиференцирале три зоне. Утицаји других дијалеката условили су тројну поделу косовско-ресавског дијалекта, на јужни (или југозападни) поддијалекат који обухвата косовско-метохијски простор; средишњи који обухвата област Копаника и Западне Мораве; и северни (североисточни) који заузима подручја Велике Мораве и Тимока (Ивић 2009: 74; уп. и: Радовановић и Николић 2022).

² Смедеревско-вршачки говори у Банатској Клисури природни су продужени ареал српског југоисточног Баната (Ивић 2009: 102).

ови месни говори углавном имају типичне косовско-ресавске особине (превага наставка *-ем* у ДИЛ једн. м. и ср. р. заменичко-придевске промене по *сѣѣрем*, по *клисурскем* (Милорадовић 2007: 576); *свѣкем малем ч'овѣку*, по *целѣм свакојакем шѣм* свету (Радовановић 2019: 193); у ДЛ једн. ж. р. наставци *-ој*, и *-ом*: *овој* жѣни (Милорадовић 2007: 576); *онѣј* жѣни, али уз очито непреврету ситуацију, уп. пр. с наставком *-ом*: *мојѣм мами* (Радовановић 2019: 193)). У релевантној литератури проблематизација питања о статусу смедеревско-вршачких говора и односу према косовско-ресавским (*један или два дијалекта*?!)) налази упориште у Ивићевим ставовима о броју дијалеката „ако би број дијалеката требало смањити за један, сигурно би то био С-В, који би у том случају требало прикључити у К-Р, свдећи два типа екавице на екавицу као такву” (Ивић 1999: 317). У прилог овоме издвојене су 24 косовско-ресавске особине заступљене у већем делу смедеревско-вршачких говора, које доприносе да се С-В дијалекат посматра као „северна периферијска зона косовско-ресавског дијалекта: неке од одлика тог дијалекта обухватају га у целини, друге делимично, а треће нимало“ (Ивић 2009: 109–110).

У прегледу литературе о клисурским говорима могу се уочити две скупине радова. Прва група доноси комплетнији осврт на месне говоре (Томић 1987; Милорадовић 2007; Радовановић 2019; Драгин 2018; 2019а; 2019б), и друга која се углавном своди на анализу прозодије и синтаксички аспект, најчешће с намером да се утврди њихов степен балканизације (Лончар Раичевић Цветковић Теофиловић 2018; Лончар Раичевић 2020; Судимац 2020; Симић 2018; 2019).

Према одређењима М. Томића сви клисурски говори (изузев Свинице) ситуирани су у комплекс косовско-ресавског дијалекатског типа, а класификовани у две групе – пољадијске и праве клисурске говоре. За критеријум овакве поделе узима се употреба дугоузлазног акцента (у кановачкој позицији) у групи пољадијских говора у односу на силазне акценте у другој групи (типична староштокавска померања). Томић показује да се прави клисурски говори надаље могу поделити на четири типа – према чувању и дистинкцији африката: у Радимни и Пожежени су сачуване африкате; Белобрешка и Дивич умекшавају *ћ* и *ћ*; у говору Старе Молдаве и Мачевића поред меких африката заступљене су и специфичне лексеме; а у Љупкови су евидентирани особине блиске говору Свинице.³

Рачунајући на дијахронијски аспект, Софија Милорадовић говор клисурске Белобрешке сврстава у смедеревско-вршачки дијалекатски тип са напоменом да он не поседује „изразиту дијалекатску индивидуалност“, због значајног удела косовско-ресавских особина, као и изостанка потврда типичне кановачке реализације дугоузлазног акцента (уп. *кожув* Милорадовић 2007: 574). Отуда ауторка потврђује Ивићеве констатације о смедеревско-вршачком дијалекту као „северној периферијској зони косовско-ресавског дијалекта“ (Милорадовић 2007: 578–579; Ивић 1999: 335).

У анализи маркантних морфолошких особина заступљених у говору Старе Молдаве, Д. Радовановић закључује да се стиче „утисак да превагу односе косовско-ресавске особености (и то оних севернијих косовско-ресавских говора) у односу на супстратске смедеревско-вршачке специфичности“ (Радовановић 2019: 194), али да су потпунији инвентар особина и материјал из суседних пунктова неопходни за темељније закључивање и ситуирање говора Старе Молдаве у зони клисурских говора.

Користећи се фундаменталним дијалектолошким методом, Гордана Драгин истражује акценатски систем, вокалске и консонантске особености говора Старе Молдаве, Белобрешке и Ди-

³ Дијалектолошка литература сагласна је у начелном, угрубом ситуирању клисурских говора, према којој се разликује свиничка зона која без сумње припада тимочко-лужничком говорном типу. У овом тренутку поједини истраживачи Свиницу одређују као К-Р дијалекат, што још увек с аспекта фундаменталних дијалектолошких истраживања није прихваћено, будући да се до закључака долази методама из других дисциплина те је потребно овај говор истражити најпре методологијом дијалектолошких истраживања, а тек онда прибегнути методолошким освежењима карактеристичним за друге дисциплине (најчешће експерименталне фонетике). Дијалектолози не искључују извесна „померања“ посебно ако имамо у виду да је српска заједница, односно да су представници српске заједнице са којима су Свиничани у најтешијим везама управо језички формиран у Банатској Клисури. У том смислу, методолошка освежења свакако не могу бити пресудна у (ре)класификацији српских дијалеката.

веча. Регистроване појаве у акценатском систему – староштокавска метатаксичка преношења, стабилна медијална позиција кратког силазног акцента, одсуство кановачког акцента, укидање квантитета и квалитета и свођење на једноакценатски систем (као у румунском језику) наводе Драгин (2018) на констатацију да су посредни типични косовско-ресавски говори уз незнатна одступања. Стање у систему вокала и консонаната (инвентар и дистрибуција) одговарају главнини косовско-ресавских говора (Драгин 2018; Драгин 2019а; Драгин 2019б).

Могла би бити од користи запажања експерименталних фонетичара (уколико би постојао методолошки компромис у смислу формирања корпуса и базичне обраде) у односу на претходна фундаментална дијалектолошка запажања, да у говору Белобрешке има потврда кановачког дужења, (уп. пр. на стр. 161 *мо́ла, ја́сѣук*, код *мо́мка, фру́шиѣук*) што према речима ауторки овај говор повезује са говорима у белоцркванским и вршачким насељима (Јончар Раичевић и Цветковић Теофиловић 2018), али и запажања о пољадијским говорима (Златица, Ланговет и Соколовац) у погледу прозодијског инвентара и дистрибуције са типичним косовско-ресавским одликама уз експанзију експираторног акцента (Јончар Раичевић 2020). У прегледу консонантских особина на ареалу пољадијских говора Судимац (2020) закључује да се стање на истраживаном терену поклапа са стањем у косовско-ресавском дијалекту на српском и румунском етнојезичком простору. На синтаксичком плану нагласак је на синтаксичкој интерференцији српских клисурских говора (Белобрешка, Стара Молдава и Дивич) са суседним румунским језичким приликама, где се нарочита пажња посвећује процесима балканизације и анализације падежног система (Симић 2018; 2019).

Опредељењу за тему овог рада претходи вишедеценијска истраживачка историја (првог аутора) у више националних пројеката релевантних научних институција (Одбор за дијалектолошке атласе САНУ, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Научни центар при Савезу Срба у Румунији) бављења српским говорима у историјском Банату, али и научна интересовања ауторки овог прилога за лингвогеографску скицу косовско-ресавског дијалекта (уп. Радовановић и Николић 2022).⁴

Најновији картографски пресек (Радовановић и Николић 2022) показује да су дијалектолошким описима обухваћена 204 косовско-ресавска пункта из зоне северног поддијалекта и 123 смедеревско-вршачка пункта. Сходно добијеним резултатима, у раду се на примеру одабраног материјала из Банатске Клисуре ареалним приказом указује на статус ових месних говора у контексту северног поддијалекта косовско-ресавских говора. Корпус чине новији теренски записи из појединих насеља Банатске Клисуре и досадашњи публиковани дијалектолошки материјал. На основу тог корпуса у анализу су укључене маркиране структуралне особености омеђеног ареала, чиме се у складу са методологијом фундаменталних дијалектолошких истраживања (конкретно, лингвогеографским методом) показује њихово место у контексту других севернијих косовско-ресавских (и смедеревско-вршачких) говора.

2. ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД МАРКАНТНИХ ОДЛИКА СЕВЕРНОГ ПОДДИЈАЛЕКТА К-Р И С-В ДИЈАЛЕКТА

С обзиром на то да су у студији о косовско-ресавском дијалекту (Радовановић и Николић 2022) дате контуре ареала, појединих кретања изоглоса и њихови домаћаји до североисточног подручја, у овом поделу биће илустративно издвојено неколико посматраних специфичности

⁴ Књига *Досадашња истраживања косовско-ресавског дијалекта – степен истражености и картографски приказ обухвата лингвогеографски и синтетички поглед на досадашњу истраженост косовско-ресавских (и смедеревско-вршачких говора) и пружа картографски пресек урађеног и погодног за даље научне интерпретације, чиме се остаје на методолошки чврстом тлу фундаменталних дијалектолошких истраживања, а што је веома важно у време актуализовања новијих лингвистичких праваца који у други ред стављају структуралистички приступ (на чијим је, уосталом, темељима и извршена подела српских дијалеката). Такође, картографско инвентарисање може бити од користи и савременом „пресељењу“ у дигитални простор.*

североисточног ареала које могу показати унутрашњу диференцијацију и његову (не)компактност. Огледно, уз коментаре указаће се на релације клисурских (правих и пољадијских; уп: Томић 1987) говора са простора данашње Румуније према другим микроареалима североисточног косовско-ресавског (и смедеревско-вршачког) поддијалекта.⁵ Издвојене специфичности представљају важне класификационе показатеље, будући да је морфолошки детаљ – ДЛ ж. р. заменичко-придевске промене (подразумевано уз кановачко дужење) кључни параметар у издвајању смедеревско-вршачког дијалекта као засебне дијалекатске јединице (уп. и т. 1.1.).

2.1. Рефлекс *јаџа* личних заменица за 1. и 2. лице једине

У главнини косовско-ресавских месних говора карактеристичне су форме личних заменица за 1. и 2. л. у дативу и локативу једине: *мене, њебе*. Ови облици континуирано настављају североисточним правцем с недвосмисленим потврдама и у клисурским говорима, обухватајући на североистоку и смедеревско-вршачки ареал (уз поједине изузетке; в. Радовановић и Николић 2022: 80–81).

Географски распоред облика личних заменица <i>мене/мени, њебе/њеби</i>		
Клисурски говори (Румунија) ⁶	Североисточни косовско-ресавски говори	Смедеревско-вршачки говори (Србија)
Стара Молдава <i>мене, њебе</i>	<i>мене, њебе</i> Л ДМ Ј М <i>мене/мени, њебе/њеби</i> КЛ Р Ђ	<i>мени/њеби, мене/њебе</i> СП <i>мене, њебе</i> К БХ Гл
Дивич <i>мене, њебе</i> ⁷		
Белобрешка <i>мене, њебе</i>		
Пожежена - изостаје податак		
Радимна <i>мене, њебе</i>		

2.2. Негиране форме глагола *јесам*

Североисточна област косовско-ресавског дијалекта (укључујући и смедеревско-вршачки терен) недвосмислено показује форме *нисам/није*, природно (али недоследно) обухватајући и клисурске говоре. У већини месних „правих клисурских“ говора једина потврда су форме *нисам*, док је у Радимни раширена употреба двојакних негираних облика глагола *јесам*.

У погледу ове особености северни К-Р поддијалекат оштро контрастира са говорима јужног поддијалекта (уп. Радовановић и Николић 2022: 81–82).

⁵ Ради прегледности табеларног приказа уместо пуних назива, ареали косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта биће представљени скраћеницама. За К-Р говоре: Левач - Л, Доња Мутница - ДМ, Крагујевачка Лепеница - КЛ, Јагодина - Ј, Ресава - Р, Млава - М и Ђердап - Ђ. Зоне С-В говора: Смедеревско Подунавље - СП, Космајска зона - К, Јасеничка зона - Ј, Банатске Хере - БХ, Галипољци - Гл.

⁶ За пољадијске говоре (Ланговет, Златица и Соколовац) у овом тренутку не располажемо доступним дијалекатским подацима са терена нити публикованим обрађеним материјалом (у савремено време ни базом података), који би се са више сигурности овде могао презентовати.

⁷ Подаци за Дивич преузети су из теренске бележнице Д. Радовановић.

Рефлекс јата у негираном облику глагола <i>јесам</i>		
Клисурски говори (Румунија)	Североисточни косовско-ресавски говори	Смедеревско-вршачки говори (Србија)
Стара Молдава <i>нисам</i>	<i>нисам</i> Л Ј КЛ Р М <i>нисам/несам</i> ДМ Ђ	<i>нисам</i> СП К Ј БХ Гл
Дивич <i>нисам</i>		
Белобрешка <i>нисам</i>		
Пожежена - изостаје податак		
Радимна <i>нисам/несам</i>		

2.3. Компаративни наставци

Изоглоса *-еји/-ији* на крајњем североистоку избија на Млаву, а и истим правцем превагу односи наставак *-ији*, који захвата цео смедеревско-вршачки терен, обухватајући и клисурске говоре; в. Карту 1.

Компаративни наставци Ђ(ј)и (тип <i>старе(ј)и</i>) ⁸		
Клисурски говори (Румунија)	Североисточни косовско-ресавски говори	Смедеревско-вршачки говори (Србија)
Стара Молдава <i>-ији</i>	<i>-еји</i> (<i>-еџ</i> ; <i>-еи</i> ; <i>-еј</i>) Л ДМ Ј КЛ Р Ђ <i>-ији</i> (<i>-и'е</i> ; <i>-ие</i> ; <i>-ии</i> ; <i>-и</i>) Л ДМ Ј КЛ Р Ђ <i>-ији</i> М	<i>-ији</i> (<i>ии</i>) СП К БХ
Дивич <i>-ији</i>		
Белобрешка <i>-ији</i>		
Пожежена - изостаје податак		
Радимна <i>-ији</i> (<i>ии</i>)		

2.4. Датив и локатив заменичко-придевске промене женског рода

Клисурски говори потврђују употребу важне дивергенте за издвајање смедеревско-вршачког дијалекта као засебне дијалекатске јединице. Ареал облика *овом жени* од Смедеревског Подунавља „дунавском рутом“ наставља до насеља Банатске Клисуре. Забележени облици *-ој* уклапају се у општу слику косовско-ресавских;⁹ в. Карту 2.

Датив и локатив заменичко-придевске промене ж. р. (<i>овој жени</i> / <i>овом жени</i> ~ <i>ове жене</i>)		
Клисурски говори (Румунија)	Североисточни косовско-ресавски говори	Смедеревско-вршачки говори (Србија)
Стара Молдава <i>-ој</i> ; <i>-ом</i>	<i>-е</i> Л ДМ Ј КЛ Р М Ђ <i>-ој</i> (<i>оџ</i>) Л КЛ М	<i>-ој</i> СП К Ј БХ <i>-ом</i> СП К Ј Гл
Дивич <i>-ој</i> ; <i>-ом</i>		
Белобрешка <i>-ој</i>		
Пожежена - изостаје податак		
Радимна <i>-ој</i>		

⁸ Нумерација пунктова део је прегледне карте косовско-ресавског дијалекта преузете из студије *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта. Ситејен проучености и картографски приказ* (види Радовановић и Николић 2022: 15–19).

⁹ Детаљније види у: Радовановић и Николић 2022: 100–102.

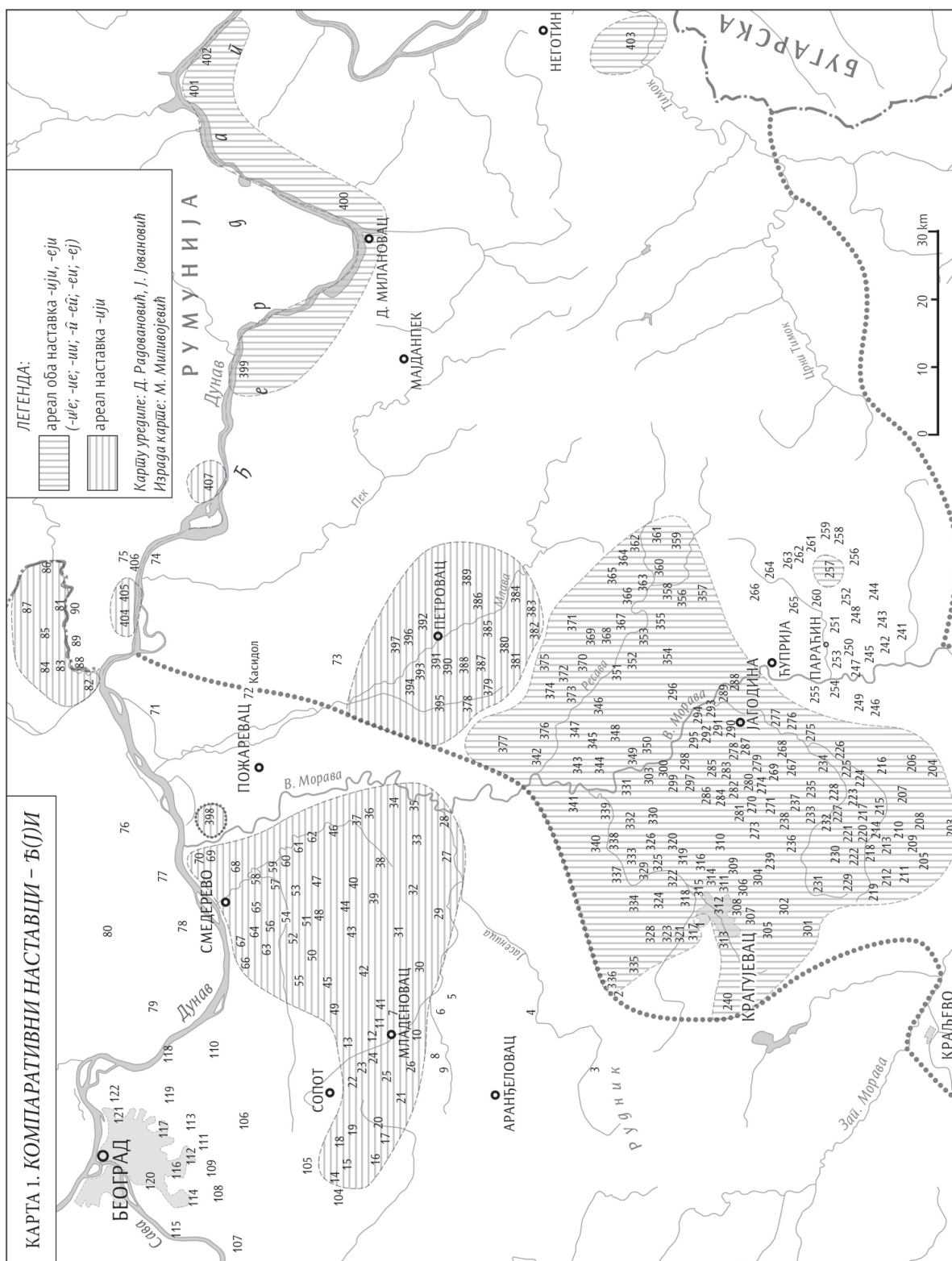
2.5. Датив–локатив–инструментал заменичко–придевске промене мушког рода

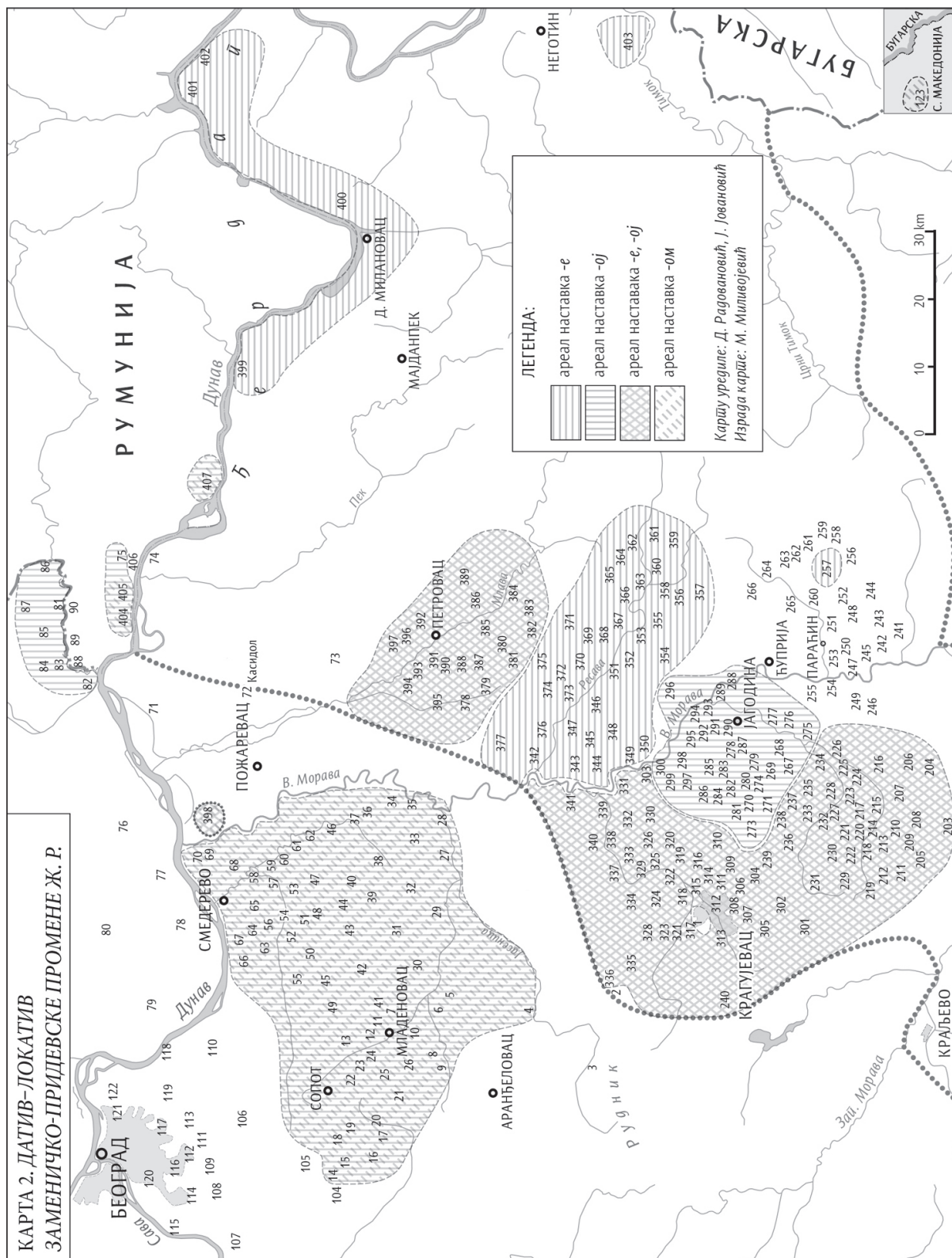
Облици типа *џим човеку* захватају главнину североисточних косовско-ресавских говора, заузимајући смедеревско-вршачки ареал. Испрекиданост овог ареала потврђује типични косовско-ресавски наставак *-ем* с потврдама код Банатских Хера и појединих месних клисурских говора (Стара Молдава, Дивич).

Датив и локатив једнаки инструменталу у заменичко–придевској промени м.р. и ср.р. (<i>џем човеку/џим човеку</i>)		
Клисурски говори (Румунија) ¹⁰	Североисточни косовско-ресавски говори	Смедеревско-вршачки говори (Србија)
Стара Молдава <i>-ем</i>	<i>-ем</i> Л ДМ Ј КЛ Р М Ћ <i>-им</i> Л КЛ М Ћ	<i>-ем</i> БХ <i>-им</i> СП К Ј БХ
Дивич <i>-ем</i>		
Белобрешка <i>-ем, -им</i>		
Пожежена - изостаје податак		
Радимна <i>-ем, -им</i>		

¹⁰ Види т. 1.2.

2.7. Картографски приказ

3. ЗАКЉУЧАК

Рачунајући на степен истражености североисточног крила косовско-ресавског дијалекта којим су обухваћена у релевантној литератури 204 пункта, укључујући и 123 смедеревско-вршачка (в. т. 1.4), у раду се поставило питање статуса говора Банатске Клисуре у оквирима овог ареала. У лингвогеографски преглед су укључене маркиране дијалекатске појединости које са сигурношћу могу да укажу на однос клисурских говора према смедеревско-вршачкој бази и однос према северном косовско-ресавском поддијалекту.

Издвојене дијалекатске специфичности добро илуструју релације појединачних месних говора (Стара Молдава, Дивич, Белобрешка, Радимна) са простора данашње Румуније према другим микроареалима (Левач, Доња Мутница, Крагујевачка Лепеница, Јагодина, Ресава, Млава, Ђердап) овог североисточног косовско-ресавског поддијалекта.

Грађа је показала да клисурски говори, уколико рачунамо на две класификационе дијалекатске јединице, сами показују унутрашњу некомпактност, будући да Стара Молдава, Белобрешка и Дивич са већом присутношћу типичних косовско-ресавских особина формирају један дијалекатски микротип у односу на друге праве клисурске говоре (Радимна и Српска Пожежена), који су у релевантној литератури одређени као базични смедеревско-вршачки (уп. т. 1.2). Ову констатацију у раду потврђују и огледно издвојене особине (уп. нпр. датив, локатив, инструментал заменичко-придевске промене м. р. и датив и локатив заменичко-придевске промене ж.р.). То нам даје за право да се сложимо са Ивићевим ставовима о смедеревско-вршачкој бази (уколико рачунамо на два засебна дијалекта), а у складу са најновијим теренским подацима на основу којих је посматрани материјал узоркован. Уосталом, закључне напомене у коначној класификацији П. Ивића о статусу смедеревско-вршачког дијалекта свODE се на констатацију да клисурски говори у целини спадају у смедеревско-вршачки дијалекат (Ивић 2009: 102–103), према критеријуму на основу којег је овај дијалекат и издвојен – кановачка акцентуација и датив-локатив јединице заменичко-придевске промене женског рода (тип: *овом жени*).

Остаје наредним истраживачким задацима да се мапа пунктуалном методом допуни неопходним подацима према упитнику у суседним насељима: Мачевић, Српска Пожежена, Доња Љупкова, Горња Љупкова, Ланговет, Златица, Соколовац. Истина је да су поједини дијалектолози обавили теренска истраживања и у неким од поменутих насеља, уз интерпретације које не дају довољно потребних података за уцртавање маркираних структуралних појединости у мапу, будући да је у таквим истраживањима најчешће фокус на (морфо)синтаксичким детаљима.

Ово су веома важни детаљи у контекстуирању појединачних месних говора, будући да су у мрежу косовско-ресавских пунктова за Српски дијалектолошки атлас укључене Белобрешка и Стара Молдава, што је у супротности с начелним класификацијама.

Без обзира на важећу класификациону припадност и распрострањеност особености једног или другог дијалекта на омеђеном ареалу а према нашем лингвогеографском огледу, евидентно је да се клисурски говори уклапају у општу слику североисточног крила косовско-ресавског дијалекта.

Извори

- Бошњакловић, Ж. (2008). Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 1–322.
- Бошњакловић, Ж. (2012). Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 1–381.
- Вукићевић, М. (1995). *Говори крагујевачке Лепенице*. Приштина: Универзитет у Приштини.
- Ивић, П. (1958). Место банатског херског говора међу српским дијалектима. У: *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.). Нови Сад: Војвођански музеј, 326–353.

- Ивић, П. (1994). *О говору Галићко-српског Срба*. Д. Петровић (прир.), Павле Ивић, Целокупна дела I (1–519). Сремски Карловци – Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.
- Милорадовић, С. (2007). И ракију пијем сас медом: Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). У: *Probleme de fi lologie slavă XV* (М. Радан и М. Андреи, ур). Темишвар: Западни Универзитет у Темишвару, 573–580.
- Милошевић, Ј. (2014). *Говор средњеј тлока Млаве*. (одбрањена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- Пецо, А., Милановић, Б. (1968). Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 241–366.
- Ресо, А. (1972). Govor derdapske zone. *Зборник за филологију и лингвистику*, XV (1), 177–210.
- Радић, П. (2004). О говору јагодинског краја. У: *Животи и дело академика Павла Ивића* (Ј. Планкош, ур). Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – САНУ – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 251–272.
- Радовановић, Д. (2019). Из морфолошке проблематике говора Старе Молдаве у Банатској клисури. Извештај са терена. *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, XLIX (4), 185–195.
- Ракић-Милојевић, С. (1987). Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина). *Прилози проучавању језика*, 23, 29–61.
- Ракић-Милојевић, С. (1990). Основе морфолошког система говора Доње Мутнице. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 75–117.
- Реметић, С. (1985). Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, 1–555.
- Симић, Р. (1972). Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, 1–618.
- Томић, М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 311–474.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгин, Г. (2018). Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији. *Исходишта*, 4, 61–74.
- Драгин, Г. (2019а). Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији. *Исходишта*, 5, 101–111.
- Драгин, Г. (2019б). Вокалски систем села Дивич и Стара Молдава у Румунији. У: *Животи посвећен праћу за етничким идентитетом*. Зборник у част универзитетског професора др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана (М. Царан Андрејић, М.Р. Ускату, ур). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару: Филолошки, историјски и теолошки факултет: Колектив за српски и хрватски језик и књижевност, 101–113.
- Ивић, П. (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 303–354.
- Ивић, П. (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. [Слободан Реметић прир.]. Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Лончар Раичевић, А., Цветковић Теофиловић, И. (2018). О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској клисури. *Исходишта*, 4, 159–169.
- Лончар Раичевић, А. (2020). Акценатски систем српских говора у Румунији. *Исходишта*, 6, 173–182.
- Лончар Ричевић, А. (2023). Прилог акценатским особеностима говора Свинице у Румунији. *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, LIII (4), 91–110.
- Милорадовић, С. (2007). И ракију пијем сас медом: Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). У: *Probleme de fi lologie slavă XV* (М. Радан и М. Андреи, ур). Темишвар: Западни Универзитет у Темишвару, 573–580.
- Радовановић, Д. (2019). Из морфолошке проблематике говора Старе Молдаве у Банатској клисури. Извештај са терена. *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, XLIX (4), 185–195.
- Радовановић, Д., Николић, Ј. (2022). *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта. Стивен проучености и картографски приказ*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Симић, З. (2018). Над синтаксом говора Срба у неким селима Банатске Клисуре. *Исходишта*, 4, 323–340.
- Симић, З. (2019). Употреба слободног генитива у говору Банатске Клисуре. *Исходишта*, 5, 425–439.
- Судимац, Н. (2020). Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадина). *Исходишта*, 6, 285–296.
- Томић, М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 311–474.

A GORGE SPEECH IN THE CONTEXT OF NORTHERN KOSOVO-RESAVA SPEECH
(LINGUISTIC AND GEOGRAPHIC EXAMINATION)

Summary

On the example of chosen material from Banat Gorge, the status of these local speech in the context of north sub dialect of Kosovo resave speech has been pointed by areal view in the work. For the linguistic and geographic examination, the corpus has been formed according to, so far raw field speech of Serbian gorge speech, as well as previously interpreted material that has been published in relevant dialectological studies. Analysis includes marked, more important structural features of the limited areal (reflex of *jaū* phoneme in personal pronouns of 1. and 2. person singular, negative forms of to be had, comparative suffix *-eju/-uju*; dative, instrumental, locative of pronominal adjective change in male gender, dative and locative of pronominal adjective change in female gender), what has, in accordance with methodology of fundamental dialectological research (linguistic and geographic method) shown their place in the context of other northern Kosovo-Resava (and Smederevo-Vrsac) speech. The importance of this linguistic and geographic representation is reflected in more precise outlining the direction of development of certain consonants and their relation according to next vowels. Linguistic and geographical outline has shown that speech of Banat Gorge in the area of today s Romania fit into the general picture of northern Kosovo-Resava speech (and Smederevo-Vrsac speech).

Keywords: Serbian speech in Romania, gorge speech, Kosovo-Resava (and Smederevo-Vrsac) speech, cartographic representation

Dragana Radovanović
Institut za srpski jezik SANU, Srbija
Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Srbija
draganailija@gmail.com

Jovana Jovanović
Institut za srpsku kulturu Priština–Leposavić, Srbija
jowana.nikolic94@gmail.com

ЗОРАН СИМИЋ

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ ПРЕДЛОГА ОД У ГОВОРУ ПРИЗРЕНСКОГ ПОДГОРА И ПОДРИМЕ У СВЕТЛУ ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ¹

У раду је извршена синтаксичко-семантичка анализа номиналних структура с предлогом од које су регистроване у расположивој дијалекатској грађи из говора Призренског Подгора и Подрима. Синтаксичко-семантичка вредност ових предлошко-падежних структура изложена је према функционално-семантичком типу успостављеног синтаксичко-семантичког односа на нивоу реченице и на нивоу именичке синтагме. Разматрају се све манифестације семантичког обележја аблативности које је инхерентно предлогу од, с посебном пажњом на она значења која овај општеаблативни предлог преузима на себе у процесу повлачења других двају аблативних предлога из и с(А) из овог говора, чиме, заправо, долази до изражаја један од видова граматикализације предлога од као особености већине говора с простора интензивних међујезичких контаката.

Кључне речи: дијалектологија српског језика, синтакса и семантика падежа, предлог од, аблативност, граматикализација, Призренски Подгор, Подрима

1. УВОД

Призренски Подгор захвата источни и североисточни део Призренске котлине и представља њен гранични предео према шарпланинским жупама Средској и Сиринићу, као и према јужном делу Косовске котлине. Западно од Подгора у непосредном суседству је Подрима. Део Подрима са српским становништвом обухвата насеља са леве стране Белог Дрима на простору између ове реке и Топлуве. Ова два предела врло су сличних етничких и социјалних обележја (Радовановић 1964: 256). Говор Призренског Подгора и Подрима део је метохијско-косовско-сиринићког говорног ареала који представља посебан поддијалекат у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта, једног од трију говорних типова призренско-тимочке дијалекатске области (Младеновић 2019б: 233 и нап. 22). Пошто се ради о високобалканизованом говору с периферије српског језичког простора рачунамо на процес аналитизације падежног система, односно губитак флексије и уплив општег падежа.

При утврђивању синтаксичко-семантичких одлика форманта од, као елемента падежних структура регистрованих у расположивој дијалекатској грађи из говора Призренског Подгора и Подрима², пошли смо од значења аблативности као примарног у семантичком потенцијалу пре-

¹ Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/ 200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад је настао у оквиру потпројекта *Српски народни говор Косова и Метохије* Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији”. У циљу ширих синтаксичких истраживања косовскометохијских народних говора у оквиру поменутог потпројекта и за потребе овог рада коришћени су транскрипти Радивоја Младеновића, којем се најсрдачније захваљујем.

² Мрежу испитиваних пунктова чине следећа села или засеоци које наводимо азбучним редом заједно са њиховом скраћеницом – из Призренског Подгора то су: Дворане (ПП–Двор.); Деловце (ПП–Дел.); Дојнице (ПП–Дојн.); Кориша (ПП–Кор.); Лешане (ПП–Леш.); Љубижда (ПП–Љуб.); Љутоглав (ПП–Љут.); Мовљане (ПП–Мовљ.); Муштуште (ПП–Муш.); Новак (ПП–Нов.); Поповљане (ПП–Поп.); Речане (ПП–Реч.); Селогражда (ПП–Сел.); Сопино (ПП–Соп.), а из Подрима то су: Зојћ (Подр.–З.); Зочиште (Подр.–Зоч.); Велика Хоча (Подр.–ВХ); Смаћ (Подр.–См.); Оптеруша (Подр.–Опт.); Мала Круша (Подр.–МК); Ораховац (Подр.–Ор.).

длога од с којим се остварује у стандардном језику, односно од двају основних видова манифестовања овог семантичког поља – а то су семантичка обележја *удаљавање* и *погибицање*. Ивана Антонић у својим радовима (2005: 137; 2006) детаљније разлаже укупну семантичку структуру аблативности осврћући се и на типове варијација и транспозиција, те разликује следећа семантичка обележја: 1. *удаљавање* – *одвајање* – *издвајање*; 2. *погибицање*: *извор* – *порекло*; 3. *погибицање*: *материја* / *саставни (традивни) елементи* или *конверзија*. Ексерциране падежне структуре с предлогом од које носе семантичко обележје аблативности с обзиром на функционално-семантички тип успостављеног синтаксичко-семантичког односа на нивоу реченице и на нивоу именичке синтагме бележимо у већини синтаксичко-семантичких позиција доступних и стандардно-језичкој структури генитива с предлогом од.

Поред таквих случајева у нашем корпусу се нашао и велики број примера падежних структура с општеаблативним предлогом од које се у стандардном варијетету, као и великом делу народних говора, срећу блокиране предлозима из и с(а) као носиоцима обележја интрааблативности, односно ареаблативности у оквиру падежне структуре. У протоколационом смислу, када полазна тачка кретања или извориште подразумева унутрашњост локализатора говоримо о интрааблативности, а ако је површина локализатора полазна тачка кретања или извориште, реч је о ареаблативности. Наиме, на делу је процес граматикализације и десемантизације предлошких речи, који се очитује у ширењу сфере употребе појединих предлога продирањем у семантичко употребно поље других предлога који су због тога у повлачењу. Овај процес је својствен првенствено српским високобалканизованим призренско-тимочким говорима, као и косовско-ресавским говорима, односно особеност је већине говора с интензивним међујезичким контактима с ових подручја.³ Осим ширења предлога од у поље аблативних предлога из и с(а), у дијалектолошкој литератури су констатована још два правца ширења предлога од – у поље других предлога, првенствено о, али и због и против, те у генитивне беспредлошке аблативне и посесивне конструкције (Милорадовић 2018).

С обзиром на ограниченост простора, у светлу граматикализације (и десемантизације) разматрали смо само синтаксичко-семантичке одлике предлога од употребљеног у падежним структурама на месту падежних структура с аблативним предлозима из и с(а).

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.0. Поменути семантичка померања најизраженија су у семантичком пољу просторности, тј. субпољу просторне аблативности, могло би се рећи подједнако у оба поменути вида – и у оквиру *удаљавања* и у оквиру *погибицања*. Будући да је при утврђивању просторних односа релевантна природа појма у функцији локализатора која неретко утиче на конкретну предлошку формализацију, првенствено као израз унутрашње / површинске концептуализације локализатора, у оба наведена вида испољавања аблативности посматраћемо тип локализатора из номиналне структуре с предлогом од. Иначе, предлог од у дијалекатским варијететима махом упућује на удаљавање објекта локализације без експлицирања унутрашњег / површинског дела локализатора, па је падежна (најчешће генитивна) конструкција с предлогом од формализатор *огибице* (*просторне*) *аблативности*.

³ Према дијалектолошким подацима из сродних и територијално ближих говора процес свођења система аблативних предлошких форманата на предлог од најдаље је отишао у говору јужнокосовског села Гатње у којем се бележе само ретки примери конструкција с предлогом из тумачени уносом из другим идиома (Младеновић 2013: 388). У говору села Врбичане крај Призрена (који је географски близак Призренском Подгору, али је под снажним сретечким утицајем) констатовано је да је трочлани систем аблативних предлога сведен на двочлани проширењем предлога од у зону употребе предлога „са“, а да предлог из и даље опстаје (Младеновић 2023: 27, 276). За говор жупе Сиринић, на коју се наслања Призренски Подгор, утврђено је да је употреба предлога из и даље стабилна (малобројне су потврде продора предлога од у сферу употребе предлога из), а да је балканистичко свођење аблативних предлога захватило само редуковање употребе предлога с(а) (Младеновић 2019а: 369, 763).

2.1. Када је просторни однос који је, захваљујући предикацији израженој глаголом кретања, остварен као транслокативност (тј. усмереност) у простору, исказан падежном конструкцијом с општеаблативним предлогом *од*, говоримо о обележју аблативности типа *удаљавање*. Регистровани примери од–конструкција с овим обележјем имају синтаксичку функцију просторног адвербијалног детерминатора реченичне предикације. Примери су разврстани према типу локализатора у зависности од његове примарне унутрашње или површинске концептуализације. Заправо, глаголска радња се оријентише не само према унутрашњости локализатора, него и према простору који се због постојања извесних граница може тако дефинисати, односно не само према површинском, горњем, делу локализатора, већ и према простору који се може одредити као *ошворен*. Анализом концептуализације именских појмова у улози просторних локализатора, иначе се утврђује не само дистрибуција предлога из ~ с(а) у аблативним конструкцијама, већ и дистрибуција предлога у ~ на у локативним и адлативним конструкцијама.

2.1.1. Знатан број примера указује на административно одређен (омеђен) дводимензионални простор, па су тако бележени локализатори који именују најразличитије административно-политичке целине: села, градове, регије или државе, а од–конструкције су у функцији детерминатора просторне интрааблативности. Уп.⁴

(уз гл. *ићи*) ми смо ишл'е у друго село – у Србицу. **Од Збјх** у Србицу. (Подр.–З.) [уп. *Лјзз бил'е у Збјх*. (Подр.–З.)]; У Лазарице смо ишл'е. Смо ишл'е у свако село. **От Селогражде**. (ПП–Сел.); **Од Призрен** за Сува-Рэку свако јутро сзэ аутобус [ишли] (ПП–Јуб.); (уз гл. *носити*) **О' Црне Горе** ни носиw л'уди (ПП–Јуб.);

(уз. гл. *гоћи*) **Дошл'е од Смач** сэс кола (ПП–Јуб.) [уп. *И доша дол'е у Смач'*. (ПП–Јуб.)]; **Доц'е јэна од Ц'аковице**. (ПП–Јуб.); **кој ће доћу** за воду **от Сува-Рэке?** (ПП–Двор.) [уп. *он сэс војску посл'е стретна'а не у Сува-Рэку*. (ПП–Сел.)]; **от Лапоо** кэт смо дошл'е (ПП–Јуб.) [уп. *Један је у Крал'эво, други је у Лапоо*. (ПП–Дел.)]; **Дошл'е да гу тражиу от Смач'** (ПП–Јуб.); а ч'эрка кэд ми доц'е **от Фоч'е** (ПП–Јуб.); **От Призрен** доша сэс ко'н'а поп. (Подр.–З.); *Он доша од Београд'*. (ПП–Соп.); И вэј **од Беја град** долазиу, помагоу ми. (ПП–Поп.); А они, девэри, ч'е дожоу **од Црне Горе**, тамо радил'е. (ПП–Јуб.); А ти – реко – доц'еш **од Црне Горе**, доц'еш, ти донесеш свѳема децама (ПП–Јуб.); (уз. гл. *донети*) смо донел'е **од Лапоо** (ПП–Јуб.);

(уз. гл. *огнеи*) **От Сува-Рэке** у град' смо га однел'е. (ПП–Поп.).

За мање познате називе насељених места, регистроване у улози локализатора, можемо претпоставити да се концептуализују као унутрашњост, тј. да би формални језички израз уз њих био предлог из (или у). Ипак, многи од тих назива су потврђени и у конструкцијама са предлошким показатељем унутрашње локализације – у примерима с предлогом *У* наведеним уз пример са од–конструкцијом – чиме се отклања могућност другачије концептуализације.

2.1.2. Даље имамо и примере с именицом *село*, у којима се, захваљујући контексту, подразумева одређено иако неименовано насељено место, уп.

Ал'и гости – **од јэно село** у друго идев на славу. (Подр.–З.); *ће ги доћев сватѳви од друго село*, па немав таблу. (Подр.–З.); *Отиднев да л'эгнев девојке от село* ко'е дошл'е. (Подр.–З.).

Очекивано је да овакви појмови, с обзиром на њихово референцијално (конкретно) значење, за себе везују предлог *у* / *из*, како се то у литератури истиче (уп. Антонић 2005: 214 напоме-

⁴ У оквиру и једног и другог семантичког типа локализатора најпре ћемо наводити примере употребе од–конструкција у синтагмама необележеним према виду транслокативности и то уз управне глаголе самосталног кретања агенса (нпр. *ићи*) или симултаног кретања и агенса и пацијенса (нпр. *носити*, *водити*), затим у синтагмама у којима услед „синтаксичко-семантичке компресије“ (Ковачевић 1986: 126) долази до колокабилности семантички супротно обележених њених чланова – адлативни управни глагол кретања (нпр. *враћити се*, *доћи*, *донети*, *довести*) и аблативни падежни колокат, а потом и аблативне синтагме уз глагол кретања исте, аблативне, семантике, као инхерентног својства (нпр. *бежати*) или као семантике његовог префиксалног дела (нпр. *ошћити*, *огнеи*, *огвести*). Издвојено ћемо изложити употребу од–конструкција у синтагмама уз аблативне глаголе префиксираних форманата *из-* и *с(а)-* којима се, иначе, конкретизује тип аблативног кретања – да ли је почетна тачка удаљавања унутрашњост или површина локализатора – и чији семантички потенцијал, у стандардном језику и неким централним српским говорима, условљава, када је реч о парадигматском нивоу, појаву аблативног просторног падежног колоката с одређеним предлогом (*из* или *с(а)*) (Ковачевић 1986: 124–125; Симић 2018: 96–98).

на). С друге стране, генеричка (уопштена) употреба локализатора *село* привлачи за себе предлошки пар на / с(А) и у том случају се именица *село* не односи само на насељено место, већ и на шири простор око њега, односно идеја границе се губи. На основу контекста у којем је забележен следећи пример, могло би важити такво тумачење:

Кә[д] доң'о́смо **от сѣло** у При́зрен, л'уди, л'уди! Срби побегна́л'е у гра́д! (ПП–Љуб.).

2.1.3. Други тип локализатора, чест у синтагмама уз управни глагол кретања, јесу грађевински објекти и њихови делови за чији се унутрашњи простор, с обзиром на њихову намену, махом везује човек као објекат локализације, тако да је извесно да смо у оваквим примерима примарно имали модел с предлогом из. Поред лексема *кућа* и *појати*, са сврхом у засебним домаћинствима, бележимо и лексеме у значењу објеката специјализоване намене заједничке некој средини у целини, и то веома често лексему *црква*, те лексеме *воденица*, *кафана* и *болница*. Нпр.

(уз гл. *ићи*) и одма́ **од поја́те** одма́ у куч'у да йдеу. (ПП–Љуб.);

(уз. гл. *гоћи*) **О' цркве** дођоу́ гла́дни. (ПП–Муш.); Кәд би до́ша **от каф́ане**, пун најлон па́ре. (ПП–Љуб.); Ја́ не́ сәм плака́ла кәт сәм до́шла **од мо́је куч'е**. [= кад сам протерана] (ПП–Сел.); **Од ве́ј куч́е** ка о́вде да до́шла. Ё́ве, са́мо јен пү́т предва́л'а. (ПП–Муш.); О́дә **цркве** до́ма смо до́шл'е. (ПП–Муш.); Кә[д] до́ђе де́те **о' цркве**, сві су радóсни (ПП–Муш.); Ё́, **от цркве** кә' ће до́ђе, ... (ПП–Муш.); Кә' ће до́ђе'у **о' цркве**, тәд руча́мо. (ПП–Поп.); до́ша **од бо́лнице** та́мо де би́ја (Подр.–З.); (уз. гл. *донети*) Ч'е донесе́ двѣ врѣч'е **од водени́це**. (ПП–Љуб.);

(уз. гл. *однети*) **О' цркве** пра́во га одне́сеш' та́мо. (ПП–Муш.); По́сл'е **от куч́е** одне́л'е ме го́ре у со́бу. (ПП–Муш.).

2.1.4. Глагол кретања с творбеним формантом *из-* који у односу на остале аблативне глаголе садржи диференцијалну сему 'удаљавање из унутрашњости' односно 'кретање с просторно ниже тачке' предодређује, иначе, формални тип колоката, дакле падежну конструкцију с предлогом из. У истраживаном говору, како регистрована грађа показује, формална еквивалентност (префикс ~ предлог) није неопходна, те стога нису ретки примери са од–конструкцијама.⁵ Уп.

(уз. гл. *изаћи*, *излазити*) О́н иза́ђи **от со́бе**, о́на ў́ђи. (Подр.–З.); Изла́зиу ф́ни **от куч́е**. (Подр.–ВХ); Кә[д] ће иза́ђем **от куч́е**, **от со́бе**, ува́ти те за ру́ку. (ПП–Муш.); Та́мо сти́глѣ свато́ви а јо́ш **од Опте́руше** не́ иза́шл'е. (Подр.–Опт.); (уз. гл. *искочити*) Само о́н што искоч'и́ја **от сѣло** (ПП–Љуб.); Ви́ искоч́ите сві́, искоч́ите **о' ц́ркве**! (Подр.–З.); (уз. гл. *истерати*) Држа́ва не истѣ́рала **от куч́е** (Подр.–Ор.); истѣра́л'е га **от куч'е** Кабаша́ни (ПП–Љуб.); (уз. гл. *изнети*) **От куч'е** ч'е гу изне́сеф'. (Подр.–См.).

2.1.5. Након изложених примера употребе од–конструкције у значењу удаљавања од унутрашњости локализатора, наводимо и ексцерпирани потврде за употребу истог типа локализатора у конструкцији са предлогом из, која је примарни граматички модел за овај вид концептуализације просторних локализатора. Нпр.

(уз. гл. *поћи*) А саба́јл'е кәт смо по́шл'е **и[з] сѣло**, беремо́, тура́мо ства́ри у ко́ла. (ПП–Љуб.);

(уз. гл. *гоћи*) А та́ј дән ч'е до́ц'е'у́ **ис Скороби́ште** (ПП–Љуб.); **И' сѣло Мовља́не** до́шл'е да ме ви́диу́. (ПП–Мовљ.); до́шл'е **ис Црно́ Го́ре** (ПП–Дел.); – Кә' ч'е до́је **ис цркве**, (ПП–Мовљ.); И ова́ј до́ша **ис цркве** (ПП–Љуб.); Ё́, у то́ј, до́ц'е та́ј **ис по́друм** сәс те́ј папи́ри (ПП–Љуб.);

(уз. гл. *побећи*, *бежати*) Ми́ побего́смо **и[з] за́твор**. (ПП–Нов.); Кә' ч'е пү́кне, ми́ – бе́ж **ис куч'е**. (ПП–Љуб.); (уз. гл. *одвести*) Сна́шу **из родн'ѣве куч́е**, то́ј бра́т гу одве́де. (ПП–Муш.); (уз. гл. *искочити*) Не́ ће искоч́и **ис куч́е**. (ПП–Дел.); Са́мо што искоч'и́ја **ис куч'е**. (ПП–Сел.); Кәт смо искоч'и́л'е **ис цркве** (ПП–Љуб.); (уз. гл. *извести*) И по́сл'е те изве́доу та́мо **ис со́бе**, дво́јца родњ́ина. (ПП–Муш.); Па́ изне́сow оне́ј крсто́ве го́лѣме што су **ис цркве**, **из бо́лтар**. (ПП–Муш.).

Будући да изостају примери из подримских пунктова, факултативна употреба предлога из може се констатовати само за подгорски говор.

⁵ Да позициона компонента просторности, тј. *унутрашњости*, у оваквим случајевима може бити контекстуално сигнализивана захваљујући глаголском префиксу констатовано је још у старословенском језику (Павловић 2006: 64, нап. 85).

2.1.6. У функцији детерминатора просторне ареаблативности уз глаголе усмереног кретања од–конструкција је лексикализована разноврсним појмовима као просторним тродимензионалним и дводимензионалним локализаторима. Уп.

Паја **от** **кóла** на ону **даску** де се **клацкав**. (Подр.–З.); Шес **пút** га **гађаја**, **от** **кóња** нé паја. (Подр.–Опт.); Свё смо се **растури́л’е**, смо побéглé **от** **Косóво**. (Подр.–З.);

Кә[д] **дóша** **од** **мóре**: (Подр.–Ор.); **От** **ч’ёшме** донéсеш (ПП–Љуб.).

Дводимензионални локализатори из последње групе наведених примера везују за себе формализатор ареаблативности будући да ови појмови подразумевају и околни простор, обалу поред водене површине.

Конструкција с предлогом од уместо предлога с(А) потврђена је и у примеру у којем претпостављамо да се ради о конотираном простору и значењу институције, уп.

Снајка **дóђе** **от** **Пóште**. (ПП–Муш.).

И у следећим примерима од–конструкције су импликатори просторности, тј. локализатори веома развијеног просторног значења које се исказује у граматичком моделу с предлогом с(А) у стандардном језику:

Пóсл’ен ће **дóђе** **от** **пóсо**, ће **јéде** **л’ёба**, **одмóри**... (ПП–Муш.); Дóђнев **л’уди** **од** **рабóте**. (Подр.–Ор.).

2.1.7. Међу потврдама ареаблативне од–конструкције посебно наводимо примере синтагми с управним манипулативним глаголом типа измештања или одвајања, будући да такви глаголи често предодређују семантички вид аблативног падежног колоката. Руководјење, управљање предметом радње подразумева његово померање, стављање из ‘стања мировања’ у ‘стање кретања’, тако да је у оваквим примерима објекат локализације осим човека и неки предметни ентитет, а приликом радње измештања ангажована је површина или горња страна локализатора. Забележене потврде су:

скинёмо ги тепси́е **од** **óгањ** (ПП–Муш.); И он га **бáција** **от** **кóла** **дóље**. (Подр.–ВХ); Ће гу скине^w **от** **кóн’а** (ПП–Муш.); Јéдан сáч’ ч’е микнеш **од** **óгањ**, (ПП–Љуб.); И пóсл’е га скинем **от** **шпóрет** **мáло** да се **наљéгне**. (ПП–Муш.); И **тáко** се **тáј** **снаша** **от** **кóња** **скине**. (ПП–Поп.); **Тáј** **дéвёр**, **што** **јé** **бија** **дéвер**, он да гу скине **тýј** **невéсту** **од** **ч’ёзе**, (ПП–Сел.); па **тýриш** **л’ёба** на **тáнур**, [узмеш] **о[д]** **тáнур** [и ставиш] у **црепýл’у**. (ПП–Љуб.); да **бáциw** онé^j **опáнци** **од** **нóге**. (ПП–Љуб.).

2.1.8. Издвојени су примери које не можемо са сигурношћу интерпретирати, и то из разлога што се лексеме у улози локализатора језички двојако реализују. То је случај с лексемама *њива*, *ливада* и *йóље*, уп.

од **н’йве** носíмо **дрáа** (ПП–Муш.); **От** **сéло** у н’йву, **о[д]** **дóма** у н’йву, **од** **н’йве** **дóма**. (Подр.–Опт.); – **Од** **л’ивáде** **одмá** у **ж’ётву**. (ПП–Муш.); – **кэт** се **вратим** **от** **пóл’е**, ... (ПП–Поп.); Увéчер **кә[д]** **ће** **дóђе^w** **от** **пóл’е**, (ПП–Поп.); И **увéћер** **кэт** сэм **дóшла** **ја** **от** **пóл’е** **дóл’е**, **они** се **свађáw**. (ПП–Муш.); **Дéте** **донéсем** **от** **пóл’е**, **нéма** **штó** да **јéде**. (ПП–Љуб.).

Унутрашњој локализацији одговарају ситуације у којима је фокус на садржају којим је испуњен локализатор или је фокус на, иако већем равном, обавезно ограђеном простору, што је језички испољено падежном конструкцијом с предлогом У, како показују следећи регистровани примери:

Нéма да не **йдеш** у **н’йву** (Подр.–Опт.); – **Мí** смо **имáл’е** у **л’ивáду**. (ПП–Муш.); да **нé** би у **н’егówу** **л’ивáду** **улазáла** **стóка** (ПП–Дел.); **Йма** **ми́цке** у **л’ивáде**. (ПП–Љуб.); – **жн’ёје^у** у **пóл’е** (ПП–Поп.); **Йдеш** у **пóл’е** **док** се **смрáћи**. (ПП–Муш.); и **вүһи** **дéцу** **сә[с]** **сёбе** у **пóл’е** (ПП–Муш.); **йшл’е** смо у **пóл’е** **колóмоћ** да **сећéмо** (ПП–Муш.); па **донéси** ни **нáма** у **пóл’е**. (ПП–Сел.); у **пóл’е** да **жн’ёёмо** (ПП–Двор.); **йдемо** у **пóл’е** (Подр.–З.).

С друге стране, површинској локализацији доприноси фокусираност на отворени равни простор већих димензија што доводи до појаве конструкција с предлогом НА, као што је у овим примерима:

порóдила се **туј** **на** **н’йву**. (Подр.–Опт.); – Ујýтру **пред** **зóре** би **йшл’е** **на** **л’ивáду** да се **омијéмо** **сәс** **рóсу**. (ПП–Соп.); – „**Ој** **додóл’е**, **додóл’е**, / **пүшти** **кишу** **на** **пóл’е** /“ (ПП–Љуб.) [али и: „**Ој** **додóл’е**, **додóл’е**, / **Дá**–**нам** **врне** **киша** у **пóл’е**.“ (ПП–Муш.)].

2.1.8. У неким примерима треба рачунати на двојаку интерпретацију географских имена делова пејзажа што доводи до различитог језичког испољавања, уп.

Свекрва, њона дошла **од Бйгор**. (ПП–Поп.); Док ми дође мл’еко **од Бйгор**, ја сэм тка́ла. (ПП–Поп.).

Локализатори који се концептуализују као унутрашњост подразумевају, углавном, простор на природан или вештачки начин нечим испуњен, обрастао нпр. дрвећем, што потврђује и контекст у следећим примерима:

А н’йве имамо. Јэну имамо **у Бйгор** (ПП–Муш.); **До́јзе** смо имал’е **у Бйгор** (ПП–Поп.); Па кад не сэм имала дрва, йшла сэм **у Бйгор го́ре, ви́ше сéло на́ше**, ту́ј сэм узимала (ПП–Поп.); **У Бйгор** смо имал’е јéно трло. **Го́ре** седа́а (ПП–Поп.); И он ће йде **у Бйгор** да пу́шти о́фце, говéда (ПП–Поп.).

Међутим, исти локализатор бележимо и у граматичком моделу с предлогом **НА**, којим се указује на природно узвишење. Да се ради о узвишењу говоре и просторне одредбе *горе, више село наше* које срећемо у наведеним примерима. Уп.

па нéма дрва ту́ја, му́жи нéмоу́ врéме да ми донéсоу, па а́јт **на Бйгор**. (ПП–Поп.).

2.2.1. У анализираном корпусу нашао се посебно велики број потврда употребе од–конструкције са аблативним семантичким обележјем *йотицање (йорекло)*. Улогу локализатора исказаног падежном конструкцијом с предлогом **ОД** има место порекла, потицања за човека као објекта локализације. Многи називи мањих или већих насељених места са истраживаног терена, али и са ширег подручја, појавили су се као места рођења или места становања, односно уобичајеног пребивалишта којима су идентификовани појединци. У истој улози су се нашле и лексеме *село* и *ма(х)ала*. Примере бележимо у двама синтаксичким позицијама:

– у позицији семантичког језгра копулативног предиката, уп.

ма́ти ми била **од Муштиште** (ПП–Соп.); Ми́ смо бил’е **от Паши́не мал’е**. (ПП–Муш.); Ма́рко – би́ја **от Опте́руше** (Подр.–Зоч.); Та́ј **од Л’еша́не** што би́ја (ПП–Љуб.); за јéнога што би́ја **от Со́мбор** (Подр.–Зоч.); А ма́ти ми била, **от Кру́ше Ми́цке** ми била. А о́тац **од Опте́руше**. (Подр.–Опт.); Но́јн’а ба́ба била **од на́ше сéло** (Подр.–З.); За ста́ро врéме, да йдеш ако ти је кум ту́ј **от сéло** (Подр.–Опт.); Ба́ба ми била **о[д] те́ј мал’е** де сэм удáта. (ПП–Муш.);

– у позицији адноминалног детерминатора, уп.

сэм се ве́рила за јéнога командíра **од Бо́сне**. (Подр.–Ор.); Ё́ве, Бо́шко **о[д] До́јнице** прич’а́а. (ПП–Дојн.); Јéдан **от сéло на́ше** рекна́ја (ПП–Љуб.); па н’о́јан о́тац **о[д] Дво́ра́не**. (ПП–Поп.); Не́ки **од Нема́нке** би́ја Србин у ту́ј во́јску (ПП–Муш.); Уби́ше чо́вeка о́вден. Бо́ш **од на́ше ма́ал’е**. (ПП–Муш.).

2.2.2. Однос између од–конструкција и из–конструкција са аблативним семантичким обележјем *йотицање* у експерпираном корпусу јесте 3:1 у корист граматикализоване структуре.⁶ Употребу примарне из–конструкције илуструју следећи примери, у обама доступним синтаксичким позицијама:

– у позицији семантичког језгра копулативног предиката, уп.

Сна́а ми била ме́не **из Муштиште**, за бра́та. (ПП–Љуб.); Мла́да била **из Делóфце** ба́ш (ПП–Љуб.); Некóе младе би́ље **и[з] Селогра́жде** ту́ја. (ПП–Муш.); Па и ја сэм – ре́ко – **из Л’уби́жду** (ПП–Љуб.);

– у позицији адноминалног детерминатора, уп.

Јéн **и[з] сéло на́ше**, Србин, (ПП–Нов.); Па оз дру́га́рице ва́ко **и[з] сéло**, го́л’емо дру́штво смо бил’е. (ПП–Дојн.); А ту́ј бýло – **из Пашина-ма́ље**, Драги́ће, Бити́ће, Кова́ће. (ПП–Муш.).

Како анализирана грађа показује, факултативна употреба предлога **из** потиче само из подгорских пунктова.

2.3. Регистровано је више примера употребе предлога **ОД** у вези с именицом *сти́рана*. Према Стевановићу (1974: 249–250), значење потицања и кретања од појма с именом у генитиву у великој мери је бледо, тако да је веза *са сти́ране* заменљива локативном везом *на сти́рани*.⁷ Без обзира

⁶ За говор села Врбичане код Призрена наведено је да се са значењем потицања из неког места, из породице најчешће користи предлог **ОД** уместо **ИЗ** (Младеновић 2023: 276).

⁷ Да се ради о падежној структури у којима предлог **С(А)** не мора имати аблативно значење говори и постојање конкурентног акузативно-генитивног односа *с о́ну сти́рану / с о́не сти́ране* на српском дијалекатском подручју, појаве уврштене у репертоар синтаксичке проблематике (Ивић М. 1963: 24).

да ли је у забележеним синтагмама видљиво значење одвајања, односно, потицања или није, именицу *стїрана* налазимо у падежној конструкцији блокираној предлогом од уместо *с(а)*. Најчешће је ова именица у значењу граничне или бочне површине неког предмета или граничне линије неке површине. Осим примарне латералности именица *стїрана* је регистрована и са значењем правца или са значењем краја, средине различите од говорниковог краја, средине. Уп.

Па имало овол'іко дрва **от стране**. [плоча за писање] (ПП–Муш.); И манистра свє, и **от стране** свє тѡј іде плетєно. (ПП–Сел.); да упрєгнеш у кола от стране (ПП–Љуб.); На стрєде ѡган' бија, а **от стране** дрва турал'е (ПП–Кор.); И посл'е вамо **от стране** врије'у коштан'и (ПП–Соп.); Он само питаја **от стране**, какав је. [= успутно, ненаметљиво] (Подр.–Опт.);

од јєне стране је бєло, **од јєне стране** нє бєло (ПП–Љуб.); Кад га стаиш на слунце – цел дѡн. Ал'и само **од јєне стране** (ПП–Љуб.); И **од јєне**, и **о[д]** друге **стране** да се стаи. (ПП–Муш.); **Од јєне стране** свєкар, **од друге стране** свєкєрва. (Подр.–З.);

Један отиша тамо **од онє** **стране** рєке. Он постаја Шиптар, а овај **од овє** **стране** рєке остаја Србин. Кажєw јєн другому: „Ако не напанєw Турци, да ме бран'иш тї. Ако напанєw **од овє** **стране**, да те бран'им ја. (ПП–Дел.);

Ћ, нѡви зѡби.” Свє **от стране** му изашл'е. (Подр.–З.); Стари дѡшл'е, глєдају **от стране** како іграмо. (Подр.–Опт.); Ишл'е и **от стране** у ц'ркву. [=из других крајева, из других села] (Подр.–Зоч.);

от свакє стране пѡца. [= одасвуд] (ПП–Дојн.); **От сваку страну** се пѡца. (ПП–Соп.); **От свє стране** пѡєw, пуно пѡље! (ПП–Соп.); Имало **от свє стране** нѡрот, свїрѡн'е, мѡзика [=из разних крајева] (Подр.–Ор.); овє шећерђије долазиw **от свє стране** (Подр.–ВХ).

У појединим контекстима из наведених примера од-конструкција с именицом *стїрана* уноси и значење 'одвојено од других, засебно', па и значење 'успутно, ненаметљиво'. У структурама с именицом *река* као просторним локализатором деиктички атрибути уз именицу *стїрана* прецизирају латералну локализацију. Једнинска форма општег падежа само је једном забележена, док је у множини, очекивано, редовна.

Издвојено наводимо следећа три појединачна примера:

А ѡни, **од мужњєве стране**, па дал'е да се спрал'ам. (ПП–Муш.);

Нє сѡм имаја откѡд' да ћиним, нє сѡм имаја снабдєван'е **од никакве стране**. [= ниоткуда] (Подр.–Ор.);

Ми нє смо видєље – ни један нє ни погинаја **од ваше стране**, Срби. [= од вас] (ПП–Љуб.).

У првом наведеном примеру именица *стїрана* са атрибутом одредбом указује на порекло управног појма синтагме с обзиром на линију сродства. Аблативни карактер има и од-конструкција у другом примеру будући да реферише о томе одакле потиче материјално обезбеђење. Пошто обавезни детерминатор од-конструкције с именицом *стїрана* у трећем примеру може бити замењен одговарајућом личном заменицом, управни и зависни члан синтагме у овом случају налазе се у односу део : целина и са значењем издвајања као типу аблативности.

У грађи су се наша свага два примера са предлогом *с(а)* уз именицу *стїрана*, у контекстима у којима је забележен и предлог од.⁸ Уп.

Они му појєw **са стране**. (ПП–Љуб.); да нє-смєш да сєднеш туја код њєга, нєго тако **са стране** по мѡло. (ПП–Поп.).

2.4. Изван чисто просторних односа нема много регистрованих примера употребе од-конструкције на месту где бисмо очекивали конструкцију с предлозима из или *с(а)*. Захваљујући метонимијском ширењу свог значења, локализатор *кућа*, као примарно физички, смештајни простор, може да стоји и уместо групе коју чини већа породична заједница, чији чланови живе на заједничком имању (в. о томе у Марковић 1991: 58, 59). Слично значење имамо у следећим примерима:

тринаес аргѡта на рєт, свє **од јєне кѡч'е**. (ПП–Муш.); Кѡ[д] дѡц'е дѡма, преч'єка гу мѡјка ел'и бїло кѡј **от кѡч'е** (ПП–Љуб.); И окрєћѡw га три пѡт. Туј свї **от кѡће**. (ПП–Муш.).

⁸ Употреба предлога *с(а)* уз именицу *стїрана* представља маркирану позицију у којој се овај предлог чува у више пунктова у сиринићком говору (Младеновић 2019а: 369, 763).

Чланови, припадници овакве заједнице представљају делове једног скупа (*сви из једне куће јесу део куће, припадају домаћинству*; а *било ко из куће* значи и *било ко од укућана*), тако да у овим случајевима можемо говорити о значењу односа између дела и целине у споју са значењем припадања.

2.5. Своје аблативно значење, али другачију функцију у оквиру синтагми у којима се јављају, имају и од–конструкције у примерима:

а *ва́л’а* васпита́н’е **од фами́л’ије** (ПП–Двор.); ... *н’и́ни* оби́ћаи да нау́ћиш. А та́мо **од ро́да** да забра́иш те́ оби́ћаи. (ПП–Муш.).

И они су, дакле, базирани на значењу порекла – имамо *васпийтање које појиче из фамилије* (које је *стичено у фамилији*), и *обичаје који појичу из рода* (који се *неђују у роду*). На овај начин су спецификовани именички појмови *васпийтање* и *обичаји* тако да се од–конструкција нашла у функцији квалификативног детерминатора именичког појма, уместо из–конструкције која је задужена за концептуализацију групе као типа локализатора.

2.6. Последњу скупину примера чине од–конструкције које су у двама случајевима лексичкосемантичке допуне у перифрастичним структурама.

У првом случају управни глагол кретања реферише о завршетку одређене активности (тачније, о завршетку војне службе), активности садржане у именичком појму *војска* који подразумева уређену, институционализовану групу која се, како је у претходној тачки речено, концептуализује као унутрашњост. Као што последњи пример показује, конструкције с предлогом из срећу се паралелно са од–конструкцијама, уп.

јѐн у́нук ми до́ша **од во́јске** (ПП–Двор.); И те́дә **од во́јске** да до́ц’е, ја сѐм скина́ла цр́но. (ПП–Љуб.); А у́нук ми до́ша **од во́јске**. (ПП–Сел.); [али и: Па по́сл’е кэ[д] до́ц’о ја **из во́јске** (ПП–Љуб.)].

У другом случају бележимо именицу *работи́а* (*посао*) у од–конструкцији уз глагол специфичног начина симултаног кретања (*истѣра́и*). Цела структура има значење глагола *о́тхусти́и*, односно значење структуре *га́и* *о́тхаз*. Предлог од и у овој структури, као и у примерима из тачке 2.1.6, има улогу предлога с(а). Уп.

А ја́, да ме истѣ́рав **од рабо́те**. (Подр.–Ор.).

3. ЗАКЉУЧАК

Анализа богате језичке грађе показује да је у говору Призренског Подгора и Подрима у великој мери присутна појава ширења предлога од у поље аблативних предлога из и с(а) као семантичких израза унутрашње, односно спољашње локализације у оквиру аблативног семантичког поља (значења интрааблативности, односно, ареаблативности). Према расположивој грађи, међутим, предлог из у подгорском говору и даље делимично одолева овом процесу граматикализације (нпр. однос између од–конструкција и из–конструкција са аблативним семантичким обележјем *појичање* у ексцерпираном корпусу јесте 3:1 у корист граматикализоване структуре), док се за предлог с(а) то не би могло рећи будући да су забележена свега два примера⁹. Падежна структура с предлогом од заузима место падежних структура с овим двама аблативним предлозима у њима доступним синтаксичким позицијама, већином адвербијалног и адноминалног детерминатора базираних на значењу неког вида просторне аблативности.

Повлачењем предлога из и с(а) из употребе у говору Призренског Подгора и Подрима глаголи кретања префиксирани формантима *из-* и *с(а)-* постају једини носиоци аблативног семантичког типа ‘удаљавање из унутрашњости, односно спољашњости локализатора’ у оквиру синтагми с аблативном падежном конструкцијом, а с обзиром на појаву од–конструкције у тим синтагмама присуство префикса не условљава реализацију одређеног типа падежне конструкције као што је то случај у стандардном српском језику (уп. Ковачевић 1986: 127). Дакле, слично уло-

⁹ О могућим разлозима уклањања предлога с(а) с аблативним значењем у пчињском говору в. Јуришић 2014: 417.

зи управног глагола у разликовању локативности и адлативности (услед неразликовања падежа места и падежа правца), у аблативним синтагмама спецификовање према позиционом критерију својство је само префиксираног аблативног глагола.

Сви иновациони процеси, па и процес граматикализације предлога од, имају ослонац на унутарјезичком плану. У случају предлога од искоришћен је његов семантички потенцијал да буде показатељ опште аблативности, али и немаркиране контактности (удаљавања од унутрашњости локализатора или од простора изван његових граница, из непосредне близине), да буде пренесен и на ситуације у којима ће контекстуално бити одређена интралокализација и ареалокализација након узмицања из система показатеља ових позиционих параметара.

И овде донесена грађа из говора Призренског Подгора и Подрине чини „делове синтаксичког мозаика српских народних говора, још увек недовољно истраженог и описаног“ (Милорадовић 2018).

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, И. (2005). *Синтакса и семантика падежа*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Просте реченице*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Антонић, И. (2006). Предлог ОД у савременом српском језику. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. 35/1: 129–144.
- Ивић, М. (1963). Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. *Зборник (Материје српске) за филологију и лингвистику* VI, 13–30.
- Јуришић, М. (2014). Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције). *Српски дијалектолошки зборник*. LXI: 367–534.
- Ковачевић, М. (1986). Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 16: 119–129.
- Марковић, Р. (1991). Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове. *Наш језик*, н.с., књ. XXIX, св. 1–2, 55–76.
- Милорадовић, С. (2018). Ареална граматикализација предлога ОД у српским народним говорима. На примерима из призренско-тимочких и косовско-ресавских говора. У: Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика*, Том 1, Језик. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 213–228.
- Младеновић Р. (2013). *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Београд : Институт за српски језик САНУ, (Монографије, 18).
- Младеновић Р. (2019а). Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник*. LXVI/1.
- Младеновић Р. (2019б). Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. *Косовско-метохијски зборник*, Београд : Српска академија наука и уметности, 8, 227–250.
- Младеновић Р. (2023). Говор села Врбичане крај Призрена. *Српски дијалектолошки зборник*. LXX/1: 1–368.
- Павловић, С. (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- Radovanović, M. (1964). Stanovništvo Prizrenskog Podgora. *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*. Priština IX 253–415.
- Симић, З. (2018). *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, н.с., књ. 25.
- Стевановић, М. (1974²). *Савремени српскохрватски језик. (Граматицки системи и књижевнорјечичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.

SYNTACTICO-SEMANTIC FEATURES OF THE PREPOSITION *OD* IN THE SPEECH OF PRIZREN
PODGOR AND PODRIMA IN THE LIGHT OF GRAMMATICALIZATION

Summary

This paper presents a conducted syntactico-semantic analysis of nominal structures with the preposition *OD* that are recorded in the available dialectal corpus of the speech of Prizren Podgor and Podrima. The syntactico-semantic value of these prepositional case structures is presented according to functional-semantic types of the established syntactico-semantic relationship at the level of a sentence and that of a nominal phrase. All manifestations of the semantic feature of ablativity that is intrinsic to the preposition *OD* are considered, with a special attention accorded to those meanings that this general ablative preposition assumes in the process of receding of two other ablative prepositions *IZ* and *S(A)* from this speech, which, actually, brings into focus one of the aspects of grammaticalization of the preposition *OD* as a singular trait of the majority of vernaculars from the area of intensive language contact.

Keywords: dialectology of the Serbian language, case syntax and semantics, preposition *OD*, ablativity, grammaticalization, Prizren Podgor, Podrima

Зоран Симић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
zosim04@yahoo.com

III

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

DVA TIPA JAPANSKE VREMENSKE REČENICE SA ZNAČENJEM SITUACIONO-USLOVNE TEMPORALNOSTI

Vremenske rečenice s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de* iskazuju značenje sukcesivnosti tipa posteriornost. Njihova specifičnost je modifikacija odnosa korelativnih predikacija u situaciono-uslovnom smislu. Ovi veznici imaju zajednički prevodni ekvivalent u srpskim veznicima *pošto, nakon što* ili *kada*, u kombinaciji sa priloškom leksemom *tek* u ulozi modifikatora, a koriste se da opišu singularnu i habitualnu situaciju.

Za prototipske uzimamo rečenice koje opisuju singularnu situaciju, kada obe korelativne predikacije iskazuju perfektivne situacije. Analiziramo dva tipa rečenice i posmatramo njihove srpske prevodne ekvivalente. Cilj nam je da utvrdimo sintaksičko-semantičke specifičnosti japanskih rečenica, uzimajući u obzir i temporalna i aspekatska svojstva predikata, zatim identičnost subjekta dveju radnji i prisustvo obeležja „voljno“, kao i razlike koje determinišu upotrebu dva veznika. Utvrdićemo koji modeli rečenica predstavljaju moguće prevodne ekvivalente u srpskom.

Ključne reči: japanski jezik, sintaksa i semantika, vremenska rečenica, posteriornost, modifikacija vremenskog odnosa

1. UVOD

110

Japanska vremenska rečenica koja se realizuje kao složena u funkciji temporalnog determinatora ima sentencijalnu formu predstavljenu predikacijom i odgovarajućim rečeničnim konstituentom u ulozi veznika. U sistemu zavisnih veznika savremenog japanskog jezika, pojavljuju se različite vrste reči i partikula i njihovi spojevi. Pod pojmom veznika ovde podrazumevamo svaku formu kojom se zavisna rečenica uvodi u strukturu složene rečenice, bez obzira na poreklo ili strukturnu složenost date forme. U fokusu naše pažnje su vremenske rečenice sa značenjem temporalne identifikacije orijentacionog tipa posteriornost¹ koje u funkciji veznika imaju forme *-te hajimete* i *-ta ue de*, čiji ekvivalent u srpskom jeziku predstavljaju temporalni veznici *pošto, nakon što* ili *kada*, u kombinaciji sa priloškom leksemom *tek* u ulozi modifikatora. Oba tipa rečenica iskazuju sukcesivnost, čije značenje je modifikovano u situaciono-uslovnom smislu, što je bio i kriterijum za odabir izdvojenih veznika. Situacija iskazana predikacijom glavne rečenice moguća je tek pošto se ostvari situacija iskazana predikacijom zavisne vremenske rečenice. Rečeničnu predikaciju određujemo kao posteriornu u odnosu na predikaciju zavisne rečenice kao referentne tačke, i to iz perspektive glavne rečenice.

Analizi podvrgavamo vremenske rečenice s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de*, i posmatramo njihove srpske prevodne ekvivalente. Utvrdićemo sintaksičko-semantičke specifičnosti japanskih rečenica, uzimajući u obzir temporalna i aspekatska svojstva glagola predikata, identičnost subjekata, voljnog učešća subjekata u realizaciji radnji, kao i razlike koje determinišu upotrebu jednog odnosno drugog veznika. Pokazaćemo i neka dodatna leksička sredstva kojim se navedena značenja potvrđuju.

U određenju aspekatskih svojstava glagola polazimo od Komrijeve (Comrie 1976: 3) podele na perfektivni i imperfektivni vid, uzimajući u obzir i semantičke karakteristike glagolskih leksema koje, prema Komriju, utiču na glagolski vid, a u koje ubraja opozicije trajnost / trenutnost, prisustvo / odsustvo cilja i stativnost / dinamičnost. Oslonićemo se i na Dalovu (Dahl 1985: 28) klasifikaciju generičkih događaja, gde ističe razliku između stanja i dinamičnih situacija. Potonje deli na one koje teže cilju i one koje ne teže cilju.

¹ Naziv koji koristi AntoniĆ (2001, 125–126) u svojoj klasifikaciji semantičkih tipova vremenske rečenice.

Građu sačinjavaju odabrani primeri iz sinhronijskog korpusa japanskog jezika BCCWJ (*Balanced Corpus of Contemporary Written Japanese*) Nacionalnog instituta za japanski jezik i lingvistiku (NINJAL).² Odabrano je po sto rečenica za svaki veznik. S obzirom na semantičke specifičnosti rečenica sa izdvojenim veznicima, kao što su modalna značenja ili način učešća lica u događaju, njihova očekivanja, obeležje „voljno“ i dr., korpus smo suzili na primere iz književnih dela, časopisa, novina, blogova i foruma, koji daju širok spektar situacija. Prevodni ekvivalenti izabranih rečenica navedeni su u našem prevodu.

2. SINTAKSIČKO-SEMANTIČKA STRUKTURA ZAVISNE VREMENSKE REČENICE

Prema lingvističkoj tipologiji koja za kriterijum uzima red reči, japanski jezik spada u tzv. SOV³ jezike, čiji je osnovni red reči u rečenici subjekat–objekat–glagol (Kuno 1973: 3–4; Hasegawa 2018: 4). Glavna odlika japanske rečenice je pozicija glagola na kraju i grananje ulevo (Kuno 1973: 6–10).⁴ Kod grananja ulevo, adnominalni ili adverbijalni modifikatori stoje levo, dakle ispred upravnog elementa sintagme. Otuda je i zavisna rečenica uvek u prepoziciji u odnosu na glavnu.

Japanska vremenska rečenica je adverbijalna zavisna rečenica u službi određivanja vremena radnje, stanja ili zbivanja predikata glavne rečenice, i ima sledeću strukturu:

$$S_{compl} = \{Cl\{V_{sub}+Conj\}, V\text{-}ru\text{-}ta^5\}.$$

Zavisna rečenica (V_{sub}) ima strukturu proste rečenice, ali u odnosu na prostu rečenicu ima i određene specifičnosti. One se ispoljavaju u pogledu toga da li je iskazan subjekat glavne rečenice odnosno da li zavisna rečenica poseduje svoj, zaseban subjekat, kao i u pogledu ograničenja u iskazivanju vremena, modusa, potvrdnog ili odričnog oblika predikata zavisne rečenice i dr. (Nitta, 2017: 7).

Predikati glavne i zavisne rečenice mogu biti pripisani jednom istom subjektu ili različitim subjektima.⁶ U slučaju neidentičnih subjekata, postoji ograničenje u pogledu mogućnosti topikalizacije subjekta glavne rečenice (Moriyama 2005: 157). Ograničenje u ispoljavanju glagolskih kategorija poput vremena ili modusa proizilazi iz gramatičkih pravila prema kojima određeni veznički konstituenti zahtevaju propisani oblik glagola, bez obzira na predikaciju glavne rečenice. Osim toga, većina punoznačnih glagola u japanskom jeziku nemaju vidiska značenja na leksičkom nivou.⁷

U ulozi veznika vremenske rečenice u japanskom može biti pomoćna padeška ili veznička rečca, zatim, imenica ili formalna imenica (uz pomoćnu predložko-padešku rečcu), i različite višečlane forme. U zavisnosti od oblika vezničkog konstituenta, glagol zavisne rečenice može biti u vezivnom ili odnosnom obliku.

² Dostupno na stranici: <https://shonagon.ninjal.ac.jp/> (poslednji pristup 28. 9. 2023.). Korpus sadrži uzorke pisanog savremenog japanskog jezika različite funkcionalne građe.

³ Skraćenice koje koristimo u opisu rečenica i njihovih konstituenata: SOV – subjekat–objekat–glagol, Subj – subjekat, Obj – objekat, V – glagol, non-past – ne-prošlo vreme, past – prošlo vreme, S – rečenica, Scompl – složena rečenica, Cl – klauza, zavisna rečenica, Vsub – glagol zavisne rečenice, Conj – veznik, VRel – odnosni oblik glagola, N – imenica, CRel – odnosna rečenica, Part – predložko-padeška rečca, Vimp – imperfektivni glagol, Vperf – perfektivni glagol.

⁴ Sistematičan pregled osnovnih obeležja japanskog jezika daju Srdanović i Špica (Srdanović I., Špica D., 2022: 43–78).

⁵ U japanskom jeziku sistem vremena nije razvijen. Razlikuju se oblik za prošlo vreme (jap. *kakokei*), markiran perfektivnim sufiksom *-ta*, i oblik za tzv. ne-prošlo vreme (jap. *hikakokei*), kojim se iskazuje značenje sadašnjeg ili budućeg vremena, markiran sufiksom *-ru* (Nitta, 2012: 117). Glagoli u japanskom jeziku se završavaju vokalom *u*, i u zavisnosti od konsonanta koji mu prethodi razlikuju se grupe glagola (na *-Øu*, *-tsu*, *-ru*, *-ku* i dr.). Morfema *-ru* je paradigma za ne-prošlo vreme za sve grupe glagola.

⁶ U srpskom, identičnost agensa dve predikacije može uticati na mogućnost postavljanja predikacija u određeni vremenski odnos (up. Antić, 2018: 295). U japanskom postoje i ograničenja u pogledu identičnosti agensa ili u izboru lica agensa, koja proizilaze iz tipa vezničkog konstituenta.

⁷ U srpskom jeziku vidiska značenja se ispoljavaju na leksičkom nivou (up. Novakov, 2005: 24), i u morfološkim razlikama, što se jasno očitava u postojanju parova svršenih i nesvršenih oblika glagola (up. Antić, 2018: 298), a u japanskom jeziku ona su gramatikalizovana u morfološko-sintaksičkim oblicima – progresivnim / neprogresivnim i perfekatskim / nepperfekatskim.

Vezivni oblik se koristi kada je u ulozi veznika predloško-padežna ili veznička rečca, i formalno je lišen temporalnog obeležja.

Odnosni oblik se koristi kada je u ulozi veznika imenska reč. On može biti identičan obliku prošlog ili ne-prošlog vremena, kao i njihovim trajnim oblicima, ali tada ne iskazuje pravo vreme već vid – svršenost, nesvršenost ili trajnost date radnje u momentu realizacije radnje glavne rečenice, bez obzira na to da li je čitav događaj smešten u sferu prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Na primer, kada su u ulozi vremenskog veznika formalne imenice kakve su opšte imenice *toki* (vreme) ili *tokoro*⁸ (mesto; trenutak, momenat), one funkcionišu kao semantički nespecifikovani veznici sa značenjem „kad“ ili „dok“, a koji od tri odnosa (simultanost, anteriornost ili posteriornost) između korelativnih klauza iskazuju zavisice od aspekatskog značenja glagola predikata zavisne odnosne rečenice. Imenica *toki* u konstrukciji sa oblikom glagola za iskazivanje trajnog značenja *-te iru* izražava simultanost, u konstrukciji sa perfektivom glagola *-ta/da* izražava posteriornost, dok u konstrukciji sa nesvršenim oblikom glagola izražava anteriornost. Tako vid glagola zavisne rečenice postaje osnovni pokazatelj hronološke relacije posteriornosti odnosno anteriornosti.⁹

Veznik *-te hajimete* predstavlja višechlanu formu koju čine veznička rečca *-te*, čije osnovno značenje je vremenski sled, i glagol *hajimeru* (početi) u svom vezivnom obliku uz rečcu *-te*. Stoji uz vezivni oblik glagola predikata zavisne rečenice.

Veznik *ue de* čine formalna imenica značenja prostornog odnosa *ue* (gore, na, površ), koja u ulozi veznika gubi prostorno i dobija vremensko značenje, i padeška-pomoćna rečca *de*. Stoji uz odnosni oblik glagola predikata zavisne rečenice. Kada se doda na odnosni oblik perfekta, izražen morfemom *-ta*, ima značenje posteriornosti, i o njemu će biti reči u ovom radu, dok dodavanjem na odnosni oblik ne-prošlog vremena (morfema *-ru*) izražava simultanost.

Kada je glagol zavisne rečenice u odnosnom obliku, čitava rečenica ispred imenice u ulozi veznika predstavlja odnosnu rečenicu,¹⁰ a vremenska rečenica ima sledeću strukturu:

$$S = \{CI\{V_{sub}+Conj\}, V\}$$

$$S = \{CI_{Rel}+N, V\} \leftrightarrow S = \{CI_{Rel}+Conj, V\}$$

1 Hideyoshi-wa subete-wo keiryō shi-ta ue de, ketsuron-wo dasou-to kangaete ita.

{subete(N, Obj; sve) keiryō suru(V_{sub}; uzeti u obzir)-ta(perfektiv) ue(N, površ)+de(Part)}

Hidejoši je nameravao da donese zaključak tek pošto sve uzme u obzir.

Odnosna rečenica stoji uz imenski veznik kao obavezna atributska odredba, a događaj koji opisuje predstavlja referentnu tačku u vremenu.

3. SEMANTIČKE ODLIKE VREMENSKIH REČENICA S VEZNICIMA -TE HAJIMETE I -TA UE DE

Vremenske rečenice s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de* imaju značenje sukcesivnosti tipa posteriornost, koje je modifikovano u situaciono-uslovnom smislu: dve predikacije su sukcesivne, pri čemu realizacija predikacije zavisne rečenice predstavlja uslov za realizaciju ili mogućnost realizacije predikacije glavne rečenice (Iori 2002: 459; Izuhara 2013: 322; Takahashi 2022: 45–46).

2 Shintai-ga furue-dashi-te hajimete kizuita-yo. (past)

Shvatio sam to tek kada je telo počelo da mi drhti.

3 Subete-no houritsu-wa kouiu nukeana-wo taisho shi-te hajimete seiritsu shimasu. (non-past)

Svi zakoni se mogu doneti tek kad se otklone ovakve rupe.

4 Sono kouka-wo yoku shit-ta ue de tsukatta. (past)

⁸ U ulozi vremenskog veznika, imenica *tokoro* gubi svoje prvobitno, mesno, i dobija vremensko značenje.

⁹ O potencijalu imenice *toki* (kad) u ulozi veznika da izrazi posteriornost odnosno anteriornost, potvrđuje i mogućnost njegove supstitucije semantički specifikovanim veznikom *ato(de)* (nakon što, pošto) odnosno *mae(ni)* (pre nego što). Za srpski up. Milošević, 1982b:144.

¹⁰ Specifičnost japanskog jezika je nepostojanje odnosnog veznika, te glagol u službi atributiva stoji neposredno uz imenicu, tj. ispred nje.

Upotrebili smo ga tek pošto smo se dobro upoznali sa njegovim dejstvom.

5 [...] kaku kenchiji-no iken-wo kii-ta ue de asesu houhou-wo kettei suru. (non-past)

[...] odlučićemo o načinu evaluacije tek pošto saslušamo mišljenja guvernera svih prefektura.

Rečenice s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de* imaju sledeća zajednička značenja i odlike:

- (a) sukcesivnost (redosled dveju radnji);
- (b) posteriornost;
- (c) uslovna modifikacija;
- (d) oba veznika se koriste u predikaciji u prošlom vremenu (događaj lokalizovan u prošlosti) i u ne-prošlom vremenu (opšta svojstva, generalne tvrdnje, budući planovi govornika, procene mogućnosti);
- (e) glagol zavisne vremenske rečenice izražava trenutni događaj;
- (f) perfektivnost predikata zavisne vremenske rečenice;
- (g) glagoli koji iskazuju dinamične situacije koje nemaju cilj (*furueru* – drhtati, u primeru 1) mogu se koristiti jedino uz pomoćne fazne glagole, kojim se ukazuje na početak (pomoćni glagol *-dasu* u primeru 1) ili završetak radnje;
- (h) prevodni ekvivalent „tek kad / tek pošto / tek nakon što”.

U daljem delu razmotrićemo specifična značenja dva veznika.

3.1. Vremenska rečenica s veznikom *-te hajimete*

U vremensku rečenicu s veznikom *-te hajimete* spadaju: a) rečenice s predikacijom u prošlom vremenu, gde događaj glavne rečenice predstavlja spoznaju, saznanje ili otkriće, i b) rečenice s predikacijom u ne-prošlom vremenu, gde događaj glavne rečenice predstavlja generalno pravilo, svojstvo, mogućnost realizacije (Izuhara 2013: 485).

a) Na mestu predikata glavne rečenice s veznikom *-te hajimete* i predikacijom u prošlom vremenu nalaze se mentalni, kognitivni i glagoli osećanja, kao što su: *omou* (misliti), *shiru* (saznati), *wakaru* (shvatiti); *ki ga tsuku / kizuku* (primetiti, shvatiti), *ki ni naru* (poželeti učiniti), *kan'jiru* (osetiti), *ki ga suru* (učiniti se), *ishiki suru* (biti / postati svestan) i dr. Glagoli iskazuju nevoljne radnje, jer događaj predstavlja prirodnu posledicu ili rezultat koji sledi pošto se ispuni uslov iskazan zavisnom rečenicom (Izuhara 2013: 485). Sunagava (Sunagawa 1998: 499) ističe da se između korelativnih predikacija uspostavlja i uzročno-posledični odnos jer je događaj glavne rečenice rezultat nekog iskustva stečenog voljnim ili nevoljnim događajem iskazanog zavisnom rečenicom – subjekat prvi put dolazi do neke spoznaje ili iznova shvata nešto čemu ranije nije pridavao posebnu pažnju. Situacija iskazana zavisnom rečenicom nema posebnih specifičnosti u vezi sa obeležjem „voljno“ glagola predikata. To mogu biti: voljna radnja živog subjekta, nevoljna radnja, događaj, promena itd. Osim što temporalno određuje radnju glavne rečenice, radnja zavisne rečenice – kada je voljna, predstavlja i način ili sredstvo da se dođe do spoznaje, a ako je nevoljna, ona je i povod odnosno okolnost koja je dovela do spoznaje iskazane predikatom glavne rečenice (Takahashi 2022: 49).

S obzirom na značenje „spoznaje“, rečenica može biti samo deklarativna, odnosno ne može iskazivati volju govornika. Zbog semantičkog obeležja „nevoljno“ glagola glavne rečenice, postoje ograničenja u pogledu modalnosti predikacije glavne rečenice (Izuhara 2013: 484). Ona ne može biti direktivna (njome se ne može iskazati poziv na radnju, naredba, zahtev i sl.), obavezujuća (obećanje, garantovanje), ekspresivna (izvinjenje, iskazivanje dobrodošlice, sauešća), niti može biti upitna.

b) Predikatom glavne rečenice sa glagolom u ne-prošlom vremenu izražava se trenutni događaj koji u apsolutnom smislu nije temporalno definisan. Subjektu se njime pripisuje određeno svojstvo ili mogućnost ili se iskazuje neko opšte pravilo. Iz toga proizilaze sledeće odlike predikata glavne rečenice: upotreba pasivne konstrukcije, potencijala, imenskog predikata i neprelaznih glagola, kojima se iskazuju navedena značenja (Takahashi 2022: 50). Ipak, predikat glavne rečenice ima značenje događaja ili pro-

mene prethodno postojećeg stanja. Ovde se naglašava da je realizacija radnje zavisne rečenice osnovni, neophodni uslov za promenu ili ostvarenje događaja glavne (Iori 2002: 459; Izuhara 2013: 322).

Predikati imaju značenje događaja ili promene, čak i kad su iskazani glagolima stanja, kao što su glagol *iru* (postojati: za živo) ili *aru* (postojati: za neživo; imati, posedovati) (Iori 2002: 459). Pr.:

6 Mono-wa tsukat-te *hajimete kachi-ga aru*. (Iori 2002: 459)

tsukau (koristiti)+ -te *hajimete*; aru (imati)

Stvari *imaju* (=stiču) vrednost tek kada se stave u upotrebu.

7 Hon-wa yomu hito-ga i-te *hajimete imi-ga aru* noda. (Iori 2002: 459)

iru (postojati; živo)+ -te *hajimete*; aru (imati)

Knjige *imaju* svrhu tek ako ima ko da ih i čita.

Uočena je sličnost veznika -te *hajimete* u ovoj upotrebi sa nekim drugim veznicima koji iskazuju značenje uslova i grade uslovnu rečenicu, npr. višechlanim uslovnim veznikom „sae V-ba“ („samo ako“) ili višechlanim vremenskim veznikom sa modifikovanim značenjem u smislu uslovnosti „V1-nai+kagiri, V2-nai“ („dok (god) ne V1, ne V2“). Za razliku od navedena dva veznika, kod kojih radnja zavisne rečenice predstavlja jedini uslov za izvršenje glavne, u slučaju rečenica s veznikom -te *hajimete*, međutim, radnja zavisne rečenice predstavlja jedan od dva ili više različitih uslova za izvršenje radnje glavne rečenice, i to onaj ključni, najosnovniji (Izuhara 2013: 484).

3.2. Vremenska rečenica s veznikom -ta ue de

Vremenska rečenica s veznikom -ta ue de u predikaciji u ne-prošlom vremenu iskazuje budući događaj, odnosno izražava „podstrek sagovorniku / želje, odluke govornika“, dok predikacijom u prošlom vremenu govornik „obaveštava (izveštava) sagovornika o svojim odlukama ili neostvarenim namerama u prošlosti“ i ima notu žaljenja zbog toga (Izuhara 2013: 253). Karakteristična je upotreba u situacijama koje se tiču poslovnog okruženja, u direktnom obraćanju ili u vidu podnošenja izveštaja i sl. (Izuhara 2013: 253).

Radnje zavisne i glavne rečenice su jednokratni događaji (Iori 2002: 459). Rečenica s veznikom -ta ue de iskazuje da subjekat izvršava radnju glavne rečenice nakon izvršenja radnje zavisne rečenice, ali ne kao prost odnos sukcesivnosti ili prirodan sled događaja ili tok (Nitta 2017: 223; Izuhara 2013: 254). Slično vezniku -te *hajimete*, i ovde postoji modifikacija u smislu da događaj zavisne rečenice, osim što prethodi događaju glavne, predstavlja i uslov za njegovo ostvarenje, s tim što je kod veznika -te *hajimete* događaj glavne rečenice mogao da bude i spontana posledica ili promena stanja, a ovde je redosled odigravanja dveju radnji „deo plana ili namere govornika“ (Nitta 2017: 232).

Rečenica kazuje da su se „kao rezultat izvršenja radnje zavisne rečenice, ostvarile određene okolnosti (situacija), koje su ujedno i uslov da bi se izvršila radnja glavne rečenice“: koristi se u situaciji kada govornik najpre obavi V1, a zatim u odnosu na novonastale okolnosti, proceni da li bi „bilo u redu“ da uradi V2, te, ukoliko jeste, donosi odluku da to i učini (Izuhara 2013: 254).

To znači da između ostvarenja radnje zavisne i preduzimanja radnje glavne rečenice postoji „međuprostor“ – gde se vrši procena da li su novonastale okolnosti povoljne za vršenje druge radnje. Radnja glavne rečenice je uvek voljna.

U zavisnoj rečenici može biti iskazana i situacija koja je jednostavno osnov za realizaciju radnje glavne rečenice: prvo se obavi radnja zavisne rečenice, a onda se na/po osnovu toga i proisteklog rezultata, preduzima vršenje radnje glavne rečenice (Sunagawa 1998: 47). Ovo se razlikuje od goreopisanog značenja po tome što ne uključuje procenu govornika, već pre nosi značenje da se radnje odvijaju prema nekom utvrđenom redosledu. Radnja zavisne rečenice predstavlja pripremu za realizaciju radnje glavne (Iori 2002: 460). Na mestu predikata zavisne rečenice može biti i kognitivni glagol, i tada se u glavnoj rečenici iskazuje rezultat ili posledica te radnje (Masuoka & Takubo 1994: 198; Nitta 2017: 231).

Gotovo da nema ograničenja u pogledu tipa situacije glavne predikacije u smislu modusa, osim iskazivanja prohibitiva (Nitta 2017: 231).

Uzevši u obzir specifičnosti dva tipa vremenske rečenice, osim temporalnih i vidskih obeležja glagola i situacija, u analizi ćemo uzeti u obzir i način učešća lica u događaju, te ćemo posmatrati i obeležje „voljno“, zatim modalnost, kao i odnos dveju radnji.

4. ANALIZA

4.1. Analiza primera vremenske rečenice s veznikom *-te hajimete*

U izdvojenim primerima iz korpusa analiziraćemo prisustvo sledećih odlika: trajanje / trenutnost, prisustvo / odsustvo cilja, stativnost / dinamičnost, voljnost, modalnost, uzročno-posledični odnos između dveju radnji.

a) Rečenice s predikacijom u prošlom vremenu

Rečenica ima strukturu „V1--te hajimete, V2-ta“:

8 On'na hitori, kodomo-wo kakaete ikite iku koto-wa, hontōni taihenda-to rikon shi-te hajimete wakarimashita.

Shvatila sam koliko je teško živeti kao samohrana majka tek kada sam se razvela.

9 Nominyukeeshon-mo tamani-wa yoi naa... to uchi-no kaisha-ni hait-te hajimete omoimashita.

Tek kad sam se zaposlio u ovoj kompaniji, pomislio sam da nije loše nekad otići s kolegama na piće.

Prototipično, glagoli koji iskazuju korelativne situacije (V1 i V2) imaju sledeće odlike: perfektivnost +, trenutnost + / trajanje –, cilj +, dinamičnost +, modalnost –. V2 ima obeležje „voljno“ –, dok se kod V1 ono ostvaruje kao „voljno“ +/- . Između V1 i V2 uspostavlja se uzročno-posledični odnos. V1 je neophodni uslov za V2. Budući da se radnja V2 nije realizovala sve dok se nisu stekli uslovi odnosno dok se nije realizovala radnja V1, izrazito je naglašeno njeno semantičko obeležje „odocnelost“ +.¹¹ Zbog odocnelosti, koja za govornika predstavlja odloženost u vremenu suprotno od njegovih očekivanja, iskaz može imati i notu afektivnog značenja.

Tipična je rečenica koja na mestu predikata glavne rečenice (V2) ima mentalne, kognitivne i glagole osećanja. U korpusu je, međutim, zabeležen i primer gde V2 ima odliku „voljno“ +:

10 Kono mise-ni hait-te hajimete, tabako-ni hi-wo tsuketa. Tabako-wo suu-no-wo wasureru kurai, shuzai-ni isshōkenmei datta.

Tek kada sam ušao u ovaj kafić, zapalio sam cigaretu. Toliko sam se bio predao intervjuu da sam zaboravio na pušenje.

Iako je glagol *hi-wo tsukeru* (upaliti) voljni, ovde radnja „zapaliti cigaretu“ nije planirana ili nameravana, već se spontano ostvarila tek kad su se stekli uslovi koji omogućuju njenu realizaciju, o čemu jasno govori i kontekst u datom primeru.

U obrađenom korpusu zabeleženi su, iako u neznatnom broju, i primeri u kojima V1 ima odliku „voljno“ –:

11 Shintai-ga furue-dashi-te hajimete kizuita-yo.

Shvatio sam to tek kada je telo počelo da mi drhti.

Ovaj primer je karakterističan i po tome što V1 (*furueru* – drhtati) ima obeležja „stativnost“ –, „trajanje“ + i „cilj“ –.¹² Takvi su i sledeći primeri:

12 Remon-wa saisho-kara kiroku minoru-n janai toka, sodatete mi-te hajimete wakarimashita.

Tek kada sam počeo da gajim limun, shvatio sam da on nije žut od samog početka zrenja.

13 Asoko-de hataraita mi-te hajimete, okanemochi-ni nante naritakunai,-to omoimashita.

¹¹ O semantičkoj komponenti „odocnelost“ u vremenskim složenim rečenicama u švedskom jeziku govori D. Babić (2015: 138), ukazujući na to da je realizacija događaja glavne rečenice, koja u vremenu sledi za predikacijom zavisne, u vremenu odložena suprotno očekivanjima.

¹² Praveći razliku između značenja kategorije glagolskog vida i tipa glagolske situacije, Novakov (2005: 30) ovakvu glagolsku situaciju definiše kao aktivnost.

Tek kada sam počeo da radim tamo, shvatio sam da ne želim da budem bogat.

Takvi glagoli koji iskazuju dinamične situacije koje nemaju cilj ali imaju odliku trajanja mogu se koristiti jedino uz pomoćne fazne glagole, kao što su *-miru* i *-dasu*, koji imaju ulogu da izraze njihov svršeni, i to početno-svršeni oblik: *furueru – furue-dasu* (drhtati – početi drhtati), *kau – katte miru* (gajiti – početi/probatu gajiti), *sodateru – sodatete miru* (gajiti – početi/probatu gajiti), *hataraku – hataraitte miru* (raditi – početi raditi). U obrađenim primerima nismo naišli na završno-svršene oblike glagola. U većini ovakvih primera, prevod svršenim umesto početno-svršenim oblikom glagola ne bi bio adekvatan (Tek kad sam odgajao limun, shvatio sam da on nije žut od samog početka zrenja*).

Kognitivni glagoli na mestu V2 iskazuju promenu stanja svesti, sticanje saznanja i sl. Sve dok se nije odigrala radnja V1, subjekat je bio u drugačijem stanju, ubeđenju i sl. Stoga se rečenice ovog tipa alternativno mogu prevesti i rečenicom tipa „negirana predikacija V2-imp + [(sve) dok / dok (god) (subjekat) negirana predikacija V1-perf]“¹³:

14 *Shintai-ga furue-dashi-te hajimete kizuuta-yo.*

Nisam to primećivao (sve) dok telo nije počelo da mi drhti.

15 *Watashi-mo kono hanashi-wo kii-te hajimete tokushin-ga ikimashita.*

Nisam verovao u to dok god nisam čuo ovu priču.

16 *Remon-wa saisho-kara kiroku minoru-n janai toka, sodatete mi-te hajimete wakarimashita.*

Sve dok nisam počeo da ga uzgajam, nisam znao da limun nije žut od samog početka zrenja.

O pitanju identičnosti subjekta glavne i zavisne rečenice nismo naišli na propisano pravilo, ali gotovo svi primeri pokazuju da identičnost postoji, ili da je čak i obavezna. O tome svedoči upotreba pasiva u zavisnoj rečenici. Ovde pasiv nema ulogu da istakne trpljenje radnje već je upotrebljen samo zarad promene rečenične perspektive u cilju ujednačavanja subjekata u obe korelativne predikacije¹⁴, kao u primerima:

17 *Ritsuko-wa Kamo-ni iware-te hajimete ki-ga tsuita.*

Ricuko je to shvatila tek nakon što joj je Kamo to rekao.

18 *Daga [watashi-wa] iwarete mi-te hajimete ki-ga tsuita.*

Ali tek kada mi je to rekao, ja sam to shvatio.

U oba primera, na mestu subjekta je imenica (Ritsuko; watashi) u ulozi indirektnog objekta glagola *iwareru* (pasiv od *iu*, reći)

Na kraju, pomenućemo i upotrebu veznika *-te hajimete* u glagolskim izrazima s glagolima *naru* (postati) odnosno *suru* (činiti), u službi priloške odredbe. Takve su: *sono toki-ni natte* (tada), *saikin-ni natte* (u poslednje vreme; od nedavno), *shibaraku shite* (nakon nekog vremena):

19 *Saikin-ni nat-te hajimete shitta [...]*

Za to sam saznao tek nedavno[...]

Najčešći prevodni ekvivalenti ovog tipa rečenice u srpskom su rečenice s veznicima *kad* i *pošto*, kojima prethodi leksema *tek* u ulozi modifikatora: „V2perf-past + [tek kad / tek pošto (subjekat) V1perf-past]“. Obe predikacije su iskazane perfektivnim vidom glagola prošlog vremena. Alternativno, kao prevodni ekvivalent javlja se i složena vremenska rečenica s veznikom „dok“ u kojoj su obe predikacije negirane i u prošlom vremenu: „V2imp + [(sve) dok / dok (god) (subjekat) negirana predikacija V1]“, pri čemu je V1 obavezno perfektivan, dok je V2 uvek imperfektivan.¹⁵ To znači da je stanje neizvršenosti radnje glavne rečenice trajalo do trenutka kada se odigrala radnja subordinirane, koja je bila uslov ili povod za promenu.

¹³ Tipom rečenice „supraordinirana klauza Vimp + [(sve) dok / dok (god) (subjekat) negirana predikacija]“ bavi se Pavlović (2009), stavljajući akcenat na fakultativnost rečice *ne* u subordiniranoj klauzi, a za prototipsku uzimajući rečenicu „Čekaj me dok ne dođem“, koja iskazuje da radnja supraordinirane rečenice traje ili se stanje neizmenjeno nastavlja do trenutka izvršenja radnje vremenske, subordinirane rečenice.

¹⁴ U japanskom jeziku postoji pravilo da se jednom ustanovljen subjekat, na nivou rečenice ili nadrečenične celine (diskursa), ne menja ukoliko je to moguće. Kada je subjekat glavne klauze istovremeno objekat glagola zavisne, dolazi do njegove promocije u zavisnoj, pri čemu se menja rečenična perspektiva i glagolski rod predikata zavisne klauze – te se umesto aktiva upotrebljava pasiv. Više o tome u radovima D. Glumac (2012; 2013 i dr.).

¹⁵ Više o tome u: Kovačević, 2010: 86–97.

b) Rečenice s predikacijom u ne-prošlom vremenu

Rečenica ima strukturu „V1-*te hajimete*, V2-*ta*“:

20 Kimi-wa jibun-ni ataerareta mono-ga wakatte inai. Ushinat-te hajimete sono taisetsusa-ni ki-zuku...

Ne razumeš šta ti je dato. Ti primećuješ važnost nečega tek kada ga izgubiš.

Prototipično, glagoli koji iskazuju obe situacije imaju sledeće odlike: perfektivnost +, trenutnost + / trajanje –, cilj +, dinamičnost +, modalnost –. V2 ima obeležje „odocnelost“ + kao i „voljno“ –, dok se kod V1 ono ostvaruje kao „voljno“ +/- . Između V1 i V2 uspostavlja se uzročno-posledični odnos, pri čemu je V2 neminovna posledica ili rezultat. V1 je neophodni uslov za V2.

Budući da ove rečenice iskazuju (trajna) svojstva, način funkcionisanja, sposobnosti ali istovremeno i događaj, promenu stanja, odlika glagolskih situacija, čak i kada je glagol u obliku potencijala (*dekiru*; umeti, moći; *tsukaeru*; moći koristiti) ili ima obeležje „trajanje“ + (*ikiru*; živeti), nije durativnost već trenutnost, odnosno iterativnost. Akcenat je na momentu kada se uspostavlja mogućnost za realizaciju V2 kao događaja, a to je momenat kada su se ostvarili uslovi iskazani radnjom V1. Promena ili perfektivnost može se i eksplicitno iskazati leksičko-morfološkim (*-te kuru*, *-te miru*) ili sintaksičkim sredstvima (*-you ni naru*). Ovo važi i za trajne i za trenutne glagole, i za predikate zavisne i nezavisne rečenice, kao što pokazuju primeri:

21 [...] shakou-wo otoshi-te hajimete arumihoiiru-ga ikite kimasu.

V2: ikiru (živeti) + te kuru

Aluminijumski točkovi živnu tek pošto se visina vozila spusti [...]

22 Soko-wo ouku-no hito-ga tooru you ni nat-te hajimete michi-ga dekiru.

V1: tooru (proći; prolaziti) + you ni naru

To se može zvati putem tek kada njime počne da prolazi mnogo ljudi.

¹⁶ To se ne može / neće zvati putem dok god mnogo ljudi ne počne / ne bude počelo da prolazi tuda.

23 Sore-ga dekiru you ni nat-te hajimete, ouyoumondai-ni te-wo tsukeru hitsuyou-ga dete kuru wakedesu.

V1: dekiru (umeti, moći) + you ni naru

Tek kada se osposobite za to, javiće se potreba da se angažujete na praktičnim zadacima.

24 Apusarasu-wa hane-wo hiroge-te hajimete, kono buki-wo tsukaeru.

Apsare moгу koristiti ovo oružje tek nakon što / samo ako rašire svoja krila.

¹⁷ Apsare ne mogu koristiti ovo oružje dok god ne rašire svoja krila.

Čak i kada je V1 glagol stanja (*aru*; postojati, biti), tretira se kao izvršeni događaj:

25 Ichigan-no kyouryoku-ga at-te hajimete shigoto-ga mae-ni susumu.

Tek kad / Samo kad postoji opšta saradnja, posao napreduje.

26 Mono-wa, iroiro suiryō shite mitari, tameshite mitari shi-te hajimete chikaku sareru.

Stvari se percipiraju tek nakon mnogo nagađanja i pokušaja.

Identičnost subjekata ovde nije nužna.

Najčešći prevodni ekvivalenti ovog tipa rečenice u srpskom su rečenice s vremenskim veznikom *kad* ili uslovnim veznikom *ako*, kojima prethodi leksema *tek* ili isključna rečca *samo* u ulozi modifikatora. Snažna je konotacija uslovnosti, pa se kao prevodni ekvivalent može javiti i tip rečenice s uslovnim veznikom *ako* uz fakultativnu upotrebu isključne rečce *samo*. Najčešće je predikacija zavisne rečenice iskazana perfektivnim, a predikacija glavne imperfektivnim oblikom glagola sadašnjeg vremena. Imperfektivni glagol u potvrdnom obliku ima značenje iterativnosti.

Moguća je realizacija u prevodu i rečenicama sa obe negirane nerealizovane predikacije, gde je V2 u futuru 1 ili u strukturi s modalnim glagolom *moći*, a V1 u perfektivnom prezentu ili futuru 2, sa veznikom *dok* uz fakultativnu upotrebu pojačivača *sve* ili *god*. Ovaj tip rečenice izražava „situacio-

¹⁶ Apostrofom (') su označene rečenice sa alternativnim prevodom, u kojem se javlja drugačija gramatička struktura u odnosu na prvu prevodnu varijantu.

no-uslovnu terminativnost“ (Antonić 2013: 342). Upotreba futura je ovde u modalnom značenju i izražava visok nivo uverenosti govornika, neminovnost ili sigurnost (Stevanović 1974: 676).

Radnja zavisne rečenice može da se iskaže i nominalizovanom formom u predložko-padežnoj konstrukciji uz isključnu reč *samo*.

4.2. Analiza primera vremenske rečenice s veznikom *-ta ue de*

Budući da kod rečenica s veznikom *-ta ue de* nema izrazitih razlika između onih s predikacijom u prošlom i u ne-prošlom vremenu, njihove odlike pokazaćemo objedinjeno. Rečenice imaju strukturu „V1-*ta ue de*, V2“:

27 *Iroiro shirabe-ta ue de chiebukuro-ni toukou shimashita.*

Tek kada sam obavio brojna istraživanja, postavio sam to na forum.

28 *Douka kono moushide-wo kangae-ta ue de sumiyakani ohenji kudasai.*

Molimo vas da odgovorite što je pre moguće pošto najpre razmotrite ovaj zahtev.

29 *Sono youna kusegai-wo jukuchi shi-ta ue de yaru bun-ni-wa ii-n janaideshou-ka.*

Kad već to radite, nije li bolje to učiniti nakon što se detaljno upoznate sa takvim posledicama loših navika?

30 *Tenshoku-wa shinchou ni, jikobunseki-wo juubun ni sare-ta ue de kettei shimashou.*

O promeni posla donesite odluku tek pošto temeljno procenite svoju situaciju.

31 *Pataan-no chigai-wo haaku suru tame-ni, deita-no ichi-wo soroe-ta ue de hikaku shimashou.*

Da bismo uočili razliku u obrascima, hajde da ih uporedimo tek pošto / pošto najpre složimo podatke.

Prototipično, glagoli koji iskazuju korelativne predikacije (V1 i V2) imaju sledeće odlike: perfektivnost +, trenutnost + / trajanje –, cilj +, dinamičnost +, modalnost +. V2 ima obeležje „voljno“ + jer se radnja realizuje kao deo plana ili namere, dok se kod V1 ona ostvaruje kao „voljno“ +/- . Između V1 i V2 ne postoji uzročno-posledični odnos. V1 je osnov ili priprema za ostvarenje V2, iz čega proizilazi posebno obeležje „utvrđeni redosled“. V2 je svesna odluka i rezultat posredne kognitivne radnje. U ne-prošlom vremenu rečenica može da iskazuje poziv na radnju, pretpostavku, molbu, sugestiju. Rečenice mogu biti i u upitnom obliku.

U korpusu je zabeležen veliki broj primera u kojim se na sintaksičkom nivou, upotrebom priloga ili priloških izraza sa značenjem „dovoljno; dobro; tačno; kako treba, temeljno“ (*chanto, yoku, juubun, tekikaku ni, tan'nen ni, kichinto, sanzan*) ili „sve; potpuno“ (*subete, iroiro*), koji se odnose na radnju zavisne rečenice, izražava da se V2 vrši tek pošto se „najpre“ izvrši V1, ili se odluka o vršenju V2 donosi tek pošto se „dobro“ ili „u potpunosti“ sagledaju rezultati izvršene radnje V1. Sa druge strane, bilo je veoma malo primera u kojima je značenje anteriornosti zavisne rečenice bilo eksplicitno izraženo priložima ili priloškim izrazima kao što su *sono mae ni* ili *mazu* (prethodno; najpre), što ukazuje na to da je dato značenje implicitno sadržano samom upotrebom veznika *-ta ue de*. U prevodu se može javiti prilog *najpre* i kada on nije iskazan leksički. Na leksičkom nivou, zabeležena je upotreba glagola koji u sebi sadrže prefiks *juku* (dovoljno, pažljivo, celovito) u službi pojačavanja osnovnog značenja glagola.

Zabeležen je i primer upotrebe glagola sa obeležjem „cilj“ – (*hanashiau; razgovarati*) u zavisnoj rečenici:

32 *Shokuba-no houshin-ni sotta teema-wo, joushi-to juubun hanashiat-ta ue de chousen shite imasu.*

Upustio sam se u to tek nakon što sam sa šefom detaljno razgovarao o temi koja bi bila u skladu sa poslovnim politikom firme.

Zaključujemo da u rečenici s veznikom *-ta ue de* nije nužno iskazati perfektivnost glagola formalnim sredstvima, za razliku od *-te hajimete*, te da je značenje perfektivnosti sadržano u samom perfektivnom obliku glagola (*-ta*) na koji se dodaje veznik. Da je radnja obavljena pokazano je i prilogom *juubun* (dovoljno).

Primeri su pokazali da radnje moraju imati zajednički subjekat ukoliko su obe voljne.

U mnogim primerima zavisna rečenica je prevedena adverbijalom, glagolskom imenicom u predložko-padežnoj konstrukciji, s predlozima koji nose temporalno značenje posteriornosti, kao što su *po*, *posle*, *nakon*, uz fakultativnu upotrebu priloške lekseme *tek*:

33 Sanzan tamerat-*ta ue de*, Kume-wa hikiukeru koto-ni shita.

Posle / Nakon mnogo oklevanja, Kume je odlučio da prihvati ponudu.

34 Kokunai kabu-wa yuubouna bun'ya-kara kobetsu kigyō-wo chousa shi-ta ue de tōshi tais-hou-to shite iru.

U domaće akcije se ulaže tek po obavljenom istraživanju o kompanijama iz oblasti koje imaju perspektivu.

Kada su na mestu V1 kognitivni glagoli, poput *fumaeru* (imati u vidu), *shiru* (znati), *mitomeru* (spoznati), *omou* (misлити), zavisna rečenica izražava stanje nastalo kao rezultat izvršene radnje. Često je zavisna rečenica prevedena adverbijalom, glagolskim prilogom sadašnjim, a veoma često i sintagmom „imajući u vidu / na umu“. Glagolski prilog sadašnji je prikladniji za predikacije u prošlom vremenu, dok se kod rečenica sa predikacijom u ne-prošlom vremenu pojavljuje i alternativna varijanta, sa veznikom *kad* uz korelativ *sada*¹⁷ i glagolom zavisne rečenice u prezentu, koji ima odliku „trajnost“ +:

35 Ato-de chuui suru hitsuyō-ga aru, to omot-ta ue de, Sayama-wa apurouchi hōhō-wo shikou shi-ta.

Imajući na umu da će kasnije morati da obrati pažnju na to, Sajama je razmišljao kako da mu pristupi.

36 Jijō-wo shit-ta ue de kangaete mireba...

Ako razmislim o tome znajući okolnosti...

'Ako razmislim o tome sada kada znam okolnosti...

37 Sou iu koto o mitome-ta ue de, watashi-wa sekai gengo-wo yumemimasu.

Znajući to, ja sanjam o [jednom zajedničkom] svetskom jeziku.

'Sada kad to znam, ja sanjam o [jednom zajedničkom] svetskom jeziku.

Upitne rečenice iskazuju sumnju ili zahtev da se potvrdi istinitost sadržaja iskaza, stava ili uverenja sagovornika odnosno govornika, što je domen epistemičke modalnosti,¹⁸ često ih dovodeći u kontekst opšteprihvaćenog ili kolektivnog mišljenja, kao na primer:

38 Tanjun'na shitsumon desuga, honrai Raibudō-wa jizen-ni Fujisankeiguruupu-to yoku hanashi-ta ue de gyōmu teikei-wo suru beki-dewa nai nodesu ka?

Ovo je možda glupo pitanje, ali zar Livedoor ne bi trebalo da uđe u poslovno partnerstvo sa Fuji Sankei grupom tek pošto se prethodno detaljno obave svi dogovori?

Prevodni ekvivalenti veznika *-ta ue de* u srpskom su: *tek pošto*, *pošto najpre* uz svršeni oblik glagola zavisne rečenice. U prevodu je moguća realizacija zavisne rečenice i adverbijalima: 1) glagolskom imenicom u predložko-padežnoj konstrukciji; 2) oblikom glagolskog priloga sadašnjeg kognitivnih glagola ili davanja suda, koji iskazuje rezultat kognitivnih glagola spoznaje ili mišljenja a istovremeno iskazuje i osnov donošenja odluke o vršenju druge radnje. Alternativno, javlja se i varijanta sa veznikom *kad* uz korelativ *sada* i kognitivnim glagolom zavisne rečenice u prezentu, koji ima odliku „trajnost“ +.

5. ZAKLJUČAK

Vremenske rečenice s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de* sa značenjem posteriornosti, modifikovane u situaciono-uslovnom smislu, mogu se izraziti u srpskom vremenskim rečenicama s veznicima *pošto*, *nakon što* ili *kada*, u kombinaciji sa priloškom leksemom *tek* u ulozi modifikatora, ali situacije

¹⁷ Koristeći termin „koreferent“ umesto korelativ, I. Antić ovaj tip rečenice u srpskom naziva „temporalna klauza sa eksplicitiranim koreferentnim lokalizatorom u formi deiktičkog adverba“, gde su lokalizator i veznik u kontaktnoj poziciji, bez obzira na to da li je temporalna klauza u prepoziciji ili postpoziciji. V. u Antić 2001: 288–289).

¹⁸ Više o tome u: Lyons 1977.

koje se njima iskazuju imaju svoje specifičnosti, i u japanskoj rečenici nijedan od njih se ne može zaminiti onim drugim.

Zajednička odlika rečenica s veznicima *-te hajimete* i *-ta ue de* je da korelativne predikacije iskazuju perfektivne, trenutne, dinamične radnje koje imaju cilj.

Razlike postoje u pogledu modalnosti i obeležja „voljno“ glagola glavne rečenice, kao i u odnosu između korelativnih situacija. Rečenice sa veznikom *-te hajimete* mogu biti samo deklarativne a radnja predikacije je nevoljna, dok se rečenicom sa veznikom *-ta ue de* mogu izraziti modalna značenja poput naredbe, zahteva, poziva na radnju, a radnja iskazana glagolom je voljna jer je deo plana ili namere.

U oba tipa rečenica, zavisna rečenica je uslov za predikaciju glavne. Razlika je u tome što se kod rečenice sa veznikom *-te hajimete* između zavisne i glavne rečenice uspostavlja uzročno-posledični odnos, pri čemu je radnja glavne neplanirana, prirodna posledica ili rezultat iskustva stečenog usled izvršene radnje zavisne rečenice, dok kod rečenice sa veznikom *-ta ue de* radnja zavisne rečenice predstavlja osnov ili pripremu za ostvarenje radnje glavne, a radnja glavne rečenice je voljna i rezultat je svesne odluke ili procene govornika odnosno vršioca radnje.

Rečenice se razlikuju i u pogledu obeležja „odocnelost“. Kod rečenice sa veznikom *-te hajimete* izrazito je naglašeno obeležje „odocnelost“ ili „odloženost u vremenu suprotno od očekivanja“. „Očekivanje“ u odnosu na izvršenost radnje može biti u domenu samog govornika ili pak sagovornika u ulozi vršioca radnje. Izvršenje radnje je izvan kontrole govornika, te odocnelost proizilazi bilo iz unutrašnjih faktora (nekompetencije samog vršioca radnje) bilo iz spoljašnjih faktora (spoljašnje datosti, prirode ili svojstva pojave, na koje subjekat ne može da utiče). Kod rečenica sa veznikom *-ta ue de* obeležje „odocnelost“ se ispoljava u značenju „planiranog sleda u vremenu“ koji je deo kontrolisanog plana ili namere voljnog govornika odnosno vršioca radnje. Radnja glavne rečenice se vrši planirano tek pošto se ispune određeni uslovi koje subjekat odnosno govornik predviđa.

Specifičnost rečenica s veznikom *-te hajimete* je mogućnost upotrebe i glagola stanja na mestu predikata zavisne rečenice, kao što su *iru* ili *aru*, ali oni tada imaju značenje događaja ili promene. Na istoj poziciji je moguća i upotreba durativnih glagola – koji iskazuju dinamične situacije koje nemaju cilj ali imaju odliku trajanja, pod uslovom da se koriste uz pomoćne fazne glagole, kao što su *-miru* i *-dasu*, da se izrazi njihov svršeni, i to početno-svršeni vid.

Specifičnost rečenice sa veznikom *-ta ue de* je upotreba priloga, priloških izraza ili glagola sa prefiksom *juku-* sa značenjem „dovoljno; dobro; tačno; kako treba, temeljno“ budući da se radnja glavne rečenice vrši posle govornikove procene situacije nastale po realizaciji radnje zavisne.

Zajednički prevodni ekvivalent oba tipa rečenica u srpskom je vremenska rečenica s veznicima *kad* i *pošto*, uz leksemu *tek* u ulozi modifikatora, i uz svršeni oblik glagola zavisne rečenice. Alternativno, zavisna rečenica oba tipa prevodi se adverbijalom, glagolskom imenicom u predložko-padežnoj konstrukciji, s predlozima koji nose temporalno značenje posteriornosti, kao što su *po*, *posle*, *nakon*, uz leksemu *tek*.

S obzirom na specifična značenja – utvrđenog redosleda kod veznika *-ta ue de* odnosno izražene uslovnosti u smislu neophodnog uslova rečenice s veznikom *-te hajimete* u ne-prošlom vremenu – u prevodu rečenice s veznikom *-ta ue de* često se uz vremenski veznik javlja i prilog *najpre*, čak i kada nije eksplicitno iskazan u japanskoj rečenici, dok se u prevodu rečenice s veznikom *-te hajimete* može javiti isključna rečca *samo*, bilo da ona stoji uz vremenski ili uslovni veznik bilo da stoji uz nominalizovanu formu u predložko-padežnoj konstrukciji.

Kod rečenice sa veznikom *-te hajimete* kao prevodni ekvivalent javlja se i složena vremenska rečenica s veznikom *dok* (uz fakultativnu upotrebu pojačivača *sve* ili *god*) i obe negirane, nerealizovane predikacije. U rečenici u prošlom vremenu iskazuje se stanje, a u ne-prošlom modalnost. U rečenici u prošlom vremenu obe predikacije su prošle, s tim što je glagol zavisne rečenice obavezno perfektivan, dok je glagol glavne uvek imperfektivan. Oko tri četvrtine svih obrađenih primera kod oba veznika sadržalo je predikaciju u ne-prošlom vremenu. Kod rečenica s veznikom *-te hajimete* to su primeri sa blogova i foruma, gde su zastupljeni lični stavovi odnosno interakcije koje uključuju savete i preporuke zasnovane na ličnim stavovima, iskustvima, znanju i sl. Rečenice s veznikom *-ta ue de* iskazane su u

situacijama formalnijeg konteksta, a stavovi koji se iznose ili ispituju često se sučeljavaju sa opšte prihvaćenim, kolektivnim mišljenjem. U rečenici sa veznikom *-te hajimete* u ne-prošlom vremenu glagol glavne rečenice je u futuru 1 ili u strukturi s modalnim glagolom *moći*, a zavisne u perfektivnom prezentu ili futuru 2. Upotreba futura je ovde u modalnom značenju neminovnosti ili sigurnosti, jer rečenica s veznikom *-te hajimete* u ne-prošlom vremenu izražava opšta svojstva predmeta ili pojava. Specifičnost rečenice sa veznikom *-ta ue de* je i prevodna varijanta vremenskom rečenicom sa veznikom *kad* uz korlativ *sada* i kognitivnim glagolom zavisne rečenice u prezentu, koji ima odliku „trajnost“.

LITERATURA

- Antonić, I. (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Babić, D. (2015). *Temporalna determinacija u rečeničnim kompleksima sa vremenskom klauzom u švedskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, O. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Iori I. et al. (2011). *Shokyū wo oshieru hito no tame no nihongobumpō handobukku* (15). Tokio: 3A.
- Izuhara, S. (2013). *Nihongo ruigi hyōgen tsukaiwake jiten* (3). Tokio: Kenkyūsha.
- Kuno, S. (1973). *The Structure of the Japanese Language*. Massachusetts: MIT.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hasegawa, Y. (2018). Introduction. U: Yoko Hasegawa (ed.), *The Cambridge Handbook of Japanese Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Masuoka, T., Takubo, Y. (1994). *Kiso nihongo bunpo: kaiteiban* (5). Tokyo: Kuroshio Shuppan.
- Moriyama, T. (2005). *Kokokara hajimaru nihongo bumpō* (5). Tokio: Hitsuji.
- Nitta, Y. (2012). *Gendai nihongo bumpō* 3 (2). Tokio: Kuroshio.
- Nitta, Y. (2017). *Gendai nihongo bumpō* 6 (3). Tokio: Kuroshio.
- Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Pavlović, V. (2009). Čekaj me dok ne dođem – konstrukciona gramatika i jedan slučaj kada konstrukcija sa ne u srpskom jeziku nema (pravo) negativno značenje. *Primenjena lingvistika*, 10. DPLP-ALAS, 125–136.
- Srdanović, I., Špica D. (2022). *Uvod u znanost o japanskom jeziku: Osnovna obilježja, glasovni sustav i leksički spojevi* (I. svezak). Pula: Filozofski fakultet u Puli.
- Sunagawa, Y. (1998). *Kyōshi to gakushūsha no tame no nihongo bunkē jiten*. Tokio: Kuroshio.
- Takahashi, M. (2022). *Te hajimete wo fukumu bun no bunseki: jitai seiritsu no yōken wo arawasu keishiki ta ue de to no hikaku mo fukumete. Shitenōji daigaku kiyō dainanajūgō*. Osaka: Shittennoji Daigaku
- [pristup moguć sa: <https://shitennojiuniversity.repo.nii.ac.jp/records/404>]
- Антонић, И. (2013). Неке модификације временског односа у реченици с темпоралном клаузом. *Јужнословенски филолог*, LXIX. Београд: Институт за српски језик САНУ, 335–345.
- [Antonić, I. (2013). Neke modifikacije vremenskog odnosa u rečenici s temporalnom klauzom. U *Južnoslovenski filolog* LXIX. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 335–345.]
- Антонић, И. (2018). Реченице с временском клаузом. У Пипер П. [и др.]. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 289–362.
- [Antonić, I. (2018). Rečenice s vremenskom klauzom. U Piper P. [i dr.]. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 289–362.]
- Глумац, Д. (2012). Пасивне конструкције у српском језику у поређењу са пасивном реченицом у јапанском језику. *Српски језик*, XVII. Београд, 523–537.
- Глумац, Д. (2013). Пасивне реченице у јапанском језику. *Филолошки преглед*, XL, 21–43.
- Ковачевић, М. (2010). Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности. *Српски језик*, XV, 77–103.
- [Kovačević, M. (2010). Složena rečenica s vremenskom zavisnom klauzom u značenju posteriornosti. *Srpski jezik*, XV, 77–103]
- Милошевић, К. (19826). Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане 11 (св. 2)*, 125–138.

- [Milošević, K. (1982b). Uloga glagolskih oblika u složenoj rečenici sa temporalnom klauzom u savremenom srpskohrvatskom jeziku. U *Naučni sastanak slavista u Vukove dane II* (sv. 2), 125-138]
- Стевановић, М. (1974). *Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса*. Београд: Научно дело.
- [Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik: (gramatički sistemi i književnojezička norma), II Sintaksa*. Beograd: Naučno delo.]

IZVORI

<https://shonagon.ninjal.ac.jp/>, poslednji pristup 4.2.2023)

TWO TYPES OF JAPANESE SENTENCES WITH TEMPORAL CLAUSE WITH SITUATIONAL-CONDITIONAL MODIFICATION OF TEMPORALITY

Summary

Complex sentences with a time clause introduced with the conjunctions *te hajimete* and *ta ue de* which express the meaning of posteriority. One of their main traits is the modification of the relation of correlative predications in the situational-conditional sense. These conjunctions have a common Serbian translation equivalent *pošto, nakon što* ili *kada*, when combined with an adverbial lexeme *tek* acting as a modifier, and they are used to describe singular and habitual situations.

The prototypical sentences in our paper refer to sentences that describe a singular situation, with the predications of both clauses expressing perfective situations. We analyze two types of sentences and observe their Serbian translation equivalents. Our goal is to determine the syntactic-semantic traits of the Japanese sentences, temporal and aspectual properties of the predicates, the volition aspect of the subjects in regards to the realization of action denoted by the predicate, as well as the differences that determine the use of two conjunctions. In cases when a durative verb is used, we expect the use of modifiers expressing the meaning of phase. We will determine which models of sentences represent possible translation equivalents in Serbian.

Keywords: Japanese language, syntax and semantics, temporal clause, posteriority, modification of temporal relation

Divna Glumac
Univerzitet u Beogradu, Srbija, Filološki fakultet
azuratdi@gmail.com

Jelena Kitamura
Univerzitet u Beogradu, Srbija, Filološki fakultet
obradovic91@live.com

САЊА ЈОКА

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ ЛЕКСИЧКОГ, ГРАМАТИЧКОГ И КАТЕГОРИЈАЛНОГ ЗНАЧЕЊА У АНАЛИЗИ КАРАКТЕРИСТИКА ЈАПАНСКОГ ЈЕЗИКА

Речи као конституенти реченице или синтаксичке структуре, имају лексичке и граматичке карактеристике, а њихове лексичке карактеристике се одражавају у граматичким. Граматичке карактеристике које реч у одређеном граматичком облику демонстрира у односу са другим речима називају се *граматичким значењем*. Граматичко значење не разликује се од речи до речи, већ је заједничко за групе речи са сличним лексичким својствима. Наиме, унутар група речи које демонстрирају исто граматичко значење може се апстраховати заједнички значењски аспект, *категоријално значење*, које представља спону између граматичког и лексичког значења и важан је елемент у тумачењу језичких феномена. У овом раду ћемо објаснити појмове лексичког, граматичког и категоријалног значења, те истражити њихову повезаност на основу примера глагола, именица и синтаксичких структура у јапанском језику. Уопштићемо обрасце и услове у којима се одређена граматичка значења и синтаксичке структуре генеришу. Потом ћемо ове концепте испитати у анализи полисемије и указати на њихову примену у настави јапанског језика.

Кључне речи: лексичко значење/граматичко значење/категоријално значење/синтаксичке структуре/јапански језик

123

1. УВОД

Од седамдесетих година XX века, међу јапанским лингвистима истакла се струја која указује на важност анализе повезаности лексичких и граматичких карактеристика речи као реченичних елемената приликом тумачења синтаксичких структура и њиховог значења. Значај оваквог приступа у тумачењу карактеристика јапанског језика може се уочити пре свега у радовима Јасуа Окуде (Okuda Yasuo), а на његова истраживања се надовезују и Хироши Кудо (Kudo Hiroshi), Тацуо Мијађима (Tatsuo Miyajima), Емико Хајацу (Hayatsu Emiko) и др. Наиме, речи као елементи реченице или одређене синтаксичке структуре, имају и лексичке и граматичке карактеристике, а њихове лексичке карактеристике се одражавају у граматичким. Хајацу њихову повезаност назива језичком формом која подржава садржај значења (Hayatsu, 2009:1) и уводи појмове категоријалног и граматичког значења у анализу бројних карактеристика јапанског језика. Граматичким значењем назива граматичке карактеристике које реч у одређеном граматичком облику демонстрира у односу са другим речима, а категоријалним значењем општи значењски аспект који се може дедуковати унутар група речи које демонстрирају исто граматичко значење (Hayatsu, 2009: 4-6, 2015: 6-14).

У овом раду ћемо се користити методологијом коју уводи Хајацу (Hayatsu: 2009, 2015, 2016 и др.) како бисмо описали неке од карактеристика именица и глагола у јапанском језику. Затим ћемо илустровати примену појмова граматичког и категоријалног значења у анализи синтаксичких образаца и полисемије глагола у јапанском језику. Примери и њихово тумачење дати су од стране аутора рада.

За концепте и појмове који су опште прихваћени и у широкој употреби у граматици јапанског језика и јапанској лингвистици нећемо посебно наводити изворе или цитате.

Становиште овога рада јесте да је тумачење повезаности лексичке и граматичке природе елемената реченица или структура од велике важности приликом уопштавања и дефинисања услова у којима се одређене синтаксичке структуре формирају и генеришу значења. Такође, овакве врсте уопштавања вишеструко су применљиве и у настави јапанског језика, али су ретко представљене у уџбеницима јапанског језика и истраживањима из области дидактике јапанског језика. У овом раду ћемо, служећи се конкретним примерима, указати на значај описаног приступа не само у истраживању, већ и у настави јапанског језика.

2. ДЕФИНИЦИЈА И АНАЛИЗА

2.1. Појмови лексичког, граматичког и категоријалног значења

На почетку, потребно је дефинисати појмове лексичког, граматичког и категоријалног значења којима се служимо у овом раду.

Иако је лексичко значење општи појам у истраживањима језика, овде ћемо се, пре свега, водити дефиницијама које наводи Хајацу, према којима је то оно значење које је обично записано у речницима јапанског језика¹ и представља заједнички садржај за све ствари, радње или особине на које се та реч односи. (Hayatsu, 2009: 4, 2015: 6)

Са друге стране, граматичко значење представља скуп граматичких карактеристика које реч у одређеном граматичком облику демонстрира у односу са другим речима- то је релационо значење појмова изражених реченичним конституентима. (Hayatsu, 2009: 4, 2015: 6).

Како бисмо ове појмове конкретно илустровали, навешћемо пример лексичког значења именица и глагола, као и типична граматичка значења која они изражавају. На пример, лексичко значење глагола *yomi- читати*, на основу одредница у речницима јапанског језика, може се дефинисати као: „изговарати наглас садржај записан словима“, или „перципирати и разумети значење и садржај слова, реченица, графикона итд.“ (Daijisen). Овај глагол у својим различитим облицима може да демонстрира више граматичких значења, иако ће у сваком од њих лексичко значење бити исто или слично. На пример:

<i>yom-da</i>	<i>yoma-nai</i>	<i>yom-de iru</i>	<i>yome-ba</i>	<i>yom-de mo</i> (wakaranai)
читао/ла је	не чита	(сада) чита	ако чита	иако чита, (не разуме)
[прошлост] ²	[негација]	[трајање радње]	[услов]	[допусни однос]

У наведеном низу, глагол *yomi* променом облика демонстрира граматичко значење прошлости, негације, трајања радње, услова и допусног односа.

Међутим, уколико изаберемо глагол другачијег лексичког значења, овај низ граматичких значења неће нужно бити подударан. На пример, лексичко значење глагола *kawaku- осушити се* може се дефинисати као „изгубити влажност или воду садржане у стварима“ (Daijisen), а са променом облика демонстрираће следећа граматичка значења:

<i>kawai-ta</i>	<i>kawaka-nai</i>	<i>kawai-te iru</i>	<i>kawake-ba</i>	<i>kawai-te mo...</i>
Осушио/ла се	не суши се	суво је	ако се осуши	Иако се суши, ...
[прошлост/промена]	[негација]	[трајање стања]	[услов]	[допусни однос]

¹ Овде се имају у виду монолингвални речници јапанског језика, као што је Shincho kokugo jiten: gendaigo, kogo.

² Надаље, граматичко значење биће означено са [], а категоријално са { }

Исти облик, *-te iru*, у случају глагола *kawaku* означаваће трајање стања, а не трајање радње, као у случају глагола *yomu*. Такође, облик *-ta* који типично означава прошло време, у случају глагола *kawaku* може означавати и промену стања.

Из наведених примера глагола може се закључити да постоји повезаност између лексичког значења речи и њихових граматичких значења, као и да у самом лексичком значењу глагола постоји аспект који ће утицати на њихова граматичка значења. Другим речима, у зависности од типа глагола, исти граматички облик може изражавати другачије граматичко значење.

Повезаност између лексичког и граматичког значења такође можемо посматрати на основу комбинација именица и глагола. Наиме, иста именица означена истом структурном речцом³ у комбинацији са различитим глаголима може демонстрирати различита граматичка значења. Речца *-wo* се у настави јапанског језика пре свега објашњава као речца која изражава функцију директног објекта. Овде ћемо, на основу примера, указати на различита граматичка значења које именице означене њом демонстрирају. На пример, лексичко значење именице *undoujou- iiraiishiie*, *иџерен* може се дефинисати као „*иџерсџана иџерџина за веџбање, иџерџина оиџремљена објекџима за физичко васџиџање*“ или „површина постављена за спортске активности и такмичења“ (Daijisen), а она може изражавати следећа граматичка значења:

undoujou-wo souji suru	undoujou-wo tsukuru	undoujou-wo deru	undoujou-wo tooru	undoujou-wo aruku
чистити игралиште	направити игралиште	напустити игралиште	проћи игралиште	ходати игралиштем
[објекат радње]	[објекат креације]	[полазишна тачка]	[место пролаза]	[путања кретања]

То су граматичка значења објекта на коме се врши радња, објекта креације, полазишне тачке, места пролаза и путање кретања. Може се рећи да комбиновање са различитим глаголима покреће различите значењске аспекте инхерентне истој именици, чак и када је она означена истом структурном речи. Другим речима, граматичко значење речи повезано је са њиховим лексичким значењем, али не може постојати одвојено од контекста, то је значење које се јавља у односу са другим елементима синтагме или реченице.

Будући да лексичко и граматичко значење не постоје одвојено једно од другог, извесно је да постоји и спона која их повезује. Ту спону представља *категоријално значење*. Окуда наводи да „категоријално значење постоји као посредник између лексичког значења и граматичког значења елемената=речи. Категоријално значење је уопштавање лексичког значења унутар граматичке везе и односа“ (Okuda, 1984: 162). Иако Окуда помиње појам категоријалног значења у својим теоријским истраживањима о природи речи, значења и систему језика (Okuda, 1984), не разјашњава га до краја, нити га активно користи у радовима који се баве анализом језичких карактеристика у јапанском језику. Међутим, из његових радова се може закључити да се води методом према коме је у анализи различитих језичких феномена неопходно анализирати однос између лексичких карактеристика речи и њихових граматичких карактеристика, као и односе које речи=елементи унутар реченице или синтагме граде, у сврху уопштавања услова у којима се одређено значење или језичка карактеристика јавља (Okuda, 1960, 1962, 1968-72 и др.). Хајацу се у својим истраживањима надовезује на Окуду и ослања на његове методе, али одлази корак даље, дефинише категоријално значење и уводи га као термин у јапанској лингвистици примењујући га активно у истраживањима, у исто време развијајући методологију изучавања и подучавања језика. Према Хајацу, категоријално значење је заједнички значењски аспект који се може апстраховати унутар

³ Структурне речце у јапанском језику су зависне речи које се додају на именске речи и означавају различите падежне односе.

група речи које демонстрирају исто граматичко значење. То је општи аспект унутар лексичких значења појединих речи који генерише и подржава одређена граматичка својства тих речи (Hayatsu, 2009: 5-6, 2015: 7-14).

Користећи се појмовима лексичког, граматичког и категоријалног значења како их дефинише Хајату, у наредном пододелу применићемо их у анализи карактеристика именица у комбинацији са глаголима.

2.2. Именице означене структурном речцом *-de* у комбинацији са глаголима

Речца *-de* се у настави и уџбеницима јапанског језика наводи као полисемична речца која гради низ значењских односа, међу којима су типични место вршења радње, средство којим се радња врши и узрок, али се не посвећује нарочита пажња дефинисању и уопштавању услова у којима се одређено значење генерише. Овде ћемо употребити концепте граматичког и категоријалног значења у анализи именица означених речцом *-de* у комбинацији са глаголима како бисмо илустровали њихову применљивост у анализи падежних односа у јапанском језику, као и да бисмо указали на важност њихове примене у настави јапанског језика.

У следећем примерима наведене су неке од карактеристичких употреба именица означених речцом *-de*. Када упоредимо низ примера означен са а) и низ примера означен са б), уочава се јасна разлика у граматичким значењима која се издвајају у низу а) у односу на низ б), у коме су наведена разна граматичка значења.

а)

kouen- <i>de</i> hashiru	<u>mise-<i>de</i></u> fuku-wo kau	toshokan- <i>de</i> benkyou suru	jimushitsu- <i>de</i> hataraku
трчати у парку	купити одећу у <u>радњи</u>	учити у библиотеци	радити у канцеларији

б)

hashi- <i>de</i> taberu	samusa- <i>de</i> furueru	<u>taifuu-<i>de</i></u> (uchi- <i>ga</i>) taoreru	oogoe- <i>de</i> naku
јести штапићима	трести се од хладноће	(кућа) се руши <u>услед тајфуна</u>	плакати из свег гласа

Речи се групишу са другим речима и формирају граматичке односе у сагласности са граматичким правилима. Међутим, ова правила не важе за сваку реч појединачно, већ се односе на групе речи које тај граматички однос могу да формирају (Hayatsu, 2009:1). Самим тим, и категоријално значење не постоји само за себе, већ је заједнички значењски аспект који се може изводити у групи речи која демонстрира одређено граматичко значење. У горе наведеном низу а), све именице означене речцом *-de* заједно са глаголима који означавају радњу демонстрирају граматичко значење [места вршења радње]. Овим именицама је заједничко да у себи садрже просторно значење. Према томе, може се рећи да је њихово категоријално значење {простор}. Другим речима, именице означене структурном речцом *-de* које имају категоријално значење {простора}, у комбинацији са глаголима који означавају радњу, демонстрираће граматичко значење [места вршења радње].

Са друге стране, у низу б) можемо да издвојимо граматичко значење средства којим се радња врши, узрока и начина вршења радње. Како бисмо уопштили услове у којима се ова граматичка значења генеришу, навешћемо примере у којима се она јављају. За граматичко значење средства вршења радње, то могу бити следећи примери:

hashi- <i>de</i> taberu	fude- <i>de</i> e-wo kaku	ito- <i>de</i> fuku-wo nuu	naifu- <i>de</i> yasai-wo kiru
јести <u>штапићима</u>	сликати слику <u>четком</u>	зашивати одећу <u>концем</u>	сећи поврће <u>ножем</u>

Уколико овај низ примера упоредимо са примерима који изражавају граматичко значење места вршења радње у низу а), или са примерима као што су „дрхтати *од хладноће*“ или „*плака-ти из свеї ласа*“, можемо закључити да све именице означене речцом -*de* означавају ствар или предмет. Стога се може рећи да је њихово категоријално значење у овом случају {предмет}. Дакле, именице означене структурном речцом -*de* које имају категоријално значење {предмета}, у комбинацији са прелазним глаголима који означавају радњу, демонстрираће граматичко значење [средства вршења радње].

Са друге стране, у наредном низу примера уочавамо граматичко значење [узрока].

samusa- <i>de</i> furueru	taifuu- <i>de</i> (uchi-ga) taoreru	ooyuki- <i>de</i> (dourou-ga) futsuu-ni naru
трести се од хладноће	(кућа) се руши <u>услед тајфуна</u>	(путеви) су непроходни <u>због великог снега</u>

У поређењу са претходно наведеним примерима, овде можемо издвојити значењски аспект {(природне) појавае} као категоријално значење које је повезано са граматичким значењем [узрока]. Другим речима, у случајевима када је категоријално значење именица означених речцом -*de* {(природна) појавае}, а у комбинацији са непрелазним глаголима који изражавају стање, ове именице имаће граматичко значење [узрока]. Карактеристично за овај значењски однос је да су глаголи који га граде непрелазни глаголи који означавају стање, насупрот значењском односу места или средства којим се радња врши.

У следећим примерима, именице означене структурном речцом -*de* означавају граматичко значење [начина вршења радње].

oogoe- <i>de</i> naku	sude- <i>de</i> sakana-wo toraeru	ushiromuki- <i>de</i> unten suru	hadaka- <i>de</i> aruku
плакати из свег гласа	ловити рибу <u>голим рукама</u>	возити (окренут) уназад	ходати го

Заједничко овим именицама је да означавају изглед или стање. Стога се може закључити да именице означене речцом -*de* које имају категоријално значење {стања/изгледа} у комбинацији са глаголима који означавају радњу изражавају граматичко значење [начина вршења радње]. За разлику од претходно описаног значењског односа, глаголи који граде овај однос могу бити и прелазни и непрелазни, али им је заједничка карактеристика да изражавају радњу.

Хајацу се такође бави оваквим именицама, међу којима су још и *hadashi- tōlonoī*, *maekagami-naīunūī naīpreg*, *utsubuse- īōīrбушке*⁴ и др. у комбинацијама са глаголима, те наводи да се оне могу сматрати атипичним именицама јер означавају стање, за разлику од типичних именица које првенствено означавају људе, предмете или појаве, што се огледа и у ограниченом броју падежних односа које могу да граде (Hayatsu, 2015:7).

Наведене употребе именица означених речцом -*de*, у комбинацији са глаголима можемо уопштити на следећи начин:

⁴ Не постоји адекватан превод именицом на српски језик.

именица- <i>de</i> {простор} [место вршења радње]	глагол (прелазни/непрелазни) радња
именица- <i>de</i> {ствар, предмет} [средство вршења радње]	глагол (прелазни/непрелазни) радња
именица- <i>de</i> {(природна) појава} [узрок]	глагол (непрелазни) стање
именица- <i>de</i> {изглед, стање} [начин вршења радње]	глагол (прелазни/непрелазни) радња

Из наведених примера се може закључити да је приликом анализирања одређених значењских односа или конструкција неопходно узети у разматрање природу елемената који их граде, и то пре свега њихова граматичка и лексичка својства, као и њихов однос, које можемо описати користећи се појмовима категоријалног и граматичког значења. На тај начин се могу уопштити и класификовати услови у којима се одређени значењски однос јавља, што сматрамо важним задатком и у изучавању и у настави јапанског језика.

2.3. Синтаксички образац *именица-*ni* именица-*wo* глагол*

У овом делу, рада испитаћемо примену појмова категоријалног и граматичког значења у тумачењу синтаксичких образаца. Наиме, *именица-*ni* именица-*wo* глагол* на површини делује као исти синтаксички образац, али уколико анализирамо категоријално и граматичко значење елемената који га граде, можемо га поделити на типове и уочити различите значењске моделе. Тако се примери у наредна три низа сви могу подвести под образац *именица-*ni* именица-*wo* глагол*, али изражавају различите значењске односе.

а)

<u>hondana-<i>ni</i></u> hon- <i>wo</i> ageru подићи књигу <u>на полицу</u>	<u>osara-<i>ni</i></u> ryouri- <i>wo</i> noseru ставити храну <u>на тањир</u>	<u>kabe-<i>ni</i></u> posutaa- <i>wo</i> haru залепити постер <u>на зид</u>

б)

<u>tomodachi-<i>ni</i></u> hon- <i>wo</i> ageru дати књигу <u>пријатељу</u>	<u>gakusei-<i>ni</i></u> purinto- <i>wo</i> kubaru поделити <u>студентима</u> копије	<u>kyaku-<i>ni</i></u> shouhin- <i>wo</i> hikiwatasu предати производ <u>купцу</u>

в)

<u>tomodachi-<i>ni</i></u> uwasa- <i>wo</i> iu испричати трач <u>пријатељу</u>	<u>gakusei-<i>ni</i></u> kekka- <i>wo</i> shiraseru обавестити <u>студенте</u> о резултатима	<u>douryou-<i>ni</i></u> jouhou- <i>wo</i> tsutaeru пренети информације <u>колеги</u>

У низу а) наведени су примери у којима се конкретна ствар или предмет лепи или приања на одређену површину. Именице означене речцом *-de* садрже и значење површине, али уколико узмемо у обзир и друге примере који граде овај значењски однос, многи од њих у исто време изражавају и конкретну ствар или предмет.⁵ Због тога се њихово категоријално значење може дефинисати као {предмет-површина} и у овом контексту изражавају граматичко значење [места

⁵ На пример, kami-*ni* shiiru-*wo* haru- залепити налепницу на папир, kaban-*ni* fuku-*wo* ireru- ставити одећу у торбу, doresu-*ni* ribbon-*wo* tsukeru- ставити машну на хаљину и др.

приањања]. Категоријално значење именица означених структурном речцом *-wo* је {ствар, предмет}, а њихово граматичко значење је [објекат]. У комбинацији са прелазним глаголима који означавају радњу и имају значење адхезије или приањања⁶, формирају синтаксички образац који изражава адхезију.

Са друге стране, иако у низу б) именице означене структурном речцом *-wo* такође имају категоријално значење {ствари, предмета} и граматичко значење [објеката], именица означена структурном речцом *-ni* има категоријално значење {особе}, а њено граматичко значење може се дефинисати као [прималац]. У том случају, у комбинацији са прелазним глаголима који означавају радњу, а садрже значењски аспект давања, оне граде синтаксички образац који изражава давање.

Коначно, у низу в) именице означене структурном речцом *-ni* такође имају категоријално значење {особе}, али категоријално значење именице означене структурном речцом *-wo* више није конкретно, већ означава {информације}. У комбинацији са прелазним глаголима који означавају радњу говорења, ове именице имаће граматичко значење [примаоца информација] и [садржаја преноса] и градиће синтаксички образац који означава пренос информација.

Ови синтаксички обрасци могу се уопштити на следећи начин:

именица- <i>ni</i> {предмет-површина} [место приањања]	именица- <i>wo</i> {ствар, предмет} [објекат]	глагол (прелазни) радња: адхезија
именица- <i>ni</i> {особа} [прималац]	именица- <i>wo</i> {ствар, предмет} [објекат]	глагол (прелазни) радња: давање
именица- <i>ni</i> {особа} [прималац информација]	именица- <i>wo</i> {информација} [садржај преноса]	глагол (прелазни) радња: пренос информација

На основу наведених примера може се закључити да је категоријално значење елемената који чине одређену конструкцију повезано не само са њиховим граматичким значењем, већ и са целокупним значењем које та конструкција има, те да га је корисно укључити у анализу и уопштавање услова у којима се одређено значење јавља. Такође, у наведеним моделима синтаксичких образаца се може уочити и градација од конкретног ка апстрактном значењу. Наиме, што су елементи који се комбинују са глаголима апстрактнији, то је апстрактније и значење обрасца који граде, што говори да се појмови категоријалног и граматичког значења могу употребити и у сврху тумачења полисемије или метафоричког преноса значења.

2.4. Полисемија сложених глагола

У овом делу рада размотрићемо примену појмова категоријалног и граматичког значења у тумачењу полисемије сложених глагола, а на примеру сложеница *īlaŋol 1+īlaŋol komi*.

Сложени глаголи су веома продуктиван механизам грађења речи у јапанском језику, а будући да не постоје у српском језику, често представљају изазов за усвајање и активну употребу говорницима којима је српски матерњи језик. Због тога је њихово подучавање важан задатак у настави јапанског језика, а појмови категоријалног и граматичког значења могу бити од користи

⁶ О значењском односу адхезије говоре и Хајацу (Hayatsu, 2009: 24, 2015: 11-12) и Окуда (Okuda, 1968-72: 27-31), иако се користе различитим терминима.

у анализи њихових карактеристика и вишезначности, као и у уопштавању услова под којима се одређено значење јавља.

Химено (Himeno: 1999, 2001) је аутор једног од најзначајнијих истраживања у јапанској лингвистици које се бави структуром и употребом сложених глагола. У истраживању се појединачно бави и сложеницама са глаголом *-komi*⁷, делећи их у две велике групе: једну која означава **крећиање унутра** (*ochikomi*- *ућасџи*, *shimikomi*- *џрогреџи*, *tobikomi*- *ускочиџи* и др.) и другу која означава **сџеџен џроџресије** (*kangaekomi*- замислити се, *oikomi*- остарити и др.) (Himeno, 1999: 59–82). У овом истраживању дата је исцрпна анализа значења глагола сложених са глаголом *-komi*, али је фокус првенствено на значењу које овај глагол доноси сложеним глаголима. Такође, Химено се не бави појавом вишезначности истог глагола, што сматрамо једним од значајних задатака за разумевање и усвајање сложених глагола у јапанском језику.

Узмимо за пример глагол *ochikomi*- *ућасџи*. Он у своме основном значењу има лексичко значење „*ућасџи у (затворени) џросџор*“, али његово изведено значење је „*досџеџи у неџовољну сџџуацију*“.

а) основно значење

<i>ana-ni ochikomu</i>	<i>suisou-ni ochikomu</i>	<i>umi-no naka-ni ochikomu</i>	<i>puuru-ni ochikomu</i>
пасти у рупу	упасти у резервоар са водом	упасти у <u>море</u>	упасти у базен

У овом значењу, именица означена речцом *-ni* има категоријално значење {затвореног простора}, а граматичко значење [исходишта кретања]. *Ochikomi* увек означава радњу која није под контролом воље субјекта. Изведено значење глагола *ochikomi* такође формирају непрелазни глаголи који се не комбинују са структурном речцом *-wo*, те самим тим не изражавају граматичко значење [објекта]⁸. У свом основном значењу, овај глагол има конкретно значење и изражава физички аспект радње. У изведеном значењу, *ochikomi* има апстрактно значење и у вези са њим се може посматрати метафорички пренос значења од конкретног ка апстрактном.

Навешћемо примере глагола *ochikomi* са значењем „*досџеџи у неџовољну сџџуацију*“:

б) изведено значење

<i>kodoku-ni ochikomu</i>	<i>dondumari-ni ochikomu</i>	<i>furina tachiba-ni ochikomu</i>
пасти у усамљеност	доспети у џорсокак	доспети у <u>неповољан положај</u>

У овом низу, категоријално значење именица означених речцом *-ni* има категоријално значење {стања}, а њихово граматичко значење је [резултат промене стања]. Глагол у овом случају означава промену стања и такође изражава ситуацију која није под контролом воље субјекта.

Када именица означена структурном речцом *-ni* нема конкретно просторно значење и значење самог глагола ће се променити и биће апстрактно.

Наиме, можемо уочити да се променом категоријалног и граматичког значења елемената са којима се исти глагол комбинује мењају и његова значења, која се развијају од конкретних ка апстрактним. Другим речима, на основу представе коју овај глагол изражава када означава конкретну радњу, његово значење се проширује на апстрактне садржаје.

Химено глагол *ochikomi* помиње само у групи глагола која означава **крећиање унутра**, највероватније сматрајући да се и његово изведено значење може подвести у ту групу, будући да под *затвореним џросџором* класификује и „апстрактну област која постоји у свести људи“ (Himeno, 1999: 62). Међутим, становиште овога рада је да изведено значење овог глагола изражава „*џромену од нормалној или уобичајеној сџања ка неџожељном сџању*“. Другим речима, у изведеном

⁷ Глагол *-komi* се више не користи самостално у савременом јапанском језику, али гради велики број сложених глагола.

⁸ Сложени глаголи се углавном комбинују по принципу прелазних са прелазнима, а непрелазних са непрелазнима, али глагол *komi* је изузетак томе јер може креирати и прелазне и непрелазне сложенице. (Himeno, 1999: 59).

значењу овај глагол изражава промену стања и у том смислу је можда ближи глаголима који означавају *сћейен* *пропресије* у подели чији је аутор Химено.

Основно и изведено значење глагола *ochikomu* можемо уопштити на следећи начин:

именица- <i>ni</i> {затворен простор} [исходиште кретања]	<i>ochikomu</i> (непрелазни) {радња: кретање унутра}
именица- <i>ni</i> {стање} [резултат промене стања]	<i>ochikomu</i> (непрелазни) {промена стања}

За следећи пример у тумачењу полисемије глагола узећемо глагол *tsumekomu*- *уїураїти*, *нагураїти*. У својој основној употреби, овај прелазни глагол има лексичко значење „*сїавиїти мноїо сїівари у предметї са наменом оглаїања сїівари*“ и тада означава конкретну радњу.

а) основно значење

<i>kaban-ni fuku-wo tsumekomu</i> нагурати одећу у <u>торбу</u>	<i>hako-ni shorui-wo tsumekomu</i> нагурати документе у <u>кутију</u>	<i>obentou-ni gohan-wo tsumekomu</i> нагурати пиринач у <u>кутију за ручак</u>

У овом значењу, именице означене структурном речи *-ni* имају категоријално значење {предмета}, а њихово граматичко значење је [место приањања]. Именице означене структурном речцом *-wo* такође имају категоријално значење {предмета}, а њихово граматичко значење је [објекат]. Дакле, у случајевима када се овај глагол комбинује са именицама које имају конкретно значење и његово значење ће бити конкретно.

Међутим, уколико се исти глагол комбинује са другачијим елементима, његово значење ће се променити. Такво је лексичко значење „*їодучаваїти (на силу)*“, апстрактно значење изведено од основног значења глагола *tsumekomu*.

б) изведено значење

<i>gakusei-ni chishiki-wo tsumekomu</i> усаїивати <u>студентима</u> знање	<i>seito-ni jouhou-wo tsumekomu</i> усаїивати <u>ученицима</u> информације	<i>seito-ni eitango-wo tsumekomu</i> подучавати <u>ученике</u> енглеским речима

У овом значењу, именице означене структурном речцом *-ni* више не означавају предмете већ особе, па тако можемо дефинисати и њихово категоријално значење. Оне овде демонстрирају граматичко значење [примаоца информација]. Именице означене структурном речцом *-wo* имају категоријално значење {информација}, а њихово граматичко значење је [садржај преноса]. У овом значењу глагол *tsumekomu* означава пренос информација и његово значење је апстрактно.

Основно и изведено значење глагола *tsumekomu* можемо уопштити на следећи начин:

именица- <i>ni</i> {предмет-површина} [место приањања]	именица- <i>wo</i> {ствар, предмет} [објекат]	<i>tsumekomu</i> (прелазни) радња: адхезија
именица- <i>ni</i> {особа} [прималац информација]	именица- <i>wo</i> {информације} [садржај преноса]	<i>tsumekomu</i> (прелазни) радња: пренос информација

У наведеним примерима се, као и код глагола *ochikomu*, може уочити метафорички пренос значења од конкретнoг ка апстрактнoм, у зависности од тога са каквим елементима се глагол комбинује. И у конкретнoм и у апстрактнoм значењу глагол *tsumekomu* садржи конотацију претеране радње, радње која се врши на силу, што је специфични значењски аспект који овој глаголској сложености доноси глагол *-komi*.

Истраживања о сложеним глаголима у јапанском језику баве се превасходно односом *īaō-la 1* и *īaō-la 2*, што је свакако један од веома важних задатака у њиховом изучавању. Међутим, ове сложености се често не могу свести на прост збир значења глагола који их граде, те их је због тога потребно посматрати и као самосталне лексичке јединице, које садрже и себи својствено, специфично значење. Овакав приступ истраживању сложених глагола може се применити и у настави јапанског језика у сврху лакшег усвајања њихове вишезначности.

3. ЗАКЉУЧАК

У овом раду анализирали смо карактеристике именица и глагола у јапанском језику користећи се појмовима лексичког, граматичког и категоријалног значења. Илустровали смо начин на који ови појмови могу бити путоказ ка тумачењу вишезначности, као и уопштавању и категоризацији синтаксичких образаца. Овим приступом указали смо на важност тумачења повезаности лексичких и граматичких карактеристика речи као саставних елемената језичких структура. Сматрамо да овакав приступ може имати широку примену, не само у истраживању, већ и у настави јапанског језика, с обзиром на то да се ослања на концепте који су разумљиви и општеприхваћени како у граматици и лингвистици, тако и међу студентима филологије. Поред тога, будући да се описани концепти могу применити и у анализи других језика, сматрамо да могу бити од користи у контрастивној анализи, што ће бити предмет будућих истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Okuda, Yasuo (1960 [1983]). Wokakuno katachiwo toru meishito doshitono kumiawase (Комбинације именица означених структурном речцом *-wo* са глаголима). In: *Nihongo bunpo- rengo ron* (Genogaku kenkyukai eds.). Tokyo: Mugishobo, 151-279
- Okuda, Yasuo (1962 [1983]). Nikakuno katachiwo toru meishito doshitono kumiawase (Комбинације именица означених структурном речцом *-ni* са глаголима). In: *Nihongo bunpo- rengo ron* (Genogaku kenkyukai eds.). Tokyo: Mugishobo, 281-323
- Okuda, Yasuo (1968-72 [1983]). Wokakuno meishito doshitono kumiawase (Комбинације именица означених структурном речцом *-wo* са глаголима). In: *Nihongo bunpo- rengo ron* (Genogaku kenkyukai eds.). Tokyo: Mugishobo, 21-149
- Okuda Yasuo (1984). *Kotobano kenkyu- josetsu* (Истраживање језика- Увод). Tokyo: Mugi shobo.
- Hayatsu, Emiko (2008). Hitomeishto doushitono kumiawase (shiron)- rengono taiputo sono taikai (Комбиновање именица са значењем човека и глагола- врсте колокација и њихов систем). Gogaku kenkyujo ronshu 13 (*Journal of the Institute of Language Research*). Tokyo University of Foreign Studies, 43-76.
- Hayatsu, Emiko (2009). Goito bunpou no kakawari- kategorikaruna imi (Повезаност лексике и граматике- категоријално значење). *Seidaigaku nihon kenkyu 6* (*Chengchi Journal of Japanese Studies*). National Chengchi University Department of Japanese, 1-70.
- Hayatsu, Emiko (2015). Kategorikaruna imi- sono seishitsuto goi shido, bunpo shido (jo) (Категоријално значење- његова природа и подучавање лексике и граматике (1)). *Tokyo gaikokugo daigaku ronshu* (*Area and culture studies*). Tokyo University of Foreign Studies, 1-33.
- Hayatsu, Emiko (2016). Kategorikaruna imi- sono seishitsuto goi shido, bunpo shido (ge) (Категоријално значење- његова природа и подучавање лексике и граматике (1)). *Tokyo gaikokugo daigaku ronshu* (*Area and culture studies*). Tokyo University of Foreign Studies, 1-20.

- Hayatsu, Emiko (2020). Bunpoto goiwo tsunagu mono- kategorikaruna imi (Појам који повезује лексику и граматiku- категоријално значење). Hayatsu Emiko sensei gotaishoku kinen saishu kogi (Завршно предавање проф. Емико Хајацу поводом одласка у пензију). Tokyo University of Foreign Studies, 1-16.
- Himeno, Masako (1999). *Fukugo doshino kozoto imiyoho* (Структура и семантичка употреба сложених глагола). Tokyo: Hitsuji shobo.
- Himeno, Masako (2001). Fukugo doshino seishitsu (Особине сложених глагола). *Nihongogaku* 20 (8). Meijishoin, 6-14.
- Miyajima, Tatsuo (2005). Rengoronno ichiduke (Позиционирање теорије колокација). *Kokubungaku kaishakuto kansho* 70 (7). Shinbundo, 6-33.

РЕЧНИЦИ

- Daijirin (1990). Tokyo: Sanseido
- Daijisen (1995). Tokyo: Shogakukan
- Shincho kokugo jiten: gendaigo, kogo (1965). Tokyo: Shinchosha

LEXICAL, GRAMMATICAL AND CATEGORICAL MEANING IN THE ANALYSIS OF JAPANESE LANGUAGE CHARACTERISTICS

Summary

This paper explores the characteristics of the Japanese language through an analysis employing the concepts of lexical, grammatical and categorical meaning as outlined in Hayatsu (2009, 2015, 2016). Specifically, it examines how words function as elements within sentences or syntactic structures, possessing both lexical and grammatical meanings, with these two aspects showing correlation. This correlation is believed to arise from the *categorical meaning* of words. Grammatical meaning refers to the grammatical traits displayed by a word in a particular grammatical form, in relation to other words. Categorical meaning, on the other hand, refers to the common semantical aspect discernible among groups of words that exhibit the same grammatical meaning. Through the application of these conceptual frameworks, the paper aims to generalize the conditions under which various characteristics of Japanese language manifest. It illustrates such generalizations through examples involving nouns in combination with verbs, syntactic patterns like *noun-ni noun-wo verb*, and the polisemic features of compound verbs. Moreover, the paper underscores the significance of applying these concepts and approaches in the teaching of Japanese language as a second language. By doing so, it argues, students can better grasp the language with a deeper understanding of its structure and usage.

Keywords: Lexical meaning, grammatical meaning, categorical meaning, syntactic structures, the Japanese language

Sanja Joka
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology
sjoka9@gmail.com

Вања Миљковић – Ана Миленковић

КАУЗАЛНИ СЦЕНАРИО ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

У раду се анализира каузална структура глагола из домена емоционалности у савременом српском језику, у моделу каузалне суперсхеме, који претпоставља да сви глаголски лексикализовани догађаји на апстрактнијем плану почивају на заједничкој каузалној логици. Аутори су прво представили сам модел каузалне суперсхеме, а потом у њему дефинисали семантичке улоге емоционалних глагола: Проузрокивач емоције, Стимулус емоције, Доживљавач стимулуса, Емоција, Доживљавач емоције, Тема емоције. Анализа је показала да су те семантичке улоге утемељене на каузалним актантама који се у конституентској структури предикације ишчитавају одговарајућим синтаксичким средствима. Тако субјекат емоционалних глагола може означавати Проузрокивача (пуни или ослабљени Агенс – *Марко је разочарао Ивану*), Стимулус (Пред-Трајектор – *Киша је разочарала Ивану*, *Марко се не дођада Ивану*) или Доживљавача стимулуса (Пред-Оријентир – *Ивана се разочарала збој Марковој ђонашања / збој кише*). Прави објекат, са друге стране, представља Доживљавача емоције (адлативни Оријентир – *Марко је разочарао Ивану*), саму Емоцију (Трајектор – *Ивана осећа разочарење*) или Тему емоције (микрoзона адлативног Оријентира – *Ивана ђрезире Марка*). У анализи је показано и како се другим синтаксичким средствима ишчитавају семантичке улоге које у каузалној структури нису носиоци профила (односно – немају статус субјекта и правог објекта). Тако, рецимо, непрофилisана Тема емоције кореспондира са дативом (*Ивана се обрадовала Марку*) и предлошко-падежним конструкцијама аблативног или адлативног типа (*Ивана се заљубила у Марка*, *Ивана зазире од Марка*), док код неких глагола непрофилisани Стимулус може бити изражен генитивом (*Ивана се ђлаши Марка*) или инструменталом (*Марко је наљутђо Ивану својђм ђонашањђм*; *Ивана се ђноси Марковђм усђехом*). Циљ истраживања је дати потпунији опис каузално-емоционалног сценарија и идентификовати граматичка средства којима се ишчитавају сегменти заједничке каузалне логике ових догађаја.

Кључне речи: емоционални глаголи, каузална суперсхема, когнитивна лингвистика, аргументска структура, транзитивност, рефлексивност, српски језик

1. УВОД

Истраживања лексике из домена емоција представљају место пресека лингвистике и других наука, пре свега психологије. Како је реч о апстрактној лексици која се опире традиционалној структуралистичкој методи компоненцијалне анализе, интересовање за њу је изузетно порасло са развојем когнитивне лингвистике, поготово са популаризацијом теорије прототипа и теорије појмовних метафора у лексикологији (уп. Драгићевић 2008, 89). Примећујемо, притом, да су придеви и именице, као лексеме које директно указују на емоцију (*ђуђа, сређа, ђуђња...*) или нечије емоционално стање (*ђђужан, сређан, ђуђ...*), чешће били предмет језичких анализа него глаголи (в. нпр. Lakoff–Kövecses 1983; Шаховский 1987; Бабенко 1989; Драгићевић 2001; Косановић 2016 и др.). Један од разлога за то јесте и сама комплексност глаголске семантике – будући да се глаголима именују догађаји, у њима емоционалност долази испреплетана са каузалношћу, па се у анализи семантичко-лексички план додирује са синтаксичко-граматичким питањима. Посматрањем међусобних односа у које улазе учесници догађаја означеног емоционалним глаголом могу се

¹ Рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 5.2.2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

стећи нови увиди у вишесмерност која се међу њима остварује – *доживљавање, ђимање, изазивање* или *ђреношење* емоција. У досадашњим истраживањима која су обухватала и питања у вези са емоционалним глаголима сам догађај исказан глаголом анализиран је из више теоријско-методолошких перспектива, са фокусом на различитим аспектима глаголске семантике (уп. Васиљев 1981; Levin 1993; Штрбац 2006, 2012; Миленковић 2015, 2021; Миљковић 2017, 2018 и др.).

Семантиком емоционалних глагола у савременом српском језику бавила се А. Миленковић (Миленковић 2017, 2021а, 2021б), која је показала да постоји више језичких, али и ванјезичких критеријума који утичу како на разумевање глаголског значења, тако и на њихову семантичку класификацију. Први ниво класификације која је у студији Миленковић (2017) детаљно разрађена подразумева поделу емоционалних глагола на *ђраве* емоционалне и емоционално-експресивне. Прави емоционални глаголи су они којима се означава успостављање или постојање неке емоционалне релације (нпр. *завољети, вољети, мрзети*), док су емоционално-експресивни они који се односе на испољавање емоције (нпр. *беснети, жалити се, бунити се, засмејати се, ђраснути, ђоробадити се, махнитити, снебивати се, осмехивати се, раслакаити се, уздрхити* и др.).

Прави емоционални глаголи могу се, потом, поделити на *ђримарно*-емоционалне и *секундарно*-емоционалне, у зависности од тога да ли се емоционална значења реализују као примарна, или се механизмима полисемије развијају као секундарна. Даље, они могу бити емоционално-активни и емоционално-пасивни, према томе да ли се глаголом означава узроковање емоције или се означава емоционално стање (доживљај) самог субјекта.

Семантика емоционално-активних глагола реализује се у два смера: а. изазвати/изазивати емоцију у себи самоме (емоционално-активни глаголи – *ка себи*, нпр. *ђешити се, охрабривати се, кудити се, ђрекорити се* и др.) и б. изазвати/изазивати емоцију у другоме (емоционално-активни глаголи – *ка другоме*, нпр. *ђадити се, смучити се, дођађати се, свиђати се* (некоме), *бринути, изнервирати, ђлашити, насмејати, рађовати, усређити* (некога) и др.). Субјекат ових глагола може означавати саму особу која изазива емоцију или пак неки специфични облик њеног понашања (*Марко је изнервирао Ивану, Маркове речи су изнервирале Ивану*), а интенционалност изазивања емоције често је условљена ширим контекстом (уп. *Марко је својим ђохвалама Ивану ођађио филм : Марко је злурађим коментђарима Ивану ођађио филм*).

Основно значење емоционално-пасивних глагола може се свести на општу дефиницију: *осетити/осеђати радост, ђуђу, стђрах, ђуђињу или ђађење*, те се у основи њихове семантичке класификације налази критеријум припадности једној од пет примарних емоција: *радости* (*веселити се, вољети, заљубити се, нађати се, орасђоложити се* и др.), *туђе* (*ђеђримирати се, жалити, жалосити се, очађавати, ђуђовати, ђађити* и др.), *страха* (*бринути, стђраховати, ђлашити се, бођати се, зађирати, стђрейети* и др.), *ђутње* (*беснети, ђуђити се, ђневити се, мрзети, нађуђити се, срђити се, рађесити се* и др.) или *гађења* (*ђађити се, ђнушати се, зђађити се, зђнушати се*).²

Ми ћемо се у овом истраживању бавити питањем синтаксичких ликова емоционалних глагола, односно каузалном семантиком која се налази у залеђини њиховог аргументског формата. У наставку рада представимо модел каузалне суперсхеме, а затим ћемо, у оквиру тог модела, дефинисати семантичке улоге емоционалних глагола. Циљ нам је да дамо што потпунији опис каузално-емоционалног сценарија и идентификујемо граматичка средства којима се ишчитавају сегменти заједничке каузалне логике емоционалних догађаја. Грађа коју ћемо у анализи користити представља део грађе на којој је заснована студија Миленковић 2017. Ограничили смо се на *ђраве* емоционалне глаголе код којих се емоционално значење остварује као *ђримарно* (реч је о 546 глагола, међу којима 242 глагола спада у емоционално-активне, а 304 у емоционално-пасивне).

² Како наводи Миленковић (2017, 2021) постоје и *секундарно*-емоционални глаголи, код којих се емоционално значење реализује механизмима полисемије, пре свега лексичком метафором (нпр. *букђети, венути, ђрсити се, ђрмеђи, кидати се, кийети, ђланути, хлађити се, озарити се, разведђити се* и др.).

2. МОДЕЛ КАУЗАЛНЕ СУПЕРСХЕМЕ

Каузална суперсхема представља теоријски модел у коме се анализира каузална структура глаголског значења и њена повезаност са синтаксички реализованим глаголским аргументима. Модел је развијен у истраживању глаголских префикса у српском језику (Миљковић 2023), како би се уочила семантичка залеђина синтаксичког лика у коме се глаголско значење остварује и потом у њој детектовао значењски удео самог префикса. Модел је настао у когнитивнолингвистичким оквирима, а наслања се на Лејкофову теорију идеализованих когнитивних модела (1987), Талмијеву динамику сила (2000), Крофтов каузални ланац (2012), Ланакерову когнитивну граматику (1987)³ и Фоконијеову и Тарнерову идеју о семантичким компресијама у склопу теорије појмовних интеграција (2002). Сам термин *суперсхема* који указује на високоапстрактни ниво граматичких категорија преузет је из Грејдијеве теорије примарних метафора (1997; 2008) – Грејди овај појмовни ниво разликује од сликовносхематског и показује да изворни и циљни домен примарних метафора деле исту суперсхематску базу. Основна идеја на којој се модел каузалне суперсхеме заснива јесте да у позадини глаголског значења мора постојати сложена каузална структура која нам омогућава да разумемо догађајну логику, али која је сувише комплексна за директну синтаксичку пројекцију, па се пре граматичког кодирања мора компресовати у једноставнији, лакше ишчитљиви оквир.

Каузална суперсхема представља схематску структуру коју чине каузални актанти – апстраховане догађајне улоге, очишћене од семантичких наноса појединачних искуствених домена, односно апстраховане до нивоа који омогућава њихово уочавање у развоју глаголских догађаја без обзира на специфичности које различити стварносни домени носе (в. Миљковић 2023, 83–119). Она, стога, представља идеализовани когнитивни модел догађајне каузалности – пакет општег колективног знање о каузалној логици догађаја на високоапстрактном, граматичком (суперсхематском) нивоу. Актанти су организовани у три поља – агентативно, медијално и резултативно. У агентативном пољу се дефинише типични Агенс, који представља интеграцију два актанта, Иницијатора, који је носилац дејствене интенције, и Реализатора, који је носилац самог дејства.⁴ Медијално поље садржи две групе актаната којима је заједничко то што учествују у претварању дејства у промену. То су Омогућивачи, бочни актанти преко којих се дејственост Агенса остварује као његов конкретни утицај, и Пермисори, чији отпор промени мора бити надвладан да би се догађајни резултат остварио. У последњем пољу – резултативном, формирају се коначни догађајни резултати, односно носиоци остварених промена: елемент чији је положај догађајем промењен назива се Трајектор (елемент који је променио физички положај или који је почео да постоји или нестao и сл.), а елементи чији је садржај након догађаја другачији дефинисани су као аблативни и адлативни Оријентери (домени који су позитивно или негативно афектирани променом Трајекторовог положаја).

Како је структура каузалне суперсхеме богата и незгодна за директну синтаксичку пројекцију, она се компресује у једноставнији и синтаксички лакше ишчитљиви формат – аргументски оквир. Аргументски оквир садржи четири актанта, који могу бити организовани на два начина (в. дијаграме). Кључни актанти аргументског оквира су Каузатор и Резултатор, који одсликавају активни профил каузалне суперсхеме – на позицију Каузатора долази каузално најдубљи активни актант суперсхеме, док место Резултатора попуњава носилац профила резултативног поља. Ако су Каузатор и Резултатор одељени у аргументском простору, глагол има прелазни или рефлексивни карактер (Каузатор се реализује као номинатив, Резултатор као акузатив, а ако су актерски из-

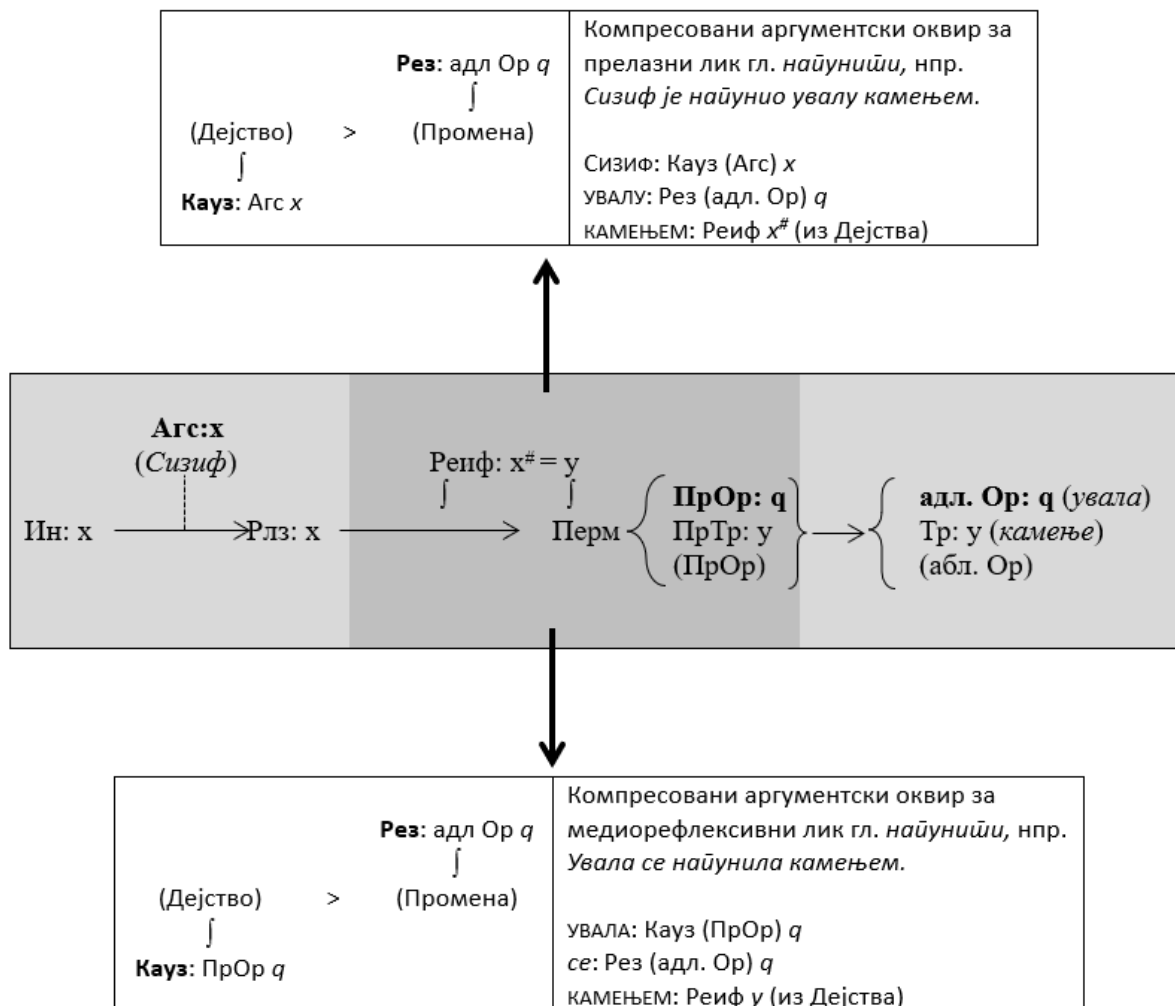
³ Термини Трајектор и Оријентир преузети су од Ланакера, али са нешто суженијим значењем – они у моделу каузалне суперсхеме упућују само на типове актаната у резултативном пољу. Дистинкција *фигура* – *позагина*, која се понекад у литератури готово изједначава са дистинкцијом *трајектор* – *оријентир*, значајна је у раздвајању актаната унутар истог каузалног поља. Трајектор је, тако, фигура у резултативном пољу, док је Оријентир његова позадина (в. табелу 1.).

⁴ Називе каузалних актаната (Агенс, Реификатор, Трајектор и др.) и семантичких улога (нпр. Доживљавач, Стимулус, Емоција и сл.) писаћемо великим почетним словом, будући да су неки од тих назива истовремено и термини са ширим спектром употребе (нпр. *трајектор*, *оријентир*, *промена*, *дејство*, *емоција*, *стимулус*).

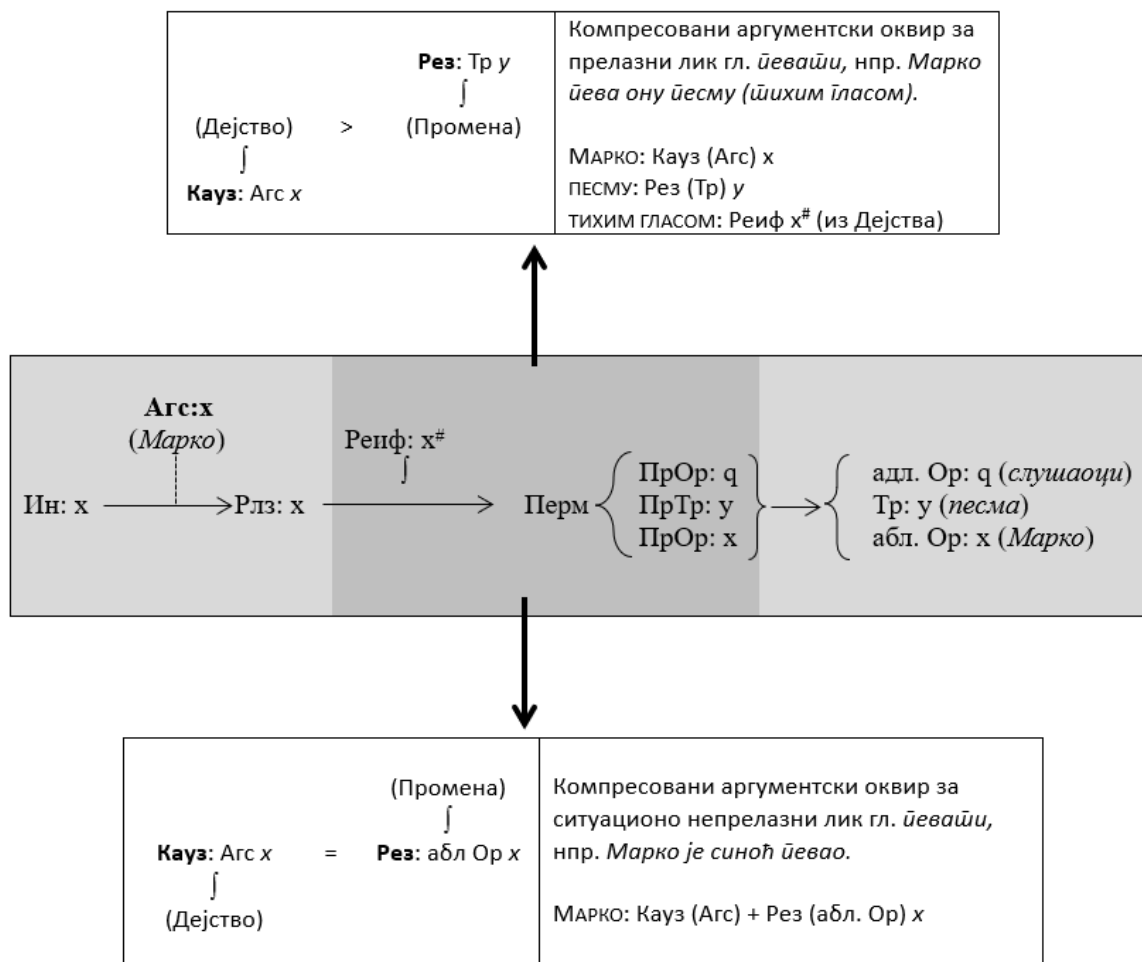
једначени, уместо акузатива се појављује партикула *се*). Ако су пак апсолутном компресијом Каузатор и Резултатор стопљени у једну сложену улогу, глаголско значење је упојмљено као непрелазно. Друга два актанта аргументског оквира (Дејство и Промена) немају директну пројекцију, али у себи сабирају све остале актанте суперсхеме и тиме омогућавају да додатним граматичким средствима (беспредлошким дативом, инструменталом и генитивом, као и предлошко-падежним конструкцијама) неки од њих буду ишчитани. Инвентар синтаксичких средстава којима се ишчитавају каузални актанти (према Миљковић 2023) сумиран је у доњој табели.

суперсхематски каузални актант	могуће синтаксичко ишчитавање	пример експонирања
Агенс (Иницијатор + Реализатор)	номинатив (носилац профила)	<u>Марко</u> је извадио поклон на сто.
ослабљени Агенс, само Иницијатор		<u>Марко</u> се шиша код фризера.
ослабљени Агенс, само Реализатор		<u>Марко</u> се посекао док је чистио јабуку.
примарни Реификатор (тип Омогућивача наслоњен на Агенса, фигура у омогућивачком потпољу)	инструментал	Марко је чистио јабуку <u>ножом</u> .
примарни Кондуктор (тип Омогућивача наслоњен на Агенса, позадина у омогућивачком потпољу)		Марко трчи <u>стазом</u> .
Пред-Трајектор (тип Пермисора – фигура у пермисивном потпољу)	номинатив (носилац профила медијалних догађаја); ако није профилисан, у неким случајевима – беспредлошки генитив	<u>Флека</u> се појавила на зиду. <u>Вино</u> се просуло по поду. Напио се <u>вина</u> .
Пред-Оријентир (тип Пермисора – позадина у пермисивном потпољу)	номинатив (носилац профила медијалних догађаја)	<u>Зид</u> се ољуштио.
секундарни Реификатор (наслоњен на профилисаног Пермисора)	инструментал	Лопта се котрља <u>великом брзином</u> .
секундарни Кондуктор (наслоњен на профилисаног Пермисора)		Лопта се котрља <u>стазицом</u> .
Трајектор – носилац промене положаја, фигура у резултативном пољу	акузатив (носилац профила)	Марко је извадио <u>поклон</u> из торбе на сто. Марко је огулио <u>кору</u> са јабуке. Марко је даровао <u>поклон</u> Ивани.
аблативни Оријентир – носилац негативне промене садржаја, позадина у резултативном пољу	акузатив (носилац профила); ако није носилац профила – предлошко-падежна конструкција или беспредлошки датив	Марко је огулио <u>јабуку</u> . Марко је огулио кору <u>са јабуке</u> . Марко је украо књигу <u>Ивани</u> (=“од ње“).

адлативни Оријентир – носилац позитивне промене садржаја, позадина у резултативном пољу	акузатив (носилац профила); ако није носилац профила – предлошко-падежна конструкција или беспредлошки датив	Марко је осликао <u>зид</u> . Марко је даровао <u>Ивану</u> поклоном. Марко је извадио поклон из торбе <u>на сто</u> . Марко је даровао поклон <u>Ивани</u> .
Табела 1. Суперсхематски каузални актанти и примери њиховог синтаксичког уобличења		

Дијаграм 1. Развијена каузална суперсхема глагола *најуниџи* и његова два аргументска оквира настала компресовањем каузалне суперсхеме (прелазни и медиорефлексивни оквир)

Дијаграм 2. Развијена каузална суперсхема глагола *Њеваји* и његова два аргументска оквира настала компресовањем каузалне суперсхеме (прелазни и ситуационо-непрелазни оквир)

3. СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ И КАУЗАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНИ СЦЕНАРИО

Питање инвентара семантичких улога којима се могу описати догађаји из домена емоционалности заокупља пажњу истраживача који се баве семантичком анализом глаголских аргумената. Левин, у својој семантичко-синтаксичкој класификацији енглеских глагола као посебну групу издваја тзв. психолошке глаголе (1993, 188), за које примећује да обично имају два аргумента, која означава као Доживљавача и Стимулус. Крофт (2012, 233) у разматрањима начина концептуализације каузалног поретка догађаја говори и о тзв. менталним догађајима, у које спадају когниција и перцепција, а који могу бити језички структурирани на два начина – или Доживљавач усмерава пажњу ка Стимулусу, или Стимулус изазива реакцију код Доживљавача – што се одражава на семантички однос субјекта и објекта. Такво запажање прати Дотијеву констатацију (1991, 579) да различити глаголи који се могу односити на исто емоционално стање могу другачије аргументски организовати догађај – тако и код глагола *like* и код глагола *please* субјекат има по једну импликацију Дотијевог Прото-Агента, али су оне различите, у првом случају то је импликација осећајности, у другом то је импликација узроковања реакције. Поред Доживљавача и Стимулуса, у литератури се као битна семантичка улога за опис емоционалних предикација често издваја и Тема или Мета емоције (Oberländer и др. 2020; Campagnano и др. 2022).

Иако на први поглед изгледа да су Доживљавач, Емоција и Стимулус довољни за разматрање начина граматичких концептуализација емоционалних догађаја, пажљивије разматрање следећих примера нам показује да у обзир треба узети и каузални положај релевантних актаната.

1. *Марко је наљутио Ивану својим понашањем.*
2. *Марково понашање је наљутило Ивану.*
3. *Ивана се наљутила на Марку.*
4. *Ивана осећа љутињу према Марку.*
5. *Неко је најујдао Ивану на Марку.*

6. *Ивана воли реј-музику.*
7. *Реј музика се дојдао Ивани.*
8. *Неко је наложио Ивану на реј музику.*

У првој групи примера реч је о емоцији љутње, у другој о емоцији допадљивости. Јасно је да је Ивана у свим примерима Доживљавач, без обзира да ли се изражава номинативом, акузативом или дативом. У примеру (4) Емоција добија директну синтаксичку пројекцију – изражава се као прави објекат глагола *осећати*. Питање је шта има вредност Стимулуса? У примерима (2) и (7) субјекат именује појаву која изазива емоционалну реакцију, па за номинативни конституент може рећи да ту сигурно представља Стимулус емоције (*Марково понашање, реј музика*). Да ли пак аниматни субјекат у примеру (1) – сам *Марко*, такође има вредност Стимулуса? Рекли бисмо да у том случају Стимулус може бити означен инструменталом (*Марко својим понашањем*), али да сам субјекат ипак има каузално дубљу интерпретацију – он је, заправо, Агенс који узрокује појаву Стимулуса који доводи до развијања Емоције. У том смислу, оправдано је да инвентар семантичких улога проширимо раздвајањем Стимулуса и Проузрокивача емоције. Неки глаголи, као *најујдати* и *наложити*, врло јасно показују да је ова дистинкција неопходна. Питање које се сада намеће јесте да ли је *Марко* Проузрокивач и у примерима као (3) и (4) – када је граматички упојмљен не као субјекат већ кроз ППК адлативне семантике. Ова конструкција свакако пресупонира да је *Марко* урадио нешто што је наљутило Ивану, али она сама у први план поставља факт да Ивана, као Доживљавач, у свом менталном домену емитује осећање љутње које је усмерено ка њеној менталној представи о Марку. Слично је и у другој групи примера: када је *реј музика* субјекат, јасно је да има вредност Стимулуса, али када је у позицији правог објекта, реч је о Теми емоције, која је на претходном каузалном нивоу била Стимулус. Глаголи као *најујдати* и *наложити* показују, поново, да је издвајање Теме емоције оправдано, јер се емоција не мора увек развијати према самом Проузрокивачу или Стимулусу, што видимо у њиховој општој каузалној дефиницији: Проузрокивач емитовањем одговарајућег вербалног Стимулуса развија код Доживљавача неку Емоцију према засебној Теми емоције.

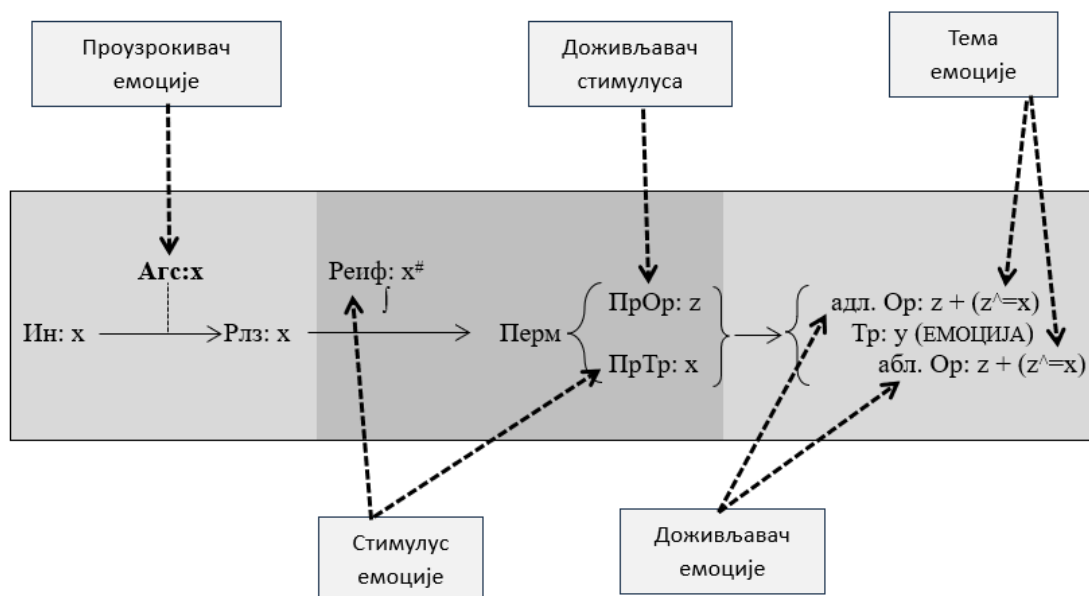
Погледајмо сада следеће примере:

9. *Ивана се заљубила у Марку.*
10. *Марко се дојдао Ивани.*
11. *Марко је завео Ивану.*

У првом случају рефлексивност указује на пермисивни каузални развој – *Ивана* реагује на одређене Стимулусе који у њој изазивају осећај заљубљености према Теми емоције, *Марку*. У том смислу, *Ивана* је двоструко актантски концептуализована, она је Доживљавач стимулуса који постаје Доживљавач емоције. Однос номинатив – партикула *се* ту, дакле, указује на казуални развој од пермисивног Пред-Оријентира до Оријентира. Када упоредимо примере (10) и (11), јасно је да *Марко*, иако је у оба случаја у позицији субјекта, у каузално-емоционалном сценарију не може имати исту вредност. Код гл. *завести* он је заиста Агенс (интенционално ради на изазивању

емоције) – дакле представља Проузрокивача; са друге стране, гл. *goйacтии се* упојмљује Марка као Стимулус емоције (*Марко joј се goйao* = Марко као свеукупна појава, његов изглед, понашање итд.). Медиорефлексивност у примеру (10) стога, указује на каузални развој од Стимулуса, који има вредност пермисивног Пред-Трајектора, до Теме емоције, која је адлативни Оријентир (у резултативном пољу Ивана емитује емоцију ка својој менталној представи о Марку).

Сагледавање емоционалног догађаја кроз визуру каузалне суперсхеме омогућава нам, дакле, да издвојимо више семантичко-каузалних улога унутар каузално-емоционалног сценарија. Ове улоге представљају конкретизацију општих каузалних актаната, дефинисаних структуром каузалне суперсхеме. Доњи дијаграм и табела резимирају тај инвентар.

Дијаграм 3. Општи преглед каузално-емоционалног сценарија

каузално-семантичка улога	каузални актант
Прозрокивач емоције	Агенс
Стимулус емоције	Реификатор – када се упојмљује као дејствена микрозона Агенса
	Пред-Трајектор – када се упојмљује као пермисивна фигура у доживљајном пољу Доживљавача стимулуса
Доживљавач стимулуса	Пред-Оријентир – позадина у пермисивном медијалном пољу, наспрам Стимулуса који је фигура у том пољу
Доживљавач емоције	Оријентир – позадина у резултативном пољу, наспрам фигуре која је сама Емоција
Емоција	Трајектор – фигура у резултативном пољу, наспрам позадине која је Доживљавач емоције
Тема емоције	микрозона Оријентира – део позадине у резултативном пољу, емоционално обојена ментална представа у Доживљавачевој свести

Табела 2. Семантичке улоге емоционалних глагола и њихова каузална основа

4. АНАЛИЗА КАУЗАЛНЕ СТРУКТУРЕ ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА

4.1. Каузално дубоки профили КЕ сценарија

Дубоки профили увек подразумевају да је агентативно поље суперсхеме активно, односно да Каузатор аргументског оквира представља истакнутог актанта агентативног типа. Овако концептуализовани догађај у домену емоционалних односа представља ситуацију у којој један актер – Проузрокивач, изазива емоционалну реакцију код другог – Доживљавача. Иако у семантичком смислу сви дубоки профили почивају на односу између дубоког Проузрокивача (Каузатора) и високог Доживљавача (Оријентира), неколико је варијабли које треба размотрити: 1) актантска структура самог Проузрокивача (пуни или ослабљени Агенс); 2) суперсхематски профил резултативног поља (да ли је профилисан Трајектор или Оријентир); 3) семантички профил резултативног поља (да ли профилисани актант представља Доживљавача, Емоцију или Тему); 4) коначни синтаксички лик, као резултат компресије суперсхематске структуре у аргументски оквир.

Погледајмо, на почетку, следеће примере:

12. *Марко је разочарао Ивану својим понашањем.*
13. *Марко је увредио Ивану својим речима.*
14. *Марко је разљутио Ивану својим постојунком.*
15. *Марко је забринуо Ивану својим њесмама.*
16. *Марко је уилашио Ивану сћрашним причама.*

У свим наведим случајевима субјекатски конституент (*Марко*) представља Проузрокивача, а објекатски (*Ивана*) Доживљавача. Профил резултативног поља је на адлативном Оријентиру – Доживљавач се концептуализује као Оријентир у чијој се сфери појављује нови непрофилисани Трајектор Емоција (*разочарање, увређеност, љутиња, брија, сћрах*). Са друге стране, само у последњем примеру са сигурношћу можемо рећи да је Проузрокивач прави интенционални Агенс. У свим осталим случајевима вероватнија је интерпретација по којој субјекат неком својом активношћу (*понашањем, речима, постојунком*) или њеним резултатом (*написаним њесмама*) изазива у Доживљавачу емоцију без свесности и жеље да се то догоди, па би у каузалном смислу такав Проузрокивач био ослабљени Агенс – Реализатор. Таква структура је, можемо рећи, фаворизована лексичким значењима оваквих глагола – сви они у одговарајућем контексту могу означавати и интенционално дејствовање (нпр. ако употребимо прилог *намерно*), али – ако их упоредимо са глаголима код којих се интенционалност јасније препознаје, као *завести* или *постидети*, видимо да је неинтенционалност код њих лексички очекиванија.

17. *Марко је завео Ивану својом нејосредношћу.*
18. *Марко је постидео Ивану својим речима.*
19. *Марко је у Ивани изазвао осећај сћида.*
20. *Марко је у Ивани пробудио сћрах.*

За каузално дубоке глаголе емоционалних односа није карактеристичан Тр-профил, што значи да сама Емоција не добија директну конституентску пројекцију. Идеја о Емоцији је присутна у значењу самог глагола, а фокус догађаја је на односу Проузрокивача и Доживљавача, па се они могу подвести под општу догађајну дефиницију „учинити (свесно или несвесно) да неко буде у одређеном емоционалном стању“. Осветљавање односа Проузрокивач – Емоција, што би подразумевало активирање Тр-профила, могуће је постићи, како то и два последња примера показују, ангажовањем глагола који нису примарно удомљени у домен емоција, рецимо – платисемичног глагола *изазвати* или метафорички употребљеног глагола *пробудити*.

Код неколико глагола пак Ор-профил нема исту семантичку вредност као код типичних каузално дубоких глагола у домену емоција. Уместо да њихов објекат означава Доживљавача емоције (каузално упојмљеног као Оријентир), он, наиме, указује на Тему:

21. *Марко је избламирао Ивану* *пред њеним пријатељима*.
22. *Марко је осрамотио Ивану* *пред њеним родитељима*.
23. *Марко је обрукао Ивану* *пред њуном салом*.

Као што видимо, Доживљавач се у таквим случајевима исказује кроз одговарајућу ППК (*пријатељи, родитељи, њублика* другачије доживљавају *Ивану*). Иако је профил и даље на адлативном Оријентир, он је са Доживљавача сужен на елемент унутар његовог доживљајног поља ка коме је емоција директно усмерена (овде је то – ментална представа о Ивани код других људи, који имају статус Доживљавача). Можемо, стога, рећи да је разлика између *Марко је изнервирао Ивану* и *Марко је избламирао Ивану* не у високој актантској позицији која је профилисана (у оба случаја то је адлативни Оријентир) већ у перспективи унутар те позиције – у првом случају реч је о макроперспективи (адл-Ор је Доживљавач емоције), а у другом о микроперспективи (адл-Ор је елемент у Доживљавачевом менталном пољу, односно Тема емоције).

Типичан синтаксички лик глагола ове групе је, очигледно, монопрелазност – Каузатор је Проузрокивач Агенс (понекад у пуној дефиницији, али чешће ослабљен, без Иницијатора, у форми Реализатора), а Резултатор је адлативни Оријентир Доживљавач. Иако емоционални сценарио обично подразумева да су Проузрокивач и Доживљавач засебни актери, односно да је реч о догађају интеракције у реалном свету, неки од ових глагола су рефлексивне природе – допуштају да се Проузрокивач и Доживљавач актерски изједначе. Ову врсту рефлексивизације не треба мешати са медиорефлексивношћу – појавом да се агентативно поље уклања из визуре догађаја, што доводи до померања субјекатског актера у средишње каузално поље. Та се семантичка разлика врло јасно види када упоредимо, рецимо, рефлексивне варијанте глагола *изнервирати* и *прекорити*.

24. *Марко је изнервирео Ивану* → *Ивана се изнервирала* (због Маркових речи).
25. *Марко је прекорио Ивану* → *Ивана се прекорила* (= она саму себе).

Медијална рефлексивизација у првом случају сужава фокус са агентативно-резултативног односа на медио-резултативни, па Проузрокивач емоције постоји (видимо га у узрочном конституенту), али је ван профила. Код глагола као *прекорити* рефлексивизација пак не почива на скраћивању каузалног ланца – суперсхематска структура је непромењена, само је исти актер постављен и на високу и на дубоку позицију. Реч је дакле о правој рефлексивизацији, какву илуструју и примери типа *чешљати се, облачити се* и сл., али – за разлику од њих, у овом случају рефлексивизација подразумева и интернализацију догађаја (Ивана је саму себе прекорила, у себи, онако како би је могао прекорити неки спољашњи актер). У класификацији коју доноси Миленковић (2016, 441), овакви су глаголи одређени као емоционално-активни глаголи ка самом себи: *корити се, кудити се, богрити се, куражити се, храбрити се, шешити се, умиривати се* и сл.

Правим рефлексивним глаголима могу се сматрати и глаголи који су усмерени на однос Проузрокивач – Тема. Код њих рефлексивизација нема интернализацијски ефекат: *обрукавати се (пред неким), осрамотити се, избламити се* и сл. Партикула *се* и код њих указује на то да је високи профилисани актант (овде – Тема емоције као микроперспектива адлативног Оријентира, односно Доживљавача) актерски изједначен са дубоким актантом (овде – Проузрокивачем емоције у форми ослабљеног Агенса).

4.2. Каузално плитки профили КЕ сценарија

Каузална плиткост је последица скраћивања догађајне структуре, односно изузимања агентивног поља из визуре глаголски лексикализованог догађаја. Плитки догађаји су, стога, медијалног каузалног карактера, што значи да се на позицију Каузатора пројектује неки пермисивни актант, док Резултатор, као и код дубоких догађаја, представља профилисаног актанта резултативног поља. Као што смо у претходној секцији већ видели, многи глаголи који у свом основном лексичко-синтаксичком лику имају агентативну семантику могу рефлексивизацијом развити медиокаузални облик (*изнервирати, разљутишти, узбудити... → изнервирати се, разљутишти се, узбудити се...*). Међутим, нису сви емоционални глаголи медијалне семантике истовремено и рефлексивног синтаксичког лика – неки су прелазни, а неки од њих настају апсолутном компресијом развијене суперсхематске структуре, па имају непрелазни карактер. Поред тога, иако је доминантни семантички профил на Доживљавачу, видећемо да се на профилисаним аргументским позицијама може наћи и Тема.

Пођимо, стога, од случајева медиорефлексивизације:

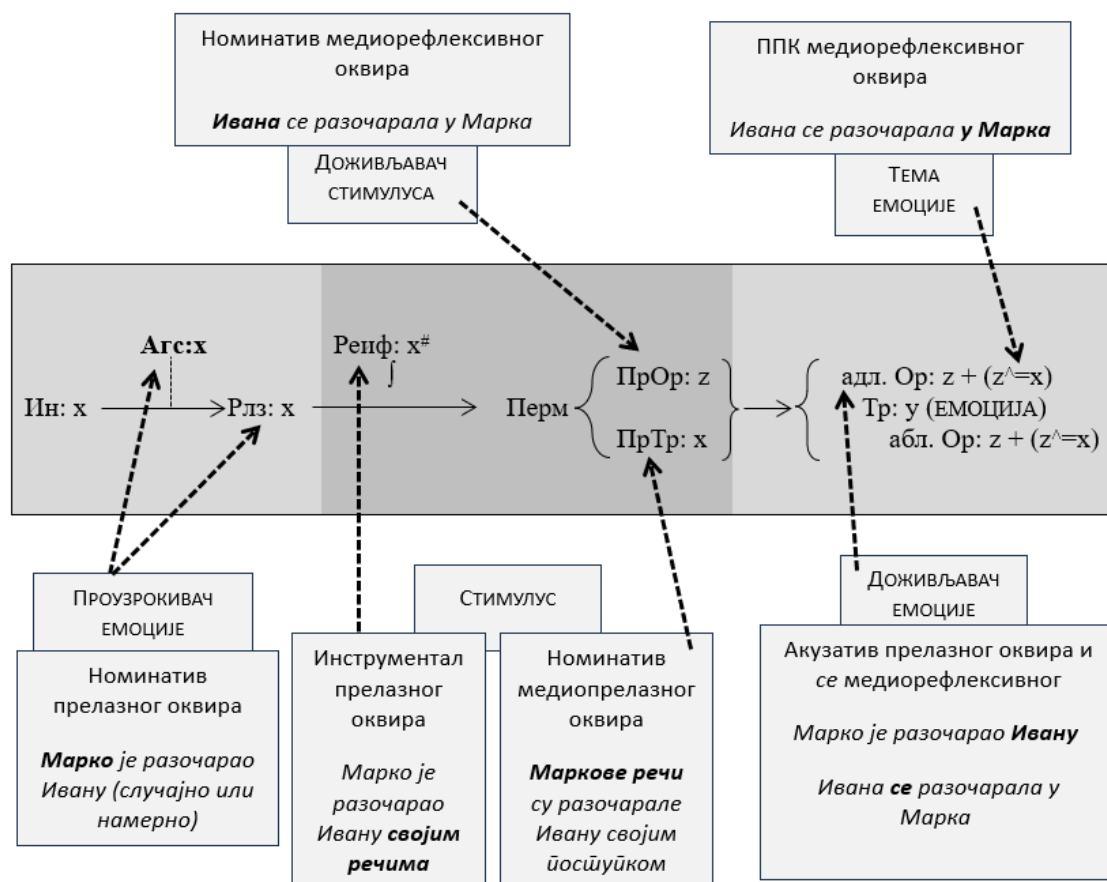
26. *Ивана се изнервирала на Марка.*
27. *Ивана се наљутила на Марка.*
28. *Ивана се разочарала у Марка.*
29. *Ивана се ушлавила Марка (Маркове рекације и сл.).*
30. *Ивана се постидила Марка (Марковој понашања и сл.).*
31. *Ивана се радује Марку (Марковом доласку и сл.).*

Сви наведени примери доносе глаголе алтерсубјекатске семантике⁵. То значи да глагол има два уско повезана значења која се разликују по каузалној дубини – профил резултативног поља им је идентичан, али се на позицији Каузатора налази или агентативни или пермисивни (медијални) актант. Каузално плитки оквир има рефлексивни карактер, јер је његов Каузатор онај Пермисор који кореспондира са профилисаним Резултатором, па у овим случајевима рефлексивизацијом добијамо профил Пред-Оријентир (Доживљавач стимулуса) – Оријентир (Доживљавач емоције). Рефлексивизација фокус усмерава, дакле, на последњи ступањ каузалног развоја, онај у коме Доживљавач допушта стимулусу да се развије у емоцију (која, наравно, у резултативном пољу има вредност непрофилисаног Трајектора). Како примери показују, Проузрокивач није потпуно елиминисан из визуре догађаја рефлексивизацијом – он више није у фокусу, али се његов ехо уочава у конституенту који одређује Тему емоције. Строго говорећи, *Марко* који је разочарао Ивану није онтолошки исти *Марко* у кога се Ивана разочарала – овај други је, заправо, ментална представа о Марку у Иванином доживљајном домену. Тема емоције, дакле, као непрофилисана микронеа адлативног Оријентира, изражава се додатним граматичким средствима (а не акузативом), односно кроз одговарајућу ППК (*заљубити се у некога*) или кроз датив (*обрадовао се нечијем доласку*). Код неких глагола пак уместо Теме емоције појављује се конституент који означава Стимулус емоције, каузално концептуализован као Пред-Трајектор и синтаксички оформљен кроз беспредлошки генитив (*плаши се дивљих животиња*).

На дијаграму (4) приказана је каузална структура која је у основи алтерсубјекатског глагола *разочарати*. Овај глагол исто опште значење појављивања осећања разочарења реализује кроз три каузална профила, која се синтаксички пројектују у три аргументска оквира: 1) пуна агентативна прелазност (*Марко је разочарао Ивану својим речима*); 2) медиопрелазност (*Маркове речи су разочарале Ивану*); 3) медиорефлексивност (*Ивана се разочарала у Марка*). Разлика између агентативног и медиопрелазног оквира је у онтологији самог субјекта, али је веза између тих субјеката јака, односно субјекат Стимулус се лако семантички „одмотава“ до самог Проузрокива-

⁵ У студији Миљковић (2023, 378) алтерсубјекатност је одређена као „синтаксичко-семантичко својство глагола који може варирати каузалну дубину и референцију субјекта“.

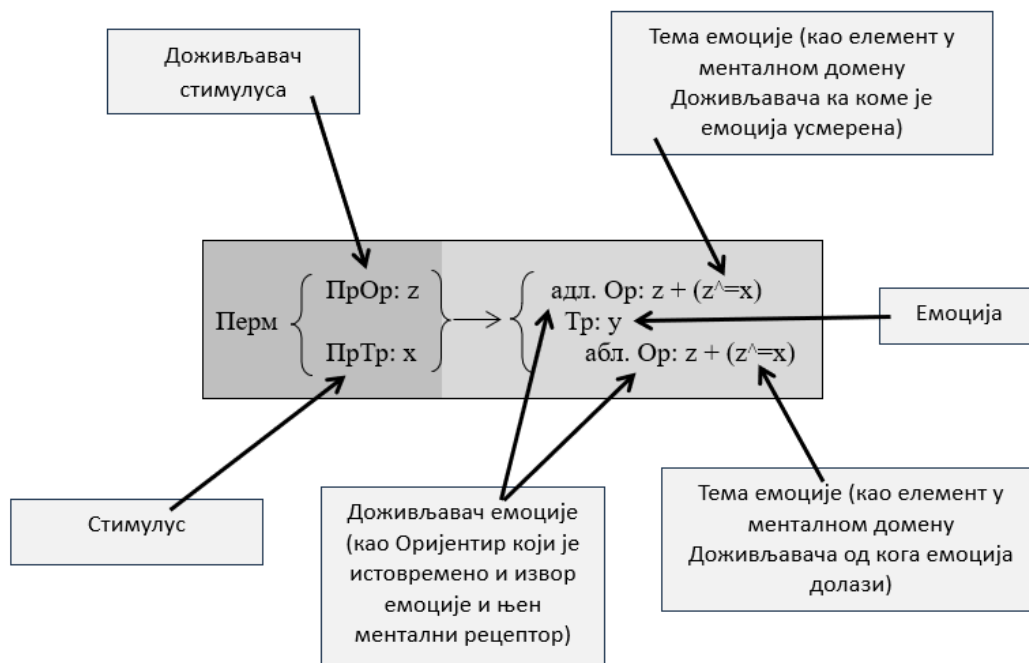
ча. Та два оквира се, зато, могу сматрати синтаксичким варијантама истог конкретнијег значења „особа X чини да особа Z почне да осећа разочарење у особу X“. На плану аргументске структуре ова два оквира се ипак очигледно разликују – Стимулус је у првом изражен инструменталом (што значи да је ишчитан са позиције Реификатора), а у другом номинативом (што значи да је ишчитан са позиције Пред-Трајектора). Медиорефлексивни оквир репрезентује пак каузално плиће значење „особа Z развија осећај разочарења у особу X“. У фокусу овог значења је, дакле, каузални развој Доживљавача стимулуса у Доживљавача емоције.

Дијаграм 4. Каузална структура алтерсубјекатског глагола *разочарати* и њена синтаксичка видљивост

семантичке улоге и каузални актанти	агентативна прелазност <i>Марко је разочарао Ивану својим речима.</i>	медиопрелазност <i>Маркове речи су разочарале Ивану.</i>	медиорефлексивност <i>Ивана се разочарала у Марка.</i>
Проузрокивач (Марко)	НОМИНАТИВ (Агс / Рлз)	(подразумевано)	(подразумевано)
Стимулус (Маркове речи)	инструментал (Реиф)	НОМИНАТИВ (Пр-Тр)	(подразумевано)
Доживљавач стимулуса (Ивана)	(подразумевано)	(подразумевано)	НОМИНАТИВ (Пр-Ор)
Доживљавач емоције (Ивана)	АКУЗАТИВ (Ор)	АКУЗАТИВ (Ор)	<i>се</i> (Ор)
ТЕМА ЕМОЦИЈЕ (Марко)	(подразумевано)	(подразумевано)	ППК (микрозона унутар Ор)

Табела 3. Синтаксички оквири глагола *разочарати* и њихова каузална позадина

Дијаграм 5. Медиокаузална варијанта емоционално-каузалног сценарија

Поред глагола који, као *разочараџи*, могу алтернирати каузалну дубину, постоје и емоционални глаголи којима је плитка каузалност већ лексички задана, попут *волеџи*, *мрзеџи*, *паџи*, *сџи*, *сџи* и сл. Иако се неки од њих појављују као прелазни а неки као непрелазни, њихова суперсхематска каузална структура је слична – она обухвата медијално поље (са Доживљаваачем стимулуса и Стимулусом) и резултативно поље (са Доживљаваачем емоције, Емоцијом и Темом емоције), што је приказано на дијаграму 5. Међу овим глаголима има и оних којима је рефлексивност лексички одређени лик (а није продукт секундарне рефлексивизације, као код *разочараџи*) – *дивџи се*, *заљубџи се* и др. Сви се ови глаголи, без обзира на синтаксички формат, значењски могу дефинисати преко глагола *осећаџи* или *осеџи*, који се зато могу сматрати њиховим семантичким хиперонимима. Иако је њихова суперсхематска структура подударна (в. дијаграм (5)), профил који доноси глагол *осећаџи* је другачији од профила који доносе његови хипоними, рецимо *волеџи*: док *осећаџи* у фокус поставља однос Доживљаваач стимулуса – Емоција (*Ивана осећа сџи*, *Ивана је Пред-Оријентир – Доживљаваач стимулуса који постаје Доживљаваач емоције, сџи је Трајектор*), *волеџи* је фокусирано на однос Доживљаваач стимулуса – Тема емоције (*Ивана воли Марка, Ивана је и овде Пред-Оријентир који постаје Оријентир, Марко је микрозона Оријентира – Тема у доживљајном пољу Доживљаваача емоције*). Са друге стране, рефлексивни глаголи као *дивџи се* и непрелазни глаголи као *сџи (од нечеја)* и *сумњаџи (у некоја)*, профилишу однос Доживљаваач стимулуса (Пр-Ор) – Доживљаваач емоције (Ор). У случају рефлексивности, тај профил је компресован у стандардни оквир са два раздвојена аргумента, као и код прелазних глагола (Каузатор – Резултатор), док се код непрелазних такав профил апсолутном компресијом сажима у један сложени актант, који се у моделу каузалне суперсхеме означава термином Оријентир Пермисор (Ор + Перм). Иста позадинска структура (која са собом повлачи исту казалну логику), дакле, профилисана је на три начина истицањем различитих актаната медијалног и резултативног поља (в. и табелу 4): 1) Глагол *осећаџи* има профил Доживљаваач стимулуса – Емоција; 2) Глаголи попут *волеџи* и *мрзеџи* имају профил Доживљаваач стимулуса – Тема емоције; 3) Глаголи попут *дивџи се* и *сџи* имају профил Доживљаваач стимулуса – Доживљаваач емоције.

	номинатив (профилисани дубљи актант)	акузатив (профилисани високи актант)	ППК (непрофилисани високи актант)
<i>осећајти емоцију (према некоме)</i>	Доживљаваач стимулуса, Пр-Ор	Емоција, Тр	Тема емоције, микрозона адл. Ор
<i>волејти (некога)</i>	Доживљаваач стимулуса, Пр-Ор	Тема емоције, микрозона адл. Ор	/
<i>сумњајти (у некога)</i>	Доживљаваач стимулуса, Оријентир-Пермисор (Пр-Ор + Ор)	/	Тема емоције, микрозона адл. Ор
<i>стирејети (од некога)</i>	Доживљаваач стимулуса, Оријентир-Пермисор (Пр-Ор + Ор)	/	Тема емоције, микрозона абл. Ор

Табела 4. Медиокаузална варијанта емоционално-каузалног сценарија (профили глагола *осећајти*, *волејти*, *сумњајти* и *стирејети*)

Различно профилисање унутар исте каузалне структуре можемо илустровати и актантском анализом примера који припадају истом емоционалном поддомену, као *заљубити се (у некога)*, *осећајти љубав (према некоме)* и *волејти некога* (в. табелу 4). У сва три случаја у медијалном је пољу профилисан Доживљаваач стимулуса (актантска позиција Пред-Оријентира), па номинативни конституент има ту семантичку вредност. Као што смо већ рекли, глагол *осећајти*, за разлику од већине глагола са лексички задатом медиокаузалношћу, у резултативном пољу има Тр-профил, што значи да је његов прави објекат Трајектор, односно сама Емоција. Код глагола *волејти* уместо Емоције, која је и ту семантички присутна али непрофилисана, носилац профила резултативног поља је Тема емоције, као микрозона адлативног Оријентира (*волејти некога*) – што показује да се љубав концептуализује као емоција коју Доживљаваач емитује ка Теми у свом доживљајном пољу. На крају, рефлексивна природа глагола *заљубити се* указује на то да је профил резултативног поља на самом Оријентиру – Доживљаваачу. И у овом случају, дакле, Доживљаваач емитује емоцију ка Теми (која није профилисана, па се изражава тек уз употребу одговарајуће ППК, *у некога*), али је то дато у другачијем синтаксичком формату.

	<i>Ивана се заљубила у Марка</i>	<i>Ивана осећа љубав према Марку</i>	<i>Ивана воли Марка</i>
медијално поље	Стимулус, Пр-Тр <i>Марко (представа о њему у Иваниној свесћи)</i>	Стимулус, Пр-Тр <i>Марко (представа о њему у Иваниној свесћи)</i>	Стимулус, Пр-Тр <i>Марко (представа о њему у Иваниној свесћи)</i>
	Доживљаваач стимулуса, Пр-Ор <i>Ивана</i> НОМИНАТИВ	Доживљаваач стимулуса, Пр-Ор <i>Ивана</i> НОМИНАТИВ	Доживљаваач стимулуса, Пр-Ор <i>Ивана</i> НОМИНАТИВ

результативно поље	Доживљаваач ЕМОЦИЈЕ, АБЛ. И АДЛ. ОР <i>Ивана</i> СЕ	Доживљаваач ЕМОЦИЈЕ, АБЛ. И АДЛ. ОР <i>Ивана</i>	Доживљаваач ЕМОЦИЈЕ, АБЛ. И АДЛ. ОР <i>Ивана</i>
	ЕМОЦИЈА, Тр <i>љубав</i>	ЕМОЦИЈА, Тр <i>љубав</i> АКУЗАТИВ	ЕМОЦИЈА, Тр <i>љубав</i>
	ТЕМА, МИКРОЗОНА АДЛ. ОР <i>Марко (представа о њему у</i> <i>Иваниној свесћи)</i> у Марка	ТЕМА, МИКРОЗОНА АДЛ. ОР <i>Марко (представа о њему у</i> <i>Иваниној свесћи)</i> према Марку	ТЕМА, МИКРОЗОНА АДЛ. ОР <i>Марко (представа о њему</i> <i>у Иваниној свесћи)</i> АКУЗАТИВ

Табела 4. Различити профили унутар исте каузалне структуре медијалног и резултативног поља код глагола *заљубити се* (у некога), *осећати љубав* (према некоме) и *волети* (некога)

У до сада представљеним случајевима медиокаузалности профил медијалног поља био је на Доживљавачу стимулуса (Пред-Оријентир). У следећим примерима, субјекатски конституент има другачију семантичко-каузалну вредност:

32. *Марко се њади Ивани.*
33. *Марко се свиђа Ивани.*
34. *Џез музика њоди Ивани.*
35. *Ивани смеђа Марково љисусђво.*
36. *Ивану љивлачи модерна љоезија.*
37. *Тај филм је одушевио Ивану.*

И у наведеним примерима номинативом се означава актант у медијалном каузалном пољу. То, међутим, није Доживљаваач стимулуса, као код претходно анализираних случајева, већ сам Стимулус. Глаголи употребљени у овим примерима нису истог синтаксичког формата – *њадити се* и *свиђати се* долазе са лексички заданом рефлексивношћу, *љивлачити* је монопрелазан, а *њодити* непрелазан. Рефлексивни и непрелазни примери, притом, имају исти профил, само различито аргументски компресован. Реч је о профилу који обједињује истог актера у медијалном и резултативном пољу, Стимулус емоције – Тема емоције (у прва два примера то је Марко, који стимулише појаву емоције и бива на следећем ступњу њена Тема; у примеру (34) то је *џез музика*). Таква структура се у рефлексивном случају сажима у двоаргументски формат (Каузатор има вредност Стимулуса, а Резултатор је Тема емоције), док код непрелазних глагола *њодити* и *смеђати* апсолутним сажимањем настаје један сложени актант – аблативни Оријентир Пермисор. Прелазни глаголи *љивлачити некога* и *одушевити некога* профилишу, са друге стране, однос Стимулус емоције (Пр-Тр) – Доживљаваач емоције (адл. Ор): Каузатор је Стимулус, и изражава се номинативом (*љоезија*), Резултатор је Доживљаваач, и изражава се акузативом (*Ивану*). Како Доживљаваач у свим осталим овде поменутих случајевима (рефлексивни и непрелазни глаголи) није профилисан, на њега се указује индиректно, дативом (*њади се*, *љрија* – *Ивани*).

У свим анализираним случајевима видели смо да се предмет емоције, који је код глагола пуног агентивног оквира био изражен субјектом – као Проузрокивач (агентивни актант), у медиокаузалној варијанти сценарија повезује како са Стимулусом емоције (на медијалном каузалном ниову) тако и са Темом емоције (на резултативном ниову). На плану синтаксичких пројекција, предмет емоције се, стога, код ових глагола изражава на више начина: 1) директно преко субјекатског конституента, као номинатив (када је профил медијалног поља на Стимулусу, нпр. *џо ми се свиђа*, *џо ми љрија*); 2) директно преко објекатског конституента, као акузатив (када је профил резултативног поља на Теми, нпр. *волим џо*); 3) индиректно, преко беспредлошког ге-

нитива (када се синтаксички ишчитава непрофилисани Стимулус, Пред-Трајектор у медијалном пољу, нпр. *стигдим се штоја, илашим се штоја, ужелео се нечеја*); 4) индиректно, преко беспредлошког датива (када се синтаксички ишчитава непрофилисана Тема, у склопу адлативног Оријентира, нпр. *дивим се шоме, радујем се шоме*) 5) по изузетку и преко беспредлошког инструментала (када се синтаксички ишчитава Стимулус, као секундарни Реификатор, *иносим се шобом*).

Медиокаузални емоционални глаголи се, како смо у овој анализи видели, могу поделити у две веће групе – једни као почетну тачку каузалног профила издвајају Доживљавача стимулуса (*она се заљубила, он се разочарао, она ја воли, он осећа нешто*), а други Стимулус (*што ми се допада, што ме интересује*). У резултативном пољу догађаја аблативни и адлативни Оријентира су дефинисани из макро и микроперспективе, односно – и као целина (Доживљавач емоције) и као елемент унутар те целине (Тема емоције у Доживљавачевом емоционалном пољу), што допушта двоструку концептуализацију коначног емоционалног стања: емоција се може видети као оно што Доживљавач унутар свог менталног домена емитује ка Теми, или се пак Тема може видети као извор емоције која афектира Доживљавача. Када је профил медијалног поља на Доживљавачу стимулуса, обе перспективе су начелно могуће – неки глаголи преферирају једну неки другу (уп. *стрепим од нечеја*, где је Тема очигледно аблативно упојмљена = то у мом менталном домену емитује стрепњу ка мени, и *сумњам у некоја*, где је Тема адлативне природе = ја у свом менталном домену емитујем сумњу ка некоме). Када је профилисани актант медијалног поља Стимулус, Тема је пак само аблативно одређена (*што ми се јага* = то у мом менталном домену емитује осећај гађења ка мени).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом смо се истраживању бавили каузалном структуром глагола који припадају домену емоционалности у савременом српском језику, како бисмо ближе осветлили повезаност аргументских ликова ових глагола са каузалном логиком утканом у њихову семантику. Глаголе смо анализирали у моделу каузалне суперсхеме, који претпоставља постојање идеализованог когнитивног модела догађајне каузалности – заједничке каузалне базе свих глаголски лексикализованих догађаја. Различити профили унутар такве базе и различити начини њеног компресовања у једноставније аргументске оквире омогућавају да ова богата каузална основа буде спакована у различите синтаксичке оквире. Како се каузална суперсхема налази на високом – суперсхематском нивоу апстракције, било је неопходно да у њеној структури идентификујемо семантичке улоге из домена емоционалности (Проузрокивач емоције, Стимулус емоције, Доживљавач стимулуса, Доживљавач емоције, Тема емоције), односно да те улоге повежемо са одговарајућим каузалним актантима. Тиме је сачињен сценарио емоционалног догађаја, који поменути семантичким улогама даје апстрактнију вредност каузалних актаната.

Анализа је показала да се каузално-емоционални сценарио реализује у два варијанта – као пуна агентативна структура и као медиокаузална структура. Ова разлика кореспондира са различитом каузалном дубином субјекта – код глагола агентативног типа субјекат је пуни или ослабљени Агенс Проузрокивач, док је код глагола медиокаузалног типа субјекат пермисивни актант, најчешће Доживљавач стимулуса (каузално обликован као Пред-Оријентир), а у неким случајевима и сам Стимулус (Пред-Трајектор). Са друге стране, објекат прелазних емоционалних глагола се увек повезује са одговарајућим Резултатором – то је најчешће Доживљавач емоције као адлативни Оријентир (*Марко је разочарао Ивана*), често и Тема емоције као микрозона адлативног Оријентира (*Ивана воли Марка*), али то може бити и сама Емоција као Трајектор (*Ивана осећа љубав према Марку*).

Сагледавање емоционалних глагола из перспективе каузалне суперсхеме омогућило нам је да у позадини ових догађаја уочимо заједничку каузалну логику, која је тек делимично видљива у конституентској организацији предикације, и да, стога, пратимо принципе њеног сажимања у једноставније аргументске оквире. Налази до којих смо дошли, а који показују каузалну кон-

цептуализацију семантичких улога из домена емоционалности и њихову повезаност са одговарајућим граматичким формама, сумирани су у доњој табели. Оваква анализа, можемо на крају рећи, представља мали допринос расветљавању општег питања семантичке залеђине граматичких структура.

Семантичка улога	Могући каузални актанти	Синтаксичка реализација	Пример синтаксичке видљивости
ПРОУЗРОКИВАЧ	пуни Агенс или Реализатор (профилисано)	номинатив	<i>Марко је изнервирао Ивану.</i>
СТИМУЛУС	примарни Реификатор (непрофилисано)	инструментал	<i>Марко је изнервирао Ивану својим ђонашањем.</i>
	Пред-Трајектор (профилисано)	номинатив	<i>Марко се не свиђа Ивани. Грмљавина ђлаши Ивану.</i>
	Пред-Трајектор (непрофилисано)	генитив	<i>Ивана се ђлаши грмљавине.</i>
	секундарни Реификатор (непрофилисано)	инструментал	<i>Ивана се ђноси Марком.</i>
ДОЖИВЉАВАЧ СТИМУЛУСА	Пред-Оријентир (профилисано)	номинатив	<i>Ивана осеђа сђрах. Ивана се разочарала у Марка.</i>
ЕМОЦИЈА	Трајектор (профилисано)	акузатив	<i>Ивана осеђа сђрах.</i>
ДОЖИВЉАВАЧ ЕМОЦИЈЕ	адлативни Оријентир (макроперспектива) (профилисано)	акузатив или се	<i>Марко је изнервирао Ивану. Грмљавина ђлаши Ивану. Ивана се изнервирала (на Марка).</i>
ТЕМА ЕМОЦИЈЕ	микроперспектива унутар адлативног Оријентира (профилисано)	акузатив	<i>Ивана ђрезире Марка. Ивана воли ђоезију.</i>
	микроперспектива унутар адлативног Оријентира (непрофилисано)	датив	<i>Ивана се обрадовала Марку. Ивана завиди Марку.</i>
		адл. ППК	<i>Ивана се разочарала у Марка.</i>
	микроперспектива унутар аблативног Оријентира (непрофилисано)	абл. ППК	<i>Ивана зазире од Марка.</i>

Табела 5. Каузална концептуализација семантичких улога емоционалног сценарија

Сђсак скраћеница и симбола коришћених у раду

Агс: Агенс

абл. Ор: аблативни Оријентир

адл Ор: адлативни Оријентир

Ин: Иницијатор

Кауз: Каузатор (у аргументском оквиру)

Перм: Пермисор (заједнички назив за Пред-Трајектора и Пред-Оријентире)

ПрОр: Пред-Оријентир

ПрТр: Пред-Трајектор

Рез: Резултатор (у аргументском оквиру)

Реиф: Реификатор
 Рлз: Реализатор
 Тр: Трајектор
 x[#]: актер који је дејствена зона актера x
 z[^]: актер који је микронеона актера z

ЛИТЕРАТУРА

- Бабенко, Л. (1989). *Лексические средства обозначения эмоций в русском языке*. Свердловск: Издательство Уральского Университета.
- Васильев, Л. М. (1981). *Семантика русского глагола*. Москва: Высшая школа.
- Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*. Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Косановић, Милина (2016). *Придеви који означавају емоције у енглеском и српском језику: когнитивно-лингвистичка анализа*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету, Университета у Београду.
- Миленковић, Ана (2015). Семантичке улоге доживљача и изазивача емоције у значењској структури емоционалних глагола у српском језику. *Наш језик* XLVI/3–4, 23–38.
- Миленковић, Ана (2017). *Семантичка и творбена анализа глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету, Университета у Београду.
- Миленковић, Ана (2021). Емоционално-експресивни глаголи. *Наш језик* LII/1, 63–80.
- Милковић, Вања (2017). Глаголи са префиксом *за-* који означавају почетне ситуације у савременом српском језику – когнитивнолингвистички приступ, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 143–158.
- Милковић, Вања (2018). Нови глаголи са префиксом *из-* у савременом српском језику и теорија глаголске префиксације, у: С. Гудурић, Б. Радић-Бојанић (ур.), *Језици и културе у времену и простору*, VII/2, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Милковић, Вања (2023). *Прототипајна семантика глаголских префикса*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стипчевић, Балша (2014). *Дативне рекурзивне конструкције с неизлазним глаголима у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету, Университета у Београду.
- Шаховский В. (1987). *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж: Изд-во Воронежского университета.
- Штрбац, Гордана (2006). О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Материце српске за филологију и лингвистику* XLIX /2, 73–102.
- Штрбац, Гордана (2012). Деривациони потенцијал афективних глагола, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима. *Зборник радова са 14. Међународне научне конференције комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта*, Београд: Филолошки факултет, 757–771.

*

- Campagnano, C., S. Conia, R. Navigli. (2022). SRL4E – Semantic Role Labeling for Emotions: A Unified Evaluation Framework. *Proceedings of the 60th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Vol. 1)*. Dublin: Association for Computational Linguistics, 4586–4601.
- Croft, W. (2012). *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Dowty, D. (1991). Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language*, 67/3, 547–619.
- Fauconnier, G., M. Turner. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.
- Grady, J. (1997). *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*, Ph.D. dissertation. Berkeley: University of California.

- Grady, J. (2008). Superschemas and the grammar of metaphorical mappings. U: Tyler, A. i dr. (ur.). *Language in the Context of Use: Cognitive and Usage-based Approaches to Language and Language Learning*. Berlin: Mouton De Gruyter, 339–360.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundation of Cognitive Grammar* (Vol. 1). Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Kövecses, Z. (1983). The cognitive model of anger inherent in American English. *Cognitive science report no. 10*. Berkeley: University of California.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Oberländer, L., K. Reich, R. Klinger. (2020). Experiencers, Stimuli, or Targets: Which Semantic Roles Enable Machine Learning to Infer the Emotions? U: *Proceedings of the Third Workshop on Computational Modeling of People's Opinions, Personality, and Emotion's in Social Media*. Barcelona: Association for Computational Linguistics, 119–128.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics. Vol. 1. Concept structuring systems*. The MIT Press.

THE CAUSATIVE SCENARIO OF EMOTIONAL VERBS IN THE MODERN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyzes the causal structure of verbs from the domain of emotionality in the causative superschema model in contemporary Serbian. The model assumes that all events lexicalized with verbs, on a more abstract level, depend on a common causative logic. The authors present the causative superschema model itself, and then define the semantic roles of emotional verbs in that model: the Cause of emotion, the Stimulus of emotion, the Experiencer of the stimulus, Emotion, the Experiencer of emotion, the Theme of emotion. The analysis showed that these semantic roles are based on causal actants that are read into the constituent structure of the predication by appropriate syntactic means. Thus, the subject of emotional verbs can denote the Causer (the full or weakened Agent – *Марко је разочарао Ивану*), the Stimulus (Pre-Trajector – *Киша је разочарала Ивану*, *Марко се не дојда Ивану*) or the Experiencer of the stimulus (Pre-Landmark – *Ивана се разочарала збој Марковој понашања / збој кише*). The real object, on the other hand, denotes the Experiencer of the emotion (the adlative Landmark – *Марко је разочарао Ивану*), the Emotion itself (the Trajector – *Ивана осећа разочарење*) or the Theme of the emotion (the microzone of the adlative Landmark – *Ивана презире Марка*). In the analysis, it was also shown how other syntactic means are used to read semantic roles that are not profile bearers in the causal structure (that is, they do not have the status of the subject and the real object). Thus, for example, the unprofiled Theme of the emotion corresponds to the dative case (*Ивана се обрадовала Марку*) and prepositional constructions of the ablative or adlative type (*Ивана се заљубила у Марка*, *Ивана зазире од Марка*), while with some verbs the unprofiled Stimulus can be expressed by the genitive case (*Ивана се плаши Марка*) or the instrumental case (*Марко је наљутио Ивану својим понашањем*; *Ивана се поноси Марковим успехом*). The goal of the research is to provide a more complete description of the causal-emotional scenario and to identify the grammatical means used to understand the segments of the common causal logic of these events.

Keywords: emotional verbs, causative scenario, cognitive linguistics, argument structure, transitivity, reflexivity

Вања Миљковић
Институт за српски језик САНУ (Србија)
vanja.miljkovic@isj.sanu.ac.rs

Ана Миленковић
Институт за српски језик САНУ (Србија)
ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

САЊА НЕШКОВИЋ

МОДАЛНА ЗНАЧЕЊА ПРОПАРТИЦИПА НА *-(Y)ASAK/-(Y)ESEK* У ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ

Пропартиципи футура у турском језику представљају један од најзначајнијих и најкомплекснијих грама-тичких категорија имајући у виду да врше функцију односних речи (односних заменица, односних прилога и односног везника 'што') које у турском језику не постоје. Њихова специфичност се рефлектује кроз ши-року употребу и разноликост значења чији су носиоци. Посматрано с морфолошког аспекта пропартиципи на *-(y)acak/-(y)ecek* потичу од трећег лица једине футура и због тога често упућују на будуће значење. Кроз атрибутску и именску функцију коју ови пропартиципи могу имати исказује се радња, стање или зби-вање које ће се тек догодити, али се њима неретко исказује и могућност, жеља, претпоставка и сл. Основни циљ овог рада је да аналитичком и дескриптивном методом укажемо на њихова модална значења.

Кључне речи: пропартиципи, модалност, семантика, турски језик

1. УВОД

У турском језику, поред партиципа, који имају пре свега атрибутивну функцију, а могу се и супстантивирати, постоје и пропартиципи који имају различите граматичке и синтаксичке функ-ције. Пропартиципи, као глаголске именице, чувају сва глаголска својства (категорија времена, гл. лика, гл. форме и сл.), али имају особине именских речи (на пропартиципе се могу додати при-својни и плурални суфикси, поред тога одликује их и деклинабилност). Када говоримо о њиховој функцији коју могу вршити у реченици потребно је истаћи да пропартиципи могу имати именску или атрибутску функцију у реченици. Осим значења времена, од футура од којег и настају, насле-дили су и особину модалности.

Пишући о модалности, наш познати слависта и академик Предраг Пипер је дефинише као „квалификацију коју говорно лице даје о свом исказу и/или о ситуацији која је њиме назначена” (Пипер, 2005: 636). Постоје различити типови модалности, а ми ћемо се у овом раду фокусирати на она модална значења која се исказују пропартиципом футура. Као веома заступљен код про-партиципа футура, елемент модалности завређује посебну пажњу и дубљу анализу, како би се олакшало њихово разумевање и допринело што тачнијој употреби.

Бележењем интересантних примера, не само из књижевног језика, већ и оних који су резул-тат вишегодишњег праћења тока савременог турског језика, коришћеног у дискурсу медија, дру-штвених мрежа, као и телевизијских серија, настојали смо да пружимо реалан приказ и језичке оквире у којима се најчешће среће модално употребљен пропартицип футура.

Одабир теме рада настао је из потребе да се истакне значај модалног карактера пропарти-ципа футура и укаже на његову раширену модалну употребу. Недовољност извора и објашњења везаних за ову веома значајну тему такође је утицала на потребу да се изврши детаљнија анализа, поткрепљена релевантним примерима који ће допринети разумевању ове комплексне и недовољ-но истражене теме.

1.1. Морфолошко - синтаксичке карактеристике пропартиципа на *-(y)acak/-(y)ecek* у турском језику

Посматрано с морфолошког аспекта пропартиципи на *-(y)acak/- (y)ecek* у турском језику настали су од основе футура. Они представљају специфичну врсту партиципа, због своје способности да примају присвојне суфиксе у својој атрибутској функцији, за разлику од осталих партиципа. Такође, како констатује и еминентни хрватски турколог Чаушевић, „изузетно су фреквентни у атрибутској функцији, чак толико да се по њој термилошки именују као пропартиципи, тј. форме које се понашају као партиципи чија је синтаксичка функција претежно атрибутивност” (Чаушевић, 1996: 344). Уважени српски турколог Ксенија Ајкут у својој књизи „Пропартиципи - кључ турске синтаксе“ спомиње да су „југословенски турколози имали заједнички став да партицип на *-(y)acak/- (y)ecek* постаје пропартицип онда када прими суфиксе припадности и да у одређеним ситуацијама постоји разлика у значењу” (Ајкут, 2007: 32). На пример:

otuz kişinin oturacağı yer - место где може сести 30 особа
otuz kişi oturacak yer - место за 30 особа

У својој књизи „Контрастирање турског и српског језика” Ајкут напомиње да „супстантивирани партицип футура семантички се често приближава пропартиципу на *-(y)acak/- (y)ecek*, посебно онда када носи пасивно значење иако је формиран од глагола активног лика.” (Ајкут, 2011: 143).

Herifin geçmişi bile yoksa da, dua etmesine diyecek yok.

Па, иако чова можда нема никакву прошлост, не може му се приговорити што се моли.

(Ајкут, 2011: 143).

Као граматичко средство за изражавање односних речи које не постоје у турском језику, представљају веома важан елемент турске синтаксе. Управо та способност да изразе различите типове зависних реченица чини их веома значајним у синтаксичком смислу. На српски се преводје односним и изричним реченицама.

1.2. Семантичке карактеристике пропартиципа на *-(y)acak/- (y)ecek* у турском језику

Као и код самог футура, тако и код партиципа и пропартиципа коју настају од њега пре свега је присутно значење *бугуће* радње, стања или збивања које ће се догодити након тренутка говора. Временско значење условљено је контекстом и то су случајеви у којима говорник саопштава слушаоцима или читаоцима да ће се нека *радња*, *стање* или *збивање* тек догодити. Тада је реч о индикативном значењу футура које се првенствено изражава партиципом или пропартиципом футура.

Међутим, темпорално значење често је обојено модалним, што такође представља једну од главних особина самог футура. Наиме, дати партиципи и пропартиципи скоро у подједнакој мери служе за изражавање *жеље*, *пошребје*, *намере*, *могућности*, *способности* и слично. Указујући на разлику у вредности између пропартиципа футура и пропартиципа на *-dik*, Славољуб Ђинђић истиче да „се првим више изражава намера субјекта, евентуалност, док други исказује реалност, чињеницу” (Ђинђић, 2012:193).

Када говоримо о врсти модалности која је овде присутна, можемо рећи да се ради углавном о деонтичкој¹, епистемичкој² или оптативној³ модалности. С тим што је неопходно напоменути да је овде реч о њиховим блажим варијантама. Дакле, углавном је у питању блажа *облиџативност*, *нецеситативност*, као и *ошџативност* и *евентуалност*.

2. МОДАЛНА ЗНАЧЕЊА ПРОПАРТИЦИПА ФУТУРА

Футуром у модалној употреби означава се „став говорног лица према нереализованој радњи, стању или збивању” (Станојчић, Поповић, 2008: 392). Сходно томе, пропартицип на -(y) *acak* / -(y) *ecek* веома често може бити носилац истог значења, како у атрибутској, тако и у својој именској функцији. Дакле, неретко се може превести додавањем модалних глагола као што су *моћи*, *желети*, *требаћи* и сл. Примећује се да је модалност присутнија у његовој атрибутској функцији, док се именски употребљен више користи у индикативном значењу.

2.1. Пропартицип футура у атрибутској функцији

Овако употребљен пропартицип футура веома често имплицира модалност. Стога се на српски преводи односним реченицама које су проширене одређеним модалним глаголима као што су *хитети*, *намеравати*, *желети* и слично. Такође, приликом преводјења могуће је употребити и глаголски начин *поштенцијал*. Понекад се, како би превод био веродостојнији, додају и модалне речце и придеви попут *можда*, *вероватно*, *могуће* и др.

Вршећи атрибутску функцију, он увек стоји непосредно или посредно испред именице на коју се односи и ближе је одређује. Такође, једини наставци које може тада примити јесу присвојни.

Да ли ће се пропартицип на -(y) *acak* / -(y) *ecek* преводити простом односном реченицом која је у будућем времену или ће се извршити додавање неког од модалних глагола, одређује контекст датог исказа. У наведеним примерима се виде најчешћи начини којима се могу преводити.

gideceğim yer – место на које ћу отићи, место на које *желим да одем*, место на које *би требало да одем*;

anlatacağım hikâye – прича коју ћу испричати, прича коју *желим да испричам*, прича коју *би требало да испричам*;

İnsanların anlamayacağı şeyleri söyleyip durmasına devamlı.

(İnci Taneleri, 10. Bölüm⁴, 8:28)

Престани стално да спомињеш ствари које људи не могу да разумеју.

У следећој реченици дат је пример када би пропартицип футура требало превести глаголским начином потенцијалом:

Ağzınıza koymayacağınız ürünleri cildinize de sürmeyin.

¹ Пипер дефинише деонтичку модалност као „врсту реалне/иреалне модалности, која представља квалификацију ситуације означене реченице са деонтичким изразом као потребне или обавезне, неизбежне и сл.” (Пипер, 2005: 636).

² Према Пиперу, епистемичка модалност представља „степеновану квалификацију уверености једног лица у истинитост говорног лица у оно што је означено исказом” (Пипер, 2005: 636).

³ Оптативном модалношћу изражава се жеља да се одређена радња деси.

⁴ Значење речи *bölüm* која ће се сретати још код неких примера је епизода.

⁵ У служби глагола *бийти* (TS, 1997: 169).

Мислим да ће се и вама свидети документарац који ћете вероватно ускоро погледати.
Dün almış olacağınız mektubumda...

(Banguoğlu, 2019: 487)

У мом писму које би требало да сте добили још јуче.

У горњим примерима исказана је претпоставка која има и видска обележја јер се говори о радњи која би требало да буде свршена у тренутку говора или о радњи чија се очекивана свршеност одражава на финитни глагол. Перифрастична, тј. описна конјугација сматра се најпогоднијом за прецизно изражавање времена и модалности.

2.2. Пропартиципи футура у именској функцији

У својој именској употреби пропартицип футура у реченици може вршити функцију проширеног субјекта, проширеног објекта, као и именског предиката. Зависно од положаја и функције у реченици, може се преводити изричном или односном реченицом. Именски употребљен, такође може бити носилац неког од модалних значења, на које нас углавном наводи контекст који често може бити одређен финитним глаголом. Значења која се преносе оваквим типом реченица су разноврсна, као што су *намера*, *способност*, *уверење*, *потреба*, *моћност/немоћност*, *закључивање* и др.

Ne diyeceğimi bilmiyorum.

Не знам шта бих рекла (шта треба да кажем).

Herkes ne yapmayacağımı söylüyor.

(İnci Tanerli, 10. Bölüm, 8:28)

Сви ми причају шта не треба да урадим.

157

Као што се може видети из наведених примера, а и како основано тврде Чаушевић и Керовец „може се дакле закључити да се међу различитим категоријама реченица не могу одредити оштре границе те да се у одређивању њихове приопћајне сврхе треба водити не само лексичко-синтаксичким, већ и прагматичким критеријима.” (Чаушевић, Керовец, 2021: 305).

Посебна врста модалности коју Палмер назива динамичком (Палмер, 1990:185), а којом се изражава објективна способност, воља или умеће вршења неке радње често је присутна и код пропартиципа футура. Да бисмо илустровали овај начин модалне употребе пропартиципа футура навешћемо неке карактеристичне примере:

Eşimin beni aldatacağına inanmıyorum.

(‘Evlilik Hakkında Her şey’, 6. Bölüm, 2:53)

Не верујем да би ме мој супруг могао преварити (да је у стању да ме превари).

Eğer bir şans daha olsaydı evliliğini kurtarmak için her şeyi yapacağını söyledi.

(‘Evlilik Hakkında Her şey’, 7. Bölüm, 9:26)

Рекла је да би, када би имала још једну прилику, урадила све (била у стању да уради) како би спасила свој брак.

Yanlış ve kötü bulduğum her şeyi değiştireceğime kesinlikle inandığım ilk gençlik yılları...
(Uzuner, 2002: 7)

Прве године младости, у којима сам чврсто веровала да могу да променим све што сам сматрала погрешним и лошим.

Kurdele de kimin keseceğini biliyormuş.
(Kızılılık Şerbeti, 39. Bölüm, 5:05)

Очигледно да и трака зна ко уме да сече (ко ће успети да исече).

Интересантна употреба пропартиципа футура где долази до изражаја његова модалност присутна је код веома фреквентних глагола *yarmak* - 'чинити, радити' и *etmek* - 'чинити' који често врше функцију помоћних глагола, а који у комбинацији пропартиципа и индикатива истог глагола образују модално значење које се односи на хтеће, потребу или намеру за извршењем неке радње. На пример:

Yuvarcağını yaptın.
(‘Evlilik Hakkında Her şey’, 6. Bölüm, 1: 48)

Ти си нам ионако већ урадио шта си хтео.

Nihayet bir gün Müjgân bana edeceğini etti.
(Güntekin, ‘Çalığışu’, 2019: 94)

Мужган ми је на крају, једног дана, урадила оно што је намеравала(планирала).

Ben söyleyeceğimi söyledim.

Ја сам своје рекла/ја сам рекла шта сам имала.

Неретко се суфигирани пропартицип на *-(y)acak/-(y)ecek* среће у комбинацији са предикативима *var* и *yok*, у појачаном значењу. Углавном се тиме изражава говорников *stāv*, *uverenostī* у нешто. Дакле, овде је такође присутно модално значење с обзиром на то да је једна од битних карактеристика модалности изражавање личног става о садржају глаголске радње. Реченице овог типа представљају закључак о претходно изреченом садржају.

O arkadaşının kitabı yazacağı yok.
(‘İbrahim Selim ile Bu Gece’, Pınar Deniz)

Ма, не верујем да ће та твоја другарица написати књигу (нема шансе да ће написати).

Onun için hiç korkma, çek! Suyun biteceği yok.
(Uşaklıgil, ‘Alık Abdül’ y Hikâyeciliğimizin...стр. 375)

За то се не бој, слободно вуци! Вода сигурно неће нестати. (Ајкут, 2007: 41)⁶

Bu kızın barışacağı varsa da barışamaz ki.
(Kızılılık Şerbeti, 30. Bölüm, 1:30:47)

⁶ Превод преузет од Ксеније Ајкут.

Чак и да девојка пожели да се помири, неће моћи то да уради (неће то урадити).

Ertuğrul Bey, sizin de Kivılcım Hanım'la tanışacağınız varmış.

(Kızılıcak Şerbeti, 46. Bölüm)

Господине Ертугрул, очигледно било је суђено да се и ви упознате са госпођом Кивилцим.

Halis Ağa'nın döneceği varmış.

(Yalı Çapkını, 21. Bölüm, 1:42:28)

Халис Ага је очигледно намеравао (јакo желео) да се врати.

Осим наведених значења, датом комбинацијом пропартиципа футура и предикатива *var* и *yok* исказује се и модално значење забране. (Чаушевић, Керовец, 2021: 99).

Buna son noktayı koyana kadar hiçbir yere gideceği yok.

Не иде никамо док не заврши до краја. (досл. док на то не стави задњу тачку, нема његовог одлажења у будућности.)

(Чаушевић, Керовец, 2021:99).

Постоје и фразе које у себи имају пропартицип футура глагола *olmak*:

Olacağı varmış...

(Aykut, 2007: 41)

То је морало да се деси...

Her şey olacağına varır.

Биће како мора/ Шта буде биће./ Све ће доћи на своје.

Ne olacağı belli olmaz.

Све је могуће, никад се не зна (не зна се шта ће бити, шта може бити).

Ne olacağı belli olmaz böyle işlerin.

(Kızılıcak Şerbeti, Zvanična Instagram stranica)

Са таквим стварима се никада не зна.

Olacağı bak sen.

Видећеш, биће тако...

Један од морфолошко-синтаксичких начина за изражавање субјективне модалности, односно јаке жеље или потребе да се нека радња изврши, о којем је писао еминентни лингвиста Луис (Lewis) у својој Граматици турског језика (Turkish Grammar, 165-166), јесте комбинација пропартиципа футура и глагола *gelmek* – доћи и *tutmak* – држати. Жеља и потреба, исказана на тај начин, може бити изненадна, а може се изражавати и неочекиваност и висок степен одушевљења. Глаголи који прате пропартицип увек су у трећем лицу једине. Реченице тог типа преводимо са изричним вољним реченицама: *дође ми да, имам жељу да, одједном сам пожелела да...*

Gitmeyeceğim tuttu.

(Lewis, 2000: 166)

Одједном ми се баш не иде/ Дошло ми је да не идем.

Zaten sizi dehşetli göreceğim gelmişti.

(Güntekin, 2019: 91)

Ионако сам страшно желео да вас видим.

Seni, kim bilir, ne kadar göreceği gelmiştir, demiş.

(Güntekin, 2019: 16)

Рекла је: „Сигурно те се много ужелела.”

Како примећује Чаушевић, оваква модална конструкција често може бити појачана прилошком синтагмом ‘*neredeyse*’ – ‘умало, готово да, само што не’ (Чаушевић, 2018: 160).

Kitap o kadar kötü çevrilmişti ki, insanın neredeyse ağlayacağı geliyor.

Књига је била толико лоше преведена да човеку готово дође да заплаче.

(Чаушевић, 2018: 160).

Када се пропартицип футура нађе у локативу, образује прилошке одредбе за време које су веома често модално обојене:

Tam çıkacağımda yağmur yağmaya başladı.

Баш кад сам хтела да изађем, почела је да пада киша.

Tam oturacağımda kapı zili çalındı.

(Чаушевић, 1996: 351)

Управо кад сам хтео да седнем, неко је зазвонио на вратима.

Са одређеним именицама и постпозицијама, градећи различите проширене прилошке одредбе, пропартицип футура такође нагиње ка модалности и веома често се преводи помоћу већ раније поменутих модалних глагола:

Tahmin edeceğiniz cihetle imtihanlar tekrarlanıyor.

(Чаушевић, 1996: 356)

Као што можете претпоставити, испити се понављају.

İsminden de anlaşılacağı gibi romanda yazarın öğretmen olarak çalıştığı bir köyden bahsedilmektedir.

(Чаушевић, 1996: 353)

Као што се може схватити из његовог наслова, у роману се говори о једном селу, у којем је писац радио као учитељ.

Şimdi artık öğreneceğinizi öğrenmiş sayılacağınız için bir tane ikram edebilirim.

(Güntekin, 2019: 69)

Пошто се може сматрати да сте сада коначно сазнали оно што сте хтели, могла бих да вас послужим са једном (бомбоном).

Цењени турски лингвиста Јетер Торун (Yeter Torun), наводи и одређене укалупљене форме пропартиципа футура настале од глагола *anlamak* – ‘разумети, схватати’ и *demek* – ‘рећи, говорити’ (2013: 161). Овако употребљен, пропартицип у турском има улогу везника модалног значења, који на српски преводимо са уводном надовезујућом реченицом којом се изражава *ипретијоставка* и *жеља*, која се односи не претходно изречен садржај.

Neyse ne diyordum... На.. Diyeceğim, çok acayibime giden bir olay var şu dünyada.

(İnci Taneleri, 9.Bölüm, 1:32:52)

Где сам стао..Аха, да. Хтео сам да кажем(хоћу да кажем) да постоји једна ствар на овом свету која ми је много чудна.

Senin anlayacağın Semra Ömer’e her şeyi anlatmıştır.

Као што видиш, Семра је све испричала Омеру.

2.2.1. ПЕРИФРАСТИЧНИ ОБЛИЦИ ПРОПАРТИЦИПА ФУТУРА У ИМЕНСКОЈ ФУНКЦИЈИ

Као што је већ речено, перифрастични облици пропартиципа футура састоје се од глаголске основе потребног времена и пропартиципа помоћних глагола *olmak/bulunmak* при чему суфигирани пропартицип футура понекад може бити и у глаголској форми *іосибіліїив*. Овом врстом перифрастичне конструкције изражава се модално значење *могућности* или *вероватноће*, које се преводи реченицама као што су: *іосііоји могућності да, може да се деси да, могуће је да, шііо ће се вероватіно деситіи* и др.

Parasını düşürmüş olabileceğini anladım.

(Gülsevin, 2016: 183)

Схватила сам да постоји могућност/вероватноћа да је негде испустио новац.

Гулсевин (Gülsevin) наглашава да треба имати у виду да у претходном примеру модалност не проистиче из наставка за грађење пропартиципа футура, већ да је имплицирана у конструкцији *-miş olabil-* (Gülsevin, 2015: 186).

Bugün dönmüş olacağını söylediler.

(Banguoğlu, 2019: 487)

Рекли су да је могуће (постоји могућност) да се већ данас вратио.

Овде, такође, примећујемо видска обележја, што је и карактеристично за перифрастичне конструкције. Дакле, облицима као што су ови приближавамо се прецизнијем изразу јер се њима преноси *ипретијоставка*, *веровање* да се нека радња већ десила до тренутка говора.

3. ЗАКЉУЧАК

Непостојање односних речи (односне заменице, односни прилози и везник ‘што’) у турском језику представља једну од његових важнијих синтаксичких особености. Пропартиципи, као и партиципи, управо због своје способности да изразе различите типове односних реченица, представљају врло значајан сегмент турске синтаксе.

Осим наведене синтаксичке вредности, пропартиципи су, као именске речи настале од глагола, значењски веома важни. Њихово разумевање и правилна употреба показатељ су високог степена познавања турског језика. Сходно томе, као предмет истраживања одабрано је питање модалности, као изузетно фреквентне особине пропартиципа футура. Упркос учесталости модалне употребе пропартиципа, стиче се утисак о недовољној истражености тог питања. Због своје комплексности и контекстне условљености, питање модалности код пропартиципа футура свакако заслужује веће научно интересовање и анализу. Из тог разлога, овим радом настојали смо да дамо свој допринос овој врло значајној теми из области семантике и прагматике.

Модалност, као врста изнијансираног израза, којим се можда и на најпрецизнији начин може пренети мисао веома је важна семантичко-прагматичка категорија. Она се у турском језику, као и код многих других језика, може изразити помоћу модалних глагола *желети*, *итребати*, *хитети*, *намеравати* и слично. Осим тога, у турском језику постоје и глаголске форме, *џосибилитив* и *имџосибилитив*, којима се на очигледан начин изражава могућност, односно немогућност вршења радње. Међутим, у овом раду се говори о облицима, конкретно о пропартиципима на *-(y)acak/-(y)ecek* који сами могу бити носиоци модалних значења, не помажући се притом помоћним модалним глаголима. Због своје морфолошке истоветности са трећим лицем једине футура, код ових пропартиципа неретко се преплићу временско и модално значење. Стога је при анализи и преводу веома важно узети у обзир целокупан контекст датог исказа, како би се избегле могуће грешке. Укључена, односно инхерентна модалност, која често присутна код пропартиципа футура, одређена је језичком ситуацијом, односно контекстом или интонацијом изнетог садржаја. Да ли ће се пропартицип преводити простом реченицом у будућем времену или ће му бити додат модални глагол или синтагма како би се верније и тачније пренео мисао, одређује једино контекст.

ЛИТЕРАТУРА

- Aykut, K. (2007). *Proparticipi - Ključ turske sintakse*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Aykut, K. (2011). *Kontrastiranje turskog i srpskog jezika*. Lapovo: Kolor pres.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Čaušević, E. (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čaušević, E. (2018). *Ustroj, sintaksa i semantika infinitivnih glagolskih oblika u turskom jeziku*. Zagreb: Ibis grafika.
- Čušeović, E., Kerovec B. (2021). *Turski i hrvatski u usporedbi i kontrastiranju: Sintagma i jednostavna rečenica*. Zagreb: Ibis grafika.
- Ђинђић, С. (2012). *Уџбеник турског језика*. Београд: Службени гласник.
- Ђинђић, С. (1975). *Глаголски вид у савременом турском језику*. Љубљана: Linguistica XV, in memoriam Stanko Škerlj Oblata.
- Gülsevin, S. (2015). *-(y)acak Sıfat- Fiil Ekinin Birleşik Yapılardaki Özel Bir İşlevi Üzerine*. Türkiye: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lewis, G.L. (2000). *Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press.
- Palmer, F.R. (1990). *Modality and the English modals* (2nd ed.). London, New York: Longman.
- Пипер, П. (2005). *Синтакса савременог српског језика, у редакцији Милке Ивић*. Београд: САНУ, Београдска књига.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (2008). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд Завод за уџбенике.
- Teodosijević, M. (2004). *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*. Beograd: Čigoja štampa.

- Torun, Y. (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
 Türkçe-Sırpça Sözlük. (1997). Hazırlayanlar: Prof. Dr. S. Đindić, Doç. Dr. M. Teodosijević, Prof. Dr. D. Tanasković. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayını: 689.

ИЗВОРИ

- Güntekin, R.N. (2019). Çalıkuşu. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
 Livaneli, Z. (2011). *Serenad*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic.A.Ş.
 Uzun, B. (2002). Benim Adım Mayıs. İstanbul: Everest Yayınları.

Seriye: Evlilik Hakkında Herşey, İnci Taneleri, Kızılıcak Şerbeti, Yalı Çapkını.

MODAL MEANINGS OF THE PROPARTICIPLES ENDING IN -(Y)ACAК/-(Y)ECEK IN TURKISH LANGUAGE

Summary

Besides their exceptional syntactic value, participles in Turkish language also have an important semantic role. The participles ending in -(y)acak/-(y)ecek come from the third person singular future tense and therefore often refer to a future action, state or event.

However, it almost equally expresses a certain kinds modalities. The goal of this scientific research is to show a very frequent modal use of the participles ending in -(y)acak/-(y)ecek, which express alone or in combination with other words or verb forms. Especially, periphrastic forms are analyzed, which, in addition to modal, often have aspectual features, too.

Translation solutions are offered in the paper and the importance of the totality of the given statement it is pointed out, which helps us decide whether we will translate the participle only with the future tense or we will expand it with something from modal verbs, in order to convey the thought as faithfully as possible. Through plenty of examples, excerpted from the language of everyday communication and literary works, its widespread modal use is illustrated.

The modality involved in the given participles is subjective, because it expresses the speaker's attitude, i.e. opinion about a certain situation.

Keywords: Turkish language, semantics, participles, modality

Сања Нешковић
 Универзитет у Београду, Србија
 Филолошки факултет
sneskovic86@gmail.com

АНЂЕЛКА ПЕЈОВИЋ

ИНДИКАТИВ И СУБЈУНКТИВ У ДОПУСНИМ РЕЧЕНИЦАМА У ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ

Предмет рада је употреба глаголског начина у једном типу зависних реченица – концесивним. Општи циљ рада је да се сажето представи употреба конјунктива (субјунктива) у односу на индикатив у шпанском језику. Примарни циљ је да се расветли опозиција индикатив/субјунктив у допусним реченицама у којима ова два глаголска начина алтернирају, и да се укаже на могућности њиховог преношења у српски језик. Пажњу усмеравамо на везник *aunque*, који је најчесталији, и уз који се и индикатив и субјунктив јављају у свим глаголским временима. Анализирамо и употребу конектора *por mucho/más que*, уз који се такође употребљавају оба глаголска начина, али не у свим глаголским временима. Радом уједно настојимо да код српских говорника овог романског језика освестимо значењске нијансе које са собом носи употреба одређеног глаголског начина, чак и када се оне не могу адекватно пренети у српски језик.

Кључне речи: допусне реченице, субјунктив, конјунктив, концесивност, шпански језик

1. УВОД

164

О употреби и значењу субјунктива у шпанском језику дискутовали су и писали бројни аутори, како у оквиру граматика (нпр. Gili Gaya 1980 [1964]; Matte Bon 2002 (1992); RAE-ASALE 2010 итд.), тако и у виду студија (нпр. Borrego *et al* 1992 [1986]; Bosque 1990; Porto Dapena 1991; Pamies & Valeš 2015 итд.) или чланака (нпр. Igualada Belchí 1989; Cano Aguilar 1990, 1992; Nowikow 1998; Ruiz Campillo 2004, 2007, 2008; Matte Bon 2008; Real Espinosa 2018 и многи други), на шпанском али и на енглеском и другим језицима. Субјунктив своје место редовно налази и у приручницима шпанског као страног језика (нпр. Coronado González, García González & Zarzalejo Alonso 1996; Castro 2000 [1997]; Moreno & Tuts 2000; Chamorro Guerrero *et al.* 2000; Aragonés & Palencia 2006, 2009, 2010; Moreno 2009; Hernández Mercedes 2010 [2006]; Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007 и многи други). Тумачења аутора често су различита, с обзиром на бројне контексте у којима се употребљава или је могуће употребити субјунктив. Проблем се додатно усложњава чињеницом да је у неким случајевима могућа алтернација индикатива и конјунктива, при чему употреба једног или другог глаголског начина није произвољна, већ подразумева мање или веће разлике у значењу. То је случај и допусних реченица.

Из радова и студија о субјунктиву у шпанском језику, уочавају се, дакле, два приступа (у ширем смислу речи): теоријсколингвистички и примењенолингвистички. С теоријског становишта, аутори настоје да проникну у саму природу субјунктива и објасне разлику у његовој употреби у односу на индикатив, док се са примењенолингвистичког аспекта систематизују конкретни контексти у којима је заступљен конјунктив, што често подразумева и листе глагола и конструкција уз које се користи један или други глаголски начин. Према Памијесу и Валешу (2015), управо систематски приказ синтаксичких и семантичких контекста може да омогући извођење општих закључака и правила.

С обзиром на комплексност субјунктива, у овом раду ћемо се ограничити на допусне реченице, и то оне у којима се се употребљавају оба начина, што је пре свега случај најчесталијег

допусног везника, *aunque* (‘иако, мада, премда’). Настојимо да расветлимо разлику у употреби субјунктива у односу на индикатив и укажемо на могућности превођења на српски језик. Како и глаголска времена имају изузетно значајну улогу, задржаћемо се и на њима, у оној мери у којој је то неопходно да бисмо указали на разлику у значењу.

2. СУБЈУНКТИВ У ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Према Алексић Милановић, „с обзиром на то да је глаголски начин једно од средстава за исказивање модалности, обично се дефинише полазећи од појма става” (Aleksić Milanović 2020: 20). На пример, код Хили Гаје налазимо да „глаголским начином изражавамо наше лично виђење глаголске радње коју исказујемо” (Gili Gaya 1980 [1961]: 131). Тако се субјунктив сматра маркираном категоријом која се повезује са оним што је субјективно и нереално, док се индикатив као немаркирана категорија везује за оно што је објективно и реално (Igualada Belchí 1989: 643).

Игуалада Белћи (1989), међутим, сматра да се субјунктив и индикатив не разликују према критеријуму реалности радње већ према критеријуму темпоралности: док индикатив показује време вршења радње (радња може бити садашња, антериорна или постериорна у односу на тренутак говора), субјунктив то не показује.¹ Памијес и Валеш (2015) такође подсећају на „ограничену способност” субјунктива, као „аморфног времена” (Guillaume 1984 [1929], *apud* Pamies & Valeš 2015: 16), да неку радњу веже за одређени тренутак у говору. Тако се радња реченице *Ojalá haya terminado* (‘Дај боже да је завршио/ла’), у којој је употребљен сложени перфекат субјунктива, може протумачити и као прошли и као будући догађај (Zavadil 1975: 161-162, *apud* Pamies & Valeš 2015: 16).

Мате Бон сматра да је основна разлика између индикатива и субјунктива изношење или неизношење нове информације (Matte Bon 2002 [1992]: 49). Према овом аутору, у реченицама којима се износи информација употребљава се индикатив, а субјунктив се користи када се не износи информација – било зато што се подразумева, садржана је у контексту, позната је саговорнику, било због тога што јој говорник не придаје значај односно не сматра је релевантном за оно што исказује главном реченицом (Matte Bon 2002 [1992]: 66).

Руис Кампиљо сматра исправним запажање Матеа Бона (Matte Bon 2002 [1992]) и других аутора према коме је информација која се износи индикативом рематска, нова, а она која се исказује субјунктивом тематска, што значи да субјунктив представља неки вид „стратегије” којом се показује да је „предикат само тема, позната, о којој се говори”, као у примеру *Me alegra que lo hayas decidido* (‘Радује ме да си то одлучио/ла’), у коме се **не** изјављује, не обавештава да је неко нешто одлучио, јер је та информација позната, већ да се неко радује због те познате информације (Ruiz Campillo 2007: 308).

Руис Кампиљо (2007, 2008) стога сматра да је употреба индикатива и конјуктива условљена тиме да ли говорник нешто *изјављује* или *не изјављује*, те да је субјунктив „обавезан” у релативно малом броју случајева, на пример уз волитивне глаголе попут *желети*, *хити*, *шражити*, *захтевати* и сл. (Ruiz Campillo 2007: 290-291), што се поново објашњава поменутом разликом *изјава/одсуство изјаве*. „Златно правило”, како наводи, јесте следеће: „У шпанском језику, када неко каже да *ида киша*, то значи да *ида киша*” (Ruiz Campillo 2007: 295). Због тога се у шпанском језику не реализују примери са индикативом у реченицама попут *Quiero que *llueve* (‘Желим да...’), *No creo que *llueve* (‘Не верујем да...’), *Es difícil que *llueve* (‘Тешко да...’), зато што што се њима не *изјављује* да пада киша, што са собом повлачи употребу субјунктива; *Quiero que llueva*, *No creo que llueva*, *Es difícil que llueva*. Веома је илустративан и следећи пример истог аутора (Ruiz Campillo 2007: 296):

¹ И Мате Бон указује на то да се времена субјунктива не могу објаснити из перспективе темпоралности (Matte Bon 2002 [1992]: 57).

- No me gusta que *grites*.
(*grites* је облик презенте субјунктива)
- ¡Pero si yo no grito!
- Yo no he dicho que *grites*, he dicho que **no me gusta**.
- ‘Не волим да вичеш.
- Али ја не вичем!
- Нисам рекао/ла да вичеш, рекао/ла сам да **не волим**.’

Овај пример показује да субјунктивом не изјављујемо, већ то чинимо употребом индикатива. Ипак, пошто се цела реченица попут наведене, *No me gusta que grites*, може схватити као изјава, Руис Кампиљо (2007: 298) успоставља разлику између „матрице”, која је основа изјаве, и предмета изјављеног, као у:

No creo que la ame. (‘Не верујем да је воли’)
изјава није изјава

Es imposible que la ame. (‘Немогуће је да је воли’)
изјава није изјава

Yo quiero que la ame. (‘Ја желим да је воли’)
изјава није изјава

Подвучени део реченице је у индикативу, јер се ради о изјавама, док је у зависној реченици употребљен субјунктив, зато што нису у питању изјаве, будући да говорник ни у једном тренутку не изјављује „да је (неко) воли”.

Овакво тумачење употребе једног или другог глаголског начина потврђује се и тиме да се реченице у којима је употребљен индикатив могу употребити самостално, за разлику од оних са конјунктивом. На пример, у исказима:

[*Sé que*] la ama. (‘Знам да воли је.’

[*Creo que*] la ama. (‘Мислим да воли је.’

говорник износи „да је (неко) воли”, „да мисли да је (неко) воли”, док у реченицама

No creo [que la ame]. (‘Не верујем (да је воли).’

Es imposible [que la ame]. (‘Није могуће (да је воли).’

не износи ту информацију, не изјављује да ли је неко воли (или не воли), већ да *не верује*, да *није могуће*. „Матрица”, према томе, „уводи глагол који уводи глаголски начин, и који је одговоран за његов одабир” (Ruiz Campillo 2007: 300).

Исти аутор (Ruiz Campillo 2007: 307) наглашава да *изјављивање* не подразумева истинитост изјављеног: оно може бити како тврдња тако и пука претпоставка. На пример:

*Os aseguro que **está** debajo de la cama*. (‘Уверавам вас да је испод кревета.’

*Me parece que **está** debajo de la cama*. (‘Чини ми се да је испод кревета.’

И Алексић Милановић у својој докторској дисертацији констатује да боље резултате даје анализа индикатива и субјунктива у светлу бинарне опозиције асертивности/неасертивности него када се посматра из угла модалности реалности и иреалности, иако је изучавање глаголског начина у нераскидивој вези са категоријом модалности. Оно што је реално не мора бити и асертивно и, исто тако, неасертивно је знатно шири појам од иреалности, јер обухвата и иреалне ситуације и фактуалне информације које у датом контексту нису довољно релевантне да би се сврстале у домен асертивности. Дакле, одсуство асертивности не треба строго разумети као хипотетичност (...) (Aleksić Milanović 2020: 167).

3. ДОПУСНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Допусним или концесивним реченицама се „износи нека препрека за реализацију радње у надређеној реченици, а радња (стање, збивање) се и поред те препреке ипак остварује” (Mrazović

& Vukadinović 2009: 606, R 123). Концесивност, дакле, подразумева постојање тезе и антитезе, где говорник, без обзира на то да ли је исказ у тези (протаза) валидан или не, наводи контрааргумент (у аподози), због чега протаза и аподоза стоје у супротном односу, као у примеру *Aunque estaba muy cansada por el viaje, impartió una conferencia magnífica*, 'Иако је била уморна од пута, одржала је фантастично предавање' (RAE & ASALE 2010: 3598-3599, 47.12a, 47.12b). Међутим, концесивно и адверзативно значење се неутрализују када је протаза на другом месту, а уз везник *aunque* употребљен индикатив, као у реченици *También se estudió esta posibilidad, aunque pronto fue descartada* ('Разматрана је и та могућност, мада (=али) је брзо одбачена') (RAE & ASALE 2010: 3602, 47.12n).² У овим случајевима испред везника се употребљава запета, што није увек случај са правим концесивним реченицама.

Допусне реченице имају значењских сличности и са погодбеним реченицама, нарочито у неким типовима, као у случају оних са редупликативним формулама, попут *Hiciera lo que hiciera, nunca estaba contenta*, 'Шта год чинила/Ма шта чинила, никада није била задовољна', где би се исказ могао преформулисати у виду (полу)погодбене реченице: *Tanto si hacía una cosa como otra...*, 'И ако је радила једно или друго ...' (Borrego et al. 1992 [1986]: 78-79). Слично погодбеним реченицама, и допусне могу бити реалне, потенцијалне или иреалне, али се разликују у употреби глаголских времена (Каровић 2022: 819).

Ипак, поређење допусних реченица с једне стране и супротних и погодбених с друге није предмет овога рада, јер би далеко премашило његове оквире.

3.1. Допусне реченице у шпанском језику и употреба глаголског начина

Полазећи од критеријума истиности исказа, у *Новој граматици шпанског језика* Шпанске краљевске академије (RAE & ASALE 2010: 3606, 47.13a, 47.13c) наводи се да концесивна, дакле зависна, реченицама (протаза) може бити хипотетичка или фактуална (реална). У случају хипотетичких протаза, употребљава се конјунктив, док се у фактуалним могу употребити и индикатив и конјунктив. Субјунктив се нарочито користи у репликама, где одговара ономе што се назива полемички субјунктив, којим се настоји побити релевантност тврдње која му претходи, односно њиме се настоји оповргнути аргумент саговорника (RAE & ASALE 2010: 1944, 25.13i).

У приручницима шпанског као страног језика допусне реченице заузимају значајно место, а употреба глаголског начина има неколико тумачења.

Коронадо Гонсалес и други (Coronado González, García González & Zarzalejo Alonso 1996: 107) објашњавају да се индикативом у концесивним реченицама исказује информација која је нова и потврђена, или се представља као таква (*Aunque tiene mucho dinero, no lo derrocha*, 'Иако има много новца, не расипа га'), док се субјунктив употребљава за изношење информације која је или се представља као позната или као непотврђена (*Aunque quieras ayudarme, no podrás*, 'Иако/Без обзира што желиш да ми помогнеш, нећеш моћи', '(Све) ако и/и ако желиш да ми помогнеш, нећеш моћи').

Разлику у употреби глаголског начина у допусним реченицама Морено и Тутс (2000) објашњавају тиме да се индикативом изражава доживљена, позната, извесна радња, а субјунктивом недоживљена, непозната или непроверена радња. Ипак, ауторке скрећу пажњу на изузетке, случајеве који се не могу објаснити овом поделом, као у примеру *Aunque sea española, no puedo darte clases de español*, 'Иако сам Шпањолка/Без обзира што сам Шпањолка, не могу да ти држим часове шпанског', у коме се употребом конјунктива наглашава контраст.

² Допусне и супротне реченице могу се међусобно парафразирати када је у њима употребљен основни везник, *aunque* у допусним и *pero* у супротним, због тога што оба типа реченица исказују супротност елемената односно опозицију два реченична елемента; нпр. *Aunque Pepe estuvo muy enfermo, fue a trabajar*, 'Иако је Пепе био веома болестан, отишао је да ради' и *Pepe estuvo muy enfermo, pero fue a trabajar*, 'Пепе је био веома болестан, али је отишао да ради' (Flamenco García 1999: 3809).

Ћаморо Гереро и други (Chamorro Guerrero *et al.* 2000) полазе од критеријума познатости информације која се износи. Ако се ради о познатој информацији, употребљавамо индикатив када саговорника желимо да информишемо о нечему, а субјунктив онда када сматрамо да је информација позната и саговорнику. Уколико је посреди непозната информација или пак нешто у шта нисмо сигурни, такође ћемо употребити субјунктив – презента или имперфекта, у зависности од степена неизвесности: имперфектом се изражава већа неизвесност.

Ернандес Мерседес у свом граматичком приручнику наводи да се индикатив уз партикулу *aunque* и њој сличне користи када се информација коју глагол износи сматра новом за саговорника; субјунктив се, пак, користи или онда када се информација која се износи сматра познатом саговорнику, или када говорник жели да се, на неки начин, ограда од онога што износи глаголом у субјунктиву, или када говорник није сагласан са оним што је изнео саговорник, па му узвраћа својеврсном репликом, као у следећим примерима (Hernández Mercedes 2010 [2006]: 144):

▪ <i>No tengo hambre.</i>	‘- Нисам гладан/на.
▪ <i>Pues aunque no tengas hambre, tienes que terminártelo todo.</i> (реплика)	- Е па иако ниси гладан/на , мораш све да поједеш.’
<i>Mi casa es bonita, pero aunque sea bonita, tiene un alquiler altísimo.</i> (понављање реченог, позната информација)	‘Моја кућа је <u>лепа</u> , али иако је лепа , кирија је превисока.’

Морено, Ернандес и Мики Кондо (Concha Moreno, Carmen Hernández y Clara Miki Kondo 2007) разлику у употреби индикатива и конјунктива у допусним реченицама објашњавају критеријумом доживљености радње, али и значајем који јој се придаје: индикативом изражавамо познату радњу којој придајемо значај, а субјунктивом познату радњу којој не придајемо значај. Ауторке наводе и да се субјунктивом исказује нереална препрека, односно радња чија реализација није могућа (нпр. *Aunque estuvieras en mi lugar ...* ‘Све и да си на мом месту...’ (Concha Moreno, Carmen Hernández y Clara Miki Kondo 2007: 207).

Према Морено (2009), индикатив се употребљава када се износи доживљена радња и даје информација, док се субјунктив употребљава за недодживљене радње, али и за постизање контраста, када се не придаје значај радњи зависне реченице (већ главне, у индикативу), као у следећем примеру (Moreno 2009: 154):

▪ ¿Tú no duermes la siesta? ¡Pero si eres española...!	‘- Ти не одремаш после ручка/не спаваш сјесту? Али ти си Шпањолка!
▪ ¿Y qué? Aunque sea española , no me gusta acostarme después de comer.	- Па шта? Иако сам Шпањолка/ Без обзира што сам Шпањолка, не волим да спавам после ручка.’

Арагонес и Паленсија (2006, 2009, 2010), аутори граматичког приручника по нивоима, разлику у употреби два глаголска начина у допусним реченицама виде у томе да ли је радња која се исказује стварна односно извесна (индикатив), с једне стране, те хипотетичка односно могућа, неизвесна (субјунктив), с друге, уједно скрећући пажњу на значења којима доприносе глаголска времена.

Тумачења свих наведених аутора сумарно представљамо у следећој табели:

ДОПУСНЕ РЕЧЕНИЦЕ	
Индикатив	Субјунктив
Нова и потврђена информација; позната радња којој се придаје значај (Coronado González, García González & Zarzalejo Alonso 1996; Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007)	Позната али непотврђена информација / Ограђивање од (познате) информације (Coronado González, García González & Zarzalejo Alonso 1996; Hernández Mercedes 2010 [2006])
Доживљена радња (Moreno & Tuts 2000; Moreno 2009)	Недоживљена радња (Moreno & Tuts 2000; Moreno 2009)
Позната, извесна радња о којој информишемо саговорника (нова информација за саговорника) (Moreno & Tuts 2000; Castro 2000 [1997]; Guerrero <i>et al.</i> 2000; Hernández Mercedes 2010 [2006]; Moreno 2009; Aragonés & Palencia 2006, 2009, 2010)	Непозната или непроверена радња; неизвесна радња (Moreno & Tuts 2000; (Chamorro Guerrero <i>et al.</i> 2000; Aragonés & Palencia 2006, 2009, 2010)
	Позната радња којој се не придаје се значај; реплика (Moreno & Tuts 2000; Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007; Chamorro Guerrero <i>et al.</i> 2000; Hernández Mercedes 2010 [2006])
	Хипотетичка (могућа) радња; радња чија реализација је немогућа (Aragonés & Palencia 2006, 2009, 2010; Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007)

Дакле, видимо да су критеријуми којима се тумачи употреба индикатива и субјунктива у шпанском језику пре свега познатост (доживљеност, извесност) радње, и (не)придавање значаја радњи:

- индикативом се исказују познате, доживљене, извесне радње, чињенице, којима се придаје значај,
- а субјунктивом радње које су (1) непознате, недоживљене, немогуће, хипотетичке, или пак (2) познате радње од којих се ограђујемо, због тога што их сматрамо ирелевентним или непровереним.³

Стога је за разумевање значења ових реченица, али и за њихову адекватну формулацију, потребно узети у обзир и језички и ванјезички контекст (Каровић 2022: 819).

3.2. Допусне реченице у шпанском језику: конектори, глаголски начини и глаголска времена

Када је реч о концесивним везницима у шпанском језику, најчешћи су следећи:

- *aunque* 'иако, мада, премда...', *a pesar de que* 'упркос томе што, иако', *pese a que* 'упркос томе што, иако', *si bien* 'иако, премда';
- *por mucho/más/poco que* + глагол 'колико год',
- *por más / muy* + придев/прилог + *que* + глагол 'колико год'.

³ Морено (1996) је у својој студији сврстала у три групе најзаступљенија тумачења разлике у употреби субјунктива у односу на индикатив у допусним реченицама, и то: (1) индикатив = реалност, субјунктив = хипотетичност; (2) индикатив = доживљена радња, субјунктив = недоживљена радња; и (3) индикатив = реалан догађај/реална чињеница, субјунктив = догађај/чињеница која није доказана или којој не придајемо значај.

Ређе су у употреби *aun cuando*, *bien que*, *y eso que*, сва три у значењу ‘иако, мада’, затим *así* ‘макар’, *siquiera* ‘макар’, *a sabiendas de que* ‘иако знајући’, *a riesgo de que* ‘макар’, итд., а концесивност се може изразити и конструкцијама⁴ као што су *con* + инфинитив, *aun/aunque/incluso* + герунд/партицип, *por/con* + именица/придев/прилог + *que* + субјунктив, редупликативне формуле⁵ (поновљени глаголски облик у субјунктиву) и др. (Porto Dapena 1991: 255). У следећој табели наводимо и глаголски начин који се користи уз наведене концесивне конекторе:

Допусни конектори	Глаголски начин
<i>aunque</i> <i>a pesar de que</i> <i>pese a que</i> <i>aun cuando</i>	+ индикатив/субјунктив
<i>por mucho/más/poco⁶ que</i>	+ индикатив/субјунктив
<i>si bien</i> <i>a sabiendas de que</i> <i>y eso que</i>	+ индикатив
<i>por más/muy</i> + придев/прилог + <i>que</i>	+ субјунктив
<i>(aun) a riesgo de que</i> <i>bien que</i> <i>así</i> <i>siquiera (sea)</i>	+ субјунктив

Према истраживању које је на новинском корпусу Шпанске краљевске академије *CORPES XXI* обавила Валенсија Сполјарић (Valencia Spoljarić 2018b), везник *aunque* далеко је најучесталији од свих концесивних конектора. Јавља се у 76.886 случајева, у 51.935 докумената. Други по учесталости, али много мањој, представља конектор *a pesar de*, који је употребљен у 12.609 случајева, у 10.892 документа. На трећем месту налази се *si bien*, са 10.500 појављивања, у 8.805 докумената. Везник *pese a* употребљен је у 8.275 докумената, укупно 9.231 пут. Пети по заступљености је *aun cuando*, забележен у 2.297 случајева и 2.029 докумената. Остали анализирани конектори заступљени су такође спорадично. Слични резултати добијени су и на корпусу говорног језика: *aunque* (381), *a pesar de* (45), *si bien* (22), *pese a* (15) и *aun cuando* (12); остали анализирани конектори не бележе ни једну употребу, што ауторка објашњава чињеницом да је њихово значење само по себи лимитирано.

Премда се могу употребити уз оба глаголска начина, конектори *aunque*, *a pesar de que*, *pese a que* и *aun cuando* показују извесне разлике у значењу и домену употребе. Тако су *aunque* и *a pesar de que* најзаступљенији, с тим да *a pesar de que* углавном уводи фактуалне садржаје, који се исказују индикативом (Flamenco García 1999: 3835). С друге стране, *aun cuando* и *pese a que* су ка-

⁴ За детаљан преглед концесивних везника и конструкција вид. Moreno & Tuts 2000 [1991], Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007, Moreno 2009, Valencia Spoljarić 2018a, Kapović 2022.

⁵ Две су врсте редупликативних формула у шпанском језику: (1) раставне (*quieras o no quieras*, ‘хтео или не хтео’) и (2) односне (*venga quien venga*, ‘да/нека дође ко год да дође’, *estés donde estés*, ‘где год да си’), чије значење је приближно ‘без обзира обзира да ли/што’ (Borrego et al. 1992 [1986]: 72).

⁶ Приметна је тенденција да се уз конструкцију *por poco que* користи субјунктив (Borrego et al. 1992 [1986]: 173).

рактеристични за формалне регистре, посебно овај други, који представља учени облик (Valencia Spoljarić 2018a: 146, 147; 2018b: 44, 45).

Како су предмет нашег интересовања случајеви у којима алтернирају индикатив и субјунктив, даље у раду пажњу ћемо посветити везнику *aunque*, најрепрезентативнијем и научесталијем, и конструкцији *por mucho/más que*.

Према Борегу и другима (Borrego *et al.* 1992 [1986]: 166), избор глаголског начина уз везник *aunque* и њему сличнима условљен је двама факторима, а то су: (1) могућност/немогућност остварења радње исказане зависном (концесивном) реченицом, и (2) информативни карактер зависне реченице. Аутори износе да се индикатив употребљава када говорник сматра да даје нову информацију саговорнику, док се субјунктив користи у реченицама у којима говорник износи радњу за коју претпоставља да је позната саговорнику, због чега нема потребе да је истиче као информацију. Осим тога, субјунктив се користи и за радњу за коју говорник не зна да ли се реализује/реализовала/ће се реализовати.

И Фламенко Гарсија (Flamenco García 1999: 3826) је мишљења да је употреба једног или другог глаголског начина уз везник *aunque* условљена степеном очекиваности говорника да се исказана радња изврши.⁷ Тако је у следећем примеру могућа употреба оба глаголска начина:

A: *No salgas, está diluviando.*

‘Немој да излазиш, напољу је потоп.’

B: *Pues aunque esté/está diluviando, tengo que acudir a la reunión.*

‘Па **ако је** и потоп/**иако је** потоп, морам да идем на састанак.’

Међутим, индикатив се не употребљава у реченицама где је у реплици на крају употребљена нека партикула са супротним или „рективфикативним” значењем (Flamenco García 1999: 3826):

A: *No acudas a esa reunión.*

‘Немој да идеш на тај састанак.’

B: *Pero es que me lo ha pedido el director.*

‘Али директор ми је тражио да идем.’

A: *Bueno, pues aunque te lo haya/*ha pedido él.*

‘Па добро, **нека ти је тражио**.’

Дакле, у примерима попут овога не придаје се значај одређеном (познатом) аргументу, због чега се може рећи да је разлика у употреби глаголског начина пре прагматичка него семантичка (Pamies & Valeš 2015: 97). Родригес Росике такође указује на то да конструкције са субјунктивом употребљеним уз везник *aunque* имају два значења: хипотетичност и нерелевантност или индиферентност, и сматра да су узроковани прагматичким процесима, а не семантиком самог глаголског начина (Rodríguez Rosique 2005: 31, 33). Заједничко за оба значења јесте неасертивност. Памијес и Валеш подсећају да неасертивност подразумева не само оно што није реално већ и такво именовање радње у коме се не тврди или не негира њена реализација (Pamies & Valeš 2015: 97).

У допусним реченицама са везником *aunque* и са конструкцијом *por mucho/más que* употребљавају се, дакле, оба глаголска начина. Уз везник *aunque* глаголи се могу употребити у свим временима. У шпанском језику постоје 4 времена у субјунктиву, а у индикативу их је 9, што значи да времена конјунктива имају шири спектар значења (Gili Gaya 1980: 175).

Кастро (Castro 2000 [1997]) директно доводи у везу употребу субјунктива са глаголским временима.⁸ Ауторка наводи да се за казивање прошлих радњи више употребљава индикатив; нпр. *Ayer, aunque no tenía ganas, salí a dar un paseo*, ‘Јуче, иако ме је мрзело, изашао/ла сам да се прошетам’. Ради се, дакле, о фактуалним радњама. Када се износе садашње или будуће радње, индикатив се користи када препрека представља реалну потешкоћу, што значи да је поново

⁷ Морено (1996) је у свом наставном раду дошла до закључка да се алтернација индикатив/субјунктив у допусним реченицама у неким страним језицима исказује употребом различитих конектора; тако, на пример, у енглеском језику, индикативу одговара везник *although*, а субјунктиву *even if*; у француском, индикативу одговара *bien que*, а субјунктиву *même si*; у немачком, значењима индикатива одговара *obwohl*, док се реченице у субјунктиву превode помоћу *auch wenn*, итд. Међутим, у српском, као и у другим словенским језицима, ситуација се битно разликује, као што настојимо да покажемо у раду.

⁸ Детаљно о слагању времена у концесивним реченицама вид. у Borrego *et al.* 1992 [1986] и Moreno, Hernández & Miki Kondo 2007.

фактуална радња у питању; нпр. *Aunque no tengo ganas, voy a salir a dar un paseo*, 'Иако ме мрзи, изаћи ћу да се прошетам' (Castro 2000 [1997]: 105). Субјунктив се, према ауторки, првенствено користи када говоримо о будућим радњама, и то онда када допусном реченицом износимо несигурност односно могућу потешкоћу (хипотетичке радње); нпр. *Aunque haga frío, no encendería la calefacción*, 'Ако и буде хладно, неће укључити грејање'. Кастро такође наводи да се овај глаголски начин користи и онда када је препрека позната, али се не сматра реалном потешкоћом за извршење радње главне реченице; нпр. *Aunque haga frío, yo quiero salir de todos modos*, 'Нека је хладно, ја свакако желим да изађем' (Castro 2000 [1997]: 105).

Како сумирају Борега и други (Borrego et al. 1992 [1986]: 166-171), **индикатив** се уз *aunque* користи када: (1) говорник познаје радњу исказану допусном реченицом; (2) говорник претпоставља односно подразумева да је радња допусне реченице непозната саговорнику (те му износи информацију); (3) говорник износи информацију у главном и зависном реченицом.⁹

Глаголи употребљени у зависној реченици могу се јавити у свих 9 времена индикатива:

Aunque estoy enfermo, sigo trabajando.

'Иако сам болестан, и даље радим.'

Aunque he estado enfermo, he seguido trabajando.

'Иако сам био болестан, наставио сам да радим.'

Aunque estaba enfermo, seguí trabajando.

'Иако сам био болестан, наставио сам да радим.'

Aunque estuve enfermo, seguí trabajando.

'Иако сам био болестан, наставио сам да радим.'

Aunque (por aquel entonces) ya había estado enfermo, seguí trabajando.

'Иако сам претходно био болестан, наставио сам да радим.'

Aunque (mañana) todavía estaré enfermo, iré a trabajar.

'Иако ћу (сутра) и даље бити болестан, ићи ћу да радим.'

Aunque (para esas fechas) ya habré estado enfermo dos o tres veces, no habré dejado de trabajar ni un solo día.

'Иако ћу (до тада) бити болестан два или три пута, нећу престати да радим ни једног јединог дана.'

Me dijo el médico que aunque para esas fechas todavía estaría enfermo, podría ir a trabajar.

'Лекар ми је рекао да иако ћу до тада још увек бити болестан, моћи ћу да идем да радим.'

Me dijo el médico que aunque para esas fechas ya me habría curado, me convenía guardar reposo.

'Лекар ми је рекао да иако ћу до тада да оздравим, било би боље да се одмарам.'

У наведеним примерима везнику *aunque* је еквивалентан српски концесивни везник *иако*, а могли би се употребити и његови синоними *мада* и *ипрема*.

Субјунктив се, према истим ауторима, употребљава у следећа три контекста:

(1) Радња исказана допусном реченицом позната је говорнику → говорник претпоставља да је радња позната и саговорнику → информација се износи само главном реченицом. На пример:

Aunque esté enferma (ahora mismo), iré contigo al cine.

'Иако сам болесна/Без обзира што сам болесна, ићи ћу с тобом у биоскоп.'

EULALIA: Ha dicho el médico que mañana estarás enferma todavía.

CARMEN: Bueno, pues, aunque mañana esté enferma, iré al cine contigo.

'Лекар је рекао да ћеш и сутра бити болесна.'

⁹ Примери на шпанском који следе у раду преузети су из Borrego et al. (1992 [1986]: 166-168).

‘Па добро, иако/без обзира што ћу бити болесна, ићи ћу с тобом у биоскоп.’

Aunque estos días haya estado enferma, he ido contigo al cine.

‘Иако/Без обзира што сам ових дана била болесна, ишла сам с тобом у биоскоп.’

Aunque ayer estuviera enferma, fui al cine contigo.

‘Иако/Без обзира што сам јуче била болесна, ишла сам с тобом у биоскоп.’

И у овим случајевима конектору *aunque* одговара српски везник *иако*, али овога пута у значењу ‘без обзира што, и поред тога што, упркос томе што’ и слично, тако да се може превести управо овим сложеним концесивним везницима „твореним преко прилошких израза предлошко-заменичког типа” (Đurkin 2017: 219). У наведеним исказима није немогуће употребити и индикатив; међутим, он би имао другачије конотације, јер би се његовом употребом практично инсистирало на информацији односно значењском садржају глагола зависне реченице, што би се одразило и на превод: одговарале би им реченице са везником *иако*, али не и оне са везничким конструкцијама типа *без обзира што*. На пример, ако би се прва горенаведена реченица употребила са глаголом у индикативу, *Aunque estoy enferma, iré contigo al cine*, ‘Иако сам болесна, ићи ћу с тобом у биоскоп’ могла би имати негативне конотације због инсистирања на чињеници (подсећања) „да сам болесна”, али да ћу **упркос томе** „ићи с тобом у биоскоп”, што би могло да се протумачи као својеврсно „пребацивање” саговорнику.

(2) Говорник не познаје радњу већ само претпоставља о којој радњи је реч, те је њено остваривање потенцијално.

Ако реализацију радње сматра могућом, употребиће презент за садашњу и будућу радњу, а сложени перфекат или имперфекат за прошлу:

Aunque ahora mismo haga buen tiempo, yo no me muevo de casa.

‘Ако је и/И ако је лепо време сада, ја не мрдам из куће.’

Aunque mañana haga buen tiempo, no me moveré de casa.

‘Ако и буде/И ако буде лепо време сутра, нећу мрдати из куће.’

Aunque esta mañana haya hecho buen tiempo, no me he movido de casa.

‘(Чак) и ако/Ако је и било лепо време јутрос, нисам мрднуо/ла из куће.’

Aunque el mes pasado en Palencia hiciera buen tiempo, no se abrieron las piscinas.

‘(Све) ако је прошлог месеца и било лепо време у Паленсији, нису отворили базене.’

Ако говорник сматра мање вероватном реализацију радње зависне реченице, употребиће имперфекат за садашњу и будућу радњу, а плусквамперфекат за прошлу.

Aunque ahora mismo hiciera buen tiempo, no me movería de casa.

‘Чак и ако је/Макар било/Па да је и лепо време, не бих мрдао/ла из куће.’

Aunque mañana hiciera buen tiempo, no me movería de casa.

‘Ако/Кад би сутра и било лепо време, не бих мрдао/ла из куће.’

Aunque esta mañana/ayer hubiera hecho buen tiempo, no me habría movido de casa.

‘(Све) ако је јутрос/јуче и било лепо време, не бих мрднуо/ла из куће.’

У овим примерима је, дакле, могуће употребити искључиво субјунктив, а везнику *aunque* одговарају сложени везници творени „у процесу удружења партикуле и везника” (Đurkin 2017: 219) (*све/*

чак) ако...(и)/и ако, кад ...и/и кад, (їа) макар¹⁰, (їа) га, (їа) нека, у складу са глаголским временом употребљеним у зависној реченици, односно зависно од тога да ли је радња која се изражава садашња, прошла или будућа. У зависности од контекста, дакле, реченице попут ових, у којима су употребљени презент, сложени перфекат или имперфекат, могле би се протумачити као поменуте под (1). Тако би се, значи, у различитим контекстима, реченица *Aunque haga buen tiempo (...)* могла разумети и превести на више начина, попут: 'Иако је лепо време', 'Без обзира што је лепо време', '(Све) И ако је лепо време', '(Све) Ако је и лепо време', 'Нека је лепо време' и слично.

- (3) Говорник зна да се нека радња не остварује (имперфекат) или да се није остварила (плусквамперфекат). На пример:

CARMEN: *Está lloviendo a mares.*

ENRIQUE: *A mí me da igual, porque aunque ahora mismo hiciera buen tiempo, yo no me movería de casa.*

'Лије као из кабла.'

'Баш ме брига, јер (све/таман/чак) и да је лепо време/(све, таман, чак) и кад би било лепо време, не бих мрдноу из куће.'

CARMEN: *Ayer llovió a mares.*

ENRIQUE: *A mí me da igual, porque aunque hubiera hecho buen tiempo, yo no me habría movido de casa.*

'Јуче је лило као из кабла.'

'Баш ме брига, јер (све/таман /чак) и да је било лепо време, не бих мрдноу из куће.'

У овим случајевима везнику *aunque* одговарају (све/чак/їамаман) и кад би/кад би и (за радње које се не остварују у садашњости) и (све/чак/їамаман) и га/га и (за радње које се нису десиле у прошлости, али и за садашње радње чија реализација није могућа).

Када је у питању конектор *por mucho/más que*, зависна реченица коју уводи може бити хипотетичка (*Por mucho que le supliques, no va a acceder*; 'Колико год да/Ма колико да га/је молиш, неће попустити'), и у њој се користи субјунктив, или фактуална (*Por mucho que lo intento, no consigo adelgazar*; 'Упркос томе што много покушавам/Иако/Премда много покушавам, не успевам да смршам') (RAE & ASALE 2010: 3607, 47.13b), и тада се могу употребити и индикатив и субјунктив. Индикатив се користи када се износи асертивна вредност, док субјунктив подразумева неасертивност односно могућност (Pamies & Valeš 2015: 99). Иако се ова конструкција употребљава слично везнику *aunque*, за разлику од реченица у којима је употребљен прости конектор, у зависној реченици коју уводи сложени конектор *por mucho/más que* није могуће употребити футур нити кондиционал (Flamenco García 1999: 3837). У наставку наводимо неколико примера преузетих из до сада коришћених извора (Borrego et al. 1992 [1986: 173], Aragonés & Palencia 2010, RAE & ASALE 2010, Pamies & Valeš 2015), уз пропратна објашњења контекста и употребљеног глаголског времена:

Por mucho que grita, nadie lo oye.

(фактуални контекст, асертивна вредност; индикатив, презент)

'Упркос томе што/Иако/Премда виче, нико га не чује.'

Por más que ayudaba en lo que podía, nadie me lo agradecía.

(фактуални контекст, асертивна вредност; индикатив, имперфекат)

'Упркос томе што/Иако/Премда сам покушавао/ла да помогнем колико сам могао/ла, нико ми није био захвалан на томе.'

Por más que ha investigado, no ha encontrado la fórmula.

(фактуални контекст, асертивна вредност; индикатив, сложени перфекат)

¹⁰ Везником *макар* се изражава „оштрији контраст” (Piper & Klajn 2013: 517), због чега би му у шпанском језику одговарао, осим везника *aunque*, и везник *así*, уз који се увек употребљава субјунктив.

‘Упркос бројним истраживањима/Без обзира што је много истраживао, није пронашао формулу.’

Por mucho que se esforzó, no pasó el examen.

(фактуални контекст, асертивна вредност; индикатив, прости перфекат)

‘Упркос томе/Без обзира на то што/Иако се много потрудио, није положио испит.’

Saúl no se inmuta. Por más que le critiquen, él sigue haciendo lo que quiere.

(фактуални контекст; неасертивна вредност; субјунктив, презент)

‘Саул се не узбуђује. Колико год да га критикују/Ма колико да га критикују, он ради шта му се хоће.’

Por mucho que hagan, la economía no va a mejorar.

(хипотетички контекст; субјунктив, презент)

‘Ма колико урадили/да ураде, економија неће напредовати.’

Este jamón no está bueno por mucho que te haya costado.

(фактуални контекст, неасертивна вредност; субјунктив, сложени перфекат)

‘Ова пршута не ваља, ма колико да те је коштала.’

Por más que hayas estudiado esta semana, creo que no va a ser suficiente.

(фактуални контекст, неасертивна вредност; субјунктив, сложени перфекат)

‘Колико год/Ма колико да си учио/ла ове недеље, мислим да неће бити довољно.’

No sé cuánto le costó el piso, pero por mucho que le costara, no sería muy caro.

(фактуални контекст, неасертивна вредност; субјунктив, имперфекат)

‘Не знам колико га је коштао стан, али колико год/ма колико да га је коштао, сигурно није био прескуп.’

Por mucho que estudiara, jamás conseguiría aprobar esa asignatura.

(хипотетички контекст; субјунктив, имперфекат, непозната будућа радња)

‘Ма колико учио/ла/да учим, никад нећу успети да положим тај испит.’

Creo que por más que se esforzara Antonio no lograría ser nunca médico.

(хипотетички контекст; субјунктив, имперфекат)

‘Мислим да колико год се трудио/ма колико се трудио, Антонио никада неће постати лекар.’

Por mucho que hubiera gritado, nadie lo habría oído.

(хипотетички контекст; субјунктив, плусквампрефекат, хипотетичка прошла радња, радња која се није остварила)

‘И да је викао колико год/Ма колико да је викао, нико га не би чуо.’

Када имају значење ‘упркос томе што’, уз конструкције *por mucho/más que* користи се индикатив, посебно у земљама Хиспанске Америке (RAE & ASALE 2010: 1944, 25.13g).

Из наведених примера закључујемо да се концесивне реченице уведене конструкцијом *por mucho/más que* могу превести двојако на српски језик: (1) упитнима речима + *īog (ga)* и (2) партикулом *ма* + партиципом актива/„*ga* реченицом” (Mrazović & Vukadinović 2009). Међутим, када је употребљен индикатив, значење одговара конструкцији „упркос томе што, без обзира на то што”, те се могу и превести и на тај начин.

Сличан овој конструкцији је конектор *por más/muy* + придев/прилог + *que*, али се уз њега увек употребљава субјунктив, зато што уводи искључиво могуће односно потенцијалне радње: *Por muy tonto que sea, eso sí que lo entenderá*, ‘Колико год да је глуп/Ма колико да је глуп, то ће разумети’ (Pamies & Valeš 2015: 99); међутим, и ове реченице се преводе упитним речима + *īog*

(*ga*), а када је зависна реченица иза надређене, онда се може превести са *ма* / *макар* + партицип актива или са „*га* реченицом”.

4. ЗАКЉУЧАК

У шпанском језику, употреба субјунктива у односу на индикатив најчешће се практично објашњава помоћу критеријума познатост (доживљеност, извесност) и значај радње, а теоријски, помоћу критеријума декларативност/асертивност и, ређе, темпоралност. Тако се индикативом исказују реалне, доживљене, познате радње, којима се придаје значај, радње о којима информисемо саговорника, док се субјунктивом изражавају недоживљене, непознате, немогуће или хипотетичке радње, али и познате радње које не представљају (нову) информацију за саговорника, већ су својеврсни актуализатори дијалога.

Када су у питању допусне реченице, три су фактора значајна за њихову употребу: везници, глаголски начин и глаголско време.

Иако више концесивних везника у шпанском има исту или сличну синтаксичку и семантичку вредност као најучесталији конектор *aunque*, они се не преводе једнако на српски језик и немају исти домен употребе. Тако индикатив и субјунктив алтернирају уз везнике *aunque*, *a pesar de que*, *pese a que*, *aun cuando*, али *a pesar de que* и *pese a que* имају значење ‘упркос томе што’, док *aun cuando* значи ‘чак и кад’. Конектор *si bien* има исто основно значење као *aunque*, али се уз њега увек употребљава индикатив. Коначно, конектори *aunque* и *a pesar de que* имају најшири домен употребе, док се *aun cuando* и *pese a que* јављају у формалном регистру.

Везник *aunque*, чије је основно значење ‘иако, мада, премда’, има више еквивалената у српском језику, у зависности од глаголског начина употребљеног у зависној реченици, али и у зависности од глаголског времена, а може се употребити уз сва глаголска времена. Уз глаголе у индикативу, овај везник се увек преводи са *иако*, док употребљен у зависној реченици иза надређене одговара српским субјункторима *мада*, *премда*. Уз глаголе у субјунктиву, може се превести на више начина: *иако* (у значењу ‘без обзира што, и поред тога што, упркос томе што’), *без обзира ипш*, и *и поред ипш* (за садашње, прошле и будуће радње, фактуалне, познате, којима се не придаје значај); (*све/чак*) *ако... (и)/и ако*, *кад ...и/и кад* (за хипотетичке радње, садашње, прошле и будуће); (*све/чак/иш*) *и кад би/кад би и*, (*све / чак / иш*) *и да/да и* (за хипотетичке радње у садашњости) и (*све / чак / иш*) *и да/да и* (за хипотетичке односно нереалне радње, радње које се нису десиле у прошлости). Такође му могу одговарати субјунктори (*иа*) *да*, (*иа*) *макар*, (*иа*) *нека*, када је у питању оштрији контраст, с тим што овај последњи може значити и својеврсно подстицање на вршење радње.

Уз сложени конектор *por mucho/más que* такође се могу употребити оба глаголска начина, а на српски језик се могу превести упитнима речима + *тог (га)* (*Колико тог да ради/га је радио ...*), и партикулом *ма* + партиципом актива/*га* реченицом (*Ма колико радио/га ради ...*).

За разумевање значења и за правилну употребу допусних реченица у шпанском језику контекст је од изузетног значаја, те се тако реченица у којој је могуће употребити оба глаголска начина може разумети и превести различито.

ЛИТЕРАТУРА

- Aleksić Milanović, M. (2020). *Oblici indikativa i subjunktiva u španskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom: semantičko-pragmatička analiza i didaktičke implikacije*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Aragonés, L. y Palencia, R. (2006). *Gramática de uso del español. Teoría y práctica. A1-B2*. Madrid: SM.
- Aragonés, L. y Palencia, R. (2009). *Gramática de uso del español. Teoría y práctica. Intermedio, B-B2*. Madrid: SM.

- Aragónés, L. y Palencia, R. (2010). *Gramática de uso del español. Teoría y práctica. Superior, C1-C2*. Madrid: SM.
- Borrego, J., Asencio, J. G.; Prieto, E. (1992 [1986]). *El subjuntivo. Valores y usos*. Madrid: SGEL
- Bosque, I. (Ed.) (1990). *Indicativo y subjuntivo*. Madrid: Altea, Taurus, Alfaguara.
- Cano Aguilar, R. (1990). Sobre la historia del subjuntivo español. En: *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario* (M.ª A. Álvarez Martínez, ed.). Madrid: Gredos, 340-353.
- Cano Aguilar, R. (1992). Tiempo y modo en el subjuntivo español. *Gramma-temas* 1, 65-90.
- Castro, F. (2000 [1997]). *Uso de la gramática española. Avanzado*. Madrid: Edelsa.
- Chamorro Guerrero, M.ª D. et al. (2000 [1995]). *Abanico. Curso Avanzado de Español Lengua Extranjera. Libro del Alumno*. Madrid: Difusión.
- Coronado González, M.ª L.; García González, J. y Zarzalejo Alonso, A. R. (1996). *Materia Prima. Gramática y ejercicios. Nivel medio y superior*. Madrid: SGEL.
- Durkin, V. 2017. Sistem složenih koncesivnih veznika u srpskom jeziku. *Srpski jezik* XXII, 217-240.
- Flamenco García, L. (1999). Las construcciones concesivas y adversativas. En: *Gramática descriptiva de la lengua española. Entre la oración y el discurso. Morfología, Vol. 3* (I. Bosque y V. Demonte, ed.). Madrid: Espasa, 3805-3878.
- Gili Gaya, S. (1980 [1964]). *Curso superior de sintaxis española*. Barcelona: Biblograf.
- Hernández Mercedes, M.ª P. (2010 [2006]). *Tiempo para practicar el Indicativo y el Subjuntivo*. Madrid: Edelsa.
- Igalada Belchí, D. A. (1989). Nueva hipótesis sobre el subjuntivo en español. *Estudios Románicos* 4, 643-663.
- Kapović, M. (2022). *Gramatika španjolskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matte Bon, F. (2002 [1992]). *Gramática comunicativa del español: de la lengua a la idea. Tomo I*. Madrid: Edelsa.
- Matte Bon, F. (2008). El subjuntivo español como operador metalingüístico de gestión de la información. *MarcoELE. Revista de Didáctica Español Lengua Extranjera* 6, 1-30.
- Moreno, C. (2009 [2001]). *Temas de gramática. Nivel superior*. Madrid: SGEL.
- Moreno, C.; Hernández, C. y Miki Kondo, C. (2007). *Español lengua extranjera en gramática. Avanzado B2*. Madrid: Anaya.
- Moreno, C.; Tuts, M. (2000 [1991]). *Curso de perfeccionamiento. Hablar, escribir y pensar en español*. Madrid: SGEL.
- Moreno, V. (1996). Indicativo o subjuntivo en oraciones concesivas. En: *Actuales tendencias en la enseñanza del español como lengua extranjera II: Actas del VI Congreso Internacional de ASELE, León, 5-7 de octubre de 1995* (F. J. Grande Alija, J. Le Men, M. Rueda Rueda, E. Prado Ibán (Eds.). Universidad de León, 277-280.
- Mrazović, P.; Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika zas trance*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nowikov, W. 1998. La alternancia modal IND/SUBJ en la estructura informativa del enunciado. En: *Travaux de linguistique hispanique* (G. Luquet (Ed.). Paris: Presses Sorbonne Nouvelle. <https://doi.org/10.4000/books.psn.12512> (15/03/2024).
- Pamies, A.; Valeš, M. (2015). *El subjuntivo español y su equivalencia en checo*. Granada: Granada Lingvistica.
- Piper, P. (2005). Semantičke kategorije u u prostoj rečenici: sintaksička semantika. U: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica* (P. Piper, I. Antić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović, ur.). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 575-982.
- Porto Dapena, J. Á. (1991). *Del indicativo al subjuntivo. Valores y usos de los modos del verbo*. Madrid: Arco Libros.
- RAE y ASALE. (2010). *Nueva gramática de la lengua española*. 2 vols. Madrid: Espasa.
- Real Espinosa, J. M. (2018). Indicativo y subjuntivo, declaración y no declaración: algunos ejemplos difíciles. En: *Actas del I Congreso de Español como Lengua Extranjera de Oriente Medio*. El Cairo: Instituto Cervantes de El Cairo, 319-342.
- Rodríguez Rosique, S. (2005). Hipoteticidad, factualidad e irrelevancia: la elección del subjuntivo en las condicionales concesivas del español. En: *Proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium* (D. Eddington (Ed.). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 31-41.
- Ruiz Campillo, J. P. (2004). El subjuntivo es lógico: una actividad de concienciación. *RedELE: Revista Electrónica de Didáctica de ELE* 1. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=925307>
- Ruiz Campillo, J. P. (2007). El concepto de no-declaración como valor del subjuntivo. Protocolo de instrucción operativa de la selección modal en español. En: *Actas del Programa de Formación para Profesorado de*

- ELE 2005-2006 del Instituto Cervantes de Munich*. Munich: Instituto Cervantes, <https://www.todoele.net/bibliografia/el-concepto-de-no-declaracion-como-valor-del-subjuntivo-protocolo-de-instruccion>
- Ruiz Campillo, J. P. (2008). El valor central del subjuntivo: ¿informatividad o declaratividad? *MarcoELE. Revista de Didáctica Español Lengua Extranjera* 7, 1-44.
- Valencia Spoljarić, A. M.^a (2018a). Konstrukcije sa značenjem dopusnosti u španjolskom jeziku: pregled pristupa dopusnim rečenicama u španjolskim gramatičkim priručnicima. *Strani jezici*, 47, 141-158.
- Valencia Spoljarić, A. M.^a (2018b). Las construcciones conjuntivas con valor concesivo en español. Uso en la prensa escrita. *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa*, 63, 41-61.

INDICATIVO Y SUBJUNTIVO EN ORACIONES CONCESIVAS EN ESPAÑOL Y SUS EQUIVALENTES EN SERBIO

Resumen

El objeto del presente trabajo es el uso de los modos verbales en un tipo de oraciones subordinadas: oraciones concesivas. El objetivo general consiste en presentar sucintamente el empleo del subjuntivo en relación con el indicativo en la lengua española, a partir de fuentes relevantes. El objetivo más específico reside en aclarar la oposición indicativo/subjuntivo en las oraciones concesivas donde alternan dichos modos verbales, indicando sus equivalentes en serbio. Nuestro interés se centra principalmente en las oraciones con el nexos concesivo *aunque*, por ser el más frecuente y por admitir el indicativo y el subjuntivo en todos los tiempos verbales. Asimismo, nos detenemos en el empleo del nexos *por mucho/más que*, que también introduce los dos modos verbales, pero no en todos los tiempos verbales. Con este trabajo también pretendemos concienciar a los serbiohablantes de español sobre los matices semánticos que conlleva el empleo del modo verbal, aunque no siempre tengan equivalentes correspondientes en serbio.

Palabras clave: oraciones concesivas, concesividad, subjuntivo, *aunque*

MILENA POPOVIĆ PISARRI

SRPSKI MODALNI GLAGOLI PODIZANJA I KONTROLE U BEZLIČNIM KONSTRUKCIJAMA

Rad nudi opis i analizu upotrebe srpskih bezličnih konstrukcija sa upravnim modalnim glagolima na osnovu sintaksičkog parametra pripadnosti modalnih glagola klasi glagola podizanja (MGP) odnosno klasi glagola kontrole (MGK). MGP ne dodeljuju semantičku ulogu imeničkoj sintagmi na poziciji svog subjekta, već otvaraju mesto subjektu zavisnog glagola, koji se podiže na poziciju subjekta nadređenog MGP. Ukoliko je u funkciji dopune MGP upotrebljen bezlični (besubjektanski) glagol ili glagolski izraz, ni MGP neće imati subjekat i biće upotrebljeni u bezličnom obliku. U ovakvim konstrukcijama nema elementa *se* iz razloga što se on javlja umesto subjekta koji je uklonjen iz rečenične strukture, a kako u konstrukcijama s MGP i bezličnim (besubjekatskim) glagolima nema subjekta, nije moguće ni njegovo uklanjanje. S druge strane, konstrukcije sačinjene od MGK i bezličnih (besubjekatskih) zavisnih glagola ne postoje. MGK uvek dobijaju dopunu u vidu subjekatskog glagola zato što konstrukcije sastavljene od MGK i glagola u funkciji njihove dopune počivaju na koreferentnosti subjekta upravnog modalnog glagola kontrole i neiskazanog subjekta zavisnog glagola.

Ključne reči: bezlične konstrukcije, element *se*, modalni glagoli podizanja, modalni glagoli kontrole

1. UVOD

Rad za cilj ima da ponudi opis i analizu upotrebe srpskih bezličnih konstrukcija sastavljenih od modalnih glagola (u užem i širem smislu)¹ i njihove dopune u formi infinitiva ili infinitivu ekvivalentne finitne konstrukcije *da* + nemobilni prezent. Opis, analiza i novi uvidi u upotrebu ove vrste konstrukcija za polazište imaju teoriju kontrole i teoriju podizanja, tj. primenu parametra pripadnosti srpskih modalnih glagola klasi glagola podizanja odnosno klasi glagola kontrole. I jedni i drugi kombinuju se s dopunom u infinitivu ili s dopunskom finitnom konstrukcijom *da* + nemobilni prezent, dok osnovna razlika među njima leži u činjenici da, za razliku od modalnih glagola kontrole, modalni glagoli podizanja ne dodeljuju semantičku ulogu imeničkoj sintagmi na poziciji svog subjekta, već otvaraju mesto podignutom subjektu, tj. subjektu zavisnog glagola, koji se podiže na poziciju subjekta nadređenog modalnog glagola podizanja. Ukoliko je u funkciji dopune modalnih glagola podizanja upotrebljen bezlični (besubjektanski) glagol ili glagolski izraz, ni modalni glagoli podizanja neće imati subjekat i biće upotrebljeni u bezličnom obliku. Osim toga, u bezličnim konstrukcijama koje se sastoje od upravnih modalnih glagola podizanja i bezličnih (besubjekatskih) zavisnih glagola ili izraza nema elementa *se*. Ovaj gramatički marker *se*, naime, javlja umesto subjekta koji je uklonjen iz rečenične strukture, a kako u konstrukcijama s upravnim modalnim glagolima podizanja i bezličnim (be-

¹ Terminološku distinkciju (semantičke prirode) *modalni glagoli u užem smislu* vs. *modalni glagoli u širem smislu* preuzimamo iz Pranjković (2013). Od istog autora preuzimamo i semantičku definiciju pojma *modalni glagol (u užem/širem smislu)*: "Modalnim glagolima nazivaju se glagoli koji ne označuju neki konkretan proces, nego služe za modifikaciju kakvog drugog procesa. Oni zapravo uspostavljaju modalni odnos (a to znači voljni, željni, zahtjevni, poticajni, verbalni i sl.) između procesa označena samostalnim (punoznačnim) glagolom i subjekta odnosno između procesa označena samostalnim (punoznačnim) glagolom i govornika [...]. Katkada se razlikuju modalni glagoli u užem smislu [...], kojima se označuje odnos prema kakvoj radnji, i modalni glagoli u širem smislu, koji mogu označavati govorenje, mišljenje, osjećanje, percipiranje, kakav voljni čin, ponavljanje kakva procesa i sl. (Pranjković 2013: 187-188). Osim toga, u ovom radu pribegavamo istoj klasifikaciji srpskih modalnih glagola (modalni glagoli podizanja (*morati, moći, smeti, imati, trebati* (s nominativnim subjektom i kongruentnim predikatom)) vs. modalni glagoli kontrole u užem smislu (*hteti, umeti, znati* (= *umeti*)) i modalni glagoli kontrole u širem smislu (*želeti, voleti, obožavati, mrzeti, pokušati/pokušavati*...)) kao u Popović Pisarri (2018: 58-62, 119-130).

subjekatskim) zavisnim glagolima nema subjekta, nije moguće ni njegovo uklanjanje iz rečenične strukture, pa samim time ni upotreba elementa *se*. S druge strane, konstrukcije sačinjene od upravnih modalnih glagola kontrole i bezličnih (besubjekatskih) zavisnih glagola ne postoje. Modalni glagoli kontrole uvek dobijaju dopunu u vidu subjekatskog glagola. Razlog tome jeste činjenica da sve konstrukcije sastavljene od modalnih glagola kontrole i glagola u funkciji njihove dopune počivaju na koreferentnosti između nominativnog subjekta upravnog modalnog glagola kontrole i neiskazanog subjekta zavisnog glagola.

U literaturi na srpskom jeziku najviše informacija o teoriji kontrole i teoriji podizanja, kao i o sintaksičkom ponašanju srpskih glagola kontrole i podizanja možemo naći u Moskvljević Popović (2008)².

1.1. Glagoli podizanja

Pod *podizanjem* se podrazumeva pomeranje imeničke sintagme s pozicije subjekta finitne dopunske konstrukcije na poziciju subjekta nadređene strukture. Ovako nešto je moguće iz razloga što glagoli podizanja nemaju sopstveni semantički subjekat, već ga dele sa zavisnim glagolom, i to samo u slučajevima kad je zavisni glagol subjekatski (ima semantički subjekat), a ne besubjekatski, tj. bezličan (Moskvljević Popović, 2008: 85-91).

Postoje, međutim, i glagoli koji dopuštaju da imenička sintagma na poziciji subjekta finitne dopunske konstrukcije migrira u nadređenu strukturu i unutar nje dobije funkciju objekta upravnog glagola. Glagolima podizanja smatraju se stoga svi oni glagoli u kombinaciji s kojima subjekat finitne konstrukcije upotrebljene u funkciji njihove sentencijalne dopune postaje ili može postati subjekat odnosno objekat unutar upravne klauze. Razlikujemo, dakle, subjekatsko i objekatsko podizanje subjekta.

Srpski glagol *izgledati* (kao i sinonimni *(u)činiti se*) tipični su glagoli subjekatskog podizanja subjekta. U nastavku navodimo primere³ njihove upotrebe:

- 180 (1) a. Izgleda (mi) da je Danilo odgovorna osoba.
b. Danilo (mi) izgleda kao odgovorna osoba.

Primeri (1a) i (1b) ilustruju subjekatsko podizanje subjekta u srpskom jeziku na primeru glagola *izgledati*. Imenička sintagma na poziciji subjekta finitne klauze upotrebljene u funkciji dopune upravnog glagola *izgledati* pomera se na mesto subjekta nadređene strukture. U konstrukciji s podignutim subjektom zavisni kopulativni glagol *jesam/biti se* gubi, dok upravni glagol podizanja dobija dopunu u funkciji predikativa (up. (1a) i (1b)). U vezi sa upotrebom glagola *izgledati* i *(u)činiti se*, važno je naglasiti da se subjekatsko podizanje subjekta u srpskom jeziku uobičajeno vezuje za prisustvo imenskog predikata u finitnoj konstrukciji koja je upotrebljena u funkciji dopune ovih glagola, kako i pokazuje primer (1a).⁴

Primere objekatskog podizanja subjekta u srpskom jeziku nalazimo u sledećim rečenicama:

- (2) a. Danilo smatra da je Ana vrhunska naučnica.
b. Danilo Anu smatra vrhunskom naučnicom.

U primerima (2a) i (2b) subjekat se podiže iz dopunske klauze u kojoj je u funkciji predikata upotrebljena imenska kopulativna konstrukcija. Imenička sintagma na poziciji subjekta finitne dopunske konstrukcije migrira u nadređenu strukturu i postaje direktni objekat upravnog glagola. Imenski predikat u zavisnoj konstrukciji nije, međutim, neophodan uslov za realizaciju objekatskog podizanja subjekta.

² Za više informacija o teoriji kontrole i teoriji podizanja v. Moskvljević Popović (2008) i onde navedenu literaturu na engleskom jeziku.

³ Primere u radu sastavili smo po uzoru na primere upotrebe srpskih glagola podizanja i kontrole koje smo čuli u spontanoj govornoj produkciji izvornih govornika, čuli ili pročitali u medijima ili pročitali u stručnoj literaturi.

⁴ O slučajevima subjekatskog podizanja subjekta u kojima se glagol *izgledati* ili neki drugi srpski glagol subjekatskog podizanja subjekta kombinuje sa sentencijalnom dopunom u kojoj je upotrebljen glagolski predikat v. Popović Pisarri (2018).

Subjekt zavise konstrukcije u kojoj je upotrebljen glagolski predikat može, naime, postati indirektni objekat nadređene strukture. To nam pokazuju sledeći primeri:

- (3) a. Danilo je rekao da Ana lepo svira harmoniku.
b. Za Anu je Danilo rekao da lepo svira harmoniku.

Pored tipičnih glagola subjekatskog podizanja subjekta kakvi su *izgledati* i njegov sinonim (*u*) *činiti se*, u srpskom jeziku postoje i modalni i fazni glagoli subjekatskog podizanja subjekta. Za razliku od glagola *izgledati* i (*u*) *činiti se*, modalne i fazne glagole podizanja karakteriše nemogućnost formiranja korespondentnih konstrukcija bez podignutog subjekta, te se zato u vezi s njima govori o obligatornom subjekatskom podizanju subjekta. Tako npr. srpski glagol *izgledati* dopušta i konstrukcije bez podignutog subjekta i konstrukcije s podignutim subjektom, dok se srpski fazni glagol podizanja *početi* javlja isključivo u konstrukcijama s podignutim subjektom (up. (1a) i (1b) sa (4a) i (4b)).

- (4) a. Ana je počela svirati harmoniku/da svira harmoniku.
b. *Počelo je da Ana svira harmoniku.

1.2. Glagoli kontrole

Glagolima kontrole smatraju se svi oni glagoli od kojih zavise infinitivne dopunske konstrukcije ili njima ekvivalentne finitne dopunske konstrukcije *da* + nemobilni prezent čiji je neiskazani subjekat koreferentan sa subjektom ili sa objektom upravnog glagola (Moskvljević Popović, 2008: 95-96). Među glagolima kontrole razlikujemo glagole subjekatske kontrole i glagole objekatske kontrole. Glagoli subjekatske kontrole jesu svi oni glagoli čiji je subjekat “kontrolor” fonetski nerealizovanog subjekta infinitivne dopunske konstrukcije odnosno njenog finitnog ekvivalenta (5a), dok su glagoli objekatske kontrole svi oni glagoli čiji objekat (direktni ili indirektni) “kontrolise” fonetski nerealizovani subjekat infinitivne dopunske konstrukcije odnosno njenog finitnog ekvivalenta ((5b) i (5c)).

- (5) a. Želim da ti poklonim nešto/Želim ti pokloniti nešto.
b. Teraju me da učim svaki dan/učiti svaki dan.
c. Pomogli smo im da napišu članak/napisati članak.

Napominjemo da osim subjekatske kontrole koja podrazumeva koreferentnost između neiskazanog subjekta dopunske konstrukcije i gramatičkog (nominativnog) subjekta upravne strukture, postoji i subjekatska kontrola koju karakteriše koreferentnost između neekspliciranog subjekta dopunske konstrukcije i logičkog subjekta nadređene strukture ((6a) i (6b)), ali se njome u ovom radu ne bavimo iz razloga što su predmet naše analize isključivo modalni glagoli kontrole kod kojih postoji koreferentnost implicitnog subjekta dopunske strukture i gramatičkog (nominativnog) subjekta nadređene konstrukcije.

- (6) a. Dopalo joj se da putuje brodom/putovati brodom.
b. Zabavlja ga da priča viceve/pričati viceve.

Moskvljević Popović (2008: 96) ističe da svi iskazi u kojima se uspostavlja relacija kontrole poseduju određena semantička svojstva: 1) u svakome od njih tip situacije koja se izriče dopunskim klauzoidom mora biti takav da se na nju može uticati, tj. da se može kontrolisati (*Marko je naterao Anu da se skloni u zavetrinu* vs. **Marko je naterao Anu da bude visoka*) i 2) funkciju kontrolora može vršiti samo onaj argument upravnog predikata koji je po svojim intrinzičnim svojstvima u stanju bilo da inicira, bilo da bude “kvalifikovani” participant u situaciji koja se izriče dopunskom konstrukcijom (*Vetar je naterao Anu da se skloni u zavetrinu* vs. **Vetar je naterao stenu da se skloni u zavetrinu*).

Na osnovu prethodno rečenog, možemo zaključiti da glagoli kontrole ne mogu dobiti dopunu u vidu nekog besubjekatskog glagola (*Seva/*Pokušava sevati/*Pokušava da seva vs. Petar uči/Petar pokušava učiti/Petar pokušava da uči*). Relacija kontrole zasniva se, naime, upravo na koreferentnosti između subjekta zavisnog i subjekta ili objekta upravnog glagola. Zavisni glagol stoga ne može biti besubjekatski.

Osim toga, glagoli kontrole dodeljuju specifičnu tematsku ulogu i svom subjektu i svom objektu, te se na poziciji njihovog subjekta odnosno u funkciji njihovog objekta ne može javiti bilo koja imenička jedinica. Moskviljević Popović (2008: 96) ističe da u svim iskazima u kojima se uspostavlja relacija kontrole funkciju kontrolora može vršiti samo onaj argument upravnog glagola koji je u stanju ili da inicira ili da bude participant u situaciji iskazanoj dopunskom konstrukcijom, a ta situacija pri tome mora biti takva da se na nju može uticati. Osnovna razlika između glagola kontrole i glagola podizanja leži, dakle, upravo u tome što glagoli kontrole, za razliku od glagola podizanja, imeničkoj sintagmi u funkciji svog subjekta (up. (7a) i (7b)) odnosno objekta (up. (7c) i (7d)) dodeljuju semantičku ulogu.

- (7) a. MILENA želi da ode/otići.
- b. *KOFER želi da ode/otići.
- c. Milena pomaže PETRU da napiše/napisati sastav.
- d. *Milena pomaže SNEGU da pada jače/padati jače.

1.3. Bezlične konstrukcije

Moskviljević Popović (2008: 57) navodi da u savremenom srpskom jeziku postoje dva osnovna tipa rečeničnih konstrukcija u kojima se agens ili uopšte ne eksplicira ili, ukoliko je izrečen, nema status sintaksičkog argumenta glagola: a) konstrukcije s participskim pasivom i b) deagentizovane se-konstrukcije u kojima upotreba glagola u se-obliku signalizira da je iz sintaksičke (ali ne i semantičke) strukture predikata uklonjen jedan od njegovih argumenata, naglašavajući pri tome da upotreba glagola u se-obliku u srpskom jeziku može signalizirati i detranzitivizaciju.

182

Tanasić (2007: 207-208) bezlične (impersonalne) rečenice definiše kao rečenice čiji je predikat nekongruentan sa subjektom u nominativu i među njima razlikuje bezlične rečenice kod kojih je uvođenje subjekta onemogućeno samom glagolskom semantikom i bezlične rečenice kod kojih je uvođenje subjekta onemogućeno postojanjem neke sintaksičke jedinice u rečenici koja isključuje mogućnost otvaranja sintaksičke pozicije za subjekat u nominativu. Kao poseban tip bezlične rečenice Tanasić (2004: 42-43) izdvaja bezličnu rečenicu sa uopštenim agansom, u srbišćkoj literaturi poznatu i kao *obezličena rečenica*, te navodi da se ovakve rečenice javljaju i sa prelaznim i sa neprelaznim glagolima u predikatu koji je uvek u 3. licu jednine (srednjeg roda), kao i da se u gramatičkoj strukturi ovakvih rečenica, kao pokazatelj bezličnosti, javlja element *se*. Takođe, ističe da rečenice sa uopštenim agansom (obezličene rečenice) imaju dve zajedničke osobine s refleksivnim pasivnim rečenicama (rečenicama s refleksivnim pasivom). Prva je već pomenuti element *se* (u jednom slučaju znak bezličnosti, u drugom indikator pasivne dijateze), dok je druga zajednička karakteristika to što i rečenice sa uopštenim agansom i refleksivne pasivne rečenice u funkciji predikata imaju glagol koji podrazumeva postojanje agensa, s tim što se on ni u jednom ni u drugom slučaju ne iskazuje eksplicitno.⁵

U svom radu koristimo termin *bezlična konstrukcija*, kojim označavamo bilo koji tip bezlične konstrukcije (s bezličnim (besubjekatskim) glagolom ili bezličnim (besubjekatskim) glagolskim izrazom u funkciji predikata, s prelaznim ili neprelaznim subjekatskim glagolom u bezličnom se-obliku, s modalnim glagolom kontrole ili modalnim glagolom podizanja u bezličnom se-obliku (ili u bezličnom obliku bez elementa *se*) i njegovom dopunom u formi infinitiva ili infinitivu ekvivalentne finitne konstrukcije *da* + nemobilni prezent), termin *bezlična se-konstrukcija*, kojim označavamo sve tipove bezličnih konstrukcija s predikatom u se-obliku i termin *pasivna se-konstrukcija*, kojim označavamo konstrukcije s tzv. refleksivnim pasivom.⁶

⁵ Korisne informacije o bezličnim rečenicama mogu se pronaći i u Tanasić (2007a), Ivić (1963), Ivić (1965), Ivić (1968), Milošević (2019), Udovičić (2004).

⁶ Termini koje koristimo u skladu su sa opisom bezličnih konstrukcija, kako onih sa elementom *se*, tako i onih bez njega, kao i sa opisom pasivnih se-konstrukcija u Piper et al. (2005), Stevanović (1979), Stanojčić & Popović (2010), Silić & Pranjeković (2005).

2. MODALNI GLAGOLI PODIZANJA (MGP) U BEZLIČNIM KONSTRUKCIJAMA

Modalni glagoli podizanja (*moći, morati, smeti, imati, trebati* (s nominativnim subjektom i kongruentnim predikatom))⁷ kombinuju se s dopunom u formi infinitiva ili infinitivu ekvivalentne finitne konstrukcije *da* + nemobilni prezent. Poznato je da svi glagoli podizanja, pa tako i modalni glagoli podizanja, ne dodeljuju semantičku ulogu imeničkoj sintagmi na poziciji svog subjekta, već samo otvaraju mesto podignutom subjektu, tj. subjektu zavisnog glagola koji se podiže na poziciju nominativnog subjekta nadređenog modalnog glagola podizanja. Ukoliko je pak u funkciji dopune modalnih glagola podizanja upotrebljen neki besubjekatski (bezličan) glagol ili glagolski izraz, onda neće biti ni podignutog subjekta uz modalne glagole podizanja, nego će i oni biti upotrebljeni u bezličnom obliku, ali uz odsustvo elementa *se*. Ovaj gramatički marker javlja se u bezličnim konstrukcijama umesto subjekta koji je uklonjen iz sintaksičke argumentske strukture glagola, a to se u ovom slučaju ne može dogoditi iz razloga što zavisni glagol nema subjekat ((8a)-(8d)).

- (8) a. Ako je verovati prognozi, večeras može i zagrmeti/da zagrmi.
 b. Kakvi su bili oblaci, večeras je moglo i zagrmeti/da zagrmi.
 c. Kad ima toliko automobila na ulicama, mora doći/da dođe do zastoja.
 d. S obzirom na broj automobila na ulicama, moralo je doći/da dođe do zastoja.

U nastavku odeljka, na primeru glagola *morati* ispitaćemo sintaksičko ponašanje modalnih glagola podizanja u bezličnim konstrukcijama sastavljenim od MGP i subjekatskih zavisnih glagola (u infinitivu ili finitnoj konstrukciji *da* + nemobilni prezent). Poznato je da u konstrukcijama sačinjenim od glagola podizanja *morati* i subjekatskog glagola u funkciji njegove dopune postoji samo jedan subjekat - subjekat zavisnog glagola, koji postaje podignuti podeljeni subjekat. Nakon uklanjanja tog subjekta iz rečenične strukture, u bezličnoj *se*-konstrukciji uvek se javlja samo jedan element *se* ((9a)-(9f)). Ukoliko se pak u *se*-konstrukciji na poziciji subjekta upotrebi imenička sintagma koja u odgovarajućoj ličnoj konstrukciji vrši funkciju direktnog objekta zavisnog prelaznog glagola, predikat će s njom kongruirati, pa ćemo imati pasivnu *se*-konstrukciju, tj. reflektivni pasiv (up. (9g) sa (9h) i (9i)). Takođe, moguće je da imenička sintagma koja u ličnoj konstrukciji vrši funkciju direktnog objekta zavisnog prelaznog glagola istu funkciju zadrži i u bezličnoj *se*-konstrukciji (up. (9g) sa (9j) i (9k))⁸.

- (9) a. Mora SE raditi svaki dan.
 b. Moralo SE raditi svaki dan.
 c. Mora da SE radi svaki dan.
 d. *Mora SE da SE radi svaki dan.
 e. Moralo je da SE radi svaki dan.
 f. *Moralo SE da SE radi svaki dan.
 g. Moramo snimiti/da snimimo reklamu.
 h. Mora SE snimiti reklama./Reklama SE mora snimiti.
 i. Mora da SE snimi reklama./Reklama mora da SE snimi.
 j. Mora SE snimiti reklamu.
 k. ???Mora da SE snimi reklamu.

3. MODALNI GLAGOLI KONTROLE (MGK) U BEZLIČNIM KONSTRUKCIJAMA

Modalni glagoli u užem i širem smislu (*hteti, umeti, znati* (= *umeti*); *želeći, voleti, obožavati, mrzeti, pokušati/pokušavati...*) pripadaju klasi glagola kontrole i upotrebljavaju se s dopunom u formi infinitiva ili

⁷ Za više informacija o fenomenu podizanja na primeru srpskih glagola, uključujući i modalne glagole subjekatskog podizanja subjekta *moći, morati, smeti i imati* v. Moskovljević Popović (2008: 85-94).

⁸ U primeru (9j) upotrebljena je konstrukcija koja se pretežno javlja u zapadnim štokavskim oblastima. Izuzetno je česta u jeziku televizije, radija i štampanih medija u Hrvatskoj. Za više informacija v. Ham (2006).

infinitivu ekvivalentne finitne konstrukcije *da* + nemobilni prezent ((10a)). Znamo da svi glagoli kontrole, pa tako i modalni glagoli kontrole, dodeljuju semantičku ulogu imeničkoj sintagmi na poziciji svog subjekta. Samim time, modalni glagoli kontrole ne mogu dobiti dopunu u vidu bezličnog (besubjekatskog) glagola ili glagolskog izraza, već isključivo u vidu subjekatskog glagola. Naime, sve konstrukcije sastavljene od modalnih glagola kontrole i glagola u funkciji njihove dopune baziraju se na koreferentnosti između subjekta nadređenog modalnog glagola kontrole i neiskazanog subjekta zavisnog glagola.

- (10) a. Želim učiti/da učim.
b. *Želi sevati/da seva.
c. *Želi se sevati/da se seva.

U nastavku odeljka, takođe na primeru modalnog glagola (u širem smislu) *želeti*⁹, ispitaćemo sintaksičko ponašanje modalnih glagola kontrole u bezličnim konstrukcijama sastavljenim od MGK i subjekatskih zavisnih glagola (u infinitivu ili finitnoj konstrukciji *da* + nemobilni prezent). Ako se subjekat ukloni iz konstrukcija sačinjenih od modalnog glagola kontrole i subjekatskog zavisnog glagola, bezlična *se*-konstrukcija može se realizovati na dva načina. Prvi podrazumeva upotrebu modalnog glagola kontrole u *se*-obliku i zavisnog glagola u infinitivu ((11a) i (11b)), dok drugi predviđa upotrebu modalnog glagola kontrole u *se*-obliku i finitne dopune (sastavljene od komplementizatora *da* i zavisnog glagola u finitnom obliku), takođe u *se*-obliku ((11c)-(11f)). Dakle, u slučaju da se modalni glagol kontrole u bezličnoj *se*-konstrukciji kombinuje s dopunom u infinitivu ((11a) i (11b)), javiće se jedan element *se* – uz upravni modalni glagol kontrole u finitnom obliku, dok će se u slučaju upotrebe upravnog modalnog glagola kontrole s finitnom dopunom *da* + nemobilni prezent javiti dva elementa *se*. Razlog za pojavu dva markera *se* leži u tome što samo u ovoj situaciji imamo kombinaciju dva subjekatska glagola u finitnom obliku, zbog čega se uklanjanje subjekta (i iz sintaksičke argumentske strukture upravnog modalnog glagola kontrole i iz sintaksičke argumentske strukture zavisnog glagola) signalizira elementom *se* i u nadređenoj finitnoj i u dopunskoj finitnoj konstrukciji ((11c)-(11f)). Ukoliko se pak u *se*-konstrukciji na poziciji subjekta upotrebi imenička sintagma koja u odgovarajućoj ličnoj konstrukciji vrši funkciju direktnog objekta zavisnog prelaznog glagola, predikat će s njom kongruirati, pa ćemo imati pasivnu *se*-konstrukciju, tj. refleksivni pasiv (up. (11g) sa (11h) i (11i)). Takođe, kao što smo već videli na primeru upravnih modalnih glagola podizanja, moguće je da imenička sintagma koja u ličnoj konstrukciji vrši funkciju direktnog objekta zavisnog prelaznog glagola istu funkciju zadrži i u bezličnoj *se*-konstrukciji (up. (11g) sa (11j) i (11k)).

- (11) a. Želi SE raditi.
b. Želelo SE raditi.
c. ?Želi SE da SE radi.¹⁰
d. Pokušava SE da SE radi.
e. ?Želelo SE da SE radi.
f. Pokušavalo SE da SE radi.
g. Želimo snimiti/da snimimo reklamu.
h. Želi SE snimiti reklama./Reklama SE želi snimiti.
i. ??Želi SE da SE snimi reklama./*Reklama SE želi da SE snimi.
j. Želi SE snimiti reklamu.
k. ???Želi SE da SE snimi reklamu.

⁹ Mrazović (2009: 185) glagol (*za*)*želeti* smešta u grupu osnovnih modalnih glagola u srpskom jeziku.

¹⁰ Konstrukcije iz primera (11c. i (11e., iako retke, nisu negramatične. Uz njih navodimo i primere (11d. i (11f., s modalnim glagolom (u širem smislu. *pokušavati* upotrebljenim u istovetnim konstrukcijama, a iz razloga što oni, zbog veće učestalosti upotrebe u odnosu na primere s glagolom *želeti*, zvuče mnogo prihvatljivije. U Moskovljević Popović (2008: 91, 98. pronalazimo nekoliko konstrukcija istog tipa s modalnim glagolima (u užem i širem smislu. *hteti*, *nameravati* i *pokušati*: “*Pokušalo SE da SE peva*”, “*Nameravalo SE da SE nešto učini*”, “*Htelo SE da SE nešto učini*”.

U vezi s primerima (11a) i (11b), kao i s primerima (9a) i (9b) iz prethodnog odeljka, skrećemo pažnju na činjenicu da, u slučaju kad se infinitiv subjekatskog zavisnog glagola *raditi* kombinuje sa upravnim modalnim glagolom podizanja *morati* (v. (9a) i (9b)), imamo jedan element *se*, koji signalizira uklanjanje podignutog podeljenog subjekta iz rečenične strukture (npr. *(Ja) moram raditi > Mora SE raditi*). Međutim, i u slučaju kad se infinitiv subjekatskog zavisnog glagola *raditi* kombinuje sa upravnim modalnim glagolom kontrole *želeći* (v. (11a) i (11b)), javlja se samo jedan element *se*, ali ovoga puta kao indikator uklanjanja subjekta modalnog glagola kontrole iz rečenične strukture (npr. *(Ja) želim raditi > Želi SE raditi*).

4. ZAKLJUČAK

Nakon što smo opisali i analizirali upotrebu srpskih modalnih glagola podizanja i srpskih modalnih glagola kontrole, a pre svega njihovu upotrebu u bezličnim konstrukcijama, možemo izvesti zaključak da se srpski modalni glagoli podizanja u kombinaciji s bezličnim (besubjekatskim) zavisnim glagolima u bezličnim konstrukcijama javljaju bez elementa *se*, dok se u kombinaciji sa subjekatskim zavisnim glagolima u bezličnim konstrukcijama upotrebljavaju sa elementom *se*. S druge strane, srpski modalni glagoli kontrole kombinuju se isključivo sa subjekatskim zavisnim glagolima, te se u bezličnim konstrukcijama uvek javljaju sa elementom *se*, koji predstavlja indikator uklanjanja subjekta iz sintaksičke argumentske strukture glagola.

U vezi s prethodno rečenim, korisno je naglasiti da samo subjekatski glagoli tvore i lične konstrukcije i bezlične *se*-konstrukcije, pri čemu bezlične *se*-konstrukcije nastaju od odgovarajućih ličnih konstrukcija iz kojih je uklonjen subjekat, umesto kojeg se javlja element *se*. Upravo zato što su nastale od ličnih konstrukcija iz kojih je odstranjen subjekat, bezlične *se*-konstrukcije nazivaju se i obezličnim konstrukcijama. Nasuprot subjekatskim glagolima, bezlični (besubjekatski) glagoli i izrazi upotrebljavaju se isključivo u bezličnim konstrukcijama bez elementa *se*.

Smatramo da kriterijum pripadnosti klasi glagola kontrole odnosno klasi glagola podizanja, koji smo u ovom radu izdvojili i primenili, predstavlja ključni faktor za razumevanje različitog sintaksičkog ponašanja srpskih modalnih glagola u bezličnim konstrukcijama sačinjenim od upravnih modalnih glagola i njihovih infinitivnih dopuna odnosno dopunskih finitnih konstrukcija *da* + nemobilni prezent. Primena pomenutog kriterijuma dala nam je mogućnost za nove uvide koji, uvereni smo, mogu da upotpune opis upotrebe srpskih modalnih glagola u bezličnim konstrukcijama. U radu smo pokazali da se, upravo u zavisnosti od toga da li srpski modalni glagoli spadaju među glagole podizanja ili među glagole kontrole, u bezličnim konstrukcijama koje oni, kao nadređeni glagoli, tvore s različitim vrstama zavisnih glagola, upotrebljenih u finitnom obliku ili u infinitivu, javlja ili samo jedan element *se* ili postoje dva elementa *se* ili pak uopšte nema elementa *se*.

LITERATURA

- Ham, S. (2006). Subjekt i izravni objekt u pasivnoj i neosobnoj rečenici. *Književna revija*, 45, 3-4, 48-64.
- Ivić, M. (1963). Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice. *Književnost i jezik*, X/1, 18-24.
- Ivić, M. (1965). The Syntactic Opposition Personality vs. Impersonality in Slavic Languages. *Studia z filologii polskiej i slowianskiej*, V, 45-50.
- Ivić, M. (1968). O dubinskom modelu slovenske proste rečenice sa semantičkim obeležjem „anonimnost subjekta“. *Književnost i jezik*, XV/2, 5-12.
- Milošević M. (2019). *Sintaksičko-semantička sredstva anonimizacije u jezika Dušana Đurovića* (magistarski rad). Nikšić: Filološki fakultet.
- Moskovljević Popović, J. (2008). *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mrazović, P. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Piper, P., Antić, I., Tanasić, S., Ružić, V., Popović, Lj., & Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Popović Pisarri, M. (2018). *Glagoli s dopunom u infinitivu u italijanskom i srpskom jeziku* (doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Popović Pisarri, M. (2019). Podizanje subjekta na primeru italijanskog glagola *sembrare* i srpskog glagola *izgledati*. *Anali Filološkog fakulteta*, 31/2, 377-390.
- Pranjeković, I. (2013). *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić, J. & Pranjeković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (2010). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- Tanasić, S. (2004). Bezlične rečenice sa uopštenim agensom. *Južnoslovenski filolog*, LX, 41-55.
- Tanasić, S. (2007). Bezlične rečenice s modalnim glagolima u savremenom srpskom jeziku. *Probleme de filologie slava/Problemi slovenske filologije*, 207-213.
- Tanasić, S. (2007a). Iz problematike bezličnih rečenica: rečenice sa glagolom *imati*. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71/72, 319-328.
- Udovičić, S. (2004). *Impersonalne rečenice u Kočićevim pripovijetkama* (magistarski rad). Banja Luka: Filozofski fakultet.

SERBIAN MODAL VERBS IN IMPERSONAL CONSTRUCTIONS

Summary

The present study aims to describe and analyse Serbian modal verbs with an infinitival complement (or its finite equivalent *da* 'that' + non-mobile present tense) in impersonal constructions. In such constructions Serbian modal verbs display a different syntactic behavior depending on whether or not a modal verb belongs to the class of control verbs or raising verbs. Modal raising verbs do not assign a semantic role to a noun phrase functioning as their subject, which means that they normally appear with a subject that is not their semantic argument, but a semantic argument of an embedded verb. If this kind of raised subject is removed from the syntactic structure of an embedded verb, modal raising verbs appear in impersonal construction with a *se*-element as an indicator of a removed subject. In impersonal constructions modal raising verbs can also select an impersonal embedded verb, in which case there is no *se*-element as an indicator of a subject being removed from the syntactic structure of an embedded verb. Inversely, modal control verbs can not select an impersonal embedded verb because the constructions containing a control matrix verb and an embedded verb are based on the coreference between a nominative subject of a matrix verb and an unexpressed subject of an embedded verb. Consequently, modal control verbs always appear in impersonal constructions with a *se*-element.

Keywords: modal raising verbs in Serbian, modal control verbs in Serbian, impersonal constructions, *se*-element

Milena Popović Pisarri
Univerzitet u Beogradu, Srbija,
Filološki fakultet
uudinama@yahoo.com

АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ

КРИТЕРИЈУМИ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ СТЕПЕНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТИ РАДНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Предмет рада чине лексикализовани облици радног глаголског придева, који у српском језику имају статус придевских лексема. Циљ је успоставити критеријуме на основу којих би било могуће идентификовати степен лексикализованости ових облика. У анализу се полази из аспекта дијахроније, тумачењем лексикализованих облика *врео* (*врела* вода) и *шруо* (*шруло* дрво), који се одређују као стари, прасловенски придеви, настали потпуном лексикализацијом облика партиципа перфекта на -л. Потом се прегледом савремене језичке грађе, на основу индикатора на семантичком, формалном и употребном плану, утврђују критеријуми лексикализације ових облика који их дефинишу као потпуно лексикализоване. Дефинисани семантички, морфолошки и употребни критеријуми примењују се на осталим лексикализованим облицима радног глаголског придева из грађе, коју чине примери придевске употребе радног глаголског придева из речничких текстова Речника САНУ и Речника МС и из електронског Корпуса савременог српског језика. Метод истраживања је дескриптивно-аналитички и формалнолингвистички. У зависности од испуњења успостављених критеријума, закључује се да је у српском језику могуће говорити о четири степена лексикализованости радног глаголског придева: *потпуној лексикализованости* (*зрела* воћка, *мукли* глас), *делимичној лексикализованости у високом степену* (*омркли* парк, *зајустили* манастир), *делимичној лексикализованости у нижем степену* (*заостали* људи, *прошла* зима) и о *лексикализованости у најнижем степену* (*истрчали* играч, *крнули* воз).

Кључне речи: лексикализација, степен лексикализованости, радни глаголски придев, партицип перфекта на -л, придеви

1. УВОД

1.1. Предмет рада, корпус, метод и циљ

У најширем смислу лексикализација је процес настанка нове лексичке јединице преображајем постојећег језичког елемента или групе елемената.¹ У зависности од природе преображаја (семантичке, категоријалне, парадигматске и др.) у лексикализованој јединици у односу на полазну, мотивну јединицу, у литератури се говори о различитим манифестацијама лексикализације (Драгићевић 2018: 297–301), а сходно начину интегрисања трансформисане јединице у лексички систем, могуће је говорити и о фазама лексикализације, односно о степену лексикализованости добијене лексеме (уп. И.: 303–304).

Предмет овог рада је лексикализација облика радног глаголског придева у српском језику, чији су резултат придевске лексеме. То је онај тип лексикализације који Б. Тафра дефинише као

* Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Истраживање у раду изведено је у Одсеку за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника САНУ.

¹ О лексикализацији и њеним интерпретацијама у широј литератури (славистичкој, англосаксонској и домаћој) в. Драгићевић 2018: 297–305.

процес настанка нове речи осамостаљивањем њеног облика (Tafra 2005: 117).² Будући да се лексикализација радног глаголског придева манифестује као лексичко-граматичка миграција овог примарно глаголског облика у придевску класу речи (нпр. Гране су *олисћале* за једну ноћ : Сунце је продирало кроз *олисћале* гране), овај вид лексикализације у новијој српској лингвистици уврштава се у *конверзију*, тј. *створбу њрећиварањем/променом врсте речи* (Клајн 2003; Станојчић–Поповић ¹¹2008; Пипер–Клајн–Драгићевић ⁴2022). Циљ рада је систематизовати индикаторе лексикализације радног глаголског придева и дефинисати критеријуме на основу којих би било могуће поуздано одредити степен њихове лексикализованости будући да, како се примећује у литератури, овако настале лексеме немају једнообразну лексичко-граматичку придевску вредност. Истраживање се заснива на корпусу који обухвата преко 3000 примера придевски употребљених облика радног глаголског придева, ексцерпираних из првих двадесет томова *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (РСАНУ) (од *А* до *џојдејог*), из *Речника српскохрватској књижевној језика* Матице српске (РМС) (од слова *П* закључно са словом *Ш*), као и из електронског *Корпуса савременој српској језика* Математичког факултета у Београду (ЕК). Грађа се испитује дескриптивно-аналитичким и формалинолингвистичким методом. Истраживање је синхронизовано усмерено, али је полазиште анализе у дијахронији.

1.2. Поглед у литературу

Процесу лексикализације у нашем језику системски подлежу само облици радног глаголског придева од медијалних непрелазних и неправих повратних глагола свршеног вида са значењем стања, попут глагола *дозрећти* (*дозрело* воће), *занеметти* (*занемели* људи), *избледетти* (*избледела* писма), *џобеснетти* (*џобеснели* младић), *замрзнутти се* (*замрзла* вода) и сл. Ту правилност увидели су Белић (1934; 1937) и Стевановић (1940; 1958), утврдивши да у придевској употреби облици радног глаголског придева добијају придевско лексичко значење особине и, уз постојећа морфолошка обележја рода и броја, деклинабилност. Белић и Стевановић приметили су такође да се овако настале придевске лексеме не виде увек као потпуно лексикализоване, будући да неке од њих могу чувати своју партиципску природу значећи особину за одређено време, нпр. Покупио је *џојагало* воће (Белић 1937: 134), неке друге губе временско обележје и „могу лако прећи и у потпуно обичан придев”, нпр. Примивши *осиромашиле* сроднике (И. 1934: 35), док се тек неколики облици издвајају као потпуно лексикализовани: *кључао*, *ваљао*, *неваљао*, *врео*, *зрео*, *џпруо*, *џњео* и *мрзао* (И. 1934: 35; Стевановић ⁴1989: 724). Потпуно лексикализоване облике радног глаголског придева Белић и Стевановић називају *џравим џпридевима*, уочавајући да су настали према глаголима несвршеног вида и да их карактерише *измењеност џунуџирашњеј значења* у односу на полазни, глаголски радни придев, и придевско значење *стјалне особине* наспрам привремености, променљивости такве особине у семантичком садржају полазног глагола (Белић 1934; Стевановић 1958). У изложеним запажањима А. Белића и М. Стевановића неједнообразност лексикализованости облика радног глаголског придева добила је своје прво граматичко-семантичко тумачење.

Да се неке од лексикализованих форми радног глаголског придева осећају лексикализованијим од других таквих облика примећује се покаткад и у нашим граматикама, па се нпр. у *Грамаџици српској језика* каже да је облик *зрео* у савременом језичком осећању немотивисани, прави придев (Станојчић–Поповић ¹¹2008: 174). Редовно се пак на разлику у лексикализованости указује у домаћој описној лексикографији, те се једна значења придевски употребљеног радног придева (лексикализованија) дефинишу описним типом дефиниције, нпр. *зрео* 'који је доспео у стање погодности за јело, сејање или другу корисну употребу (о воћу и др. биљним плодовима)'³

² Према Тафри, лексикализација је „postupni povijesni proces semantičkih promjena koje dovode s jedne strane do osamostalјivanja pojedinoga oblika, a s druge nakon demotivacije do izјednačavanja leksičke skupine s riječју. Da bi rјečni oblik postao leksičkom јedinicom, on se treba najpriје degramatikalizirati pa onda leksikalizirati” (Tafra 2005: 117).

³ Дефиниције у раду преузете су из ексцерпираних речника и, због очекиваног опсега рада, наводе се у скраћеном виду и технички измењено у односу на оригиналне. Из истих разлога, у раду се скраћено дају и примери из ексцерпираних извора.

(РСАНУ, под одредницом *зрео*), а друга значења (у мањем степену лексикализована) идентификују функционално-граматичком дефиницијом, нпр. *остарео* 'у прид. служби: р. пр. од остарети' (РСАНУ, под одредницом *остарео*).⁴

Запитаност стручњака, пре свега морфолога и лексиколога, над лексичким статусом лексикализованих радних придева у систему врста речи данас – да ли је реч о правом или пак неправом придеву (в. нпр. Николић 2002; Спасојевић М. 2011; 2013а; Стакић 2021; Јовановић–Спасојевић А. 2024; уп. Белић 1998: 48, 57–67), показује да семантички критеријум *измењеној унутрашњој значења и значења сјалне особине* теоријски није сасвим јасно разрађен, будући да се различито интерпретира. Уз то, овај критеријум није увек поуздано применљив ни у лексикографској пракси, јер код лексикографа изазива недоумице у одабиру типа речничке дефиниције за конкретне случајеве лексикализованих радних придева, услед чега се у лексикографској презентацији овог типа јединица јављају недоследности⁵. Такође, новија истраживања указују и на то да семантички критеријум није једини критеријум за градуирање лексикализованости радног придева, већ да значајну улогу има и формално диференцирање лексикализованих, придевских облика према онима у глаголској употреби (в. Ђуровић 2012; Спасојевић М. 2013б: 289–308; Спасојевић А. 2022: 141–200).

Сведен преглед проматрања о лексикализацији радног глаголског придева сугерише да је ова тема, први пут обрађена код Белића, још увек актуелна, а неусаглашеност новијих виђења (уп. нпр. Стакић 2021 и Јовановић–Спасојевић А. 2024)⁶ да је питање лексикализованости ових облика и даље незаокружено. Због тога је циљ овог рада да покуша да постојеће критеријуме допуни и систематизује тако да на основу њих буде могуће поуздано одредити степен лексикализованости облика радног глаголског придева.

2. АНАЛИЗА

2.1. Облици *врео* и *џруо* – дијахрони аспект

Анализу почињемо од дијахроног сагледавања два облика који се у цитираној литератури наводе као потпуно лексикализовани радни придеви – *врео* и *џруо*. Мотивацију за овакво полазиште анализе налазимо у Белићевом тумачењу историјскојезичког развитка партиципа перфекта на -л (Белић 2000: 432–433), претече данашњег радног глаголског придева, као и у претпоставци М. Стакића да су лексикализовани облици радног глаголског придева од несвршених глагола заправо веома стари придеви (Стакић 2021: 64). Наиме, Белић сматра да је првобитно значење партиципа на -л било резултативно⁷, те да се та резултативност могла изгубити након успостављања система глаголског вида у прасловенском језику (Белић 2000: 432–433). С тим у вези, може се

⁴ Успостављање лексикализованих радних глаголских придева као придевских одредница у РСАНУ и начин идентификовања њихових значења дефинисани су чланом 302 *Упутства за обраду Речника САНУ*, интерног списка сарадника на изради овог речника. У њему се каже да сваки радни глаголски придев који је добио придевску службу треба регистровати као засебну, придевску лексему и дати „нормалну, описну дефиницију” уколико се придевско значење „удаљило од глагола”, односно функционално-граматичку дефиницију ако се придевско значење „није удаљило од глагола”.

⁵ О лексикализованим облицима радног глаголског придева из угла српске описне лексикографије и о примени описне и функционално-граматичке дефиниције у њиховој лексикографској презентацији писали смо у скорашњем коауторском раду Јовановић–Спасојевић А. 2024.

⁶ Према виђењу М. Стакића, сваки радни глаголски придев у придевској употреби представља потпуно лексикализован, прави придев, будући да, као примарно глаголски морфолошки облик, у придевској функцији увек добија придевско лексичко значење и придевска морфолошка обележја, због чега би их у описним речницима требало дефинисати једном, придевском дефиницијом (Стакић 2021). Друго гледиште изнели смо са В. Јовановићем у коауторском раду (Јовановић–Спасојевић А. 2024), у коме указујемо на две лексичко-граматичке појавности придевског лексичког значења попридевљеног РПР-а и оправданост употребе двају типова дефиниције за речничко презентовање тих значења.

⁷ Према Ј. Грковић-Мејдор (2022: 150–151), праиндоевропски формант *-l- градио је најпре глаголске придеве само од непрелазних глагола, углавном резултативних са значењем стања.

претпоставити да су данашње придевски употребљене форме *врео* и *тпруо* (на плану синхроније, дакле, облици несвршених глагола *вретѝи* и *тпрунуѝи*) заправо облици некадашњег партиципа прошлог, чија се резултативност у значењу чува још из периода прасловенског језика у коме глаголски вид није био развијен (Стакић 2021: 64; уп. и Спасојевић А. 2022: 39).

На ову претпоставку надовезују се и релевантни етимолошки извори, у којима се наводи да су *врео* и *тпруо* прасловенски придеви, и то са следећим објашњењем: према *Приручном етимолошком речнику српског језика*, облик *врео* је прасловенски попридевљени партицип претерита на -л од глагола *вретѝи* (ПЕРСЈ, под *врео*; уп. Skok 1973: под *vreti*), док Речник ЈАЗУ облик *тпруо* тумачи као прасловенски придев, који је по пореклу партицип претерита актива П од глагола *тпрунуѝи* (RJAZU, под *truo*; уп. Skok 1973, под *truh*).

2.2. Облици *врео* и *тпруо* – синхрони аспект

Из аспекта синхроније, облици *врео* и *тпруо* уклапају се у парадигме полазног глагола *вретѝи* (који припада VI Стевановићевој врсти) односно *тпрунуѝи* (који припада III Стевановићевој врсти). Оба глагола припадају медијалним непрелазним глаголима несвршеног вида са значењем стања.

2.2.1. План семантике

Поређење граматичко-семантичких обележја оба члана конверзивних парова *вретѝи* : *врео* и *тпрунуѝи* : *тпруо* показује да је лексикализација радног глаголског придева мотивисана метонимијом као семантичким механизмом транзиције једне врсте речи у другу: на категоријално-граматичкој равни долази до опште трансформације РАДЊА (ГЛАГОЛ) → ОСОБИНА (ПРИДЕВ), која се може конкретније представити као каузална метонимија. Илустроваћемо то следећим табелама.

Табела 1: *ВРЕТИ* : *ВРЕО*

<i>вретѝи</i> 'бити узбуркан, комешати се услед унутрашње паре, створене високом температуром, кључати' Вода је <i>врила</i> у лонцу. ⁸	<i>врео</i> 'који има висок степен топлоте, који може опећи' Просуо је <i>врелу</i> воду.
ТРАЈНИ ПРОЦЕС ОСОБИНА КАО НАЛАЖЕЊЕ У ОДРЕЂЕНОМ СТАЊУ	СТАЛНА КАО ВРЕМЕНСКИ НЕОБЕЛЕЖЕНА ПОСЛЕДИЦА/РЕЗУЛТАТ ТАКВОГ ПРОЦЕСА

Табела 2: *ТПРУНУТИ* : *ТПРУО*

<i>тпрунуѝи</i> 'постајати тпруо' Воће је <i>тпрунуло</i> на киши.	<i>тпруо</i> 'у коме има много трулежи' Скупљали су <i>тпруло</i> воће.
ТРАЈНИ ПРОЦЕС КАО КРЕТАЊЕ КА ОДРЕЂЕНОМ СТАЊУ	СТАЛНА ОСОБИНА → КАО ВРЕМЕНСКИ НЕОБЕЛЕЖЕНА ПОСЛЕДИЦА/РЕЗУЛТАТ ТАКВОГ ПРОЦЕСА

⁸ Будући да се облик радног глаголског придева глагола *вретѝи* с наведеним значењем у корпусу ретко јавља, и то искључиво у лику *врио*, дакле као нестандардна екавска варијанта, пример из табеле конструисан је на основу оригиналног примера из грађе: *Voda je ključala pod mehurom, kipela i vrila* (ЕК, S. Hoking, *Kratka povest vremena*).

Приказани метонимијски обрасци представљају покушај интерпретације познатог критеријума лексикализације радног придева – критеријума *унутрашње измене значења* у лексикализованом радном придеву у односу на полазни глагол несвршеног вида.⁹ Измену унутрашњег значења тумачимо као трансформацију граматичког обележја временског трајања поседовања особине (несвршени глагол *врейти*) односно стицања особине (несвршени глагол *тпрунути*) у временски необележен, стабилан, сталан резултат-особину (у придевским лексемама *врео* и *тпруо*). Дакле, индикатор семантичког критеријума лексикализације радног придева је значење придевске особине која је стални, трајни резултат, јер се одвојила од глаголске ситуације и не пресупонира њену непосредност. Закључићемо да је у основи семантичког критеријума лексикализације губљење узрочно-последичне повезаности између полазне глаголске и добијене придевске категорије.

2.2.2. План форме

Примери којима смо илустровали глаголску и придевску употребу радног придева глагола *врейти* и *тпрунути* (табеле 1 и 2) репрезентативни су и због тога што показују да је у употреби ових облика дошло до функционалне диференцијације морфолошким средствима. Наиме, *врео* и *тпруо*, као морфолошки могуће, очекиване глаголске форме глагола VI Стевановићеве врсте (*врейти*) односно III Стевановићеве врсте (*тпрунути*), у савременом језику јављају се искључиво у придевској употреби: претрага описних речника и електронског корпуса показала је да се у придевској употреби налази искључиво облик *тпруо*, наспрам облика радног придева *тпруоу* у глаголској употреби, односно придевски облик *врео*, наспрам некњижевне глаголске форме *врио*.¹⁰ Овакву врсту формалног диференцирања и осамостаљивања придевског од глаголског радног придева видимо као морфолошки параметар лексикализације.

2.2.3. План употребе

Следствено чињеници да се облици *врео* и *тпруо* не употребљавају глаголски, индикатор лексикализације ових облика јесте и одсуство њихове глаголске употребе. Ово значи да смо управо идентификовали и трећи критеријум лексикализације радних придева *врео* и *тпруо* – употребни критеријум.

2.3. Критеријуми лексикализације

Поред тога што су из угла историјске лингвистике виђени као прави, прасловенски придеви, анализа савремене језичке грађе показала је да би разлог због којег се облици *врео* и *тпруо* у савременом језичком осећању доживљавају као прави придеви, потпуно лексикализовани, могао бити то што је процес њихове лексикализације завршен на три плана: *семантичком* – имају значење сталног својства, *ујошребном* – јављају се искључиво у придевској употреби, у глаголској употреби се не региструју, и *формалном (морфолошком)* – морфолошки су диференцирани од облика радног придева у глаголској употреби.

2.4. Типови лексикализованости

Три утврђена лексикализације применили смо на примерима придевске употребе око 500 облика радних придева из наше грађе (од свих глагола – свршених, несвршених и двовидских). Увидели смо да је, у односу на испуњење описаних критеријума, могуће говорити о лексикали-

⁹ Изложено објашњење презентовали смо у коауторском раду Јовановић–Спасојевић А. 2024.

¹⁰ У вези с обликом *врео* треба напоменути да се покаткад среће у глаголској употреби, али само према секундарном глаголском значењу, обично фигуративном, нпр. Он је спремао филозофски трактат ... и у његову мозгу *вреле* су теме и пушиле се као мјехури и облаци (РСАНУ, под *врейти*), док у корпусу није засведочен у том облику с основним глаголским значењем, већ, како смо истакли у напомени 8, само у облику нестандардне екавске варијанте *врио*.

зованости радног глаголског придева у различитом степену. Утврдили смо четири таква степена: *лексикализованост у највишем степену* или *потпуна лексикализованост* (Табела 3), *делимична лексикализованост у високом степену* (Табела 4), *делимична лексикализованост у нижем степену* (Табела 5) и *лексикализованост у најнижем степену* (Табела 6). Представимо их у наставку.

ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТ У НАЈВИШЕМ СТЕПЕНУ (ПОТПУНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТ) огледа се у оним облицима радних придева који у придевској употреби испуњавају сва три критеријума, што је, уз описане облике *врео* и *џруо*, случај и с облицима: *закасneo*, *зreo*, *мукао*, *нагриао*, *прекисао*, *џрозукао*, *џрхао* и др. (в. Табелу 3).

Табела 3: ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТ РАДНОГ ПРИДЕВА У НАЈВИШЕМ СТЕПЕНУ (ПОТПУНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТ)

Радни придеви нпр. <i>закасneo</i>, <i>зreo</i>, <i>мукао</i>		
Семантички критеријум	Употребни критеријум	Морфолошки критеријум
(лексикализовани радни придев има значење сталног својства)	(лексикализовани радни придев јавља се искључиво у придевској употреби, глаголска употреба радног придева се не региструје)	(лексикализовани радни придев је морфолошки диференциран од радног придева у глаголској употреби)
/+/	/+/	/+/
Примери употребе <i>џридг. уџ.</i> Још се чула по гдекоја <i>закаснела</i> крава где муче за својим телетом (РСАНУ, под <i>закасneo</i>). : <i>џл. уџ.</i> Више пута <i>закаснели</i> би чобани кући с овцама (РСАНУ, под <i>закаснџи</i>). <i>џридг. уџ.</i> <i>Зрела</i> воћка сама пада (РСАНУ, под <i>зreo</i>). : <i>џл. уџ.</i> <i>Negde duboko u njemu zriло</i> је saznanje (ЕК, S. Basara). <i>џридг. уџ.</i> Његов глас био је храпав и <i>мукао</i> (РСАНУ, под <i>мукао</i>). : <i>џл. уџ.</i> <i>нема џоџверга</i>		

Дакле, потпуно лексикализовани облици радног придева јављају се једино у придевским реченичним функцијама значећи стално придевско својство, тј. временски необележену особину. У глаголској употреби (у функцији предиката) такви облици се не региструју (*мукао*). Уколико су ипак засведочени у глаголској употреби, ти облици радног придева су или морфолошки нестандардне варијанте (*зрио*) или пак такви системски облици радног придева који се морфолошки разликују од придевски употребљеног радног придева (*закаснџо* наспрам *закасneo*, од глагола *закаснџи*).

ДЕЛИМИЧНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНОСТ У ВИСОКОМ СТЕПЕНУ карактеристика је оних облика радног придева који у придевској употреби испуњавају два критеријума – семантички и морфолошки. Грађа показује да су то облици: *замакао*, *замрзао*, *замркао*, *заџраао*, *заџусџео*, *мрзао*, *мркао*, *набрекао*, *омркао*, *уџихао* итд. (в. Табелу 4).

Табела 4: ДЕЛИМИЧНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНOST РАДНОГ ПРИДЕВА У ВИСОКОМ СТЕПЕНУ

Радни придеви нпр. <i>зајусџео</i>, <i>омркао</i>, <i>уџихао</i>		
Семантички критеријум	Употребни критеријум	Морфолошки критеријум
(лексикализовани радни придев има значење сталног својства) /+/	(лексикализовани радни придев јавља се искључиво у придевској употреби, глаголска употреба радног придева се не региструје) /–/	(лексикализовани радни придев је морфолошки диференциран од радног придева у глаголској употреби) /+/
Примери употребе <i>џрид. уџ. Обнове и подигну зајусџели манастир (РСАНУ, под зајусџео). : џл. уџ. Море чија магаза зајусџила – Рагиб-агина? (РСАНУ, под зајусџиџи). / Многе грађевине би просто зајусџеле (РСАНУ, под зајусџеџи).</i> <i>џрид. уџ. У омрклом парку јабланови окружују бели бунар (РСАНУ, под омркао). : џл. уџ. Свануло свима, само је љуби омркнуло (РСАНУ, под омркнуџи). / Свест би јој у трен омркла (РСАНУ, под омркнуџи).</i> <i>џрид. уџ. Кутри над уџихлом ватром (РМС, под уџихнуџи). : џл. уџ. Уџихнули смо и чекамо (РМС, под уџихнуџи). / Хармоника неопозице уџихла (РСАНУ, под заџим).</i>		

Делимичну лексикализацију у високом степену осликавају облици радног придева који се јављају само у једном лику у придевским реченичним функцијама, значећи стално придевско својство, док се у глаголској употреби облици радног придева истих полазних глагола могу јавити у два лика – и у оном који је једини у придевској употреби и у другом, дублетном. Два су таква случаја. Један се односи на функционалну диференцијацију дублетних морфолошких облика радног придева од глагола I и III Стевановићеве врсте, када се у придевској служби употребљава краћи облик (нпр. *омркао*, према глаголу *омркнуџи=омрћи*), док се у глаголској јавља и краћи и дужи (*омркао* и *омркнуо*). Други случај тиче се глагола VI Стевановићеве врсте који показују тенденцију колебања у употреби варијанте на -ети и варијанте на -ити (нпр. *зајусџеџи/зајусџиџи*), чији се облици радног придева употребљавају искључиво са завршетком -ео у придевској служби (*зајусџео*) наспрам оба облика на -ео и -ио у глаголској употреби (*зајусџео* и *зајусџио*).

Делимична лексикализованост у нижем степену огледа се у облицима радног придева који у придевској употреби испуњавају само један критеријум – семантички. Такви су, нпр., придевски облици: *заосџао*, *наџризао*, *ограсџао*, *џрошао* и др. (в. Табелу 5).

Табела 5: ДЕЛИМИЧНА ЛЕКСИКАЛИЗОВАНOST РАДНОГ ПРИДЕВА У НИЖЕМ СТЕПЕНУ

Радни придеви		
нпр. <i>наїризао</i> , <i>ограсџао</i> , <i>їрошао</i>		
Семантички критеријум	Употребни критеријум	Морфолошки критеријум
(лексикализовани радни придев има значење сталног својства)	(лексикализовани радни придев јавља се искључиво у придевској употреби, глаголска употреба радног придева се не региструје)	(лексикализовани радни придев је морфолошки диференциран од радног придева у глаголској употреби)
/+/	/-/	/-/
Примери употребе <i>їрид. уї.</i> Ваља пазити, да се <i>наїризли</i> и натрули комади одмах издвоје (РСАНУ, под <i>наїризао</i>). : <i>їл. уї.</i> Магле су <i>наїризле</i> снег (РСАНУ, под <i>наїрисїти</i>). <i>їрид. уї.</i> <i>Ограсли</i> робови били су јефтини (РСАНУ, под <i>ограсџао</i>). : <i>їл. уї.</i> Овај човек није <i>ограсџао</i> у крају (РСАНУ, под <i>ограсїти</i>). <i>їрид. уї.</i> Вратио се из Немачке <i>їрошле</i> зиме (РМС, под <i>їрошли</i>). : <i>їл. уї.</i> <i>Прошла</i> је кроз ходник на прстима (РМС, под <i>їроћи</i>).		

Делимичну лексикализацију у нижем степену карактерише значење сталног својства придевски употребљеног радног придева који се, међутим, морфолошки не диференцира у односу на радни придев у глаголској употреби, и који, дакле, у таквом истом лику постоји и у глаголској употреби.¹¹

ЛЕКСИКАЛИЗОВАНOST У НАЈНИЖЕМ СТЕПЕНУ тиче се оних облика радног придева који не задовољавају ниједан од три успостављена критеријума, већ само онај општи – да се употребљавају у придевској служби. Будући да не означавају сталну особину, већ привремену, актуелну, ови облици остварују партиципску семантику, тј. имају квалификативно-глаголско значење. Такође, ови облици нису се специјализовали за придевску употребу, и много су чешћи у глаголској употреби. Неки од таквих облика из наше грађе су: *долетїео*, *дошао*, *исїїрчао*, *кренуо*, *надошао* итд. (в. Табелу 6).

¹¹ Напоменућемо да се у случају оба типа делимичне лексикализација може увести додатни критеријум, првенствено за потребе уједначавања типова дефиниција радног придева у придевској употреби у лексикографским описима какви се примењују у општим дескриптивним речницима попут РСАНУ. Он се тиче укључивања видског лика и семантике полазног глагола у одређивање степена лексикализованости радног придева. Тај критеријум описали смо у раду Јовановић–Спасојевић А. 2024.

Табела 6: ЛЕКСИКАЛИЗОВАНOST РАДНОГ ПРИДЕВА У НАЈНИЖЕМ СТЕПЕНУ

Радни придеви		
нпр. <i>истрчао</i> , <i>кренуо</i> , <i>нагошао</i>		
Семантички критеријум	Употребни критеријум	Морфолошки критеријум
(лексикализовани радни придев има значење сталног својства)	(лексикализовани радни придев јавља се искључиво у придевској употреби, глаголска употреба радног придева се не региструје)	(лексикализовани радни придев је морфолошки диференциран од радног придева у глаголској употреби)
/–/	/–/	/–/
Примери употребе <i>џриг. уџ.</i> Pronašao je Zlatana Ibrahimovića, koji je sa 15-ak metara lobovao <i>istrčalog</i> Almuniju (ЕК, Politika). : <i>џл. уџ.</i> Лопта је лобовала голмана, који је у међувремену <i>истрчао</i> (РСАНУ, под <i>лобовати</i>). <i>џриг. уџ.</i> Već tu u <i>krenulom</i> vozu zaspe (ЕК, А. Тишма). : <i>џл. уџ.</i> Влак је <i>кренуо</i> (РСАНУ, под <i>докаг(а)</i>). <i>џриг. уџ.</i> „Што је с вама, господине мајоре?” упита <i>нагошло</i> мајора (РСАНУ, под <i>нагошао</i>). : <i>џл. уџ.</i> Потоци су <i>нагошли</i> (РСАНУ, под <i>нагоћи</i>).		

3. ЗАКЉУЧАК

Лексикализација радног глаголског придева у српском језику лексички је процес који се реализује употребом овог примарно глаголског облика у придевским реченичним функцијама, када долази до трансформације глаголских граматичко-семантичких обележја у придевска, тј. до настанка придевских лексема. Све тако настале придевске јединице добијају придевско лексичко значење особине и граматичка морфолошка обележја придева.

Ово истраживање постављено је тако да се, из правца тумачења два потпуно лексикализована облика *врео* и *џруо*, покушају заокружити досадашња сазнања о природи лексикализованости радног глаголског придева. Два су разлога због којих смо пошли од облика *врео* и *џруо*. Најпре, ови облици се (уз још неколико облика) данас осећају као потпуно лексикализовани, прави придеви, и таквим се представљају у граматичкој литератури и лексикографским изворима. Други разлог тиче се чињенице да су полазни глаголи облика *врео* и *џруо* глаголи несвршеног вида *вретџи* и *џрунуџи*, што их чини нетипичним случајевима лексикализације радног придева у српском језику. Због тога смо сматрали да је, пре испитивања индикатора њихове лексикализованости, неопходно осврнути се на партиципско порекло данашњег радног глаголског придева, односно осветлити овај конверзивни процес и из угла историје језика. Увид у историјскојезичка проматрања и етимолошке изворе показао је да су облици *врео* и *џруо* прасловенски придеви, који су постали лексикализацијом партиципа перфекта на -л. Правим, потпуно лексикализованим придевима потврдио их је и преглед савремене језичке грађе, будући да *врео* и *џруо* не егзистирају у глаголској употреби као радни придеви глагола *вретџи* и *џрунуџи*, већ се јављају искључиво с придевском функцијом, означавајући сталну особину која је резултат губљења узрочно-последичне повезаности између полазног глагола и добијеног придева. Релевантним индикаторима њихове потпуне лексикализованости сматрали смо, дакле, уз придевско значење сталне особине, и непостојање ових облика у глаголској употреби, односно, уместо њих, јављање њихове морфолошке варијанте. Претпоставили смо затим да би семантички, употребни и морфолошки крите-

ријуми, до којих се дошло у анализи најстаријих потпуно лексикализованих облика *врео* и *ѿруо*, могли бити значајни за утврђивање степена лексикализованости свих осталих радних придева из грађе. Након примене критеријума на грађи из корпуса и у светлу изведене анализе, закључили смо да лексикализација радног придева није једнообразно спроведен процес, односно да се лексикализованост овог облика јавља у различитом степену. Утврдили смо да се може говорити о четири степена лексикализованости радног придева, у зависности од тога који су критеријуми задовољени: *лексикализованост* у највишем *степену* или *пуну лексикализованост*, када су испуњена сва три критеријума (*врела вода, ѿрули долап, зрела воћка, мукли глас, закаснела крава, надрили бакови, ѿрхла земља...*), *делумична лексикализованост* у високом *степену*, када су испуњени семантички и морфолошки критеријум (*омркли парк, утихла ватра, зајусишли манастир...*), *делумична лексикализованост* у нижем *степену*, када је задовољен само семантички критеријум (*заосишли људи, наѿризли комади, одрасли робови, ѿрошла зима...*), и *лексикализованост радног придева у најнижем степену*, када ниједан од три критеријума није остварен (*истиричали играч, доише душе, долетела јата, кренули воз, надоишли мајор...*).

Тумачење лексикализованости радног глаголског придева у српском језику у овом раду, с полазиштем у историјским и етимолошким судовима и са вишеаспектним синхроним приступом језичкој грађи, потврдило је у науци познато виђење лексикализације као постепеног историјског процеса који има своју динамику и различит интензитет зависан од фазе до које се у лексикализацији дошло.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. (1934). О променљивости радног (прошлог) глаголског придева. *Наш језик*, II/2, 33–39.
- Белић, А. (1937). Више семантике! *Наш језик*, V/5–6, 129–135.
- Белић, А. (2000). *Упоредна словенска лингвистика / 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грковић-Мејдор, Ј. (2022). О пореклу оптативне употребе глаголског придева на -л. *Јужнословенски филолоџ*, LXXVIII/2, 147–158.
- Драгићевић, Р. (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.
- Ђуровић, С. (2012). Попридевљавање радног глаголског придева глагола типа (-)венути и (-)мрзнути. У: *Наука и идентитет. Филолошке науке*, књига 6, том 1, (М. Ковачевић, ур.). Пале: Филозофски факултет, 89–100.
- ЕК: *Korpus savremenog srpskog jezika*. Београд: Matematički fakultet. [www.http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html](http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html). Приступљено: 30. 10. 2021.
- Јовановић, В., Спасојевић, А. (2024). О критеријумима уобличавања лексикографске дефиниције попридевљеног радног глаголског придева. *Српски језик*, XXIX, 213–233.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Николић, М. (2002). Тешкоће при утврђивању одреднице у речницима српског језика. У: *Дескриптивна лексикографија савременог српског језика и њене теоријске основе*. Београд: Српска академија наука и уметности – Нови Сад: Матица српска, 49–56.
- Пипер, П., Клајн, И., Драгићевић, Р. (2022). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Спасојевић, А. (2022). *Попридевљавање радног глаголског придева у српском језику (граматичко-семантички и лексикографски аспекти)*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.
- Спасојевић, М. (2011). Радни глаголски придев у систему врста речи. *Наш језик*, XLII/1–2, 25–39.
- Спасојевић, М. (2013а). О радном и трпном глаголском придеву са лексикографског аспекта. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 42/1, 309–319.
- Спасојевић, М. (2013б). *Глаголи на -(ј)ећи, -им у корелацији са глаголима на -ићи, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)*. Београд: Институт за српски језик.
- Стакић, М. (2021). Радни глаголски придеви као лексеме. *Српски језик*, XXVI, 57–72.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (2008). *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

- Стевановић, М. (1940). Рефлексивни глаголи и променљивост глаголског придева. *Наш језик*, VII/6, 196–205.
- Стевановић, М. (1958). Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева. *Наш језик*, IX/3–4, 86–92.
- Стевановић, М. (*1989). *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Тафра, В. (2005). *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Упутства РСАНУ. *Упутства за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Интерни спис. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РЕЧНИЦИ

- ПЕРСЈ. *Приручни етимолошки речник српског језика 1* (2023–). Београд: Институт за српски језик.
- RJAZU. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII* (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI* (1967–1976). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XX* (1959–). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српско(охрватско) језик.
- Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV* (1971–1974). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CRITERIA FOR IDENTIFYING THE DEGREE OF LEXICALIZATION OF THE ACTIVE PARTICIPLE IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

197

In this paper, we deal with the lexicalized forms of the active participle, which in the Serbian language have the status of adjectival lexemes. We examined the indicators and defined criteria based on which it would be possible to reliably determine the degree of their lexicalization. We started the analysis from the forms *vreo* and *truo*, which are, in modern linguistic sense, fully lexicalized, real adjectives. The historical-linguistic interpretation of today's active participle and the etymological judgment about the forms *vreo* and *truo* suggest that they were among the first to be lexicalized, which means that we are talking about Proto-Slavic adjectives created by the lexicalization of the past active participle, the precursor of today's active participle. We observed the correlation of the semantic-grammatical characteristics of these forms in adjectival and verbal use, and came to the following indicators of their complete lexicalization: a) the feature in the adjectival meaning of the forms *vreo* and *truo* is temporally unmarked, constant, since it is separated from the verbal situation expressed by the initial verb *vreti* and *trunuti*, and does not presuppose the immediacy of that situation (*the semantic criterion*), b) the absence of the forms *vreo* and *truo* in verbal use (*the usage criterion*), that is c) instead of them, the occurrence of their morphological variant *vrio* and *trunuo* (*the morphological criterion*). The application of the mentioned criteria on the examples of other lexicalized forms of active participles from our material showed that it's possible to talk about four degrees of lexicalization of the active participle, depending on which criteria are met: (1) *complete lexicalization* (lexicalization of the active participle in the highest degree) was achieved with forms that meet all three criteria, i.e. in those which have, in their adjectival use, completely semantically and formally separated from the form in verbal use, in which, in fact, they do not exist (*vrela voda*, *truli dolap*, *zrela voćka*, *mukli glas*...); (2) when lexicalization led to the fulfillment of the semantic and morphological criteria, but the usage criterion was not satisfied, since the adjectival form of the active participle, specialized for adjectival function, exists as a competing form in verbal use, alongside the second, doublet form, we are talking about a *partial lexicalization on a higher level* (*omrkli park*, *utihla vatra*, *zapusteli manastir*...); (3) *partial lexicalization on a lower level* includes cases of adjectively used active participles which meet only the semantic criterion, while the usage and morphological criteria are not satisfied, since the same form of active participles, as its only form, exists in both the adjectival and verbal use (*zaostali ljudi*, *nagrizli komadi*, *odrasli robovi*, *prošla zima*...); (4) *lexicalization at the lowest level* did not lead

to the fulfillment of any criteria – these forms of active participles exist both in adjectival and verbal use, with a unique morphological image, that in adjectival use realize a temporary property, which is why they are close to having participial semantics (*istrčali* igrač, *došle* duše, *doletela* jata, *krenuli* voz...).

Keywords: lexicalization, the degree of lexicalization, active participle, past active participle, adjectives

Анета Спасојевић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
anetasamanc@yahoo.com

IV

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА

DANICA M. JEROTIJEVIĆ TIŠMA

EXAMINING POTENTIAL FACTORS OF SELECTIVITY IN L2 PHONETIC CONVERGENCE: EVIDENCE FROM EFL LEARNERS' VOWEL PRODUCTION

Speech convergence represents a well-established sociolinguistic concept within the broader framework of *Speech Accommodation Theory*, describing a speaker's speech modification aimed at resembling the speech of an addressee. In an L2 setting, the aforementioned notion refers to modifying a non-native speaker's production to the production of a native or another non-native speaker. The current paper presents the results of an empirical investigation focusing on Serbian EFL learners' L2 speech convergence. Namely, a total of 30 English-major students participated in a shadowing task, reproducing the words pronounced by the native speaker of English (SBS variety). The participants had not been instructed to imitate the speakers consciously. The general aim was to examine the actual changes in English monophthongs in words uttered immediately after listening to a native speaker, compared to the measurements found in the baseline task. Hence, one segment of the research focused on whether there was any speech convergence at all, while the other part concentrated on exploring the potential factors of selectivity, including proficiency level, L2 exposure and preferred pronunciation model. The results demonstrated that 70% of the participants resorted to phonetic convergence consistently, while greater variation was detected in the convergence of individual vowels. The preferred pronunciation model proved to be the only statistically significant indicator of selectivity in phonetic convergence within the particular sample of participants. The results and their pedagogical implications revisit the notions of L2 pronunciation models and re-evaluate the possibilities for in-class pronunciation practice.

200

Keywords: speech convergence, vowels, phonetics, EFL, Serbian learners

1. BACKGROUND AND RATIONALE

Aside from being determined by a person's physiological characteristics, such as the shape or size of the oral cavity, speech production is likewise dependent upon the speech of the people in their immediate surroundings. It is well known that children acquire the language of their caregivers, or the syntactic structure and lexis of the ambient dialects. Speakers may deliberately choose to speak differently from the rest of the environment and the choice is often grounded in deep psychological factors. This phenomenon is known as *speech divergence* (Shepard et al., 2001). However, a more frequent process is the reverse, when people opt for adapting their phonetic or grammatical specificities to the language of others, even after they have moved to a new environment. The latter is known as *speech convergence* or *speech accommodation* (Giles et al., 1973). Hence, speech convergence includes adjusting the various aspects of speech style to the person one is interacting with in order to make the speech sound more similar usually because one likes the interlocutor. When speech accommodation refers to the level of phonetics and acoustic features, it is known as *phonetic convergence* (Pardo et al., 2017). Other terms include *phonetic imitation*, *entrainment* or *phonetic alignment* (Pardo, 2006).

The liability of phonetic categories has been recognized in extensive research (e.g. Kraljic et al., 2008; Maye et al., 2008) and is often described as inducing sound change (Pardo, 2006). The reason why phonetic imitation can be viewed as a potential cause of sound change is the fact that, while trying to approximate the speech of others, speakers often alter the signal and add their own innovations to it, often imperfectly (Auer & Hinskens, 2005; Sankoff & Blondeau, 2007). In order for a sound change to occur,

it needs to appear as a new variant in speech and later spread throughout the speech community. From the sociolinguistic perspective, the reasons behind speech accommodation lie in a speaker's desire to decrease social distance due to the generally positive attitude towards the interlocutor or the interlocutor's assumed dominant role in interaction (Gasiorek et al., 2015). From the phonetic perspective, relying on non-interactive laboratory settings research, phonetic convergence originates from perceptual-motor factors, i.e. the close interrelationship between perception and production suggesting that "humans are hardwired to imitate" (Coles-Harris, 2017, p. 14). Nevertheless, the two aforementioned perspectives are by no means exclusive of each other (Babel, 2012). Previous research has likewise pointed to the effects of the brain structure, i.e. mirror neurons on imitative tendencies in humans (Arbib & Rizzolatti, 1997).

Phonetic convergence is not a simple process. Those who choose to imitate another person's speech need to identify which features are relevant and how to generalize them (Dufour & Nguyen, 2013). The latter refers to deciding whether a particular pronunciation is a matter of accidental production or is generally present in the speech of the imitated. For instance, Shockley et al. (2004) demonstrated that speakers imitated prolonged VOT values for English voiceless stops. Nielsen (2011) went even further to show that the converged values of VOT were transferred to other instances of the imitated sound, and it can occur even if the mother tongue does not possess long VOT values (Rojczyk, 2013). Authors likewise claimed that phonologically irrelevant phonetic details were not imitated (Mitterer & Ernestus, 2008) by investigating the production of allophones of Dutch alveolar and uvular trills. Nevertheless, other studies refuted the claims by pointing to phonologically irrelevant features imitated by the speakers, such as vowel quantity or fundamental frequency (Pardo et al., 2013). When it comes to the phonetic convergence of vowels, the majority of studies have found that the dominant factors should be sought in the features of the model of imitation, as well as in the vowel quality (Pardo, 2010; Pardo et al., 2012). The vowel /æ/ was imitated more frequently than /i/ or /u/ in a study by Babel (2012), who explained the results by admitting to the generally frequent regional variation of the vowel in American English. However, low vowels show greater variability in production overall, resulting from wider mouth opening and lowering of the jaw, which further contributes to recurring instances of convergence.

Even when the person filters out all the previously mentioned characteristics and remains adamant to converge, they are still in command of what they will actually realize in their own utterance, i.e. they are still in charge of conscious selectivity. Hence, phonetic convergence is a combination of phonetic adjustment and different mechanisms controlled by the "converger". The factor cited as the most inhibiting for successful convergence is perceptual difficulties (Olmstead et al., 2013). However, except for a few notable investigations, there is generally a lack of studies examining the role of perception, as well as articulation in linguistic selectivity of phonetic convergence (Nielsen & Scarborough, 2016; Kim & Clayards, 2019). Reiterer et al. (2013) found that phonetic convergence is facilitated by articulatory flexibility. Psycholinguistic studies analysing phonetic imitation have dealt with the issues of phonological representation, memory, speaker's biological sex, neurolinguistics, individual differences and of course speech perception (Goldinger, 1998; Namy et al., 2002; Fowler et al., 2003; Mitterer & Ernestus 2008; Yu et al., 2013; Garnier et al., 2013).

The majority of studies of speech convergence in general, including studies of phonetic convergence, involve native speakers (e.g. Pardo, 2013; Pardo et al., 2018), although there have also been fairly recent attempts to fill in the gaps of the existing research on non-native speakers, as well (Lewandowski & Nygaard, 2018).

Having the relative scarcity of research in mind, especially pertaining to the Serbian scientific context, the present study aims at investigating a non-intentional phonetic convergence in Serbian EFL learners, including the potential factors, such as proficiency level, L2 experience and self-expressed pronunciation model, determining the existing selectivity of the process in question.

2. PHONETIC CONVERGENCE AND THE INTERLANGUAGE

Pierrehumbert (2006) stated that not just phonetic details but also information on the speaker were communicated in perception and production. The interlanguage system is fairly complex due to the inter-relatedness and crosslinguistic interaction of L1 and L2. Learners resort to some form of phonetic imitation of the native speaker at least at a certain point in time, since this represents an effective way of approaching native-like production and forming new phonemic categories. It seems interesting to note that, while native speakers have no restrictions regarding the use of diverse varieties, L2 learners are most frequently expected to resort to one chosen variety and stay consistent, the varieties usually being the Southern British Standard (SBS) or General American (GA) (Jenkins, 2002). Even if the learners themselves are inconsistent in terms of the model variety, the textbooks and instructional material in general are provided in either of the two presupposing their assumed prestige that should be imitated by the non-native speakers.

Albeit the very nature of the relationship between perception and production in interlanguage remains a matter of ongoing debate among SLA theorists and practitioners, especially regarding the issue of whether one leads to the other or the development is concurrent and interdependent, the studies have incorporated the effects of L2 exposure on the imitation of L2 sound patterns. The imitation in question directly depicts how L1 phonological constraints affect the production of target sounds (Flege & Efting, 1988; Llompart & Reinisch, 2019). Features that are non-existent in L1 turn out to be easier to imitate in L2. Moreover, instances of direct imitation of a model L2 speaker may at least temporarily overcome the phonological constraints preventing successful native-like attainment. The latter was clearly demonstrated in examples of vowels (Llompart & Reinisch, 2019), VOT in voiceless stops (Flege & Efting 1988), and even in the investigations of tone languages (Hao & de Jong 2016).

It is not merely the non-native speakers that imitate native speakers, yet the situation may be reversed, as well (Costa et al., 2008; Walker & Campbell-Kibler, 2015). Usually, non-native speech is regarded as too different from the native one, which is why native speakers refrain from adapting. However, the greater phonetic distance may create more room for convergence in a desire to make the interaction more comprehensible (Babel 2012), resulting in what is known as “foreigner talk”. The convergence is bound to happen only if the speaker feels the interlocutor, a non-native speaker, needs it to continue the communication process successfully.

3. METHODOLOGY

3.1. Aims

The aim of the present study is to explore Serbian EFL learners’ phonetic convergence of L2 vowels, more precisely, to determine which vowels are more likely to be imitated, as well as what factors contribute to a student’s overall inclination towards imitating the L2 model talkers. The explored factors included the level of proficiency, L2 exposure and pronunciation model preference.

3.2. Research Questions

Having the aims of the current research in mind, the investigation was based on the following research questions:

- Is there a difference between baseline productions and the productions following the shadowing task?
- Are there any examples of English monophthongs that speakers converge more than others?
- Are certain Serbian EFL learners prone to converge more than others?
- Are there any external factors that shape the tendency towards phonetic convergence? How about the proficiency level, amount of L2 exposure and the preferred pronunciation model?

3.3. Participants

A total of 30 second-year English major students at the Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac, participated in the study. A more detailed account of the demographics of the chosen sample is presented in Table 1. Since the focus of the investigation was on vowels, all the participants were female to ensure the validity of the comparison. The general information on the sample was obtained through a pre-examination survey, except for the proficiency level data. The participants performed diagnostic testing¹ to obtain the current level of proficiency. L2 exposure refers to the number of hours per day students are exposed to the target language outside the formal classroom. The question about the preferred pronunciation model was not whether the participants used any of the two, but which of the two they would like to sound as.

Table 1. General Information on the Participants

Gender	Mean Age	Hometown	Proficiency	L2 Exposure	Preferred Pronunciation
Female 30 (100%)	20.4	Kragujevac 15 (50%) Kraljevo 4 (13.33%) Jagodina 3 (10%) Svilajnac 1 (3.33%) Despotovac 1 (3.33%) Užice 3 (10%) Čačak 2 (6.67%) Pirot 1 (3.33%)	B2 CEFR 14 (46.67%) C1 CEFR 16 (53.33%)	Up to 2 hours 6 (20%) 2-3 hours 12 (40%) 3-4 hours 7 (23.33%) More than 4 hours 5 (16.67%)	SBS 18 (60%) GA 12 (40%)

3.4. Instruments and Procedure

Previous studies have elicited phonetic convergence in laboratory settings using two dominant methods: implicit and explicit. The implicit method, which is adopted in the present study, as well, includes a shadowing task with participants being asked to repeat the auditory stimulus after the model without being instructed to imitate the speaker (Shockley et al., 2004; Nielsen, 2011). To measure the degree of convergence the values of baseline productions before the shadowing task are compared to the productions following the model speaker. In the explicit method, participants are encouraged to imitate the speaker (Rojczyk, 2013).

The previously mentioned methodological considerations were taken into account during the design of the primary instrument – a word list containing target vowels in the CVC context with twenty-two words (amounting to a total of 660 words for analysis). Two examples were provided for each SBS monophthong, excluding the /ə/ vowel because of its short duration and specific distribution in English, i.e. being almost exclusively found in unaccented syllables. The chosen words were monosyllabic, hence all the vowels were in accented positions. The initial idea was to have both the native speakers of SBS and GA as model talkers, however, the decision was reconsidered after the pilot recording since the chosen native speaker did not produce the desired vowel qualities suitable for analysis. Thus, only an SBS speaker was selected for recording the listening material (female, age=31, higher education, Bedford, England). Each word was read once with 15-second pauses for the listener to have time to repeat the word in the shadowing task. The recordings of the actual participants in the current research were performed using the digital voice recorder Olympus VN-8600PC at 44.1 Hz sampling rate preserved in WAV format.

¹ The test used to support the paper-based test done in class is available at <https://www.cambridgeenglish.org/test-your-english/>.

The procedure went as follows. The participants recorded their baseline productions of words by reading the wordlist two weeks before the convergence experiment. During the shadowing task, the participants were asked to repeat the word pronounced by the model talker in a relaxed, natural way without being asked to imitate the SBS speaker. The recorded productions were subjected to acoustic analysis in *Praat*, version 6.3.16 (Boersma & Weenink 2023). The analysed parameters were F1 and F2 formant frequency values, as well as duration. The formant frequencies were measured at the vowel midpoint on a wideband spectrogram and the duration was calculated from the point of stable periodic oscillations on the waveform. The observed distance in baseline productions and the productions in the shadowing task were compared via calculating the Euclidian distance ($d_{ij} = \sqrt{(F1_i - F1_j)^2 + (F2_i - F2_j)^2}$) of the individual productions in the two instances in relation to the values of the SBS speaker's vowels, as suggested in previous studies (e.g. Rojczyk, 2013; Llompарт & Reinisch, 2019). The lower value in the shadowing task indicated the presence of convergence. The baseline and shadowing results were compared using a paired sample t-test to find whether there was any statistically significant difference in the productions.

After the necessary distance calculations the participants were divided into two groups: “convergers” and “non-convergers” to further investigate the potential factors of proficiency level, L2 exposure and the preferred pronunciation model. Depending on the investigated variables the statistical tests were either independent samples t-test or one-way ANOVA. The statistical analysis was conducted using SPSS, version 20.0.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The results of acoustic measurements are presented in Table 2. The average values of formant frequencies are provided in Herz (Hz), whereas the duration values are given in milliseconds (ms). The statistically significant difference in Euclidian distance results was detected for 21 participants (70%), hence, they were classified as “convergers” (C) ($t=4.551$ $p=0.001$ $SD=195.71$), while 9 participants (30%) were classified as “non-convergers” (NC) since the difference between baseline and shadowing task distances were proved to be not statistically significant ($t=1.253$ $p=0.228$ $SD=140.86$). For the sake of better clarity, the acoustic measurements were provided separately for the two groups of participants in Table 2.

Table 2. Acoustic Measurements in Baseline and Shadowing Tasks

Vowel	Baseline C	Baseline NC	Shadowing C	Shadowing NC	SBS Model
/i:/	F1 462 F2 2512 Duration 285	F1 444 F2 2425 Duration 262	F1 324 F2 2345 Duration 272	F1 452 F2 2305 Duration 248	F1 289 F2 2280 Duration 309
/ɪ/	F1 550 F2 2155 Duration 155	F1 532 F2 2018 Duration 142	F1 512 F2 2328 Duration 118	F1 544 F2 2210 Duration 155	F1 399 F2 2754 Duration 163
/æ/	F1 992 F2 1905 Duration 250	F1 872 F2 1844 Duration 295	F1 724 F2 1704 Duration 264	F1 889 F2 1902 Duration 278	F1 679 F2 1585 Duration 328
/e/	F1 710 F2 1845 Duration 154	F1 735 F2 1911 Duration 128	F1 635 F2 1714 Duration 168	F1 725 F2 1882 Duration 154	F1 521 F2 1657 Duration 195

/æ:/	<i>F1 635</i> <i>F2 1242</i> <i>Duration 340</i>	<i>F1 622</i> <i>F2 1245</i> <i>Duration 288</i>	<i>F1 638</i> <i>F2 1255</i> <i>Duration 298</i>	<i>F1 658</i> <i>F2 1224</i> <i>Duration 282</i>	<i>F1 685</i> <i>F2 1203</i> <i>Duration 302</i>
/ʌ/	<i>F1 895</i> <i>F2 1385</i> <i>Duration 118</i>	<i>F1 908</i> <i>F2 1424</i> <i>Duration 105</i>	<i>F1 842</i> <i>F2 1219</i> <i>Duration 129</i>	<i>F1 788</i> <i>F2 1365</i> <i>Duration 96</i>	<i>F1 664</i> <i>F2 1302</i> <i>Duration 110</i>
/ɔ:/	<i>F1 605</i> <i>F2 859</i> <i>Duration 307</i>	<i>F1 589</i> <i>F2 838</i> <i>Duration 278</i>	<i>F1 588</i> <i>F2 880</i> <i>Duration 275</i>	<i>F1 578</i> <i>F2 825</i> <i>Duration 333</i>	<i>F1 484</i> <i>F2 874</i> <i>Duration 320</i>
/ɒ/	<i>F1 782</i> <i>F2 1114</i> <i>Duration 147</i>	<i>F1 758</i> <i>F2 1058</i> <i>Duration 115</i>	<i>F1 788</i> <i>F2 1122</i> <i>Duration 158</i>	<i>F1 762</i> <i>F2 1105</i> <i>Duration 112</i>	<i>F1 659</i> <i>F2 1009</i> <i>Duration 120</i>
/u:/	<i>F1 465</i> <i>F2 1588</i> <i>Duration 290</i>	<i>F1 472</i> <i>F2 1578</i> <i>Duration 256</i>	<i>F1 442</i> <i>F2 1619</i> <i>Duration 242</i>	<i>F1 465</i> <i>F2 1498</i> <i>Duration 220</i>	<i>F1 383</i> <i>F2 1600</i> <i>Duration 279</i>
/ʊ/	<i>F1 470</i> <i>F2 1488</i> <i>Duration 105</i>	<i>F1 450</i> <i>F2 1379</i> <i>Duration 124</i>	<i>F1 448</i> <i>F2 1405</i> <i>Duration 98</i>	<i>F1 445</i> <i>F2 1412</i> <i>Duration 90</i>	<i>F1 400</i> <i>F2 1391</i> <i>Duration 119</i>
/ɜ:/	<i>F1 718</i> <i>F2 1682</i> <i>Duration 281</i>	<i>F1 727</i> <i>F2 1736</i> <i>Duration 245</i>	<i>F1 624</i> <i>F2 1548</i> <i>Duration 318</i>	<i>F1 720</i> <i>F2 1742</i> <i>Duration 218</i>	<i>F1 522</i> <i>F2 1413</i> <i>Duration 292</i>

The first look at the baseline productions of both groups shows differences in formant values, which can be explained by variability in the interlanguage system with learners trying to get the best out of the interaction of the L1 and L2 phonological systems. The greatest distance in the baseline productions for both the convergers and non-convergers was seen with the /æ/ monophthong (mean $d=723.2$ for C; mean $d=547.12$ for NC), being notoriously difficult to acquire, especially for Serbian EFL learners. The high back short monophthong /ʊ/ was found to be the least distant from the model talker before the actual shadowing task (mean $d=246.78$ for C; mean $d=206.16$ for NC). Even within the convergence-prone groups, not all vowels were converged to the same degree. Namely, the vowels /i:/ (mean $d=146.48$) and /ɔ:/ (mean $d=102.59$) were the closest to the model talker ones in the repetition task. The most distant was /ʌ/ (mean $d=517.75$). Interestingly, both /æ/ (mean $d=573.83$) and /ʊ/ (mean $d=195$) remained the most and least distant, respectively, for the group of non-imitators.

Judging by the results, there is no universal tendency towards converging specific vowel qualities. Namely, both the front and back vowels /i:/ and /ɔ:/ were susceptible to convergence, and the low back-to-central monophthong /ʌ/ remained the most distant from the model talker. The only thing that seems obvious is that long vowels show a greater tendency towards convergence by Serbian EFL learners.

Even though the differences in formant values proved to be statistically significant for the group of convergers, the differences in duration were not found to be statistically significant ($t=1.270$ $p=0.233$ $SD=21.37$). The situation was the same for the group of participants who did not show the tendency to converge ($t=0.969$ $p=0.355$ $SD=21.16$). Therefore, the alterations in duration during the baseline and shadowing tasks could be ascribed to chance or individual variation, rather than to their tendency to imitate the model talker's durations. Furthermore, these findings can likewise indicate that duration is not a relevant factor in determining the existence of phonetic convergence.

The reasons why certain learners tend to converge, while others opt out of it, can be sought in various sources. Some of them may be the differences in the phonological systems of English and Serbian and the resulting perceptual difficulties, whereas others may be found externally in speakers'

general attitudes towards pronunciation or self-confidence. The potential factors we chose to explore in the current paper were target language proficiency, daily L2 exposure and the preferred pronunciation model. Based on the results of the questionnaire and the findings of empirical investigations and acoustic measurements, the participants were grouped to form independent and dependent variables to suit the statistical data processing. The outputs of comparisons are presented in Table 3.

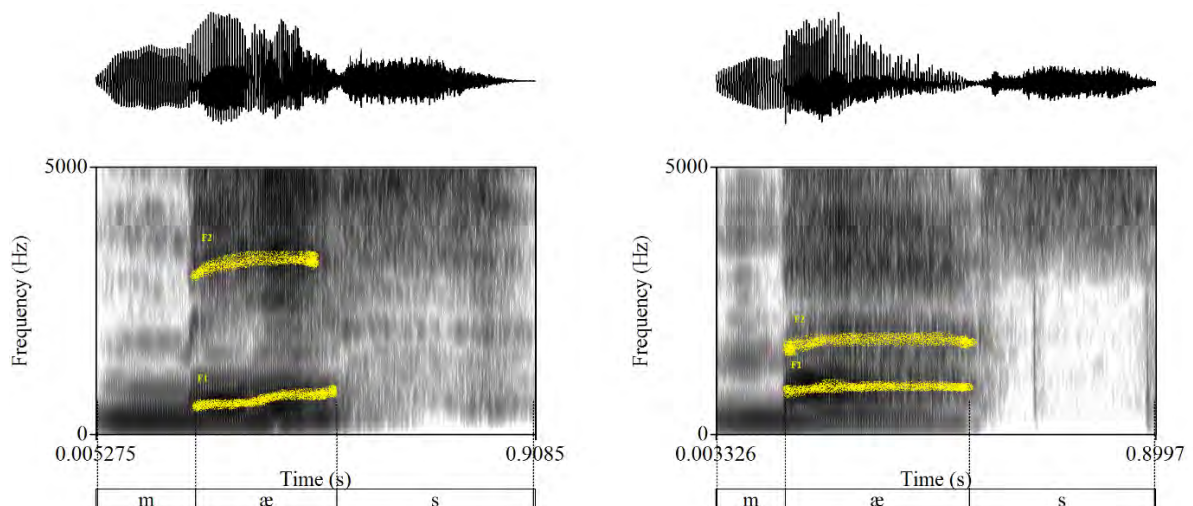
Table 3. Outputs of Statistical Testing

Factors		
Proficiency Level	L2 Exposure	Pronunciation Model
t=1.416 p=0.169	F=0.242 p=0.866	t=4.123 p=0.002

As evident from the results, proficiency level did not prove to be a statistically significant indicator of variation ($p > 0.005$), i.e. proficiency level did not determine the participants' tendency towards phonetic convergence. Both B2 and C1 CEFR students show tendencies towards approaching the pronunciation of the model talker. The situation is similar to the L2 exposure. It turns out the factor likewise points to no statistically significant difference between participants who spend more time receiving input in English outside the formal educational setting and the ones who do so less. Finally, the only predictor that actually turned out to be statistically significant was the preferred pronunciation model. It seems important to stress again that the factor was not related to the pronunciation variant the participants used, yet it pertained to the one that they would like to sound similar to. The latter explains the results of statistical testing, since the liking led to the inclination towards imitating.

The following spectrograms (Figure 1) illustrate the alterations of acoustic properties of the vowel /æ/ in the word *mass* of a speaker who converged to the model talker fairly often, i.e. in the majority of examples.

Figure 1. Spectrograms Illustrating Phonetic Convergence

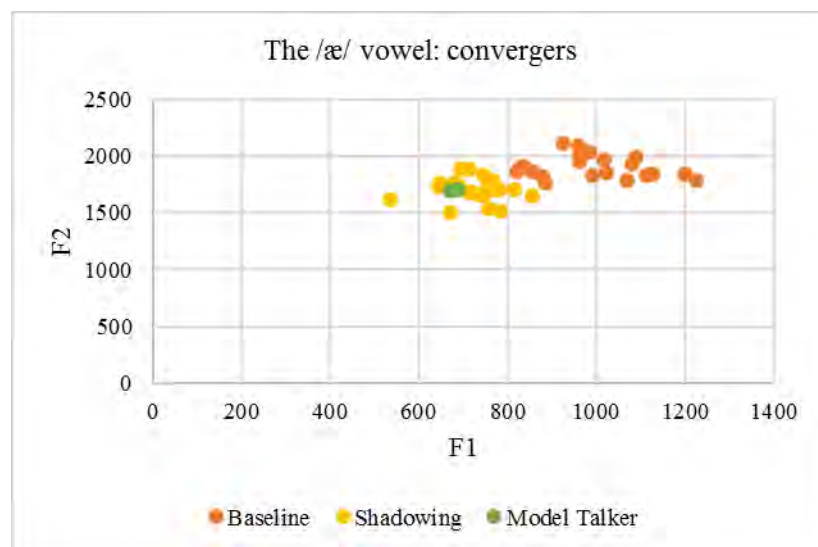

The spectrogram on the left shows the baseline production, while the spectrogram on the right demonstrates the pronunciation in the shadowing task. The F1 and F2 in the spectrogram on the left are quite wide apart, while they evidently come closer together as the F2 lowers in the spectrogram on the

right, indicating the potential tongue retraction to approximate the target production. The exemplified images are important for two reasons: one of them is obviously to show the convergence tendencies among the participants, whereas the other reason is far more complex and relevant for the pronunciation teaching practice. By being able to imitate the model talker and adjust the articulatory organs accordingly, learners might approach the desired native-like productions more efficiently.

To complement the spectrograms, the ensuing two graphs illustrate the comparison of formant frequencies with the model talker for convergers (Graph 1) and non-convergers (Graph 2) including the specific vowel /æ/.

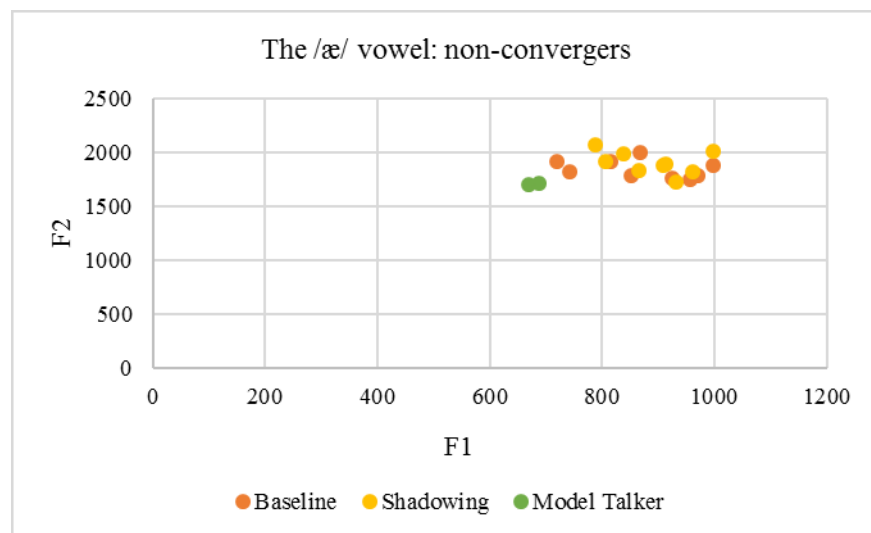
Graph 1. Formant Values for the /æ/ for Convergers

207

It is evident from the graph that the formant frequencies in the baseline production are scattered far away from the model talker's values. Moreover, the shadowing task values approach the target talker, though not completely.

Graph 2. Formant Values for the /æ/ for Non-Convergers

Unlike Graph 1, the situation for non-convergers is quite divergent. The model talker's values are apart from the participants' values, and the majority of productions are situated around the baseline frequencies.

5. CONCLUSION

The aim of the present paper was to examine instances of phonetic convergence in Serbian EFL learners. The predominant focus was on the production of English monophthongs. Moreover, the goal was to explore potential factors of selectivity in the process of convergence, concentrating on proficiency level, L2 exposure and preferred L2 pronunciation model.

The findings demonstrated that 70% of the participants consistently converged towards the vowels of the target model talker, with variability in relation to particular vowel sounds. Namely, the greatest tendency to converge was detected in the examples with high front /i:/ and mid back /ɔ:/ vowels, while /ʌ/ turned out to be the most resilient to convergence. The latter may perceptually be regarded as too similar to the mother tongue variants (instances of the /a/ vowel in the short falling and short rising pitch accent positions in Serbian). Hence, the speakers perhaps thought there was no space for altering the production. In this case, the findings of the present paper would be consistent with previous studies (Flege & Efting, 1988; Llompарт & Reinisch, 2019). However, the reasons may be lying elsewhere, i.e. not only in the selection of target words for the baseline and shadowing tasks, but also in the very participants and individual variations in the production.

Regarding the potential factors predicting variation in terms of convergence tendencies, neither proficiency level nor L2 exposure proved to be statistically significant. The sole factor that proved statistically significant was the preferred pronunciation model. Thus, since the model talker spoke in an SBS variety, those students who preferred British English showed a greater inclination towards imitating her speech. Future studies may focus on exploring other extralinguistic factors, such as students' willingness to communicate, motivation, personality traits or some other relevant individual characteristics. Moreover, the studies may focus on the convergence of L2 consonants, as well.

The fact that, through imitation tasks, students are able to reproduce target vowels more native-like than in the cases of spontaneous production, underscores important pedagogical implications. By being able to approach the native-like pronunciation of a particular vowel, students demonstrate the ability to modify articulatory configurations. Consequently, persistent practice could eventually lead to a native-like production for the ones who aspire to achieve it.

REFERENCES

- Arbib, M., Rizzolatti, G. (1997). Neural expectations: A possible evolutionary path from manual skills to language. *Communication and Cognition* 29, 393–424.
- Auer, P., Hinskens, F. (2005). The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. In Auer, P., Hinskens, F. & Kerswill P. (eds.), *Dialect change: Convergence and divergence in European languages*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 335–357.
- Babel, M. (2012). Evidence for phonetic and social selectivity in spontaneous phonetic imitation. *Journal of Phonetics* 40(1), 177–189. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2011.09.001>
- Boersma, B., Weenink, D. (2023). Praat: *Doing phonetics by computer* (Version 6.3.16) [Computer program]. <http://www.praat.org/>. Amsterdam: Institute of Phonetic Sciences.
- Coles-Harris, E. H. (2017). Perspectives on the motivations for phonetic convergence. *Language and Linguistics Compass* 11(12), e12268. <https://doi.org/10.1111/lnc3.12268>
- Costa, A., Pickering, M. J., Sorace, A. (2008). Alignment in second language dialogue. *Language and Cognitive Processes* 23(4), 528–556. <https://doi.org/10.1080/01690960801920545>
- Dufour, S., Nguyen, N. (2013). How much imitation is there in a shadowing task? *Frontiers in Psychology* 4, 346.

- Flege, J. E., Eefting, W. (1988). Imitation of a VOT continuum by native speakers of English and Spanish: Evidence for phonetic category formation. *Journal of the Acoustical Society of America* 83(2), 729–740.
- Fowler, C. A., Brown, J. M., Sabadini, L., Weihing, J. (2003). Rapid access to speech gestures in perception: Evidence from choice and simple response time tasks. *Journal of Memory and Language* 49(3), 396–413. [https://doi.org/10.1016/S0749-596X\(03\)00072-X](https://doi.org/10.1016/S0749-596X(03)00072-X)
- Garnier, M., Lamalle, L., Sato, M. (2013). Neural correlates of phonetic convergence and speech imitation. *Frontiers in Psychology* 4, 600. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00600>
- Gasiorek, J., Giles, H., Soliz, J. (2015). Accommodating new vistas. *Language & Communication* 41, 1–5.
- Giles, H. (1973). Accent mobility: A model and some data. *Anthropological Linguistics* 15(2), 87–105.
- Goldinger, S.D. (1998). Echoes of echoes? An episodic theory of lexical access. *Psychological Review* 105, 251–279.
- Hao, Y. C., de Jong, K. (2016). Imitation of second language sound in relation to L2 perception and production. *Journal of Phonetics* 54, 151–168.
- Jenkins, J. (2002). A sociolinguistically based, empirically researched pronunciation syllabus for English as an International Language. *Applied Linguistics* 23, 83–103.
- Kim, D., Clayards, M. (2019). Individual differences in the link between perception and production and the mechanisms of phonetic imitation. *Language, Cognition and Neuroscience* 34(6), 769–786. <https://doi.org/10.1080/23273798.2019.1582787>
- Kraljic, T., Samuel, A.G., Brennan, S.E. (2008). First impressions and last resorts: How listeners adjust to speaker variability. *Psychological Science* 19, 332–338.
- Lewandowski, E. M., Nygaard, L. C. (2018). Vocal alignment to native and non-native speakers of English. *The Journal of the Acoustical Society of America* 144(2), 620–633. <https://doi.org/10.1121/1.5038567>
- Llompert, M., Reinisch, E. (2019). Imitation in a second language relies on phonological categories but does not reflect the productive usage of difficult sound contrasts. *Language and Speech* 62(5), 594–622.
- Maye, J., Aslin, R.N., Tanenhaus, M. K. (2008). The weckud wetch of the wast: Lexical adaptation to a novel accent. *Cognitive Science* 32, 543–562.
- Mitterer, H., Ernestus, M. (2008). The link between speech perception and production is phonological and abstract: Evidence from a shadowing task. *Cognition* 109, 68–173.
- Namy, L.L., Nygaard, L.C., Sauerteig, D. (2002). Gender differences in vocal accommodation: The role of perception. *Journal of Language and Social Psychology* 21, 422–432.
- Nielsen K., Scarborough R. (2016) Asymmetries in the perception of sub-categorical variation. *Journal of the Acoustical Society of America* 140, 3218–3218. <https://doi.org/10.1121/1.4970144>
- Nielsen, K. (2011). Specificity and abstractness of VOT imitation. *Journal of Phonetics* 39, 132–142.
- Olmstead, A.J., Viswanathan, N., Aivar, M.P., Manuel, S. (2013). Comparison of native and nonnative phone imitation by English and Spanish speakers. *Frontiers in Psychology* 4, 475.
- Pardo, J. S. (2010). Expressing oneself in conversational interaction. In *Expressing Oneself / Expressing One's Self: Communication, Cognition, Language, and Identity* (E. Morsella). Psychology Press. 183–196
- Pardo, J. S. (2013). Measuring phonetic convergence in speech production. *Cognitive Science* 4, 559. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00559>.
- Pardo, J. S., Jordan, K., Mallari, R., Scanlon, C., Lewandowski, E. (2013). Phonetic convergence in shadowed speech: The relation between acoustic and perceptual measures. *Journal of Memory and Language* 69(3), 183–195. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2013.06.002>.
- Pardo, J. S., Urmanche, A., Wilman, S., Wiener, J. (2017). Phonetic convergence across multiple measures and model talkers. *Attention, Perception, & Psychophysics* 79(2), 637–659.
- Pardo, J. S., Urmanche, A., Wilman, S., Wiener, J., Mason, N., Francis, K., Ward, M. (2018). A comparison of phonetic convergence in conversational interaction and speech shadowing. *Journal of Phonetics* 69, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2018.04.001>.
- Pardo, J.S. (2006). On phonetic convergence during conversational interaction. *Journal of the Acoustical Society of America* 119, 2382–2393.
- Pardo, J.S. (2010). Expressing oneself in conversational interaction. In: Morsella, E. (Ed.), *Expressing Oneself/ Expressing One's self: Communication, Cognition, Language, and Identity*. Psychology Press, Hove, England. 183–196.
- Pardo, J.S., Gibbons, R., Suppes, A., Krauss, R.M. (2012). Phonetic convergence in college roommates. *Journal of Phonetics* 40 (1), 190–197.
- Pierrehumbert, J. B. (2006). The next toolkit. *Journal of Phonetics* 34, 516–530.

- Reiterer, S. M., Hu, X., Sumathi, T. A., Singh, N. C. (2013). Are you a good mimic? Neuro acoustic signatures for speech imitation ability. *Frontiers in Psychology* 4, 782. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00782>
- Rojczyk, A. (2013). Phonetic imitation of L2 vowels in a rapid shadowing task. In: Levis, J. and K. LeVelle (eds) *Proceedings of the 4th Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference*, (pp. 66–76). Ames IA: Iowa State University.
- Sankoff, G., Blondeau, H. (2007). Language change across the lifespan: /r/ in Montreal French. *Language*, 83 (3), 560–588. <https://doi.org/10.1353/lan.2007.0106>
- Shepard, C.A., Giles, H., Le Poire, B.A. (2001). Communication accommodation theory. In: W. P. Robinson, & H. Giles (Eds.), *The new handbook of language and social psychology*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd. 253-269.
- Shockley, K., Sabadini, L., Fowler, C.A. (2004). Imitation in shadowing words. *Perception & Psychophysics* 66(3), 422–429.
- Walker, A., Campbell-Kibler, K. (2015). Repeat what after whom? Exploring variable selectivity in a cross-dialectal shadowing task. *Frontiers in Psychology* 6, 546.
- Yu, A., Abrego-Collier, C., Sonderegger, M. (2013). Phonetic imitation from an individual-difference perspective: Subjective attitude, personality and “autistic” traits. *PLoS One* 8(9), e74746.

ИСПИТИВАЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ФАКТОРА СЕЛЕКТИВНОСТИ ФОНЕТСКЕ КОНВЕРГЕНЦИЈЕ НА ПРИМЕРУ ПРОДУКЦИЈЕ ВОКАЛА КОД СРПСКИХ СТУДЕНАТА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Говорна конвергенција представља подробно истражен социolingвистички концепт у оквиру *Теорије прилагођавања говора*, који се фокусира на анализу модификације говора у циљу приближавања говору саговорника. Када је у питању међујезик, претходно поменути појам се односи на модификацију продукције неизворног говорника у циљу приближавања изговору изворног говорника. Наш рад представља резултате емпиријског истраживања усмереног на фонетску конвергенцију код српских ученика енглеског као страног језика. Наиме, укупно 30 студената англистике Филолошко-уметничког факултета, Универзитета у Крагујевцу, изговарало је речи након слушања изворног говорника британског варијетета. Испитаници нису добили упутства да свесно опонашају говорнике. Општи циљ је био испитати модификације карактеристика енглеских монофтонга у речима изговореним одмах након слушања изворног говорника, те упоредити резултате са продукцијом у првобитном задатку без изворног говорника. Дакле, један сегмент истраживања се фокусирао на то да ли је уопште било говорне конвергенције, док је други део био концентрисан на истраживање потенцијалних фактора селективности, укључујући ниво знања, изложеност страном језику и преферирани модел изговора. Резултати су показали да 70% испитаника доследно прибегава фонетској конвергенцији, док су веће варијације примећене у конвергенцији појединачних самогласника. Преферирани модел изговора се показао као једини статистички значајан индикатор селективности у фонетској конвергенцији, барем кад је у питању тренутни узорак испитаника. Резултати и педагошке импликације рада указују на важност доследности у вежбању изговора страног језика.

Кључне речи: фонетска конвергенција, самогласници, фонетика, енглески као страни језик, српски као матерњи језик

Даница Јеротијевић Тишма
Универзитет у Крагујевцу, Србија
Филолошко-уметнички факултет
danica.tisma@filum.kg.ac.rs

ALEKSANDAR ŽIVANOVIĆ

CLEAR SPEECH IN SERBIAN AS L1 AND ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE: A PILOT STUDY

The goal of this paper is to analyze some acoustic features of clear and conversational speech in Serbian and English produced by two native speakers of Serbian who are proficient EFL learners. The production experiment that we designed involved reading 32 sentences in one speaking style in one language. The participants were instructed to read “casually as if talking to a friend” (conversational speech) and “clearly as if talking to someone who is hearing impaired” (clear speech). We have analyzed F0 range, formant frequencies and voice onset time (VOT) values. In both languages, the speakers produced a wider pitch range in clear speech relative to conversational speech. Vowel space was not expanded in clear speech for all the vowels analyzed. Speaker 1 produced longer VOTs in clear speech compared to conversational speech in both Serbian and English, while Speaker 2 produced shorter VOTs in clear speech in these two languages.

Keywords: clear speech, conversational speech, Serbian, English, EFL learners

1. INTRODUCTION

The term “clear speech” represents a speaking style that speakers use when there is a potential communication barrier (such as the listener’s hearing impairment or a different native language). Under such circumstances, speakers typically decrease their speaking rate, increase their intensity, etc. Most authors use the term “conversational speech” to refer to a “neutral” way of speaking during which speakers do not make the additional effort to speak more clearly since there is no perceived barrier to communication. Clear speech is usually described in comparison to conversational speech; for any chosen measure (perceptual, acoustic or articulatory), clear speech is described relative to the same measures obtained for conversational speech (Uchanski 2005).

Hearing impaired listeners find sentences produced in clear speech much more intelligible than sentences produced in conversational speech (Picheny et al. 1985, Uchanski et al. 1996). Even though slower speaking rate contributes to a higher level of intelligibility, there is evidence that clear speech contains inherent acoustic features which can improve intelligibility, regardless of speaking rate. Namely, Krause and Braida (2002) showed that speakers can be trained to produce clear speech at normal speaking rates. Identifying the inherent properties of clear speech is important for the development of improved signal processing schemes for hearing aids (Krause & Braida 2004).

The results of previous studies suggest that clear speech is characterized by: slower speaking rate than that measured in conversational speech (Picheny et al. 1986, Smiljanić & Bradlow 2005), greater intensity (Picheny et al. 1986), more frequent and longer pauses (Picheny et al. 1986, Bradlow et al. 2003), an increase in F0 range (Bradlow et al. 2003, Smiljanić & Bradlow 2005), longer segments (Picheny et al. 1986, Ferguson & Kewley-Port 2002, Bradlow et al. 2003), vowel space expansion (Ferguson & Kewley-Port 2002, Smiljanić & Bradlow 2005), etc. In order to produce clear speech, participants were instructed to “hyperarticulate” (Moon & Lindblom 1994), “say the sentences as they would if they were talking to a person with hearing loss” (Ferguson & Kewley-Port 2007), read as if they were talking to a listener with a hearing loss or a non-native speaker (Smiljanić & Bradlow 2005), etc.

As indicated by Picheny et al. (1986), the differences between clear and conversational speaking styles can be considered at three levels of detail: global, e.g. changes in tempo, intonation, insertions

of pauses; phonological, such as insertions, deletions and feature changes of phonemes occurring when a word is realized in a sentence; phonetic, implying changes in the acoustic properties of individual segments, e.g. spectra, amplitudes and durations. Our study examines the combination of global (pitch range) and phonetic phenomena (formant values and voice onset time (VOT)).

The aim of this paper is to analyze some acoustic characteristics of clear speech in Serbian and English (F0 range, F1 and F2 values and voice onset time) produced by native speakers of Serbian who are proficient EFL learners. While there are many studies dealing with clear and conversational speech in English, clear and conversational speech in Serbian have not been investigated previously. In addition, the production of clear speech by non-native speakers has not received much attention. Having in mind the size of the corpus analyzed, the paper represents a pilot study. The rest of the paper is organized as follows: in Section 2, we provide some of the results of previous studies dealing with clear and conversational speech in different languages, produced by native and non-native speakers. In Section 3, we present the research methodology, including participants, materials, procedure, measurements and data analysis. In Section 4, we report the results obtained. The final part of the paper contains discussion and conclusions.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. F0 range

The results of previous studies indicate that native speakers increase their F0 range in clear speech compared to conversational speech (Picheny et al. 1986, Bradlow et al. 2003, Smiljanić & Bradlow 2005). For instance, Smiljanić and Bradlow (2005), who dealt with clear speech in Croatian and English, found that female participants expanded their pitch range in clear speech by 21.22 Hz or 1.26 semitones, while the average pitch range expansion for male speakers was 15.03 Hz or 1.48 semitones. However, the authors suggest that three out of ten speakers expanded their pitch range less than 5 Hz (one of them even produced a wider pitch range in conversational speech).

As regards F0 range in the speech of non-native speakers, Granlund et al. (2012) found that Finnish-English late bilinguals produced a wider pitch range in their first language (Finnish; 45.8 Hz) than in their second language (English; 39.1 Hz) (the difference was not statistically significant). Nevertheless, the authors explain this as the consequence of the more frequent use of creaky voice in conversational speech in Finnish. Therefore, the participants modified their pitch range in clear speech in a similar way in both languages. Kato (2020) examined the production (and perception) of clear and conversational speech in English by native speakers of English and native speakers of Mandarin Chinese. The results pertaining to F0 range show that in clear speech lower-proficiency non-native speakers of English expand their pitch range less than native and higher-proficiency non-native speakers of English.

2.2. Formant values

Research has shown that native speakers tend to make adjustments to the formant frequencies of vowels in clear speech compared to conversational speech and thus produce a larger vowel space (Picheny et al. 1986, Bradlow 2002, Ferguson & Kewley-Port 2002, Smiljanić & Bradlow 2005). Nevertheless, Picheny et al. (1986) suggest that formant values change less from conversational to clear speech in the case of tense vowels (the change that the speakers in this study made was larger in the production of lax vowels). On the other hand, Krause and Braida (2004), who analyzed clear speech produced at normal speaking rates, found an expanded vowel space only for tense vowels in the speech of one participant (the other participant produced both tense and lax vowels with no evident vowel space expansion).

Even though the primary cues for the distinction between vowels in Finnish and English are different, Finnish-English bilinguals modified the production of high front vowels in clear speech in both languages in a similar way (Granlund et al. 2012). In addition, Spanish-English bilinguals expanded their vowel space to a similar degree in both Spanish and English clear speech even though these languages are significantly different regarding the sizes of their vowel inventories (Bradlow 2002). Native speakers of English and native speakers of Mandarin Chinese expanded the vowel space area covered by the four point vowels (/i/, /æ/, /ɑ/ and /u/) to a different degree: the vowel space expansion was the largest for native speakers of English; higher-proficiency speakers of English expanded their vowel space less than did native speakers, and the smallest vowel space expansion was found in lower-proficiency speakers' productions (Kato 2020).

2.3. Voice onset time

In the study by Picheny et al. (1986), all three speakers of English articulated word-initial voiceless stops with longer VOT values in clear speech compared to conversational speech. Krause and Braidă (2004) analyzed VOT values produced by two speakers; one speaker realized voiceless stops with longer VOTs in English clear speech produced at normal speaking rates, while the other speaker produced shorter VOTs. Smiljanić and Bradlow (2008) examined the production of word-initial and word-medial voiced and voiceless stops in clear and conversational speaking styles in English and Croatian. In English clear speech, the VOT values of voiceless stops were longer than the VOT values of voiced stops. As regards voiceless stops in Croatian, their values remained stable across speaking styles, while voiced stops had longer negative values in clear speech compared to conversational speech.

Finnish-English bilinguals produced the short-lag stops in Finnish and English conversational speech (/p/ and /b/, respectively) with similar VOT values (Granlund et al. 2012).¹ The authors hypothesized that in English clear speech the VOT for English short-lag /b/ would be decreased in order to make it as different as possible from the long-lag stop. On the other hand, the VOT of Finnish short-lag /p/ would not be expected to change in clear speech compared to conversational speech since there is no long-lag stop in Finnish with which it should be contrasted. The results obtained confirm this hypothesis. According to the results presented in Kato (2020), native speakers of English and native speakers of Mandarin Chinese produced longer VOTs for word-initial /p/ than for /b/, and the difference between these values was larger in the speech of non-native speakers of English.

3. METHOD

3.1. Participants

Two female participants, native speakers of Serbian and proficient EFL learners, participated in the experiment. Both participants come from Vojvodina. Speaker 1 (S1) was born in Novi Sad, and Speaker 2 (S2) was born in Sombor and raised in Deronje. Both participants have lived in their hometowns most of their life. Speaker 1 was 32, and Speaker 2 was 29 years old at the time of recording. The speakers reported no speech or hearing impairments and were not aware of the purpose of the study.

3.2. Materials

In order to be able to compare the acoustic characteristics of clear and conversational speaking styles in Serbian and English, we created similar sentences in these two languages. The corpus used

¹ As opposed to English, which contrasts short-lag /b/ and long-lag /p/ stops, Finnish has only a short-lag stop category /p/ (Granlund et al. 2012).

includes 32 sentences in Serbian and 32 sentences in English, each of them consisting of 8, 9 or 10 syllables (the mean number of syllables was 9.06 in Serbian and 9.06 in English).

Vowel space characteristics were analyzed in 15 monosyllabic words (each of the following vowels had been included in 5 words: /i/, /a/ and /u/ with the long falling accent in Serbian, i.e. /i:/, /a:/ and /u:/ in English). Each of these vowels was placed within the same context: /bVd/, /tVd/, /bVb/, /tVb/, /sVd/, and every word was preceded by a vowel. Since it was impossible to find such minimal pairs in Serbian and English, we decided to include these words as last names (the only exception was the sentence *Novi Sad ima dve opštine*). The example sentences in which we analyzed vowel space characteristics are given below.

- 1a) Endru Bîd teši članove tima.
- 1b) Andrew Beed takes after his father.
- 2a) Kejti Tâd izdaje novu zbirku.
- 2b) Katie Tahd reads her poetry tonight.

Voice onset time was analyzed in 6 /p/ tokens; the tokens were followed by the vowels /i/, /a/ and /u/ with the short falling accent in Serbian, i.e. the vowels /ɪ/, /ʌ/ and /ʊ/ in English. The final sound of the word preceding /p/ in every sentence was /s/. The example sentences including /p/ tokens are provided below.

- 3a) Tomas Pîk ima svoj studio.
- 3b) Thomas Pick plays different instruments.
- 4a) Lukas Pâk čeka svoje drugove.
- 4b) Lucas Puck borrowed my laptop.

214

Taking into account the fact that measuring F0 range did not require words of specific structure, we measured F0 range in all of the sentences. Therefore, F0 range was measured in 256 sentences (128 sentences in Serbian and 128 sentences in English). F1 and F2 values were measured in 120 vowels (60 vowels in Serbian and 60 vowels in English). Voice onset time was measured in 48 tokens (24 tokens in Serbian and 24 tokens in English).

3.3. Procedure

The sentences were presented in the form of a PowerPoint presentation; one slide included one sentence. The sentences were presented in a random order. The speakers read sentences at their own pace. They were instructed to read “casually as if talking to a friend” (conversational speech) and “clearly as if talking to someone who is hearing impaired” (clear speech) (Hazan & Baker 2011: 2144). Having in mind that the unusual last names that we used may affect pronunciation, before the recording session, we asked the participants to read several names out loud and corrected their pronunciation if they had pronounced short vowels as long, and vice versa. To avoid the influence of fatigue on pronunciation, we asked the participants to take a break after each set of 32 sentences had been spoken in one speaking style in one language. The sentences were recorded on an Olympus digital voice recorder (WS-832) in a quiet office of the Faculty of Philosophy in Novi Sad at a sampling rate of 44.1 kHz.

3.4. Measurements and data analysis

All measurements were made in Praat (Boersma & Weenink 2021) based on inspection of waveforms and spectrograms. For F0 range, we measured the highest and the lowest F0 value in a sentence and calculated the difference between them. Formant values were measured at the stable middle part of

the vowel. Voice onset time was measured as the time between the onset of the stop burst and the onset of the periodic energy of the following vowel. For every variable, we calculated the difference between clear speech values and conversational speech values. Statistical analysis was performed for F0 range only; formant values and voice onset time were not analyzed statistically having in mind the size of the corpus used for the analysis of these variables. The analysis was conducted using paired samples *t*-tests in the Statistical Package for Social Sciences – SPSS 25.

4. RESULTS

4.1. F0 range

Table 1 shows the differences in F0 range, i.e. the average pitch range expansion and the *p* values.

Speaker	Serbian		English	
	F0 range difference	<i>p</i>	F0 range difference	<i>p</i>
S1	9.06	.09567	31.88	< .00001
S2	23.19	< .00001	25.06	< .00001

Table 1: F0 range differences between clear and conversational speech in Serbian and English (Hz) and the *p* values

Both speakers produced a wider F0 range in clear than in conversational speech in Serbian and in English. As for Speaker 2, the differences in F0 range were statistically significant for both languages, while the difference in F0 range in the sentences produced by Speaker 1 was statistically significant for English. Speaker 2 expanded her F0 range in both languages to a similar degree, while Speaker 1 produced a significantly wider pitch range in English than in Serbian.

4.2. F1 and F2 values

Table 2 shows the differences in formant frequencies between clearly and conversationally spoken vowels in Serbian.

Speaker	/i/		/a/		/u/	
	F1 diff.	F2 diff.	F1 diff.	F2 diff.	F1 diff.	F2 diff.
S1	87.26	123.2	58.08	-58.2	58.2	-48.3
S2	-36.34	-153	130.86	14.6	-14.54	-200.27

Table 2: F1 and F2 differences between clear and conversational speech in Serbian (Hz)

Speaker 1 produced all the vowels with higher F1 values in clear speech compared to conversational speech, while Speaker 2 made more noticeable changes to F2 values which were lower for the long realizations of /i/ and /u/ in clear speech compared to conversational speech.

Table 3 shows the differences in formant frequencies between clearly and conversationally spoken vowels in English.

Speaker	/i:/		/a:/		/u:/	
	F1 diff.	F2 diff.	F1 diff.	F2 diff.	F1 diff.	F2 diff.
S1	-58.18	29.4	36.34	36.4	-36.36	82
S2	101.8	80	21.68	21.8	-21.82	36.33

Table 3: F1 and F2 differences between clear and conversational speech in English (Hz)

The participants modified vowels in clear speech in English in a similar way; they pronounced all 3 vowels with higher F2 frequencies in clear than in conversational speech. As regards F1 values, both speakers produced /u:/ with lower formant frequencies and /a:/ with higher formant frequencies in clear speech compared to conversational speech.

4.3. Voice onset time

Table 4 shows the differences between mean VOTs in clear and conversational speech in Serbian and English.

Speaker	Serbian	English
S1	4.5	6.43
S2	-4.7	-4.10

Table 4: VOT differences between clear and conversational speech in Serbian and English (ms)

As can be seen in Table 4, Speaker 1 produced longer /p/ VOTs in clear speech compared to conversational speech in both Serbian and English, while Speaker 2 produced shorter VOTs in clear speech in both languages. Speaker 1 produced the English stops with an increased amount of aspiration, which suggests that she acquired this feature characteristic for English word-initial voiceless plosives better than Speaker 2. On the other hand, Speaker 2 produced slightly longer VOT values in English than in Serbian.

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

This part of the paper includes the interpretation of the results, a comparison with the results of previous studies and suggestions for future research.

As it could have been expected, the results revealed a wider F0 range in the sentences spoken in clear speech compared to conversational speech in Serbian and English. Therefore, our findings are consistent with those of previous studies (Picheny et al. 1986, Bradlow et al. 2003, Smiljanić & Bradlow 2005). The strategies used by the speakers dealt with in this study are similar to those described by Smiljanić & Bradlow (2005) for Croatian and English; namely, the lowest F0 values in both conversational and clear speech in both languages were similar, while the highest F0 value in clear speech was significantly higher than the highest F0 value in conversational speech (except for Speaker 2 productions in Serbian which showed smaller differences in F0). In addition, the average pitch range expansion in the corpus that we analyzed (23 and 25 Hz in the speech of Speaker 2, for instance) is similar to that in the above-mentioned study (21 Hz in female speakers' productions).

It is interesting to note that Speaker 1 expanded her pitch range less in clear speech in her native language than it was the case in clear speech in English. This result is unexpected having in mind that pitch range expansion is a global strategy; namely, the purpose of global adjustments is to enhance the overall acoustic salience of the signal and make it more perceptible (Bradlow & Bent 2002), based

on which it can be hypothesized that they should not depend on the language being spoken (Granlund et al. 2012), i.e. speakers are expected to make similar global adjustments in clear speech in different languages. Kato and Baese-Berk (2024) found that native speakers of English produced significant adjustments in clear speech compared to conversational speech regarding F0 range and mean F0 for high-predictability (HP) sentences (e.g. *Red and green are colors*), but not for low-predictability (LP) sentences (e.g. *Mom read about the colors*). On the other hand, native speakers of Mandarin Chinese who are proficient learners of English made significant differences between clear and conversational speech for both types of sentences. The authors suggest that this difference in native English speakers' productions may be due to properties of the materials (the average length of HP and LP sentences was different) or due to speaker-related factors. It is possible that our speaker employed some other speech enhancements in Serbian to a greater degree, e.g. more frequent and longer pauses, and, for this reason, did not make an effort to expand her pitch range more. Another possible interpretation is that the speaker expanded her F0 range in English to a greater degree in order to make her speech more understandable having in mind that this is not her native language.

Some of the formant frequencies analyzed in this paper were adjusted in clear speech. For instance, Speaker 1 realized the English /i:/ as a higher vowel, and Speaker 2 pronounced the long /u/ in Serbian as a more back vowel in clear speech relative to conversational speech. However, taking into account all the results, we can conclude that the participants did not expand their vowel space as was the case in most previous studies (Picheny et al. 1986, Bradlow 2002, Ferguson & Kewley-Port 2002, Smiljanić & Bradlow 2005). Thus, our results are similar to those obtained by Krause and Braidă (2004), who report no vowel space expansion in clear speech at normal speaking rates for one speaker and partial vowel space expansion for the other.

The results obtained in this research suggest that the speakers modified VOT in clear speech compared to conversational speech differently. In other words, Speaker 1 produced longer VOT values in clear speech in both languages, while Speaker 2 produced shorter VOT values in clear speech in both languages. Speaker 1 produced longer VOTs in English due to a greater amount of aspiration (for this speaker, the mean VOT value in conversational speech in Serbian was 17.62 ms, and the mean VOT value in English conversational speech was 56.55 ms). Therefore, the speaker who acquired the aspiration occurring in word-initial voiceless plosives in English better produced longer /p/ VOTs in clear speech both in English and Serbian, which is the result most often reported in the literature for native (Picheny et al. 1986, Smiljanić & Bradlow 2008) and non-native speakers of English (Granlund et al. 2012, Kato 2020). Our results are, in this respect as well, the most similar to those reported by Krause & Braidă (2004), who also found longer /p/ VOTs in the speech of one participant and shorter /p/ VOTs in the speech of the other participant. However, these authors found larger differences between VOT values in clear and conversational speech than we did.

The results presented in this study show that native speakers of Serbian tend to make acoustic-phonetic adjustments when they are instructed to speak clearly. A comparison with the results of previous studies indicates certain similarities and differences regarding the nature of modifications in clear speech. An analysis that would include a larger number of participants and a larger number of acoustic-phonetic characteristics would give us more information about the nature of changes that speakers make in clear speech compared to conversational speech. Future research on clear and conversational speech in Serbian and English as a foreign language could also investigate the acoustic characteristics of spontaneous clear and conversational speech and the intelligibility differences between these two speaking styles.

REFERENCES

- Boersma, P., Weenink, D. Praat: Doing phonetics by computer (Version 6.0.37) [Computer Program]. <<http://www.praat.org>>
- Bradlow, A. R. (2002). Confluent talker-and listener-oriented forces in clear speech production. In: *Laboratory phonology 7* (C. Gussenhoven, N. Warner, eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 241-273.

- Bradlow, A. R., Bent, T. (2002). The clear speech effect for non-native listeners. *The Journal of the Acoustical Society of America* 112(1), 272-284.
- Bradlow, A. R., Kraus, N., Hayes, E. (2003). Speaking clearly for children with learning disabilities: Sentence perception in noise. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 46, 80-97.
- Ferguson, S. H., Kewley-Port, D. (2002). Vowel intelligibility in clear and conversational speech for normal-hearing and hearing-impaired listeners. *The Journal of the Acoustical Society of America* 112 (1), 259-271.
- Ferguson, S. H., Kewley-Port, D. (2007). Talker differences in clear and conversational speech: Acoustic characteristics of vowels. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 50, 1241-1255.
- Granlund, S., Hazan, V., Baker, R. (2012). An acoustic-phonetic comparison of the clear speaking styles of Finnish-English late bilinguals. *Journal of Phonetics* 40 (3), 509-520.
- Hazan, V., Baker, R. (2011). Acoustic-phonetic characteristics of speech produced with communicative intent to counter adverse listening conditions. *The Journal of the Acoustical Society of America* 130 (4), 2139-2152.
- Kato, M. (2020). *Production and Perception of Native and Non-Native Speech Enhancements*. Doctoral dissertation. University of Oregon.
- Kato, M., Baese-Berk, M. M. (2024). The effects of acoustic and semantic enhancements on perception of native and non-native speech. *Language and Speech* 67 (1), 40-71.
- Krause, J. C., Braida, L. D. (2002). Investigating alternative forms of clear speech: The effects of speaking rate and speaking mode on intelligibility. *The Journal of the Acoustical Society of America* 112 (5), 2165-2172.
- Krause, J. C., & Braida, L. D. (2004). Acoustic properties of naturally produced clear speech at normal speaking rates. *The Journal of the Acoustical Society of America* 115 (1), 362-378.
- Moon, S. J., Lindblom, B. (1994). Interaction between duration, context, and speaking style in English stressed vowels. *The Journal of the Acoustical Society of America* 96 (1), 40-55.
- Picheny, M. A., Durlach, N. I., Braida, L. D. (1985). Speaking clearly for the hard of hearing I: Intelligibility differences between clear and conversational speech. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 28 (1), 96-103.
- Picheny, M. A., Durlach, N. I., Braida, L. D. (1986). Speaking clearly for the hard of hearing II: Acoustic characteristics of clear and conversational speech. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 29 (4), 434-446.
- Smiljanić, R., Bradlow, A. R. (2005). Production and perception of clear speech in Croatian and English. *The Journal of the Acoustical Society of America* 118 (3), 1677-1688.
- Smiljanic, R., & Bradlow, A. R. (2008). Stability of temporal contrasts across speaking styles in English and Croatian. *Journal of Phonetics* 36 (1), 91-113.
- Uchanski, R. M., Choi, S. S., Braida, L. D., Reed, C. M., Durlach, N. I. (1996). Speaking clearly for the hard of hearing IV: Further studies of the role of speaking rate. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 39 (3), 494-509.
- Uchanski, R. M. (2005). Clear speech. In: *The handbook of speech perception* (D. B. Pisoni, R. E. Remez, eds.). Malden, MA: Blackwell Publishing, 207-235.

РАЗГОВЕТАН ГОВОР У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КАО МАТЕРЊЕМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ КАО СТРАНОМ: ПИЛОТ ИСТРАЖИВАЊЕ

Резиме

У овом раду анализирамо акустичке карактеристике разговетног и конверзацијског говора (енгл. *clear and conversational speech*) у српском и енглеском језику. Иако постоји велики број истраживања у којима је предмет анализе разговетан говор у енглеском језику, знатно мањи број радова посвећен је анализи разговетног говора у продукцији говорника којима енглески није матерњи језик. Такође, одлике разговетног и конверзацијског говора у српском језику до сада нису истраживане. Како бисмо извршили акустичку анализу ових говорних стилова, осмислили смо 32 реченице са идентичним кључним речима у српском и енглеском језику. У истраживању су учествовале две испитанице, изворне говорнице српског језика пореклом из Војводине, које поседују висок ниво знања енглеског језика. Испитанице су добиле инструкције да прочитају реченице у оба језика „опуштено као да разговарају са пријатељем” (конверзацијски говор) и

„разговорно као да се обраћају некоме ко има оштећење слуха” (разговоран говор) (Hazan & Baker 2011). У реченицама смо анализирали распон висине, формантске фреквенције вокала и време наступа звучности. Сва мерења вршена су у програму *Praat* (Boersma & Weenink 2021). Говорнице су у оба језика произвеле већи распон висине у реченицама изговореним разговорно у односу на реченице које су изговориле конверзацијски. Најниже вредности F0 су у оба говорна стила биле приближне, док је максимална вредност F0 била знатно виша у већини реченица које су изговорене разговорно. Проширење вокалског простора у разговорном говору примећено је само у реализацијама неких вокала. Резултати показују да су испитанице модификовале време наступа звучности у разговорном говору у односу на конверзацијски говор на другачије начине: једна испитаница је у оба језика у разговорном говору изговарала плозиве са дужим временом наступа звучности, док су код друге говорнице забележене вредности са краћим трајањем.

Кључне речи: разговоран говор, конверзацијски говор, српски, енглески, енглески језик као страни

Александар Живановић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
aleksandar.zivanovic@ff.uns.ac.rs

V

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА

JELENA BABIĆ

POJEDINE ODLIKE SAVREMENIH TOKOVA U VOJNOJ TERMINOLOGIJI ARAPSKOG JEZIKA¹

Arapski jezik, nakon perioda dekadencije, započinje novu etapu razvoja tokom koje se pred njega postavljaju novi izazovi koji uključuju i razvijanje savremenih terminologija. Prvi deo rada posvećen je opisu najvažnijih istorijskih okolnosti u kojima se uspostavlja odnos između zemalja arapskog govornog područja i Zapada, konteksta u kojem nastaju novi tokovi u arapskom jeziku, a time i u različitim terminologijama, kao i rada akademija za arapski jezik. Opisujući osnovne odlike arapske vojne terminologije, u drugom delu rada su na primerima prikazani izraženi uticaji engleskog kao jezika izvornika. Prilikom tvorbe vojnih neologizama među najrasprostranjenijim metodama nalaze se kalkiranje i arabizacija, čije su osnovne karakteristike i različita tumačenja, takođe, opisani. Cilj ovog rada je da ukaže na neke od odlika savremene arapske vojne terminologije i snažan uticaj engleskog jezika na arapski jezik vojne struke koji se ogleda i u prisustvu akronima koji nisu inherentni arapskom jeziku.

Ključne reči: arapski jezik, engleski jezik, jezik vojne struke, neologizmi, arabizacija, kalkiranje

1. UVOD

1.1. Istorijske okolnosti

Nova raspodela moći na svetskom planu i redefinisanje odnosa između zemalja Evrope i Osman-skog carstva u 18. veku imale su odjeka i u arapskom svetu. Iskrcavanje ruskih vojnih trupa na obale Grčke i u Bejrutu tokom rata vođenog u drugoj polovini 18. veka, kao i Napoleonova ekspedicija u Egi-pat na samom isteku 18. veka, dovele su do novog perioda u istoriji arapskog sveta.² Egipat tog vremena je i dalje pod vlašću Turaka Osmanlija, kojima su britanske trupe pomogle da se oslobode francuskog uticaja obezbedivši vladavinu osmanskome vojniku Muhamedu Aliju. Period njegove vladavine ispunjen je brojnim aktivnostima na polju unapređenja obrazovanja, ulaganja sredstava u obrazovanje egipatskih đaka u inostranstvu, razvoj prevodilaštva.

Tokom 19. veka velike evropske sile, Francuska, Velika Britanija i Italija širile su svoj uticaj u zemljama arapskog sveta. Francuska je tridesetih godina 19. veka kolonizovala Alžir, potom Tunis i Maroko, a Velika Britanija je do polovine 19. veka imala punu kontrolu nad Egiptom i Sudanom, nakon što je prethodno osvojila Aden. Italija je svoju vlast proširila na Libiju. Odnos ovih zemalja prema jeziku lokalnog stanovništva bio je različit. Najintenzivniju kampanju sprovodila je Francuska koja je Alžir priključila svojoj teritoriji, sistematski uništavala kulturu domicilnog stanovništva i smanjivala značaj arapskog jezika nametnuvši francuski kao jezik razvijene civilizacije i napretka (Darwish, 2009: 39). Iako su se ove zemlje oslobodile francuskog kolonijalnog sistema i izborile za samostalnost polovinom 20. veka, francuski jezik je zadržao važno mesto u komunikaciji među Arapima na arapskom Zapadu (Magrebu), pa se vrlo često sreće upotreba takozvanog „frarapskog“ jezika koji predstavlja arapski jezik sa primesama francuskog (Hamed, 2014: 35-36).

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu dela neobjavljene doktorske disertacije iste autorke pod nazivom „Vojna terminologija u arapskom jeziku“ odbranjenoj 2020. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

² Više o periodu Napoleonove ekspedicije, francuskog i britanskog uticaja u Egiptu i drugim delovima arapskog sveta Hurani, A. (2016). „Istorija arapskih naroda“ u posebnim poglavljima od 308-400. strane.

Odnos Velike Britanije po pitanju implementacije engleskog jezika u Egiptu bio je umereniji. Engleski je bio u upotrebi u administraciji i u komunikaciji domaćeg stanovništva sa kolonizatorom, ali nije bio nametnut kao jezik elite, kao što je bio slučaj sa francuskim u zemljama Magreba. Britanski okupatori su uvideli da je arapski jezik u takvom položaju da je sam sebi pretnja zbog izražene diglosije³ (al-izdiwāḡiya fī al-luḡa), razlike između „višeg“ varijeteta jezika koji je u formalnoj upotrebi i „nižeg“ varijeteta koji se koristi u svakodnevnoj komunikaciji. O tome, kao primer, svedoči i situacija koja se odvijala prilikom britanske okupacije Egipta koja je započela krajem 19. veka. Oficiri koji su bili zaduženi za formiranje anglo-egipatske vojske shvatili su da je jezička situacija veoma složena: usmena komunikacija među vojnicima odvijala se na egipatskom dijalektu, pismena na standardnom arapskom jeziku, a terminologija koja se koristila bila je bogata terminima iz osmanskog turskog. Osmanski turski bio je jezik administracije do polovine 19. veka, a arapski je 1858. godine uveden kao službeni jezik. Za vreme britanskog protektorata, ohrabrivana je upotreba lokalnih i regionalnih dijalekata umesto standardnog arapskog jezika (Darwish, 2009: 39). Ipak, ne može se zaključiti da engleski jezik nije tokom ovog perioda u Egiptu bio intenzivno u upotrebi, naročito nakon Prvog svetskog rata, kada je u srednje škole i na univerzitete uveden kao jezik komunikacije i obrazovanja s obzirom na to da je arapski okarakterisan kao neprecizan. Rezultat ovakve jezičke politike ogledao se u tome da su svi predmeti u mnogim školama, osim arapskog jezika i matematike, predavani na engleskom jeziku (Hamed, 2014: 37-39).

Paralelno sa ovako komplikovanom sociolingvističkom situacijom odvijao se i proces buđenja arapskog sveta, odnosno renesanse (al-nahḍa). Nakon viševjekovnog perioda dekadencije, Arapi počinju da otvaraju svoja vrata novopristiglim inovacijama iz zemalja Zapada. Otvaranjem Egipta, pod vlašću Muhameda Alija naučnim i kulturnim novitetima, započinje buđenje arapskog sveta koje se širi i u zemljama Levanta, Siriji i Libanu u kojima su otvorene i prve misionarske škole. Tokom prve dve decenije 19. veka američki evangelisti su u Libanu otvorili tridesetak škola i instituta u kojima su se obrazovali budući učitelji. Nekoliko godina kasnije i francuski jezuiti su osnivali škole, a nakon 1860. godine oformljene su škole u Bejrutu, Damasku i Jerusalimu koje su bile pod pokroviteljstvom gotovo svih sila Zapada, Velike Britanije, Francuske, Italije, Nemačke, Amerike (Darwish, 2009: 40). Osnovni interes ovih zemalja bio je da se umanjí uticaj Osmanske imperije i probude nacionalistička osećanja, između ostalog, kroz negovanje arapskog jezika.

1.2. Susret arapskog i zapadnog sveta

Arapskim narodima otvorene su nove dimenzije koje je trebalo istražiti i imenovati. Nakon viševjekovnog perioda nerazvijanja arapskog u skladu sa trenutnim društvenim, političkim, tehnološkim promenama govornici arapskog jezika su se suočili sa činjenicom da njihov „bogat“ i „plodan“ jezik ne može dovoljno brzo da odgovori na savremene koncepte i ideje koje dolaze sa Zapada (Darwish, 2009: 40). Reformatori arapskog jezika su tada pred sebe postavili zadatak da ožive i revitalizuju arapski jezik i povrate mu ugled koji je imao tokom svojih najslavnijih dana. Međutim, o tome koliko je složen proces modernizacije u arapskom svetu, podeljenom na nekoliko sfera uticaja zapadnih sila, govori i Drozdik u svojoj studiji o inovativnim elementima u arapskom leksikonu 19. veka gde smatra da pokret modernizacije nije bio jednostavan proces koji je samo trebalo da u društva arapskog govornog područja, koja se oslobađaju osmanske vlasti, uvede tekovine savremenog sveta. Ovaj proces su brojni arapski intelek-

³ Srđan Janković precizno je definisao diglosiju: „U arapskom prostoru postoji ovakva jezička situacija: svi govorni subjekti bez izuzetka govore od djetinjstva, kao maternjim jezikom, jednim nepisanim arapskim jezikom koji se razlikuje od jedne regije do druge. Ovaj jezik upotrebljavaju podjednako neobrazovani i obrazovani, oni na ovom jeziku misle i osjećaju, i na ovom jeziku se odvija svakodnevna usmena komunikacija. Pored njega, u školi se uči jedan književni jezik koji je srodan s govorima svakodnevne komunikacije: književni arapski (nazvan i pisani arapski, engl. Modern Standard Arabic) koji se ima praktikovati u pisanoj upotrebi i formalnim jezičkim situacijama. Ovaj književni jezik se može smatrati modernom formom klasičnog arapskog s kojim se fonetski i morfološki slaže gotovo potpuno, leksički u velikoj mjeri, a uslovno samo u stilskom pogledu. Dok dijalekti vrijede kao da su bez istorije, književni arapski vidi iza sebe gotovo milenij i po dugu istoriju“ (Janković, 1975: 284, prema Diem, 1974: 1).

tualaci videli i kao formu odvajanja od domaćih kulturnih obrazaca i buđenje svesti o značaju borbe za očuvanje sopstvenog identiteta (Drozdić, 2000: 191).

Tokom 20. veka dolazi do naglog razvoja tehnologije i nastanka novih naučnih oblasti. Ovakvom napretku u naučno-tehnološkim oblastima bio je potreban i paralelno brz razvoj na polju jezika. Prepreke sa kojima se suočavao, i dalje suočava arapski jezik, karakteristične su za sve jezike. Nastanak novih termina ne predstavlja samo izazov za jezike u kojima se odvija njihova tvorba, već je on naročito izražen kod jezika zajednica koji prihvataju te termine bilo prevodeći ih, bilo preuzimajući ih bez ikakvih jezičkih intervencija u sklopu razmene ideja, znanja i tehničko-tehnoloških dostignuća (Darwish, 2009: 32, 33). Termini se usvajaju u najvećoj meri iz engleskog, potom iz francuskog, a u manjem obimu i iz španskog, italijanskog, ruskog, pa čak i kineskog i japanskog jezika. Pitanje obima i brzine usvajanja novih termina u arapskom jeziku dodatno je zakomplikovano postojanjem diglosije.

Pred arapski je postavljen težak zadatak. Trebalo je brzo pronaći adekvatna terminološka rešenja za nove pojmove. Rešavanje ovog složenog zadatka povereno je akademijama za arapski jezik u arapskim prestonicama, kao i Koordinacionom birou za arabizaciju u Rabatu, koje se teorijski i praktično bave pitanjima vezanim za lingvističku i terminološku problematiku. Njihove aktivnosti ogledaju se i u sastavljanju brojnih terminoloških rečnika iz različitih naučnih oblasti, ali su uspostavljene i kao institucije nosioci dekolonizacije koje bi trebalo da doprinesu formiranju (pan)nacionalnih identiteta (Mugaddam et al., 2016: 2).

1.3. Akademije za arapski jezik i Koordinacioni biro za arabizaciju

Najstarija akademija za arapski jezik osnovana je u Siriji 1919. godine sa sedištem u Damasku pod nazivom Arapska naučna akademija (al-Mağma' al-'ilmiyy al-'arabiyy) koja je 1958. godine promenila naziv u Akademiju za arapski jezik u Damasku (Mağma' al-luğa al-'arabiyya bi Dimašq).⁴ I pored ratnih sukoba i komplikovane političke i ekonomske situacije u kojoj se nalazi Sirija⁵, ova Akademija nije prestajala sa radom i redovno je objavljivala radove svojih članova. Hafizović navodi da je sirijska akademija zaslužna za „arabiziranje administracije koju je bio preplavio turski, ispravljanje raširenih gramatičkih grešaka po štampi i literaturi, prosvjećivanje narodnih masa organizovanjem predavanja i prikupljanje rukopisa, knjiga i kulturno-istorijskih spomenika, što je rezultiralo osnivanjem posebne biblioteke i muzeja“ (Hafizović, 1990: 10).

Akademija za arapski jezik u Kairu osnovana je 1932. godine. Egipatski kralj, Fuad I je 1932. godine doneo dekret kojim se osniva *Kraljevska akademija za arapski jezik* (Mağma' al-luğa al-'arabiyya al-malakiyy). Nakon revolucije 1952. godine i ukidanja monarhije, Kraljevska akademija menja ime u Akademija za arapski jezik (Mağma' al-luğa al-'arabiyya). Kairska akademija ima i svoj časopis pod nazivom Mağalla Mağma' al-luğa al-'arabiyya. „Ova akademija je dala veliki doprinos simplifikaciji jezika, rječniku, naučnom jeziku, oživljavanju nasleđa i stimulisanju književnog stvaralaštva“ (Hafizović, 1990: 11).

Iračka akademija za nauku osnovana je 1947. godine pod nazivom al-Mağma' al-'ilmiyy al-'i-rāqiyy iako je pod istim nazivom bila osnovana i prvi put 1939. godine. Od svog osnivanja, pa sve do ulaska američkih vojnih trupa na teritoriju Iraka, ova Akademija je radila na izradi mnogih rečnika. Sini smatra iračku akademiju ustanovom koja je razvila posebne procedure i modele za tvorbu i usvajanje novih termina (Sieny, 1985: 156).

⁴ Informacije o nastanku i razvoju Akademije su dostupne na zvaničnoj internet strani: <http://www.arabacademy.gov.sy/ar/page11489/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A3%D8%B3%D9%8A%D8%B3>.

⁵ Situacija u Siriji turbulentna je tokom poslednje decenije. „Arapsko proleće“ koje je započelo 2011. godine pobunom protiv vladajućeg režima Bašara Al-Asada (Baššār al-'Asad) i partije Baas (Ḥizb al-ba'a al-'arabiyy al-'ilšīrāqiyy), sukobi protiv Islamske Države (al-Dawla al-'Islāmiyya fī al-'Irāq wa al-Šām), kao i razorni zemljotres koji se dogodio prethodne godine uticali su na nastanak veoma teških okolnosti u Siriji. Današnjoj sirijskoj političkoj situaciji prethodili su brojni događaji koji su opisani u stručnoj literaturi. Više o tim istorijskim trenucima i političkim prilikama na tim prostorima u Kampanini, M. (2011). *Istorija Srednjeg istoka*. Beograd: Clio. kao i Hurani, A. (2016). *Istorija arapskih naroda*. Beograd: Clio.

Jordanska akademija za arapski jezik (Mağma' al-luğa al-'arabiyya al-'urduniyy) osnovana je 1976. godine na inicijativu jordanskog *Komiteta za arabizaciju, prevođenje i izdavaštvo*, organizacije koja se nalazi u sklopu Ministarstva za obrazovanje (Sieny, 1985: 156). Prema podacima koje ova akademija objavljuje na svojoj internet stranici, njena osnovna misija je širenje upotrebe „ispravnog“ arapskog jezika u svim segmentima života. Ova akademija, iako spada među mlađe akademije za arapski jezik, veoma je aktivna na polju sastavljanja terminoloških rečnika o čemu svedoči i preko 70 rečnika termina iz različitih oblasti koji mogu da se preuzmu u pdf formatu sa internet stranice Akademije. Kada je reč o jeziku vojne struke, koji je glavna tema ovog rada, pažnja ove akademije bila je usmerena i na izradu nekoliko rečnika termina iz oblasti vojne terminologije: *Terminologija ratnog vazduhoplovstva* (Muşṭalahāt silāh al-ğaww), *Terminologija ratne mornarice* (Muşṭalahāt silāh al-baḥriyya), *Terminologija artiljerije* (Muşṭalahāt al-midfa'iyya), *Terminologija protivvazdušne odbrane* (Muşṭalahāt al-difa' al-ğawwiyy), *Terminologija hemijskog ratovanja* (Muşṭalahāt al-ḥarb al-kīmāwiyya).

U Izraelu, u Haifi, 2007. godine osnovana je Akademija za arapski jezik (Mağma' al-luğa al-'arabiyya). S obzirom na činjenicu da je arapski jezik do jula 2018. godine bio službeni jezik u Izraelu, osećala se potreba među stručnjacima da se arapskom jeziku i suštinski vrati ovaj status službenog jezika naročito jer je marginalizovan od strane i izraelskih institucija, i maternjih govornika u Izraelu⁶. Najmlađa Akademija za arapski jezik osnovana je 2016. godine dekretom emira u Emiratu Šardža u Ujedinjenim Arapskim Emiratima.

Akademije za arapski jezik, kao i druge institucije u arapskim zemljama koje se bave problemima arapskog jezika, imaju u većoj ili manjoj meri slične ciljeve, a jedan od njih je unifikacija i standardizacija stručne, naučne i tehničke terminologije. Međutim, trenutno stanje u različitim terminosistemima govori u prilog tome da se rad ovih institucija prepliće, ali međusobno ne dopunjuje.

Pored akademija za arapski jezik koje se nalaze u prestonicama većine zemalja arapskog govornog područja, postoji još veliki broj institucija koje se, iz različitih uglova, bave terminologijom u arapskom jeziku. Najširi spektar delovanja ima Koordinacioni biro za arabizaciju (Maktab tansīq al-ta'rib) sa sedištem u Rabatu. Prema podacima koji su dostupni na zvaničnoj internet strani Biroa, on je osnovan s ciljem koordinacije delatnosti arapskih zemalja na polju arabizacije savremene terminologije, kao i doprinosa naporima da se arapski jezik upotrebljava u svim sferama javnog života.⁷ U zemljama arapskog govornog područja postoji i određen broj različitih organizacija, društava ili instituta kojima primarna delatnost nije arabizacija stručnih termina, ali koji su prepoznali značaj standardizovane i ujednačene terminologije i kroz svoje iskustvo iz različitih oblasti doprinose razvoju terminologije.

Iako postojanje velikog broja domaćih i međunarodnih organizacija koje se bave terminologijom u arapskom jeziku, ukazuje na zainteresovanost i angažman arapskih stručnjaka za svoj jezik, ipak te organizacije u većoj ili manjoj meri doprinose nedefinisanim i nejasnim stanju u arapskoj terminologiji. Ove organizacije se u najvećoj meri bave kreiranjem i tvorbom termina, ali bez činjenja narednog koraka, a to je njihova uspešna implementacija u određeni terminosistem koja bi u najširem smislu podrazumevala skup aktivnosti na polju primene novonastalih termina. Nakon što se određeni termin uključi u dati terminosistem, on ostaje „mrtvo slovo na papiru“ (Hađir, 2010: 127) ukoliko se ne upotrebljava u stručnoj literaturi, u medijima ili na neki drugi način ne pronađe put do stručnih krugova. Organizacije koje se bave prevođenjem na arapski jezik smatraju sebe vodećim na polju praktične primene termina i njihova iskustva mogu da ukažu na pravu sliku terminološkog stanja. Ovakvih udruženja i organizacija je mnogo i postoje širom sveta, ne samo arapskog. Neke od njih su: Arapska asocijacija za prevođenje i interkulturalni dijalog – ATIDA (Ġama'iyya al-tarğama al-'arabiyya wa ḥiwār al-ṭaqāfa – 'Atīda), Međunarodna asocijacija prevodilaca za arapski (al-Ġama'iyya al-duwaliyya li mutarğimī al-'arabiyya), Arapska organizacija za prevođenje (al-Munazzama al-'arabiyya li al-tarğama), Arapsko udruženje stručnih prevodilaca (al-Mağma' al-'arabiyy li al-mutarğimīn al-muḥtarifin), Egipatsko udruženje

⁶ Pitanjem statusa arapskog u Izraelu će se stručnjaci sasvim verovatno baviti u budućnosti, nakon završetka sukoba u pojasu Gaze.

⁷ Internet stranica Biroa na arapskom jeziku pregledno daje sve informacije u vezi sa osnivanjem i svojim ciljevima: <http://www.arabization.org.ma/>.

prevodilaca (al-Ġamaʿiyya al-miṣriyya li al-mutarġimīn), Udruženje iračkih prevodilaca (Ġamaʿiyya al-mutarġimīn al-ʿirāqīyyīn).⁸

Ovako sagledan, samo iz ugla prevođenja, problem standardizacije terminologije u arapskom jeziku postaje još izraženiji jer mnoštvo organizacija utiče na razvoj nekoliko paralelnih termina koji posle, takođe, dovode do nedoslednosti u prevodu, velikog broja sinonima i homonima. Uzmimo za primer termin *tehničar* u vojnom terminosistemu arapskog jezika. U gotovo svim zemljama arapskog govornog područja, prevod će biti تقني (tiqniyy), ali će u Omanu koristiti termin فني (faniyy) jer u toj zemlji prvi termin ima značenje *tehnički*. Takođe, i termin *helikopter* je pokazao da ima mnogo arapskih prevodnih ekvivalenata. U nekim zemljama će se koristiti samo jedan, a u drugim samo drugi. Na primer, u oružanim snagama Omana u upotrebi će biti samo termin طائرة عمودية (tāʾira ʿamūdiyya), dok će širom arapskog sveta biti u opticaju i عمودية (ʿamūdiyya), سميّة (samutiyya), مروحية (mirwaḥiyya), ali i neki drugi (Al-Maʿani, 2011: 26). Iz ovoga proizilazi sumnja da je moguće razviti terminosistem određene oblasti na arapskom jeziku koji bi bio na ujednačeno visokom nivou u svim zemljama arapskog govornog područja i bez prisustva velikog broja sinonima.

2. TVORBA TERMINA

Arapski jezički stručnjaci, članovi akademija, postavili su jasna pravila po kojima mogu da nastaju nove reči u arapskom jeziku. Ova pravila su prolazila kroz različite faze preispitivanja akademija i njihovog međusobnog razilaženja, ali i slaganja po pitanju primene nekih od njih. Prilikom tvorbe termina iz različitih oblasti u arapskom (waḍʿ al-muṣṭalahāt al-ʿilmiyya) koriste se sledeće metode: derivacija (al-ʾištiqāq) koja se deli na proštu, odnosno malu (al-ʾištiqāq al-ṣaġīr), srednju, ili metatezu (al-ʾištiqāq al-kabīr, odnosno al-qalb) i veliku ili alternaciju (al-ʾištiqāq al-ʾakbar, odnosno al-ʾibdāl), potom kalkiranje (al-ʾištiqāq bi al-tarġama), dedukcija (al-ʾiṣṭinbāt), odnosno, češće korišćen termin metafora (al-maġāz), analogija (al-qiyās), haplologija (al-naḥṭ), invencija (ʾirtigāl), pozajmljivanje (ʾiqṭirād).⁹ Prilikom nastanka neologizama u jeziku arapske vojne struke nisu u upotrebi sve navedene metode, te će stoga pažnja biti posvećena samo onima koje zauzimaju važno mešto u tvorbi arapskih vojnih termina, a naročito kalkiranju i delimičnom kalkiranju s obzirom na to da su ove metode dominantno u upotrebi prilikom adaptacije engleskih vojnih termina u arapski vojni terminosistem.

2.1. Arabizacija¹⁰

Arabizacija (al-taʿrīb) predstavlja termin kojim se označava više pojava i procesa u arapskom jeziku posmatranih iz lingviističkog i sociolingviističkog ugla. Ovaj termin, u zavisnosti od konteksta može da se

⁸ Sve informacije u vezi sa delatnostima ovih udruženja i agencija mogu se naći na njihovim internet prezentacijama. S obzirom na to da se na njihovim stranicama nalaze i rečnici koje su izdali, kao i glosari i različiti radovi na temu stručne terminologije, buduća istraživanja bi mogla da ukažu i na sličnosti i razlike u njihovom praktičnom radu.

⁹ Radovi o načinima tvorbe termina u arapskom jeziku koji su konsultovani su: Stetkevych, J. (1970), *The Modern Arabic Literary Language: Lexical and Stylistic Developments*, Chicago, London: The University of Chicago Press, Chejne, A. G. (1969), *The Arabic Language: Its Role in History*, Minneapolis: University of Minnesota Press; Hafizović, M. D. (1990). *Lingvističko djelo Ibrahima Anisa (magistarska teza)*, Beograd; Al-Maʿni, M. (2000), *The Problematics of Technical Translation into Arabic: The Case of the Royal Air Force of Oman* (unpublished doctoral dissertation), dostupno na: http://cdn-cms.f-static.com/uploads/86199/normal_57d18697b0fa0.pdf; Baker, M. „Review of Methods Used for Coining New Terms in Arabic“ / *Meta: journal des traducteurs* (Montreal), 32/2 (1987), 186-188; Hisāra, M. M. (2014). *ʾIlm al-muṣṭalah wa tarāʾiq waḍʿ al-muṣṭalahāt fi al-ʿarabiyya*, Dimašq, Bayrūt: Dār al-fikr; Ḥamādi, M. D. „Wasāʾil waḍʿ al-muṣṭalah al-ʿilmiyy fi al-ʿIrāq“ / *Maġalla maġmaʿ al-luġa al-ʿarabiyya bi Dimašq*, 75/3, § 571-584; Šahīd, A. W. „Taṭawwur al-muṣṭalah al-ʿilmiyy al-ʿarabiyy fi maġmaʿ al-luġa al-ʿarabiyya bi Dimašq“ § 445-462 / dostupno na: <http://www.reefnet.gov.sy/booksproject/mojama/77/77-3/2.pdf>; Al-ʿAnāswa, M. „Tawḥīd al-muṣṭalahāt“ / *Al-Luġa al-ʿarabiyya*, 11/1, § 347-358.

¹⁰ U literaturi na engleskom jeziku nailazi se na dva prevoda ovog arapskog termina *arabicization* i *arabization* pri čemu se kod nekih autora odnose na isti proces u jeziku, a kod drugih se posmatraju kao dva međusobno povezana, ali različita koncepta. Razlika između ova dva termina je u najkraćem objašnjena na sledeći način: „... Arabicization is a language policy that has been

odnosi na upotrebu arapskog kao jezika naučne misli, obrazovanja i komunikacije. U kontekstu prevodenja naučne i stručne literature i književnosti na arapski jezik arabizacija označava prenos (al-naql) reči i termina u arapski jezik čineći neophodne promene usled uklapanja u fonetski sistem arapskog jezika (Al-Ma'ani, 2011: 23), odnosno poštujući paradigme arapskog jezika koje su detaljno popisali i opisali rani arapski gramatičari. Različiti autori su različitim opisima ovog termina doprineli konfuziji u razumevanju, odnosno nepotpunom razumevanju značenja i upotrebe arabizacije. S obzirom na to da arabizacija može da predstavlja proces prevodenja stranog termina na arapski jezik primenjujući fonološka i morfološka pravila arapskog jezika, kao i asimilaciju kako smatra Stetkevič (1970: 56), u radu smo se odlučili da pod arabizacijom podrazumevamo prenošenje stranih reči, dok smo za reči koje su prevedene na arapski jezik koristili termine prevodni ekvivalent ili kalk iako bi, prema pojedinim autorima kalkiranje trebalo da se posmatra kao arabizacija. Primeri u kojima je ceo ili deo termina arabizovan, odnosno, transliterovan, preslovljen, su sledeći: صاروخ ريداي المحمول على الكتف (šārūh rīdāy al-maḥmūl ‘alā al-katf) – *shoulder-held Redeye*, pri čemu je naziv rakete *Redeye* arabizovan, dok su tehnički termini prevedeni; i صاروخ دراجون المضاد للدبابات (šārūh drāḡūn al-muḍādd li al-dabābāt) – *Dragon medium antitank missile*, naziv za projektil Dragon je arabizovan, a ostali termini su prevedeni (Alshehab, 2013: 66-67).

Arabizacija, kao deo pokreta jezičkog planiranja i u sociolingvističkom pogledu, nosi smisao modernizacije, i vezuje se za ideje o patriotizmu i nacionalnom identitetu. Jedan od njenih osnovnih ciljeva je da arapski učini jezikom sposobnim da odgovori na potrebe savremenog društva i inovacija na naučno-tehničkom planu, a jedan od njenih osnovnih problema vezuje se za neujednačenu terminologiju. Nedosljednosti u implementaciji termina, u jezičkom planiranju, različiti pristupi u tvorbi termina u akademijama, različite metode i kriterijumi arabizacije, usvajanje arapskih termina umesto stranih, širom arapske domovine, kao i problem arabizacije u školstvu, naročito na nivou visokog školstva (s obzirom na to da se na mnogim univerzitetima predavanja odvijaju na stranim jezicima) predstavljaju prepreke sa kojima se arabizacija susreće. Rešenje bi bilo standardizacija terminologije i dosledna primena tih termina.

Jedan od najvažnijih projekata na polju standardizacije je Arabterm, on-line platforma na kojoj su dostupni višezječni rečnici iz različitih naučnih oblasti i čiji saradnici blisko sarađuju sa Biroom. Ova platforma je konstruisana tako da bude lako dostupna svima kojima je potrebna terminološka pomoć. Povodom obeležavanja pola veka od osnivanja Koordinacionog biroa i leksikografskog rada, objavljen je rad sa šematskim prikazima metoda koje se primenjuju prilikom obrazovanja termina koji se kasnije uvrštavaju u rečnik Arabterm.¹¹ Iako predstavlja jedan od najrelevantnijih registara stručnih termina, put do nastanka termina od 15 koraka koji je prikazan u jednoj od šema dokazuje da je standardizacija termina dug i komplikovan proces koji započinje odabirom oblasti koju je potrebno terminološki obraditi, odabirom članova tima za rad na terminima, predlozima metodologija rada, obradu termina, procenu novonastalog rečnika termina, distribuciju datog rečnika regulatornim telima 22 arapske države, njihovo razmatranje i reviziju i unošenje različitih izmena, sašavljanje rečnika, njegova poslednja provera, i na kraju digitalizacija i štampanje stručnog terminološkog rečnika.

2.2. Kalkiranje i haplologija

Kalkiranje predstavlja jedan od najznačajnijih oruđa za tvorbu termina u velikom broju jezika i u arapskom može da se posmatra kao nadređeni model za tvorbu termina u čiji skup se ubrajaju mnogi

applied on a limited scale in different Arab countries, whereas Arabization is a linguistic and a sociocultural process that has never been implemented in the modern Arabic sociolinguistic context. Arabization refers to plans aiming to regain the cultural, historical and political identities of the Arab societies" (Albirini, 2016: 109). Iako je relativno česta pojava da se u stručnoj literaturi autori odlučuju za jedan od ova dva termina moguće je pronaći i jasno izražene negativne stavove prema terminu *arabization*. Ghazala u svom radu o procesu arabizacije u trećem milenijumu započinje jedan od pasusa rečima: „Arabization (or the awkward, *Arabicization*)!...” (Ghazala, 2013: 26). Alšehab koristeći termin *arabization*, vidi ovaj proces samo kao transliteraciju termina na arapski jezik i smatra da veliki broj arapskih naučnika posmatra arabizaciju i prevodenje kao iste, te da je važno jasno pokazati razlike između njih (Alshehab, 2013: 63).

¹¹ Rad je dostupan u pdf formatu na strani: <http://asrenorg.net/eage2015/sites/default/files/files/7%20Lina.pdf>.

drugi procesi. U najširem smislu, pod kalkiranjem se podrazumeva proces prevođenja stranog termina na arapski čime se poštuju štavovi akademija da se prednost daje arapskom, a ne jeziku izvorniku, koji su u najvećem broju slučajeva engleski i francuski. Jezički purizam je veoma izražen i ovaj proces tvorbe termina se, poštujući purističke štavove, pokazao kao najbolji izbor pri izradi termina.

Kalkiranje je primenjivo na polimorfemske reči i u širem značenju podrazumeva doslovno prevođenje reči, odnosno termina, sa jezika davaoca koristeći odgovarajuće elemente jezika primaoca. U arapskoj vojnoj terminologiji veliki je broj kalkova, neki od njih su i sledeći:

زَمَنُ السَّلْمِ – *peacetime* (mirnodobsko stanje)
النَّيْرَانُ غَيْرُ الْمُبَاشِرَةِ – *indirect fire* (neposredna vatra)
نُقْطَةُ إِسْقَاطِ الْقَنْبَلَةِ – *bomb release point* (tačka ispuštanja bombe)
طَائِرَةٌ ذَاتُ الْمَهَامِ الْقِتَالِيَّةِ الْمُرْدُوجَةِ – *dual role fighter* (bukv. borbeni avion dvostruke namene).

Pored strukturnog prevođenja, odnosno kalkiranja, dolazi do tvorbe neologizama jednim hibridnim procesom, delimičnim kalkiranjem, pri čemu se deo termina transliteruje, poput sledećih primera:

بُنْدُقِيَّةٌ أَوْتَمَاتِيكِيَّةٌ – *automatic rifle* (automatska puška)
رُوبُوتٌ عَسْكَرِيٌّ – *military robot* (vojni robot)
زُورْقُ طُورْبِيدٍ – *torpedo boat* (torpedni čamac)
صَارُوخٌ تَكْتِيكِيٌّ – *tactical missile* (taktička raketa)

Veliku ulogu u kreiranju arapske stručne terminologije imaju terminološki sistemi stranih jezika, a za savremenu vojnu terminologiju naročito je značajan engleski jezik prema čijim terminima i nastaju brojni arapski prevodni ekvivalentni. Novonašali termini u arapskom jeziku često se skraćuju modifikacijom termina, čime praktično nastaje novi termin koji se odnosi na isti pojam. Na primer: *air defense* (دِفَاعٌ جَوِيٌّ (difā' muḍādd li al-ṭā'irāt) češće je u upotrebi u izmenjenom obliku (دِفَاعٌ جَوِيٌّ (difā' ḡawwiyy). Eliptično izražavanje je jedna od karakteristika savremene arapske terminologije. Na primer, standardizovani vojni termin (مَدْفَعِيَّةٌ مَضَادَّةٌ لِلطَّائِرَاتِ (midfa'iyya muḍādda li al-ṭā'irāt) će u većini slučajeva imati oblik (مَدْفَعِيَّةٌ مَضَادَّةٌ (midfa'iyya muḍādda) u značenju *antiair artillery*; (الْمُقَاتِلَةُ الْقَادِفَةُ (al-muqātila al-qāḍifa) – *a bomber fighter*, koristi se u datom obliku, dakle, uglavnom bez predmetnute reči طَائِرَةٌ; termin za *plane carrier* se često koristi samo kao حَامِلَةٌ (hāmila), nosač, iako je pun naziv za nosač aviona حَامِلَةُ الطَّائِرَاتِ (hāmila al-ṭā'irāt), i za termin *mine sweeper* كَاسِحَةُ الْأَغْلَامِ (kāsiḥa al-'algām) u upotrebi je često samo كَاسِحَةٌ (Subich et al, 2017: 870-871).

Takođe, termin koji je privukao pažnju je i elektromagnetna bomba (e-bomb) قَنْبَلَةٌ كَهْرُومَغْنَطِيْسِيَّةٌ koji nastaje upotrebom haplogologije (al-naḥt) u kojem je pridev u nazivu nastao od arapske reči za električnu energiju كَهْرَبَائِيَّةٌ i strane reči, grčkog porekla za magnetni koja je arabizovana. U vojnoj terminologiji termin بَرْمَاتِي (barrmā'iyy) se odnosi na vozilo amfibija koje je konstruisano tako da se kreće i po kopnu i kroz vodu, a saстоji se od reči بَر (barr) – kopno, zemlja i odnosnog prideva izvedenog od reči مَاء (mā') – voda. Na engleskom je pun naziv *amphibious vehicle* – amfibijsko vozilo. Prema vrsti reči koje se sažimaju u jednu razlikuju se četiri vrste haplogologije: glagolska (al-naḥt al-fi'liyy), pridevska (al-naḥt al-wašfiyy), imenska (al-naḥt al-'ismiyy) i odnosna (al-naḥt al-nasabiyy) pod kojom se podrazumeva određivanje pripadnosti nekog grupaciji, školi i slično. Reči koje nastaju ovom metodom zovu se *al-manḥūt* – kovanica.

Iako postoji veliki broj prednosti kalkiranja poput zadovoljavanja jezičkog purizma, motivisanosti novonašalih termina i mogućnosti njihove dalje derivacije, kalkovi su ipak pokazali i neke nedostatke među kojima je najizraženije postojanje dubletnih oblika kao što je slučaj sa već pomenutim terminom helikopter koji postoji kao arapski termin مَرْوَجِيَّةٌ, apstraktna imenica izvedena od naziva za fen, kao i transliterovan termin sa engleskog هِلِكُوبْتَر. Pored ovog dubletnog para u vojnoj terminologiji pronašli smo i nazive za turbinu, arapski عَنَقْفَةٌ nastao metaforom i arabizovan engleski تُوْرْبِيْن. S obzirom na to da je jedna od odlika termina ekonomičnost, postojanje dubleta, odnosno terminoloških sinonima

u datom terminosistemu ne može da odgovori ovom kriterijumu. On je gotovo nedostižan imajući u vidu geografsko prostranstvo arapskog govornog područja i veoma složenu sociolingvističku situaciju. Sa porastom broja termina, raste i broj terminoloških dubleta.

Težnja da se svaki termin sastoji od jedne reči je svakako težnja ekonomičnosti, međutim u vojnom terminosistemu arapskog jezika pored termina izraženih jednom rečju, postoji i jedan broj termina nastalih objašnjenjem odnosno, njihovim definisanjem. Na primer engleski termin *airburst* koji označava eksploziju u vazduhu u arapskom je dat kao opis eksplozije iznad površine *إِنْفِجَارُ الْمَقْدُوفِ فَوْقَ سَطْحِ الْأَرْضِ*. Takođe, veoma su česti termini u vidu dvočlanih ili višečlanih sintagmi, bilo atributivnih, bilo genitivnih: kupola tenka (*turret*) *بُرْجُ الدَّبَابَةِ*; minolovac (*minehunter*) *صَائِدَةُ الْغَالِمِ*; inteoperabilnost (*interoperability*) *قابِلِيَّةُ الْعَمَلِ الْمُشْتَرَكِ*. Ovakva vrsta izvođenja termina opisnim, odnosno deskriptivnim prevođenjem je pojava koja je veoma zašupljena u arapskoj vojnoj terminologiji i kojoj bi u budućim istraživanjima trebalo posvetiti pažnju, a naročito na korpusu terminoloških rečnika pojedinih akademija.

3. AKRONIMI

Pojava akronima u arapskom jeziku vezuje se za proces globalizacije i intenzivan uticaj engleskog jezika, a u manjoj meri, uglavnom u Maroku, i francuskog. Akronimi predstavljaju deo inicijalizma, odnosno procesa nastanka reči od početnih slova nekog naziva, na primer u engleskom NATO (*North Atlantic Treaty Organization*). Ponekada se uz početna slova umeću i druga slova koja se nalaze u sastavu datih reči radi lakšeg izgovora s obzirom na to da su akronimi često leksikalizovani.

Akronime koji postoje u arapskom jeziku možemo podeliti na one koji su preuzeti iz stranog jezika, uglavnom iz engleskog i one koji su nastali od arapskih reči. Takođe, postoji i treća grupa koja je nastala prevođenjem cele sintagme sa arapskog na engleski, a akronim je nastao od engleskog prevoda. Na primer naziv za sirijsku novinsku agenciju: *الوكالة العربية السورية للأنباء* (*al-Wikāla al-‘arabiyya al-sūriyya li al-‘anbā’i*) > Syrian Arab News Agency > SANA > سانا (SĀNĀ). U prvu grupu može da se svrsta termin radar (*Radio Detecting and Ranging*) koji u arapskom ima oblik رادار (*rādār*). U drugu grupu spada veoma mali broj akronima s obzirom na to da takva vrsta skraćivanja reči i celih nazivnih sintagmi nije karakteristična za arapski jezik. Jedan od njih je حماس (*Ḥamās*) koji je nastao od naziva Islamski pokret otpora, *حركة المقاومة الإسلامية* (*Ḥaraka al-muqāwama al-‘islāmiyya*).¹² Ovaj akronim je izveden upotrebom haplologije.

U engleskoj vojnoj terminologiji akronimi su veoma česta pojava, a mnogi od njih imaju status internacionalizama poput termina radar ili laser (*Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation*). U arapskom jeziku se dati termini izgovaraju kao jedna reč, isto kao u engleskom. Srodni akronimima, termini koji spadaju u alfabetizme su oni koji nastaju od početnih slova nekog naziva i izgovaraju se slovo po slovo, na primer naziv za ručni bacač raketa RPG (*Rocket Propelled Grenade*) u arapskom ima oblik آر بي جي (*‘Ār Bī Ġī*). Najveći broj vojnih akronima koji dolazi iz engleskog jezika, u formalnoj komunikaciji, je u upotrebi kao ceo naziv: MEDCOM (*Medical Command*) > امرية الطبابة (*‘Imriyya al-ṭi-bāba*), PME (*Professional Military Education*) > التعليم العسكري المهني (*al-Ta‘līm al-‘askariyy al-mihniyy*), WMD (*Weapons of Mass Destruction*) > اسلحة دمار شامل (*‘Asliḥa damār šāmil*) dok se u neformalnoj ili usmeno komunikaciji koristi engleski oblik akronima.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Proučavanje vojne terminologije predstavlja zadatak koji se u najvećem broju slučajeva poverava institucijama pri vojsci. Akademije za arapski jezik svoje aktivnosti usmerile su na tvorbu termina, standardizovanje i ujednačavanje terminologije u mnogim drugim naukama, a vojna terminologija je uglavnom bila van sfere njihovog interesovanja, izuzimajući Akademiju za arapski jezik u Jordanu. Al-Asal

¹² Više primera u radu dostupnom na: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244017746710>.

i Smadi (2012: 15-38) su na osnovu svog istraživanja o arabizaciji na dva Univerziteta u Jordanu izneli određene preporuke koje se tiču arapskog kao jezika struke i koje se u osnovi svode na to da arapski jezik, ukoliko se ne izбори za status jezika obrazovanja i nauke neće biti u mogućnosti da razvija i upotrebljava različite terminologije. Očuvanje integriteta jednog jezika veoma je kompleksan posao i neophodan je udružen rad različitih tela zaduženih za modernizaciju jezika i razvoj stručne terminologije.

Primeri arapskih vojnih termina koji su ekscerpirani iz različitih izvora ukazuju na postojanje velikog broja kalkova koji su nastali prema engleskim terminima. Pored kalkiranja, odnosno derivacije prevođenjem, uočljiv je proces transliteracije engleskih termina, ali i njihova zajednička upotreba koja dovodi do opisnog, odnosno deskriptivnog prevođenja. Takođe, pojedini primeri haplogologije ukazuju na trud arapskih jezikoslovaca da se neologizmi izvode iz arapskog jezika, pa je kod vojnih neologizama prisutan i ovaj metod izvođenja termina.

Uticaj engleskog, kao jezika nosioca tehničko-tehnoloških inovacija, ostao je veoma dominantan u mnogim terminološkim sistemima, između ostalih i u vojnom. Zemlje engleskog govornog područja, pre svega SAD, su na čelu naučnih i tehničkih dostignuća ili su prisutne u drugim zemljama kao finansijeri ovakvih dostignuća. Imajući u vidu činjenicu da se u vojnoj terminologiji prepliću različite terminologije mnogih oblasti poput mehanike, inženjerstva, telekomunikacija i drugih, budućnost ovog arapskog terminosistema će se oslanjati i razvijati na osnovu prevođenja i prenošenja, odnosno arabizacije engleskih termina. Buduća istraživanja bi trebalo da pruže celovitiji uvid u uticaj koji engleski jezik ima u pojedinačnim vojnim oblastima i da ispita potencijalna razilaženja u pojedinim terminološkim rešenjima koja se koriste u zemljama Magreba (arapskog Zapada), odnosno Mašrika (arapskog Istoka) s obzirom na podelu arapskog sveta na dve sfere uticaja, engleskog i francuskog jezika.

LITERATURA

- Al-'Anāswa, M. „Tawhīd al-muṣṭalahāt“ / *Al-Luġa al-'arabiyya*, 11/1, § 347-358.
- Al-Asal, M. S., Smadi, O. M. (2012). Arabicization and Arabic Expanding Techniques Used in Science Lectures in Two Arab Universities. *Asian Perspectives in the Arts and Humanities*, 2:1, 15-38.
- Albirini, A. (2016). *Modern Arabic sociolinguistics: diglossia, variation, codeswitching, attitudes and identity*. New York: Routledge.
- Alshehab, M. (2013). The Impact of Language Planning, Terminology Planning, and Arabicization, on Military Terminology Planning and Translation. *Research on Humanities and Social Sciences*, 3/16, 62-71.
- Baker, M. (1987). „Review of Methods Used for Coining New Terms in Arabic“ / *Meta: journal des traducteurs* (Montreal), 32/2, 186-188.
- Chejne, A. G. (1969), *The Arabic Language: It's Role in History*, Minneapolis: University of Minesota Press
- Darwish, A. (2009). *Terminology and Translation: A Phonological-Semantic Approach to Arabic Terminology*. Melbourne: Writescopie Pty Ltd.
- Drozdk, L. (2000). Innovative Elements in the 19th Century Arabic Lexicon. *Asian and African Studies* 9, 187-212. Preuzeto sa https://www.sav.sk/journals/uploads/080610296_Drozd%C3%ADk.pdf.
- Ghazala, H. S. (2013). Arabization Revisited in the Tird Millenium. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 2, 25-41. Preuzeto sa <https://awej.org/images/AllIssues/Specialissues/Translation2/2.pdf>.
- Haḍīr, M. Z. (2010) „Huṭṭa marġa'iyya li mašrū' maršad al-luġa al-'arabiyya“ / *al-Lisān al-'arabiyy*, 66, Maktab tansīq al-ta'rib, al-Ribāt, § 111-239.
- Hafizović, M. D. (1990). *Lingvističko djelo Ibrahima Anisa (neobjavljena magistarska teza)*, Beograd.
- Ḥamādī, M. D. „Wasā'il waḍ' al-muṣṭalah al-'ilmiyy fī al-'Irāq“ / *Maġalla maġma' al-luġa al-'arabiyya bi Dimašq*, 75/3, § 571-584.
- Hamed, Fawzi Younis. (2014). *Language Tension, Terminology Variation and Terminology Policy in the Arabic-Speaking North African Countries: An Alternative Approach to Terminology Practice*. Kent State University. (neobjavljena doktorska disertacija dostupna na internet strani: https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/r/etd/search/10?p10_accession_num=kent1415102656&clear=10&session=8999807618000)
- Hisāra, M. M. (2014). *'Ilm al-muṣṭalah wa ṭarā'iq waḍ' al-muṣṭalahāt fī al-'arabiyya*, Dimašq, Bayrūt: Dār al-fikr
- Hurani, A. (2016). *Istorija arapskih naroda*. Beograd: Clío.
- Janković, S. (1975). Polovi diglosije u arapskom, *POF*, XXV, 183-200.

- Al-Kaabi, R. C. S. (s.a.). Translating English Military Neologisms into Arabic. Department of Translation, College of Arts, Iraq. Preuzeto sa <https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=68335>.
- Kampanini, M. (2011). *Istorija Srednjeg istoka*. Beograd: Clio.
- Al-Ma'ni, M. (2000), *The Problematics of Technical Translation into Arabic: The Case of the Royal Air Force of Oman* (unpublished doctoral dissertation), dostupno na: http://cdn-cms.f-static.com/uploads/86199/normal_57d18697b0fa0.pdf
- Al-Ma'ani, M. (2011). Cultural Aspects of Arabisation: Past and Present. *Journal of Arts and Social Sciences*, 2, 21-30.
- Mugaddam, A. H., Abdelhay, A. K., Eljack, N. (2016). Arabicising Arabicization: Khartoum Arabic Language Academy. *Journal of North African Studies* 1, 1-53. Preuzeto sa https://www.researchgate.net/publication/272695759_Arabicising_Arabicization_Khartoum_Arabic_Language_Academy.
- Al-Shibiel, A. O. (2017). Arabization and Its Effect on the Arabic Language. *Journal of Language Teaching and Research*, 8/3, 469-475.
- Sieny, M. E. (1985). Scientific Terminology in the Arab World: Production, Coordination and Dissemination. *Meta: Journal des traducteurs*, 30/2, 155-160.
- Stetkevych, J. (1970), *The Modern Arabic Literary Language: Lexical and Stylistic Developments*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Subich, V. G., Al-foadi, R. A., Mingazova, G. N., Zakirov, R. R. (2017). Ways of creating Arabic Scientific Terminology. *Revista Publicando*, 4:13, 866-875.
- Šahīd, A. W. „Taṭawwur al-muṣṭalaḥ al-‘ilmiyy al-‘arabiyy fī maǧma‘ al-luǧa al-‘arabiyya bi Dimašq, § 445-462 / dostupno na: <http://www.reefnet.gov.sy/booksproject/mojama/77/77-3/2.pdf>.

INTERNET STRANE

<http://www.arabacademy.gov.sy/ar/page11489/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A3%D8%B3%D9%8A%D8%B3>

<http://www.arabization.org.ma/>

<https://jafli.jaf.mil.jo/Defaultar.aspx>

<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244017746710>

SOME PECULIARITIES OF CONTEMPORARY TRENDS IN ARABIC LANGUAGE MILITARY TERMINOLOGY

Summary

The Arabic language, after a period of decadence, begins a new stage of development during which it faces new challenges that include the development of modern terminologies.

The first part of the paper is devoted to the description of the most important historical circumstances in which the relationship between Arabic-speaking countries and the West develops, as well as the context in which new trends in different terminologies, especially in military terminology, arise. Describing the basic features of Arabic military terminology, the paper shows the influence of English as the source language. During the creation of military neologisms, among the most widespread methods are calquing and arabization, whose basic characteristics and different interpretations are also described. The aim of this paper is to point out certain features of modern Arabic military terminology and the strong influence of the English language on the Arabic language of the military profession, which is also reflected in the usage of acronyms.

Keywords: Arabic language, English language, neologisms, the language of military profession, arabization, calquing

Jelena Babić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
jelenababic@fil.bg.ac.rs

MAURIZIO BARBI

LA VOCE “DEMONE” NEL VOCABOLARIO ZINGARELLI (1922-2023)

Nel presente contributo abbiamo osservato l'evoluzione della voce “demone” nell'arco temporale 1922-2023 e la *neosemia* (De Mauro 2006: 102) inerente al suo uso figurato, registrata nel vocabolario Zingarelli 2023 e corrispondente a «(fig., spec. al pl.) paura, angoscia».

Dopo aver analizzato la voce “demone” attraverso un *corpus* composto da diverse edizioni dello Zingarelli, abbiamo osservato i risultati ottenuti dallo spoglio dei *corpora* CORIS e PAISÀ e quelli dell'archivio del quotidiano “la Repubblica”, al fine di individuare il periodo di maggiore espansione della neosemia di “demone”. L'analisi qualitativa, invece, ha riguardato alcuni rappresentativi esempi d'uso e la sua probabile prima attestazione. Inoltre, questa neosemia è assente sia nei vocabolari italiani disponibili online che nei numerosi repertori di neologismi osservati.

La nostra ricerca ha contribuito alla registrazione della neosemia di “demone” nello Zingarelli 2023, il che rappresenta un esempio del «piccolo movimento annuale» (Renzi 2012: 24-26) che caratterizza ogni lingua viva.

Parole chiave: demone, mutamento semantico, neologismo, neosemia, Zingarelli

1. INTRODUZIONE

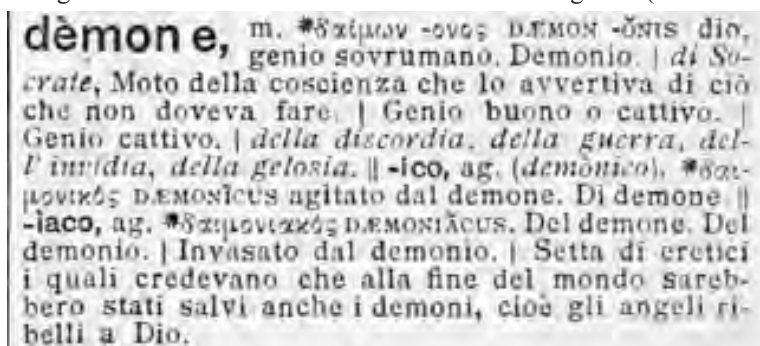
La voce “demone”, registrata nel vocabolario Zingarelli (1922-2023) e oggetto del presente saggio, presenta nella ristampa 2023 una nuova sfumatura di significato: «(fig., spec. al pl.) paura, angoscia», la quale rientra fra i neologismi semantici. Secondo Adamo e Della Valle «[...] quello semantico è forse l'aspetto più ricco di implicazioni nel vasto e articolato settore della neologia» (Adamo e Della Valle 2017: 111). Sono, infatti, numerose le modalità di formazione dei neologismi semantici: estensione e specializzazione del significato, metaforizzazione, metonimia, antonomasia, fonosimbolismo, onomatopea, enfasi espressiva, dialettalismo, calco lessicale, forestierismo e prestito (Adamo e Della Valle 2017: 111-124). Fra queste modalità, il nuovo significato di “demone” rientra nella metaforizzazione. Ne è una prova la marca d'uso “figurato” (fig.), che nello Zingarelli 2023 introduce il significato in questione.

Il nuovo significato di “demone”, infatti, fa parte dei «[...] significati connotativi [...] che i dizionari spesso indicano con le abbreviazioni *per estens[i]one*, *fig[ur]ato* o con la nozione *traslato*» (Marello 1996: 104-105). A questo proposito, Ježek afferma che «la metafora è alla base della formazione dei significati che vengono comunemente chiamati ‘figurati’» (Ježek 2005: 64). Il nuovo significato di “demone” rientra, quindi, fra i significati che De Mauro definisce «[...] neoformazioni sia di significante sia di significato, che possiamo dire *neosemie*» (De Mauro 2006: 102). La *neosemia*, che corrisponde ad un nuovo significato di una parola già esistente, rappresenta una tipologia di neologismo semantico che, secondo De Mauro, meriterebbe maggiore considerazione, visto che «non tutti includono nella categoria del neologismo, accanto alle neoformazioni, anche le innovazioni di significato» (De Mauro 2006: 96). La posizione di De Mauro risulta, a nostro avviso, in linea con quella dei lessicografi dello Zingarelli, in quanto, come lo stesso De Mauro afferma, «[...] lo Zingarelli è assai attento alle novità [...]» (De Mauro 2006: VI).

2. LA VOCE “DEMONE” NELLO ZINGARELLI: EVOLUZIONE LESSICOGRAFICA E SEMANTICA

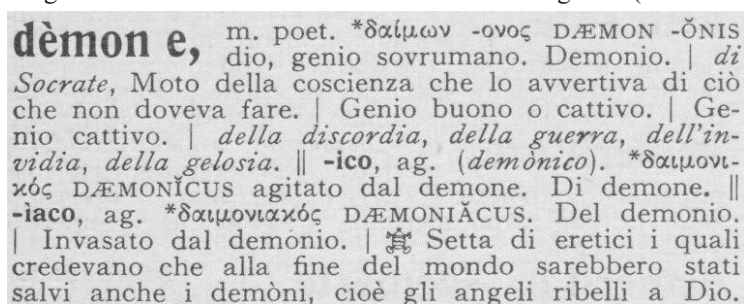
La registrazione della voce “demone”, nel corso delle diverse edizioni e ristampe del vocabolario Zingarelli (d’ora in avanti, Z.+anno), ha visto pochi ma significativi interventi di revisione. Ma, come sottolinea Bazzanella, i vocabolari possono essere osservati come *corpus* e rappresentare una possibile «[...] fonte di dati» (Bazzanella 2008: 91). Nella Prima edizione monovolume di questo vocabolario (Z.1922) e fino alla Settima edizione (Z.1951), la voce “demone” è così registrata:

Immagine n. 1: la voce “demone” nel vocabolario Zingarelli (1922-1951).

Nelle edizioni comprese fra la Seconda e la Settima, manca ancora una netta suddivisione fra le voci *demone*, *demonico* e *demoniaco*, modifica che avverrà con la Decima edizione (Z.1970). Nelle edizioni precedenti allo Z.1970, infatti, i sostantivi in questione presentavano il solo lessema, che in “demone” prevedeva prima il sostantivo maschile e poi i due aggettivi appena citati, i quali non verranno trattati nel presente contributo. Sempre in “demone”, notiamo anche l’assenza di limiti d’uso (Cannella 2010: 55-57) che incontreremo invece nell’Ottava e nella Nona edizione (rispettivamente Z.1963 e Z.1967):

Immagine n. 2: la voce “demone” nel vocabolario Zingarelli (1963-1967).

Proprio in queste due edizioni, infatti, notiamo l’inserimento del limite d’uso “poetico” (poet.) nella prima accezione.

Con la Decima edizione (Z.1970) osserviamo l’espunzione del limite d’uso “poetico” (poet.) nella prima accezione e l’inserimento di un nuovo uso “figurato” (fig.) che costituisce la terza accezione. Vi è, inoltre, anche una quarta accezione, inerente al limite d’uso “letterario” (lett.), che include un esempio d’uso d’autore (Verga):

Immagine n. 3: la voce “demone” nel vocabolario Zingarelli (1970-1979).

Dèmone /'dɛmone/ [vc. dotta, lat. *dāemone(m)*, dal gr. *dáimōn*: dal v. *dáiesthai* ‘distribuire, ripartire’ (?)] s. m. **1** Nelle antiche religioni politeiste, genio o spirito, benefico o malefico, in forma umana, animale o mista, di natura quasi divina. **2** Nello stoicismo e nel neoplatonismo, essere razionale intermedio fra uomini e dei | Genio soprannaturale e personale ispiratore della coscienza: *il — di Socrate*. **3** fig. Passione sfrenata che agita il cuore umano: *il — della discordia, del gioco, dell'invidia, della gelosia*; *essere invasato dal — dell'entusiasmo*. **4** lett. Demonio: *sugli occhi della donna lampeggiò un sorriso da —* (VERGA).

L'Undicesima edizione (Z.1983) mantiene sostanzialmente inalterata questa voce, nella quale viene espunto il solo esempio d'uso della terza accezione: «*essere invasato dal — dell'entusiasmo*».

Nella Dodicesima edizione, avviata con lo Z.1994 (Cannella 2010: 47), si rinuncia al «[...] tradizionale accorpamento per famiglie di parole, che era rimasto anche dopo la edizione del 1970 [...]» (Cannella 2010: 46) e si include, a partire dallo Z.1999, la datazione delle voci, che nel caso di “demone” corrisponde ad “a. 1306”:

Immagine n.4: la voce “demone” nel vocabolario Zingarelli 1999.

dèmone [vc. dotta, lat. *dāemone(m)*, dal gr. *dáimōn*: dal v. *dáiesthai* ‘distribuire, ripartire’ (?); a. 1306] s. m. **1** Nelle antiche religioni politeiste, genio o spirito, benefico o malefico, in forma umana, animale o mista, di natura quasi divina. **2** Nello stoicismo e nel neoplatonismo, essere razionale intermedio fra uomini e dei | Genio soprannaturale e personale ispiratore della coscienza: *il d. di Socrate*. **3** (fig.) Passione sfrenata: *il d. della discordia, del gioco, dell'invidia, della gelosia*. **4** (lett.) Demonio: *sugli occhi della donna lampeggiò un sorriso da d.* (VERGA).

233

Questa data di attestazione verrà retrodatata nello Z.2007 (“av. 1294”) e la voce “demone” resterà così inalterata fino allo Z.2022:

Immagine n. 5: la voce “demone” nel vocabolario Zingarelli 2007.

dèmone [vc. dotta, lat. *dāemone(m)*, dal gr. *dáimōn*: dal v. *dáiesthai* ‘distribuire, ripartire’ (?); av. 1294] s. m. **1** Nelle antiche religioni politeiste, genio o spirito, benefico o malefico, in forma umana, animale o mista, di natura quasi divina. **2** Nello stoicismo e nel neoplatonismo, essere razionale intermedio fra uomini e dei | Genio soprannaturale e personale ispiratore della coscienza: *il d. di Socrate*. **3** (fig.) Passione sfrenata: *il d. della discordia, del gioco, dell'invidia, della gelosia*. **4** (lett.) Demonio: *sugli occhi della donna lampeggiò un sorriso da d.* (VERGA).

La retrodatazione di “demone” prova che un lemma è sempre suscettibile di una nuova retrodatazione, anche se «[...] le retrodatazioni, quando vanno indietro di pochi anni, hanno un'importanza solo dal punto di vista lessicografico» (D'Achille 2012: 27).

Nello Z.2023, infine, segnaliamo l'espunzione dell'esempio d'uso nella quarta accezione (Verga), mentre all'interno della terza accezione di "demone" notiamo l'inserimento di una nuova sfumatura di significato, anch'essa attinente al limite d'uso "figurato" (fig.):

dèmone

[vc. dotta, lat. *dāemone(m)*, dal gr. *dáimōn*: dal v. *dáiesthai* 'distribuire, ripartire' (?) ☼ av. 1294]

s. m.

- 1❖ nelle antiche religioni politeiste, genio o spirito, benefico o malefico, in forma umana, animale o mista, di natura quasi divina
- 2❖ nello stoicismo e nel neoplatonismo, essere razionale intermedio fra uomini e dei
 - ❖ genio soprannaturale e personale ispiratore della coscienza: *il demone di Socrate*
- 3❖ fig. passione sfrenata: *il demone della discordia, del gioco, dell'invidia, della gelosia*
 - ❖ (fig., spec. al pl.) paura, angoscia: *affrontare i propri demoni*
- 4❖ lett. demonio

Il nuovo significato di "demone" corrispondente a «(fig., spec. al pl.) paura, angoscia: *affrontare i propri demoni*», rappresenta una *neosemia*, un nuovo significato di una parola già esistente, una neoformazione di significato (De Mauro 2006: V; 96; 102) che rientra fra i neologismi semantici (Adamo e Della Valle 2008: 2.6 Neologismi semantici; Adamo e Della Valle 2018: 95). In particolare, notiamo che la peculiarità di questa neosemia, come illustrato sopra, è quella di essere espressa specialmente al plurale.

La nostra segnalazione di questo nuovo significato di "demone" ai lessicografi del vocabolario Zingarelli (Mario Cannella, comunicazione personale, 26 maggio 2021) ha contribuito alla sua registrazione nello Z.2023¹. Inoltre, questa neosemia è attualmente assente nei vocabolari disponibili online, oltre che nei numerosi repertori di neologismi presi in esame². La ragione di questa come di altre neosemie registrate nello Zingarelli, la ritroviamo nelle parole di Marazzini, secondo il quale lo Zingarelli è «[...] il più aggiornato dei vocabolari italiani, perché esce ogni anno rivisto e ammodernato» (Marazzini 2018: 142). Altri esempi di neosemie attestate in questo prestigioso vocabolario li possiamo osservare in alcuni nostri precedenti lavori (Barbi 2020, Barbi 2022a, Barbi 2022b).

La peculiare attenzione alle novità linguistiche dello Zingarelli la notiamo anche nello Z.1970, che accoglie la terza accezione figurata di "demone": «(fig.) passione sfrenata che agita il cuore umano: *il – della discordia, del gioco, dell'invidia, della gelosia; essere invaso dal – dell'entusiasmo*» la quale, fra i numerosi repertori di neologismi, si trova registrata solamente in *Parole al vaglio* di Messina, coevo allo Z.1970, senza però prevedere per questo neologismo alcuna indicazione d'uso: «[...] serve a personificare una passione umana (*il dèmone dell'invidia*)» (Messina 1970: 150). Inoltre, accorpa la prima, la seconda e la terza accezione dello Z.1970 in un unico significato. Ma soprattutto, l'unica accezione figurata registrata da Messina è riferita a *demonio* e non a *demone*, come possiamo osservare di seguito:

Immagine n. 6: la voce "demone" nel repertorio *Parole al vaglio*.

dèmone, demònio (sost. m.): si badi che *demònio* (pl. *demòni*) indica sempre lo spirito del male, anche in senso fig. (è *un demònio*); invece *dèmone* (pl. *dèmoni*) può designare un genio buono o cattivo (*Socrate credeva che sin dalla nascita ogni uomo avesse un dèmone tutelare*), e serve a personificare una passione umana (*il dèmone dell'invidia*).

¹ Dedichiamo il presente contributo a Mario Cannella, curatore del vocabolario Zingarelli, insieme a Beata Lazzarini e ad Andrea Zaninello.

² Si vedano a riguardo i vocabolari e i repertori di neologismi citati in bibliografia. A questi, si aggiungono anche i seguenti repertori disponibili online: Onli (Osservatorio neologico della lingua italiana) e Treccani (sezione neologismi).

La registrazione nello Z.2023 della neosemia di “demone” rappresenta un esempio della «[...] infinita potenza sinonimica di ciascuna parola» (De Mauro 2006: 106). Infatti, come affermano Adamo e Della Valle, «[...] quello semantico è forse l’aspetto più ricco di implicazioni nel vasto e articolato settore della neologia» (Adamo e Della Valle 2017: 111). Il nuovo significato di “demone”, di fatto, corrisponde ad una «neosemia ottenuta attraverso una sfumatura di significato» (Barbi 2018: 702-706), in quanto non rappresenta un’accezione autonoma, ma una “sub-accezione”, dove il significato (figurato) rientra in quello (anch’esso figurato) dell’accezione principale e rappresenta un esempio di mutamento semantico, il quale «[...] obbedisce a condizioni che dipendono in maniera così decisiva dal significato particolare di ciascuna parola, che sarebbe veramente arduo cercarvi delle costanti generali che non fossero di natura estremamente vaga» (Lombardi Vallauri 2010: 255). Questo aspetto contribuisce sicuramente alla difficoltà di individuare cambiamenti nel «piccolo movimento annuale» riferiti all’osservazione del «breve periodo» (Renzi 2012: 24-26). Secondo Renzi, infatti,

«linguisti di diversi paesi e di diversi periodi hanno detto e ripetuto che è difficile osservare direttamente il cambiamento linguistico [...] il più delle volte quello che [...] sembra nuovo è già documentato da tempo, e si trova nei dizionari, o almeno nei dizionari (già vecchi!) dei neologismi, o in autori non nuovissimi» (Renzi 2012: 24-25).

Nel caso della neosemia di “demone”, come abbiamo affermato in precedenza, anche i repertori di neologismi (cartacei e online) non registrano il significato di “demone” in questione, il quale, come mostriamo nelle pagine seguenti, è in uso da alcuni decenni.

3. LA NEOSEMIA DELLA VOCE “DEMONE”: ANALISI QUANTITATIVA

Per osservare quantitativamente la neosemia di “demone” abbiamo preso in esame i *corpora* CORIS³ e PAISÀ⁴, oltre all’archivio storico del quotidiano “la Repubblica”. Poiché la caratteristica di questa neosemia è quella di presentarsi soprattutto al plurale, abbiamo scelto “demoni” come parola chiave per la nostra ricerca. CORIS presenta 707 risultati complessivi, dei quali 46 attinenti (6,5 %), mentre quelli di PAISÀ ammontano a 2.429, dei quali 41 attinenti (circa l’1,7 %). Si tratta, in entrambi i casi, di usi decisamente limitati e che, come suggerisce Renzi, richiederebbero l’ausilio di un microscopio (Renzi 2012: 26) per individuarli e distinguerli all’interno della totalità delle occorrenze rilevate.

Per osservare meglio la distribuzione della neosemia di “demone” nell’arco temporale 1984-2023⁵, nella seguente tabella abbiamo suddiviso il *corpus* de “la Repubblica” in periodi di cinque anni. L’eccezione è rappresentata dall’ultima colonna, la quale ricopre un arco temporale di quattro anni (01/01/19-01/01/23, abbreviato nella tab. 1 con “’19-’23”):

Tab. 1: Risultati inerenti alla neosemia di “demone”, tratti dall’archivio de “la Repubblica” (1984-2023):

	’84-’89	’89-’94	’94-’99	’99-’04	’04-’09	’09-’14	’14-’19	’19-’23	Tot.	Attin.
“miei d.”	1	1	2	5	9	9	9	34	70	55/70
“tuoi d.”	1	0	1	0	2	5	6	5	20	14/20
“suoi d.”	2	11	25	16	57	61	97	126	395	321/395
“nostri d.”	1	0	2	1	2	0	13	17	36	34/36
“vostri d.”	0	0	0	0	0	0	0	2	2	2/2

³ Sito Internet: <https://corpora.ficlit.unibo.it/TCORIS/Wrapper.php> (data di ultimo accesso: 31.05.2023).

⁴ Sito Internet: https://www.corpusitaliano.it/it/access/simple_interface.php (data di ultimo accesso: 31.05.2023).

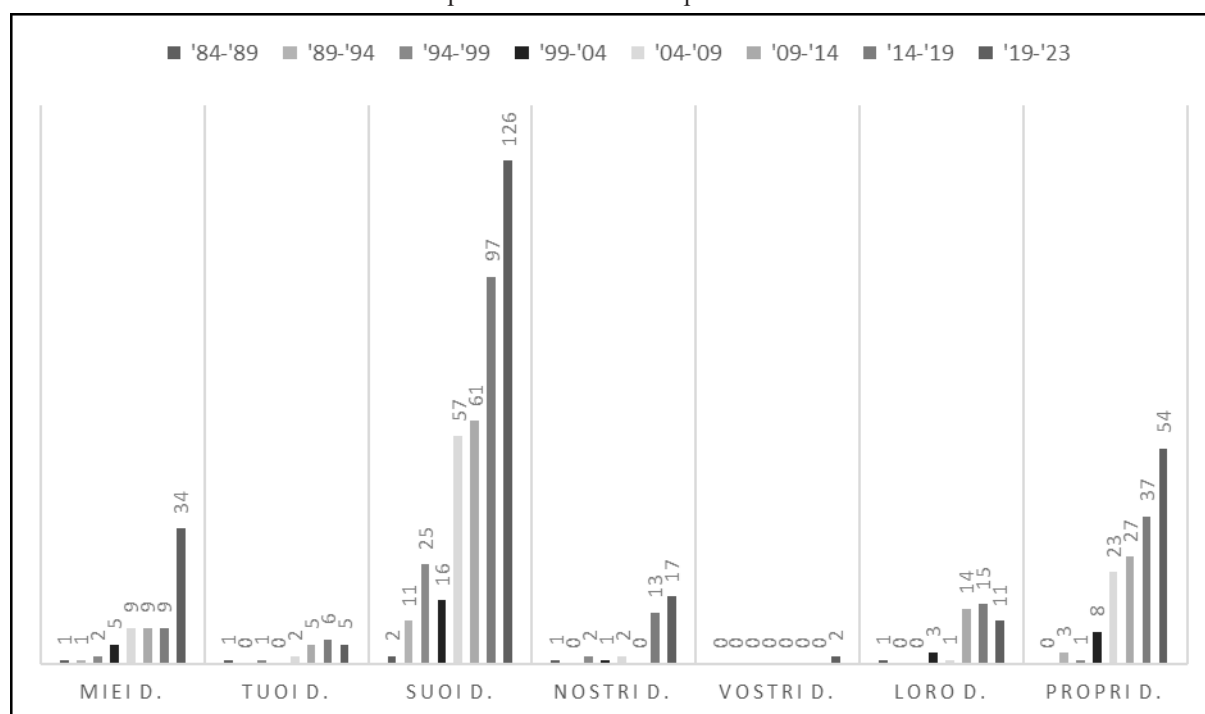
⁵ L’archivio del quotidiano “la Repubblica” permette di risalire fino al 1984.

“loro d.”	1	0	0	3	1	14	15	11	45	37/45
“propri d.”	0	3	1	8	23	27	37	54	153	133/153

Per disambiguare la ricerca inerente al significato di nostro interesse, abbiamo affiancato al plurale di “demoni” gli aggettivi possessivi, i quali, come evidenziato nella tabella 1, mostrano una netta prevalenza di “suoi demoni” (“suoi d.”).

La colonna “Totale” (“Tot.”) contiene la somma di tutte le occorrenze di “demoni” nell’arco temporale 1984-2023, mentre la colonna “Attin.”, presenta il numero di significati attinenti alla neosemia in questione in rapporto al totale dei risultati presenti in questo *corpus*, nel quale vi sono anche risultati ambigui o estranei al significato di nostro interesse. La tabella evidenzia chiaramente un incremento di “demone” a partire dal periodo ’09-’14, incremento che diventa particolarmente evidente nei due periodi successivi, come illustrato dal seguente grafico:

Grafico 1: Esposizione dei risultati presentati nella tab. 1.

Il grafico 1, nel quale sono riportati i risultati della tabella 1, mostra chiaramente che gli archi temporali '14-'19 e '19-'23 sono quelli quantitativamente più produttivi per “demone”. Riguardo a quest’ultimo, sono particolarmente rilevanti i risultati attinenti alla colonna “miei d.”, con un numero complessivo di risultati attinenti pari a 55 su 70, come possiamo notare nella tabella 1. La colonna “propri d.” conferma l’attinenza della neosemia di “demone” negli archi temporali citati, rispettivamente con 37 e 54 risultati attinenti, come mostrato nella tabella 1.

La ricerca di “demoni” (con gli aggettivi possessivi) nei *corpora* CORIS e PAISÀ presenta invece i seguenti risultati:

Tab. 2: Risultati inerenti a “demoni” tratti dai *corpora* CORIS e PAISÀ:

	CORIS	PAISÀ
“miei d.”	0	4

“tuoi d.”	0	1
“suoi d.”	14	10
“nostri d.”	0	0
“vostri d.”	0	0
“loro d.”	4	0
“propri d.”	12	9
Totale	30 (su un totale di 46 ris. attinenti)	24 (su un totale di 41 ris. attinenti)

Il confronto fra i *corpora* CORIS e PAISÀ e il *corpus* de “la Repubblica” mostra una coerenza fra i risultati inerenti a “suoi d.” e “propri d.”, anche se la scelta di includere gli aggettivi possessivi non consente di individuare la totalità dei significati di “demone” di nostro interesse presenti nei primi due *corpora* osservati (si vedano le caselle inerenti a “Totale”). Vi sono, infatti, alcuni esempi attinenti al significato di “demone” di nostro interesse ed inclusi nei *corpora* che non figurano fra i risultati restituiti dalla ricerca, in quanto privi di aggettivi possessivi. Pertanto, i risultati della tabella 2 sono da considerarsi approssimativi per difetto. Alcuni di questi esempi li possiamo osservare in (1), (2), (3) e (4)⁶:

- (1) [...] “Rappresenta le battaglie che stavamo combattendo, quella con la casa discografica, le battaglie creative, i demoni personali,” ha detto Jared [...] ⁷.
- (2) [...] In ogni caso l’attività di studio è funzionale a quella dal vivo, dove Clapton tira sempre fuori il meglio di sé, a parte quando torna ad essere preda di demoni e dipendenze varie [...] ⁸.
- (3) [...] Grazie alla psicoterapia Louise cominciò ad affrontare i suoi <demoni> repressi e, mentre lei ritrovava un certo equilibrio, gli esperti del centro intervenivano per far uscire Robbie dal suo isolamento [...] ⁹.
- (4) [...] In qualche modo, aveva intuito che cenare da sola non l’avrebbe aiutata a scacciare i <demoni> contro cui stava lottando. « A che cosa stai pensando ? » gli chiese con quella sua voce melodiosa . « Per un attimo mi sei sembrato lontano anni luce . » « Stavo pensando alla nostra conversazione [...] ¹⁰.

In particolare, le virgolette che in (3) includono “demone”, sono sufficienti per escludere questo risultato fra quelli ottenuti dalla nostra ricerca, nonostante la presenza dell’aggettivo possessivo “suoi”. Questi esempi ci ricordano che la neosemia di “demone” in questione può presentarsi anche senza essere preceduta da un aggettivo possessivo.

I risultati quantitativi esposti nella tabella riguardante il *corpus* de “la Repubblica”, mostrano un incremento della neosemia di “demone” nel periodo 2009-2023, ma supponiamo che oltre ai risultati esposti nella tabella 1 siano numerosi i casi come quelli appena illustrati, i quali, non presentando aggettivi possessivi, sono stati esclusi dai risultati della nostra ricerca.

I risultati ottenuti dal *corpus* de “la Repubblica”, risultano quantitativamente coerenti con quelli presentati da *Google Books Ngram Viewer*:

⁶ Gli esempi (1) e (2) sono tratti da CORIS, mentre quelli (3) e (4) sono tratti da PAISÀ (data di ultimo accesso: 29.05.2023).

⁷ Sito Internet: <https://www.corpusitaliano.it/static/documents/sources/228/2284635> (data di ultimo accesso: 29.05.23)

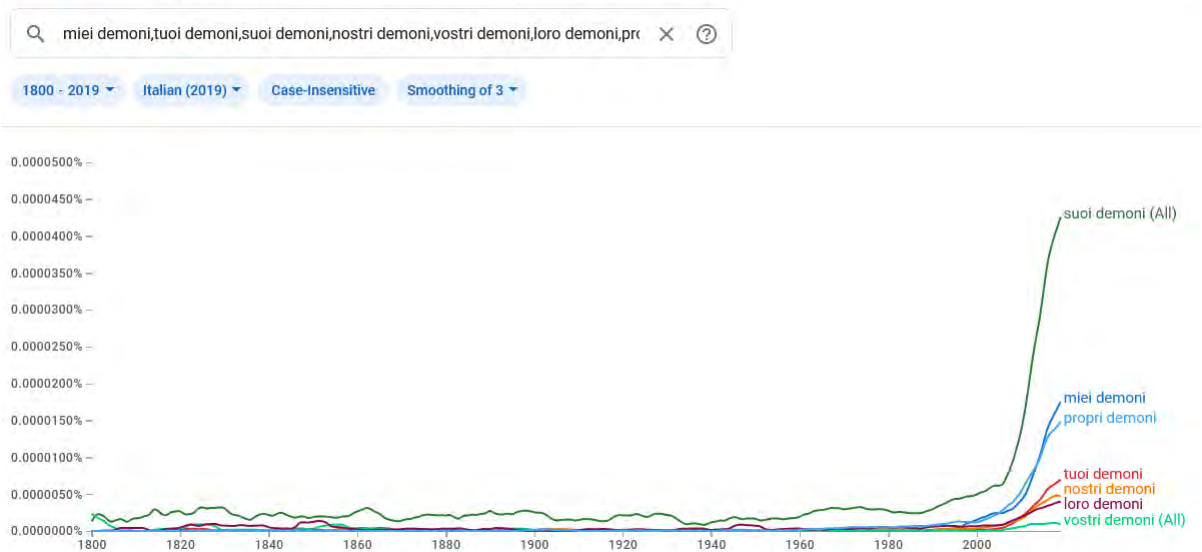
⁸ Sito Internet: <https://www.corpusitaliano.it/static/documents/sources/010/0102202> (data di ultimo accesso: 29.05.23)

⁹ Sito Internet: <https://corpora.ficlit.unibo.it/TCORIS/Context.php?Start=99208935&End=99208935> (data di ultimo accesso: 29.05.23)

¹⁰ Sito Internet: <https://corpora.ficlit.unibo.it/TCORIS/Context.php?Start=153181488&End=153181488> (data di ultimo accesso: 29.05.23)

Immagine n. 6: Incremento del plurale della voce “demone” in Google Books Ngram Viewer.

Google Books Ngram Viewer

Notiamo, infatti, un elevato incremento della neosemia di “demone” fra il 2005 e il 2019 (ultimo anno di consultazione disponibile con “Ngram Viewer”), in particolare nella stringa di testo “suoi demoni”. Supponiamo che la ragione di questa discrepanza con “miei demoni” e “propri demoni” sia da attribuire al tipo di fonti disponibili, esposte principalmente in terza persona, mentre sono decisamente minori quelle esposte in prima persona (“miei demoni”) e terza persona (“propri demoni”).

238

4. LA NEOSEMIA DELLA VOCE “DEMONE”: ANALISI QUALITATIVA

Secondo Renzi, «la razza dei linguisti decisi a munirsi di microscopio per studiare il breve periodo è molto più rara di quella dei linguisti provvisti di binocolo per guardare ai remoti secoli passati» (Renzi 2012: 26). Nel nostro caso, con la neosemia di “demone”, pensiamo di fornire un piccolo ma significativo contributo all’analisi del breve periodo citata da Renzi, in quanto, come dimostra la seguente fonte, la comparsa di questo significato sembra risalire agli inizi degli anni Ottanta:

«Barricati in questa piccola casa, assediati per giorni e giorni dagli ex camerati, Max e Lucia consumano presto le loro ultime riserve alimentari, mentre conducono fino in fondo i loro giochi erotici. Ormai inscindibilmente legati e riconciliati con i loro demoni e liberi dai rimorsi, lasciato l’appartamento, escono in strada per andare incontro al loro tragico e forse desiderato destino» (Incontri internazionali d’Arte 1980: 132).

La diffusione nell’uso di questa neosemia, coerentemente con i risultati ottenuti dalla nostra ricerca quantitativa¹¹, inizia a partire dagli anni Novanta, come possiamo notare in (1) e (2):

(1) «„Che è esattamente quello che vogliamo ottenere in una psicoterapia a orientamento psicoanalitico“ interloquii. „E cioè che il paziente ci comunichi *tutti* i suoi pensieri, sentimenti e fantasie, non solo quelli accettabili e ben educati. Nel comunicarli a un altro, il paziente acquista dimestichezza con il suo essere più vero, con i suoi dèmoni interiori, e anche con il calore umano e la sensibilità che ha sempre soffocati“» (Bettelheim; Rosenfeld 1994: 44)

¹¹ Si veda a riguardo il campo „suoi d.“ nella tab. 1.

(2) «Dormire era un lusso che poteva concedersi solo in una delle sue case, a San Diego o, meglio ancora, a Long Beach, dove la veranda sul mare e la spiaggia lo aiutavano a riprendersi dai bruschi risvegli. Affrontare i suoi demoni nella stanza d'albergo di un luogo sperduto della Baja era il peggio che potesse capitargli» (Cacucci 1999: 28).

Il significato figurato della neosemia di “demone”, come abbiamo visto sopra, fa riferimento a paure e angosce, analogamente agli esempi (3) e (4), più recenti:

(3) «Posso vivere e scrivere quasi dappertutto. Ogni libro contribuisce a completare quel „paese nella mia mente“, come lo chiamano i miei nipoti. Nel lento esercizio della scrittura ho combattuto con i miei demoni e le mie ossessioni, ho esplorato gli anfratti della memoria, ho riscattato storie e personaggi dimenticati, ho rubato vite altrui, e con tutta questa materia prima ho costruito un luogo che chiamo la mia patria. È da lì che vengo» (Allende 2004: 186).

(4) «Carlo mandò a monte il matrimonio una settimana prima delle nozze. <Perché? Sembravate così innamorati. Che è successo?> gli domandai un giorno. <Sono andato nel panico. Già, e se i miei demoni fossero ancora lì da qualche parte? Magari sono solo addormentati>. La paura del passato fu per molto tempo il suo tallone d'Achille» (Montero 2021: 55).

La specificità del significato figurato di “demone” «(fig., spec. al pl.) paura, angoscia: *affrontare i propri demoni*», risulta ancora più evidente se confrontata con i significati figurati di *fantasma* (a) e di *scheletro* (b) registrati nello Z.2023 ed esposti di seguito:

- (a) 4 (fig.) minaccia, pericolo, spauracchio: ora che si leva sull'orizzonte il fantasma degli esami (A. FOGAZZARO)
- (b) (fig.) lo scheletro nell'armadio, fatto o avvenimento del passato, che si preferisce tenere nascosto in quanto ritenuto riprovevole

In (a), infatti, la paura è generata da una minaccia condivisa da un insieme di individui e, nel caso esposto sopra, è rappresentata dagli esami. Ma gli esempi, in questo senso, potrebbero essere numerosi, come il recente *fantasma* della pandemia da Covid-19 che ha riguardato il mondo intero.

Quanto a (b), invece, ciò che si intende celare (*lo scheletro nell'armadio*) è un fatto concreto e riprovevole e, di conseguenza, lontano da una personale paura o angoscia rappresentata invece dalla neosemia di “demone”.

I due significati appena illustrati, simili ma non coincidenti alla neosemia di “demone”, ci portano a due considerazioni finali. La prima è che questi rappresentano una prova tangibile del cambiamento linguistico, secondo la posizione di Renzi: «non solo le parole nuove ci restituiscono il correlato linguistico dei tempi in cui viviamo, e restituiranno questa atmosfera ai loro lettori del futuro, ma ritraggono un aspetto reale e imprescindibile del cambiamento linguistico [...]» (Renzi 2012: 78). La seconda, invece, riguarda la scelta dell'uso di una voce da parte di giornalisti e scrittori, scelta che può rivelarsi determinante per il radicamento o la scomparsa di un neologismo o di una neosemia, nel nostro caso. Gli esempi d'uso di Fogazzaro per *fantasma* e di Allende per *demoni*, illustrati sopra, in questo senso sono paradigmatici.

La libertà della scelta delle parole disponibili in una lingua viva e che si rinnova continuamente rappresenta un'idea che, a nostro avviso, risale a Cesarotti, la cui fondamentale opera, il *Saggio sulla filosofia delle lingue*, secondo Morgana,

«[...] è dominata da una forte sensibilità per l'evocazione linguistica e dalla richiesta di rinnovamento lessicale e lessicografico [...]. Cesarotti ammette la libertà espressiva degli scrittori e legittima l'innovazione del lessico, legato al “genio retorico” della lingua, indicandone [...] con precisione le regole [...] attraverso traslati o metafore [...]» (Morgana 2009: 72).

Secondo Cesarotti, infatti,

«La prima, la vera bellezza d'un termine è la convenienza: un vocabolo unico e proprio è sempre bello finché non se ne trova un altro più acconcio. Gli scrittori son quelli che con la loro scelta [...] fanno sentir più al vivo l'uso opportuno dei vocaboli, e conciliano ad essi splendore e grazia.» (Cesarotti 1800/1969: 79).

Il solco tracciato da Cesarotti, nel quale troviamo attinenze nelle posizioni di De Mauro per quanto riguarda l'«[...] innovatività permanente [*di una lingua, caratterizzata da*], neoformazioni e [...] obsolescenza» (De Mauro 2006: 107) e di Adamo e Della Valle (2017: 111-113) riguardo alla formazione di neologismi semantici (fra i quali anche le neosemie) attraverso la specializzazione e la metaforizzazione dei significati di una voce, ne prova la sua attualità e la neosemia del sostantivo *demone* ne rappresenta una prova.

5. CONCLUSIONI

L'evoluzione della voce “demone”, osservata nell'arco temporale 1922-2023, comprendente la Prima edizione monovolume del vocabolario Zingarelli e la ristampa 2023 della Dodicesima edizione, ha mostrato pochi ma significativi interventi. Fra questi, ricordiamo la registrazione di un significato figurato nello Z.1970 e l'introduzione della data di attestazione di “demone” (a. 1306) nello Z.1999 e la sua retrodatazione (av. 1294) inserita nello Z.2007. A partire dallo Z.2023, inoltre, viene espunto l'esempio d'uso (di Verga) nella quarta accezione e viene registrata la neosemia che abbiamo suggerito ai lessicografi del vocabolario Zingarelli, costituita da un significato figurato ed espresso soprattutto al plurale e corrispondente a «(fig., spec. al pl.) paura, angoscia: *affrontare i propri demoni*». Nella nostra ricerca abbiamo preso in considerazione numerosi repertori di neologismi, senza individuare la neosemia in questione. L'unica registrazione attinente a “demone” che abbiamo individuato, infatti, risale al repertorio *Parole al vaglio* di Messina (1970), nel quale è registrato un significato di “demone” registrato anche nella Decima edizione dello Zingarelli, coeva al repertorio in questione.

Per quanto riguarda la ricerca quantitativa, ricorrendo al plurale di “demone”, abbiamo cercato di individuare nel *corpus* del quotidiano “la Repubblica” e nei *corpora* CORIS e PAISÀ la comparsa e la diffusione nell'uso di questa neosemia, la quale ha mostrato la sua maggiore diffusione nell'arco temporale 2019-2023. Attraverso la ricerca qualitativa, invece, abbiamo constatato che le prime attestazioni di questa neosemia risalgono agli inizi degli anni Ottanta del secolo scorso.

Se, da un lato, la retrodatazione di pochi anni di una voce rappresenta un dato interessante solo dal punto di vista lessicografico (D'Achille 2012: 27), dall'altro, l'arricchimento di nuovi significati di una voce testimonia la presenza di quel piccolo movimento annuale citato da Renzi (2012: 24-26) e riferito in generale alla continua trasformazione di una lingua. Movimento che Renzi definisce impercettibile, ma che in un vocabolario aggiornato annualmente come lo Zingarelli (Marazzini 2018: 142) diventa sempre più percettibile, come abbiamo cercato di illustrare in questo contributo.

BIBLIOGRAFIA

- Adamo, G.; Della Valle, V. (2018). *Le parole del lessico italiano* (2. ed.). Roma: Carocci.
 Adamo, G.; Della Valle, V. (2017). *Che cos'è un neologismo*. Roma: Carocci.
 Allende, I. (2004). *Il mio paese inventato*. Milano: Feltrinelli. (Trad. T. Gibilisco. Titolo originale: *Mi país inventado*, 2003).
 Barbi, M. (2022a). Il significato estensivo di *abbigliamento* e il limite d'uso “enologia” nel vocabolario Zingarelli, in Nasleđe, n. 52/2022. (pp. 25-40). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

- Barbi, M. (2022b). La neosemia della voce “*precipitato*” nello Zingarelli: un unicum fra i vocabolari dell’uso italiani. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru X/2* (pp. 43-51). Novi Sad: Filozofski fakultet/Pedagoško društvo Vojvodine.
- Barbi, M. (2020). L’anglicismo *teenager* e il neologismo *giovannissimo*: un forestierismo e una neosemia a confronto. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IX/1* (pp. 61-70). Novi Sad: Filozofski fakultet/Pedagoško društvo Vojvodine.
- Barbi, M. (2018). Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima edizione (2015). (Tesi di dottorato). Belgrado: Facoltà di Filologia.
- Bazzanella, C. (2008). *Linguistica e pragmatica del linguaggio*. Roma-Bari: Laterza & Figli Spa.
- Bettelheim, B.; Rosenfeld A. A. (1994). *L’arte dell’ovvio*. Milano: Feltrinelli. (Trad. A. Bottini. Titolo originale: *The art of the obvious*. 1992, New York, Alfred A. Knopf).
- Cesarotti, M. (1969). *Saggio sulla filosofia delle lingue*. Milano: Marzorati Editore (originariamente pubblicato nel 1800).
- Cacucci, P. (1999). *Demasiado corazón*. Milano: Feltrinelli.
- Cannella, M. (2010). *Idee per diventare lessicografo*. Bologna: Zanichelli.
- D’Achille, P. (2012). *Parole nuove e datate*. Firenze: Franco Cesati Editore.
- De Mauro, T. (2006). *Dizionario di parole del futuro*. Roma-Bari: Laterza & Figli Spa.
- Incontri internazionali d’Arte, a cura di, AA.VV. (1980). *Kinomata. La donna nel cinema*. Bari: Dedalo libri.
- Ježek, E. (2005). *Lessico*. Bologna: il Mulino.
- Lombardi Vallauri, E. (2010). *La linguistica* (2. ed.). Bologna: il Mulino.
- Marazzini, C. (2018). *L’italiano è meraviglioso*. Milano: Rizzoli.
- Marello, C. (1996). *Le parole dell’italiano. Lessico e dizionari*. Bologna: Zanichelli.
- Montero, C. (2021). *Le donne di casa Verelli*. Firenze-Milano: Giunti Editore S.p.A.
- Morgana, S. (2009). *Breve storia della lingua italiana*. Roma: Carocci.
- Renzi, L. (2012). *Come cambia la lingua*. Bologna: il Mulino.

REPERTORI DI NEOLOGISMI

241

- Adamo, G.; Della Valle, V. (2003). *Neologismi quotidiani. Un dizionario a cavallo del millennio 1998-2003*. Firenze: Leo S. Olschki Editore.
- Adamo, G.; Della Valle, V. (2005). *2006 parole nuove*. Milano: Sperling & Kupfer Editori.
- Adamo, G.; Della Valle, V. (2008). *Neologismi. Parole nuove dai giornali*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani.
- Bencini, A.; Citernes, E. (1992). *Parole degli anni Novanta*. Firenze: Le Monnier.
- Bencini, A.; Manetti, B. (2005). *Le parole dell’Italia che cambia*. Firenze: Le Monnier.
- Devoto, G.; Oli, G. C. (1985). *Le nuove parole. Aggiornamento al Dizionario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier.
- Cortelazzo, M. A. (1995). *Annali del Lessico Contemporaneo Italiano. Neologismi ‘93/’94*. Padova, Esedra Editrice.
- Cortelazzo, M. A. (1996). *Annali del Lessico Contemporaneo Italiano. Neologismi 1995*. Padova, Esedra Editrice.
- Cortelazzo, M. A. (1997). *Annali del Lessico Contemporaneo Italiano. Neologismi 1996*. Padova, Esedra Editrice.
- Cortelazzo, M.; Cardinale, U. (1986). *Dizionario di parole nuove 1964 – 1984*. Torino: Loescher.
- Cortelazzo, M.; Cardinale, U. (1989). *Dizionario di parole nuove 1964 – 1987*. Torino: Loescher.
- Fei, M.; Tomassini, L. (2019). *Il nuovo dizionario degli orrori*. Roma: Castelvechi.
- Forconi, A. (1990). *Dizionario delle nuove parole italiane*. Milano, SugarCo Edizioni.
- Lurati, O. (1990). *3000 parole nuove. La neologia negli anni 1980-1990*. Bologna: Zanichelli.
- Menarini, A. (1951) *Profili di vita italiana nelle parole nuove*. Firenze: Le Monnier.
- Messina, G. L. (1970). *Parole al vaglio*. Roma, Angelo Signorelli Editore.
- Migliorini, B. (1963) *Parole nuove*. Milano: Hoepli.
- Migliorini, B. (1977). *Parole d’autore. Onomaturgia*. Firenze: Sansoni.
- Pittàno, G. (1986). *Le nuove parole italiane*. Milano: Editoriale del Corriere della Sera.
- Pittàno, G. (1987). *Passaparola*. Milano: Edizioni del Sole 24 Ore.
- Prati, A. (1952). *Prontuario di parole moderne*. Roma: Edizioni dell’Ateneo.

- Quarantotto, C. (1987). *Dizionario del nuovo italiano*. Roma: Newton Compton editori.
- Quarantotto, C. (2001). *Dizionario delle parole nuovissime*. Roma: Newton Compton editori.
- Rigutini, G. (1891) *I neologismi buoni e cattivi più frequenti nell'uso odierno*. Firenze, G. Barbera Editore.
- Romanelli, G. (1905). *Lingua e dialetti. Neologismi, barbarismi e solecismi*. Livorno, Raffaello Giusti Editore.
- Vaccaro, G. (1965). *Dizionario delle parole nuovissime e difficili. Neologismi, solecismi, esotismi, barbarismi, regionalismi, dialettalismi, locuzioni*. Roma: Romana Libri Alfabeto.
- Vassalli, S. (1989). *Il neoitaliano. Le parole degli anni '80*. Bologna: Zanichelli.

VOCABOLARI

- Devoto, G., Oli, G. C. (1990). *Il dizionario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier.
- Dizionario De Mauro (versione online): <https://dizionario.internazionale.it/parola/demone> (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Dizionario Garzanti (versione online): <https://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=demone> (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Dizionario Hoepli (versione online): https://www.grandidizionari.it/dizionario_italiano.aspx (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Dizionario Sabatini-Coletti (versione online): https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/D/demone.shtml (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Palazzi, F. (1977). *Novissimo Dizionario della Lingua Italiana*. Milano: Fratelli Fabbri Editori.
- Vocabolario Treccani (sezione neologismi): https://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/neologismi/search-Neologismi.jsp?lettera=D&catResult=656 (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Vocabolario Treccani (versione online): <https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/demone/> (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Zingarelli, N., *Vocabolario della lingua italiana* (Edizioni consultate: II 1922, 1923-24, IV 1928-29, VII 1951, VIII 1964, IX 1967, X 1970, 1979, XI 1983, XII 1994, 1995, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023). Bologna: Zanichelli.

SITOGRAFIA

- Barbi, M. (2018). Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima edizione (2015). (Tesi di dottorato). Belgrado: Facoltà di Filologia: https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10303?locale-attribute=sr_RS (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Onli (Osservatorio neologico della lingua italiana): <https://www.iliesi.cnr.it/ONLI/elenca.php?al=D%&page=3> (data di ultimo accesso: 22.04.23).
- Google Ngram Viewer: https://books.google.com/ngrams/graph?content=miei+demoni%2Ctuo+demoni%2Csuoi+demoni%2Cnostri+demoni%2Cvostri+demoni%2Cloro+demoni%2Cpropri+demoni&year_start=1800&year_end=2019&corpus=it-2019&smoothing=3&case_insensitive=true (data di ultimo accesso: 22.04.23).

THE WORD “DEMON” IN THE ZINGARELLI DICTIONARY (1922-2023)

Summary

In this contribution we have observed the evolution of the voice “demon” in the time span 1922-2023 and the recent *neosemia* (De Mauro 2006: 102) inherent to the figurative use of this voice, reported by us to the lexicographers of the Zingarelli vocabulary and recorded in Zingarelli 2023. This corresponds to «(fig., spec. in the pl.) fear, anguish». In this time span, including several editions of Zingarelli, we have noticed few but significant interventions, including the recording of a previous figurative meaning, in the Tenth edition of 1970 and the introduction of

the date of attestation of this entry (a. 1306) in Zingarelli 1999, and its subsequent backdating, in Zingarelli 2007 (av. 1294).

In our research we took into consideration numerous repertoires of neologisms to verify the possible registration of the neosemia of “demon” in question, noting its absence in all the repertoires observed.

Furthermore, we observed the neosemia of “demon” from a quantitative point of view through a *corpus* composed of the archive of the newspaper “la Repubblica” and the CORIS and PAISÀ *corpora*, in order to observe the diffusion in the use of this neosemia, the which sees its greatest expansion in the 2019-2023 period. From a qualitative point of view, however, we have noticed that the first attestations of “demon” neosemia date back to the early 1980s.

The neosemia of “demon” in question, based on the *corpus* of dictionaries observed, is recorded exclusively in Zingarelli 2023 and represents, in our opinion, an example of the small annual movement cited by Renzi (2012: 24-26). A movement that Renzi defines as imperceptible, but which in an annually updated vocabulary such as Zingarelli (Marazzini 2018: 142), becomes increasingly perceptible, testifying to the vitality of the Italian language.

Keywords: demon, semantic change, neologism, neosemy, Zingarelli

Maurizio Barbi
Università di Belgrado, Serbia
Facoltà di Filologia
barbi.italiano@gmail.com

JELENA BILJETINA

DEFINISANJE U REČNICIMA: SLUČAJ GLAGOLA *TO EAT* I *JESTI* U ENGLESKOM I SRPSKOM

U radu se analizira praksa definisanja rečničkih odrednica dva glagola, *to eat* u engleskom i *jesti* u srpskom. Glavni cilj rada jeste da ispita u kojoj meri je praksa definisanja značenja rečničkih odrednica usaglašena sa dobrom praksom definisanja postavljenom u relevantnoj leksikografskoj literaturi, i to na osnovu kriterijuma forme i sadržaja definicije. Analiza pokazuje da su značenja koja su grupisana oko centralnog, primarnog značenja kod oba glagola definisana na sličan način, koristeći tradicionalne i prototipične definicije, dok su sekundarna ili figurativna značenja u većini slučajeva definisana sinonimnim glagolima, naročito u rečniku srpskog jezika. Može se zaključiti da je praksa definisanja značenja u engleskom i srpskom slična u formalnom aspektu, budući da analizirani rečnici u većoj meri koriste konvencionalne, tradicionalne definicije. U pogledu sadržaja definicija, zaključuje se da postoji tendencija da se u definisanju prioritet daje razumevanju definicije od strane korisnika, a ne toliko sistematskim objašnjenjima i usaglašavanju sa normama definisanja.

Ključne reči: leksikografija, jednojezični rečnici, definicija, forma, sadržaj

1. UVOD

244

Definicija značenja lekseme nesumnjivo predstavlja najvažniji element svakog rečničkog članka (Prčić 2018: 61). Definicija kao takva pruža objašnjenje smisla lekseme, te korisniku, bilo da koristi jednojezični ili dvojezični rečnik, treba da pruži pouzdanu, preciznu i tačnu, ali i razumljivu informaciju (Halas Popović, 2017: 231).

Predmet ovog rada je analiza rečničkih definicija dvaju glagola, *to eat* u engleskom i *jesti* u srpskom, u cilju ispitivanja načina na koji su dve navedene odrednice definisane u jednojezičnim rečnicima engleskog, odnosno srpskog jezika. Glagoli se ispituju u pogledu forme i sadržaja, kao glavnih elemenata rečničkog članka i kao najčešćeg motiva korisnika za konsultovanje rečnika (Prčić 2018: 61)¹; stoga je sama analiza u radu kvalitativne prirode, budući da ispituje usaglašenost definicija značenja sa dobrom praksom definisanja postavljenom u relevantnoj leksikografskoj literaturi. S tim u vezi, može se postaviti i osnovni cilj rada, a to je analiza forme i sadržaja definicija značenja dvaju navedenih rečničkih odrednica kako bi se ustanovilo u kojoj meri su elementi forme i sadržaja usklađeni sa opštim principima definisanja odrednica koji su navedeni u leksikografskoj teoriji.

2. OPŠTI PRINCIPI DEFINISANJA LEKSEMA

Koherentna i relevantna teorijska postavka leksikografske definicije, koja je sveobuhvatna i dosledna, još uvek ne postoji (Solomonick 1996: 482). Navedena tvrdnja je izrečena pre gotovo trideset godina, kada je Solomonick naglašavao značaj razlučivanja i razdvajanja logičke od leksikografske definicije, jer je smatrao da leksikografi ne uspevaju da uoče specifičnost definicija, odnosno da ne

¹ Istraživanje koje je sproveda Nesi (2013) na uzorku korisnika rečnika pokazalo je da korisnici u rečniku najčešće traže informacije koje se odnose na konkretnu upotrebu odrednice kako bi mogli da razumeju kontekst ili tekst pisan na stranom jeziku.

uspevaju da razlikuju u potpunosti logičku definiciju, koja definiše fenomene iz realnog sveta, i leksikografsku definiciju, koja definiše jedinice jezičkog sistema, a koje ponaosob zahtevaju različite pristupe definisanju odrednica (Solomonick, 1996: 482-483).² Vremenom su, međutim, leksikografski pristupi osavremenjeni, budući da je tokom 21. veka sama leksikografija doživela modernizaciju, pa tako i njene teorijsko-metodološke postavke koje su dovele do savremenog, praktično orijentisanog pristupa definisanju leksema. Ono što je najvažnije u savremenom pristupu definisanju leksema je prvenstveno *kontekstualizacija*, odnosno *konkretizacija* značenja (ili *pragmatizacija*), koja omogućava uvid u autentičnu upotrebu jezika, kako u jezičkom, tako i u vanjezičkom kontekstu, pa tako i pouzdanu leksikografsku obradu konkretne lekseme (Prčić 2018: 20).

Uvid u jezički i vanjezički kontekst omogućio je leksikografima da rečničke odrednice definišu na način koji je pristupačan korisnicima rečnika. Za korisnički pristup, kao osnovni orijentir u savremenoj leksikografiji, zalaže se Prčić koji navodi šest postulata savremene leksikografije: naučna zasnovanost, funkcijska profilisanost rečnika, institucionalno razvijanje rečničke kulture, digitalna realizacija i, ono što naročito ističe, okrenutost prema korisnicima i predusretljivost prema korisnicima. Potonja dva principa se tiču zadovoljavanja ne samo komunikativnih potreba korisnika³, već i pristupačnosti rečnika u pogledu strukture rečničke odrednice i obrade i prezentacije podataka (Prčić 2018: 19-22). Iz ovakvog pristupa proizilazi da precizno određenje lekseme u rečniku određuju potrebe korisnika, te ukoliko rečnik svojim korisnicima ne ponudi informaciju koja im je potrebna, i to u formi koja je lako pregledna, za takav rečnik se može reći da ne ispunjava svoju funkciju (Atkins and Rundell 2008: 450).

Atkins & Rundell navode nekoliko specifičnih principa koje dobra definicija treba da sadrži, a koji se tiču prvenstveno objašnjavanja smisla određene lekseme, pre nego pukog definisanja, navodeći da dobra definicija treba da objasni trenutnu upotrebu lekseme u jeziku, a ne njenu etimologiju.⁴ Osim toga, oni navode da je važno da definicija ne sadrži nepotrebne reči, te sastavljačima rečnika poručuju „manje je više“: sve nepotrebne reči iz definicije valja ukloniti, ali informativnost definicije treba sačuvati (Atkins and Rundell 2008: 451-452). Prčić (2018: 61-62) detaljnije elaborira elemente koji treba da su nezaobilazni u mikrostrukтури definicije, te navodi da definicija u sadržinskom smislu treba da bude kratka, jasna i da nudi razumljiv opis značenja, izostavljajući pri tom semantički kompleksne reči, slabije poznate korisnicima rečnika. Kružno definisanje i definisanje sinonimima takođe treba izostaviti, ali sinonimiju i ostale smisaone odnose svakako treba uključiti u rečničku definiciju budući da pružaju podatke o uporedivosti značenja u paradigmatiskom smislu.

U pogledu forme definicije, Landau (2001: 166) takođe ističe da kružne definicije lekseme treba izbegavati i smatra da definicija treba da počinje onom vrstom reči koju i definiše; stoga definicija glagola treba da počne glagolom, definicija imenice imenicom. U pogledu sadržine, u tradicionalnoj leksikografiji značenje lekseme je objašnjeno pojmovima *genus proximum*, kojim se označava nadređeni entitet, i *differentia specifica*, kojim se označava (minimum) jedno posebno obeležje lekseme po kom je leksema (i entitet koji ona leksikalizuje) specifična (Svensén 1993: 122). Prčić (2018: 61) proširuje ovaj princip i navodi da definicija lekseme treba da bude formulisana kao hiperonim, hijerarhijski viša kategorija, a da se potom navode posebne odlike lekseme na osnovu kojih se ona razlikuje od drugih leksema sličnog značenja, što je u savremenoj teoriji zasnovano na teoriji prototipa, po kojoj se pri definisanju lekseme navodi njen tipičan smisao na osnovu kog se mogu protumačiti i manje tipični slučajevi. Jedan primer takve prototipske definicije je glagol *to devour*. U Oksfordskom rečniku engleskog jezika (*Oxford English Dictionary*) je ovaj glagol definisan kao 'to swallow or eat up voraciously, as a beast

² O značaju razlikovanja logičke od leksikografske definicije govori i Zgusta, posebno u poglavlju koje se odnosi na jednojezične rečnike, gde posebno ističe dobra rešenja u ruskom jeziku, gde se lekseom *дефинития* označava logička definicija, a lekseom *толкование* (1971: 222-283) objašnjenje ili interpretacija.

³ Šipka naglašava specifičnost jednojezičnih rečnika, u smislu da su leksikografski postupci u njima kulturno uslovljeni, odnosno da rečnici moraju biti uklopljeni u svoju kulturnu sredinu (Šipka, 2019: 11).

⁴ Autori navode primer glagola *abase* iz oksfordskog rečnika koji je definisan kao 'to lower oneself/sb in dignity', čime nam definicija više govori o tome kako je navedeni glagol razvio svoje značenje (povezujući 'base' sa 'low') nego o tome u kom se značenju upotrebljava u savremenom jeziku ('to act in a way that shows that you accept somebody's power over you') (Atkins and Rundell 2008: 451).

of prey; to make a prey of, to prey upon'; drugim rečima, budući da spada u grupu glagola jedenja, *to devour* je definisan svojim hiperonimom, glagolom *to eat*, a potom i dodatnim obeležjem, *voraciously*, koje predstavlja razlikovni element specifičan za *to devour*.

Može se zaključiti da dobra leksikografska praksa u pogledu forme preporučuje navođenje leksičke jedinice u svom tradicionalnom, kanonskom obliku, kao i navođenje vrste reči kojoj navedena leksička jedinica pripada (Zgusta 1971: 249-250), uz specifična obeležja, karakteristična za datu leksemu, dok se u pogledu sadržine preporučuje prototipska definicija, koja omogućava razumevanje značenja lekseme na osnovu prototipa, kojim se formulišu ne ona obeležja koja su neophodna, već ona obeležja koja su tipična za datu leksemu (Halas Popović 2017: 235).

3. KORPUS

Analiza u ovom radu se bavi kvalitativnom analizom rečničkih definicija u dva jednojezična rečnika engleskog, odnosno srpskog jezika, a to su onlajn dostupna verzija Oksfordskog rečnika, *Oxford English Dictionary* (OED), i štampano izdanje *Rečnika Srpske akademije nauka i umetnosti* (RSANU). Razlog za odabir navedenih rečnika leži u činjenici da oni predstavljaju reprezentativne i nadasve relevantne rečnike, koji su namenjeni profesionalcima, lingvistički obrazovanim korisnicima, i ne koriste se u široj upotrebi, budući da se štampaju u manjim tiražima i uglavnom su poznati u okvirima date struke (Prčić 2018: 28). Kao rečnici tezaurskog tipa, oni pružaju ne samo detaljna objašnjenja rečničkih odrednica, već i nijansirana objašnjenja različitih smislenih odnosa i deskriptivnih značenja, navodeći sinonime, antonime i kolokacione opsege date odredice. Osim toga, rečnici ovog tipa, kao kapitalna leksikografska izdanja, služe i kao orijentir u pogledu kvaliteta naučno-istraživačkog rada koji treba da prati izradu svakog rečnika, a koji nesumnjivo treba da bude na visokom nivou.

246

Korpus analiziran u radu čine dve odrednice, glagol *to eat* u engleskom, odnosno glagol *jesti* u srpskom jeziku, koji su ekscerpirani iz dva navedena jednojezična rečnika engleskog, odnosno srpskog jezika. Sam korpus je u kvantitativnom smislu minimalan, budući da sadrži samo dve odrednice (*to eat* i *jesti*), ali je relevantan s obzirom na to da su oba glagola visoko polisemična, te kao takvi ispoljavaju bogatu semantičku strukturu jer zahtevaju jasna i precizna objašnjenja za svako pojedinačno značenje (Halas Popović 2017: 236). Stoga je pri analizi definicija svakog pojedinačnog (pod)značenja dva glagola moguće ispitati koliko su rečnici dosledni u praksi definisanja, kao i u kojoj meri su ispitivani mikrostrukturni elementi (forma i sadržina) usklađeni sa dobrom rečničkom praksom.

Dva mikrostrukturna elementa rečničke definicije, forma lekseme (ovde glagola) i njena sadržina, predstavljaju osnovne kriterijume na osnovu kojih se vrši analiza u ovom radu, pri čemu se forma ogleda u sintaksičkoj strukturi definicije, a sadržina u objašnjavanju i tumačenju smisla lekseme. Osnovna pretpostavka jeste da će se na osnovu izvršene analize dobiti uvid u opšti stil definisanja u OED i RSANU, a stil(ovi) definisanja će se potom uporediti sa principima definisanja navedenim u leksikografskoj literaturi.

4. ANALIZA

U ovom poglavlju ispituju se formalni i sadržinski aspekti definicije glagola, odnosno sintaksička struktura definicija i deskriptivno značenje glagola iskazano definicijom. U pogledu organizacije značenja i podznačenja glagola *to eat* i *jesti*, primećuje se različitost u konceptualizaciji radnje jedenja u dva ispitivana jezika. OED sva značenja i podznačenja glagola *to eat* organizuje unutar dve grupe: prvu, koja se odnosi na ishranu (I. 'To consume for nutriment') i obuhvata sedam različitih (pod)značenja i drugu, koja se odnosi na uništavanje i predstavlja metaforička značenja (II. 'To destroy by devouring') i obuhvata šest podznačenja. RSANU sva značenja i podznačenja glagola *jesti* grupiše u jednu, primarnu grupu (I), unutar koje je svrstano i primarno značenje ovog glagola (1.a. 'stavljati u usta, žvakati i gutati (obično hranu, jelo), ručati, obedovati; služiti se, zalagati se'), ali i različita druga sekundarna značenja

koja ovaj glagol ostvaruje, poput onog koje se odnosi, na primer, na ujedanje (2.a. 'ujedati, gristi, ključati, bosti izazivajući bol, svrab i sl. (o životinjama, insektima)') ili na uništavanje (3.fig.a. 'nagrizati, rastvarati, razarati, podrivati (hemijskim, mehaničkim i sl. dejstvom nečega)'). U daljoj analizi izdvojeno je nekoliko definicija koje predstavljaju ilustrativne primere dobre, odnosno manje dobre leksikografske prakse u pogledu formalnih i sadržinskih aspekata definisanja značenja lekseme.

4.1. Analiza definicija primarnog značenja glagola *to eat* i *jesti*

Definicija glagola *to eat* u OED glasi: 'I.1.a. transitive. To take into the mouth piecemeal, and masticate and swallow as food; to consume as food. Usually of solids only.' U formalnom pogledu, navedena definicija koristi tradicionalnu, konvencionalnu formu i spada u infinitivske klauze. Zgusta (1971: 258) navodi da je definicija uglavnom data u formi endocentrične fraze, što znači da se pri definisanju leksičke jedinice uzima u obzir gramatički status jedinice koja se definiše, što je u samoj definiciji i navedeno (*transitive*). Tako se tranzitivni glagol definiše tranzitivnim glagolom ili, u konkretnoj navedenoj definiciji glagola *to eat*, sintaksički ekvivalentnom konstrukcijom infinitivskog tipa ('to take into the mouth [...] masticate and swallow [...]'). Pored navedene konstrukcije, definicija takođe nudi i generalizovano objašnjenje, izraženo hiperonimom ('to consume as food'), odvojeno od primarnog objašnjenja tačkom i zarezom. U pogledu sadržine, u definiciji se navode neophodna obeležja radnje jedenja – sama radnja jedenja je relativno kompleksna, budući da se sastoji iz više odvojenih radnji koje, nakon obavljanja određenim redosledom, čine ono što nazivamo jedenjem, a navedena definicija sadrži neophodna obeležja karakteristična za radnju jedenja, navedena po redosledu kojim se pojedinačne radnje odvijaju. Stoga se definicija u OED može kvalifikovati kao definicija značenja formulisana prema tradicionalnom modelu (s obzirom na to da sadrži neophodna obeležja) uz prototipsko određenje jer navodi tipičan, uobičajeni objekat radnje jedenja, a to je čvrsta hrana ('Usually of solids only'). Takvo značenje ilustrovano je i primerima upotrebe: *Whitebait are only to be eaten at Greenwich.* i *Up to this point I had eaten nothing.* Premda se može smatrati da navedena definicija zadovoljava formalne i sadržinske aspekte leksikografskog postupka, ona pada na testu razumljivosti i jednostavnosti, odnosno na već ranije spomenutom kriterijumu *okrenutosti prema korisnicima* (Prčić 2018: 21) jer se pri definisanju koriste lekseme koje nisu deo svakodnevnog jezičkog upotrebe (na primer, upotreba glagola *masticate*, što bi bilo bolje zameniti glagolom *chew* koji je u svakodnevnoj upotrebi).

RSANU definiše primarno značenje glagola *jesti* kao 'I.1.a. stavljati u usta, žvakati i gutati (obično hranu, jelo), ručati, obedovati; služiti se, zalagati se (jelom)'.⁵ Sa formalnog aspekta, oblik ove definicije je takođe klauza infinitivskog tipa sa interpoliranim parentezama u kojima su navedene selekzione restrikcije u pogledu objekatskog entiteta, te se iz definicije vidi da objekat glagola *jesti* može da bude hrana ili jelo. Od primarne definicije zarezom su odvojena i dva delimična sinonima (*ručati* i *obedovati*) koji predstavljaju lekseme semantički najviše povezane sa definisanim glagolom, i koje treba da smeste glagol u kontekst i konkretnu jezičku situaciju (Zgusta 1971: 259). Sadržinski se definicija glagola *jesti* uklapa u prototipsku definiciju, budući da se navodi uobičajen objekatski pojam. I ova definicija, kao i definicija odgovarajuće lekseme u engleskom jeziku, navodi radnje koje čine proces jedenja po redosledu događanja. Primer iz rečnika (*Jedite, molim, kao da ste kod svoje kuće.*) se odnosi upravo na značenje kojim se jedenje shvata na način naveden definicijom, kao fiziološka radnja polaganja hrane u usta, njenog žvakanja i potonjeg gutanja. U navedenoj definiciji, međutim, problem predstavlja činjenica da navedeni sinonimi ne odražavaju u potpunosti značenje glagola *jesti* (*ručati*, na primer, zahteva vršenje radnje jedenja u određeno doba dana; *obedovati* se najčešće odnosi na glavni obrok u toku dana; *zalagati se*, iako RSANU to ne navodi, predstavlja arhaičan glagol i nije u frekventnoj upotrebi u savremenom jeziku). Stoga bi definicija primarnog značenja bila potpunija ukoliko bi se iz nje eliminisali sinonimi koji ne odgovaraju značenju glagola, a definicijom se izrazila osnovna radnja jedenja, 'stavljati u usta, žvakati i gutati (obično hranu, jelo)', koja daje razumljivo objašnjenje.

⁵ Treba napomenuti da definiciji primarnog značenja glagola *jesti* (I.1.a.) u RSANU prethode oblici prezenta i drugih glagolskih oblika, kao i dijalektološki oblici (jedem (dijal. jem, ijem) (imp. jedi, dijal. jeđi, jej; impf. jedah i jedah; aor. jedoh dijal. jeh; pr. sad. jedući; r. pr. ek. i ijek. jeo (ijek, i io, dijal. ijek. jio, dijal. ek. i ijek. jevo), jela, jelo; trp. jeden) nesvr.)

4.2. Analiza definicija sekundarnih značenja glagola *to eat*

Definicija prvog sekundarnog značenja, navedena pod I.1.b., glasi 'for liquid or semifluid food. Now chiefly with reference to soup, or other similar food for which a spoon is used.' Ovako navedena definicija u formalnom smislu zapravo predstavlja nastavak definicije primarnog značenja. Prvo što se u definiciji navodi jesu selekciona semantička ograničenja (*for liquid or semifluid food*) kojima se ograničava dopuna glagola i navodi da se *to eat* može koristiti sa određenim objekatskim dopunama. Drugim rečima, definisano značenje ukazuje na to da se glagol u ovom značenju može koristiti sa referentima koji se odnose na tečnu ili polutečnu hranu. Osim toga, definicija navodi i tipične primere takve hrane (...*chiefly with reference to soup...*), kao i instrument (*kašika*) kojim se takva hrana jede (...*for which a spoon is used*), što je vidljivo iz primera konkretne jezičke upotrebe navedenih u samom rečniku (*We eat excellent cream.* i *He began to eat the soup.*) u kojima se navedeni objekatski pojmovi odnose upravo na polutečnu (*cream*), odnosno tečnu (*soup*) hranu. Može se zaključiti da je sadržinski aspekt definicije formulisan u prototipskom smislu, a značenje definisano temeljno i detaljno (uz navedene selekzione restrikcije), te da definicija predstavlja dobar primer definisanja značenja i po formi i po sadržaju.

Značenje navedeno pod I.4.a. predstavlja jedno od sekundarnih značenja: 'with object followed by complement indicating result: To affect in a certain way by eating: e.g. to eat oneself sick, into a sickness; to eat (a person) out of house and home (i.e. to ruin him by eating up his resources); of animals: to eat the ground bare.' Ovo značenje je apstraktno, nastalo metaforičkim prenosom sa radnje jedenja na radnju razboljevanja, a definisano je tradicionalnom definicijom koja sadrži infinitivsku klauzu. Po svojim formalnim karakteristikama, ova definicija na samom svom početku sadrži selekzione restrikcije u pogledu sintaksičkih odlika (*with object followed by complement indicating result*). Selekciona ograničenja utiču i na semantiku glagola, pa tako i na sadržinski aspekt definicije u kom se navodi definicija. Sadržina definicije je opštijeg tipa, nedovoljno precizna, a navodi da jedenje utiče na određen način (*to affect in a certain way*). Ipak, primeri koji slede nakon početnog dela definicije uvode kontekst i razjašnjavaju značenje i upotrebu glagola *to eat* u konkretnoj jezičkoj situaciji (*to eat oneself sick, into a sickness*). U pogledu sadržaja definicija je tradicionalna i analitička, a navođenje primera upotrebe približava je savremenijem pristupu definisanja – prototipskom (*They would soon eat us out of house and home*), koji ilustruje kako formalne karakteristike (gde je dopuna u vidu objekta), tako i sadržinske (koji se odnose na jedenje u potpunosti).

Figurativna značenja su u OED obrađena u sklopu obe značenjske grupe, i unutar grupe koja se odnosi na ishranu, i unutar grupe koja se odnosi na metaforička značenja. U prvoj grupi, pod I.1.d., navedeno je značenje u kom se uz glagol *to eat* koriste lekseme koje se odnose na uvrede: 'figurative. To submit to, 'swallow' (an insult, an injury).' Navedena definicija je definicija putem sinonima, *to submit to* i *swallow*; kombinacija dva sinonimna glagola ovde ima komplementarnu ulogu jer dva glagola sa sličnim značenjem doprinose boljem objašnjenju lekseme koja se definiše (Atkins & Rundell 2008: 421). Upotreba sinonima pri definisanju je u ovom slučaju opravdana, budući da se definiše figurativno, preneseno značenje, a primena sinonima doprinosi razjašnjavanju značenja koje se definiše (Zgusta 1971: 263). Za ovo značenje je navedeno da je zastarelo, te su i navedeni primeri njegove jezičke upotrebe navedeni za period do XVII veka, te stoga ne odražava savremenu upotrebu jezika, ali je značajno usled toga što ukazuje na razvoj različitih (pod)značenja ispitivanog glagola.

Unutar iste semantičke grupe, pod brojem I.1.f. navedeno je još jedno figurativno značenje: 'colloquial. figurative. To receive (esp. a stage performance) with gusto; to acclaim'. U formalnom smislu ovo je tradicionalna definicija, definisana infinitivom (*to receive*). U sadržinskom smislu, navedena definicija sadrži objašnjenje navedeno u skladu sa postulatima dobre leksikografske prakse: hiperonim (*to receive*), a potom i obeležje putem kog se razlikuje od ostalih glagola sa sličnim značenjem (*with gusto*), dok je na kraju definicije naveden sinonimni glagol (*to acclaim*) koji ovde, nakon definicije, doprinosi razumevanju značenja koliko i sama definicija (Gefen & Kernerman 2010: 1330). Po svom sadržaju, dakle, definicija spada u prototipske, navodeći tipičan, uobičajen referent (*a stage performance*) i odražavajući na taj način varijabilnost i nedostatak potpune preciznosti u ljudskoj komunikaciji (Atkins &

Rundell 2008: 419). Međutim, ilustrativni primeri upotrebe ovog značenja (...*The Sunday Times would absolutely eat this chap.*, odnosno *London society...simply ate Cedric up...*) pokazuju da ono ima negativnu konotaciju, odnosno aspekt uživanja u nanošenju (emotivnog) bola animatnom objektu, što u samoj definiciji nije navedeno.

U okviru druge (II) grupe značenja glagola *to eat*, koja se cela odnosi na uništavanje ('to destroy by devouring'), predstavljena su metaforička značenja ispitivanog glagola (ukupno njih osam). Prvo među takvim značenjima (II.8.a.) se odnosi na proždiranje, kako u doslovnom, tako i u prenesenom značenju, a definisano je na sledeći način: 'II.8.a. *transitive*. To devour, consume (as a beast of prey); to prey upon; to feed destructively upon (crops, vegetation); *transferred* to ravage, devastate.' Značenje je definisano putem više različitih sinonima koji su grupisani zajedno budući da su im značenja blisko povezana, ali se koriste u različitim kontekstima (Jackson 2002: 92). Kod svih navedenih sinonima fokus je na agensu, odnosno na onom što vršilac radnje čini: u prvoj celini to je proždiranje poput životinje grabljivice ('to devour, consume (as a beast of prey)'), čime definicija dobija prototipski oblik, dok se u drugom podznačenju, odvojenom tačkom i zarezom, ovo značenje više odnosi na čin hvatanja plena (odnosno hrane). Treći deo definicije ('to feed destructively upon (crops, vegetation)') se takođe uklapa u prototipski sadržaj definicije jer navodi najčešće objekatske entitete (*crops, vegetation*), dok se poslednjim delom definicije navodi preneseno značenje ('ravage, devastate'), koje se odnosi na uništavanje, pustošenje. Ova definicija metaforičkog značenja po svojoj formi je sinonimna, budući da su navedeni sinonimi definisanog značenja i oni predstavljaju dobar odabir, ali bi značenje bilo potpunije objašnjeno ukoliko bi navedeni sinonimni glagoli predstavljali dopunu infinitivske klauze kojom se detaljnije objašnjavaju način i posledice vršenja radnje: 'to destroy by devouring, causing severe and extensive damage to'. Primeri upotrebe glagola *to eat* u ovom metaforičkom značenju potvrđuju da se on može koristiti u smislu uništavanja i pustošenja (*They may...eat every herb of the land...*), odnosno u smislu proždiranja poput grabljivice (*He went out Africa, and got eaten by a lion*).

Još jedno metaforičko značenje, 'to disturb, vex', navedeno je pod II.8.e, i ono je takođe definisano sinonimima. U sadržinskom smislu, navedena definicija izražava uznemiravanje, sekiranje (najčešće usled trivijalnih uzroka), ali izbor sinonimnih glagola nije najbolji, pogotovo izbor polisemičnog glagola *to disturb*. Ovde se javlja ono na šta ukazuju Atkins i Rundell: jedno od značenja glagola *to eat* jednako je jednom od značenja glagola *to disturb*, što znači da korisnik rečnika mora da poznaje sva značenja glagola *to disturb* kako bi precizno razumeo navedeno metaforičko značenje II.8.e (2008: 420-421). Polisemičnost glagola u ovakvim slučajevima predstavlja otežavajuću okolnost za korisnika pri razumevanju konkretnog značenja: centralno, doslovno značenje glagola *to disturb* (prema OED) se odnosi na prekidanje u vršenju radnje ('to interrupt what someone is doing'), što nije značenje koje glagol *to eat* ovde ima. Značenje glagola *to disturb* koje odgovara metaforičkom značenju glagola *to eat* II.8.e je 'to cause someone to be worried or upset' i odnosi se na uznemiravanje i psihičku nelagodu. Stoga bi i ovde valjalo ponuditi i formalno i sadržinski drugačiju definiciju, koja bi dala jasnije objašnjenje konkretnog značenja. Predlog je da definicija bude u vidu klauze, uz koje će potom biti navedeni sinonimni glagoli. Na taj način se značenje sinonima podupire definicijom i postaje preciznije, budući da umanjuje dvosmislenost: 'to cause or make someone upset or worried; to disturb, vex'. Primeri upotrebe navedeni uz ovako definisano značenje u potpunosti ilustruju navedenu upotrebu u smislu izazivanja psihičke nelagode ('*What's eating you?*' asked Joe. i '*Now, what's eating him?*' said Mr Bursley.).

4.3 Analiza definicija sekundarnih značenja glagola *jesti*

Definicija sekundarnog značenja glagola *jesti*, koje je navedeno kao prvo unutar primarne (1.) grupe značenja ovog glagola, glasi: '(često bezl.) upotrebljavati kao hranu, koristiti se nečim za ishranu; uzimati, voleti (kao jelo)'. U formalnom smislu, navedena definicija sadrži sintaksičke odlike (*često bezl.*) i predstavlja infinitivsku klauzu (*upotrebljavati kao hranu, koristiti se nečim za ishranu*) dopunjenu sinonimnim glagolima (*uzimati, voleti (kao jelo)*) koji su od glavne infinitivske klauze odvojeni

interpunkcijskim znakom. U semantičkom smislu, ova definicija predstavlja tradicionalni način definisanja jer koristi ograničen broj dijagnostičkih obeležja kojima definiše značenje. Sâmo značenje se, za razliku od primarnog, doslovnog značenja, koje se više tiče fiziološkog procesa radnje jedenja, odnosi na konzumiranje hrane kao nutritivne potrebe i tako dovodi do sužavanja primarnog značenja i njegove specifikacije. Primeri konkretne jezičke upotrebe (*On jede slano i kiselo, [Ti] si ... od ljudi, što hljebac jedu zemaljski, Da ti spremim, rode, golubića u rasolu, to si ti uvek rado jevo*) ilustruju korišćenje glagola jesti u značenju korišćenja čega za ishranu, kao i u značenju uzimanja jela.

Definicija narednog sekundarnog značenja navedena pod 1.v ('gutati ne žvaćući') predstavlja primer dobre definicije, kako u pogledu forme, tako i u pogledu definicije sadržaja. Formalno, definicija spada u tradicionalne i definisana je infinitivskom klauzom, dok je u pogledu sadržine značenje definisano putem genusa (*gutati*), kao superordinirane lekseme i differentiae (*ne žvaćući*), u funkciji specifikovanja značenja u odnosu na druge radnje koje se takođe odnose na gutanje. Ovakva strategija definisanja se pokazala kao dobra u navedenoj definiciji, budući da se značenje može razložiti na skup obeležja, što znači da i u sadržinskom smislu definicija spada u tradicionalne. Uz definiciju je naveden samo jedan primer upotrebe (*Sto godina žive, cijelog života svog nikada nijesu jeli pilula.*), gde objekatski pojam (*pilule*) ukazuje na nemogućnost žvakanja, te tako potvrđuje samu definiciju ('gutati ne žvaćući').

Značenje definisano pod 1.g 'hraniti se otkidajući, ključajući, sišući i dr., proždirati nešto; tamaniti proždirajući (obično o životinjama, insektima i sl.)' u pogledu forme takođe spada u tradicionalne definicije jer značenje definiše infinitivom, dok u sadržinskom smislu navodi genus (*hraniti se*), kao širu semantičku kategoriju, a zatim i differentiae (*otkidajući, ključajući, sišući i dr., proždirati nešto*), kao užu semantičku kategoriju kojom se genus dodatno određuje i značenjski odvaja od ostalih radnji hranjenja. Differentiae, odnosno specifična obeležja, u ovoj su definiciji izražena putem više glagola (*otkidati, ključati, sisati*) od kojih svaki ponaosob ima svoja specifična obeležja pri radnji hranjenja. Definicija takođe sadrži i sinonimni glagol *proždirati*, za koji se ne bi moglo reći da predstavlja dobar izbor u navedenom značenjskom kontekstu jer se primarno značenje ovog glagola tiče halapljivog i pohlepnog jedenja ('pojesti pohlepno, halapljivo, progutati (o životinji i vulg. o čoveku)'), što ne odgovara prethodno navedenom značenju u smislu hranjenja otkidanjem ili ključanjem hrane. U parentezama se navodi da se ovo značenje tiče načina na koji se hrane životinje, ali i da se može koristiti kao vulgarizam kada se govori o čoveku. Drugi deo definicije, 'tamaniti proždirajući (obično o životinjama, insektima i sl.)', sadrži veći broj dijagnostičkih obeležja od onih kojima se izražava navedeno značenje. U ovom delu definicije hipersemantizovano značenje je dodatno istaknuto upotrebom dva glagolska oblika (*tamaniti* i *proždirati*) od kojih se oba odnose na neumereno, halapljivo gutanje, te stoga ne predstavljaju dobar odabir pri definisanju značenja 1.g. s obzirom na to da proždiranje hrane sadrži, kako je prethodno navedeno, dodatna obeležja halapljivosti, odnosno pohlepe. Funkcija parenteza (*obično o životinjama, insektima i sl.*) se u ovom delu definicije odnosi na selekzione restrikcije u pogledu subjekta kao agensa, čime se u sadržinskom smislu ova definicija svrstava u prototipske definicije. Budući da delovi definicije koji se odnose na proždiranje imaju hipersemantizovano značenje (ne znači nužno da se sisanje ili ključanje odnose na proždiranje) i ne uklapaju se u značenje koje se odnosi na specifičan način jedenja (a to je jedenje sisanjem, ključanjem, otkidanjem), koji ne mora da bude agresivan i pohlepan, predlog je da se definicija preformuliše na sledeći način: '(obično o životinjama, insektima i sl.) hraniti se otkidajući, ključajući, sišući i dr., proždirati nešto; tamaniti proždirajući'. Izmena se tiče izostavljanja dela definicije koji se odnose na proždiranje hrane, ali i na navođenje parenteza kao prvog elementa u definiciji budući da se korisniku na taj način predočava da se definisana radnja najčešće odnosi na životinje, te korisnik može prvo da identifikuje vršioca radnje, koji je postojan, a potom da vršioca smesti u kontekst jedenja. Osim toga, valjalo bi uvrstiti drugačije (savremenije) primere konkretne jezičke upotrebe ovog značenja, budući da primeri koji su navedeni u analiziranom rečniku ne ilustruju upotrebu savremenog srpskog jezika, jer koriste relativno arhaične oblike leksema, poput 'ije' (*Utopljenika zakopamo, da ga ne ije zvjerad.*), 'njeg' i 'ubite' (*Ja ću gledati od njeg da odvratim nemila jata muha, koje junake ubite jedu.*) ili 'vukodlači' (*Kad se sunce ili mesec pomrači to ga vukodlači jedu.*).

U analiziranom rečniku srpskog jezika figurativna značenja obrađena su u pojedinačnim segmentima rečničkog članka vezanog za glagol *jesti*, gde je svaka značenjska grupa grupisana oko jednog, zajedničkog značenja, i numerisana su arapskim ciframa (2., 3. itd) a pojedinačna podznačenja, ukoliko ih ima, su navedena unutar svake značenjske grupe.

Prvo metaforičko značenje, 2.a. 'ujedati, gristi, ključati, bosti izazivajući bol, svrab i sl. (o životinjama, insektima)' u pogledu forme spada u definicije sinonimima, dok se u pogledu sadržaja ova definicija delimično uklapa u prototipske budući da navodi različita značenja kojima se označavaju varijacije u pogledu definisanog značenja, a koja omogućavaju odabir određenog značenja u zavisnosti od konteksta u kom se radnja odvija. Na prvi pogled, ova definicija je dobra jer dozvoljava različite interpretacije i fokusira se na radnju, odnosno na izmenjenu interpretaciju jedne od glavnih komponenti radnje jedenja, na grizenje. Ovde je prisutan metonimijski prenos gde se grizenje, kao deo procesa jedenja, prenosi na čitavu radnju, te se tako glagolom *jesti* izražava značenje glagola *gristi*, što ilustruju i odabrani primeri upotrebe u kojima životinja kao agens zapravo grize objekatski pojam, čoveka (*Koga je jela zmija, taj se i guštera boji, Tebe vaške jedu, Da mu guja nasred srca sede, krvcu pije, živo srce jede*). Međutim, ono što je problematično u ovoj definiciji jeste to što fokus ovog značenja nije na samom činu grizenja, odnosno ujedanja, ključanja i/ili bodenja, već na posledici takvog čina – izazivanju bola. Stoga bi predlog (bolje) definicije bio takav da se prvo navede posledica, a potom uzrok, kako bi funkcija imala prioritet nad formom, a korisniku rečnika već na početku čitanja definicije bilo jasno na šta se glagol *jesti* odnosi u ovom značenju: 'izazivati bol, svrab i sl. usled ujedanja, grizenja, ključanja, bodenja (o životinjama, insektima)'. Fokus je na bolu kog pacijens, kao pasivni entitet, oseća usled ujedanja, grizenja, ključanja i/ili bodenja i upravo zbog toga je neophodno navesti ga pre ostalih podataka: bol je postojaniji indikator radnje jedenja u ovom značenju u odnosu na raznovrsne načine (ključanje, ujedanje, grizenje, bodenje) na koje bol može da bude izazvan.

Naredno figurativno značenje, navedeno unutar iste značenjske grupe (2.) je u smisluom pogledu vrlo slično prethodnom (2.a.), jer se takođe odnosi na izazivanje osećaja nelagode usled delovanja spoljašnjeg agensa: '2.b. fig. štipati, dražiti peći (o dimu, kiselini i sl.)'. Navedena definicija je po formi sinonimna, a po svom sadržaju bi se mogla svrstati u prototipske, budući da navodi sinonimne glagole kojima se označava radnja u širem smislu (štipati, dražiti, peći), a potom u parentezama navodi tipične agense koji takvu radnju obavljaju (dim, kiselina i sl.). U ovom podznačenju agens je neživ (za razliku od prethodnog, 2.a., gde je to živo biće, životinja) i predstavlja (najčešće hemijsku) iritaciju koja deluje na čula, pre svega mirisa i vida (iako to nije navedeno u definiciji), a vrlo verovatno i čula dodira. I u ovoj definiciji je prisutna izmenjena interpretacija radnje grizenja ili zagrizanja: neživ agens (kiselina, dim) iritira čula, što za posledicu ima osećaj nelagode kod entiteta koji trpi radnju (najčešće čovek), kao što grizenje/zagrizanje zubima izaziva bol, odnosno izrazitu nelagodu, kako pokazuju primeri navedeni u rečniku (*Peć se toliko puši da me dim čisto jede za oči., Belo svetlo ... ga je kao lug oštro jelo za same zenice.*). Stoga bi i u ovoj definiciji fokus trebalo da bude na posledici, a ne na samoj radnji štipanja, draženja i/ili peckanja, te bi i definicija bila bolje prilagođena ukoliko bi se prvo navela upravo posledica, a potom i uzrok, odnosno način izazivanja posledice: 'izazivati svrab ili peckanje usled delovanja dima, kiseline i sl.'

U sledećoj grupi metaforičkih značenja kao prvo je navedeno podznačenje '3. fig. a. nagrizati, rastvarati, razarati, podrivati (hemijskim, mehaničkim i sl. dejstvom nečega)'. I ova definicija predstavlja definiciju sinonimima, a po svom sadržaju predstavlja delimičnu prototipsku definiciju jer u parentezama navodi tipične vršioce radnje (hemijski ili mehanički agensi) kojima se sama radnja ograničava u pogledu agensa, što ilustruju primeri (*Rđa jede gvožđe, a tuga srce., Morava odista jede plodnu zemlju...*). Od prethodne značenjske grupe (navedene pod 2.) se razlikuje po tome što ima fizičke posledice po entitet na koji deluje jer narušava njegovu celovitost.

Drugo podznačenje, 3.b., je sledeće: 'uzimati deo po deo nečega, postepeno trošiti, kinjiti; crpsti, angažovati'. Ova definicija je po formi tradicionalna, ali se razlikuje od prethodne jer je sadržina podznačenja definisana opštijim glagolom (*uzimati*) koji je zatim bliže određen posebnim obeležjima u pogledu količine (*deo po deo*), ali i sinonimnim glagolima *trošiti*, uz navedenu frekvenciju radnje (*po-*

stepeno), i *kinjiti*, a u drugom delu definicije i glagolima *crpsti* i *angažovati*. Od navedenih sinonimnih glagola, možda najbolje objašnjenje nudi sintagma *uzimati deo po deo nečega* jer se njom, iako je uopštena i ne odnosi se na određenu radnju, najbliže određuje navedeno podznačenje jer se tiče slabljenja i/ili umanjivanja čega. *Postepeno trošiti* takođe predstavlja dobro objašnjenje podznačenja 3.b., pod uslovom da korisnik zna da glagol *trošiti* ovde nije upotrebljen u svom primarnom značenju (koje se odnosi na izdavanje novca), već u jednom od svojih sekundarnih značenja (koje se odnosi na slabljenje i iscrpljivanje), kako pokazuje primer naveden u rečniku: *Ima ih poviše, što već jedu svoje pare, ne zarađuju ništa. Kinjiti* takođe ne predstavlja najbolji izbor jer je to glagol koji se više odnosi na psihičko trošenje, na mučenje i zadavanje neugodnosti. Ostaje nejasno zbog čega je kao sinoniman glagol u ovoj definiciji uzet glagol *angažovati*, čije nijedno značenje niti podznačenje ne odgovara podznačenju koje se odnosi na postepeno uzimanje, smanjivanje ili slabljenje. Glagol *crpsti* se, sudeći prema rečničkoj definiciji, takođe ne odnosi na postepeno trošenje ili slabljenje, ali njegov perfekatski oblik (*iscrpiti*) se odnosi upravo na smanjivanje i uzimanje ('crpući izvući sve dokraja; sasvim istrošiti, potrošiti snagu'). Predlog definicije jeste da se glagoli *kinjiti*, *crpsti* i *angažovati* ne koriste kao sinonimni glagoli, budući da se njihova (pod)značenja ne uklapaju u definisano podznačenje 3.b., te bi definicija trebalo da glasi 'uzimati deo po deo nečega, postepeno trošiti'.

RSANU pod brojem 4. navodi dve značenjske podrealizacije i obe nose oznaku 'figurativno'. Prva semantička podrealizacija je 'a. sekirati, kinjiti, moriti, mučiti', a druga 'b. trošiti, slabiti, iznurivati, satirati'. Ovde se obe realizacije obrađuju zajedno kako bi se ukazalo na njihove formalne i semantičke sličnosti, ali i na neophodnost razdvajanja i jasnog definisanja. Vidljivo je da su obe definicije sinonimne jer su pri objašnjenju datog značenja glagola *jesti* u obe definicije korišćeni isključivo sinonimni glagoli. Poznavajući leksiku i značenja ovih sinonima može biti jasno da se realizacija pod a. odnosi na stvaranje psihičke nelagode, dok se realizacija navedena pod b. odnosi na slabljenje (fizičke) snage. Kao i u prethodnim definicijama metaforičkih značenja (2.a., 2.b., 3.b.) i ovde problem pri preciznom razumevanju predstavljaju upravo sinonimni glagoli. Naročito problematičan je glagol *trošiti*, koji predstavlja izrazito polisemnu leksemu, sa pet različitih semantičkih realizacija, a za razumevanje navedene definicije glagola *jesti* (4.b.) potrebno je poznavati podznačenjsku realizaciju 3. glagola *trošiti* ('slabiti, iscrpljivati, uništavati (snagu, zdravlje i sl.)'). U slučaju da korisnik ne poznaje značenje navedenih glagola, neće biti u mogućnosti da pravilno razume određeno značenje. Ovde svakako treba uzeti u obzir i činjenicu da su uz navedene definicije u samom rečniku navedeni i primeri upotrebe za definisano značenje koji smeštaju značenje u kontekst, ali i pored toga je potrebno navesti precizno objašnjenje kako bi se korisniku omogućilo pravilno razumevanje. Stoga bi predlog bio da se definicije preformulišu tako da se više oslanjaju na tradicionalni model uz dopunu sinonimima: 4.a. 'stvarati psihičku nelagodu usled zabrinutosti; sekirati, kinjiti, moriti, mučiti', odnosno 'dovoditi do slabljenja snage, zdravlja, opšteg stanja organizma; trošiti, slabiti, iznurivati, satirati'.

5. ZAKLJUČAK

Ispitivanje definicija značenja u rečnicima engleskog i srpskog jezika imala je za cilj da ustanovi u kojoj meri su analizirane definicije usaglašene sa standardima definisanja u pogledu forme i sadržine, što je u radu i učinjeno analiziranjem konkretnog jezičkog uzorka, glagola *to eat* i *jesti*.

Analiza forme definicija navedena dva glagola pokazala je da se u oba rečnika najčešće koristi tradicionalna definicija, klauza sa infinitivom, ali i pojedinačni glagoli kao sinonimne lekseme, pogotovo kada je reč o definisanju sekundarnih značenja u oba jezika. Fleksibilnost i nepridržavanje isključivo jednog obrasca pri definisanju verovatno predstavljaju odraz težnje sastavljača rečnika da se konvencije definisanja približe u što većoj mogućoj meri krajnjim korisnicima rečnika.

Analiza sadržaja definicija pokazuje da definicije u oba jezika teže ka prototipskom tipu definicije, odnosno definisanju radnje na osnovu tipičnih obeležja ispitivanih glagola, a ne na osnovu neophodnih obeležja glagola, kao odlike tradicionalnog definisanja sadržaja. Sa druge strane, korišćenje sinonimnih

glagola, kao tradicionalnog modela definisanja, u najvećoj meri je prisutno pri definisanju sekundarnih, metaforičnih značenja. Ipak, sinonimi nisu uvek dobar izbor, naročito kada predstavljaju jedinu vrstu definicije, budući da ne odgovaraju u potpunosti svaki put značenju glavne odrednice.

Može se zaključiti da je u pogledu forme u oba jezika prisutna relativno konzistentna upotreba tradicionalne forme definisanja, uz frekventnu upotrebu sinonima, naročito pri definisanju prenesenih značenja, dok se u pogledu sadržaja u oba jezika koristi kombinacija tradicionalne i prototipske definicije, kako bi se korisnicima rečnika omogućilo da što bolje razumeju definisane glagole. Ne može se, međutim, reći da analizirane definicije u potpunosti slede principe dobre leksikografske prakse.

LITERATURA

- Atkins, S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Dragičević, R. (2022). U susret srpskom opštem rečniku: preplitanje moderne i tradicionalne leksikografije. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru. X/2* (Snežana Gudurić, Jasmina Dražić, Marija Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet. 14-35.
- Gefen, R., Kernerman, A. (2010). Defining Dictionary Definitions for EFL Dictionaries. In: *Proceedings of the 14th EURLEX International Congress* (A. Dykstra, T. Schoonheim, eds.). Leeuwarden: Fryske Akademy, 1327-1332.
- Halas Popović, A. (2017). Definitional practice in five English learner's dictionaries. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VI. Tematski zbornik* (Snežana Gudurić, Biljana Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet. 231-245.
- Jackson, Howard. (2002). *Lexicography. An Introduction*. London: Taylor & Francis Routledge.
- Landau, S.I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nesi, Hillary (2013). Researching Users and Uses Dictionaries. *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. (H. Jackson, ed.). London – New York: Bloomsbury Academic, 62-74.
- Prčić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima. Prvo, elektronsko izdanje*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Solomonick, A. (1996). Towards a Comprehensive Theory of Lexicographic Definitions. In: *Proceedings of the 7th EURALEX International Congress* (M. Gellerstam et al, eds). Göteborg: Novum Grafiska AB, 481-488.
- Svensén, B. (1993). *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford: Oxford University Press.
- Zgusta, L. (1971). *The Manual of Lexicography*. The Hague, Paris: Mouton.
- Šipka, D. (2019). Leksikografske definicije između univerzalnog i tradicionalnog: kvantitativno i kvalitativno poređenje deskriptivnih rječnika. *Slavistika*, XXIII/2, 11-23.
- REČNICI
- RSANU: *Rečnik Srpske akademije nauka i umetnosti*. (1959-). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Insitut za srpski jezik SANU.
- OED: *Oxford English Dictionary*. dostupno na: <https://www.oed.com/dictionary/>

DEFINING IN DICTIONARIES: THE CASE OF VERBS *TO EAT* AND *JESTI* IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

The paper is trying to present the definitional practice of two verbs, the verb *to eat* in English and the verb *jesti* in Serbian, as samples that would serve for making more general conclusions in order to establish more general principles of dictionary definitions in English and Serbian lexicographic practice. The two verbs are analysed on the grounds of their dictionary definitions, excerpted from the relevant and most representative English and Serbian monolingual dictionaries, *Oxford English Dictionary* in its online version and the paperback edition of *Rečnik Srpske akademije nauka i umetnosti*. The main aim of the paper is to analyse to what extent the definitional practice in the two dictionaries is consistent with the good definitional practice established in relevant lexicographic theory,

regarding the form and the content of the definition. The analysis shows that the dictionaries in both languages use mostly traditional definitions in combination with the more modern, prototypical ones, whereas secondary, metaphorical meanings are in most cases defined by synonymous verbs. The conclusion is that the definitional practice in English and Serbian is similar in the aspect of form, as both dictionaries predominantly use traditional definitions and less the prototypical approach. When the semantic aspect is concerned, the conclusion is that there is a tendency to prioritise a user friendly approach and to define lexemes not strictly adhering to definitional rules and norms as set in the lexicographic theory.

Keywords: lexicography, monolingual dictionary, definition, form, content

Jelena Biljetina
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Education, Sombor
jelena.biljetina@gmail.com

МАРИЈА ВУЧКОВИЋ

О ЧИНИОЦИМА КОЈИ ДОПРИНОСЕ РАЗЛИЧИТИМ РЕЗУЛТАТИМА ПОЗАЈМЉИВАЊА ИСТОГ ГЛАГОЛА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА¹

У раду се разматрају три различита резултата позајмљивања ромског глагола *kuřél* 'futuere'. Циљ истраживања је да осветли структурне и неструктурне факторе који су утицали на варијабилност адаптације овог глагола у српско-хрватском језику. Шатровачки глагол *курисаџи* адаптиран је додавањем суфикса *-иса-џи* на презентску основу ромског глагола. То је потпуно функционални глагол који је усвојио доминантно значење модела. Шатровачка варијанта *курел* заснована је на краткој форми трећег лица једине презенте ромског глагола. Овом облику недостаје флективни афикс, па се врста речи којој припада и његове функције одређују само на основу семантичког и синтаксичког контекста у којем се користи. Пошто не одговара структурним карактеристикама језика даваоца и језика примаоца, претпоставља се да је његова појава и функционисање повезано са жаргонском употребом. Жаргонски и(ли) дијалекатски глагол *курела* са значењем 'поштовати, уважавати', базиран на дугом облику трећег лица једине презенте ромског глагола, ограничен је на идиоматске изразе и потврђен је само у форми трећег лица једине презенте.

Кључне речи: лексичко позајмљивање, глаголи, адаптација, српско-хрватски језик, ромски језик

1. УВОД

255

1.1. Предмет и циљ истраживања

Волгемутова студија *Типологија глаголских позајмљеница* (Wohlgemuth 2009), која је за предмет истраживања имала начин на који језици интегришу позајмљене глаголе, показала је да треба узети у обзир како граматичке тако и неструктурне факторе како би се протумачили сви процеси и исходи позајмљивања глагола. Од посебног значаја за наше истраживање је Волгемутова анализа случајева када је неки језик позајмио један те исти глагол или чак исти облик неког глагола на два или три различита начина (Wohlgemuth 2009: 219–221). Његова типолошки оријентисана студија заснива се на великој количини језичких података, али се показало да се ова врста варијабилности образаца адаптације може боље испитати ако се фокус испитивања усмери на неки конкретан случај или мањи број примера. У овом раду размотрићемо различите видове у којима је ромски глагол *kuřél* 'futuere' ушао у српско-хрватски језик. Основни циљ рада је установити који фактори су у овом конкретном случају утицали на варијабилност адаптације једног истог глагола.

1.2. Ромске позајмљенице у нестандартним варијететима

На позајмљивање из ромског утицала је чињеница да тим језиком ретко говоре нероми (Friedman 2003: 123), те он стога понекад има функцију тајног идиома (Matras 2002: 239). Позајмљенице из ромског посебно су присутне у тајним језицима и у жаргону различитих маргинали-

¹ Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 05.02.2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

зованих група, где се може наћи и до стотину различитих лексичких јединица ромског порекла (Matras 2002: 249–250). Сачињени корпуси ромских позајмљеница показују да се позајмљенице које се понављају у различитим европским аргима односе на активности из домена крађе и про-сјачења, на економске ресурсе, на особе и на сексуалност. У литератури се издвајају два разлога за позајмљивање из ромског. Први је да оно што је негативно обележено у главним друштвеним токовима за маргинализоване друштвене групе спада у позитивно вредноване домene који обезбеђују опстанак и у којима Роми представљају престижни модел за имитацију, а други је што омогућава говорницима да реферисањем на табуисане домene или конспиративношћу прекрше нормe комуникације, а да при том избегну санкције које то кршење нормe обично прате (Matras 2002: 249–250). За кориснике жаргона ромски је веома погодан извор и еуфемистичке и дисфемистичке лексике у табуисаним доменима. Употреба ромских позајмљеница интерпретира се и као ствар престижа, „пожељан мачо маркер мушког идентитета” међу корисницима жаргона (Burridge – Allan 1998: 44).

1.3. Ромске позајмљенице у нестандартним варијететима српско-хрватског језика

Истраживања Радета Ухлика показала су да шатровачки², српско-хрватски арго, садржи већи проценат лексике ромског порекла у односу на многе сличне варијетете у другим језицима, што се објашњава чињеницом да на српско-хрватском говорном подручју живи велика ромска популација³ (Uhlik 1954: 6). Посебно је у шатровачком аргоу који се користио у Босни и Херцеговини било много ромских елемената. Старији слој арготских позајмљеница потицао је углавном из локалног арлијског дијалекта, док је новији слој дошао из гурбетског говора (Uhlik 1954: 7–8).⁴ Према Ухлику (1954: 8), број ових новијих позајмљеница је повећан као резултат процеса замене језика (то јест преласка са ромског на српско-хрватски) код Рома у урбаним местима, који су ромске елементе уносили у локални арго, како би сачували бар нешто од свог скоро изгубљеног матерњег језика.⁵ За нашу тему значајно је Ухликово запажање да је комплетан инвентар опсценних и других вулгарних израза у жаргону позајмљен из ромског (Uhlik 1954: 8).⁶

Ромских позајмљеница, истина ретких, има и у другим типовима нестандартних варијетета, попут регионалних дијалеката и(ли) колоквијалног говора, у које су ушле из жаргона, нпр. *кандисаџи* ‘смрдети’ од ромског *khandel*, *џукела* ‘пас, обично стар, запуштен; мешанац’, пејоративно ‘подлац, битанга’ од ромског *džukel* (Uhlik 1954: 15, 18; Lapov 2005: 87, 88), уп. *кандиџем* ‘непријатно миришем, заударам’ у лесковачком говору (Митровић 1984: 141), *кандисаџи* ‘непријатно мирисати, заударати’, *џукела* / *џукџа* ‘сеоски пас који није расни, пас мешанац; пас луталица’, преносно значење, погрдно ‘неваљалац, нитков, хуља’ у говорима Војводине (РСГВ 4: 38, 10: 116). Питање присуства ромских позајмљеница у дијалектима заслужује да буде подроб-

² Придев *шџџровачки* изведен је од именице *шџџровац*, која, према РСЈ 1448, значи ‘скитница, пробисвет, мангуп; ситан лопов, цепарош’, и односи се на арго који користи друштвена група људи с маргине и ситних преступника (Андрић 2005: XX; Sabljak 1981: 5–21). Њиме се, међутим, означавају и друге врсте социолеката, уп. *шџџровачки говор (језик)* лингв. 1) ‘специфични говор, речи и изрази којим се служе шатровци, мангупи, скитници; специфични афективни начин изражавања уобичајен међу омладином; жаргон, сленг уопште’ 2) ‘говор лончара, зидара и неких других занатлија, арго’ (РСЈ 1448 s.v. *шџџровачки*).

³ Иако се званични и незванични подаци о броју Рома и говорника ромског језика не слажу (Мирић – Ћирковић 2022: 19), српско-хрватска језичка територија, у сваком случају, спада у подручја са највећом ромском популацијом (Matras 2002: 239), која је на тим просторима присутна од касног средњег века (Мирић – Ћирковић 2022: 16).

⁴ О ромским дијалектима на српско-хрватској језичкој територији в. Boretzky – Igla 1994a: 365–366; Matras 2002: 6–8; Elšik – Beníšek 2020: 400–401, 405–406; Мирић – Ћирковић 2022: 14–15.

⁵ Борецки и Игла у свом раду посвећеном мешовитим језицима, који комбинују ромску лексiku са морфосинтаксичким оквиром неког другог језика, помињу и шатровачки, за који кажу: „The so-called Šatrovački jezik [...] appears to represent another type of mixed language. However, there seems to exist a variety with predominantly Romani lexicon” (Boretzky – Igla 1994b: 40).

⁶ Детаљније о лексичком слоју ромског порекла у шатровачком аргоу, омладинском жаргону и колоквијалном говору на српско-хрватској језичкој територији в. Sonnemann 2022: 118–119, 124–127.

није истражено, уп. *бакро'* n. 'јагње': Упролет стигну јагџанци, тџ се и Циџањи размрџају по села, траже роџато бакро' за Ђурђовџн (Ћирић 2021: 612) од ромског *bakró* m. 'овца, ован' (в. Boretzky – Igla 1994a: 18).⁷

2. МОДЕЛ И РЕПЛИКЕ

Термин *могел* означава језичку јединицу у језику даваоцу на којој се заснива позајмљена језичка јединица у језику примаоцу, за коју се користи термин *реплика*. Поред ових, Волгемут употребљава и термин *инџиџи*, који се односи на одређени облик модела који је изабран за адаптацију у језику примаоцу (Wohlgemuth 2009: 54). У наредним одељцима биће размотрени ромски модел и три његове реплике у српско-хрватском језику.

2.1. Модел: ромски глагол *kuřél* 'futuere'

Три српско-хрватске реплике, које се разматрају у овом раду, потичу од истог модела. То је ромски глагол *kuřél* (калдешки, босански гурбетски) / *kurel* (арлијски, бугурци) у значењу 'futuere' (Boretzky – Igla 1994a: 154). Ово значење је секундарно, а изворна семантика 'тући, ударати' потврђена је у другим ромским дијалектима (Ослон – Кожанов s.v. *kuřél*).⁸ Ромски глагол се доводи у везу са пракритским *kuṭṭēi* 'тући, лупати, ломити' и санскритским *kuṭṭāyati* 'гњечити, дробити, млети', које је вероватно дравидизам.⁹ За семантички развој ромског глагола одговарајућу семантичку паралелу пружа глагол *џуџаџи* са значењима 'разбијати, мрвити, ситнити; ударањем дробити у прах', 'гњечећи убијати', 'ударати чим о што', 'тући, јављати се у куцајима', фигуративно 'бити, погађати', вулгарно 'обљубљивати (жену, девојку)' (PCJ 1286).

Наведени модел се уклапа у описани профил ромских позајмљеница. Подсетимо да позајмљивање и употреба лексема ромског порекла често представља еуфемистичку / дисфемистичку стратегију везану за табуисане домене (в. т. 1.2). Ромски језик је најважнији језик давалац за опсцене термине у жаргону. Осам од једанаест јединица које чине основни фонд опсцене лексике у српском језику (в. Шипка 2011: 35) има одговарајуће синониме у Ухликовом списку жаргонских речи ромског порекла (Uhlik 1954).

2.2. Реплика I: српско-хрватски жаргонски глагол *курисаџи* 'cohabiter'

У својој студији о ромским позајмљеницама у шатровачком аргону и сличним идиомима Ухлик наводи два шатровачка глаголска облика: *курисаџи* и *курел*, која глосира са 'cohabiter' и доводи у везу са ромским *kurav* у значењу 'обљубим' дајући два примера употребе¹⁰ првог облика: Куришем ти масу! (Uhlik 1954: 21), Куришем ти буљину! (Uhlik 1954: 10). Варијанта *курисаџи* са значењем 'обљубљивати' забележена је и у Андрићевом речнику жаргона, где је означена као шатровачка реч, тј. реч из социолекта преступника и кругова који ка њима гравитирају (Андрић 2005: 126).

⁷ Ромских позајмљеница има и у стандардном језику, где су присутне, пре свега, као термини у научном стилу. О ромолошким ромизмима в. Вучковић 2022: 69–71.

⁸ Уп. Иглин коментар у вези са значењима модела и ареалном дистрибуцијом његовог секундарног значења: „Das Verb *kurav*, das eigentlich 'stoßen, schlagen' bedeutet, wird in den Balkanromanidialekten nur in der Bedeutung 'koitieren' verwendet“ (Igla 1996: 149).

⁹ За етимологију в. CDIAL № 3241; EWAia 3: 98; Boretzky – Igla 1994a: 154, 319; Ослон – Кожанов s.v. *kuřél*; за друга тумачења крајњег порекла в. Ослон – Кожанов l.c.

¹⁰ У питању су псовке које Ухлик не глосира.

Облик *курисаџи* адаптиран је додавањем маркера глаголских позајмљеница *-иса-* грчког порекла¹¹ и инфинитивног наставка *-џи* на презентску основу ромског глагола *kuřél*.¹² За овај тип адаптације Волгемут користи термин *индиректно уметљање* (в. Wohlgemuth 2009: 94–101), а то је, иначе, главна стратегија за адаптацију глагола ромског порекла у српско-хрватском језику (в. Vučković 2017: 444). Што се тиче семантике, реплика је преузела значење модела. Ово је формално и семантички гледано, најуобичајенији тип српско-хрватске реплике ромског глагола.

2.3. Реплика II: српско-хрватски жаргонски глагол *курел* ‘cohabiter’

Као што је речено у т. 2.2, Ухлик бележи, поред *курисаџи* ‘cohabiter’, и облик *курел* са истим значењем без примера његове употребе. Потоња варијанта се заснива на кратком облику трећег лица једнине презента ромског глагола *kuřél*. У типолошком истраживању глаголских позајмљеница регистрована је употреба овог флективног облика као инпута приликом позајмљивања и изнета је претпоставка да је његов избор мотивисан високом фреквенцијом појављивања (уп. Wohlgemuth 2009: 83).

Облик *курел* спада у групу жаргонских глагола позајмљених из ромског које Ухлик (1954) наводи у неинфинитивном облику и који немају флективну афиксацију.¹³ Они понекад имају варијанте истог ромског порекла, које се наводе у конвенционалном облику инфинитива, на пример, *икисаџи*, *икишиџи*, *икел*, *ик* ‘видети, пажљиво посматрати, фиксирати некога погледом итд.’ од ромског дијалекатског глагола *ikhel* ‘видети; гледати (у); посматрати итд.’ (Uhlik 1954: 17–18; Uhlik 1974: 112). Судићи по доступним примерима, ови неинфинитивни облици изгледају као окамењене форме чије су функције, па чак и припадност врсти речи потпуно зависне од контекста. На пример, *ик* значи ‘гле! види! гледајте!’, ‘гледати’, ‘гледају’, ‘гледање’: Ик лаче дандишке! ‘Гле лепих зуба!’, ја ик ‘ја гледам’, од *ikh*, императива једнине ромског глагола *ikhel*, *икел* значи ‘гле!’: Икел цуклине, икел му шерине! ‘Види пашчета, види му главе!’, од *ikhel*, трећег лица једнине презента истог ромског глагола (Uhlik 1954: 12, 17–18). Други пример је облик *џигел* ‘пијанац’, ‘пијан’, ‘пити’: Пази што је цидел! од *cidel*, трећег лица једнине презента ромског дијалекатског глагола *cidel* ‘пити’, ‘вући’¹⁴ (Uhlik 1954: 11).

Ови нефлективни облици су примери типолошки маргиналних стратегија адаптације позајмљених глагола, које Волгемут описује као „transfer of concrete verb forms rather than (abstract) verb lexemes. Sometimes these strategies produce single suppletive forms, sometimes frozen expressions that resemble code-switches“ (Wohlgemuth 2009: 140–141).

Ове позајмљенице изгледају прилично необично с обзиром на типолошки профил и језика примаоца и језика даваоца. Слични примери се могу наћи у неким мешовитим, тзв. параромским варијететима попут грчко-ромске дортике (Boretzky – Igla 1994b: 39, 44) и енглеско-ромског англороманија из Британије (Matras 2010). Према Борецком и Игли, глаголи у дортики се уопште не могу конјугирати, па се исти облик, заснован, на пример, на првом или трећем лицу једнине презента ромског глагола, може користити за сва лица, времена, као и за императив, што је, како истичу, неуобичајено бар у балканском језичком контексту (Boretzky – Igla 1994b: 44–45). Сехиду сматра да ова појава сугерише да је дортика настала у касној фази замене ромског језика грчким и да је повезана са чињеницом да је варијетет коришћен само у ограничене сврхе (Sechidou 2005: 74–75). Одсуство доследног обележавања глаголске флексије одлика је и англороманија, што је, закључује Матрас, у вези са његовим разговорним функцијама: варијетет није примарно средство комуникације, већ се користи као секундарно средство споразумевања са циљем да нагласи

¹¹ За порекло и функцију овог афикса и језике у којима се користи в. Sandfeld 1930: 19, 90–91; Vaillant 1966: 351, 360–361; Skok 1955; Skok 1971–1974, 1: 729 s.v. *-isati*¹; Corthiade 1991: 153; Gardani 2016: 241–244; Ђинђић 2023: 192–193.

¹² Овај облик се у већини случајева поклапа са обликом императива једнине.

¹³ Борецки и Игла такође указују на случајеве изостанка српско-хрватске флексије у шатровачком апроу (Boretzky – Igla 1994b: 57).

¹⁴ Уп. *cidel* (бугурци, арлијски, ромски варијетет у Прилепу) ‘вући, извући’ итд. (Boretzky – Igla 1994a: 41).

емотивне аспекте поруке (Matras 2010: 121–122). Поред тога, његово декодирање је наглашено контекстуално и ситуативно и зависи од посебних пресупозиција (Matras 2010: 173).

Повлачење паралеле са дортиком и англороманијем упућује на закључак да и у случају шатровачких нефлективних облика *курел*, *ик*, *икел*, *цигел* и сличних, кључну улогу у адаптацији има неструктурни фактор, односно посебна природа варијетета у којем се користе ови непроменљиви глаголи. Као усмени унутаргрупни идиом, шатровачки арго је снажно зависан од контекста комуникације и стога омогућава употребу оваквих структурно нетипичних облика. Другим речима, варијетети овог типа допуштају такве облике без флексије јер се информације које недостају због одсуства флективне афиксације могу разазнати из контекста. Ови примери доводе у питање уобичајену дефиницију жаргона и сличних варијетета као лексичких појава које немају дистинктивне особине у домену граматике (уп. Eble 2004: 262–263). Они заиста јесу језички феномени првенствено лексичке природе, али ипак могу имати неке граматичке карактеристике које нису у потпуности заједничке са општим језиком, као што показују разматрани шатровачки облици.

2.4. Реплика III: српски арготски и(ли) дијалекатски глагол *курела* ‘уважавати, поштовати, ценити’

Глагол *курела* у наведеном значењу забележен је у језичким варијететима јужне Србије и Косова.

Најстарија потврда ове речи долази из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* САНУ, где је наведена као покрајинска реч из Враћа – *курѣлаџи*, *курѣла̑м* у значењу ‘уважавати, поштовати, ценити’ и са примером употребе: Никој га не курела! (РСА 11: 70). Реч је забележена у збирци речи из Враћа и околине коју је прикупио и предао за Академијин речник 1900. године тадашњи студент Милан Влајинац из Враћа (РСА 1: XV, XLVII). Треба напоменути да су облик инфинитива и акценти овог дијалекатског глагола реконструисани у складу са стандардном језичком нормом.

Следећа потврда потиче из *Речника косовско-метохијској дијалекта*, који је објављен 30-их година прошлог века. Глиша Елезовић, састављач овог речника, бележи облике инфинитива *курѣлаџи*, за који каже да је хипотетички, и трећег лице једнине презента *курѣла* (Елезовић 1932: 344–345), иако је регуларни цитатни облик глагола, у овом речнику, поред инфинитива, прво лице једнине презента. Осим тога, Елезовић напомиње да је ову реч чуо само у изразу: Кџ те курѣла! ‘Ко те рачуна, зарезује!’, за који каже да припада бошкачком варијетету. Бошкачки је назив групе тајних језика којима су се служиле занатлије, пре свега зидари, из Македоније и јужне Србије (Елезовић 1932: XVII; уп. и Вучковић 2015). У скраћеницама Елезовић у вези са овим варијететом упућује на мангупски језик, који дефинише на следећи начин: „тим називом смо називали речи које се не употребљавају редовно и не употребљавају их сви него само раскалашни људи, испореди бошкачки“ (Елезовић 1932: XIX, XX). С обзиром на то да, с једне стране, Елезовић, чини се, не прави јасну разлику између ова два идиома, а с друге, да реч није потврђена у другим, нама доступним, изворима бошкачког социолекта, могуће је да разматрани глагол заправо потиче из мангупског говора, тј. из локалног жаргона. Не може се, међутим, искључити могућност да је реч преузета из једног варијетета у други.¹⁵ Елезовић још указује на могуће ромско порекло речи (Елезовић 1932: 476).

Као трећу потврду имамо израз *кој ње курѣла* (<http://www.prepis.org/items/show/15748>), забележен на листићу из рукописне збирке речи призренског говора из средине 20. века, коју је саставио Димитрије Чемерикић и предао тадашњем Институту за српскохрватски језик САНУ као грађу за *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. На листићу је, иза израза, додата напомена у загради: *циг. где си био*.

¹⁵ За трансфер лексема ромског порекла из једног језичког идиома у други уп. Matras 2010: 24–25.

Иако је глагол *курела* забележен у дијалекатским речницима и означен као покрајинска реч у РСА, Елезовић јасно наводи да се јавља само у социолекатском изразу. Што се тиче потврде из Врања, може се претпоставити да је лексема првобитно припадала локалном жаргону, а да је можда тек касније доспела у локални дијалекат или колоквијални говор.¹⁶

Глагол *курела* из горенаведених израза могао би такође потицати од ромског глагола *kuřel*, а инпут је могао бити дуги облик трећег лица једнине презента тог глагола. У овом случају, варијетет давалац био би арлијски дијалекат ромског, који се говори у јужној Србији и на Косову (уп. Boretzky – Igla 1994a: 365), пошто у том дијалекту дуги облик (са завршним *-a*) функционише као садашње време (Boretzky – Igla 1994a: 394). Упореди потврду *kurela* ‘коитирати’ из арлијског говора на Косову (ROMLEX).¹⁷

Што се тиче семантике, треба упутити на одговарајуће домаће глаголе *jëbaitii*, *jëbávaitii* који имају исто идиоматско значење, као што показује следећа потврда: *jëbavam* вулгарно ‘поштујем, уважавам’: Ма кој га више јебава!, Остарело и обудаветло, па га нијој не јебава Врањска Бања (Златановић 2014: 255).¹⁸

Судећи према расположивој грађи, основно значење позајмљеног ромског глагола није посведочено у српским варијететима јужне Србије и Косова. Због оскудних записа арготске и жаргонске лексике и њене протејске природе, не може се тврдити да позајмљеница никада није употребљавана у опсеном значењу, које има њен модел. Треба имати на уму да је семантички домен, коме припада основно значење модела, међу најпроминентнијим у варијететима ове врсте. Као што је већ речено, Ухлик је забележио облике *курисаити* и *курел* са значењем ‘futuere’ у неком од социолеката из Босне и Херцеговине, Београда и Хрватске. Међутим, судећи по начину на који је реч *курела* документована у цитираним речницима,¹⁹ можемо закључити да је у варијететима јужне Србије и Косова као устаљена позајмљеница изгледа била ограничена на идиоматски израз у коме није имала опсено значење. То би значило да је говорницима језика примаоца који нису били двојезични било познато само то идиоматско значење.

Расположива грађа указује на то да је лексема *курела* фразеолошки везана и да је посведочена у само једном флективном облику. То је *курела*, облик трећег лица једнине презента. Дијалекатски и стандардни облици инфинитива, *курелати* и *курелати*, лексикографски су конструкти засновани на посведоченом облику трећег лица једнине презента. Док РСА ову позајмљеницу наводи као да је у питању потпуно правилан глагол,²⁰ Елезовић експлицитно означава облик инфинитива као хипотетички и, уместо непотврђеног првог лица једнине, што је уобичајен цитатни облик, наводи посведочени облик трећег лица једнине презента. Ипак, облици које су начинили лексикографи показују да не постоје структурне препреке за пуну флексију овог глагола.²¹ Да је исход позајмљивања глагол потпуне флексије, то би био пример стратегије адаптације позајмљених глагола коју Волгемут назива директним уметањем. Директно уметање не укључује посебну морфосинтаксичку адаптацију, изузев флексије или деривације која је обавезна за домаће гла-

¹⁶ У вези са тим треба скренути пажњу на Ухликово запажање да не постоји јасна граница између аргота и колоквијалног језика с обзиром на то да потоњи лакше усваја арготске термине у односу на стандардни језик (Uhlik 1954: 6).

¹⁷ Адаптација овог глагола може се упоредити са једним од начина адаптације глагола у шпанском параромском варијетету кало, у ком су облици ромских глагола на *-ela* реинтерпретирани као облици трећег лица једнине презента и у складу с тим су укључени у прву глаголску врсту, те је тако ромски глагол у трећем лицу једнине *phenêla* адаптиран као *penelar* ‘рећи, одговорити, питати’ у инфинитиву и *penelo*, *penelas*, *penela* у прва три лица једнине презента (Adiego 2005: 73–74).

¹⁸ Наведена је само потврда из врањског говора у којем је лексема *курела* посведочена, али су поменути изрази у раширеној употреби у српско-хрватском колоквијалном говору.

¹⁹ О рестриктивности РСА и дијалекатских речника у односу према опсеној лексици в. Ристић 1998; Ристић – Цвијовић 2017; Богдановић 2019. О томе да су дијалекатски речници у којима је потврђена лексема *курела* обрађивали опсене речи из социолеката в. Елезовић 1932 s.v. *мрђаити* и Чемерићкић s.v. *мрђаити* (<http://www.prepis.org/items/show/19651>).

²⁰ РСА не нотира да се глагол јавља једино у идиоматском изразу мада испуњава критеријуме да буде описан на тај начин (в. Лазић-Коњик – Милошевић 2011).

²¹ Са морфолошке тачке гледишта, овај лексикографски поступак није проблематичан, јер само инфинитив на *-аити* одговара презентској основи која се завршава на *-а*.

голске корене, као што су инфинитивни наставак или маркер глаголске врсте (Wohlgemuth 2009: 87–88).²²

3. ЗАКЉУЧАК

У раду је приказан случај три различита исхода позајмљивања ромског глагола *kuřél* ‘futuere’. Први позајмљени глагол, шатровачки *курисаџи* ‘cohabiter’, интегрисан је помоћу стратегије индиректног уметања, односно додавањем маркера позајмљених глагола *-иса-џи* на презентску основу ромског глагола. Стратегија индиректног уметања је главна стратегија за адаптацију глагола позајмљених из ромског у српско-хрватски. Резултат позајмљивања је потпуно функционалан (то јест флективни) глагол који је усвојио доминантно значење модела. Варијанта *курел*, такође шатровачка, заснована је на кратком облику трећег лица једнине презента ромског глагола. Иако нема примера његове употребе, доступни примери употребе сличних глагола ромског порекла без флективне афиксације у шатровачком аргоу сугеришу да ови позајмљени глаголи представљају непроменљиве облике који су прекатегоријски када се посматрају изоловано. Врсте речи којима овај тип лексема припада и њихове функције могу се одредити само на основу синтаксичко-семантичког контекста у којем се користе. Како одступају од структурних карактеристика и језика примаоца и језика даваоца, у раду је изнета претпоставка да кључну улогу у њиховом настанку и функцији игра неструктурни фактор, а то је контекстуално везана употреба шатровачког идиома којем припадају. Жаргонски и(ли) дијалекатски глагол *курела* ‘уважавати, поштовати, ценити’ из јужне Србије и Косова забележен је у само једном флективном облику, што се може објаснити његовом идиоматском употребом. У процесу интеграције дуги облик трећег лица једнине презента ромског глагола реинтерпретиран је као облик трећег лица једнине презента српске позајмљенице. Српска реплика у овом случају није усвојила доминантну семантику ромског модела, већ показује само идиоматско значење. Као резултат тога, идиоматски изрази у којима се јавља глагол *курела* не доживљавају се као вулгарни, за разлику од паралелних фразеологизама са домаћим глаголом *јеба(ва)џи*.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Н. (2019). Опсцена лексика и вулгаризми у дијалекатским речницима. У: *Опсцена и друга колквијална лексика у српском и македонском језику* (Ј. Марковић и Н. Јовић, ур.). Ниш: Филозофски факултет, 11–22.
- Вучковић, М. (2015). Нове улоге бошњачког аргоеа. У: *Пућевима српских идиома* (М. Ковачевић и В. Поломац, ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 181–205.
- Вучковић, М. (2022). Позајмљенице у српском језику: ромски језик. У: *Допринос Рома култури народа у Србији* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић, ур.). Београд: САНУ, 61–80.
- Ђинђић, М. (2023). *Семантичко-деривациона анализа шурцизама у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лазећ-Коњик, И., Милошевић, Ј. (2011). О лексикографској обради речи које се употребљавају „само у изразу“ у Речнику САНУ: стање, потребе и задаци. *Проблеми историје, филологије, културе* 3 (33), 20–25.
- Мирећ, М., Ђирковић, С. (2022). *Гурбетишки ромски у контакту. Анализа балканизма и позајмљеница из српског језика*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Ристић, С. (1998). Опсцене речи у Речнику САНУ. У: *Опсцена лексика. Зборник радова* (Н. Богдановић, ур.). Ниш: Просвета, 18–28.

²² Ова је стратегија у српско-хрватском језику мање коришћена од индиректног уметања приликом адаптације ромских глагола (Vučković 2017: 446).

Ристић, С., Цвијовић Д. (2017). Обрада опсцене лексике и њених деривата у Речнику САНУ. У: *Ойсцена лексика у српском језику. Зборник радова са истоименој научној скупштини* (Ј. Марковић, ур.). Ниш: Филозофски факултет, 45–59.

*

- Adiego, I. (2005). The Vestiges of Caló Today. In: *General And Applied Romani Linguistics* (B. Schrammel, D. W. Halwachs and G. Ambrosch, eds.). Munich: Lincom Europa, 60–78.
- Boretzky, N., Igla, B. (1994b). Romani Mixed Dialects. In: *Mixed Languages. 15 Case Studies in Language Inter-twining* (P. Bakker and M. Mous, eds.). Amsterdam: IFOTT, 35–68.
- Burridge, K., Allan, K. (1998). The X-phemistic value of Romani in non-standard speech. In: *The Romani Element in Non-Standard Speech* (Y. Matras, ed.). Wiesbaden: Harrassowitz, 51–67.
- Cortiaide, M. (1991). Hauptarten der morphologischen Anpassung der Romani-Lexeme in der serbokroatischen Gaunersprache „Šatrovački“ von Bosnien und Herzegowina. In: *In the Margin of Romani. Gypsy languages in Contact* (P. Bakker and M. Cortiaide, eds.). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 152–165.
- Eble, C. (2004). Slang and Antilanguage. In: *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society* (U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier and P. Trudgill, eds.). Vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 262–267.
- Elšik, V., Beníšek, M. (2020). Romani Dialectology. In: *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* (Y. Matras and A. Tenser, eds.). Cham Switzerland: Palgrave Macmillan, 389–427.
- Friedman, V. A. (2003). Romani as a minority language, as a standard language, and as a contact language: Comparative legal, sociolinguistic, and structural approaches. In: *Multilingualism in Global and Local Perspectives* (K. Fraurud and K. Hyltenstam, eds.). Stockholm: Elanders Gotab, 103–134.
- Gardani, F. (2016). Allogeneous exaptation. In: *Exaptation and Language change* (M. Norde and F. van de Velde, eds.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 227–260.
- Igla, B. (1996). Lexikalisch-semantische Parallelen Romani-Bulgarisch. *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XXXVIII (2), 147–151.
- Lapov, Z. (2005). The Romani groups and dialects in Croatia: With a special emphasis on the Romani borrowings in the Croatian language. In: *General and Applied Romani Linguistics* (B. Schrammel, D. W. Halwachs and G. Ambrosch, eds.). Munich: Lincom Europa, 79–89.
- Matras, Y. (2002). *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. (2010). *Romani in Britain: The Afterlife of a Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sandfeld, K. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- Sechidou, I. (2005). Finikas Romika: A Greek Para-Romani Variety. *Romani Studies* 5, Vol. 15, No. 1, 51–79.
- Skok, P. (1955). O sufiksima -isati, -irati i -ovati. *Jezik* 4 (2), 36–43.
- Sonnemann, A. (2022). *Language Families in Contact. The Mutual Impact of Slavic and Romani*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- Uhlik, R. (1954). Ciganizmi u šatrovačkom argou i u sličnim govorima. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, istorija i etnografija* 9, 5–31.
- Uhlik, R. (1974). Kategorija imperativa u romskom jeziku. *Godišnjak* 12, *Centar za balkanološka ispitivanja* 10, 75–125.
- Vaillant, A. (1966). *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome III: *Le verbe*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Vučković, M. (2017). Accommodation of Romani loan verbs in Czech and Serbo-Croatian. In: *Etymological Research into Czech* (I. Janyšková, H. Karlíková and V. Boček, eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 441–454.
- Wohlgemuth, J. (2009). *A Typology of Verbal Borrowings*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

РЕЧНИЦИ

- Андрић, Д. (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepet Book World – Д. Андрић.
- Елезовић, Гл. (1932–1935). Речник косовско-метохиског дијалекта 1–2. *Српски дијалектолошки зборник* IV, VI.
- Златановић, М. (2014). *Речник говора југа Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Митровић, Б. (1984). *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Библиотека Народног музеја.

- Ослон, М.В., Кожанов К.А. *Этимологический словарь цыганского языка (общецыганская лексика)* <<https://romanes.org/pub/%D0%AD%D0%A1%D0%A6%D0%AF.pdf>>.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1– (1959–)*. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине 1–10 (2000–2010)*. Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет.
- РСЈ: *Речник српског језика (2018)*. Нови Сад: Матица српска.
- Тирић, Ј. (2021). Допуна Речнику говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник LXVIII*, 605–771.
- Чемерић, Д. Збирка речи из Призрена <<http://www.prepis.org/items/browse?collection=1>>.
- Шипка, Д. (2011). *Речник оццених речи и израза*. Београд: Корнет – Нови Сад: Прометеј.
- *
- Boretzky, N., Igla, B. (1994a). *Wörterbuch Romani-Deutsch-English für den südosteuropäischen Raum. Mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- CDIAL: Turner, R. L. (1966). *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press.
- EWAia: Mayrhofer, M. (1992–2001). *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III*. Heidelberg: Carl Winter.
- ROMLEX: ROMLEX. Lexical Database <<http://romani.uni-graz.at/romlex/>>.
- Sabljak, T. (1981). *Šatra (rječnik šatrovačkog govora)*. Zagreb: Globus.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU.

ON FACTORS CONTRIBUTING TO DIFFERENT OUTCOMES OF BORROWING THE SAME VERB: A CASE STUDY

Summary

This case study deals with three different outcomes of borrowing the Romani verb *kuřel* ‘futuere’ into Serbo-Croatian with the aim of shedding light on some factors, structural as well as non-structural, which have had an impact on the processes of verb borrowing and accommodation. The first loan verb, *kurisati* ‘futuere’ from the Šatrovački argot, is integrated by adding the loan verb marker *-isa-ti* to the Romani present stem, that is by means of Indirect Insertion, the main strategy for accommodating the verbs borrowed from Romani into Serbo-Croatian. The outcome of borrowing is a fully functional verb that has adopted the dominant meaning of the model verb. The second verb *kurel* ‘futuere’, which also occurs in the Šatrovački argot, is based on the Romani short form of the 3rd person singular present. This seems to be a frozen form lacking inflectional affixation so its word class and functions can be discerned only on the basis of the semantic-syntactic context in which it is used. Since such uninflecting verb form cannot be explained by structural features of either the recipient or the donor languages, I argue that its occurrence is connected with its argotic use. The third verb *kurela* ‘to respect, to care for, to take notice of’, which is recorded in the speech varieties of southern Serbia and Kosovo, appears to be limited to the idiomatic expressions and attested in only one inflected form. In this case, the Romani long form of the 3rd person singular present is reinterpreted as the 3rd person singular present form in Serbian. In addition, the loanword seems to have only an idiomatic meaning.

Key words: lexical borrowing, verbs, accommodation, Romani, Serbo-Croatian

Марија Вучковић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
marivu74@yahoo.com

NENAD TOMOVIĆ

PROBLEMI U TRANSKRIPCiji SLOŽENICA I SINTAGMI KOJE POTIČU IZ ENGLESKOG JEZIKA

Iako su anglicizmi već dugo prisutni u srpskom, aktuelni principi njihove transkripcije ne nude uvek konačna rešenja, naročito kada su u pitanju pojedine složenice i sintagme. U nekim slučajevima se može primetiti kako se ista složenica ili sintagma na srpskom pišu spojeno, odvojeno ili sa crticom, pri čemu su ove razlike u pisanju primećene i kod osoba koje imaju formalno jezičko obrazovanje. U neformalnoj upotrebi jezika su ove razlike u pisanju još uočljivije, a mogu se povezati i sa poznavanjem ili nepoznavanjem pravila pisanja srpskog jezika. Da bi se ova problematika bolje sagledala, analizirali smo tekstove iz medija koji sadrže problematične složenice i sintagme, sprovedi anketu sa obrazovanim govornicima srpskog u kojoj se traži da transkribuju ove složenice i sintagme, nakon čega su sva prikupljena rešenja upoređena sa važećim pravopisom i predloženim rešenjima u *Srpskom rečniku novijih anglicizama* Tvrtka Prčića i saradnika. Dobijena građa i rezultati će pomoći u sagledavanju aktuelne situacije u jezičkoj praksi i pravopisnim rešenjima, a sugerisaće i potencijalne promene u transkripciji i budućim pravopisima.

Ključne reči: anglicizmi, srpski, pravopis, složenice, sintagme

1. UVOD

264

U današnje vreme mnogi jezici izloženi su uticaju engleskog jezika, što važi i za srpski, koji sadrži mnoge reči i sintagme poreklom iz engleskog jezika, a u poslednjih nekoliko decenija u srpskom se sve češće pojavljuju čak i integralno preuzeti engleski izrazi. U ovom radu se nećemo baviti svim aspektima adaptacije anglicizama, već samo njihovom ortografijom/pisanjem, a u središtu istraživanja su problemi u transkripciji složenica i sintagmi iz engleskog jezika, tj. da li se u ortografski adaptiranom obliku pišu spojeno, odvojeno ili sa crticom. Polazna pretpostavka je da je nepravilno pisanje dvočlanih anglicizama kombinacija više činilaca, a u daljem tekstu ćemo ih razraditi.

Spojeno i odvojeno pisanje reči u srpskom ponekad predstavlja problem čak i kada su u pitanju frekventne i uobičajene reči. Različite verzije pravopisâ su davale različita rešenja, a postoje i slučajevi kada pravopisna pravila nisu dovoljno precizna ili kada reč nije zabeležena u rečnicima ili nekoj drugoj referentnoj literaturi. Zbog toga su ponekad i stručnjaci za srpski jezik u nedoumici kako treba pisati neku reč.

S druge strane, greške u spojenom ili odvojenom pisanju postoje i kod reči koje su obuhvaćene referentnom literaturom, a ne javljaju se samo kod laika i u privatnoj upotrebi jezika, već i u medijima, stručnim tekstovima i mnogim drugim publikacijama. Greške ne nastaju samo zato što autor ne konsultuje referentnu literaturu ili što ne ume da valjano protumači pravopisna pravila, već se uzrok njihovog nastanka može pripisati i tome što mnogi anglicizmi veoma brzo ulaze u jezik, ne ostavljajući dovoljno vremena da se konsultuju stručnjaci za pravopis. Nestandardno napisani oblik anglicizma se često širi tako što ga neko prvi put upotrebi u javnoj komunikaciji, a što se usled velikog broja čitalaca koji će ga kasnije i sami napisati u istom obliku veoma brzo ustaljuje u praksi. Budući da se svi aspekti jezika najčešće usvajaju usled izloženosti tom jeziku, jasno je da izloženost pisanoj komunikaciji utiče i na to kako ćemo pisati koju reč.

Kada govorimo o izloženosti pisanoj komunikaciji, njena priroda se promenila tokom poslednjih nekoliko decenija. U doba kada internet nije postojao ili kada je bio manje dostupan i imao manje sa-

držaja, izloženost pisanoj komunikaciji se pretežno svodila na čitanje štampe, književnih dela, raznih dokumenata, poslovnu korespondenciju i slično, što je podrazumevalo da tekstovi podležu lekturi ili da ih pišu osobe kojima su zbog zahteva struke pravopisna pravila dobro poznata. Osim toga, broj anglicizama je bio manji, engleski je poznavalo manje ljudi, pa su se mnoga rešenja mogla naći u pravopisnim priručnicima ili rečnicima, tako da je njihovo pisanje bilo relativno unificirano. Ukratko, danas je usled sve veće dostupnosti pisane reči putem interneta prosečna osoba sve izloženija različitim načinima pisanja jedne te iste lekseme, pa je zato nesigurna kako je treba pisati. S druge strane, mnogi ljudi danas imaju veliku čitalačku publiku iako nisu novinari ili pisci jer im priroda posla nalaže da se pisanim putem obrate potencijalnim klijentima, kupcima, poslovnim saradnicima i sličnoj publici, dok ima i mnogo onih koji naprosto žele da na društvenim mrežama podele sopstvene misli, osećanja, stavove ili da zatraže neku informaciju. Ukoliko ovakva komunikacija podrazumeva čak i minimalnu količinu anglicizama, mala je verovatnoća da će u njoj učestvovati ili biti konsultovan profesionalni prevodilac, a još manja da će tekst pogledati i lektor. Usled toga mnogi anglicizmi brže ulaze u široku upotrebu nego što ih je moguće leksikografski obraditi ili normirati, a kada se ukorene u praksi, proces normiranja je otežan.

Iako se u oba jezika spoj dve reči može pisati spojeno, odvojeno ili sa crticom, pravila koja to određuju nisu podudarna, usled čega se transkripcija mnogih složenica ili sintagmi razlikuje u odnosu na to kako se pišu u jeziku izvorniku u smislu spojenog ili odvojenog pisanja, kao npr. kod *grace period*, što bi u srpskom trebalo pisati sa crticom, tj. *grejs-period*. Pomenute razlike u izvesnim slučajevima stvaraju nedoumice kod govornika srpskog jezika, pa se isti anglicizam javlja transkribovan na sva tri načina – spojeno, odvojeno ili sa crticom, kao npr. *vebsajt*, *veb sajt* i *veb-sajt*. Naravno, ovo ne znači da pravila koja regulišu transkripciju podrazumevaju više oblika jednog englicizma, već da mogu biti teška, nejasna ili da nisu obuhvatila izvesne slučajeve, da govornici srpskog nisu konsultovali referentnu literaturu, ili da je na njih uticalo poznavanje engleskog jezika, odnosno pridržavanje pravopisne konvencije koja važi za datu reč ili sintagmu.

Ukratko, predmet ovog rada jesu problemi u transkripciji engleskih složenica i sintagmi opisani u prethodnim odeljcima, a koje smo primetili u tekstovima objavljenim u relevantnim medijima i kod osoba koje imaju formalno jezičko obrazovanje. Cilj rada je da ukaže na ove probleme, njihove uzroke i predloži rešenja za njihovo prevazilaženje.

2. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Da bismo bliže objasnili problematiku pisanja odvojenog ili sastavljenog pisanja reči, počecemo od pravila koja utvrđuje *Pravopis*. Polazna osnova je da se složenice pišu spojeno, polusloženice sa crticom, a izrazi i sintagme odvojeno ili spojeno. Kako je navedeno u *Pravopisu* „problem se uglavnom svodi na razlikovanje složenica, koje se pišu spojeno, od polusloženica, koje se pišu sa crticom, i izraza ili sintagmi [...], koji se pišu odvojeno ili spojeno” (Pešikan i dr. 2020: 74).

Na osnovu navedenog se može konstatovati da nije uvek lako odrediti u koju kategoriju spada neka leksema, što navode i sami autori, a spominju čak sedam razloga koji to otežavaju – činjenicu da nemaju sve reči isti stepen samostalnosti, da nisu aktuelne i poznate u istoj meri, da se ne grupišu uvek na isti način u izgovorne celine, uzimanje u obzir kompleksnost tvorbenih pravila koja mogu uključiti istorijske ili savremene načine formiranja, izbegavanje narušavanja stvorenih navika u procesu normiranja, kao i neravnotežu između želje za normativnom slobodom i želje da postoje opštevažeća i jednoobrazna rešenja (Pešikan i dr. 2020: 74). Sastavljeno i odvojeno pisanje reči je i dalje problem, a kako je naveo Mato Pižurica, jedan od autora *Pravopisa*, „najveću doradu zahtevaju poglavlja o spojenom i odvojenom pisanju reči, kao i transkripcija reči iz stranih jezika” (Ilić 2021: 112). Naravno, sve ovo ne znači da su pravila potpuno nedefinisana, već samo da su neka od njih složena i da uprkos velikom broju jasnih rešenja ipak postoje i ona koje treba preispitati ili preciznije odrediti. Da bi se to ostvarilo, *Pravopis* kao kriterijume uzima i poreklo reči, njihovu vrstu, transparentnost i izvorni pravopis.

Naime, iako su pravila za spojeno ili odvojeno pisanje definisala pisanje većine ustaljenih ili frekventnih reči, problem postoji kod onih koje su stranog porekla. Kao jedan od problema se navode „početne sastavnice, uglavnom stranog porekla, sa statusom ili formanata ili prefiksoida“ (Pešikan i dr. 2020: 77), pri čemu kao primere navode *auto*, *avio*, *aero*, *moto*, *foto*, *video*, *makro*, *mikro*, *maksi*, *mini* i sl. Kako se dalje navodi na istom mestu, još ranije je kao osnovni kriterijum za upotrebu pisanja, odnosno tretiranja neke lekseme kao polusloženice, usvojen kriterijum pretežno formalne prirode – „nepromenljivost prve sastavnice, isključujući klasične internacionalizme koji se postojano pišu spojeno, izuzimajući u značenjskom smislu nove spojeve (’konstrukte’), izražene starim ili delimično prerađenim jezičkim jedinicama poput *bio-gas*, *zoo-plankton* i sl.“ (Pešikan i dr. 2020: 77). Iako *Pravopis* daje veliki broj primera i objašnjenja, postoje primeri koji mogu da dovedu u nedoumicu, kao što su *zooparazit* i *zoo-plankton*, *aerodinamika* i *aero-miting*, ili *(djuti)fri-šop* i *vorkšop*.

Vrsta reči takođe igra ulogu u normiranju pisanja. Prema *Pravopisu* (Pižurica i dr. 2020: 81) odvojeno se pišu „[d]vočlani spojevi posebnih reči kod kojih se prva, koja određuje drugu, ne menja mada su neke od njih inače promenljive“, što se dešava u tri slučaja. Prvi slučaj obuhvata dvočlane spojeve čiji je prvi član strana reč koja se shvata kao pridev, za šta se kao primeri navode *fer igra*, *portabl* + IMENICA, *andergraund pisac*, *fitnes trener*, *stendbaj aranžman*, *streč pantalone* i slično, pri čemu su ovde navedeni samo anglicizmi. Drugi slučaj obuhvata spojeve kod kojih je prva reč promenljiva i obično je u pitanju zaštićeno ime ili naziv firme, kao što su *Orijent ekspres*, *tojota automobili*, *panasonik telefon* i slično. U treći slučaj spadaju „spojevi čiji je prvi član izvan ovakvih veza takođe promenljiv i ima opštiju (samostalnu) upotrebu“, pri čemu se od anglicizama navode *vestern film*, *džez muzika*, *rok* + IMENICA, *pop* + IMENICA, sintagme čiji su prvi element *kantri*, *folk*, *doping*, *bejzbol*, *gej*, *gold*, *internet*, kao i sintagme *kolor televizor* i *pitbul terijer* (Pižurica i dr. 2020: 81-82). Ukoliko se izdvoji već ustaljeni pridev *fer*, za ostale primere iz prvog slučaja je teško odrediti šta je pridev, dok su u trećem slučaju uglavnom navedeni primeri koji sadrže dve imenice, od kojih prva modifikuje drugu. Vrstu reči je teže odrediti zbog toga što srpski jezik ne koristi često konverziju, ali i zato što neke reči prolaze kroz proces koji Filipović (1986: 119) naziva nultom transmorfemizacijom, a Prčić (2023: 119-120) prostom transmorfoloizacijom, što podrazumeva da pridevi nemaju nastavke za padež, rod ili broj, pa se vrsta reči može odrediti jedino ukoliko se sporna reč stavi u kontekst.

Kada je u pitanju leksika stranog porekla, odnosno za nas interesantni anglicizmi, dato je opšte pravilo da se ili „primenjuju pravila koja važe za domaće reči (formalna ili semantička) ili se prenosi pravopis iz koga se reči preuzimaju, posebno ako su sklopovi širem krugu značenjski neprozirni i ne mogu se s više sigurnosti uklopiti u postojeće obrasce“ (Pižurica i dr. 2022: 82). Formulacija koja podrazumeva značenjsku neprozirnost širem krugu je problematična jer je teško opisati širi krug, a komplikovano je utvrditi koliko pomenuti širi krug razume neke engleske reči i izraze, nevezano za znanje engleskog. Kao anglicizmi koji se pišu spojeno, uglavnom su navedene reči koje se tako mogu pisati na engleskom, osim *bodipirsing*, dok se sa crticom pišu one kod kojih je drugi deo adaptiran ili prepoznatljiv kao odelita reč, kao npr. *imejl-adresa* ili *pres-konferencija*, ali i reči kao što su *ski-lift*, *kik-boks*, *pripejd-internet*, *kompakt-disk* i slično. Iz ovih pravila je pomalo nejasno zbog čega se piše *internet adresa* naspram *imejl-adresa*, *slajd-šou* ili *rijaliti-šou* prema *lajtšou*, ili zbog čega se *onlajn* u *onlajn-seminar* ne shvata kao pridev. Ukoliko se kao kriterijum uzima prozirnost, nejasno je kolikom broju engleska reč treba da bude jasna i ko određuje tu jasnoću. Doduše, kod imenice *lajtšou* drugi element (*show*) ne označava emisiju, ali to komplikuje formulisanje pravila jer se ne može od svakog očekivati da se momentalno seti ovakvih izuzetaka. U nedoumicu mogu da dovedu i drugi primeri, kao što su *andergraund pisac*, gde se prvi element shvata kao pridev i piše se bez crtice, naspram imenice *andergraund* ili *pripejd-internet* u poređenju sa *bežični internet*. Teško je u trenutku odrediti i pravilo koje propisuje razliku između *džet-set* naspram *bandžidžamping*, a ovakvih primera je mnogo.

U prethodnoj rečenici je navedeno da je određena pravila potrebno prepoznati u *trenutku*, što je izuzetno bitno imajući u vidu prirodu današnje pisane komunikacije. Ukoliko kao primer uzmemo savremeno informisanje pisanim putem, jasno je da postoji velika razlika između štampanih i elektronskih medija. Naime, od trenutka prijema vesti do završetka procesa štampanja mora da protekne više

sati, tako da novinar ili prevodilac imaju dovoljno vremena da provere svaku spornu reč i da daju tekst lektoru. Kada su u pitanju medijski portali dostupni na internetu, vest je potrebno preneti u veoma kratkom roku kako bi čitaoci bili blagovremeno informisani i kako bi se vest pojavila ranije nego kod konkurentskih portala, što podrazumeva nedostatak vremena za lekturu teksta. Ukoliko se putem interneta plasira nešto drugo, kao što su komercijalni sadržaji, neformalna komunikacija i slično, vreme možda nije toliko bitan faktor, ali konsultovanje priručnika zarad jedne ili dve reči nije praktično, a angažovanje profesionalnog prevodioca ili lektora je neisplativo.

Kao još nekoliko uzroka koji nisu navedeni u *Pravopisu* mogu se navesti odnos između čitanja i pisanja kao jezičkih veština, zatim ono što se u primenjenoj lingvistici naziva jezički input, odnosno izloženost nekom jeziku, kao i stepen u kome L2 može uticati na L1, naročito kod bilingvala, koji ne moraju ni da žive u sredini gde se L2 koristi, ali posežu za elementima L2 ako su mu često izloženi, kao npr. kada govornici srpskog kažu *singl* da bi označili neoženjenu ili neudatu osobu ili *ofis* kada govore o kancelariji.

Kada se poredi odnos između čitanja i pisanja, poznato je da je čitanje „starija” veština kojom se ovladava pre pisanja i da se razvoj pisanja zasniva na savladanosti veštine čitanja. Zbog toga se u nastavi jezika, bilo da govorimo o maternjem ili stranom jeziku, učenici prvo izlažu tekstovima određenog žanra, a zatim se od njih traži da taj žanr upotrebe u pisanju. Ovaj proces simulira ono što se dešava tokom daljeg školovanja i prilikom usvajanja stručnog jezika u pisanom obliku, pa tako recimo student prava mora da pročita više tužbi, žalbi ili presuda kako bi mogao da ih i sâm sastavlja tokom karijere. Isto važi i kada je u pitanju pisanje o bilo kojoj drugoj temi.

Odnos između čitanja i pisanja ima direktne posledice na input, tj. na ono čemu je čitalac izložen, a u našem slučaju se to odnosi na pisanu formu. Ukoliko pojedinac želi da sazna nešto više o nekoj temi, često je prinuđen da se informiše iz izvora na engleskom jeziku ili iz izvora na srpskom koji su prevedeni površno ili uz pomoć mašinskog prevođenja jer su izvori koji su prošli lektorski „filter” često malobrojni, teže dostupni ili ne postoje. Kada je čitalac izložen tekstovima koji se bave nekim domenom na engleskom ili na anglicizovanoj varijanti srpskog, jasno je da će engleski kao L2 uticati na njegovu leksiku, na poimanje te teme, ali i na ostale aspekte jezika.

Ukoliko čak i izuzmemo izloženost engleskom jeziku kao L2, ovaj aspekt je bitan i kod L1, tj. kod srpskog. Naime, ako je monolingvalni govornik srpskog izložen anglicizmima u nekom žanru ili domenu, uključujući i njihovo pisanje, najčešće će prihvatiti ono čemu je izložen i uzeće takve oblike kao datost, što u slučaju ovog rada podrazumeva odvojeno ili spojeno pisanje.

Kada govorimo o uticaju L2 na L1, može se početi od konstatacije da je jezički transfer dvosmeran, na šta ukazuje više studija, tako da je inkorporiranje elemenata L2 u L1 sasvim normalna i očekivana pojava. Ovo postoji čak i ukoliko se jezik uči u školskom okruženju (Keckes 1998), a postaje vidljivo kada se znanje i veštine stečene na jednom jeziku spoje sa onim što je ostvareno u drugom (Keckes 2008: 32). Imajući u vidu da se engleski jezik uči od početka osnovne škole, da je znanje engleskog poslednjih godina sve veće, da je engleski postao odomaćeni strani jezik i da ima funkciju dopunskog jezika, tj. jezika koji „dopunjava komunikativne potrebe date jezičke zajednice tako što popunjava stvarne i pretpostavljene leksičke i druge praznine u maternjem jeziku“ (Prčić 2005: 16), te da je deo populacije bilingvalan u većem ili manjem stepenu, očigledno je da L2 ima uslova da utiče na L1. Iako se ovo često primećuje na nivou leksike, tj. na upotrebi anglicizama kada za tim ne postoji objektivna potreba, uticaj na pisanje je evidentan u mnogim slučajevima, kao npr. kada se u nazivu neke domaće firme svaka reč napiše velikim početnim slovom, kakav je slučaj u engleskom, ali i u ostalim aspektima koji su zasnovani na engleskoj ortografiji.

Bilingvali su spomenuti jer se za Srbiju može reći da je zemlja u kojoj je engleski veoma zastupljen i dobro poznat, da je postao odomaćeni strani jezik, što podrazumeva da je „objektivno i subjektivno postao deo (mnogih) maternjih jezika i kultura u svetu, tako da su neka od njegovih svojstava stranog jezika oslabila” (Prčić 2005: 18–19), pa se može reći i da je deo stanovništva bilingvalan bar u izvesnoj meri. Kompanija *Education First*, koja se bavi obrazovanjem, sprovedla je istraživanje o poznavanju engleskog jezika, a prema rezultatima ovog istraživanja, Srbija spada u zemlje gde je stanovništvo

ovladalo engleskim jezikom u visokom stepenu (*high proficiency*), a u 2023. godini je bila na 24. mestu u svetu, isključujući anglofone zemlje (EF English Proficiency Index 2023: 6). Ovakav rezultat je stoga još samo jedan faktor koji objašnjava uticaj engleskog na srpski.

Od praktičnih uzroka bi trebalo pomenuti i neblagovremeno ažuriranje *Pravopisa*. Usled mnoštva izuzetaka u pravilima i veoma brzog tempa ulaska stranih reči, jasno je da *Pravopis* ne može tehnički da isprati pojavu svake nove reči, što bi trebalo ispraviti. Naime, iako se aktuelni *Pravopis* štampa gotovo svake godine i sadrži ispravke slovnih grešaka, deo koji sadrži rečnik ostaje isti i ne sadrži nove reči. Samim tim, sadržaj *Pravopisa* se ne menja, iako je od njegovog inicijalnog izdanja prošlo više od jedne decenije. Iako se rešenja za određene nedoumice vezane za pisanje novih reči povremeno mogu naći u drugim izvorima, bilo bi korisno da one budu objedinjene i da se na osnovu toga deo *Pravopisa* koji sadrži rečnik redovno dopunjuje i da bude javno dostupan na internetu. Doduše, umesto *Pravopisa* se za mnoge sporne slučajeve može koristiti *Srpski rečnik novijih anglicizama* (u daljem tekstu: SRNA), u kome su navedeni brojni anglicizmi koji su u međuvremenu postali deo jezika, a njihovo pisanje je rešeno primenjujući aktuelna pravopisna pravila.

Osim već opisanih problema, potrebno je i osvrnuti se na jezičku praksu. Naime, kada je u pitanju pisanje strane reči ili izraza, *Pravopis* preporučuje transkripciju kao uobičajeno sredstvo ortografske adaptacije, ali dozvoljava i mogućnost izvornog pisanja. Ova mogućnost se sve češće koristi u jezičkoj praksi, a uglavnom zavisi od registra i od vrste publike kojoj je tekst namenjen. Na primer, uprkos tome što neka rešenja postoje u pravopisnim priručnicima, referentnoj ili stručnoj literaturi, činjenica je da će se u turističkim katalozima češće pojaviti engleski oblik *all-inclusive* umesto *olinkluziv*, *sve uključeno* i sličnih predloženih rešenja. Isto tako, mnogi prodavci računarske opreme koji prodaju ili oglašavaju robu putem interneta koristiće izraze kao što su *gaming laptop* ili *joystick* umesto *gejming-laptop*, *laptop za igre*, *džojstik* ili *palica (za igru)*. U oba slučaja praksa pisanja je takva da se češće koristi izvorna grafija, ali ne samo zbog specifičnosti određenog registra, već zato što će i potencijalni kupci koristiti ovakve izraze u pretrazi kada požele neku uslugu ili proizvod. Stoga se može konstatovati da je ovakva jezička praksa u srpskom takođe imala uticaja na različite načine pisanja analiziranih anglicizama.

Imajući u vidu sve navedene probleme, nije neočekivano što se anglicizmi koji su izvorno složene ili sintagme u domaćoj jezičkoj praksi pišu na više načina uprkos postojećim pravilima. Da bismo ovo ilustrovali, sprovedi smo dva istraživanja. Za prvo su uzeti tekstovi iz medija, a drugo je urađeno u vidu ankete.

3. KORPUS I METODOLOGIJA

Za istraživanje su odabrane sledeće jezičke jedinice: *all-inclusive*, *hot dog*, *New Age*, *milkshake* / *milk shake*, *pet-friendly*, *grace period*, *make-up/makeup*, *off-road*, *know-how* i *website* / *web site*. Principi odabira su bili sledeći: 1) svaka leksema mora biti izvorno sačinjena od bar dve reči, 2) zastupljenost sve tri vrste pisanja, tj. spojeno, odvojeno i sa crticom u izvorniku, 3) postojanje bar dve navedene varijante pisanja u izvorniku kod jedne trećine korpusa, 4) postojanje ortografski adaptiranog oblika u srpskom koje beleže *Pravopis* i/ili SRNA i 5) pretpostavka da je leksema poznata prosečnom i obrazovanom govorniku srpskog jezika usled dovoljne frekventnosti.

Prvo istraživanje je sprovedeno na tekstovima koje smo pronašli na dva medijska portala, *Politika* i N1. Oba portala zapošljavaju lektore, tako da je bilo očekivano da broj grešaka manji nego da tekstove pišu laici. Osim toga oba portala imaju i veliku publiku, što podrazumeva i veću mogućnost da se neki oblik ustalio. Ispitivali smo pisanje deset anglicizama koji se mogu pisati spojeno, odvojeno ili sa crticom. Pri analizi smo koristili samo tekstove objavljene od 2014. godine, odnosno tri godine od objavljivanja *Pravopisa*. Razlog za odabir baš ove godine je dvojak – te godine N1 počinje da radi kao portal, a konačna verzija ovog rada je završena 2024. godine, čime se pokriva raspon od deset godina. Za pretragu oba portala je korišćen *Google*, pri čemu je zadat period od 1. januara 2014. godine do dana vršenja pretrage. Budući da je datum objavljivanja svakog članka koji sadrži analizirane anglicizme već

naveden ispod njegovog naslova, njihova hronologija je verifikovana. Anglicizmi koji su odabrani za analizu su u to vreme već bili u upotrebi, a što se vidi i iz starijih tekstova objavljenim na ovim portalima. U obzir nisu uzimani izvorno napisani oblici, već samo transkribovani.

Drugo istraživanje je sprovedeno sa studentima Fakulteta za obrazovanje učitelja i vaspitača Univerziteta u Beogradu u vidu ankete, u kojoj je traženo da ispitanici napišu anglicizme čije je pisanje u prethodno opisanom istraživanju već analizirano na osnovu tekstova iz medija. Studenti ovog fakulteta su izabrani pošto polažu ispite i iz srpskog i iz engleskog jezika, ali ove predmete ne izučavaju temeljno kao studenti filoloških fakulteta i fakulteta sa filološkim usmerenjem. U istraživanju je učestvovalo pedeset troje studenata. Ni u ovom istraživanju nisu uzimani u obzir izvorno napisani oblici, koji su se pojavili sporadično, uprkos uputstvu da anglicizme treba pisati transkribovano.

Nažalost, ova istraživanja nisu mogla da obezbede dovoljno podataka za poređenje određenih rezultata. Kao prvo, precizno poređenje rezultata je nemoguće, budući da kod tekstova iz medija nije uvek bilo jasno naznačeno ime autora, dok sa druge strane imamo 53 ispitanika. Usled navedenog problema, broj medijskih autora i broj studenata koji su dali određena rešenja se ne može uporediti. Dalje, podaci dobijeni istraživanjem objavljenih tekstova i ankete nisu dobijeni istim metodama, pa je moguće da je na ispitanike uticala činjenica da im je skrenuta pažnja na ortografsku formu. Smatramo da bi se uz određene modifikacije cilja, predmeta i metoda moglo sprovesti još jedno šire istraživanje koje bi uporedilo pisanje anglicizama od strane jezičkih profesionalaca i obrazovanih osoba koji se ne bave jezikom.

4. ANALIZA I DISKUSIJA REZULTATA

Analizu ćemo početi prvom tabelom, u kojoj je dat pregled rešenja zabeleženih na portalima *Politike* i N1. Prva kolona sadrži izvorne oblike anglicizama, dok su sledeće tri navedeni njihovi transkribovani oblici koje smo zatekli u analiziranim tekstovima. U četvrtoj rubrici se vidi kako su ovi oblici (ne)normirani u *Pravopisu*, a kao najvažniji reper služi peta rubrika, u kojoj se nalaze oblici navedeni u SRNA.

Izvorni oblik	Spojeno pisanje	Odvojeno pisanje	Pisanje sa crticom	Pravopis	SRNA
all-inclusive	<i>olinkluziv</i> Politika: 3 N1: 0	<i>ol inkluziv</i> Politika: 117 N1: 1	<i>ol-inkluziv</i> Politika: 7 N1: 5	-	olinkluziv
hot dog	<i>hotdog</i> Politika: 6 N1: 3	<i>hot dog</i> Politika: 7 N1: 24	<i>hot-dog</i> Politika: 9 N1: 0	-	hotdog
New Age	<i>njuejdž</i> Politika: 0 N1: 0	<i>nju ejdž</i> Politika: 16 N1: 4	<i>nju-ejdž</i> Politika: 5 N1: 0	-	njuejdž
milkshake, milk shake	<i>milkšejk</i> Politika: 6 N1: 18	<i>milk šejk</i> Politika: 0 N1: 3	<i>milk-šejk</i> Politika: 1 N1: 0	-	milkšejk
pet-friendly	<i>petfrendli</i> Politika: 0 N1: 1	<i>pet frendli</i> Politika: 1 N1: 7	<i>pet-frendli</i> Politika: 4 N1: 1	-	petfrendli

grace period	<i>grejsperiod</i> Politika: 0 N1: 0	<i>grejs period</i> Politika: 118 N1: 51	<i>grejs-period</i> Politika: 10 N1: 1	grejs-period	g r e j s - period
m a k e - u p , makeup	<i>mejkap</i> Politika: 3 N1: 2	<i>mejk ap</i> Politika: 0 N1: 0	<i>mejk-ap</i> Politika: 1 N1: 0	-	mejkap
off-road	<i>ofroud</i> Politika: 0 N1: 0	<i>of roud</i> Politika: 0 N1: 0	<i>of-roud</i> Politika: 0 N1: 2	-	ofroud
know-how	<i>nouhau</i> Politika: 1 N1: 0	<i>nou hau</i> Politika: 8 N1: 2	<i>nou-hau</i> Politika: 12 N1: 0	-	nouhau
website, web site	<i>vebsajt</i> Politika: 4 N1: 8	<i>veb sajt</i> Politika: 5 N1: 3	<i>veb-sajt</i> Politika: 13 N1: 5	veb-sajt	vebsajt

Tabela 1: Pregled zabeleženih rešenja (mediji)

Kao što se vidi iz tabele, jedini anglicizmi zabeleženi u *Pravopisu* su *grejs-period* i *veb-sajt*, dok se ostali mogu naći samo u SRNA. Budući da potonja publikacija potiče iz 2021. godine, jasno je da su se autori, prevodioci i lektori najčešće oslanjali na sopstveno poznavanje pravopisnih pravila i njihovo tumačenje, kao i na traženje analogije sa rečima čije je pisanje kodifikovano.

Ukoliko pogledamo rezultate, lako je primetiti da je broj netačno napisanih anglicizama u odnosu na rešenja koje nude *Pravopis* i SRNA relativno velik i da je uglavnom veći od onih koji su pravilno napisani, što pomalo začuđuje, imajući u vidu da u oba medija radi osoblje sa filološkim obrazovanjem. Osim toga, uočljivo je i da su praktično svi analizirani anglicizmi pisani nedosledno, tj. na više načina. Kako bismo preciznije analizirali dobijene rezultate, u nastavku je data još jedna tabela u kojoj su rezultati izraženi i procentualno.

Propisani oblik	Broj tačnih rešenja	Broj netačnih rešenja	Ukupan broj rešenja	Procenat tačnih rešenja
olinkluziv	3	130	133	2,25%
hotdog	9	40	49	18,37%
njuejdž	0	25	25	0%
milkšejk	24	4	28	85,71%
petfreundli	1	13	14	7,14%
grejs-period	11	169	180	6,11%
mejkap	5	1	6	83,33%
ofroud	0	2	2	0%
nouhau	1	22	23	4,35%
veb-sajt	18	20	38	47,36%

Tabela 2: Pregled tačnih i netačnih rešenja (mediji)

Najveća odstupanja od propisanog oblika su zabeležena kod anglicizama *ofroud* i *njuejdž*, koji su u oba medija nijednom ne pojavljuju u ispravnom obliku. Slično je i sa *petfrendli* i *nouhau*, koji su ispravno napisani samo u jednom slučaju, premda ove reči imaju nešto nižu frekvenciju u pomenutim medijima, pa se može reći da je rezultat teže uporediv. Ukoliko gledamo samo procenete bez apsolutnih brojeva, *olinkluziv* je tačno napisano u samo 2,25% slučajeva. I kod relativno frekventne reči kao što je *hotdog* nalazimo da je ispravno napisana samo u devet slučajeva od 49, što je 18,37%. Jedini anglicizmi koji se javljaju u *Pravopisu*, *grejs-period* i *veb-sajt*, ispravno su napisan u jedanaest od 180 slučajeva ili 6,11%, odnosno u 18 od 38, što iznosi 47,36%. Ovde postoji razlika u odnosu na SRNA, koji navodi oblik *vebsajt*, tako da bi prema ovom izvoeu bilo 31,57% ispravno napisanih oblika. Konačno, *milkšejk* i *mejkap* su uglavnom napisani tačno, tj. u 85,71% i 83,33% slučajeva, uz ogradu da se *mejkap* ukupno pojavljuje samo šest puta.

Rešenja koja smo zabeležili u anketi sa studentima se donekle razlikuju od onih koje smo zapazili u medijima, a biće predstavljena u trećoj tabeli na isti način kao što je to učinjeno u prvoj.

Izvorni oblik	Spojeno pisanje	Odvojeno pisanje	Pisanje sa crticom	Pravopis	SRNA
all-inclusive	<i>olinkluziv</i> : 17 * <i>olinklusiv</i> : 1	<i>ol inkluziv</i> : 13 * <i>ol inklusiv</i> : 4	<i>ol-inkluziv</i> : 14 * <i>ol-inklusiv</i> : 4	-	olinkluziv
hot dog	<i>hotdog</i> : 11	<i>hot dog</i> : 37	<i>hot-dog</i> : 5	-	hotdog
New Age	<i>njuejdž</i> : 4	<i>nju ejdž</i> : 44	<i>nju-ejdž</i> : 5	-	njuejdž
milkshake, milk shake	<i>milkšejk</i> : 43	<i>milk šejk</i> : 8	<i>milk-šejk</i> : 2	-	milkšejk
pet-friendly	<i>petfrendli</i> : 3	<i>pet frendli</i> : 34	<i>pet-frendli</i> : 16	-	petfrendli
grace period	<i>grejsperiod</i> : 3	<i>grejs period</i> : 46	<i>grejs-period</i> : 3	grejs-period	grejs-period
make-up, makeup	<i>mejkap</i> : 46	<i>mejkap</i> : 4	<i>mejkap</i> : 3	-	mejkap
off-road	<i>ofroud</i> : 13	<i>ofroud</i> : 22	<i>of-roud</i> : 18	-	ofroud
know-how	<i>nouhau</i> : 7	<i>nou hau</i> : 20	<i>nou-hau</i> : 23	-	nouhau
website, web site	<i>vebsajt</i> : 34	<i>veb sajt</i> : 15	<i>veb-sajt</i> : 3	veb-sajt	vebsajt

Tabela 3: Pregled zabeleženih rešenja (studenti)

Pošto i u ovom slučaju koristimo iste kriterijume kao u istraživanju sprovedenom na tekstovima iz medija, nećemo ih ponavljati, pa ćemo analizirati rezultate iz tabele koja ih sumira:

Propisani oblik	Broj tačnih rešenja	Broj netačnih rešenja	Ukupan broj rešenja	Procenat tačnih rešenja
olinkluziv	17	36	53	32,08%
hotdog	11	42	53	20,75%
njuejdž	4	49	53	7,55%
milkšejk	43	10	53	81,13%
petfrendli	3	50	53	5,66%

grejs-period	3	49	52	5,77%
mejkap	46	7	53	86,79%
ofroud	13	40	53	24,53%
nouhau	7	43	50	14%
veb-sajt	34	18	52	65,38%

Tabela 4: Pregled tačnih i netačnih rešenja (studenti)

Studenti su imali natpolovičan broj ispravno napisanih anglicizama *mejkap* (86,79%), *milkšejk* (81,13%) i *veb-sajt* (65,38%), dok su kod ostalih rezultati nešto slabiji. Slede *olinkluziv* (32,08%), *ofroud* (24,53%) i *hotdog* (20,75%), ali kao što se vidi iz rezultata, procenat naglo opada. Preostala četiri anglicizma, *nouhau* (14%), *njuejdž* (7,55%), *grejs-period* (5,77%) i *petfrendli* (5,66%) ispravno su napisana u veoma malom broju slučajeva.

Ukoliko se uporedi broj ispravno napisanih anglicizama u medijima i u studentskim anketama, rezultati su najbliži kod imenica *milkšejk* (mediji: 85,71%; studenti: 81,13%) i *mejkap* (mediji: 83,33%; studenti: 86,79%), dok *veb-sajt* ispravnije pišu studenti (65,38% naspram 47,36% u medijima). Slični rezultati su i kod anglicizama *hotdog* (mediji: 18,37%; studenti: 20,75%), *petfrendli* (mediji: 7,14%; studenti: 5,66%) i *grejs-period* (mediji: 6,11%; studenti: 5,77%), dok kod ostalih postoje veće razlike. Ispitanici su imali bolje rezultate kod anglicizama *olinkluziv* (studenti: 32,08%; mediji: 2,25%), *nouhau* (studenti: 14%; mediji: 4,35%), kao i kod *ofroud* (studenti: 24,53%; mediji: 0%) i *njuejdž* (7,55%; mediji: 0%).

Svi anglicizmi koji su korišćeni za istraživanje su postali deo leksike srpskog i nisu retki u svakodnevnoj upotrebi, ali očigledno je da se njihovi pravopisni oblici nisu ustalili. Bilo bi logično pretpostaviti da učestala upotreba neke reči u komunikaciji, a naročito u jeziku čija su pravopisna pravila u osnovi relativno jednostavna, doprinosi tome da i pisani oblik te reči postane ustaljen, ali upravo smo dokazali da to nije uvek slučaj. Pisani oblici mnogih dvočlanih anglicizama nisu dovoljno ustaljeni i dostupni u transkribovanom obliku, bilo da govorimo o jezičkim priručnicima, bilo o upotrebi jezika u javnoj komunikaciji. Usled nedoumica u vezi sa tumačenjem pravila i nemogućošću pojedinca da analizira svaki anglicizam i napiše ga prema postojećim pravilima, čak i kada govorimo o nekome ko se profesionalno bavi jezikom, rezultat su različite varijante njihovog pisanja. Dalje, prisustvo engleskog jezika, izvornog pisanja i znanje engleskog, kao posledicu imaju stvaranje pravopisnih oblika u srpskom jeziku koji ili imitiraju engleski pravopis, ili ukazuju na to da pojedinac razlaže dvočlani izraz onako kako bi se razložio u engleskom jeziku. O ovome svedoče svi oblici koji su u oba istraživanja napisani razdvojeno ili sa crticom, uključujući čak i one koji istovremeno odstupaju od engleskog modela i od pravopisnih pravila srpskog, kao npr. *ol inkluziv* (od *all-inclusive*) ili *nju-ejdž* (engl. *New Age*). U prilog navedenom se mogu navesti i oblici koji se u oba jezika mogu pisati spojeno kao što su *milkšejk* (*milkshake*) ili *mejkap* (*makeup*), a koji su u oba istraživanja ispravno napisani u preko 80% slučajeva.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu istraživanja i ranije navedenih podataka, može se zaključiti da nedoumice u vezi sa upotrebom crtice, kao i odvojeno i spojeno pisanje anglicizama imaju više uzroka, a u njih spadaju tumačenje složenih pravopisnih pravila, njihovo nepoznavanje, nepostojanje nekih reči u rečnicima i referentnoj literaturi, izloženost engleskom jeziku, njegov status odomaćenog stranog jezika kombinovan sa bilingvizmom i jezička praksa. Posledica svega ovoga je neujednačenost u pisanju koja se vidi u jezičkoj praksi i javnoj i privatnoj upotrebi jezika.

Nedoslednost u pisanju dvočlanih anglicizama, ali i mnogih drugih reči, nije nova pojava niti se za nju može imenovati krivac, već potiče iz mnoštva razloga, kao što je već i navedeno. Smatramo da

je ovakvu situaciju moguće izmeniti, ali samo delimično, a za to predlažemo dve osnovne mere. Prva mera bi podrazumevala da *Pravopis* bude dostupan na internetu, da takva verzija bude pretraživa na više načina, da se svaki oblik može povezati sa odgovarajućim pravilom, ili da upit za nepoznati oblik podrazumeva upućivanje na pravila koja mogu da pomognu. Druga mera bi podrazumevala kontinuirano ažuriranje *Pravopisa* u skladu sa pojavom novih leksema, pri čemu mislimo primarno na deo sa rečnikom. Osim toga, pojedina pravila bi mogla da budu i fleksibilnija imajući u vidu da su neki izuzeci već ranije prihvaćeni u skladu sa praksom i da u daašnje vreme mnoge nove lekseme veoma brzo postaju frekventne.

LITERATURA

- (2023). EF English Proficiency Index. <https://www.ef.com/assetscdn/WIBIwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcom-epi-site/reports/2023/ef-epi-2023-english.pdf>
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU/Školska knjiga
- Ilić, V. (2021). Naučni skup *Aktuelna pitanja srpskog pravopisa: Novi prilozi srpskom pravopisu 2. Naš jezik* LII/2. 11-120. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Keckes, I. (1998). The state of L1 knowledge in foreign language learners, *WORD*, 49:3, 321-340, DOI: 10.1080/00437956.1998.11432476
- Keckes, I. (2008). The effect of the second language on the first language. *Babylonia*. 2. 30-34.
- Pešikan, M., Jerković J., Pižurica, M. (2020). *Pravopis srpskoga jezika. Treće izdanje*. Novi Sad: Matica srpska.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, T, Dražić, J., Milić, M. (ur.) (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama. Prvo, elektronsko, izdanje*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2023). *Srpski sa engleskim*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

PROBLEMS IN TRANSCRIBING COMPOUNDS AND PHRASES ORIGINATING FROM THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

Although anglicisms have been present in Serbian for a long time, the current principles of their transcription do not always offer definitive solutions, especially when it comes to specific compounds and phrases. In some cases, one can notice that the same compound or phrase in Serbian is written as one word, as two words, or with a hyphen, and these differences in writing are observed even among individuals with formal linguistic education. In informal language use, these differences in writing are even more noticeable and can be associated with knowledge or lack of knowledge of the Serbian spelling rules. To better understand this issue, we have analyzed texts from the media containing problematic compounds and phrases, conducted a survey with educated Serbian speakers asking them to transcribe these compounds and phrases, after which all collected solutions were compared with the current spelling rules and proposed solutions in *Srpski rečnik novijih anglicizama* by Tvrtko Prčić et al (2021). The collected material and results will help in understanding the current situation in language practice and spelling solutions, and will also provide guidelines for potential changes in transcription and future spelling rules.

Keywords: anglicisms, Serbian, spelling, compounds, phrases

Tomović Nenad
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
nenad.tomovic@fil.bg.ac.rs

VI

ЈЕЗИЧКИ ЕЛЕКТРОНСКИ РЕСУРСИ / ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

ACADEMIC, EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL LINGUISTIC WORK WITH AI CHATBOTS AND AI TOOLS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

In the short timespan in which they have been introduced, AI chatbots, especially ChatGPT, and other AI tools have had a profound and potentially controversial impact on linguistic research, education, and professional linguistic activities. The paper employs over two decades of linguistic research by the authors to elucidate the advantages and disadvantages of employing AI chatbots and specialized AI tools in linguistic research endeavours and education. This qualitative analysis of an experiment in re-doing previous studies highlights a stark contrast in the time and skill-set required for linguistic tasks with and without the aid of AI. Evident benefits include significant time-saving capabilities, access to expansive linguistic data sets surpassing conventional corpora, and the obviation of non-linguistic skills such as web scraping. However, the opacity of AI data sources, a potential oversight of linguistic outliers, and the datedness of AI linguistic data all pose numerous challenges. Using examples from the authors' previous research undertakings as case studies, the paper accentuates this dichotomy, underscoring the efficiency gains realized with AI, while reminding present and future researchers of the essence and indispensability of human expertise. Education-wise, the study presents a contrasting view of using AI chatbots in educational settings, where overreliance on their output can hamper the development of key academic skills among students and young professionals.

Keywords: AI chatbot, linguistic research, corpus analysis, technological integration, human-AI collaboration

1. INTRODUCTION

The integration of AI chatbots, most notably ChatGPT versions 3, 3.5, 4, and 4o, into linguistic research and education marks a transformative yet contentious development in the domain, ever since these tools became widely available, which is commonly dated to November 30, 2022 (Marr, 2023). This study aims to qualitatively assess the potential impact of AI chatbots on linguistic research and education. The primary objective is to recontextualize previous linguistic research by evaluating the advantages and potential disadvantages of conducting similar studies with the assistance of AI chatbots. This involves exploring hypothetical scenarios where AI tools are employed in “re-doing” previously published studies on lexical items, morphology, language use, linguistic landscape, audiovisual translation, and translation practice.

By focusing on these specific objectives, this study contributes significantly to the existing body of knowledge on AI chatbots in linguistics. More specifically, while current research predominantly addresses how AI chatbots are trained and the computational methods used in their development, there is a noticeable gap in studies examining the practical impact of using AI chatbots as assistants in traditional linguistic research. For example, there are studies from the domain of corpus linguistics which employs AI tools to assist in the extraction and analysis of discursive patterns within a large corpus of news articles (Javadinejad, 2024), in uncovering nuanced linguistic patterns and cultural narratives embedded in large textual datasets (Chan & Gillings, 2024), or in the design and reporting of corpora (Hashimoto & Nelson, 2024), but there are also more general studies and even *Nature* editorials on the theoretically unbounded potential of AI tools, where even terms such as ‘alchemy’ and ‘new linguistic theories’ are

used (e.g., Church & Liberman, 2021; Editorial, 2023). There is only one article, at the time when this paper is being written, which discusses the use of AI chatbots as multitasking “superdictionaries” for analysing English vocabulary in the educational setting (Prčić, 2023a). However, on the whole, these studies either granularly demonstrate how AI can enhance linguistic analysis in a highly specialized research niche or educational environment, or they have a much broader, almost philosophical scope. This study seeks to fill this gap, providing insights into how AI tools can transform linguistic research methodologies and implications for the future of the field in a rather general but highly applicable manner in several rather common types of linguistic studies.

Typologically speaking, this study is best classified as an individual, small-scale, qualitatively analysed experiment on the use of AI tools, with a focus, as explained earlier, on assessing the impact, both positive and negative, of AI chatbots and specialized AI tools on conducting linguistic research.

2. BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

This study references three distinct pieces of research conducted over the past two decades, each contributing unique insights into different linguistic domains, which, as a sort of a baseline, were then re-examined and re-contextualized with the use of AI tools applied in respective established theoretical frameworks and models specific to each linguistic domain. Therefore, this section serves as a key to understanding the experiment, as it provides insights into the three original studies to make it possible to assess the potential impact of AI tools. It should be emphasized that the studies for this experiment were not chosen randomly but were selected after lengthy deliberations so as to cover a range of linguistic studies as wide and diverse as possible, which will be explained in the paragraphs below.

The first study focused on morphology and word formation, particularly the usage and evolution of specific suffixes or combining forms (Panić Kavgić & Kavgić, 2009). The research analysed suffixoids like *-burger* (e.g., hamburger, nothingburger), *-furter* (e.g., frankfurter, chickenfurter), *-scape* (e.g., landscape, netscape), *-gate* (e.g., Watergate, Clintongate), and *-holic* (e.g., workaholic, shopaholic). Launching a brute-force Google web-as-a-corpus search based on an automated search script using the one-million Moby word list¹, the study identified over 200 instances of neologisms containing these suffixoids, categorizing their occurrence and frequency. The main objective was to merely find words that included these suffixoids. The identified items were manually verified to ensure they were actual words and not typos or words from other languages. The findings indicated that some combining forms, specifically *-burger* and *-furter*, had evolved into free morphemes, whereas *-scape*, *-holic*, and *-gate* were still predominantly bound morphemes, though they appeared to be transitioning towards free morphemes. No further in-depth analysis of the words was conducted, as the focus was on discovering new forms and proving the validity of using web as a corpus. The study on suffixes utilized general descriptive and cognitive perspectives on word formation. These perspectives are comprehensively discussed in works on word formation in general (e.g., Bauer, 1983; Onysko & Michel, 2010; Plag, 2003), various references that deal with different approaches to suffixes in word formation processes (e.g., Montero-Fleta, 2011; Prčić, 2007, 2008) and more teaching-oriented references on morphology in English language teaching (e.g. Yadav & Yadav, 2021). These sources, among many others, provide a robust theoretical basis for analysing suffixes like *-burger*, *-furter*, *-scape*, *-gate*, and *-holic*, while the initially referenced study represented an endeavour to provide additional data for further theoretical research.

The second study explored the domain of text analysis and translation studies – in particular, audiovisual translation, focusing on semantic errors in the translation of two children’s animated TV series – *Tractor Tom* and *Peppa Pig* (Panić Kavgić & Kavgić, 2016), which were analysed by means of a parallel corpus compiled from English and Serbian audio tracks that were transcribed by researchers manually, in a very time-consuming way. The research highlighted that poor translation practices, particularly literal translations, could negatively impact language acquisition among young children. This

¹ <https://www.gutenberg.org/ebooks/3201>

phenomenon was also indicative of the emerging so-called Anglo-Serbian hybrid sociolect (a term introduced by Prčić, 2019 – initially 2005), mainly characterized by relaxed borrowing and literal translation of English phrases into Serbian. Here, the primary theoretical framework was based on the extensive work by Díaz-Cintas (2004, 2009), a leading authority in audiovisual translation, particularly subtitling. However, since the study focused on dubbing, given its prevalence in children's TV shows, the theoretical underpinning also considered the specific nuances of dubbing practices in the context of language acquisition and translation errors. Finally, the study served as an additional piece of evidence of the growing influence of the Anglo-Serbian pseudo-norm.

The third study examined the phenomenon of linguistic landscape, in particular that of the town of Sombor, Serbia, in the context of the ongoing migrant crisis in Europe that began in 2015 (Panić Kavgić & Kavgić, 2024). The research, which was founded on baseline photographic evidence from online sources (e.g., Google Maps) and field work in the form of collecting photographic data in the streets of Sombor during the migrant crisis, documented the increased use of English in various forms: alongside Serbian, within Serbian, and as standalone English. The results were analysed qualitatively to assess the changes and the introduction of English and English-Serbian hybrid forms into the local linguistic environment. Additionally, the study noted the emergence of English-Serbian hybrid forms, referred to as Anglo-Serbian, particularly in areas frequented by migrants. These changes were largely attributed to the influence of the migrant population, also leading to the enrichment of the town's linguistic landscape with new, culture-specific elements. However, the introduction of these elements was not always consistent or correct, highlighting the hybrid nature of Anglo-Serbian. The linguistic landscape study drew on several region-specific studies from the former Yugoslavia, including, for instance, Grbavac (2013) and Ley (2015) in Bosnia and Herzegovina, Manzin (2017) and Šamo and Pliško (2018) in Croatia, Dimova (2007) in North Macedonia, and Gajišin, Panić Kavgić, and Kavgić (2011) and Canakis (2018), among others, in Serbia – these studies provided a comprehensive theoretical framework to analyse the impact of migration on the linguistic landscape of Sombor.

It should be noted that, indirectly but also directly, these three studies, as well as this one, have been significantly influenced by Prčić's work, particularly in the domain of English-Serbian language contacts. His studies on the influence of English on Serbian (Prčić 2019 – initially 2005, 2023b), including his classifications of Anglicisms, translation procedures, and various other contact-language phenomena at all levels of linguistic analysis, offer crucial insights into the emergence of Anglo-Serbian, a hybrid sociolect identified in two of the three aforementioned research studies, and a central concept needed to understand the hybrid linguistic forms observed in them.

3. RESEARCH METHODOLOGY

Considering the objectives of this research, the methodology was designed so as to be most suitable for accomplishing them in both a time-efficient and insightful way. Specifically, the qualitative analysis conducted in this study can be best described as an experimental approach, whereby the research aimed to replicate the original studies, but this time utilizing AI chatbots and specialized AI tools, including transcription and image description services. Each study was restarted from scratch, with the assumption that AI tools, which were unavailable during the initial research, could now be employed to assist in the process.

In the course of re-doing the original studies, the evaluation of AI tools, including chatbots, was based on several criteria to determine their advantages and disadvantages in linguistic tasks.

The first criterion was the **speed of research**. More specifically, AI tools were assessed on whether they accelerated or slowed down linguistic research. This included tasks such as conducting web searches for specific words, preparing and compiling corpora, as well as automated transcription of audio.

The second criterion was that of **infrastructure requirements**, whereby a need for additional infrastructure at the institution was evaluated. For instance, whether AI tools like ChatGPT could generate Python code for web scraping or more traditional infrastructure was required, such as collaborating with a programmer from a different university department to write the code, asking support from the IT staff to run the code and/or launch (a swarm of) web scraping bots.

Additionally, one of the criteria was **prompt engineering effort**, i.e., the effort required to prepare effective prompts for AI tools was considered. This included whether the task demanded simple prompts or it required extensive prompt engineering with multiple exchanges and clarifications.

One of the most important criteria, if not the most critical, was **post-editing and verification**, which refers to the extent of post-editing and verifying of the AI-generated results. This involved checking the plausibility, logical coherence, and accuracy of the data, to identify any potential hallucinations or inaccuracies.

Finally, one of the criteria was also **bias and training data limitations**, which refers to potential biases in the AI tools' data, stemming from their training sets. This included assessing whether AI chatbots provided examples beyond their training set, e.g., for specific suffixoids, and the implications of their inability to search the Internet or corpora directly.

4. RESULTS

This chapter is organized into sections which briefly outline the results of the experiment described in the previous chapter. More precisely, these are efficiency gains in linguistic research thanks to the use of AI, specific examples of time-saving capabilities and access to expansive linguistic data sets facilitated via AI, as well as observed challenges in using AI for linguistic research, respectively.

278 4.1. Efficiency gains in linguistic research

The primary findings from re-doing the studies with AI assistance indicate significant efficiency gains in terms of time and required skill sets. The integration of AI tools, including chatbots and specialized applications, has streamlined various aspects of linguistic research, reducing the time necessary to conduct these tasks by several orders of magnitude.

As far as the linguistic landscape study is concerned, AI tools capable of recognizing text and describing photos can be utilized to analyse both baseline photos and ongoing changes in linguistic landscape. This automation reduces the effort required by human researchers, who can now focus on reviewing the data rather than manually browsing through photos and deciphering text. The AI's ability to process and describe images, e.g., the capabilities available via "cognitive intelligence" tools such as Astica AI², significantly accelerates the analysis of linguistic landscapes.

In respect to the audiovisual translation study, the creation of multilingual corpora from audio tracks of TV series has been greatly expedited by AI tools that convert speech into text, e.g., Amberscript³. These tools offer high accuracy in transcribing human speech, allowing for the rapid compilation of monolingual, bilingual, or multilingual parallel corpora. This automation reduces the time and effort required for transcription, facilitating quicker and more efficient corpus-based studies.

Finally, when it comes to the morphology and word-formation study, AI chatbots like the latest versions of ChatGPT⁴, Google Gemini⁵ (formerly Bard), and Microsoft Copilot⁶, which have Internet access, can be employed to search the web as a corpus. These chatbots can identify neologisms and

² <https://astica.ai/>

³ <https://www.amberscript.com/en/>

⁴ <https://chatgpt.com/>

⁵ <https://gemini.google.com/>

⁶ <https://copilot.microsoft.com/>

targeted examples of individual words and lexemes. This capability eliminates the need for programming or web scraping, significantly reducing the time required for preliminary analysis. Moreover, AI chatbots can discover new forms not listed in dictionaries, providing insights beyond traditional search methods.

4.2. Examples of time-saving capabilities and access to expansive linguistic data sets

There are several specific examples of time-saving capabilities in linguistic research facilitated by AI chatbots and AI tools that have been identified in this study.

In the domain of morphology and word-formation studies, instead of using a traditional word-list approach, where a million-word list is combined with suffixoids such as *-burger*, *-furter*, *-scape*, *-gate* and *-holic*, an AI chatbot like ChatGPT can be directly asked to find new words containing these suffixoids on the Internet. By using a properly crafted prompt, the chatbot can be instructed to find words that have emerged in the last year or three years, given that the user has a subscription allowing internet access to the chatbot (e.g., OpenAI's ChatGPT 4 subscription⁷ or Microsoft's Copilot Pro⁸). This method significantly reduces the time and effort required to identify new lexical items.

Alternatively, in the domain of transcription of spoken language for the purpose of corpus compilation, the benefits are enormous because the process of transcribing spoken language into text to compile corpora is greatly accelerated with AI tools. Using AI tools like Amberscript for transcription can reduce the time by a factor of ten compared to manual transcription – in under one minute, the AI-assisted transcription service can provide a transcription of over one hour of recorded human language, while manual, i.e., human transcription of the same amount of audio recordings required roughly six hours in the original study. This drastic reduction in time requirements allows researchers to compile and analyse spoken language corpora much more efficiently.

4.3. Access to expansive and current data sets

AI chatbots provide access to linguistic data that is current and dynamic, as opposed to traditional corpora like the British National Corpus⁹ or the Corpus of Contemporary American English¹⁰, which are static and time-bound. By utilizing the web as a corpus, AI tools offer constantly expanding linguistic datasets, enabling the discovery of new linguistic phenomena. This capability was considered beyond reach just a decade or two ago, highlighting the transformative potential of AI in linguistic research.

4.4. Challenges in using AI tools

There were three separate challenges that were identified while conducting this experimental study: opacity of AI data sources, oversight of linguistic outliers and datedness of AI data.

One significant challenge is the lack of transparency regarding the data sources AI tools access. If an AI tool, such as ChatGPT, does not have access to online services behind paywalls or platforms requiring human verification (e.g., certain social networks or closed forums with strict anti-robot policies), it cannot retrieve neologisms or linguistic phenomena available exclusively on these platforms. The lack of clarity in terms and conditions about the exact data used to train these chatbots further complicates understanding which linguistic materials are included in their training sets.

⁷ <https://openai.com/api/pricing/>

⁸ <https://www.microsoft.com/en-us/store/b/copilotpro>

⁹ <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

¹⁰ <https://www.english-corpora.org/coca/>

On the other hand, AI tools may overlook linguistic outliers, particularly if new words or expressions are used infrequently or within closed, tightly knit communities. For example, a new word used only once in a closed forum might remain undetected by AI chatbots, limiting their ability to capture the full spectrum of linguistic innovation.

Finally, and paradoxically, while AI tools excel at identifying new linguistic trends, they may struggle with dated data. Older sources, especially those not digitized, remain outside the reach of AI chatbots. When replicating the initial study on suffixes, it was observed that AI tools provided the latest results (e.g., Twitaholic) but failed to retrieve some older examples (e.g., WMDgate), especially from websites that no longer exist (e.g., Geocities). This reversed challenge highlights the difficulty of examining past language patterns with AI tools because they are inherently focused on current, dynamic datasets that are available online.

5. DISCUSSION

The results of the experiment, presented in the previous chapter, are observed here from four different viewpoints. Firstly, the benefits and challenges of using AI chatbots in linguistic research are highlighted, which is followed by a discussion on implications for the future of linguistic research and practice. The final two subsections deal with the impact of using AI tools on human expertise in linguistic research, as well as the educational implications thereof.

5.1. Comparing the benefits and challenges of using AI chatbots in linguistic research

At the current stage of AI development, the benefits of using AI tools and chatbots in linguistic research significantly outweigh the challenges. AI tools expedite the most time-consuming parts of linguistic research, such as searching for lexical items and patterns in large corpora or using the Internet as a corpus. They also accelerate the transcription of audio recordings and simplify the creation of monolingual and bilingual corpora. Additionally, AI tools facilitate linguistic landscape studies by describing photos and identifying signs and text within images. This allows linguists to concentrate on higher-level tasks, such as analysing data and formulating theories to explain the observed phenomena.

The primary benefit of using AI chatbots is that they enable linguists to outsource repetitive and mundane tasks, allowing them to focus on data analysis and theory development. By handling these labour-intensive processes, AI tools empower researchers to devote their expertise to interpreting results and generating insights.

However, challenges remain, particularly the potential for AI tools to hallucinate and provide erroneous responses or skip relevant, but outdated, results. Therefore, it is crucial for linguists to maintain a critical distance from the outputs of AI tools and to verify and validate key findings through random sampling or manual searches. In short, ensuring the accuracy of AI-generated data is still needed and is essential to avoid the trap of accepting AI outputs as entirely accurate.

Another challenge is the need for effective prompt engineering. Crafting clear and unambiguous prompts requires proper linguistic knowledge to communicate intentions accurately to AI chatbots. Additionally, linguists must manage their expectations of AI tools, avoiding overly high or unrealistic expectations from the current crop of AI tools, as exemplified in the screenshot image below which shows that ChatGPT-4, despite the initially communicated requirement to omit forms with “Catholic” (not visible in the screenshot, Image 1) and “alcoholic” (shown in the screenshot, Image 1), still provided erroneous examples.

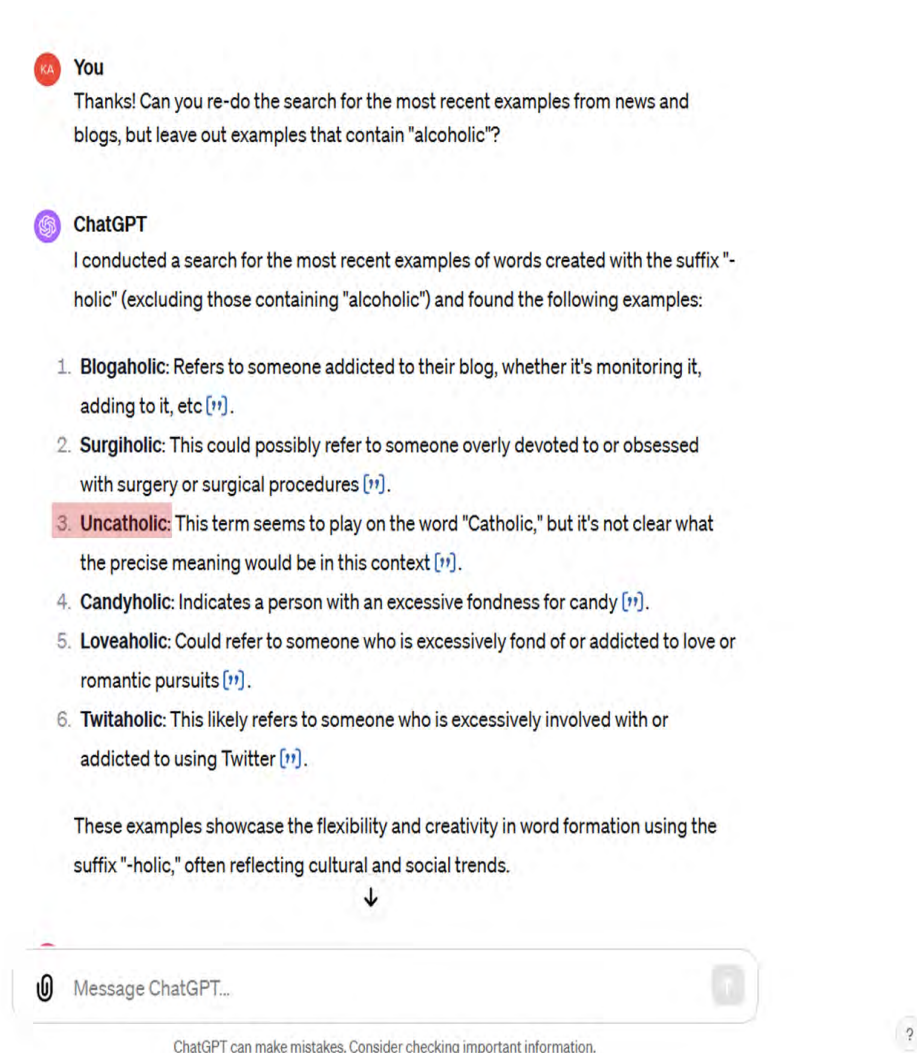

***Image 1:** Interaction with ChatGPT4, showing occasional errors in morphology search results despite several previous prompts where the AI was instructed not to include pre-existing words, especially those based on "alcoholic" and "Catholic", and show neologisms only*

5.2. Implications for future linguistic research and practice

The findings from this study have several important implications for the future of linguistic research and practice. Firstly, it seems that linguists should view AI tools not as competitors, but as multi-faceted, multi-skilled assets that can enhance their research capabilities. AI tools can expedite the research process and simplify preliminary or pilot research necessary to validate approaches for larger studies or research projects.

Secondly, AI tools and chatbots can be valuable sources of reference and linguistic knowledge, particularly in understanding different meanings and uses of lexical items, phrases, and idioms. This makes them highly useful in studies related to morphology, lexicography, audiovisual translation and linguistic landscaping.

However, it is important to recognize that deeply theoretical linguistic studies, such as those dealing with generative grammar and certain cognitive linguistic approaches, may not benefit as extensively

from AI tools. The augmentation potential of AI in these areas is limited compared to more practical and data-driven linguistic research.

Overall, the integration of AI tools into linguistic research heralds a new era where linguists can leverage these technologies to enhance their productivity and focus on higher-order analytical and theoretical tasks.

5.3. Impact on human expertise in linguistic research

The integration of AI chatbots into linguistic research significantly frees researchers from the need to allocate substantial effort and time to data collection, preliminary data analysis, and corpus searches. By delegating these tasks to AI assistants and tools, researchers are liberated to focus on high-level tasks such as developing new theories, modifying existing theories, or identifying exceptions to general rules that explain the observed phenomena.

Nonetheless, the core role of human linguists remains unchanged. Human expertise is essential for formulating theories and providing explanations for phenomena observed in the collected data, corpora, or online sources. While AI tools amplify human capabilities by efficiently handling time-consuming tasks, it is the critical insights and interpretations provided by human linguists that drive the advancement of linguistic research.

5.4. Educational implications of using AI tools and chatbots for linguistic research

Although the study did not feature an experimental analysis of the impact of AI tools on educational practices in linguistics, the authors have speculatively identified at least three of them.

Firstly, the study highlights significant concerns about the potential over-reliance on AI chatbots in educational settings, particularly among younger researchers or those new to the field. Experienced senior researchers typically maintain a critical stance towards the results and analyses presented by AI tools, validating and verifying data through random sampling. However, less experienced researchers may lack this critical distance, potentially taking AI-generated results, summaries, and conclusions at face value, without sufficient scrutiny. This over-reliance could hinder the development of critical analytical skills essential for robust linguistic research.

Secondly, there seems to be a need to balance AI chatbots with academic skill development in the future. Although the experiment did not directly address educational strategies, the findings suggest that the benefits of AI tools necessitate their inclusion in university study programs. Integrating AI tools and chatbots into curricula and syllabi of relevant courses can help develop key academic skills by treating these technologies as new tools and virtual agents that augment human capabilities in linguistic research. Educators must continually emphasize the principles on which these AI tools operate, ensuring that students maintain a critical approach to the results and do not take them for granted.

Finally, to responsibly incorporate AI chatbots into linguistic education, it is recommended to integrate these tools into student assignments, in-class practice activities, and lectures. Students should be encouraged to critically analyse and should be made capable of critically analysing the output of various AI chatbots and tools, recognizing potential biases and missing datasets. This approach should, in theory at least, foster a vigilant and critical perspective among students, challenging them to interpret results carefully and identify both the positive and negative aspects of AI technologies. By incorporating AI chatbots into all teaching and learning activities, educators can help students develop a balanced and informed understanding of these tools, enhancing their research capabilities while maintaining critical analytical skills.

6. CONCLUDING REMARKS

This study investigated the integration of AI chatbots and tools into linguistic research and education, highlighting both the transformative potential and the challenges associated with their use. The methodology involved replicating three previous linguistic research studies using AI tools, including ChatGPT and specialized AI applications for tasks such as transcription and image description. The three studies spanned different linguistic domains: morphology and word formation, audiovisual translation, and linguistic landscaping as a sociolinguistic discipline.

The qualitative analysis employed in this study was experimental, in the sense that the original authors attempted to replicate the original studies with the aid of AI tools, which were not available during the initial research. The methodology varied across the different studies:

- Morphology and word formation: using AI chatbots to search the web as a corpus for identifying new lexical items containing specific suffixoids.
- Audiovisual translation: utilizing AI tools for speech-to-text conversion to create parallel corpora from animated TV series transcripts, significantly reducing manual transcription time.
- Linguistic landscape analysis: employing AI tools to recognize text and describe images, automating the analysis of baseline photos and ongoing changes in the linguistic landscape.

The primary findings indicated substantial efficiency gains with AI tools, reducing the time required for various linguistic tasks by several orders of magnitude. AI tools streamlined data collection, transcription, and corpus compilation, allowing researchers to focus on higher-level analysis and theory formulation. There were two key benefits identified:

- Increased speed: AI tools accelerated tasks such as searching large corpora, transcribing audio, and analysing images, enabling faster research outcomes.
- Access to expansive data sets: AI tools provided access to dynamic, current linguistic data from the web, surpassing traditional static corpora.

However, the study also identified challenges, particularly the potential for AI tools to hallucinate and provide erroneous responses. It emphasized the need for linguists to maintain a critical distance and validate AI-generated data. Effective prompt engineering and realistic expectations are essential for utilizing AI tools effectively. All of this is summarized in Table 1 below, where each black box represents 20 on a scale from 0 to 100: the values are based on a combination of quantitative criteria, for the speed of research (i.e., time spent), and researchers' subjective assessment, for all other criteria, during the re-doing of the original studies, while the criteria correspond to the ones described in Section 3. In short, the use of AI tools increases the speed of research while requiring virtually no infrastructure (such as paid access to corpora or advanced language corpus analysis tools, such as Sketch Engine) for all types of linguistic research covered by this study. However, for other criteria, there is a divergence – morphology and word-formation studies require a significant prompting engineering effort, as well as verification of results due to potential biases stemming from training data, while text analysis, translation studies and linguistic landscape research require no significant prompt engineering effort and are not subject to training data biases, where text analysis and translation require more post-editing effort than linguistic landscape research (but significantly less so than morphology and word-formation studies).

	MORPHOLOGY AND WORD FORMATION	TEXT ANALYSIS AND TRANSLATION STUDIES	LINGUISTIC LANDSCAPE
SPEED OF RESEARCH	■ ■ ■ ■ ■	■ ■ ■ ■ ■	■ ■ ■ ■ ■
INFRASTRUCTURE REQUIREMENTS	■	■	■
PROMPT ENGINEERING EFFORT	■ ■ ■	■	■
POST-EDITING AND VERIFICATION	■ ■ ■ ■	■ ■	■
BIAS AND TRAINING DATA LIMITATIONS	■ ■ ■ ■	■	■

Table 1: Visual representation of post-experimental qualitative assessment of advantages and disadvantages of using AI chatbots and AI tools across three domains of linguistic research and five criteria identified in in Section 3: scalar representation

Ultimately, the study concluded that AI tools have significant potential to liberate linguistic researchers from time-consuming repetitive tasks, allowing them to focus on creative aspects of data analysis and theory development. The benefits of using AI tools in linguistic research outweigh the challenges, provided researchers maintain a critical perspective on the validity of AI-generated data.

From a more speculative perspective, the integration of AI chatbots is expected to transform the landscape of linguistic research. AI tools will enable real-time studies of ongoing language changes, innovations, and new phenomena, facilitating faster and more insightful research. This new landscape will allow researchers to conduct a larger volume of relevant studies in a shorter time frame, enhancing the understanding of language dynamics. Having said that, the findings also have some implications for the education of linguists. Namely, to balance the use of AI chatbots with the development of key academic skills, it is crucial to integrate these tools into university curricula and relevant courses. Educators should treat AI tools as new virtual agents that augment human capabilities while maintaining a critical approach to AI-generated results. Recommendations include incorporating AI chatbots into student assignments, practice activities, and lectures, encouraging students to critically analyse AI outputs and recognise potential biases.

Finally, this study is limited in its scope, focusing on only three linguistic domains. As such, it should be treated as a pilot study. Future research should explore the use of AI tools across a broader range of linguistic fields, including discourse analysis, pragmatics, politeness studies, language variation, and historical linguistics. Expanding the scope will help confirm or reject the findings and further elucidate the potential and challenges of integrating AI into linguistic research.

REFERENCES

- Bauer, L. (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Canakis, C. (2018). Contesting identity in the linguistic landscape of Belgrade: An ethnographic approach. *Belgrade English Language and Literature Studies – BELLS* 10 (1), 229-258.
- Chan, J. J., Gillings, M. (2024). Constructions and representations of Chinese identity through England's curatorial imagination: A corpus-assisted analysis. *Research in Corpus Linguistics* 12 (1), 114-139.
- Church, K., Liberman, M. (2021). The Future of computational linguistics: On beyond alchemy. *Frontiers in Artificial Intelligence* 4. <https://doi.org/10.3389/frai.2021.625341>
- Díaz-Cintas, J. (2004). In search of a theoretical framework for the study of audiovisual translation. In: *Topics in audiovisual translation* (P. Orero, ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 21-34.
- Díaz-Cintas, J. (ed.). (2009). *New Trends in Audiovisual Translation*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Dimova, S. (2007). English shop signs in Macedonia. *English Today* 23 (3-4), 18-24.
- Editorial. (2023). Language models and linguistic theories beyond words. *Nature Machine Intelligence* 5 (7), 677-678. <https://doi.org/10.1038/s42256-023-00703-8>

- Gajišin, V., Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2011). Engleski u Novom Sadu. U: *Govor Novog Sada. Sveska 2* (V. Vasić i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 594-612. (ћир.)
- Grbavac, I. (2013). Linguistic landscape in Mostar. *Jezikoslovlje* 14 (2-3), 501-515.
- Hashimoto, B., Nelson, K. (2024). Recent trends in corpus design and reporting: A methodological synthesis. *Research in Corpus Linguistics* 12 (1), 59-88.
- Javadinejad, A. (2024). A corpus-assisted approach to discursive news values analysis. *Research in Corpus Linguistics* 12 (1), 1-29.
- Lay, R. E. (2015). *Linguistic Landscape of Main Streets in Bosnia and Herzegovina*. Undergraduate Honors Thesis. East Tennessee State University. <https://dc.etsu.edu/honors/302/>
- Manzin, M. (2017). *The Effect of Anglicization on the Shaping of Public Space in the City of Pula*. Master's Thesis. Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Marr, B. (2023, May 19). A short history of ChatGPT: How we got to where we are today. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2023/05/19/a-short-history-of-chatgpt-how-we-got-to-where-we-are-today/>
- Montero-Fleta, B. (2011). Suffixes in word-formation processes in scientific English. *LSP Journal* 2 (2), 4-14. <http://rauli.cbs.dk/index.php/lspcog/article/view/3356>
- Onysko, A., Michel, S. (eds.). (2010). *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Berlin and New York: De Gruyter Mouton.
- Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2009). Morfeme-burger, -furter, -holic, -scape i -gate u engleskom jeziku: Reinterpretirani sufiksoidi?. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 34 (1), 135-148.
- Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2016). Tedi je u biznisu: kako greške u prevodu animiranih serija *Pepa Prase* i *Traktor Tom* utiču na značenje. U: *Jezik, književnost, značenje – jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 673-686.
- Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2024). Aktuelni jezički pejzaž grada Sombora: empirijsko-terenska studija. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 72 (1), 129-150. (ћир.)
- Plag, I. (2003). *English Language – Word Formation*. New York: Cambridge University Press.
- Prčić, T. (2007). Headhood of suffixes and final combining forms in English word formation. *Acta Linguistica Hungarica* 54 (4), 381-392.
- Prčić, T. (2008). Suffixes vs final combining forms in English: A lexicographic perspective. *International Journal of Lexicography* 21 (1), 1-22.
- Prčić, T. (2019). *Engleski u srpskom*. Treće, elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9>
- Prčić, T. (2023a). Exploring the English vocabulary, including neologisms, with resources of AI chatbots used as multitasking superdictionaries. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 48 (3), 257-291.
- Prčić, T. (2023b). *Srpski sa engleskim. Osnove kontaktno-kontrastivne lingvistike*. Prvo, elektronsko, izdanje. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-784-0>
- Šamo, R., Pliško, L. (2018). The linguistic landscape in the Brijuni National Park. *Hum* 13 (20), 66-86.
- Yadav, M. K., Yadav, M. S. (2021). A theoretical overview on the impacts and strategies of morphology in English language teaching to the L2 learners. *International Journal of Research* 8 (3), 311-331.

АКАДЕМСКИ, ОБРАЗОВНИ И СТРУЧНИ ЛИНГВИСТИЧКИ РАД
СА ЧЕТБОТОВИМА И АЛАТИМА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ:
ПРЕДНОСТИ И МАНЕ

Резиме

Интеграција четботова вештачке интелигенције, посебно ChatGPT-а, и специјализованих алата вештачке интелигенције, као што су аутоматска транскрипција говора и описивање слика, у лингвистичка истраживања, образовање и стручну лингвистичку праксу, колико је трансформативна толико је и контроверзна. Ово истраживање засновано је на више од две деценије претходног истраживачког рада аутора, како би се објасниле предности и мане коришћења четботова и специјализованих алата вештачке интелигенције у лингвистичким истраживањима и образовању. Ово експериментално и квалитативно истраживање које је за циљ имало да поново „спроведе“ три ранија истраживања, али сада уз употребу вештачке интелигенције, истиче велики контраст у времену и вештинама потребним за лингвистичке задатке из помоћ вештачке

интелигенције и без ње. Очигледне предности укључују значајну уштеду времена, приступ обимним језичким подацима који превазилазе конвенционалне корпусе, те елиминацију потребе за нелингвистичким вештинама, као што су аутоматизовано претраживање интернета и транскрипција говора током израде корпуса. Међутим, непрозирност извора података вештачке интелигенције, као и могуће превиђање језичких изузетака и временског периода из кога (не) потичу лингвистички подаци које користи вештачка интелигенција, представљају изазове у њиховој употреби. Користећи примере из претходних истраживања аутора (нпр. разматрање суфиксоида *-burger*, *-furter*, *-scape*, *-gate* и *-holic*), рад наглашава ову дихотомију, истичући добитке у ефикасности са вештачком интелигенцијом, док подсећа на суштину и неопходност људске експертизе. У домену образовања лингвиста, студија износи супротстављена гледишта о коришћењу четботова вештачке интелигенције у образовним окружењима, где прекомерно ослањање на њихове резултате може нарушити развој кључних академских вештина међу студентима и младим стручњацима. На крају, предвиђа се будућност (или садашњост?) у којој лингвисти користе предности вештачке интелигенције, преусмеравајући тежиште свог рада на теоријске увиде, изузетке и нијансе језика, односно, нови пејзаж лингвистичког истраживања који стручњаке подстиче да четботове користе мудро, и то само за релевантне задатке, чувајући људску суштину у лингвистичким истраживањима и пракси.

Кључне речи: четбот вештачке интелигенције, лингвистичко истраживање, анализа корпуса, технолошка интеграција, сарадња човека и вештачке интелигенције

Aleksandar Kavgić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
kavgić@ff.uns.ac.rs

Olga Panić Kavgić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
olgapk@ff.uns.ac.rs

MELITA ALEKSA VARGA

DIGITALIZACIJA I OČUVANJE HRVATSKOGA PAREMIOLOŠKOG BLAGA

Poslovice, za razliku od nekih drugih književnih vrsta, pojavljuju se prije svega u usmenoj predaji, a nakon toga bivaju zabilježene u rječnicima poslovice. Za razliku od nekih drugih jezika u kojima postoje već paremiološke zbirke ili rječnici poslovice ili u tiskanom ili internetskom obliku, većina je hrvatskih poslovice dokumentirana u zbirkama od 12. do 20. stoljeća koje su skupili ugledni paremiolozi i istraživači usmene književnosti poput Tvrtka Čubelića (1975) i Josipa Kekeza (1990). S obzirom na činjenicu da su dosadašnja paremiološka terenska istraživanja iz 2014. i 2018. godine na uzorku od 1585 ispitanika dokazala kako mladi u Hrvatskoj ne poznaju najčešće hrvatske poslovice (Aleksa Varga 2018a, 2018b), pokrenuli smo projekt izrade hrvatskoga mrežnog tezaurusa s rječničkom bazom čija bi jedna od primarnih funkcija bila didaktička (Aleksa Varga, Feldvari 2022). Osnova tezaurusa je rječnička baza u koju ulaze sve dosadašnje zbirke i korpusi poslovice skupljenih u okviru prijašnjih terenskih istraživanja. S obzirom da su neke zbirke bile dostupne samo u tiskanom izdanju, u okviru Centra za istraživanje kulturnog identiteta i regionalne baštine Filozofskog fakulteta u Osijeku pokrenut je projekt *Digitalizacija hrvatske gramatikografske i paremiološke građe*. Cilj je ovoga rada prikazati ulogu, funkciju i način uključivanja zbirki poslovice od 12. do 19. stoljeća digitaliziranih u okviru ovog projekta u hrvatski mrežni tezaurus te njihov doprinos suvremenoj hrvatskoj paremiografiji.

Ključne riječi: hrvatski mrežni tezaurus, paremiografija, hrvatske poslovice, Josip Kekez, Tvrtko Čubelić

287

1. UVODNA RAZMATRANJA

Povijest hrvatske paremiologije i paremiografije započinje Bašćanskom pločom, jednim od najstarijih spomenika s natpisom na hrvatskom jeziku, glagoljicom, koja sadrži zapise nekoliko poslovice koje su bile u upotrebi u to vrijeme, poput *Da iže to poreče, klni i Bog* i *Da iže sdē živet, moli za nje Boga* (Kekez 1990: 22). Srednji vijek donosi popriličan broj zbirki hrvatskih poslovice poput zbirke hrvatskih poslovice prevedenih na talijanski jezik u djelu o ekonomiji i trgovini Benedikta Kotruljevića iz Dubrovnika 1458. godine, *Della mercatura et del mercante perfetto, il libro dell'arte di Mercatura* ili Jurja Šižgorića, *De situ Illyriae et civitate Sibenici* u kojoj se spominje da su Šibenčani koristili poslovice iz *Adagie* (Kekez 1990: 13). Stjepo Beneša je skupljao poslovice i objavio ih u svom djelu *Adagia illirica*, koje je kasnije nadopunio prijevodom latinskih poslovice na hrvatski Bernard Đurđević (Kekez 1990: 14). Osim njega poslovice su skupljali i Juraj Križanić, Ivan Matijašević, Ivo Aletin te Ivan Altesti (Sunara 2021:456). Prvu zbirku hrvatskih poslovice *Proričja slovinska* iz 1697. godine uredio je isusovački svećenik Ivan Marija Matijašević, ali se sumnja da je rad zapravo njegovog ujaka Đure Matijaševića, dok Franjo Krsto Tržaćki Frankopan objavljuje u 17. stoljeću zbirku hrvatskih poslovice *Sentencije vsakojaške*. S vremenom se središte hrvatske paremiologije preselilo iz Dubrovnika na hrvatski Sjever, a Zagreb je u 19. stoljeću postao središte hrvatske paremiologije. Početak takve promjene može se vidjeti u zbirci kajkavskih poslovice *Prirječja horvatska* Tome Mikloušića, kao i u činjenici da su mnogi anonimni autori objavljivali poslovice u časopisu *Danica ilirska* (kasnije proširenom kao *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*), koji je postao središte širenja poslovice u narodu. U skladu s političkim i jezičnim razvojem 18. stoljeća, uključujući standardizaciju i kodifikaciju hrvatskog jezika, tijekom tog razdoblja objavljeno je nekoliko značajnih zbirki poslovice koje je pažljivo dokumentirao Josip Kekez (v. 1990):

- Ritter Vitezović, Pavao. *Priručnik aliti razlika mudrosti cvitje*, Zagreb, 1703.
- Belostenec, Ivan. *Gazophylacium seu Latino-Illyricum onomatum aerarium*. Zagreb, 1740.
- Kanižlić, Antun. *Utočište blaženoj divici Mariji... po Antunu Kanislići družbe Isusove misniku ukazano*. Venice, 1759.
- Flipović, Jerolim. *Pripovijdanje nauka krstjanskoga... složeno po o.f. Jerolimu Filipoviću iz Rame*. Knjiga treća. Venice, 1765.
- Ferić, Đuro Gvozdenica (Giorgio Ferrich). *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae*. Dubrovnik, 1794.
- Della Bella, Ardelio. *Dizionario italiano, latino, illirico*. Venice, 1728, 1794.
- Muškatirović, Jovan. *Priče iliti po prostomu poslovice, tjenže sentencije iliti rečenija*. Vienna, Buda, 1787, 1807.
- Stulli, Joakim. *Rječosložje iliričko-talijansko-latinsko*, Dubrovnik, 1806.
- Daničić, Đuro. *Poslovice*. Zagreb, 1871.

Bavljenje suvremenom hrvatskom paremiologijom i paremiografijom u jezikoslovnome smislu započelo je 1990-ih godina radovima Petera Grzybeka, Danice Škare i Zdenke Heyken, koji su analizirali hrvatske poslovice iz zbirke poslovice iz 19. i početka 20. stoljeća (točnije od 1846. do 1987. godine)¹ s ciljem utvrđivanja poslovice koje su još uvijek u uporabi, a rezultiralo je listom poslovice iz ovih zbirki koje su tada još bile u uporabi, odnosno nisu se smatrale zastarjelima (v. Grzybek, Škara, Heyken 1993). Radovi ovih troje znanstvenika bili su polazište za intenzivnije bavljenje hrvatskom paremiologijom i paremiografijom u okviru institucijskog projekta određivanja hrvatskoga paremiološkoga minimuma i optimuma 2014. i 2018. godine². Projekt određivanja hrvatskoga paremiološkoga minimuma i optimuma proveden je u dvjema fazama u okviru dvaju istraživanja. Prvo istraživanje 2014. godine (Aleksa Varga, Matovac 2016) provedeno je pomoću tiskanoga upitnika na uzorku od 867 ispitanika, dok je drugo istraživanje provedeno 2018. godine na uzorku od 718 ispitanika koristeći se istim upitnikom (Aleksa Varga, Keglević 2020). Upitnik je zbog nemogućnosti pristupa jedinstvenom korpusu sastavljen nakon prikupljanja poslovice iz različitih izvora te njihova provjeravanja u trima korpusima gdje su se tražile i bilježile njihove inačice, u *Hrvatskom nacionalnom korpusu*, *Hrvatskoj jezičnoj riznici* te u *hrWaC* korpusu (Aleksa Varga, Matovac 2016), tako da je prvobitna lista s 239 poslovice sužena na 207 najčešćih oblika koji se pojavljuju u njima. Iz razloga što još nije bio utvrđen hrvatski paremiološki minimum i optimum, nije se moglo poći sa stajališta uvrštanja onih poslovice u upitnik koje bi svaki govornik trebao poznavati, već smo se oslonili na korpusnu analizu i učestalost pojavljivanja poslovice kako u korpusima, tako i na mrežnim stranicama. Nakon pilotiranja upitnika nastala je lista sa 105 najčešćih hrvatskih poslovice poredanih po učestalosti njihova pojavljivanja u korpusima koja

¹ Grzybek, Heyken i Škara analizirali su poslovice iz sljedećih zbirki:

Bonifačić, Rožin, Nikola "Narodne drame, poslovice i zagonetke", u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Vol 27, Zagreb, 1963., str. 211-259.

Čubelić, Tvrtko, *Narodne poslovice i zagonetke*. Zagreb: Školska knjiga, 1957.

Daničić, Gjuro, *Poslovice*. Zagreb, 1871.

Divjak, Milan, *Ličke poslovice*. Narodna mudrost Like. Novi sad, 1987.

Ilić, Luka [Oriovčanin], *Poslovice*. u: *Narodni slavonski običaji*. Zagreb, 1846., str. 214-252.

Kekez, Josip, *Svaki je kamen da se kuća gradi*. *Hrvatske poslovice skupljene u naše dane po književnim i jezikoslovnim djelima nastalima od 12. do 19. Stoljeća*. Zagreb, 1986.

Lang, Milan, „Samobor: Fraze i poslovice“, u: *Zbornik za narodni običaj i običaje južnih Slavena XIX.*, 1914., str. 283-306.

Peteh, Miran, Duš, Marija, *Poslovice i zagonetke za najmlađe*. *Priručnik za odgajatelje u dječjim vrtićima*. Zagreb, 1987., str. 37-42.

Skarpa, Vicko Juraj, *Hrvatske narodne poslovice*. Šibenik., 1909).

Stojanović, Mijat, *Sbirka narodnih poslovice, rieči i izrazah*. Zagreb, 1866.

² U Hrvatskoj ne postoji suvremeni rječnik poslovice koji je sastavljen prema parameterima svjetske paremiografije, niti jedinstvena baza poslovice koja bi mogla poslužiti kao referentna baza prilikom provođenja paremioloških istraživanja. Pojedini su znanstvenici provodili pojedinačna jezikoslovna istraživanja koja su obuhvaćala različite aspekte paremiologije. Tako je Mautlina (2012) opisala uporabu poslovice u hrvatskim, srpskim i bosanskim tiskanim medijima, Aleksa Varga, Majdenić i Vodopija (2011) istraživali su udžbenike za nastavu hrvatskoga kao materinskoga jezika u osnovnim školama u Hrvatskoj.

se koristila u oba istraživanja. U istraživanju iz 2014. godine korištena je metoda djelomične prezentacije poslovice, odnosno *final-text-presentation*, što je značilo nadopunjavanje prvoga logičkog dijela poslovice, dok je drugi dio poslovice bio zadan. U istraživanju iz 2018. godine korišten je isti popis poslovice, ali je upitnik sastavljen prema metodi *initial-text-presentation*, gdje je ispitanicima bio zadan prvi dio poslovice, a oni su ju morali dovršiti. Svi su upitnici obrađeni statističkim softwareom SPSS for Windows. Prilikom analize upitnika koristio se četverokodni sustav za analizu poslovice koji su razvili Chlosta i Grzybek (usp. Chlosta i Grzybek 2005., Grzybek 2012, Aleksa Varga, Babić 2023)³. Rezultati ovih istraživanja pokazali su sljedeće:

- Većina mladih ne poznaje očekivane inačice poslovice koje su zastupljene u zbirkama i korpusima.
- Do 79,30% mladih u dobi od 11 do 20 godina nije točno dovršilo poslovice u istraživanju iz 2018. godine.
- Od deset poslovice koje su imale najniži postotak točnosti među adolescencijom, čak šest se nalazi među najzastupljenijim poslovicama u korpusu.
- Najzastupljenije poslovice u korpusima adolescenti su popunili s točnošću od samo 68,31% (v. Aleksa Varga, Keglević 2018a, 2018b, 2020a, 2020b).

Na temelju ovih rezultata odlučilo se pristupiti popularizaciji poslovice i njihovu podučavanju na način da se izradi mrežni paremiološki tezaurus poslovice s rječničkom bazom koji bi imao didaktičku svrhu. Didaktička bi funkcija tezaurusa ovime značila da bi se korisnicima nakon upisivanja ključnih odnosno tematskih riječi u tražilicu ponudile poslovice koje su tematske vezane za traženi pojam. Za razliku od rječnika poslovice u kojima da bi korisnik našao poslovicu on ju mora tražiti po riječima koje se pojavljuju u samoj poslovi (primjerice *noga*, *laž*), čime se kao rezultat dobiju samo one poslovice koje sadrže navedene leme, kod tezaurusa upisivanjem tematskih riječi, primjerice *krađa*, *bogatstvo* i slično korisnik dobiva poslovice koje po značenju odgovaraju traženim izrazima, ali ih ne moraju i sadržavati. Time tezaurus postaje alat kojim se poslovice mogu poučavati. Nadalje, klikom na poslovice korisnik dobiva sve informacije koje postoje u suvremenom rječniku poslovice (sinonime, antonime, pojašnjenja, primjere iz literature, antiposlovice itd.) (v. Aleksa Varga, Feldvari 2022).

Kako je istraživanje suvremene paremiologije započelo s pok. Peterom Grzybekom i zbirkama poslovice iz 19. i 20. stoljeća, kao prvi korak izrade tezaurusa bilo je prikupljanje građe iz toga vremena koja će prva biti uvrštena u Hrvatski mrežni paremiološki tezaurus, rezultat treće godine rada na institucijskom projektu *Digitalizacija hrvatske gramatikografske i paremiološke građe* u okviru Centra za istraživanje kulturnog identiteta i regionalne baštine Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku. U kasnijim će se fazama tezaurusu dodavati i poslovice i poslovicama srodni oblici kako iz paremioloških, tako i iz frazeoloških izvora. Cilj je ovoga rada, međutim, prikazati rezultate dosadašnje digitalizacije, te izazove i mogućnosti daljnjega korištenja dobivene paremiološke građe, kao prvoga koraka prilikom izrade samoga alata.

2. PROJEKT DIGITALIZACIJA HRVATSKE GRAMATIKOGRAFSKE I PAREMIOLOŠKE GRAĐE

Projekt digitalizacije pokrenut u okviru Centra za istraživanje kulturnog identiteta i regionalne baštine Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku obuhvaća hrvatsku gramatikografsku i paremiološku građu 19. i prve polovice 20. stoljeća te se u tom smislu i projektni ciljevi tematski dijele na dva istraži-

³ Kodovi su koji su u ovome istraživanju upotrijebljeni prilikom analize podataka u SPSS-u su:

1- nulta varijanta (rječnički oblik poslovice prisutan u korpusima HJ);

2- modifikacija prvoga stupnja (sintaktičke i morfološke varijante poslovice);

3- modifikacija drugoga stupnja (skraćivanje ili proširivanje nulte varijante, leksičke varijacije koje nisu sinonimi, primjerice antiposlovice);

4- modifikacija trećeg stupnja (besmislena nadopuna, „nova“ poslovica).

vačka područja. Prvo je područje digitalizacije gramatikografske građe koja uključuje dozvolu Országos Szechenyi Könyvtár (Mađarske nacionalne knjižnice Szechenyi) za korištenje i digitalizaciju gramatikografske građe u digitalnoj knjižnici FFOS-a, naslova (Mihálovics, János 1874. [2016.]. *Gyakorlati illir nyelvtan*. Baja: Szigriszt Gyula bizománya i Popovich, Döme 1863. *Illir nyelvtan. Több nevezetesb szerző után*. Baja: Shón Jakab tulajdona. Pest: Bartalits Imre könyvnyomdája) za objavljivanje u digitalnoj knjižnici FFOS-a. Digitalizacija paremiološke građe obuhvaća digitalizaciju dva važna hrvatska paremiološka izdanja, Čubelić Tvrtko, *Usmene narodne poslovice, pitalice, zagonetke, Antologijski izbor primjera i rasprava o narodnim poslovicama, pitalicama i zagonetkama*. Zagreb, 1975. i Kekez, Josip, *Svaki je kamen da se kuća gradi. Hrvatske poslovice skupljene u naše dane po književnim i jezikoslovnim djelima nastalima od 12. do 19. Stoljeća*. Izdavački centar „Revija“ Osijek, 1986., 1990. Izdanja su digitalizirana za potrebe istraživanja, nisu dostupna široj javnosti i čine prvi korak izrade mrežnoga tezaurusa prema Shearer (2005:36) koji između ostalog proces opisuje kako slijedi:

1. prikupljanje leksema iz literature i drugih izvora,
2. spajanje sinonima i razlikovanje homografa,
3. grupiranje deskriptora u šire kategorije,
4. slaganje faseta i podfaseta,
5. dodavanje novih deskriptora u tezaurus kako bi se popunile važne praznine,
6. anotiranje,
7. povezivanje deskriptora s različitih stajališta,
8. izrada abecednog kazala i
9. stvaranje abecednog prikaza.

Jedan od važnijih koraka prilikom izrade samoga tezaurusa nakon obrade dobivene građe je postavljanje kategorija kojima poslovice pripadaju, u čemu nam mogu pomoći predgovori i teorijska podloga spomenutim izdanjima.

2.1. Digitalizacija zbirke poslovia Tvrtka Čubelića, *Usmene narodne poslovice, pitalice, zagonetke, Antologijski izbor primjera i rasprava o narodnim poslovicama, pitalicama i zagonetkama*

Prvo vrijedno djelo hrvatske paremiologije je izdanje Tvrtka Čubelića (2. ožujka 1913. –10. kolovoza 1995) *Usmene narodne poslovice, pitalice, zagonetke, Antologijski izbor primjera i rasprava o narodnim poslovicama, pitalicama i zagonetkama* sastoji se od dva glavna dijela, teorijskoga i popisa građe, ukupnoga opsega od 555 stranica. Manji dio njegove zbirke zauzimaju zagonetke koje u prvoj fazi rada na projektu neće biti uvrštene u hrvatski paremiološki tezaurus već zabilježene u posebnoj bazi podataka te iskorištene u okviru od nekih budućih projekata. U opsežnijem dijelu svoje knjige Čubelić (1975) nam ostavlja u nasljeđe veliki antologijski izbor narodnih poslovia i poslovicama srodnih izraza, tako da u ovome izdanju pronalazimo 6473 poslovice, 349 izreke, 406 poredbi i 201 zaklinjanje.

U prvome, teorijskom dijelu na 64 stranice Čubelić daje terminološki pregled u vidu tadašnjih saznanja i definicije poslovia te njima srodnih izraza te pokušava ponuditi način klasifikacija poslovia koja bi u jednoj mjeri mogao poslužiti kao temelj prilikom određivanja kategorija u hrvatskom paremiološkom tezaurusu. Autor u svome djelu prilikom pokušaja klasifikacije poslovia navodi da je raspodjela narodnih poslovia prema bilo kojim kriterijima u određene skupine vrlo složeno pitanje na koje ne postoje općenito usvojena rješenja, te se mi nalazimo u poteškoćama kada treba odabrati načine obrade poslovia i odrediti konkretne kriterije klasifikacije. Poslovicama, pitalicama i zagonetkama tako pristupa kao jednom od oblika književnoga (literarnoga) izražavanja koji će nam, tvrdi, pomoći shvatiti, kako je došlo do tih književnih oblika, što oni obrađuju i na koji način (Čubelić 1975: LV) te predlaže klasifikaciju prema tematskim skupovima koja bi mogla pomoći prilikom određivanja kategorija u paremiološkom tezaurusu. U svome djelu tako navodi:

Nemoguće je pri svakom susretu s narodnim poslovicama zaobići, ili previdjeti, činjenicu, da su neka iskustva i neke pojave oko čovjeka i njegova života bile naročito pogodne za poslovičku ocjenu i procjenu.

I da su upravo neke teme u središtu određenog tematskog raspona i mogućnosti poslovičkog izraza. Time se vraćamo na naša zapažanja i zaključke, koje smo potvrđivali i u obradi pjesama, pripovijedaka, govorničkih i dramskih oblika: određena zbivanja i pojave iz čovjekova života i društvenih previranja ne ulaze podjednako u sve gore navedene oblike, nego se svaki uži skup tema pokazuje prikladnijim za jedan od oblika, i zato se u njemu češće i brojnije nalazi. I u pravilu, ne susrećemo isti skup tema u drugom obliku. Svijet narodnih poslovice iznimno uvjerljivo potvrđuje našu misao, jer su se više nego igdje drugdje u poslovičkom izrazu našle upravo one teme koje se ne mogu susresti u drugim oblicima. Odatle mi ovdje samo potvrđujemo jednu od osnovnih poslovičkih zakonitosti: u poslovičici se radi o autonomnom obliku i jezičkom izrazu, a onda je i sasvim prirodno, da se u tim okvirima izgradi i poslovički motivsko-tematski svijet. I tako onda dolazimo do poslovičkih tematskih skupova koji se neposredno nameću svojom brojnošću, svojom čestinom u traženju što raznolikijeg izraza za istu osnovnu temu.

Novost u našoj konstataciji je neprijeporna činjenica, što mi nismo izmišljali misli, ili ideje, ili proizvoljne natuknice, kao naši prethodnici, nego smo samo iz sustava (ili iz korpusa narodnih poslovice) izvadili one poslovičke skupove koji su vrlo uvjerljivo potvrđeni na brojnim primjerima.

Dakle, naše poslovičke skupove potvrđuju same poslovice:

a) u praktičkom i pragmatičkom smislu, ponavljanjem i čestinom primjera, i

b) u teorijskom osvjetljenju, svojom statističko-deskriptivnom uvjerljivošću.

Takvi izdvojeni i brojnim primjerima potvrđeni poslovički tematski skupovi jesu: a) o našim krajevima i narodima, o tuđinu i okupatoru, b) o hajducima, c) o Židovima, d) o Ciganima, e) o crkvenim ljudima, f) o Bogu, g) o ženi, obitelji i djeci, h) o sebru, selu i gradu, i) preostali značajniji tematski skupovi (čovjek-ljudi, dobar-zao, konj, laž, lijep, lud, ljubav, malo-mnogo, mladost-starost, moj- moja, naj-) (Čubelić 1975: LXVI-LXVII).

2.2. Digitalizacija izdanja Josipa Kekeza *Svaki je kamen da se kuća gradi*

Josip Kekez (6. kolovoza 1937. - 6. ožujka 2003.) bio je hrvatski filolog, profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Njegov znanstveni interes bio je uglavnom usmjeren na usmenu tradiciju i hrvatsku usmenu kulturu te odnos usmene i pisane književnosti. Bio je prvi znanstvenik koji je uveo pojam usmena književnost umjesto pojma narodna književnost, a posebno se zanimao za istraživanje poslovice i bugarštice, oblika epske i baladne usmene poezije. Objavio je nekoliko radova iz hrvatske paremiologije od 1984. do 1996. godine:

Kekez, Josip *Poslovice i njima srodni oblici*. Zavod o znanosti o književnosti, Zagreb, 1984.

Kekez, Josip. *Svaki je kamen da se kuća gradi. Hrvatske poslovice sakupljene u naše dane po književnim i jezikoslovnim djelima nastalima od 12. do 19. stoljeća.*, Izdavački centar „Revija“ Osijek, 1986., 1990.

Kekez, Josip, ur. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. SHK. MH. Zagreb. 1996. godine.

Digitalizacijom njegove zbirke poslovice dobivamo ne samo vrijednu paremiološku građu od 2679 poslovice i njima srodnih izraza koje je skupio po književnim djelima od 12. do 19. stoljeća, već je široj javnosti u otvorenom pristupu dostupan njegov rad o poslovicama i srodnim oblicima iz 1984. godine, koji daje vrijedan uvid u terminološki i metodološki razvoj hrvatske paremiologije. Tako primjerice dobivamo saznanja o korištenju izraza poput *priričje*, *prirječje*, *pririč*, *priričak*, *proričje*, *proverbium*, *sentencije*, *gnome*, *paremiologija* i *paremiografija* (v. Aleksa Varga 2024). U svome radu Kekez promišlja načine klasifikacije poslovice, te svoje viđenje opisuje na sljedeći način:

Opticajna sposobnost poslovice odgovarala je utilitarnomu pristupu jednako toliko koliko se utilitarizam podudarao s hijerarhijom oblika, u kojoj je poslovice redovito stajala na dnu ljestvice. A hijerarhijska ljestvica označivala je vrijednosno-estetsku i evolutivno-žanrovsku razinu, što znači da je poslovice zbog svoje minijature fature uvučena u razmatranja koja se, recimo odmah, kose s prirodom kreativnoga čina i podvrgnuta je mjerilima koja su neprimjerena umjetničkoj vrijednosti, ali i razvojnoj putanji. Mitologiziranjem strukture poslovice se pokušalo razvojno postaviti prema kompleksnijim književnim oblicima u

isti odnos kojim npr. biologija stavlja mikroskopski sićušne žive organizme prema složenijima. U znanosti nerijetko mišljenje da su se složeniji oblici, književni dakako, razvili iz jednostavnih, valja kazati, nije ni malo uvjerljivo, kao što nije ni kad se estetski primijeni (1990: 48).

Osim doprinosa dijakronijskome pogledu na hrvatsku paremiografiju, Kekez (1990) promišlja i o vrstama poslovice. Naime, kako saznajemo iz njegova izdanja poslovice je teže klasificirati nego primjere poeziju ili prozu, te je najlošije načelo klasificiranja abecedno, prema inicijalnim leksemima odnosno fonemima. On su svome djelu predlaže korištenje tematskoga kriterija jer se poslovice onda više pamte i asocijativno traže prema sadržaju, odnosno načelo poligenetskoga pristupa klasifikaciji poslovice.

U nekoliko navrata spominjani *nacionalni i internacionalni karakter* narodnih poslovice *komparativna je metoda* pokušavala svesti na zajedničko vrelo, te brojne međunarodne istovjetnosti objasniti monogenetski. Odista, slučaj je podudaran onomu na području narodnih pripovijedaka: za oba usmenoknjiževna oblika uočavaju se brojne međunarodne podudarnosti, i kompozicijsko-izražajno-stilski i semantički. No, tomu je razlog samo u jednomu: i poslovice i bajka apstrahiraju životna iskustva, i one su povratno moguće i primjenljive na brojne, često ponovljive, dakle konstantne životne pojavnosti. Apstrahiranje ovdje znači da poslovice i bajka, za razliku od drugih oblika, ne inkorporiraju konkretne podatke, već, obratno, one se povratno primjenjuju na stvarne podatke. I zato su poslovice i bajke istinitije od drugih oblika. Komparativna je metoda, u oba slučaja, istovjetnosti tumačila geografsko-historijskom metodom seljenja tzv. arhetipova. Prema tomu učenju prvotni su oblici, praprimjeri (arhetipovi), selili kroz povijest — historijski, dijakronijski dakle — i geografski, od naroda do naroda, pa otuda i brojne podudarnosti. Mi tomu stavu suprotstavljamo poligenetski pristup, a istovjetnosti bi proizlazile iz prirode poslovice kao književnoga oblika. Poslovice poetski segmentiraju razne životne pojave s jednako tako raznih aspekata, ali uvijek one pojavnosti koje se ponavljaju. Poslovica je *precizna slikovita fiksacija*, ona uočava, apstrahira i tipizira raznovrsne životne pojave. Budući da su takve pojavnosti životne konstante, a da bi postale tipične, one kao i bajka moraju provesti *proces apstrahiranja* i otrgnuti se od pojedinosti, odatle i međunarodna obilježja poslovice. Kao i bajku, i poslovicu poligenetsko horizontalno apstrahiranje čini *ahistoričnom i ageografičnom*; poslovica apsolutizira i prostor i vrijeme, pa odatle poetska podudarnost u mnogim kulturama svijeta (Kekez 1990: 50).

Iz predgovora njegovom izdanju uočavamo nadalje podjelu poslovice prema sljedećim semantičkim poljima (Tablica 1).

Tablica 1. Klasifikacija poslovice prema Kekez (1990: 55-56)

Semantičko polje	Primjeri poslovice
Historijske poslovice, historijsko-semantičko polje	<i>Glagoljaš-budalaš.</i> (<i>Tako su se latinaši odnosili prema popovima glagoljašima, koji su službu Božju izvodili na narodnomu jeziku.</i>)
Etnološko-semantičko polje	<i>Bolje da nestane sela, nego običaja.</i> <i>Kuliko sel, tuliko šeg.</i> <i>Običaj je druga narav.</i> <i>Govorilo se da svud ima unča pameti, u Dubrovniku unča i pol. Hercegovina je mnoge zemlje naselila, a sebe nije raselila.</i> <i>Mučno je u starom selu novi adet uvesti.</i>

Filozofsko- semantičko polje	Čovik je sve na svitu. More se pozrijet more, a čovječje srce ne more. Svi ljudi sve znaju. Svijet je jaka kobilica. Mudri glavi jeno joko dosta. Tko je lud u Grebcih, taj i u Mlecih. Više valja šaka dobrote nego vrića mudrosti. Ne žive čovik samo od kruha. Rič ka jednuč iz ust zide, nazad nigdar već ne pride. Ki sam žive, i sam krepa. Samoživac divljačinom vonja. V zemljo ne mremo, v nebo nas ne pušćo. Svijet ide naokolo, a nevolja redom. Delaj ča ćeš, ma nećeš doklen ćeš. Zašto čovjek živi kad umrijet mora. Makar na čavil visit, ma živit. Komu so sođene galge, ne bo se vtopil.
Politološko-semantičko polje	Ko judi muče, ne znači da su zajik zgubili. Narod je već od jedan, njemu se ne more konop hitit kolo vrata. U koga vlast, u toga i gospodstvo. Pritisnuto jače, sve to više skače. Bjegunac se drži jednoga puta, a potjera sto. Sila Boga ne moli, Bog sile ne voli. Nije lahko na svijet obruč nabiti.
Sociološko-semantičko polje	Obećati je gospodski, spuniti je človečki. Ljudi su gusto posijani, ali rijetko niču. Teško samu i na zdili. Dok so bokci norci, gospodi je dobro. Vele ribe male jidu. Dinar vrti što burgija neće.

Iz Tablice 1 je razvidno da predložena kategorizacija poslovice može pomoći u njihovom predmetnom označavanju te određivanja kategorija prilikom izrade paremiološkog tezaurusa, a može se primijeniti i na suvremene poslovice koje bi se u tezaurus unosile u nekoj drugoj fazi projekta.

3. IZAZOVI UKLJUČIVANJA POSLOVICA IZ DIGITALIZIRANIH ZBIRKI U HRVATSKI MREŽNI PAREMIOLOŠKI TEZAURUS

Tezaurus je strukturirani popis kontroliranih riječi ili termina, organiziranih hierarhijski i/ili prema relacijama sličnosti ili povezanosti, te se često koristi u informacijskim sustavima za olakšavanje indeksiranja, pretraživanja i klasifikacije informacija. U slučaju hrvatskoga mrežnog paremiološkog tezaurusa to bi značilo unos izraza, termina ili kategorije poslovice kojima bi poslovice bila nakon toga pridružena zajedno s ostalim paremiografskim obilježjima. Nakon unosa ključnih riječi, odnosno izraza, korisnicima tezaurus nudi poslovice koje su povezane s traženim pojmom. On time može doprinijeti razvoju leksičkog znanja korisnika jer im pomaže proširiti svoj vokabular, znanje o poslovicama, ali i naučiti nove riječi i izraze, čime oni usavršavaju svoje razumijevanje jezika.

Jedan jednostavan primjer iz Aleksa Varga, Feldvari, Keglević (2023) pokazuje da se korisniku nakon unosa ključnih riječi *krađa*, *laž*, *noga*, *pomoć* ili *ruka* u tražilicu tezaurusa ponude poslovice koje dalje upućuju na druge izraze ili one poslovice koje odgovaraju traženim kategorijama s kojima su povezane.

KRAĐA

Vidi polovice: U laži su kratke noge, Tko laže taj i krade, Ruka ruku mije, Od sve krađe na Bo-
žić ni mesa

LAŽ

USE FOR neistina

Vidi poslovice: U laži su kratke noge, Tko laže taj i krade, Ruka ruku mije

NOGA

Vidi polovice: U laži su kratke noge, Tko laže taj i krade, Ruka ruku mije,

NT (narrow term) kratke noge

See U laži su kratke noge

RUKA

POMOĆ

Vidi polovice: Pomozi si sam pa će ti i Bog pomoć,

RT (related term) KRAĐA

RT LAŽ

RT NOGE

RT RUKE

Analizirajući korpus poslovice iz digitaliziranih zbirki u okviru projekta *Digitalizacija hrvatske gramatikografske i paremiološke građe*, uočavamo dva velika izazova prilikom njihova uključivanja u hrvatski mrežni tezaurus. Prvi je nedosljednost navođenja dodatnih informacija kod poslovice, a drugi korištenje tematskih kategorija poslovice koje se danas ubrajaju u pejorativne. Kekez (1990) i Čubelić (1975) naime u svojim zbirkama koriste nedosljedan način navođenja dodatnih obilježja poslovice jer kod pojedinih poslovice daju pojašnjenja, kod ponekih opisuju situaciju u kojoj se poslovica koristi, a kod nekih daju izvor gdje je poslovica pronađena. Iz razloga što osnovicu tezaurusa čini rječnička baza poslovice kod čije bi izrade trebalo riješiti sva dvojbenja pitanja, morat će se pristupiti u prvome koraku obradi digitaliziranoga korpusa u vidu pisanja objašnjenja značenja poslovice, a tek nakon toga njihovom pridruživanju tematskim kategorijama. Iz razloga što pojedine tematske kategorije poslovice danas ne pripadaju u politički korektne sintagme, primjerice *Poslovice o Ciganima*, a pojedine kategorije sadrže poslovice s izričito mizoginim značenjima poput onih koje su navedene u Prilogu 1 ovoga rada, morat će se razmisliti o načinima njihova uvrštanja u tezaurus. U kategoriji *Poslovice o ženama* tako primjerice možemo pronaći poslovice poput *Prva žena boji se muža, a druge se boji muž.*, *Za koga žena nije, onog žena bježi.*, *Žena ne gubi, što tovi muža i svinju*. Njihovo bilježenje u rječničkoj bazi bit će zasigurno temom jednoga od sljedećih radova.

4. ZAKLJUČAK

Digitalizacija hrvatskog paremiološkog blaga predstavlja značajan korak u očuvanju i popularizaciji bogate hrvatske usmene književne baštine. Projekti poput izrade hrvatskog mrežnog tezaurusa s rječničkom bazom imaju ključnu ulogu u promicanju i proučavanju hrvatskih poslovice, osobito s obzirom na alarmantne rezultate istraživanja o nepoznavanju tradicionalnih poslovice među mladima. Činjenica da su dosadašnja paremiološka istraživanja pokazala nedostatak poznavanja klasičnih poslovice među mlađom populacijom ukazuje na nužnost takvih projekata koji bi poslovicama omogućili suvremeno digitalno prisustvo i prilagodbu modernim metodama učenja te pristupu informacijama.

Unatoč brojnim izazovima tijekom provedbe ovoga projekta koji uključuju prikupljanje, klasifikaciju i organizaciju građe, rezultati dokazuju da je digitalizacija ovih izdanja izuzetno važna za daljnji razvoj paremiografije i paremiologije u Hrvatskoj. Suvremena tehnologija omogućava očuvanje i pristup tradicionalnoj književnoj baštini na način prilagođen suvremenom načinu života i učenja, čime se osigurava njezina relevantnost i dostupnost za buduće generacije.

LITERATURA

- Aleksa Varga, M. (2024). The Croatian paremiological lore until the 19th century and the contribution of Josip Kekez to modern paremiography. In: S. Babič, F. Carson Williams, C. Grandl, A. T. Litovkina, (ur.) *“Standing on the shoulders of giants”: A Festschrift in honour of Wolfgang Mieder on the occasion of his 80th birthday*. Osijek: Faculty of Philosophy and Social Sciences, 649-662.
- Aleksa Varga M., Babić, S. (2023). Kroatische Sprichwortvarianten bei der Erstellung des kroatischen parömiologischen Thesaurus. *Yearbook of phraseology*, 14, (1), 147-164. doi: <https://doi.org/10.1515/phras-2023-0007>
- Aleksa Varga, M., Feldvari, K. (2022). Constructing the Digital Proverbial Thesaurus: Theoretical and Methodological Implications. In: G. Corpas Pastor, R. Mitkov (ur.) *EUROPHRAS: International Conference on Computational and Corpus-Based Phraseology*, Cham: Springer, 1-15,
- Aleksa Varga, M., Feldvari, K., Keglević, A. (2023) Proverbs off- and online. In: Memišević, A., Matešić, M. (ur.) *Linguistic and Extralinguistic in Interaction*. Berlin: Peter Lang, 101-116.
- Aleksa Varga, M., Keglević, A. (2018a). Bekanntheit der häufigsten kroatischen und deutschen Sprichwörter unter Jugendlichen. *Linguistische Treffen in Wrocław* 14, 287-297.
- Aleksa Varga, M., Keglević, A. (2018b). “Iznimka potvrđuje pravilo”: Mladi i poslovice u Hrvatskoj. In: D. Stolac, A. Vlastelić (ur.) *Jezik i njegovi učinci*, Zagreb: srednja europa, 23-32., doi:10.1007/978-3-031-15925-1_1.
- Aleksa Varga, M., Keglević, A. (2020a). Hrvatske poslovice u slavenskome okruženju: određivanje hrvatskoga paremiološkog minimuma i optimuma. *Slavia Centralis*, vol. 13. no. 1, 2020, 40-51.
- Aleksa Varga, M., Keglević, A. (2020b). Erstellung und Bearbeitung von parömiologischen Umfragen: Eine Fallstudie am Beispiel des Kroatischen. In: A. Gondek, A. Jurasz, P. Staniewski, J. Szczek (ur.) *Deutsche Phraseologie und Parömiologie im Kontakt und im Kontrast I*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 245-257.
- Aleksa Varga, M., Majdenić, V., Vodopija I. (2011). Croatian Proverbs in Use. In: R. J. Soares, O. Lauhakangas, (ur.) *4th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs (Tavira, Portugal)*. Tavira: International Association of Paremiology (AIP-IAP), 3-13
- Aleksa Varga, M., Matovac, D. (2016). Kroatische Sprichwörter im Test. *Proverbium*, vol. 33, 1-28.
- Chlosta, C., Grzybek, P. (2005). Varianten und Variationen anglo-amerikanischer Sprichwörter: Dokumentation einer empirischen Untersuchung“. *ELi_se. Essener linguistische Skripte_elektronisch* 5/2, 63-145.
- Čubelić, T. (1975). *Usmene narodne pitalice, poslovice i zagonetke*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Grzybek, P. (2012). Proverb Variants and Variations: A New Old Problem?. In: Soares, R. J. B, Lauhakangas, O. (ur.) *Proceedings of the Fifth Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*, Tavira: IAP, 136-152.
- Grzybek, P., Škara, D., Heyken Z. (1993). Der Weisheit der Gasse auf der Spur. – Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit kroatischer Sprichwörter, *Zeitschrift für Balkanologie* vol. 29, no. 2, 85-98.
- Kekez, J. (1990). *Svaki je kamen da se kuća gradi*. Osijek: Izdavački centar “Revija” Otvorenoga sveučilišta.
- Matulina, Ž. (2012). Die Verwendung von Sprichwörtern in kroatischen, bosnischen, serbischen und deutschen Printmedien“, In: Steyer, K. (ur.): *Sprichwörter multilingual*. Tübingen: Narr Verlag, 227-258.
- Shearer, J. (2004). “A practical exercise in building a thesaurus” In: Roe, S., Thomas, A. (ur.) *The thesaurus: review, renaissance, and revision*, Binghamton: The Haworth Information Press, 35–57.
- Sunara, N. (2021). „Usmena književnost u povijestima hrvatske književnosti“ In: Bačić, Krešimir, Levanat-Perićić, Miranda, Malczak, Leszek (ur.) *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 448-476.

DIGITISATION AND PRESERVATION OF CROATIAN PROVERBIAL LORE

Summary

Proverbs, unlike some other literary forms, primarily emerge in oral tradition and are subsequently recorded in proverb dictionaries. Unlike some other languages where there are already collections of proverbs or proverb dictionaries available in print or online, the majority of Croatian proverbs are documented in collections from the 12th to the 20th century, compiled by esteemed paremiologists and researchers of oral literature such as Tvrtko Čubelić (1975) and Josip Kekez (1990). Given that previous paremiological field studies from 2014 and 2018, based on a sample of 1585 respondents, have demonstrated that young people in Croatia are unfamiliar with the most common Croatian proverbs (Aleksa Varga 2018a, 2018b), we have initiated a project to create a Croatian online thesaurus with a dictionary database, one of whose primary functions would be didactic (Aleksa Varga, Feldvari 2022). The foundation of the thesaurus is a dictionary database containing all previous collections and corpora of proverbs gathered in previous field studies. Since some collections were only available in print, the Center for Research on Cultural Identity and Regional Heritage of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek has launched the project “Digitisation of Croatian Grammatical and Paremiological Sources”. The aim of this paper is to demonstrate the role, function, and method of incorporating proverb collections from the 12th to the 19th century, digitized as part of this project, into the Croatian online thesaurus, and their contribution to contemporary Croatian paremiography.

Keywords: Croatian online thesaurus, paremiography, Croatian proverbs, Josip Kekez; Tvrtko Čubelić

Melita Aleksa Varga
Sveučilište u Osijeku, Hrvatska
Filozofski fakultet
maleksa@ffos.hr

Prilog 1: Poslovice o ženama i Ciganima, izvadak iz izdanja Tvrtka Čubelića (1975)

KO ZA ŽENU NIJE, TOGA ŽENA BIJE.
I ZLA (je) ŽENA DOBRA ŽENA.
ISTO SU OGANJ, ŽENA I MORE,
A ISTOM RIJEČI IH VEZAT' NIKO NE MORE.
PRVA ŽENA BOJI SE MUŽA, A DRUGE SE BOJI MUŽ.
ZA KOGA ŽENA NIJE, ONOG ŽENA BIJE.
ŽENA ĆE SAMO ONU TAJNU SAČUVATI, KOJU NE ZNA.
ŽENA DRŽI TRI KANTUNI (26) KUĆE, A MUŽ ČETRITI.
ŽENA IMA UVIJEK PO KESU SUZA UZA SE.
ŽENA JE JEDNA MUKA, BEZ KOJE SE BITI NE MOŽE.
ŽENA JE NA SVIJETU NAJGORA ZVIJER.
ŽENA JESMO DOBRA TA KA JEZIKA NE IMA.
ŽENA JE (tvrđa od smrti) KAO MAČKA (jer se govori da je mačku vrlo teško ubiti).
ŽENA LUPEŽA I IGRAČA NE SMIJE SE UVIJEK.
ŽENA MUŽA KOROTUJE (27) TOLIKO KOLIKO VRI ZEMLJANA PINJATA (28), KAD SE S
OGNJA DIGNE.

ŽENA MUŽA NOSI NA LICU, A MUŽ ŽENU NA KOŠULJI.

Ako je muž ženi dobar, ona je zdrava i vesela, a ako je žena vrijedna, muž lijepu i čistu košulju nosi.

ŽENA NEĆE KAZATI ONO, ŠTO NE ČUJE.

ŽENA NE GUBI, ŠTO TOVI MUŽA I SVINJU.

ŽENA OD KUĆE PEDALJ, OD NJE KUĆA SEŽANJ.

ZABUNIO SE KAO CIGANIN U LUKU.

Valja da kad su ga, kao što se pripovijeda, našli da krade luk, pak ga zapitali što to čini, a on odgovori da ne čupa luk da krade, nego se uhvatio za nj da ga vjetar ne obori na zemlju, pa se luk sam iščupao iz zemlje. A kad ga gospodar od luka zapita:

A što ti je to u torbi? iz koje su virila pera od pokradenog luka, on, videći da se nema kuda, odgovori:

-To zlo i jest što je u torbi.

BIJELI SE KAO CIGANSKA MAJKA.

CRN KAO CIGANIN.

KAO DA SU GA CIGANI JAHALI.

Reče se za rđava konja. U Crnoj gori.

MIJENJA KAO CIGANIN KONJE.

UZDIŠE KAO CIGANČE KAD TIKVU RAZBIJE.

UZDIŠE KAO CIGANČE ZA DAĆOM.

AKO SAM CRN, NIJESAM CIGANIN.

CIGANIN BIJE ŽENU, A PRAVI ČOVJEK NEĆE.

CIGANIN IZBIO SINA, DA MU TIKVU NE SLOMI.

CIGANIN SE MRČI DA MU JE BOLJE.

Drugi se ljudi peru i čiste, a Ciganin se kujući mrči da bi što zaslužio.

CIGANINE, TI I U NEDELJU KUJEŠ, PA KAKO MI DOBRO VIDIŠ.

CIGANSKA BECA OD VARNICA SE NE PLAŠE.

CIGANSKA KRV NIKADA SE PLATITI NE MOŽE.

CIGANSKA TORBICA PRIJEKORNA VEČERA A POREDNI RUČAK.

CIGANSKI CRN OBRAZ, AL' PUNA TORBA.

CIGANSKI POGAĐAJ, A POŠTENO PLAĆAJ.

CIGANSKI SE VALJA POGAĐATI, A GOSPODSKI PLAĆATI.

ĐE CIGANI PIJU, ONDE JE DOBRO VINO.

IGRA KAO CIGANIN.

NIKOLA JANKOVIĆ

ANOTACIJA ITALSERB GOVORNOG UČENIČKOG KORPUSA SRBOFONIH STUDENATA ITALIJANSKOG JEZIKA

U radu je predstavljen proces anotacije elektronske verzije ITALSERB govornog učeničkog korpusa srbofonih studenata italijanskog jezika na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Ključne faze opisane u radu najpre uključuju određivanje teorijskog sistema anotacije prema postojećim smernicama naučne zajednice i predviđenim vrstama istraživanja na korpusu, usklađivanje ovog sistema sa postojećim slojevima anotacije i kreiranje jedinstvene TEI šeme za sve tekstove u korpusu. Zatim, dalje faze su obuhvatale anonimizaciju metapodataka i audio-snimaka, kreiranje strukture metapodataka koja omogućuje obavljanje analiza na longitudinalnim i transverzalnim potkorpusima, dodavanje novih slojeva anotacije vezanih za vrstu reči i lemu pomoću alata Treetagger, ispravljanje anotacije ručno i uz pomoć Python programa, kao i fino podešavanje velikog jezičkog modela GPT-3.5 za automatsko ispravljanje anotacije. Smatramo da ovaj proces može biti koristan model za anotaciju sličnih učeničkih korpusa govornog jezika, u cilju kreiranja naprednijih i dostupnijih alata u oblasti nastave jezika, kao i u proučavanju procesa usvajanja jezika.

Ključne reči: anotacija, govorni korpus, TEI, Treetagger, GPT-3.5

1. UVOD

Poslednjih decenija, zahvaljujući ubrzanom napretku tehnologija, broj elektronskih jezičkih korpusa u značajnom je porastu. U okviru ovog trenda, primetan je i rast broja učeničkih korpusa (eng. *learner corpora*), i to ne samo više onih vezanih za engleski jezik, koji se najpre našao u fokusu istraživača, već i za druge strane jezike, među kojima se našao i italijanski (npr. LIPS, Banca dati di italiano L2, VIP). Međutim, manji broj takvih korpusa sadrži građu podvrgnutu postupku anotacije (uglavnom prema vrstama reči), s obzirom na to da ovaj proces predstavlja složen postupak koji zahteva poznavanje višestrukih veština, ali i značajne vremenske, ljudske i tehničke resurse (Ceković, 2016:135-137).

Naporedno s izgradnjom učeničkih korpusa italijanskog u univerzitetskim centrima u Italiji, načinjeno je nekoliko značajnih koraka u tom pravcu i izvan Italije, kao što je INTERITA učenički korpus maternjih govornika švedskog (Bardel & Gudmundson, 2008), koji sadrži oko 230.000 tokena. Pionirski korak u pravcu konstituisanja jednog takvog, učeničkog korpusa na domaćoj lingvističkoj sceni načinjen je 2010. godine, kada je započeta izgradnja ITALSERB korpusa srbofonih studenata italijanskog kao stranog jezika na Katedri za italijanistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, pod rukovodstvom prof. dr J. Vučo, u saradnji sa prof. dr N. Ceković kao supervizorom, prof. dr J. Drljević, kao i sa drugim nastavnicima i studentima master studija. Korpus ITALSERB (Ceković-Rakonjac, 2013) sastoji se od oko 25 sati audio snimaka i ortografskih transkripata usmene produkcije preko 170 studenata, i broji približno 200.000 tokena. Sudeći po takvim dimenzijama, po završetku, ITALSERB će moći da se ubroji u učeničke korpusne velikih dimenzija. Napominjemo da se celokupan korpus proistekao iz gorenavedenog projekta sastoji i od potkorpusa sa pismenom produkcijom, a da u ovom radu pod nazivom ITALSERB podrazumevamo isključivo potkorpus usmene produkcije (v. Ceković, 2016).

Korpus se trenutno nalazi u fazi revizije kompletnog transkripcionog procesa. Deo transkribovane korpusne građe već je dostupan, u jednoj doktorskoj disertaciji (Ceković, 2016). Paralelno sa revizi-

jom, 2023. godine izvršen je odabir sistema za anotaciju i započet je proces morfosintaksičke anotacije raspoloživih podataka, trenutno sadržanih u korpusu.

Anotacija elektronskog ITALSERB korpusa opisana u ovom radu se nadovezuje na prethodnu fazu transkripcije, koja je uključivala i anotaciju različitih jezičkih, parajezičkih i vanjezičkih informacija koje mogu biti značajne za predviđene vrste istraživanja na ovom korpusu. Detaljan pregled inicijalnog sistema transkripcije (i vrsta oznaka kojima je ona obogaćena) u ITALSERB korpusu ¹dala je Ceković u svom radu (Ceković-Rakonjac, 2012). Kako ona navodi (ibid.), tim zadužen za transkripciju korpusa se odlučio za konvenciju primenjenu u projektu *Corpora e Lessici di Italiano Parlato e Scritto* (Korpusi i Leksika Govornog i Pisanog Italijanskog, skr. CLIPS) (Albano Leoni, 2006), s obzirom na činjenicu da ovaj sistem predstavlja jedan od najrazvijenijih notacionih sistema na italijanskom govornom području, kao i da proishodi iz rada uticajnih autora u oblasti italijanske korpusne lingvistike; iz navedenog projekta nastao je dokument pod nazivom *Norme per la trascrizione ortografica annotata dei testi* („Norme za anotiranu ortografsku transkripciju tekstova“)(Savy, 2005), koji je služio kao osnova za korake ortografske transkripcije (i pridružene anotacije). U ovom radu detaljno je prikazan proces izrade elektronske verzije korpusa ITALSERB, sa naročitim osvrtom na proces njegove anotacije.

2. TEORIJSKI OKVIR

Prvi korak u ovom istraživanju predstavljalo je ispitivanje teorijskog okvira i odabir adekvatnog sistema za kodiranje teksta i predstavljanje morfosintaksičke anotacije. Osim potrebe da bude usklađen sa postojećim standardima, odabrani okvir je trebalo da podrži i specifičnosti vezane za govorni jezik, ali i one vezane za međujezik učenika, i omogućiti njihovo kodiranje u elektronskom formatu. U ovoj fazi razmotreni su poznati “de facto” standardi, ali i različiti formati koji su dostigli status “de jure” standarda. U nastavku ovog poglavlja data je kratka pozadina ovih standarda, kao i njihove prednosti i mane koji su uticali na odluku o odabiru adekvatnog okvira za ITALSERB korpus.

Prvi razmotreni standard bile su smernice Inicijative za kodiranje teksta (eng. *Text Encoding Initiative*, skr. TEI), koja je nastala 1987. godine, a imala je za cilj definisanje smernica za razmenu tekstova u mašinski čitljivoj formi, nezavisno od softvera, hardvera, primene, jezika, perioda ili tipa tekstualnog resursa (Burnard, 1995: 69). U maju 1994. godine, objavljene su Smernice za kodiranje i razmenu elektronskih tekstova, poznate kao TEI P3 (Sperberg-McQueen & Burnard, 1994). Kako navodi Burnard (Burnard, 1995: 71), bilo je potrebno definisati fleksibilno i proširivo rešenje za kodiranje informacija u elektronskom tekstu, a jedini pristup koji je zadovoljavao navedene kriterijume bio je Standardni generalizovani jezik za obeležavanje (eng. *Standard Generalized Mark-up Language*, skr. SGML). Glavni proizvod TEI inicijative bio je SGML skup etiketa koji pruža podršku za kodiranje svih vrsta tekstova, na svim jezicima, iz bilo kog perioda, na način nezavisan od hardvera, softvera i primene (ibid.). SGML jezik pritom podržava definiciju tipa dokumenta (eng. *document type definition*, skr. DTD), koja precizno definiše dozvoljene elemente dokumenta (Cantara, 2005: 37).

U novembru 1997. godine WWW Konzorcijum (eng. *World Wide Web Consortium*, W3C) je objavio novi standard za označavanje dokumenata, Proširivi jezik za označavanje (engl. *Extensible Markup Language*), poznatiji kao XML (Bray et al., 1997). Kako navodi Cantara (Cantara, 2005:37), u XML su uvedene mnoge funkcije koje su koncipirane u okviru inicijative TEI, eliminišući pritom različite ograničavajuće osobine SGML-a. U 2002. godini, objavljena je četvrta verzija TEI smernica (TEI P4), koja je ostala kompatibilna u odnosu na prethodnu verziju, ali je svaki odeljak izmenjen tako da u potpunosti podržava XML (Cantara, 2005:38; Sperberg-McQueen & Burnard, 2002).

Postojale su, međutim i kritike TEI smernica, kao što su glomaznost skupa etiketa, mogućnost da se neki fenomen anotira na različite načine što potencijalno onemogućava njegovu konzistentnu anotaciju u korpusu, visok nivo apstrakcije nekih mehanizama anotacije, potencijalno neefikasna validacija anotacije zbog višeznačnosti i hijerarhije, kao i nedovoljna podrška za odvojenu anotaciju (Lehmborg &

¹ Prethodni naziv ITALSERB korpusa bio je ITALBEG, a razvijen je u okviru projekta ESNakit (Ceković-Rakonjac, 2012).

Wörner, 2008; Utvić, 2013). Ovi razlozi su doprineli inicijativama za predlog novih standarda za razvoj korpusa. Stručna savetodavna grupa za standarde jezičkog inženjerstva (eng. *Expert Advisory Groups on Language Engineering Standards*, skr. EAGLES), formirana 1993. godine od strane Evropske Komisije je 1996. godine predstavila Standard za kodiranje korpusa (eng. *Corpus Encoding Standard*, skr. CES) (Ide et al., 1996), koji je usklađen sa smenicama TEI, a pre svega je usmeren ka jezičkim korpusima i obuhvata podskup postojećih TEI atributa, ali i nove elemente i attribute (Utvić, 2013: 136). Nakon što je TEI umesto SGML jezika primenio XML kao jezik za označavanje teksta, i CES je razvio svoju XML verziju, XCES (Nancy et al., 2000). Jedna od značajnih osobina XCES standarda je mogućnost odvajanja teksta i njegove anotacije, što omogućava povezivanje različitih tipova anotacije koji se ne koriste u istom trenutku sa istim tekstom, kao i upotrebu ovog standarda za potrebe kreiranja paralelnih korpusa povezivanjem originalnih tekstova i njihovih prevoda (Utvić, 2011). Međutim, postoji nekoliko značajnih nedostataka ovog standarda, među kojima su nepotpuna dokumentacija, nepostojanje razrađenih shema anotacije osim morfosintaksičke anotacione sheme, neusaglašenost sa TEI P5 i nemogućnost alternativne anotacije (Utvić, 2013:137).

Kada su u pitanju zvanični standardi za kodiranje jezika, Okvir za lingvističku anotaciju (eng. *Linguistic annotation framework*, skr. LAF) je odobren kao ISO standard 2012. godine (ISO 24612) i nadovezuje se na TEI i CES, koristeći Format za anotaciju grafova (eng. *Graph annotation format*, skr. GrAF) (Utvić, 2013). U LAF sistemu je anotacija odvojena od tekstualnih podataka, a moguća je i upotreba različitih formata za isti tekst, s obzirom na to da su oni međusobno razdvojeni; takođe, LAF ne definiše svoje kategorije podataka, već se oslanja na ISO 12620:2009 (internacionalni standard za opisivanje kategorija podataka) i njegovu implementaciju ISOcat (Ide & Romary, 2006; Stührenberg, 2012). Međutim, s obzirom na to da LAF predstavlja zvanični standard koji se utvrđuje konsenzusom, on neophodno uključuje i različite vrste kompromisa, a otežavajuće faktore za prihvatanje ovog standarda predstavljaju i veliki broj faza i dugotrajan proces kroz koji je LAF prošao da bi se usvojio, kao i neophodnost praćenja povezanosti između standarda na koje se oslanja i međusobne zavisnosti (Ide & Romary, 2006). Sa druge strane, TEI smernice su već dugo prihvaćeni format anotacije i „de facto“ standard, koji mogućnošću anotiranja određene pojave na nekoliko načina smanjuje potrebu za kompromisima, može se koristiti bez potrebe za dodatnim specifikacijama, a njegov vrlo modularni skup etiketa se sa lakoćom može dodatno modifikovati pomoću „Roma“² alata, što ga dodatno izdvaja od drugih standarda (Stührenberg, 2012).

Imajući u vidu njihovu široku prihvaćenost, detaljnu dokumentaciju i jasne specifikacije, kao i njihovu modularnost i prilagodljivost, za format anotacije ITALSERB korpusa odabrali smo upravo TEI XML format, pri čemu smo kreirali posebnu šemu za validaciju anotacije prema zahtevima korpusa putem „Roma“ alata, o čemu će biti više reči u nastavku rada.

3. METAPODACI I INICIJALNA OBRADA FAJLOVA U ITALSERB KORPUSU

Nakon prethodnih koraka vezanih za odabir teorijskog okvira i formata za kodiranje teksta i informacija u korpusu, sledeći korak obuhvatao je kreiranje sistema za obradu metapodataka. U ranijim studijama koje su obuhvatale korake snimanja i transkripcije tekstova koje obuhvata ITALSERB korpus, zabeleženi su glavni tipovi metapodataka koji su važni za dalje faze obrade tekstova, izrade elektronskog jezičkog korpusa, kao i njegove upotrebe u različitim jezičkim istraživanjima. Zavisno od namene, metapodaci su podeljeni u dve grupe: metapodaci vezani za pojedinačne tekstove, sa jedne strane, i oni vezani za studente, sa druge.

Kada su u pitanju metapodaci vezani za pojedinačne tekstove, prema metodologiji izrade italijanskog LIPS korpusa (Vedovelli et al., 2007), koji sadrži istu tipologiju testa, ovi metapodaci su u fazi transkripcije uneti na italijanskom jeziku u zaglavlje svakog fajla sa transkribovanim tekstom, a u njih spadaju: datum testiranja, mesto, broj indeksa, ime i prezime kandidata, jezički nivo, godina studija, ši-

² <https://roma.tei-c.org/>

fra testa (odnosno, informacija o tome po koji put kandidat učestvuje u testiranju), transkriptor i ispitivač (Ceković-Rakonjac, 2012).

U ranim fazama projekta iz kojeg je proistekao ITALSERB korpus, sociolingvistički podaci vezani za studente čija je produkcija prisutna u korpusu (kao što su pol, uzrast, maternji jezik, drugi strani jezik, kao i metapodaci vezani za period i kontekst učenja italijanskog jezika) sakupljeni su putem upitnika, u kome su učesnici ujedno dali saglasnost za obradu ličnih podataka (Ceković, 2016; Drljević, 2012). Za sada su u elektronsku verziju ITALSERB korpusa uneti samo neki od ovih vrsta metapodataka, u skladu sa trenutno planiranim vrstama jezičkih istraživanja, pri čemu postoji mogućnost kasnijeg proširivanja uključenih kategorija metapodataka. Naime, pre faze anotacije, najpre je kreirana jedinstvena interna baza metapodataka vezanih za studente u JSON formatu, koja je sadržala njihov broj indeksa, ime i prezime, kao i podatke o godinama i jezičkim nivoima na kojima su ispitivani (kalendarske godine u kojima je sakupljana građa su 2010, 2011, 2012 i 2013. godina, dok su ciljni nivoi po godinama studija sledeći: I-A2+, II-B1, III-B2, IV-C1). Kako bi se zaštitila anonimnost studenata, generisan je jedinstven anonimni identifikacioni broj za svakog studenta, koji se sastoji od slova C (it. *candidato*), godine upisa studenta i automatski generisanog trocifrenog broja, a zatim je iz gorenavedene baze podataka eksportovana anonimizirana baza u JSON formatu, koja samo sadrži anonimne identifikacione brojeve studenata, kao i podatke o godinama i jezičkim nivoima na kojima su testirani. Na ovaj način se umesto broja indeksa i imena i prezimena koristi jedino anonimni identifikacioni broj za određenog govornika u korpusu. Izgled anonimiziranih i neanonimiziranih podataka prikazan je na Figuri 1:

Izgled neanonimiziranih podataka:

```
• „123456”: {“personal data”: {“name”: „Petar Petrović”,
“corpus ID”: “C09023”}, “levels tested”: [[“A2”,
“2010”], [“B1”, “2011”], [“B2”, “2012”], [“C1”, “2013”]]}
```

Izgled anonimiziranih podataka:

```
• “C09023”: [[“A2”, “2010”], [“B1”, “2011”], [“B2”,
“2012”], [“C1”, “2013”]]
```

Anonimni identifikacioni broj studenta

Figura 1: izgled anonimiziranih i neanonimiziranih metapodataka vezanih za studente-govornike u ITALSERB korpusu

Bitno je istaći da formalno povezivanje govornika sa godinama i jezičkim nivoima na kojima su ispitivani omogućuje jezička ispitivanja vezana za jezičke pojave na određenom jezičkom nivou, ali i vršenje longitudinalnih jezičkih analiza, vezanih za razvoj jezičkih sposobnosti studenata kroz vreme.

U ovoj fazi, izvršena je i ručna anonimizacija audio fajlova, u kojima je iskorišćena već postojeća anonimizacija ličnih podataka u samoj transkripciji, u kojoj su ovakvi podaci bili obeleženi formatom „XXXXXX“ (v. Ceković, 2016). Za svaku oznaku ovog tipa u tekstu, pronađen je odgovarajući segment u audio fajlu snimka i na ovom mestu je ubačena tišina u programu Audacity³ za obradu zvuka. Takođe, iz originalnih audio fajlova su izbačeni uvodni segmenti u kojima ispitivač čita lične podatke studenta i ostale podatke vezane za detalje ispita, a ako se ispitivanje sastojalo iz dva dela (it. *prova n.1*, *prova n.2*), ovi delovi su spojeni u jedan, kako u tekstu, tako i u audio fajlu. Nakon ovih koraka, trajanje anonimiziranih audio fajlova je automatski izračunato putem Audioread⁴ modula za programski jezik Pajton.

Nakon procesa anotacije (koji je detaljnije opisan u nastavku rada), metapodaci vezani za tekst su preuzeti iz zaglavlja originalnih transkribovanih tekstova, a metapodaci vezani za ispitivanog studenta preuzeti su iz anonimizirane JSON baze, te su svi ovi podaci zajedno uneti u zaglavlje konačnog TEI XML fajla, koji obuhvata zaglavlje sa metapodacima (*teiHeader*), kao i sam anotirani tekst (*text*). Proces obrade metapodataka je vizuelno prikazan na figuri 2.

³ <https://www.audacityteam.org/>

⁴ <https://pypi.org/project/audioread/>

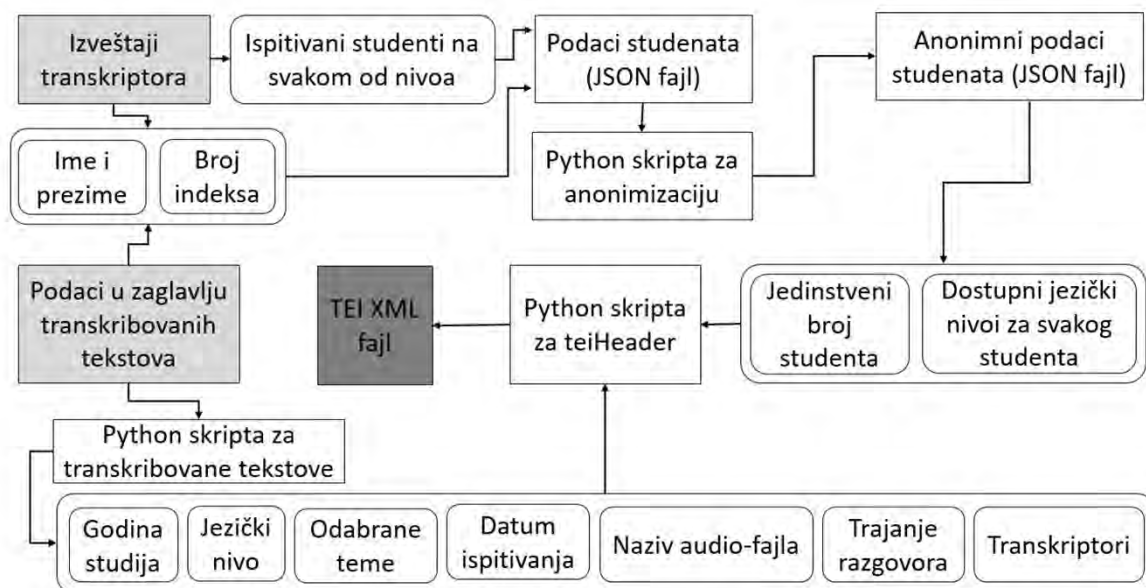

Figura 2: Vizuelni prikaz procesa obrade metapodataka u ITALSERB korpusu

Zaglavlje sa metapodacima u našem korpusu prati TEI P5 smernice (v. TEI Consortium, 2023) i obuhvata sledeće odeljke:

- Opis fajla (*fileDesc*), koji sadrži pun bibliografski opis kompjuterskog fajla opisanog zaglavljem. U ovaj segment uključeni su sledeći pododeljci:
 - Izjava o naslovu (*titleStmt*), koja obuhvata podatke o naslovu dela i osoba odgovornih za njen sadržaj. U slučaju ITALSERB korpusa, u nju su uključeni sledeći pododeljci:
 - *title* – naslov teksta (u ovom slučaju, naslov anotiranog elektronskog teksta)
 - *principal* – glavni istraživač koji je odgovoran za elektronski tekst (u ovom slučaju, prof. dr Nevena Ceković sa Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu)
 - *respStmt* – izjava o odgovornosti vezana za određeni vid aktivnosti na tekstu. U ovom slučaju, ovaj odeljak obuhvata sledeće podatke:
 - *resp* – beleška o vrsti intelektualne odgovornosti određene osobe ili organizacije u okviru obrade i distribucije nekog teksta, u našem slučaju transkripcije ili anotacije
 - *name* – ime osobe koja nosi gorenavedenu odgovornost (može biti navedeno više osoba korišćenjem više *name* elemenata, na primer, u slučaju više transkriptora)
 - Izjava o publikaciji (*publicationStmt*), koja obuhvata podatke o objavljivanju i distribuciji elektronskih i drugih tekstova. U našem korpusu, u nju su uključeni sledeći podaci:
 - *publisher* – sadrži informaciju o organizaciji koja je odgovorna za publikaciju bibliografske jedinice, u ovom slučaju, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
 - *address* – sadrži elemente o adresi organizacije i sastoji se od pojedinačnih *addrLine* elemenata, koji zajedno sačinjavaju adresu.
 - *pubPlace* – naziv mesta u kome se objavljuje bibliografska jedinica.
 - *date* – datum objave (u ovom slučaju 2023. godina).
 - Opis izvora (*sourceDesc*), koji opisuje izvor iz koga je elektronski tekst nastao i u slučaju našeg korpusa sadrži sledeći odeljak:
 - *recordingStmt* – izjava o snimanju, koja u ITALSERB korpusu obuhvata:
 - *recording* – pojedinačni događaj snimanja. U našem korpusu, u samu etiketu dodati su atributi *xml_id*, koji sadrži naziv audio fajla i *dur*, koji sadrži informa-

ciju o trajanju audio fajla. U okviru svakog **recording** elementa, nalazi se **date** element, koji sadrži podatak o datumu kada je napravljen snimak.

- Opis tekstualnog profila (**profileDesc**), koji daje detaljan opis o nebibliografskim aspektima teksta, a u našem korpusu obuhvata sledeći podsegment:
 - **particDesc** – opis učesnika, u kome se nalaze informacije o govornicima i drugim osobama identifikovanim u tekstu. U ITALSERB korpusu, on sadrži sledeći element:
 - **listPerson** – sadrži listu opisa različitih osoba koje su identifikovane u tekstu, a sami opisi su dati u obliku sledećeg elementa:
 - **person** – sadrži informacije o određenoj osobi, u našem korpusu se najpre odnosi na podatke o ispitivaču i studentu. Kada je u pitanju student, ovaj element poseduje atribut **xml:id**, u kome se nalazi anonimni identifikacioni broj studenta, a okviru ovog elementa nalazi se element **trait** sa nazivom „prisutni (jezički) nivoi kandidata“ (it. *livelli del candidato presenti*), koji dalje sadrži element **desc**, u kome se nalazi lista jezičkih nivoa na kojima je student ispitivan, zajedno sa godinama ispitivanja (npr. „A2:2010 B1:2011 B2:2012 C1:2013“). Kada su u pitanju ispitivači, ovaj element sadrži element **persName**, koji dalje sadrži elemente **forename** i **surname**, kojima se navodi ime i prezime ispitivača.

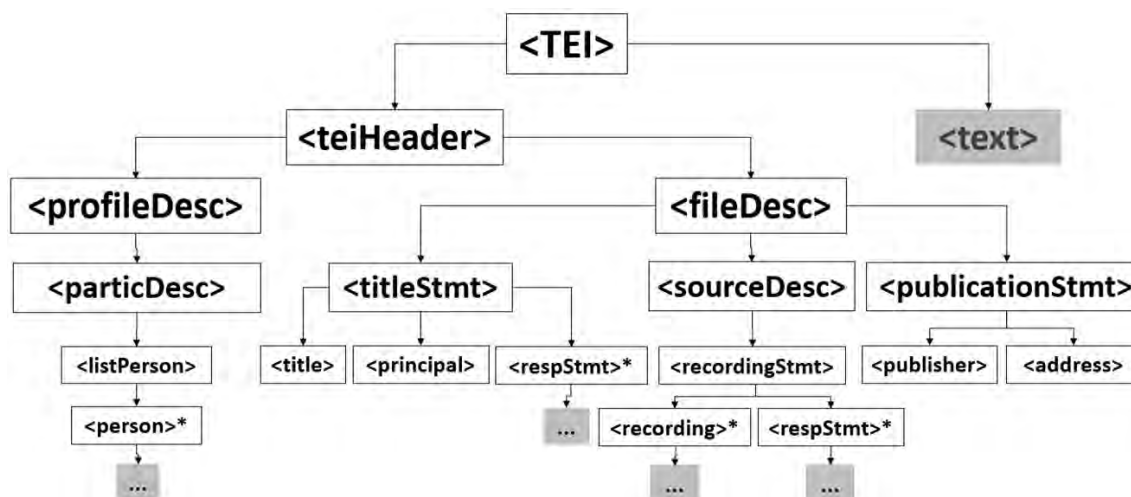

Figura 3: Osnovna struktura zaglavlja TEI XML fajla u ITALSERB korpusu

Na figuri 3 dat je grafik koji prikazuje osnovnu strukturu zaglavlja (odnosno **teiHeader** elementa u TEI XML fajlu) u našem korpusu, pri čemu su elementi čija je podstruktura izostavljena iz prostornih razloga obeleženi asteriskom (*).

4. IZMENE PRETHODNOG SISTEMA ANOTACIJE ITALSERB KORPUSA

Prethodni sistem anotacije poslužio nam je kao osnova za specifikovanje unapređenog sistema anotacije srovedenog u delo u ovoj fazi rada na korpusu. Izmene u odnosu na prethodni sistem obuhvataju kako izradu dodatnih slojeva anotacije, tako i uklanjanje ili optimizaciju određenih etiketa.

U ovom istraživanju su na prethodni sistem dodati sledeći slojevi anotacije:

- Anotacija prema vrsti reči (eng. *Part-of-Speech tagging*)
- Podaci o lemi
- Jedinstveni identifikator svakog tokena i elementa
- Formalno definisane veze između povezanih (ili vremenski preklopljenih) elemenata

Sa druge strane, određene oznake iz prethodnog sistema su izostavljene ili objedinjene sa drugim oznakama radi optimizacije anotacije ili zbog tehničkih prepreka vezanih za njihovu anotaciju u elektronskom korpusu, nakon što je temeljnim razmatranjem potencijalnih implikacija na moguće vrste jezičkih istraživanja utvrđeno da ovakve odluke ne bi napravile značajnu promenu u kvalitetu i opsegu mogućih istraživanja i njihovih rezultata. Ove odluke su:

- Ispunjene pauze sa produženim vokalima su izjednačene sa drugim ispunjenim pauzama (<Anotacija potvrde prijema (back-channels) sa uzvikom je izjednačena sa onima bez uzvika (<Među uzvike je uvrštena i etiketa <oh!>.
- Etikete *CMT*:<*i.talkers*> (etiketa koja označava glasove drugih govornika u pozadini) i *CM-T*:<*NOISE*> (etiketa koja označava preklapanje drugih akustičkih pojava sa izgovorenim tekstom) su izostavljene ukoliko se nalaze na početku tekstualnog fajla i odnose se na ceo tekst, a ukoliko se odnose na specifično mesto u okviru teksta, zadržane su.

4.1. Strukturna organizacija teksta i unapređeni sistem anotacije

Kada je u pitanju strukturna organizacija teksta, prema TEI smernicama, svaki tekst sadrži jedan osnovni XML element (takozvani „koreni“ element), koji je u ovom slučaju *TEI* i obuhvata *teiHeader*, element koji sadrži zaglavlje, i element *text* sa podelementom *body*, koji sadrži celokupni tekst. S obzirom na to da korpus sadrži dijalošku govornu produkciju (ili monološku sa elementima dijaloga), glavnu jedinicu strukturne organizacije teksta predstavlja turnus govornika, koji je obeležen etiketom <*u*> (eng. *utterance*). Kako bi se svaki govornik formalno povezao sa pojedinačnim turnusom koji mu pripada, svaki turnus <*u*> sadrži atribut *who*, u koji je unet jedinstveni identifikator studenta ili ispitivača, o kome je bilo reči u odeljku vezanom za anonimizaciju.

Svaki turnus sadrži jedan ili više segmenata, koji su obeleženi etiketom <*seg*>. Segmenti obuhvataju različite tipove tekstualnih celina ispod nivoa turnusa. U slučajevima kada je u ortografskoj transkripciji ostavljen interpunkcijski znak za kraj rečenice (u vidu tačke, znaka pitanja, ili znaka uzvika), ovaj segment se poklapa sa rečenicom, i u tom slučaju sadrži atribut *type*, koji može biti *declarative*, *interrogative*, ili *exclamative*, zavisno od toga da li je rečenica obaveštajna, upitna, ili uzvična. U slučaju preklapanja govornika, preklapljeni delovi govora u oba turnusa se obuhvataju etiketama <*seg*> sa atributom *type* čija je vrednost *overlap*. Kako bi se jasno označio početak i kraj preklapljenog govora, na početak i kraj oba segmenta unose se parni <*anchor*> elementi, koji međusobno upućuju jedni na druge pomoću *xml:id* i *synch* atributa. U slučaju kada se na određeni segment teksta odnosi više od jedne jezičke, parajezičke ili vanjezičke osobine, ovaj segment se obuhvata etiketom <*seg*> sa atributom *type* čija je vrednost *multiple_features*.

Svaki segment sadrži jednu ili više reči (u širem smislu, koje u ovom slučaju predstavljaju tokene u korpusu, zbog čega, na primer, i apostrof spada u „reč“). Svaka reč je obeležena etiketom <*w*> i sadrži attribute *pos* (koji označava vrstu reči) i *lemma* (koji sadrži informaciju o lemi za ovu reč).

Osim ovih strukturnih oznaka, u nastavku slede opisi korišćenih TEI elemenata i opsega njihove upotrebe u anotaciji različitih jezičkih, parajezičkih i vanjezičkih informacija u ITALSERB korpusu:

- *pause* – koristi se za označavanje ispunjenih pauza, i ima attribute za tip (*type*) i podtip (*subtype*) određene pauze. Ukoliko je pauza ispunjena, tip je *non-lexical*, a podtip u tom slučaju može biti *short* ili *long*. Ukoliko je pauza ispunjena, tip je *semi-lexical*, a podtip može biti *eeh* ili *ehm* (ispunjena pauza sa vokalizacijom, odnosno nazalizacijom).
- *gap* – u ITALSERB korpusu može imati dve namene. U prvoj se koristi kao samostalan element koji označava pogrešan start (en. *false start*), dok se u drugoj koristi kao podelement unutar nerazumljive reči (*w*) i ima atribut *reason* sa vrednošću *unclear*.
- *sic* – koristi se kao nadređeni element reči za označavanje nepostojećih reči
- *del* – koristi se kao nadređeni element reči za označavanje fragmenta reči, sa *type* atributom koji ima vrednost *truncation*

- **shift** – koristi se za označavanje određenih izmena u izgovoru reči na koju se odnose. U svim slučajevima, ovaj element ima tri atributa, **feature** (koji označava jezičku osobinu kod koje se desila promena), **new** (vrednost jezičke osobine) i **corresp** (jedinствeni identifikator reči ili segmenta na koji se promena odnosi). U ITALSERB korpusu, vrste izmena na koje se ovaj element odnosi su prekid unutar reči (u ovom slučaju, vrednosti prva dva atributa su: **feature=m_w_pause**, **new=yes**), produženi izgovor glasova (**feature=phoneme_lengthening**, **new=yes**), kao i segmente izgovorene šapatom ili kroz smeh (**feature=vocal**, **new=whisp/laugh**). Kako ovaj element upućuje na identifikator odgovarajuće reči ili segmenta pomoću **corresp** atributa, tako i reč, odnosno segment upućuje povratnim **corresp** atributom na **shift** element.
- **vocal** – koristi se za označavanje neverbalnih vokalnih pojava kao što su kašalj, smeh i sl., kao i za označavanje potvrde prijema (eng. *back-channeling*) i nadređeni element elementa **desc**, koji sadrži tekstualni opis pojave (*breath*, *clear-throat*, *cough*, *inspiration*, *laugh*, *tongue-click* u slučaju neverbalnih vokalnih pojava, ili *mhm* u slučaju potvrde prijema)
- **distinct** – koristi se za označavanje dijalekatskih oblika kao nadređeni element reči (**w**), sa **type** atributom koji ima vrednost *dialect*.
- **foreign** – koristi se za označavanje stranih reči kao nadređeni element reči (**w**).
- **incident** – koristi se za označavanje pratećih akustičkih pojava u tekstu, ili prisustvo buke kao nadređeni element elementa **desc**, koji sadrži tekstualni opis pojave (*noise* ili *i_talkers*). Ukoliko se odnosi na transkribovani segment teksta iza koga se javlja navedena pojava, ovaj element sadrži i **corresp** atribut.
- **anchor** – svojim mestom u tekstu označava granicu određene anotirane pojave, pre svega preklapanja i koristi se od strane ostalih elemenata za upućivanje.

U Tabeli 1 ilustrovane su neke od razlika prethodnog i sadašnjeg sistema anotacije na primerima. Usled prostornih ograničenja, nije moguće dati paralelni tabelarni prikaz za svaku od gorenavedenih etiketa, zbog čega je napravljen izbor nekoliko reprezentativnih etiketa:

Prethodna anotacija (simbol i primena)	Primer	XML anotacija
+ (plus) Primena: fragment reči	obbli+ (obligatoria)	<del type="truncation"> <w> obbli </w> </del>
*(asterisk) Primena: nepostojeće reči	*rifaro	<sic> <w> rifaro </w> </sic>
<eh>, <ah>, <mh>, <ahah>, <mhmh> Primena: potvrda prijema (back-channels)	C: ... era una gita E: <mhmh>	<u who="C..." <seg> <w>era</w> <w>una</w> <w>gita</w> </seg> </u> <u who="E..." <seg> <vocal> <desc mhmh </desc> </vocal> </seg> </u>
{ } (vitičaste zagrade) Primena: preklapanje akustičkih pojava s tekstem	{<NOISE> bene}	<seg type="multiple_features" xml:id="A12_B2_28_C09002_18_m_f_1"> <w corresp="A12_B2_28_C09002_18_m_f_1"> bene </w> <incident corresp="A12_B2_28_C09002_18_m_f_1"> <desc corresp="A12_B2_28_C09002_18_m_f_1"> noise </desc> </incident> </seg>

Tabela 1: primeri razlika između prethodnog i sadašnjeg sistema anotacije

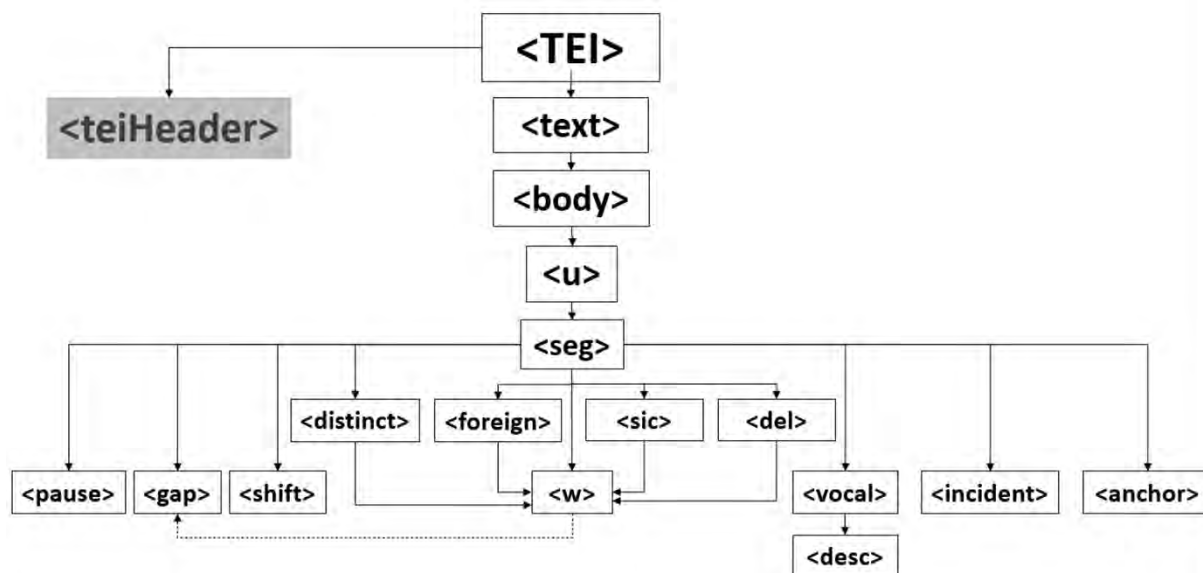

Figura 4: struktura XML fajla vezana za hijerarhijsku organizaciju i anotaciju teksta

U skladu sa opisanom strukturnom organizacijom teksta i opisanim skupom etiketa, u figuri 4 prikazana je struktura TEI XML fajla vezana za hijerarhijsku organizaciju i anotaciju teksta.

5. PROCES PRILAGOĐAVANJA PRETHODNE TRANSKRIPCije I ANOTACIJE

306

S obzirom na to da je u CLIPS sistemu, na osnovu koga je kreiran prvobitni sistem transkripcije i anotacije ITALSERB korpusa, anotacija u nivou sa ortografskom transkripcijom i da ovaj sistem ne koristi XML etikete, prvi korak u novom procesu anotacije bila je konverzija pojedinačnih tipova anotacije u XML etikete opisane u prethodnom odeljku (ili više njih), pri čemu je, u skladu sa TEI P5 smernicama, u nekim slučajevima bilo potrebno i njihovo formalno povezivanje, pre svega putem *anchor* etiketa ili *corresp* i *synch* atributa, koji sadrže jedinstveni identifikator (*xml:id*) etiketa na koje se upućuje.

Da bi se kreirale ovakve formalne veze putem jedinstvenih identifikatora etiketa, bilo je neophodno razviti konzistentan sistem numeracije svakog XML elementa, počev od nivoa celog teksta i njegovih strukturnih elemenata (*u*, *seg*, *w*), uključujući i sve tipove etiketa za anotaciju. Ovaj sistem prati numeraciju strukturnih elemenata „odozgo na dole“, gde se najpre kreira jedinstveni identifikacioni broj za ceo tekst, koji se sastoji od slova A (it. *anno*), godine ispitivanja (poslednje dve cifre), jezičkog nivoa i rednog broja teksta, razdvojenih donjom crtom (npr. A11_B1_01 označava prvi tekst na B1 nivou iz 2011. godine). Ovaj identifikacioni broj se dodeljuje *TEI* korenom elementu XML fajla. Zatim, na nivou turnusa (*u*), na ovaj broj se nadovezuje jedinstveni identifikacioni broj studenta ili ispitivača i redni broj turnusa (npr. A11_B1_01_C09028_01), pri čemu je broj redni turnusa vezan za pojedinačnog govornika. Na kraju, ispod ovog nivoa, sve ostale etikete na ovaj identifikator dodaju skraćenicu za tip etikete i redni broj pojavljivanja etikete u tekstu (npr. A11_B1_01_C09028_05_seg_10 označava deseti segment u tekstu, a koji se nalazi u okviru petog turnusa studenta C09028 u tekstu A11_B1_01).

Konverzija je vršena u nekoliko faza uz pomoć nekoliko Pajton programa napisanih za potrebe ovog istraživanja. Najpre su za potrebe prepoznavanja svakog tipa anotacije u originalnom sistemu kreirani regularni izrazi, odnosno, nizovi znakova pomoću kojih se mogu precizno prepoznati tekstualni podaci u skladu sa definisanim pravilima. Ova faza je podrazumevala nekoliko koraka pisanja, proveravanja automatski prepoznatih elemenata, i ažuriranja regularnih izraza u skladu sa izuzecima, kako bi se osigurala pokrivenost svih slučajeva upotrebe. Na primer, konačan regularni izraz za prepoznavanje produženih vokala na kraju reči (poput *quando*<oo>) je: `\\b(\\w+)<(\\w{2}^*)>(?!</w>)|( </w>)|(\\w).`

Zatim, svaki tekst je u Pajtonu obrađen tako što je svaki turnus u tekstu obeležen odgovarajućom XML etiketom i jedinstvenim identifikatorom, a prethodna anotacija je u sklopu svakog turnusa prepoznata uz pomoć regularnih izraza, a zatim konvertovana u XML anotaciju, čime je jasno odvojena od ortografske transkripcije. Svim elementima XML anotacije je dodeljen jedinstveni identifikator i označeni su niži strukturni elementi (*seg* i *w*), kojima u ovom koraku još uvek nisu bili dodeljeni identifikatori zbog toga što su kasniji koraci doveli do promene u ukupnom broju segmenata i tokena. U narednom koraku je izvršeno formalno povezivanje odgovarajućih XML elemenata putem atributa *corresp* i *sync*, a zatim je izvršen međukorak ubacivanja etiketa koje su posedovale informacije u obliku običnog teksta (koji nije bio deo ortografske transkripcije) u dodatnu etiketu, kako bi bile ignorisane u procesu morfosintaksičke anotacije i lematizacije. Iako postoji nekoliko vrlo sposobnih alata za morfosintaksičku anotaciju italijanskog jezika (Puccinelli et al., 2017), zbog činjenice da je TXM⁵ softver za analizu korpusa najprikladniji za planirane tekstometrijske analize na završenom korpusu u TEI XML formatu, a da je ovaj softver u velikoj meri prilagođen za funkcionisanje sa alatom za anotaciju „Treetagger“, za morfosintaksičku anotaciju i lematizaciju koristili smo upravo alat „Treetagger“ (Schmid, 1999; Schmidt, 1994). Pritom, za ovaj proces odabran je podrazumevani fajl sa parametrima za italijanski jezik dostupan na sajtu alata „Treetagger“⁶. Prikaz celog navedenog skupa etiketa dat je u Figuri 5. Svakoј reči je automatski dodeljen atribut *pos* (eng. *part of speech*) koji sadrži jednu od navedenih etiketa, kao i atribut *lemma*, koji sadrži oblik leme za datu reč. U ovoj fazi je identifikovano nekoliko ograničenja programa „Treetagger“, pre svega kada je u pitanju anotacija vezana za oblike koji uključuju apostrof (npr. *all'*, *un po'ili c'è*). Ovakvi problemi su identifikovani u procesu ručne revizije, a za svaki od njih je napravljeno rešenje za automatsko ispravljanje putem regularnih izraza u Pajtonu. Nakon ispravljanja ovih grešaka, „zaštitne“ etikete dodate u ranijem međukoraku su uklonjene, nakon čega je segmentima i tokenima (odnosno elementima *seg* i *w*) dodat jedinstveni identifikator. Delovi zaglavlja (*teiHeader*) i teksta su spojeni u konačan TEI XML fajl (pri čemu je svaki fajl imenovan kao koreni *TEI* element u njemu), a zatim validirani prema šemi kreiranoj pomoću TEI „Roma“ alata (u DTD formatu) u skladu sa specifikacijama opisanim u ovom radu, čime je proces anotacije teksta završen.

Potrebno je napomenuti da se u fazi anotacije pojavilo nekoliko nedoumica vezanih za način beleženja vrste reči i leme kod određenih oblika. Za njihovo razrešavanje konsultovani su referentni italijanski izvori, pre svega referentni korpus italijanskog jezika CORIS⁷ i elektronski rečnik „Zingarelli 2024“⁸. U slučaju različitih konvencija u ovim izvorima, za odabir između njih uzeti su u obzir kriterijumi usaglašenosti sa našom metodologijom, ali i tehnička zahtevnost praćenja konvencije. Najpre, za sve oblike određenog i neodređenog člana korišćen je oblik jednine muškog roda za oblik leme (*il* za određeni, a *un* za neodređeni član). Kod predloga sa članom, za lemu je korišćen osnovni oblik predloga (npr. za oblik *nel*, koristi se oblik *in*), dok se informacija o tome da je u pitanju predlog sa članom čuva u sloju anotacije vezanom za vrstu reči (*pos=PRE:det*). Atributi za vrstu reči i lemu kod srpskih reči su uklonjeni kako bi se izbeglo eventualno mešanje sa italijanskim oblicima. Za povratne glagole (npr. *vestirsi*), kao i za oblike glagola sa enklitičkim oblikom zamenice (npr. *vederla*), korišćen je osnovni oblik glagola kao lema (npr. *vestire*, *vedere*). Oznaka *lemma="[unknown]"* korišćena od strane programa „Treetagger“ zadržana je ukoliko se radi o italijanskoj reči. Za anotaciju apostrofa, korišćena je etiketa *PON* (punctuation). Lema za lične zamenice je ista kao i korišćeni oblik u tekstu (na primer, za oblik *le*, navedena je lema *le*), pri čemu je zadržan poseban oblik za treće lice jednine ženskog roda za iskazivanje učtivosti (it. *forma di cortesia*) sa velikim slovom, *Lei*. Takođe, komparativ i superlativ prideva su tretirani kao zasebne leme.

⁵ <https://txm.gitpages.huma-num.fr/textometrie/en/>

⁶ <https://www.cis.uni-muenchen.de/~schmid/tools/TreeTagger/data/italian.par.gz>

⁷ <https://corpora.fielit.unibo.it/TCORIS/>

⁸ <https://www.zanichelli.it/ricerca/prodotti/lo-zingarelli-2024>

Etiketa	Značenje	Etiketa	Značenje	Etiketa	Značenje
ABR	abbreviation	PRO	pronoun	VER:futu	verb future tense
ADJ	adjective	PRO:demo	demonstrative pronoun	VER:geru	verb gerund
ADV	adverb	PRO:indef	indefinite pronoun	VER:impe	verb imperative
CON	conjunction	PRO:inter	interrogative pronoun	VER:impf	verb imperfect
DET:def	definite article	PRO:pers	personal pronoun	VER:infi	verb infinitive
DET:indef	indefinite article	PRO:poss	possessive pronoun	VER:pper	verb participle perfect
FW	foreign word	PRO:refl	reflexive pronoun	VER:ppre	verb participle present
INT	interjection	PRO:rela	relative pronoun	VER:pres	verb present
LS	list symbol	SENT	sentence marker	VER:refl:infi	verb reflexive infinitive
NOM	noun	SYM	symbol	VER:remo	verb simple past
NPR	name	VER:cimp	verb conjunctive imperfect	VER:futu	verb future tense
NUM	numeral	VER:cond	verb conditional	VER:geru	verb gerund
PON	punctuation	VER:cpre	verb conjunctive present	VER:impe	verb imperative
PRE	preposition				
PRE:det	preposition + article				

Figura 5: celokupan skup etiketa za morfosintaksičku anotaciju u ITALSERB korpusu

Nakon prethodno opisanih koraka, bilo je neophodno ručno ispraviti anotaciju, pre svega kada su u pitanju vrste reči i leme dodeljene od strane programa „Treetagger“. S obzirom na značajan broj neophodnih ispravki koje je bilo potrebno uneti, kao i činjenice da su precizirane konvencije za ceo sistem anotacije, odlučili smo se za korak finog podešavanja velikog jezičkog modela (eng. *large language model*) GPT-3.5 za ispravljanje inicijalne anotacije. Da bi se ovo postiglo, najpre je ručno ispravljeno deset anotiranih tekstova i kreiran je dataset za treniranje, koji se sastojao od tekstova anotiranih od strane programa „Treetagger“ i ručno ispravljenih tekstova, pri čemu su modelu u instrukcijama dati detalji o konvencijama opisanim iznad, kao i celokupan skup etiketa za morfosintaksičku anotaciju. Nakon finog podešavanja modela pomoću servisa za fino podešavanje modela kompanije OpenAI⁹ pomoću API pristupa (o čemu će, zbog prostornih ograničenja, biti više reči u budućem radu), model je testiran na novih 5 tekstova i zatim je upoređivana tačnost originalne „Treetagger“ anotacije i anotacije ispravljene od strane fino podešenog GPT-3.5 modela, uzimajući ručno ispravljenu anotaciju kao standard (100% tačnosti). Originalna anotacija je imala tačnost od 91.89%, dok je anotacija ispravljena od strane fino podešenog modela imala tačnost od 97.14%. Zanimljiv podatak predstavlja činjenica da je napredniji GPT-4 model (bez finog podešavanja) ostvario lošije rezultate i u odnosu na originalnu anotaciju (85.97%). I u sličnoj studiji Lefort i saradnici (Lefort et al., 2024) pokazali su da su manji modeli (od oko 110 miliona parametara) koji su bili fino podešeni za ispitivani zadatak klasifikacije rečenica imali bolje performanse u odnosu na GPT-4 (1.78 biliona parametara). Međutim, treba napomenuti da su u is-

⁹ <https://platform.openai.com/finetune>

pitivanju koje smo sprovedi, i uputstva i sam tekst za anotaciju morali biti poslani u istom (ograničenom) kontekstu za model GPT-4, što je uslovalo postojanje određenih razlika u promptovima za dva ispitivana modela, utičući delom i na rezultate. Novija verzija GPT-4 modela koja je u međuvremenu objavljena podržava znatno duži kontekst od 128.000 tokena¹⁰, što omogućuje unošenje veoma detaljnih uputstava zajedno sa tekstom, kao i korišćenje svojstva „učenja u kontekstu“ (eng. *in-context-learning*) davanjem primera originalne i ispravljene anotacije, što bi moglo znatno unaprediti performanse GPT-4 modela (v. Ma et al., 2023). Međutim, treba naglasiti da su fino podešeni manji modeli znatno ekonomičniji za upotrebu, pri čemu predstavljeni rezultati ostavljaju mogućnost za još tačniju anotaciju finim podešavanjem modela na većem broju ispravljenih tekstova.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu predstavljen je proces anotacije elektronske verzije ITALSERB govornog učeničkog korpusa srbofonih studenata italijanskog kao stranog jezika na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Ovaj proces je obuhvatao određivanje teorijskog okvira vezanog za sistem kodiranja teksta i predstavljanje anotacije, kreiranje sistema za obradu metapodataka (i njihovu anonimizaciju), specifikaciju hijerarhijske strukture teksta i unapređenog sistema anotacije u skladu sa TEI P5 smernicama, modifikaciju prethodnog sistema transkripcije i anotacije i njegovu nadogradnju novim slojevima anotacije (pre svega informacijama o vrsti reči i lemi, ali i formalnim povezivanjem odgovarajućih elemenata) i validaciju finalnih XML fajlova prema kreiranoj TEI šemi. Sledeći koraci uključuju anotaciju preostalih transkribovanih tekstova u korpusu, ažuriranje TEI šeme posebnim elementima za klasifikaciju tekstova, koje nisu trenutno predviđene u strukturi XML fajla, a kojima bi se označio tip teksta (monološki, dijaloški, monološki sa elementima dijaloga, dijalog sa elementima monologa), zatim stilizovanje prikaza elemenata teksta radi jasnijeg prikaza teksta i elemenata anotacije, a najzad i postavljanje korpusa na Internet i omogućavanje pristupa korpusu istraživačkoj zajednici.

Imajući u vidu relativno mali procenat anotiranih govornih korpusa (naročito kada su u pitanju učenički korpusi) sa jedne strane, i relativno velike dimenzije ITALSERB korpusa u svojoj kategoriji, kao i detaljnu anotaciju jezičkih, parajezičkih i vanjezičkih osobina u korpusu sa druge strane (uključujući i građu korpusa koja omogućava longitudinalne i transversalne jezičke analize), smatramo da metodologija obrazložena u ovom radu može biti koristan model za izradu sličnih korpusa na našim prostorima, u cilju kreiranja naprednijih i dostupnijih alata u oblasti nastave jezika, kao i u proučavanju procesa usvajanja jezika. Takođe, pozitivni rezultati vezani za fino podešavanje GPT-3.5 modela u svrhe automatskog ispravljanja anotacije ukazuju na značajan potencijal ove metode i pozivaju na dalja istraživanja upotrebom savremenijih velikih jezičkih modela i većeg broja tekstova u datasetu.

LITERATURA

- Albano Leoni, F. (2006). *Presentazione del progetto CLIPS*. <http://www.clips.unina.it/it/>
- Bardel, C., & Gudmundson, A. (2008). *InterIta – un corpus dell’italiano parlato da studenti universitari svedesi: Problemi di trascrizione e di annotazione morfologica*. Congresso internazionale Napoli 23-25 febbraio, 2006. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-14980>
- Bray, T., Paoli, J., Sperberg-McQueen, C. M., Maler, E., & Yergeau, F. (1997). Extensible markup language (XML). *World Wide Web Journal*, 2(4), 27–66.
- Burnard, L. (1995). The Text Encoding Initiative: An Overview. In G. Leech, G. Myers, & J. Thomas (Eds.), *Spoken English on Computer: Transcription, Mark-up and Application* (pp. 69–81). Longman.
- Cantara, L. (2005). The text-encoding initiative: Part 1. *OCLC Systems & Services: International Digital Library Perspectives*, 21(1), 36–39. <https://doi.org/10.1108/10650750510578136>

¹⁰ <https://platform.openai.com/docs/models/gpt-4o>

- Ceković, N. (2016). *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* [PhD Thesis]. Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Ceković-Rakonjac, N. (2012). Ortografska transkripcija govornog korpusa ESNAKIT. In A. Vraneš, L. Marković, & G. Alexander (Eds.), *Digitalizacija kulturne i naučne baštine, univerzitetski repozitorijumi i učenje na daljinu* (Vol. 3, pp. 163–182). Filološki fakultet. <https://www.academia.edu/88345656>
- Ceković-Rakonjac, N. (2013). ITALBEG corpus parlato di italiano L2. *Italica Belgradensia*, 1, 336–348.
- Drljević, J. (2012). Ciljna grupa i tipologija zadataka u stvaranju govornog korpusa italijanskog kao J2: Projekat ESNAKIT. In *Učenje na daljinu i interaktivna nastava* (pp. 285–293). Filološki fakultet; Univerzitet Emporia; Narodna biblioteka Srbije.
- Ide, N., Priest-Dorman, G., & Véronis, J. (1996). *Corpus Encoding Standard*. <http://www.cs.vassar.edu/CES/>
- Ide, N., & Romary, L. (2006). Representing Linguistic Corpora and Their Annotations. *LREC*, 225–228.
- Lehmberg, T., & Wörner, K. (2008). Annotation Standards. In A. Lüdeling & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics—An international handbook* (Vol. 1, pp. 484–501). Walter de Gruyter.
- Ma, H., Zhang, C., Bian, Y., Liu, L., Zhang, Z., Zhao, P., Zhang, S., Fu, H., Hu, Q., & Wu, B. (2023). *Fairness-guided Few-shot Prompting for Large Language Models* (arXiv:2303.13217). arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.13217>
- Nancy, I., Bonhomme, P., & Romary, L. (2000). Xces: An xml-based encoding standard for linguistic corpora. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC*.
- Puccinelli, D., Demartini, S., Piatti, A., Giulivi, S., Cignetti, L., & Fornara, S. (2017). PoS Taggers in the Wild: A Case Study with Swiss Italian Student Essays. In R. Basili, M. Nissim, & G. Satta (Eds.), *Proceedings of the Fourth Italian Conference on Computational Linguistics CLiC-it 2017: 11-12 December 2017, Rome* (pp. 269–274). Accademia University Press. <https://doi.org/10.4000/books.aaccademia.2450>
- Savy, R. (2005). Progetto CLIPS. Norme per la trascrizione ortografica annotata dei testi. In F. Albano Leoni & R. Giordano (Eds.), *Italiano Parlato, Analisi di un dialogo* (pp. 1–28). Liguori.
- Schmid, H. (1999). Improvements in part-of-speech tagging with an application to German. In *Natural language processing using very large corpora* (pp. 13–25). Springer.
- Schmidt, H. (1994). *Probabilistic part-of-speech tagging using decision trees*. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:17392458>
- Sperberg-McQueen, C. M., & Burnard, L. (1994). *Guidelines for electronic text encoding and interchange* (C. M. Sperberg-McQueen & L. Burnard, Eds.; Vol. 2). Text Encoding Initiative.
- Sperberg-McQueen, C. M., & Burnard, L. (Eds.). (2002). *TEI P4: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium.
- Stührenberg, M. (2012). The TEI and current standards for structuring linguistic data. An overview. *Journal of the Text Encoding Initiative*, 3. <https://journals.openedition.org/jtei/523>
- TEI Consortium. (2023). *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange [Version Number: 4.7.0]* (4.7.0). <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>
- Utvić, M. (2011). Annotating the corpus of contemporary Serbian. *Proceedings of the INFOtheca '12 Conference*, 36–47.
- Utvić, M. (2013). *Izgradnja referentnog korpusa savremenog srpskog jezika: Doktorska disertacija* [PhD Thesis, [M. Utvić]]. <http://phaidravg.bg.ac.rs/o:10061>
- Vedovelli, M., Pallassini, A., Machetti, S., Barni, M., Bagna, C., Pieroni, S., & Gallina, F. (2007). *Guida Corpus LIPS. Criteri di trascrizione Lessico Italiano Parlato di Stranieri*. <http://www.parlaritaliano.it/index.php/en/corpora/653-corpus-lips>

ANNOTATION OF THE ITALSERB SPOKEN LEARNER CORPUS OF SERBOPHONE STUDENTS OF ITALIAN LANGUAGE

Summary

In this article, we have presented the process of annotation of the electronic version of the ITALSERB spoken learner corpus of serbophone students of Italian at the Faculty of Philology in Belgrade. The key fases of the process described in the article first include the determination of the theoretical framework of the annotation according to existing guidelines in the scientific community and the predicted types of research on the corpus, the alignment

of this system with the existing layers of annotation, and the creation of a unique TEI schema for all texts within the corpus. Subsequent fases included the anonymisation of the metadata and the audio files, creation of a metadata structure which enables conducting longitudinal and cross-sectional analyses in the corpus and its subcorpora, the addition of new layers of of annotation related to parts of speech and lemmas using the Treetagger tool, correction of the annotation manually and with Python scripts, as well as the fine-tuning of the GPT-3.5 large language model for the automatic correction of annotation. We believe that this process can be a useful model for the annotation of similar spoken learner corpora, with the goal of creating more advanced and more accessible tools in the field of language teaching, as well as in the field of language acquisition research.

Keywords: annotation, spoken corpus, TEI, Treetagger, GPT-3.5

Nikola Janković
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
nikolajankovickv@gmail.com

VII

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

POREDBENI FRAZEOLIGIZMI SA GLAGOLIMA KRETANJA U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU¹

Rad se bavi kontrastivnom analizom poredbenih frazema koji u upravnom delu sadrže glagole kretanja. Takvi glagoli su najzastupljeniji u komparativnim strukturama sa priloškom semantikom. Korpus je crpen iz dvojezičnog mađarsko-srpskog frazeološkog rečnika, te je upravo to razlog što smer analize polazi od mađarskih primera. U radu se akcenat stavlja kako na strukturu samih fraza u dva jezika, tako i na značenja koja ovakvi izrazi ispoljavaju. Glagoli kretanja se dele na one koji izražavaju neusmereno i na one koje označavaju usmereno kretanje. U okviru prve grupe frazeološke jedinice se razvrstavaju po raznim semantičkim kriterijima na osnovu načina, odnosno karakteristika kretanja, dok se usmereno kretanje grupiše prema pravcu kretanja. Posebna pažnja se u okviru svake grupe posvećuje konceptima u koje spadaju elementi sa kojima se način kretanja poredi. Većinom su to imenice ili imeničke konstrukcije, ali ih mogu činiti i čitave klauze.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, mađarski jezik, srpski jezik, glagoli kretanja, poredbeni frazeologizmi

1. UVOD

Svaka ljudska aktivnost se, osim neutralnim jezičkim sredstvima, može na ekspresivan način izraziti i frazeološkim jedinicama. Jedna od najosnovnijih radnji koje čovek sprovodi jeste kretanje, budući da je promena mesta i položaja tela u prostoru jedna od osnovnih odlika ljudskog bitisanja. Stoga ne čudi što, pored same komunikacije, koncept kretanja predstavlja najdominantnije polje u procesu frazeologizacije u većini jezika.

Mi smo se ovom prilikom opredelile da prikazemo specifičnu grupu frazeoloških jedinica sa komponentom kretanja, koje na ekspresivan način, slikovito izražavaju povezanost između dve pojave ili dva pojma na osnovu sličnosti ili nekih zajedničkih osobina, koje su zastupljene kako u mađarskom, tako i u srpskom jeziku.

Korpus za ovaj rad je crpen iz dvojezičnog mađarsko-srpskog frazeološkog rečnika koji bi trebalo da iz štampe izađe 2024. godine. Upravo to je i uslovilo da smer analize bude mađarsko-srpska relacija.

2. STRUKTURA POREDBENIH FRAZA

Poredbeni frazeologizmi se formalno sastoje iz tri celine. Prvi deo, *comparandum* je onaj koji se poredi (A deo) i koji predstavlja upravni deo cele strukture. On se pomoću veznika (B deo) povezuje sa entitetom kojim se poređenje vrši (C deo ili *tertium comparationis*) (Vujović 2014: 116). U mađarskoj literaturi se C deo tretira kao poredbena zavisna rečenica koja je često eliptična (Forgács 2007, 2021, Rajsli 2018).

Ukoliko u delu A stoji glagol, poredbena konstrukcija ima priloško značenje, odnosno semantika dela C je povezana sa načinom realizacije radnje. Na adverbijalno značenje u mađarskom jeziku eksplicitno ukazuje korelativ *úgy* 'tako', koji može da izostane iz glavne rečenice, u tom slučaju se on podrazumeva. Ova upućivačka reč koja prethodi glagolu, pa je samim tim i naglašena, u fokus poziciji,

¹ Rad je nastao u okviru pokrajinskog projekta *Manjinski jezici i književnosti u AP Vojvodini – semiotički i kulturni resursi u izgradnji etničkog identiteta* (Broj projekta: 142-451-2587/2021-01, rukovodilac projekta prof. dr Virđinija Popović).

odgovara funkciji i značenju zavisne rečenice. Glagol funkcioniše kao regens, te od njegove rekcije zavisi i struktura *comparanduma*, ali i čitave fraze.

U fokusu našeg istraživanja se nalazi ljudsko kretanje u smislu promene mesta u prostoru, koje se obeležava neutralnim ili nespecifikovanim glagolima (*jár* 'ići', *megy* 'hodati', *mozog* 'kretati se', *halad* 'napredovati', 'odmicati'...), odnosno glagolima koji u svom inherentnom značenju ukazuju na još neku okolnost ili način vršenja radnje, kao što su intenzitet, brzina, neočekivanost, stanje subjekta (*fut*, *szalad*, *rohan*, *vágtat* 'juriti'/'trčati'/'bežati', *beüt/bevágódik* 'banuti', *szédeleg* 'bauljati', *tipródik* 'tapkati', *ugrál* 'skakati', *mászik* 'puzati'...).² Pored navedenih nalazimo u korpusu i glagole koji u svom primarnom značenju nisu karakteristični za ljudsko kretanje (*repül* 'leteti', *elillan* 'ispariti', 'iščeznuti'), već se javljaju u sekundarnom, odnosno prenesenom značenju.

Glagole kretanja možemo da razvrstamo i po kriterijumu neusmerenosti ili usmerenosti. Neusmereni glagoli su neobeleženi (većina gore pomenutih glagola je takva), a usmereni su obeleženi u pogledu direktivnosti i to najčešće pomoću glagolskog prefiksa: *bevágódik* 'banuti', *elillan* 'ispariti', 'iščeznuti', *elmegy* 'otići', *elsomfordál* 'odšunjati se', *elsuhan* 'šmugnuti', 'klisnuti', *elszáll* 'odleteti', *eltűnik*, 'minuti' 'nestati', *otthagyt* 'ostaviti', 'napustiti', *visszahúzódik* 'povući se nazad'. Kod nekih sama sema glagola ukazuje na usmerenost kretanja: *jön* 'dolaziti'. Treba napomenuti i činjenicu da je trojnost pravca u mađarskom jeziku prisutnija kategorija nego u srpskom. Postoje i iterativni glagoli, kao i polusloženice sa članovima antonimnog značenja, koji pored učestalosti podrazumevaju i promenu pravca kretanja *járkál/jár-ke* 'hodati tamo-amu', *futkos/szaladgál/rohangál* 'trčkati', 'jurcati', *jön-megy* 'dolaziti-odlaziti'.

Deo A, koji se poredi

Upravni deo poredbenih fraza se najčešće sastoji samo od glagola, koji je ujedno i glavna komponenta čitave fraze i nosilac je opšte semantike. Glagolu u mađarskom može da prethodi korelativ *úgy*, eventualno je prisutna i dopuna u vidu neodređene zamenice u funkciji priloga za mesto: *bevágódik valahova* 'banuti negde', *elhúz valahonnan* 'pobeći od nekuda', *úgy jár valaki után* 'ići za nekim', ili u vidu pravih priloga sa određenom pojmovnom sadržinom *úgy járka fel-alá* 'hodati gore-dole', *hátrafelel meg* 'ići unazad', *lassan mászik* 'vući se polako'.

Mora se odmah napomenuti da mađarske poredbene frazeme nemaju uvek ekvivalent identične strukture u srpskom, dešava se naime da se oni uparaju sa izrazima u kojima ne postoji poređenje (npr. *uhvatiti maglu/tutanj/čistac*, *nestati bez traga* itd.). Ukoliko međutim postoji i formalni ekvivalent, u upravnom delu A glagol se nalazi u infinitivu, mada se dešava da se on zamenjuje karakterističnim pridjevom: (*biti*) *brz/spor kao...* ili pak glagol poseduje dopune predložko-padežnog tipa: *pratiti nekog u stopu kao...*, *zapeti za nešto kao...*, *zalepiti se za nekoga kao...*, *tapkati u mestu kao...*

Deo koji povezuje A i C

Nakon dela A po pravilu sledi deo B, ili *comparatum*, koji je zapravo veznik. Odnosna reč, koja povezuje deo koji se poredi i deo sa kojim se poređenje vrši, takođe zavisi od funkcije i semantike, pa samim tim i od strukture poredbene zavisne rečenice. Ukoliko, naime, u C delu imamo nepotpunu poredbenu klauzu koja se sastoji isključivo od imenice sa kojom se radnja poredi (dok se glagol koji se podrazumeva iz konteksta izostavlja), u ovoj funkciji u mađarskom nalazimo veznik *mint*, a u srpskom je to veznik *kao*³. Cilj ovakvog poređenja je da se istakne istovetnost ili sličnost radnje subjekta sa identičnom radnjom koju vrši pojam u eliptičnoj zavisnoj rečenici poredbenog tipa, za koju je takvo vršenje radnje specifično u meri da se za nju vezuje pomenuto stereotipno ponašanje.

² Ovom prilikom nisu navođena sva značenja koja se mogu naći u rečnicima, već samo ona koja su zabeležena u građi za mađarsko-srpski frazeološki rečnik.

³ U srpskom se konstrukcije V + kao + N (u nominativu) nazivaju redukovanim poredbenim klauzama. Razvijenu poredbenu klauzu karakteriše veznik *kao što* (Antonić 2005: 124). Ima autora koji ih posmatraju iz nešto drugačije perspektive, kao transforme predikatskih struktura s veznicima *kao što* i *kao da* (Petrović 1976: 57).

	A	B	C
Mađarski	(úgy) V	<i>mint</i>	N
Srpski	V	<i>kao</i>	N

elsuhan mint az árnyék – proleteti kao senka
úgy rohan mint az agár – juriti kao hrt
száguld, mint a szélvész – juriti kao vetar/vihor
sétál, mint a páva – šepuriti se kao paun

U oba jezika se ova struktura može razviti u potpunu zavisnu rečenicu koja sadrži predikat identičan sa predikatом glavne rečenice:

elsuhan, mint az árnyék – elsuhan, mint ahogyan az árnyék suhan el
proleteti kao senka – proleteti kao što senka proleće.

Veznik u mađarskom jeziku može biti i **mintha**, u tom slučaju je predikat u poredbenoj rečenici glagol u obliku uslovnog načina, čime se ne iskazuje realnost, već samo mogućnost ostvarivanja imenovane akcije u uslovno poredbenoj rečenici. S tim u vezi D. Zvekić-Dušanović navodi kako se čini da u njima nije primaran momenat uslovnosti, već dolazi do izražaja momenat ne-realnosti, nefaktivnosti, što ona objašnjava činjenicom da se u srpskim ekvivalentima pojavljuju klauze sa složenim veznikom *kao da* čiji sadržaj ne odgovara realnosti, te je realizacija radnje kod takvih primera ili neostvariva ili neizvesna (Zvekić-Dušanović 2003: 91).

	A	B	C
Mađarski	(úgy) V	<i>mintha</i>	S
Srpski	V	<i>kao (da)</i>	S

úgy fut, mint a hajtanák – trčati kao da ga neko juri
szalad, mintha puskából lötték volna ki⁴ – trčati kao puškom pogođen
úgy jár, mintha karót/nyársat nyelt volna – hoda kao da je kolac/banderu/metlu/ražanj pro-
gutao

U frazama ovog tipa radnja subjekta iz A dela se često poredi sa nekom drugom akcijom koju sprovodi neidentifikovani subjekat. Stoga se ni subjekat ni predikat glavne rečenice ne podudaraju sa onima u zavisnoj rečenici, šta više, dešava se da je subjekat iz dela koji se poredi podudaran sa objektom dela sa kojim se radnja poredi.

Sličnu strukturu nalazimo u poredbenim frazama u kojima u mađarskom stoji veznik **hogy** 'da'. Semantika ove zavisne rečenice osim načinske, može biti i posledična, a može da izrazi i intenzitet.

	A	B	C
Mađarski	(úgy) V	<i>hogy</i>	S
Srpski	V	<i>da</i>	S

úgy fut, hogy csak úgy porzik – juri, da sve pršti za njim
úgy szalad, hogy a lába sem éri a földet – trčati koliko koga noge nose⁵

⁴ Doslovno: trčati kao da je iz puške ispaljen.

⁵ Doslovno: trčati tako da mu ni noge ne dodiruju tlo.

Deo C, sa kojim se poredenje vrši

Dakle, glagol koji se poredi zadržava svoje primarno (eventualno sekundarno) značenje, dok je komponenta u delu C nosilac frazeologizacije, s obzirom na to da u tom procesu učestvuje samo jedna semantička crta iz njenog značenjskog potencijala (Vujović 2014: 118).

U delu u kojem se poredi kretanje u oba jezika najčešće nalazimo imenicu u nominativu, dok semantičko obeležje glagolskog dela korespondira sa leksičkim sadržajem entiteta koji se nalazi u poredbenom delu, što omogućava dovođenje u vezu glagola sa imeničkom strukturom:

forog, mint a szélkakas – okreće se kao vetrokaz
fut, mint a nyíl – brz, kao strela
száguld, mint a szélvész – juriti kao vetar/vihor

Sledeću podgrupu čine fraze u kojima se imenica u nominativu dopunjuje pridevom ili glagolskim pridevom kao determinatorom.

ügy megy, mint a töketlen kutya – lutati kao jalovi pas
ügy mozog, mint a lassított film – kretati se kao usporeni film

Pomenuta struktura u mađarskom nije toliko česta, jer su se kroz istoriju jezika mnoge atributivne konstrukcije leksikalizovale kao složenice, pa se danas ponašaju kao imenice:

ügy jár, mint az ólommadár – vući se kao usrani golub.

Dešava se i da se imenička komponenta proširuje eksplikativnom klauzom:

repül mint az ólommadár: ha hajítják száll, ha leesik áll⁶ – vuče se kao usran golub
ügy vezet, mint a villám: nem olyan gyorsan, hanem olyan cikkcakkosan⁷ – voziti u cikcak

Sledeću grupu čine izrazi koji u poredbenom delu pored imenice imaju lokativnu konstrukciju:

ugrál, mint majom a ketrechen – skakati kao majmun u kavezu
ügy mozog, mint elefánt a porcelánboltban – hoda kao slon u staklarskoj radnji

Fraze ovog tipa se u srpskom često uparju sa izrazima koji imaju samo delimično identičnu konstrukciju, počev od toga da iz C dela nedostaje adverbijalna komponenta, pa sve do toga da ekvivalentno rešenje nije poredbenog tipa:

szalad, mint a csikó az anyja után⁸ – zalepiti se za nekoga kao taksena marka
nekimegy, mint vak a járdának⁹ – zapeti za nešto, kao slepac
járkál, mint zsidóban a fájás¹⁰ – hodati tamo-amo
izeg-mozog, mint fíng a fürdőben¹¹ – imati crva u stražnjici
visszahúzódik, mint csiga a házába¹² – povući se u mišju rupu

⁶ Doslovno: leti kao olovna ptica: kada ga bace leti, a kada padne stoji.

⁷ Doslovno: voziti kao munja, ne tako brzo, već tako u cikcak.

⁸ Doslovno: trči kao ždrebe za majkom.

⁹ Doslovno: zapeti kao slepac za trotoar.

¹⁰ Doslovno: šeta kao bol u Jevrejnu.

¹¹ Doslovno: vrpeljiti se kao prdež u kupki.

¹² Doslovno: povući se kao puž u kućicu.

Sa veznikom *mintha* u mađarskom jeziku u poredbenom delu nalazimo glagol u kondicionalu koji može biti dopunjen i lokativnom komponentom. U odgovarajućim srpskim frazama se nalaze glagoli (sa eventualnom adverbijalnom dopunom) i trpni glagolski pridevi:

úgy fut, mintha kergetnék/hajtanák - trčati kao da ga neko juri
*fut, mintha puskából lőtték volna ki*¹³ - trčati kao puškom pogođen
*eltűnik, mintha a föld nyelte volna el*¹⁴ - kao da je u zemlju propao

Što se tiče komparativnih fraza sa veznikom *hogy*, one u poredbenom delu mogu da sadrže samo glagol, ili glagol sa priloškom dopunom, odnosno mogu imati strukturu potpune rečenice sa glavnim delovima (subjekat, predikat, objekat). Intenzitet radnje, koji je naglašen u ovakvim primerima, u srpskom se izražava poredbenim frazama sa pridevom kao komponentom poređenja, ili posledičnim, odnosno količinsko-poredbenim klauzama:

*úgy megy, ahogy a csövön kifer*¹⁵ – brz kao metak
úgy fut, hogy csak úgy porzik – juri da sve pršti za njim¹⁶
*úgy fut/szalad, hogy a lába sem éri a földet*¹⁷ – trčati koliko koga noge nose¹⁸

3. SEMANTIČKE GRUPE

U ovom odeljku rada frazeologizmi su razvrstani prema dominantnom semantičkom obeležju, ali treba imati u vidu da često nose kompleksnu semantiku što se, na primer, ogleda u povezanosti načina kretanja sa psiho-fizičkim stanjem subjekta u nekom momentu. Prilikom formiranja semantičkih grupa imale smo u vidu dosadašnje rezultate istraživanja ove teme. Najviše smo se oslanjale na radove D. Vujović (2014) i G. Štrbac (2018). Na klasifikaciju je, naravno, uticala i naša građa.

317

3.1. Intenzitet, tj. brzina

U frazeologizmima u kojima dominira intenzitet jasno je uočljiva opozicija između brzog i sporog napredovanja u prostoru.

3.1.1. BRZO. Najpre izdvajamo grupu frazema čije je dominantno značenje izuzetna brzina. Ove frazeme karakterišu specifikovani glagoli čije je primarno značenje upravo brzo kretanje, u mađarskom su to: *fut, rohan, szalad, vágtat*, a u srpskom: *trčati, juriti*. Ovde spadaju i glagoli *repül, száguld*, tj. *leteti*, koji primarno označavaju način kretanja ptice, a sekundarno brzo kretanje čoveka ili nekog brzog prevoznog sredstva. U C delu javljaju se pojmovi čija je osnovna karakteristika brzina. Budući da semantika ovih glagola sadrži element brzog kretanja, deo s kojim se poredi samo pojačava i naglašava ovaj momenat.

U oba jezika se u C delu frazeologizma pojavljuju tipični predstavnici ŽIVOTINJA koje se brzo kreću: *nyúl – zec, agár – hrt, madár – ptica* (poslednji samo uz glagol *repül – leteti*). Primeri glase: *úgy fut/rohan/szalad/vágtat, mint az agár/nyúl – juriti kao hrt/zec; repül, mint a madár – leteti kao ptica*.

¹³ Doslovno: kao da je iz puške ispaljen.

¹⁴ Doslovno: kao da ga je zemlja progutala.

¹⁵ Doslovno: ide brzinom kojom može da izleti iz cevi.

¹⁶ U ovom primeru nalazimo posledičnu klauzu s veznikom *da*. Ona pripada tipu posledičnih klauza izazvanih intenzitetom, kod kojih se u glavnoj klauzi mogu javiti prilozi *tako* i *toliko*. Npr. *juri tako/toliko da sve pršti za njim*. Up. Zvekić-Dušanović (2003: 93–94) i Vojvodić (2018: 447–449).

¹⁷ Doslovno: trčati da mu noge ne dotiču zemlju.

¹⁸ U primeru nalazimo količinsko-poredbenu klauzu s veznikom *koliko*, a koja ima značenje intenziteta. Up. Nikolić (2018: 398–400).

U C delu, u oba jezika, nalazimo i PREDMETE, imenicu *nyíl* – *strela*. Slika odapete strele takode dočarava veliku brzinu: *repül/vágtat/fut, mint a nyíl* – *leteti/juriti kao strela*.

PRIRODNE POJAVE kao što su *szél, szélvész, veszedelem, hajderménkü*, odnosno *vetar, vihor, oluja, munja* takode karakteriše intenzitet, velika brzina. Zastupljene su u C delu frazeologizama oba jezika: *rohan/fut/száguld/vágtat mint a szél/szélvész/veszedelem/hajderménkü* – *juriti kao vetar/vihor/munja*.

Iako i frazeologizam *ügy jár-kel/jön-megy, mint a forgószél* – *kreće se kao tornado* u C delu ima prirodnu pojavu koju karakteriše brzo kretanje, od prethodno navedenih razlikuje se po usmerenosti. Naime, dok se *vetar, vihor* i *oluja* mahom kreću pravolinijski, *tornado* se kreće kružno, vrtloži se, kovitla se. On se pojavljuje uz glagole koji označavanju neusmereno kretanje *jár-kel/jön-megy* koje samo po sebi ne mora biti brzo, više upućuje na dezorijantisanost subjekta,¹⁹ a značenje frazeologizma precizira upravo slika specifičnog brzog kretanja tornada.

Brzo kretanje može izazvati podizanje prašine. Ovu sliku nalazimo u mađarskoj frazemi *ügy fut, hogy csak ügy porzik*. Semantički podudarna, a formalno najbliža srpska frazema glasi: [*trči*] *sve pršti za njim*, u kojem glagol *prštati* znači 'rasipati se u vidu sitnih čestica, rasipati se na sve strane'.

Noge, kao tipičan DEO TELA kojim se ostvaruje ljudsko kretanje, pojavljuju se u zavisnim rečenicama poredbenog tipa, s funkcijom isticanja velike brzine kretanja. Mađarski frazeologizam s ovom komponentom glasi *ügy fut/szalad, hogy a lába sem éri a földet*. U njemu je akcenat na posledici te brzine – *noge* nekome ne dodiruju tlo. Najbliži formalni ekvivalent u srpskom glasi: *trčati koliko koga noge nose*. Njegovim C delom, realizovanim u formi količinsko-poredbene klauze, referiše se o intenzitetu brzog kretanja, u ovom slučaju o najbržem mogućem kretanju.

Brzina kretanja se, u oba jezika, povezuje i s ORUŽJEM, pogađanjem iz puške, ispaljenim metkom. Ta se slika u mađarskom ostvaruje frazemom *fut/szalad, mintha puskából lőtték volna ki*, a u srpskom *trčati kao puškom pogođen*. U mađarskom beležimo i jednu grublju varijantu: *fut/szalad mint akit seggbe lőttek*, doslovno 'kao neko koga su u dupe upucali'.

Brzo kretanje je nekad uzrokovano osećanjem subjekta da ga neko vija, juri, tj. PSIHIČKIM STANJEM SUBJEKTA. Ovaj element prisutan je u frazemama oba jezika: *ügy fut/szalad, mintha hajtanák/kergetnék* – *trčati kao da ga neko juri*. Pomenuto osećanje može biti praćeno i velikim strahom, što je već sadržano u mađarskom frazeologizmu *szalad, mintha a tatár kergetné*, u prevodu 'trči kao da ga Tatarin vija'. U srpskom ne nalazimo primer s ovakvom slikom, prestravljenost i izbezumljenost koji izazivaju brzo kretanje sadržano je u srpskim frazama *juriti kao bez duše, juriti kao bez glave*. Brzo kretanje praćeno paničnim strahom od neke opasnosti često je ablativnog tipa,²⁰ te navedenom mađarskom frazeologizmu semantički odgovaraju i *bežati kao od kuge, bežati kao od vatre, bežati kao đavo od krsta*, kao i *juriti glavom bez obzira*.

Da je brzo kretanje često skopčano i sa STANJEM SVESTI subjekta u datom momentu,²¹ potvrđuju i frazeologizmi u kojima se panična brzina poredi s kretanjem pomahnitale, lude osobe: *ügy fut/rohan/szalad/vágtat, mint egy örrült* – *juriti kao lud*.

Neki pojmovi i strukture navedeni u C delovima javljaju se i uz prototipske glagole, neobeležene u pogledu brzine, kao što su *megy* i *jár*, tj. *ići* i *hodati*. U tom slučaju značenje brzog kretanja ovim frazeologizmima obezbeđuju pojmovi koje karakteriše brzina. Ovu mogućnost pokazuju primeri kao što su: *megy, mint a nyíl; ügy megy, mint az (olajozott) istennyila*²² – [*biti*] *brz kao strela; megy, mint a szélvész/veszedelem/hajderménkü* – *juriti kao vetar/vihor/munja; ügy megy/hajt, ahogy a csövön kifér* – *ići/voziti brzo kao metak; megy, mintha hajtanák/kergetnék* – *trčati kao da ga neko juri; ügy megy, mint az örrült* – *voziti/jurcati kao lud*. Sudeći prema ekvivalentima, u srpskom se češće zadržavaju glagoli koji imaju značenje brzog kretanja.

¹⁹ Up. tačku 3.2.1. ovog rada.

²⁰ Up. o frazeologizmima s dominantnim značenjem udaljavanja u tački 3.4.1. ovog rada.

²¹ Up. o frazeologizmima s dominantnim obeležjem „psihičko stanje subjekta“ u tački 3.2.1. ovog rada.

²² Kada nema primarno značenje ljudskog kretanja i kada je bitan momenat da neki posao ide lako, bez teškoća, u srpskom možemo upotrebiti i izraz *ide kao po loju*. Ovo omogućava pridev *olajozott* 'nauljen', element prisutan u mađarskom frazeologizmu.

U jednom mađarskom frazeologizmu brzina koju karakteriše subjekat poredi se s brzinom koju može imati misao: *úgy jár/gyors/sebes, mint a gondolat – biti brži od misli*.

Za jedan mađarski primer, koji takođe pripada ovoj grupi frazeologizama, nije pronađen srpski izraz identičnog leksičkog sklopa: *rohan, mint a kengyelfutó*. Naime, imenica *kengyelfutó* označava slugu koji trči pred kočijom svog gospodara, na srpski bi se mogla prevesti kao *glasnik, glasonoša, kurir*. U srpskom ne postoji takav poredbeni frazeologizam, a kao ekvivalent može poslužiti većina prethodno navedenih s osnovnim značenjem brzog kretanja, budući da je slika koju izaziva ova imenica sasvim transparentna.

3.1.2. SPORO. Sporo kretanje se u posmatranim jezicima specifikuje glagolima *mászik* 'puzati' i *vući se*, a zastupljeni su i nespecifikovani glagoli *mozog* i *hodati*. Za isticanje sporog kretanja u oba jezika se u poredbenom delu pojavljuje ŽIVOTINJA koju takvo kretanje upravo i karakteriše, a to je *csiga* 'puž': *lassan mászik, mint a csiga – vući se kao puž*. U mađarskom se sporo kretanje povezuje i sa vaškom 'tetu': *lassan mászik, mint a (nyugdíjas) tetű*, a u srpskom sa zmijom i kornjačom: *vući se kao prebijena zmija; hodati kao kornjača*. Ovakvo kretanje praćeno geganjem u srpskom se poredi s hodom site patke: *koračati kao sita patka*. Sporo kretanje se u oba jezika poredi i sa usporenim filmom: *úgy mozog, mint a lassított film(ben) – [biti] kao usporeni film*. Kao ekvivalent mađarskim poredbenim frazeologizmima sa dominantnim značenjem sporog kretanja u srpskom može poslužiti i frazeologizam koji u C delu sadrži DEO TELA – creva: *vući se kao creva*.²³ Tu je još i izraz *vući se kao gladna godina* koji, osim sporog napredovanja u prostoru, može označavati i sporo napredovanje nekog posla ili spori prolazak vremena. Nenapredovanje, pa čak i nazadovanje, poredi se s načinom kretanja raka: *úgy halad/hátrafelé megy, mint a rák – napredovati kao rak; ići natraške kao rak; ići rakovim koracima*.

3.2. Karakteristike subjekta

3.2.1. U prethodnom poglavlju je, kod pojedinih primera, već uočeno da je intenzitet kretanja povezan sa PSIHIČKIM STANJEM SUBJEKTA u kojem se on nalazi u datom trenutku. Ovde navodimo primere u kojima je upravo ovo obeležje dominantno. Mahom se radi o nenapredovanju u prostoru, kretanju koje nema jasnu usmerenost, koje je dezorijentisano. Kao i u prethodnom poglavlju, u C delu posmatranih struktura neretko se pojavljuju nazivi životinja za koje je svojstven određen način kretanja, a koje obično karakteriše i neki tip telesnog nedostatka ili oštećenosti.

3.2.1.1. Kretanje na osnovu kojeg se zaključuje da je subjekat UZNEMIREN delom već sugerišu specifični glagoli, u mađarskom *futkos, járkál (fel-alá), jár-kel, jön-megy, tipródik/tipeg-topog/toporog, izeg-mozog*, a u srpskom *šetati, trčkarati, ići/hodati (tamo-amo), tapkati (u mestu)*, a utisak pojačavaju pojmovi koje nalazimo u C delu. Uznemirenost je, po pravilu, povezana s brzim kretanjem na malom, ograničenom, pa i u zatvorenom prostoru.

Kretanje subjekta koji je uznemiren, nestrpljiv, uz to i sputan u prostoru, u oba jezika poredi se s lavom u kavezu: *úgy járkál fel-alá, mint a ketrecbe zárt oroszlán/vadállat – šetati/hodati tam-amo/gore-dole kao lav u kavezu*. Slika uznemirenih pokreta nalazi se i u usranom golubu: *tipródik/tipeg-topog/toporog, mint a tojó galamb – tapkati u mestu/šetati/hodati/vrteti se kao usran golub*.

Uznemireni pokreti u mađarskom se porede i s kretanjem prdeža u kupki ili u gaćama, s grešnom dušom, s bolom u Jevrejinu i s osoljenom osobom: *izeg-mozog/jár-kel mint fing a fürdőben/gatyában; jön-megy, mint a bűnös lélek; járkál, mint zsidóban a fájdalom/fájás; úgy futkos, jön-megy mintha besózták volna*. U srpskom nisu pronađeni frazeologizmi koji bi bili potpuni i formalni i semantički ekvivalenti. Za iskazivanje nemira, nestrpljivosti koriste se *imati punđravce* i *imati crva u stražnjici*, kojima se opisuje osoba koja ne može da se skrasi, koja se stalno kreće, vrti, vrpolti, meškolti. Bliski su i izrazi *biti kao na žeravici* i *biti kao na iglama*, kojima se iskazuje uznemirenost, nestrpljivost, nervoza, nelagoda. Međutim, njima se ne označava uvek i pokret jer se, osim uz glagol *vrteti se*, pojavljuju i uz glagole *stajati, sedeti*, kao i uz navedeni pomoćni glagol *biti*.

²³ Sadrži još i komponentu da se to odnosi na sporo kretanje većeg broja osoba u otegnutom redu.

3.2.1.2. Kretanje koje odaje utisak da je subjekat ZBUNJEN, SMETEN u mađarskom se poredi s kretanjem otrovanog miša ili pauka na zidu: *futkos/rohangál/szaladgál, mint a mérgezett egér/mint pók a falon*. U srpskom se ovakvo stanje poredi s kretanjem obezglavljene muve: *jurcati kao muva bez glave*. U oba jezika se u ovim frazeologizmima radi o brzom kretanju, na šta upućuje i semantika glagola.

Smetenost, zbunjenost može izazvati i da kretanje bude usporeno, otežano. U tom slučaju se menja glagolska komponenta, u mađarskom se javlja semantički specifičan glagol *szédeleg* 'bauljati' ili neutralan *mozog* 'kretati se', u srpskom *teturi se* ili *hodati*. Ovakvo kretanje se u oba jezika poredi s muvom, u mađarskom sa jesenjom, a u srpskom opet sa obezglavljenom: *szédeleg, mint az őszi légy – teturi se/hodati kao muva bez glave*. Otežano kretanje karakteriše i osobu koja je doživela šlog, te i u mađarskom i u srpskom imamo frazemu s tom komponentom u C delu: *úgy mozog, mint a szélütött – hodati kao šlogiran*.

3.2.1.3. Za iskazivanje BESCILJNOG, BEZRAZLOŽNOG, UZALUDNOG KRETANJA u mađarskom se koriste poredbeni frazeologizmi: *futkos/rohangál/szaladgál, mint a töketlen kutya i forog, mint a kerge birka*. Semantika u njima upotrebljenim glagolima sugerise da je u pitanju živo, ubrzano kretanje, koje nije usmereno. Ukoliko je ovaj element značenja dominantan, u srpskom su mu najbliži već pomenuti frazeologizmi *jurcati kao muva bez glave* i *jurcati kao lud/pomahnitao*. Ipak, i u srpskom postoje frazeologizmi koji su svojim C delom bliski mađarskim, s tom razlikom što kretanje nije obeleženo kao brzo već više kao usporeno ili neutralno u pogledu brzine. Za oslikavanje besciljnog kretanja u srpskom se javljaju frazeologizmi: *lutati/skitati/vući se/ići kao gluv/jalov pas/kao gluva kučka/kao ćorava mačka*. Identične poredbene elemente nalazimo u sintagmama *töketlen kutya* 'pas bez muda' i *jalov pas*. Razlike se ogledaju u poređenju ovakvog kretanja s pomahnitalom ovcom u mađarskom, a u srpskom s gluvom kučkom ili psom, kao i sa ćoravom mačkom. Nasumično, besplansko i besciljno kretanje nalazimo i u srpskom frazeologizmu *ići kao guska u magli*.

3.2.1.4. Za slikovito prikazivanje tromog i sporog kretanja osobe koja ostavlja utisak da je pritom BEZVOLJNA, INERTNA i TUNJAVA, u mađarskom je u upotrebi frazeologizam *úgy jár, mint az ólommadár* a beležimo je i u proširenoj varijanti *repül mint az ólommadár: ha hajítják száll, ha leesik, áll*.²⁴ Komponentu olova nalazimo u srpskom frazeologizmu *imati teške noge kao olovo/od olova* koji, prema rečniku (Matešić 1982) označava da je neko nesposoban za hodanje. U razgovornom jeziku *noge teške kao olovo* povezuju se sa otežanim kretanjem. Navedenim mađarskim izrazima u srpskom odgovaraju i *ići/vući se nogu pred nogu* ili samo *vući noge/korak*, pa i *vući se kao usran golub/prebijena mačka/pseto/zmija* ili *pokislo pseto*.

Ovakav način kretanja uz dodatnu komponentu nespretnosti, nedostatka veštine, u mađarskom se opisuje frazeologizmom koji se javlja u dve varijante: *úgy jön, mintha menne i úgy megy, mintha jönne*.²⁵ Na srpski ih prevodimo već pomenutim izrazima za iskazivanje sporog i tromog kretanja. Hodanje bez imalo volje, neraspoloženo, u srpskom se poredi s odlaskom na gubilište: *ići kao na gubilište*.

3.2.1.5. U srpskom beležimo i poredbene frazeme u kojima je kretanje u nekom pravcu uslovljeno VELIKIM INTERESOVANJEM za neku pojavu, a po pravilu se radi o kretanju većeg broja ljudi. Takvo značenje ima *ići kao na čudo*. Takva zainteresovanost može izazvati brzo kretanje, a uz to je često praćena željom za nekim dobitkom, što je sadržano u izrazima *potrčati/nagrnuti/navaliti kao ovce na solilo/pojilo* i *ići kao pčele na med*. U mađarskom beležimo frazeologizam takvog značenja, ali koji nije poredbenog tipa: *egymás sarkát tapossák (vmiért)*.²⁶

3.2.2. Poredbenim frazeologizmima s glagolima kretanja mogu se oslikati i neke druge, privremene ili trajne, karakteristike subjekta. Iz nekih od njih iščitava se i njegov ODNOS PREMA OKRUŽENJU ILI DRUGIM LJUDIMA, pa i utisak koji ostavlja na druge ljude.

²⁴ Doslovno: Leti kao olovna ptica: kad je bace leti, a kad padne stoji.

²⁵ Ovaj drugi ima još jedno značenje: komentarišati/dobaciti nešto u odlasku; mešati se u nešto iako je već krenuo.

²⁶ Doslovno: gaziti jedno drugom pete.

TIHO, NEČUJNO kretanje, hod bešumnim koracima poredi se, u oba jezika, s duhom: *jár-kel, mint a kísértet – hodati kao duh*. U srpskom se ovakvo kretanje iskazuje i frazeologizmom: *hodati/prolaziti kao muva*.

OPREZNO, PAŽLJIVO, pa i BOJAŽLJIVO kretanje poredi se s hodom po jajima: *ügy jár/megy, mintha tojásokon lépkedne/járna – ići/hodati kao po jajima*. Ovo značenje ima i srpski izraz *ići kao po trnju*, a nesigurno kretanje se iskazuje frazemom *ići/hodati kao po vodi*.

Suprotno ovima, frazeologizmom *ügy mozog, mint elefánt a porcelánboltban – kretati se kao slon u staklarskoj radnji* opisuje se NESPRETNOST kretanje koje za posledicu ima oštećivanje ili rušenje okolnih predmeta. Njime se ne označava uvek kretanje, već služi i za opis ili ponašanje neke nespretne, nezgrapne osobe. U tom slučaju javlja se s glagolima *biti i ponašati se*.

Kombinaciju nespretnog, ali i NESTAŠNOG skakutanja nalazimo u izrazima *ugrál, mint a bakkecske – skakutati kao jarac*, a element SMEŠNOG sadrži *ugrál, mint majom a ketrecben – skakati kao majmun u kavezu*.

Kada neko verno i poslušno sledi nekoga, u oba jezika se u C delu pojavljuje pas, kao životinja koja je oličenje VERNOSTI. U mađarskom se takvo praćenje povezuje s pulinom, a u srpskom rasa nije specifikovana: *ügy jár/megy vki után, mint a pulikutya – pratiti nekoga u stopu kao pas*. U situaciji kada neko neprestano sledi, prati nekoga, u mađarskom će se upotrebiti frazeologizam *szalad, mint a csikó az anyja után*, doslovno 'trči kao ždrebe za majkom'. Ukoliko se neko ne odvaja od nekoga, a pritom je i nametljiv, dosadan, u srpskom će se reći: *biti privezak/prilepak nekom; zalepiti se za nekoga kao taksena marka; prilepiti se/prikačiti se kao čičak uz pasji rep*. U njima se već ne nalazi glagol kretanja, potencira se neodvajanje, što nalazimo i u mađarskom poredbenom frazeologizmu *ragad, mint a bojtörjén/ bogáncs*.

Kretanje koje ostavlja utisak OHOLOSTI i RAZMETLJIVOSTI subjekta u oba jezika se poredi s kraljicom ili paunom: *ügy jár(-kel), mint egy anyakirályné – držati se/ponašati se kao kraljica; ügy jár(-kel)/ sétál, mint a páva – šepuriti se kao paun*. Srpski frazem karakteriše i glagol *šepuriti se* u figurativnom značenju 'držati se, ponašati se oholo, razmetljivo, praviti se važan'. Ovakvo ponašanje se u srpskom iskazuje i izrazima: *držati visoko glavu; parati nosom oblake*, a u mađarskom poredbenim konstrukcijama s pridevskom komponentom u A delu: *olyan büszke/gőgös/kevély, mintha ő hajtaná a Göncölszekeret²⁷ ili mintha ő ültette/költötte volna a Fiastyúkot²⁸*.

USPRAVAN HOD koji je istovremeno i krut poredi se gutanjem nekog predmeta koji ima takve karakteristike: *ügy jár/megy, mintha karót/nyársat nyelt volna – hoda kao da je kolac/banderu/metlu/ražanj/motku progutao*. Ukoliko se upotrebi bez glagola kretanja, može odražavati karakterne crte subjekta kao što su oholost i ponos, a u srpskom se povezuje i s neopuštenim, neprirodnim ponašanjem.

3.3. Formacija

Ako se posmatra način kretanja grupe ljudi, mogu se izdvojiti frazeme kojima se predstavlja kretanje u redu, jedan za drugim *ići/prolaziti kao guske*, i one kojima je označeno kretanje u neredu *ići kao razbijena vojska i trčati kao stoka na solilo*. I u mađarskom izrazu kojim se iskazuje kretanje u redu prisutna je imenica 'guska' *libasorban mennek*, s tim što on nema strukturu poredbenog frazeologizma, već se radi o složenici sa značenjem 'guščiji poredak'. Kretanje u neredu s komponentom brzog napuštanja nekog mesta,²⁹ bežanja, nalazimo u frazemu *rasuti se/razbeći se kao rakova vojska*. Njemu je, u mađarskom, najbliži semantički ekvivalent *ügy megijednek, hogy ketten háromfelé szaladnak*, doslovno 'toliko su se uplašili da su se dvoje razbežali na tri strane', u kojem je istaknut i element straha.

²⁷ Doslovno: kao da on/ona vozi Velika kola (naziv za grupu zvezda u okviru sazvežđa Veliki medved). Radi se o igri reči, jer se u izrazu nalazi složenica koja kao drugu komponentu sadrži imenicu *szekér* sa značenjem 'zaprežna kola'.

²⁸ Doslovno: kao da je on/ona posadio/la kvočku. U pitanju je opet igra reči, budući da je *Fiastyúk* 'kvočka' istovremeno i naziv za Plejade (grupu zvezda u okviru sazvežđa Bik).

²⁹ Frazeme s dominantnom semom ablativnosti up. u tački 3.4.1. ovog rada.

3.4. Usmerenost

Prema kriterijumu usmerenosti kretanja frazeologizmi o kojima je reč u ovom radu mogu ukazivati na neusmerenost (većina prikazanih u prethodnim tačkama ima ovo obeležje) ili usmerenost, koja može biti ablativnog, adlativnog ili perlativnog tipa. Tip usmerenosti zavisi od semantike glagola. U građi beležimo i frazeologizme kod kojih C komponenta kolocira s glagolima različite usmerenosti, npr. *bežati/odjuriti/juriti/trčati/doleteti/uleteti/poleteti/utrčati/dotrčati kao bez duše/glave* – svi označavaju brzo kretanje, uz komponentu velike uznemirenosti, izbezumljenosti. Pojedini se mogu odnositi i na brzo i na sporo kretanje, što se, takođe, iskazuje glagolima odgovarajuće semantike, npr. *juriti/hodati/lutati kao bez glave*.³⁰

U daljem tekstu izdvajamo neke frazeme koje karakteriše usmerenost.

3.4.1. UDALJAVANJE [– aprox] može biti brzo, što se iskazuje ablativnim glagolima kao što su *menekül – bežati: menekül, ahogy a lába birja/hogy a lába sem éri a földet – bežati koliko koga noge nose*. Semantika brzine može biti sadržana u C delu, kao što je to slučaj u mađarskom primeru s ablativnim *távozik: távozik, mintha puskából lőtték volna ki*, čiji je srpski ekvivalent *izleteti kao iz puške/kao tane/metak*, s ablativnim glagolom *izleteti* koji sadrži i semantiku brzine.³¹

Frazeologizme s dominantnim značenjem udaljavanja karakterišu ablativni glagoli kao što su *elhúz, elillan, eltűnik, elszáll, elsomfordál, elsompolyog*. Srpski ekvivalenti zavise od konteksta, što će se pokazati u narednim primerima.

Brz odlazak se u mađarskom poredi s letom divlje guske: *elhúz vhonnan*,³² *mint a vadliba*. U srpskom ne nalazimo ovakvu povezanost, najbliži ekvivalent je glagol ekspresivne semantike *otperjati* ‘brzo otići’. Veza je vidljiva na osnovu koncepta deo – celina: perje – guska. Brz, iznenađan odlazak čiji je uzrok strah ili neprijatnost u mađarskom se iskazuje frazemom *felugrik/felpattan, mintha kígyó csípte/marta/harapta volna meg* u kojem se u C delu pojavljuje ujed zmije. Takvo značenje ima srpski izraz *pobeći/odjuriti/otići/skočiti kao oparen*. Doduše, glagoli *felugrik* i *felpattan*, kao i srpski *skočiti*, ne označavaju nužno i veće udaljavanje od početnog mesta, ali u njima je svakako sadržano odvajanje od mesta na kojem je subjekat prethodno najverovatnije mirovao. Isto značenje ima i mađarski izraz *nagyot ugrik, mint a bolha*, doslovno ‘skočiti (jako, visoko, daleko) kao buva’.

Odlazak koji ima za posledicu gubljenje, nestanak iz vidokrugla posmatrača,³³ u mađarskom se poredi s kamforom, dimom i rosom: *elillan/eltűnik, mint a kámfor; elszáll/eltűnik, mint a füst/harmat*. Sva tri pojma karakteriše lakoća i brzina nestajanja. Nestanak u vidu kamfora u srpskom se može povezati s glagolom *ispariti* u prenesenom značenju ‘nestati, izgubiti se’, nestanak u vidu dima s glagolima *zdimiti* ili *odmagliti* u značenju ‘pobeći, naglo otići’. Poređenje nestanka s rosom nije zabeleženo u srpskom jeziku, ali je i ono transparentno ako se ima u vidu lakoća nestajanja, isparavanja rose čim zasija sunce. Koncept nestanka vidljiv je i u mađarskom frazeologizmu *eltűnik, mintha a föld nyelte volna el*. Njegov srpski ekvivalent češće se pojavljuje bez upravnog glagola: *kao da je u zemlju propao; kao da ga je zemlja progutala*. Ovoj grupi pripada i izraz *eltűnik, mint (szürke) szamár a ködben*, čiji je najbliži

³⁰ Poredbene frazeologizme čija C komponenta kolocira sa više od tri lekseme D. Vujović svrstava u dvočlane frazeologizme. Kao primere navodi *kao bez glave* (koji kolocira s glagolima *biti, hodati, trčati, juriti, bežati, srljati, leteti, voziti*), *kao lav u kavezu* (kolocira s glagolima *šetati, hodati, kružiti, živeti, ponašati se, vrteti se*), *kao vetar* (kolocira s glagolima *trčati, juriti, bežati, uleteti, otići, nestati*) i dr. (Vujović 2014: 117).

³¹ Neki C delovi javljaju se i u tački 3.1.1. gde su primeri s dominantnom semom brzine, ali s obeležjem neusmerenosti.

³² Semantiku ablativnosti u ovom frazeologizmu nosi priloška zamenica *valahonnan* ‘odnekud’. U zavisnosti od tipa odredbe može se menjati usmerenost, npr. *elhúz vki mellett – projuriti, prozujati, prošíšati pored nekoga*.

³³ V. Ružić (2012) analizira frazeološke jedinice srpskog jezika u kojima je sadržan koncept nestanka. U jednu grupu izdvaja one u kojima je nestanak čoveka konceptualizovan kao izlazak iz nečijeg vidnog polja, a u okviru nje nalaze se i frazeme ‘kojima se fokusira sam čin naglog, iznenađnog bekstva’ (Ružić 2012: 100). Među njima navodi i poredbene frazeologizme *nestati/odjuriti kao vetar, otrčati/odjuriti kao bez duše, otrčati kao bez glave, pobeći kao oparen*. Ovi primeri pokazuju da nije mali broj frazeologizama s primarnim značenjem brzog kretanja čija se usmerenost eksplicira tek upotrebom glagola odgovarajuće semantike, a da pritom mogu imati identične slike u C delu.

ekvivalent *izgubiti se kao magarac u magli*.³⁴ A svi ovde navedeni frazeologizmi mogu biti iskazani i srpskom izrazom *nestati bez traga* čiji je mađarski ekvivalent *nyomtalantul eltűnik*. Kada je u prvom planu značenje bekstva, u srpskom žargonu frekventni su spojevi s glagolom *uhvatiti/hvatati*: *uhvatiti čistac/tutanj/maglu/džadu/bris/crtu/šturu/štraftu/lastin rep* (Ružić 2012: 100).

Osramočeno, posramljeno udaljavanje se poredi s prebijenim psom: *elsomfordál/elsompolyog, mint a megvert kutya – udaljiti se kao pokunjeno pseto/kao prebijeni pas*.

Odlazak bez reči, bez pozdrava, u mađarskom se poredi s psom koji ostavlja svoj izmet: *otthaggy vkit/vmit, mint kutya a szarát/piszkát/Szaharát*.³⁵ Osim ovog, navedeni frazeologizam može značiti i 'ostaviti nešto u haosu/neredu'. Takav iznenađan odlazak bez reči, ostavljanje nekoga, označava i frazeologizam *otthaggy, mint Szent Pál az oláhokat*.³⁶ Ukoliko ne označava samo fizičko napuštanje, već i da je neko nekoga izneverio, izdao, u srpskom se može upotrebiti i frazem *ostaviti nekoga na cedilu*.

3.4.2. Sa značenjem dolaženja, PRIBLIŽAVANJA [+ aprox] zabeleženi su poredbeni frazeologizmi u kojima se pojavljuju adlativni glagoli koji mogu imati neutralnu semantiku, kao što je *jön* 'dolaziti', ili su semantički specifični kao što je *bevágódik* 'banuti'. Frazem s glagolom *jön* označava brzo dolaženje, što se vidi na osnovu semantike C dela: *jön, mint a cunami*. Poređenje brzog dolaska s dolaskom cunamija nije zabeleženo u srpskom, te kao ekvivalenti mogu poslužiti varijante frazema u kojima su zastupljene lekseme bliskog značenja: *dojuriti/doleteti kao bura/vetar*. Semantičku komponentu iznenadnosti, uz prateći zvučni efekat buke, nosi izraz *bevágódik vhova, mint a fél tégla*. Za razliku od mađarskog, u kojem se ovakav način dolaska poredi s upadanjem cigle, u srpskom beležimo frazem u kojem se on poredi s bombom: *upasti kao bomba*.

3.4.3. Usmerenost PERLATIVNOG tipa može se ilustrovati poredbenim frazeologizmom s glagolom *elsuhan* 'proleteti': *elsuhan, mint egy árnyék – proleteti kao senka*. Sâm glagol već nosi značenje brzog prolaska, a izraz ima i dodatnu komponentu bešumnosti, sadržanu u imenici *árnyék – senka*. U srpskom beležimo i frazem *proći/prolaziti kao pored/kraj/pokraj/mimo turskog groblja* kojim se iskazuje neza interesovanost subjekta, prolazanje bez obraćanja pažnje na nekoga/nešto. Mađarski semantički ekvivalenti ne sadrže element poređenja: *süketen és vakon megy el vmi mellett*;³⁷ *levegőnek vesz vkit/vmit*;³⁸ *meg sem ismeri/látja a szegény embert*.³⁹

4. ZAKLJUČAK

U radu su analizirani poredbeni frazeologizmi u mađarskom i srpskom jeziku čiji su zajednički elementi glagoli kretanja.

Najpre je prikazana njihova formalna strana, s posebnim osvrtom na svaku celinu: A deo – upravnici deo strukture, B deo – veznički element i C deo – element kojim se poređenje vrši, nosilac frazeologizacije.

Semantički podtipovi ovih frazeologizama izdvojeni su na osnovu dominantnog obeležja kao što su intenzitet, karakteristike subjekta, formacija i usmerenost. Tokom analize uočeno je da se neretko u jednom frazeologizmu javlja više semantičkih momenata, da imaju značenje koje zadiru u više dome-

³⁴ Srpski glagol *izgubiti se* ima više značenja, što utiče na tumačenje ovog frazeologizma. Može značiti 'ne moći naći put, ostati bez orijentacije, zalutati' ili 'ostati bez prisebnosti, kontrole nad sobom' i tada frazeologizam može označavati smotanu, zbunjenu osobu, a u upotrebi je i izraz *kao da je s Marsa pao*. Ako se ovaj glagol upotrebi sa značenjem 'otići, udaljiti se' ili 'nestati sa vidika, vidnog polja', izraz ima značenje podudarno s navedenim mađarskim.

³⁵ Naziv pustinje Sahara u ovom izrazu se pojavljuje kao eufemizam, svojim glasovnim sklopom podseća na imenicu *szar* 'govno'.

³⁶ Navodno se kontekst u kojem Sveti Pavle napušta Vlahe vremenom izgubio. Pronađen je jedan izvor koji govori o toj situaciji: <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9096663>. Pristupljeno: 9. 11. 2023.

³⁷ Doslovno: prolaziti pored koga ćoravo i slepo.

³⁸ Doslovno: uzimati koga za vazduh.

³⁹ Doslovno: ne prepoznaje/vidi sirotinju.

na, da su slojeviti. Kod pojedinih se, stoga, ne mogu povući oštre granice među značenjskim tipovima. Osim toga, može se konstatovati da su u okviru jednog semantičkog podtipa frazeologizmi često zamjenljivi, sinonimični su već u jednom jeziku, ali i u relaciji dva posmatrana jezika. Stoga je i u prevodu moguće veći broj ekvivalenata.

Evidentirani su brojni frazeologizmi s glagolima kretanja koji se u mađarskom i srpskom podudaraju i na gramatičkom i na leksičkom planu, tj. formalno su ekvivalentni, što govori o kulturološkoj povezanosti naroda koji govore mađarskim i srpskim jezikom. U pojedinim primerima uočena su odstupanja u delu kojim se kretanje poredi (C deo), što se ispoljava u upotrebi različitih pojmova, slika koje dočaravaju određeni način kretanja. I u takvim slučajevima po pravilu je karakteristika pojma, slika koju izaziva kod percipijenta takva da je jasno o kakvom se kretanju radi, dovoljno je transparentna, iako se u drugom jeziku javlja izraz s nekim drugim pojmom. Moglo bi se reći da u tim primerima „slika govori za sebe” (npr. predstava o Tatarinu, penzionisanoj vaški, prdežu u gaćama, cunamiju i sl.). Kada su u fokusu poredbene frazeme s glagolima kretanja, vrlo retko, gotovo po izuzetku, neophodno je pribеći opisnom prevodu usled nepostojanja izraza koji bi semantički odgovarao frazeologizmu jednog jezika (npr. *otthaggy, mint Szent Pál az oláhokat*).

LITERATURA

- Antonić, Ivana (2005). Sintaksa i semantika padeža. U: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica* (M. Ivić, ur.). Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 119–300. (ћр.)
- Forgács Tamás (2007). *Bevezetés a frazeológiába: A szólas- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Forgács Tamás (2021). *Történeti frazeológia: A történeti szólas- és közmondáskutatás kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nikolić, Marina (2018). Rečenice s poredbenom klauzom. U: *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (P. Piper, ur.). Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU, 385–420. (ћр.)
- Petrović, Vladislava (1976). O sintaksičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom kao. *Prilozi proučavanju jezika* 12, 47–65. (ћр.)
- Rajslí Ilona (2018). Szóláshasonlatok a vajdasági frazémakorpuszban. *Hungarológiai Közlemények*, 2018/1, 56–67.
- Ružić, Vladislava (2012). Koncept nestanka oslikan frazemama srpskog jezika. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LV/2, 93–103. (ћр.)
- Štrbac, Gordana (2018). *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (ћр.)
- Vojvodić, Dojčil (2018). Rečenice sa klauzama kategorijalnog kompleksa uslovljenosti: uzročnim, posljedičnim, ciljnim, pogodbenim, dopusnim. U: *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (P. Piper, ur.). Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU, 433–490. (ћр.)
- Vujović, Dušanka (2014). Poredbeni glagolsko-imenički frazeologizmi sa značenjem kretanja u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LVII/2, 115–126. (ћр.)
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2003). Neka zapažanja o upotrebi korelativa u srpskom i mađarskom jeziku (na primeru zameničkog priloga *úgy= tako*). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLVI/1, 83–97.

SIMILES WITH MOTION VERBS IN THE HUNGARIAN AND SERBIAN

Summary

The paper involves a contrastive analysis of similes containing motion verbs in the head. Such verbs are most prevalent in comparative structures with adverbial semantics. The corpus is drawn from a bilingual Hungarian-Serbian phraseological dictionary, and that is precisely why the direction of analysis starts from Hungarian examples.

The emphasis in the paper is placed on both the structure of the phrases in the two languages and the meanings expressed by such expressions. Formally, these phraseological units consist of three components, each individually described in the first part of the paper: Part A – the head of the structure, Part B – linking element, and Part C – element used for comparison, the carrier of phraseologization.

The semantic subtypes of these phraseological units are identified based on dominant features such as intensity, subject characteristics, formation, and direction. Numerous phraseological units with motion verbs have been identified in Hungarian and Serbian that match both grammatically and lexically, i.e., they are formally equivalent, indicating the cultural connectedness of the Hungarian and Serbian-speaking peoples. In some examples, deviations were observed in the part by which the motion is compared (Part C), manifested in the use of different terms and images depicting a specific way of movement. Even in such cases, the characteristic of the concept and the image it evokes in the perceiver is usually clear regarding the type of movement, and it is transparent enough, although in the other language, an expression with a different concept may appear. When similes with motion verbs are in focus, it is necessary, however, very rarely, almost as an exception, to resort to a descriptive translation due to the lack of an expression that semantically corresponds to the phraseological unit of one language.

Keywords: contrastive phraseology, the Hungarian language, the Serbian language, motion verbs, similes

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
andrice@ff.uns.ac.rs

Duška Zvekić-Dušanović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dusazd@ff.uns.ac.rs

ТИЈАНА БАЛЕК

О СИТУАТИВНИМ МОДИФИКАТОРИМА *ЈОШ* И *ЕЩЁ* ИЗ СЕМАНТИЧКОГ, СИНТАКСИЧКОГ И КОГНИТИВИСТИЧКОГ УГЛА

У раду се сагледавају основна семантичка, синтаксичка и когнитивистичка својства двају прилога које називамо ситуативним модификаторима – *још* и *ещё*. На основу лексикографских дефиниција представљене су њихове семантичке особине, груписане у четири сфере у којима се доминантно срећу у контексту. Синтаксичка својства обухватају углавном глаголска времена и особине ситуација у којима анализирани речи испољавају своју модификаторску природу, док су подаци о когнитивистичким специфичностима добијени на основу асоцијативних речника, чиме се употпуњује представљена граматичка слика разматраних лексема.

Кључне речи: ситуативни модификатори, прилози, *још*, *ещё*, семантика, глаголска времена, асоцијације

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Сложена семантичка категорија акционалности може се представити (на творбено-лексичком и синтаксичком плану) најразличитијим средствима, која се, када је реч о глаголима којима се модификује фаза ситуације (нпр. срп. *почећи*, *завршићи*; рус. *начать*, *перестать*; енг. *start*, *begin*, *stop* итд.) називају аспектуализаторима. Наиме, како се наводи у *Речнику лингвистике и фонетике* Д. Кристала, термин ‘аспектуализатор’ (енг. *aspectualizer*) припада генеративној граматици и означава јединицу којом се обележавају аспектуални односи (Crystal 2008: 38), дакле, није оријентисан само на једну врсту речи.

Премда је уобичајено да глаголи буду носиоци акционалне семантике, те је термин ‘аспектуализатор’ резервисан претежно за глаголе способне да указују на фазне¹ модификације ситуације (какви су, на пример, у српском језику *почињати* – *почећи*, *стати* (‘почети’), *завршавати* – *завршићи* и др.; односно у руском *начинать* – *начать*, *стать*, *заканчивать* – *закончить* итд.), то ипак није обавезно, и сматрамо да у својству аспектуализатора, тј. показатеља фазних (и уопште ситуативних) односа, могу иступати различите врсте речи.

Употреба термина *аспектуализатор* није честа у српској славистици, али га користе домаћи англисти, и то махом анализирајући управо фазне глаголе (почетне или завршне) у својству аспектуализатора² (в. нпр. Миливојевић 2021a; Milivojević 2021b; Novakov, Lazović 2023). Дакле, будући да се ради о фазним детерминацијама одређене ситуације, аспектуализатори ће маркирати њен почетак, крај или средишњу фазу, а у тој улози се може наћи читав низ лексема, структурних типова предиката и синтагматских односно фразеолошких спојева.

Посматрајући фазност (тј. неке од њених делова – почетак и крај) као функционално-семантичко поље, могу се издвојити центар (уп. нпр. *начинать*, *стать*, *приниматься*; *заканчива-*

¹ О почетној фази са становишта језичке слике света на материјалу енглеског и руског језика в. Осинцева (2020).

² Увезено је тумачење одређених англосаксонских проучавалаца, које је данас широко распрострањено, да се аспектуализатор обавезно јавља у катенативним конструкцијама, и то у оквиру сложене глаголске фразе као њен први део јер носи видско обележје, док други део фразе садржи нефинитну конструкцију и описује квалитет глаголске ситуације (Гавриловић 2014: 228).

ть, оканчивають, завершають, довершають, прекращають³) и периферија тог поља у руском језику (тзв. секундарни аспектуализатори попут *затянуть, завязать, заводить, возникать, кинуться, пойти, наступить, открыть*⁴ односно *доделявать, ставить точку, доводить до конца, бросать, оставлять, кончать* (с чем) *переставать, завязывать*⁵) (Осинцева 2019: 120). Различита неглаголска лексичка средства увек су на периферији функционално-семантичког поља фазности, и међу њима се могу, према налазима Т. Осинцеве (2019), препознати прилози (нпр. *поначалу, в начале, вдруг, внезапно, немедленно, тут же, неожиданно, мгновенно*⁶), односно фразеолошки спојеви (*в конечном счете, в итоге / результате, в конце концов, наконец, поставить точку*⁷), као и контекст, енантисемија, синтаксичке конструкције и др.

У раду акценат стављамо на прилоге *још* и *еще* у својству ситуативних модификатора, при чему датом термину дајемо шири термилошки опсег од термина *аспектуализатор*, који користимо као хипоним унутар термина *ситуативни модификатор* из два разлога: први се тиче чињенице да се аспектуализатор, по узору на глаголе-аспектуализаторе, инхерентно везује за фазну модификацију ситуације, те у том случају *још* и *еще* мартирају средишњу (интратерминалну) фазу активности, али и продужетак⁸ и антериорност (в. ниже). Други пак разлог јесте њихова полисемантичка природа, те *још* и *еще* не функционишу једино као фазни модификатори (или пак аспектуализатори у ужем смислу) него модификују ситуацију и у различитим другим сферама, што ће бити показано у оквиру анализе која следи.

2. СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРЕМА ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ПОДАЦИМА

Увид у семантичку структуру посматраних двеју речи у релевантним речницима показује да је *још* у лексикографским изворима на српском језику препознат као прилог, и то са развијеним семантичким потенцијалом. Наиме, у шестотомном речнику Матице српске (РМС 1967/2: 607) прилог *још* поседује 8 значења, уп.:

- (1) *да ишло не престаје у времену, да траје и у тренутку кад се говори, да је без прекида;*
- (2) а. *да се ишло догодило гостиа пре времена када се говори;* б. *да се ишло догодило пре неће се очекивало или да ће се догодити пре неће ишло би се могле очекивати;*
- (3) *да се чему ишло је иу, ишло постоји, догаје или придружује нешто друго, да се ишло наставља, продужује: к томе, уз то, осим тога, као догајак;*
- (4) *(у вези: и још, још и) појачава оно ишло се догаје;*
- (5) *у вези са компаративом појачава компаратив;*
- (6) *у вези са суपरлативом истиче да има врло мало онога ишло значи придев суплативна значења;*
- (7) *истиче да је оно ишло се догаје сулативно ономе чему би се могле настати, ипак;*
- (8) *(у вези: и (то) још како) појачава оно ишло се исказује реченицом.*

327

³ Срп. *почињати, почети, прихватити се / почињати; завршавати, завршити, довршавати, прекидати*.

⁴ Значење првог глагола се на српски језик преноси помоћу *почети*, наредна два – *почињати*, док су аналогони осталих *појављивати се, бацити се, поћи, наступити, открити*.

⁵ Примарно значење овога глагола односи се на спајање, припајање, док се у фазном детерминисању ситуације првенство даје почетности. Као последње (четврто) значење, и то уз квалификатор који упућује на стилски ограничену сферу употребе овога глагола ('разг.'), наведено је значење завршетка (в. БТС, МАС). Српски еквиваленти наведеним речима и изразима могу бити следећи: *завршавати, стављати тачку, приводити крају, остављати, завршавати, престајати, раскривати*.

⁶ У српском језику одговарајући еквиваленти би били нпр. *из почетка, у почетку, одједном, изненада, одмах, ипак ипона, неочекивано, тренутно / моментално*.

⁷ Уп. у *коначници / на крају крајева, у збиру, као резултат, најокон, ставити тачку*. Наведени устаљени спојеви носе, иако то није експлицитно наглашено, каузално значење.

⁸ Према се мора истаћи да интратерминалност и продужетак, иако показују доста сличности, ипак нису истоветни, о чему в. код Балек 2021.

Једнотомник Матице српске региструје нешто мање значења, тј. 5 (ЈРМС 2011: 495–496):

- (1) а. *кад се радња протече и у време кад се говори*; б. *(у нејасноћи) кад нечега није било до времена кад се говори*; в. *(обично појачано са „само“, „једино“) кад се износи нешто што се изузима као једино што и даље траје*;
- (2) а. *кад се испише да је нешто било рано, већ*; б. *кад се испише да нешто треба да се догоди*;
- (3) а. *кад се испише да ће нечега и у будућности бити*; б. *кад се нечему нешто догађа, придружује*;
- (4) а. *уз компаратив, кад се испише нешто*; б. *кад се износи додатни аргументи: уз то*; в. *кад се испише околности која појачава смисао онога што се износи*;
- (5) *за ублажавање значења нечега*.

С друге стране, у лексикографским изворима на руском језику запажа се да *ещё*, сем у својству прилога, функционише и као речца те допусни везник. На пример, у четворотомнику РАН регистрована су следећа значења (МАС 1999/1: 468–469):

- (1) *дополнительно, вдобавок к тому же; снова, опять*;
- (2) *до сих пор; пока что*;
- (3) *(при обозначении времени, места) уже*;
- (4) *указывает на наличие возможности, достаточных оснований для совершения какого-л. действия*;
- (5) *(при сравнительной степени прилагательных и наречий) более, в большей степени*;
- (6) *в знач. уступительного союза: указывает на предположительность условия или на его соотносительность с чем-л.: более или менее бы..., в какой-то мере, хоть*;
- (7) *в знач. усилительной частицы: употребляется при местоимениях и наречиях для подчеркивания какого-л. признака, факта, для придания известной выразительности высказываемому; в знач. ограничительной частицы: употребляется для уточнения, подчеркивания какого-л. признака, факта*.

Премда распоред значења није истоветан, анализом доступних дефиниција и њиховом сублимацијом, можемо констатовати да се значење анализираних прилога, а тиме и њихов потенцијал ситуативне модификације, условно креће у следећим групама: а) аспектализаторски, б) интензификациони, в) дезинтензификациони, г) концесивни.

2.1. Интензификација и дезинтензификација

Ситуациона модификација у погледу градиције, која се реализује помоћу прилога *joш* и *ещё*, повезана је и са одговарајућим морфолошким облицима речи чији се интензитет обележава у конкретној ситуацији. Интензификационо значење посматраних прилога реализује се и у српском и у руском језику. Обично је реч о појачавању значења компаратива одређеног придева или прилога, а наведена употреба прилога *joш* и *ещё* лако се идентификује у контексту.

Зависно од значења саме лексеме која се интензивира помоћу *joш* и *ещё*, њен семантички поларитет може бити и позитиван и негативан. Уп.: *Тешко мени са тобом, а joш теже без тебе* (Дино Мерлин); *Србији сада фали 20.000 возача, а биће joш горе до 2030. године* (Мондо.рс); *Ещё тяжелее русской погоды – русский язык* (РМ.ру); *Жить, как говорится, хорошо – а хорошо жить еще лучше* (БВ.ру).

Специфичан случај интензификације, када се не употребљава компаратив већ позитив придева да би се означило појачавање онога што се додаје (метафорички), показује следећи пример у српском језику: *Надам се да ће електронска верзија, која је уз то joш и бесплатна, бити боље среће* (SRWAC). Истоветна модификација ситуације препознаје се и у наредном примеру, где се интензивира предикат: *Ма наслушаће се Ша свакаких бљувотина о сопственом народу и све ће*

да истїрїи и *још* и да се слаже, све у нади да ће бити која кинїа више (SRWAC). Уп. рус. *Не удивлюсь, если он еще и согласится потом; Они еще и грубят.*

Интензификација у смислу придодавања ранијем броју ентитета видљива је и у следећим примерима: *Нелогична и неоптїребна йромена удаљеностїи затївара још око 300 лелалних локала, а шїо је директїни губїтїак око 2000 радних местїа...* (SRWAC); [...] *если ты сыграешь неправильную ноту, сыграй ее еще три раза, чтобы все подумали, что ты сделал это нарочно и просто смелый и импровизируешь* (vk.com).

Ситуацију је могуће модификовати и тако да се помоћу *још* и *еще* детерминише вредност мања од каквог параметра, али тада се мора обавезно употребити прилог (нпр. *мање* или *мєньше*), који указује на снижење норме: *Если сравнить процент намеревающихся учиться в вузе с образовательным уровнем родителей, то обнаружится значительный разрыв в показателях: среди матерей опрошенных школьников всего треть имеет высшее или незаконченное высшее образование, а среди отцов — еще меньше (29 %)...* (НКРЯ). Уколико је пак реч о апстрактном домену, онда се имплицира неуспешност извршења ситуације: *Странке саме, ни оне на власти ни оне у опозицији ни заједно, још мање саме неће променити Србију* (SRWAC).

С друге стране, дезинтензификационо значење остварује се уз суперлатив прилога или придева, премда је важно сагледати шири контекст: *Једноїа вечера ... у шїом друшїтїву ... нешїїо ишло све усиљено и ушїїїнуїо. Још највеселији је био айїїїекар.* Срем. (РМС). Наведени модел карактеристичан је за српски језик, подразумева се да је интензитет денотиран обликом суперлатива знатно слабији него што би требало, а појам са којим се пореди је далеко испод очекивања процењивача или пак не задовољава параметре који су раније били у оптицају, уколико се ради, нпр., о ситуацији или активности.

Ипак, у руском језику наилазимо на, условно речено, адверзативно-градациону конструкцију у којој учествује *еще*, а која би на српском гласила 'не само него [још] и': *Зачастую у жє-нїцїн во фразу «мужчина должен обо мне заботиться» вкладывается смысл совершенно отличный от смысла читаемого мужчиной, а именно-«я вся такая классная, умная, красивая-ему что МАЛО ЭТОГО, он еще и борща хочет, еще и чтоб я его любила хочет, нєєєє, хватит с него и первого и пусть радуется и обеспечивает!»* (sic; НКРЯ).

2.2. Концесивно-условна употреба

У овом случају се концесивна употреба схвата шире него иначе. Наиме, прилог *још* подразумева да се одређена ситуација модификује на начин који омогућује њену реализацију упркос реалним препрекама њеног остварења. Обично се уз *још* користи везник *и*, или пак придев *добар*, прилог *добро* и сл., којима се истиче успешност реализације одговарајуће активности.

У примерима који следе други део реченице показује о каквим је ограничењима извршења активности реч, односно упркос чему се активност или ситуација ипак одвијају. Другим речима, у наведеним конструкцијама *још* истиче успешност остварења ситуације која је имала слабе шансе за реализацију будући да услов за то није (на одговарајући или довољан начин) задовољен. Уп.: *Још и умєш лєїо да їовориш, коликo їїлїиш у комїїїушєр; Још си и добру оцєну добио, коликo си учио* (примери наши); *Како је моїло да будє, још је и добро испало* (КССЈ).

У руском језику еквивалентном реченичном структуром не постиже се концесивно-условно значење него значење додавања нове информације (својства, особине и сл.) раније изнетом или познатом садржају, уп.: *Необходимо еще и грамотно преподнести себя как яркую личность* (НКРЯ); *Особо темпераментным гражданам советуем застраховать еще и гражданскую ответственность* (НКРЯ).

Међутим, с обзиром на то да се *еще* у руском језику иначе може користити као концесивни везник⁹, разматрано значење остварује се уколико је реч о таквом контексту: *Еще... и печь про-*

⁹ За разлику од српског језика, што показују и раније наведени речнички подаци.

валилась в соседнюю комнату, открыв довольно широкий проход (НКРЯ); Кажется, какие-то крылатые насекомые? **еще** есть ли в России цикады? (НКРЯ).

2.3. Аспектуализаторска функција

Аспектуализаторска својства посматраних прилога везујемо за њихову способност фазног модификовања ситуације, као и модификовања у погледу редоследа извршења активности.

Наиме, како је већ споменуто, када се има у виду фазност, запажа се да *још* и *еще* поседују потенцијал да модификују ситуацију у домену интратерминалности, што је и примарно својство-но датим прилозима. Уп.: *Мојло је ђу да се чује мноштво занимљивих ствари, али пре свега и да се пробају заиста добра вина која још траже ђу до попрошача* (SRWAC); *Још радим* на чланку; *Још гледају телевизију*; *Дети еще смотрят* мултик; *Иван еще спит* (примери наши). Интратерминалност у наведеним типовима контекста, тј. уз предикат у садашњем времену, имплицира продужетак (раније обављане) активности, који се лексички јасније експлицира ако се употреби сложени прилог *још* увек односно *всѐ еще*: *Ако се учи на трешкама других онда се још увек ђишам* како нису схватили неке ствари (SRWAC); *Још увек учим* да она захтева трубе радове, стална преиспитуивања и тек на крају десетине верзија текста (Саломе.рс); *Твой муж принадлежит к людям, которые думают, что все еще пишут* черновик жизни (НКРЯ).

Међутим, посматраним прилозима могу се означити и други акционални параметри, као што је временски поредак. Прилогом *joш* / *еће* обележава се најпре антериорност, која се, зависно и од компоненте очекиваности, може реализовати на различитом временском плану. Реч је о прошлости (нпр. *Ромині је за четири земље на Балкану укинуи joш прошлој леиа* (Danas.rs); *Он учиља музике в небольшом городке, еће юношей стал работат на радио* (НКРЯ); *Еще в студенческие годы выпала возможность побывать в Британии по программе обмена студентами по линии Британского Совета* (НКРЯ)) односно о будућности, када сама ситуација има условни карактер¹⁰: *Joш да размислиш пре него што нешто кажеш, где би ти крај био* (пример наш). Уп. и: *Тем более передохнув в тени под кустом. Еще бы чего-нибудь съесть* (НКРЯ).

Догађај идентификован у прошлости, укључујући и негиране ситуације из прошлости, показује импликације на садашњи тренутак: *Још не чусмо новостии; Још нико од јостиију није дошао* (примери наши); *Всем советую прочесть! Фильм, к сожалению, еще не видела. Непременно все будет офигенно!* (НКРЯ).

Осим наведених фазно-временских модификација, посматраним прилозима могуће је означити и редупликативну модификацију глаголске ситуације. На дати тип се експлицитно указује у руским изворима, док у српским речницима и др. приручницима она није идентификована.

Међутим, редупликативност се може повезати са претходно поменутом интензификационом употребом (тј. понављањем), будући да се у руском језику *ещё* користи уз именицу *раз*, нпр. *Мы заходили к нему ещё два раза, но не застали его*. Редупликативност се може остварити и без лексичке експликације понављања, нпр.: *Я решил сюда ещё приехать* ('снова'). Уп. и [...] комбинација *младости и иновативности различитих музичких поднебља још једном* је доказала да је музика универзални начин изражавања који превазилази националне, верске и културолошке разлике (SRWAC); *Од тада, Југославија је са Словенцима ишла још двапут* [два пута], СЦГ једном, а Србија у четири наврата, углавном без победника (rts.rs).

Дакле, иако није формално препозната у српској литератури, уколико се уз прилог *joш* употреби и одређени квантификативни детерминатор, редупликативност се може уочити и у примерима на српском језику.

¹⁰ Догађај пренет на план будућности резултат је ранијих понављаних активности.

3. СИНТАКСИЧКИ НИВО

Синтаксички ниво тесно је повезан са управо описаном аспектуализаторском функцијом посматраних прилога. Сходно томе, односи се најпре на глаголска времена помоћу којих се остварују поменуте ситуације.

Уколико се ради о интратерминалности, најчешће је реч о глаголском предикату у садашњем времену, којим је обухваћена реализација активности и у прошлости с извесним преносом на будући план (в. Балек 2021): *Још ради на чланку, рок за предају је близу; Он **еще** ради над статеј, рок подаци приближава.* У оба случаја подразумева се да је субјекат радио на чланку до говорног тренутка и да ће наставити док рад не буде завршен односно док не истекне рок за предају. Уп. такође: *Ауу Ремингери, схвати ово као да **још** спавам, не могу се похвалити на твоје мисли сори* (sic; SRWAC).

Уколико би се употребило прошло време, реализовао би се само продужетак радње, и то посматран ретроспективно, без конкретне информације о резултату активности, или пак о промени фокуса ситуације, уп.: *Још је радио на чланку када сам га срела; Иван **еще** спав, када ја пошла на посао* (пример наш). Наиме, говорни тренутак, или пак тренутак локализације активности на временској оси, у наведеним примерима маркиран је зависним временским реченицама *када сам га срела*, односно *када ја пошла на посао*.

Уп. такође: [...] *портпарол Агенције за лекове и медицинска средства Србије Александар Туцовић казао је Танјугу да **још** није сачинио захтев за регистрацију кубанске вакцине против рака плућа...* (SRWAC); *В то время Ершов, впоследствии возглавивший программистскую школу в Новосибирске, **еще** работал в Москве* (НКРЯ). Пример на српском језику означава ситуацију у којој се захтев за регистрацију вакцине очекује одређено, вероватно дуже време, али до говорног тренутка локализованог у прошлости он није примљен, те не постоји ни ситуативна динамика. С друге стране, пример на руском језику показује да је ситуативна динамика у синхронном пресеку промењена иако се описана ситуација евидентно смешта у прошлост.

Будући да се временски поредак односи најпре на антериорност, али имајући на уму и то да она може бити остварена на различитом временском плану, њена регулација постиже се управо употребљеним глаголским временом. Без сумње, антериорност се може посматрати и као једно од фазних значења. Међутим, за разлику од интратерминалности, могуће ју је сагледати и у оквиру временског поретка, што не важи за интратерминалност.

Наиме, прошло време у оба језика имплицитно носи и компоненту очекиваности, као и (негирани) облици аориста у српском језику, када радња из прошлости показује утицај, односно манифестује се на говорни тренутак, тј. на тренутак за који је везана локализација радње. Уп. нпр.: *Још **посавештоваше** свештенике епископа Јована да им он највише једну заједничку службу и да им се одреди један заједнички дан празника. Поводом овога дивног виђења **сјор** се реши на тај начин што се одреди 30. јан. као заједнички празник за сва три ова јерарха* (SRWAC); *Здесь **еще** остались следы бурных денечков: в некоторых лавках витрины были заложены кирпичом* (НКРЯ).

Према би било очекивано да вид глагола условљава приметну разлику у броју понављања одређене радње, то, рекли бисмо, не важи у конкретном случају јер се модалност исказа остварује у условној реченици независно од вида глагола: *Још кад би размислио пре него што нешто кажеш, где би ти крај био; Још кад би размислио пре него што нешто кажеш, где би ти крај био.*¹¹

Редупликативност, како је горе напоменуто, условљена је количинским адвербијалом, тј. *још* и *еще* у датом случају интензивирају квантификативну компоненту, стога она није везана ни за један временски план, па се у оба анализирана језика могу употребити и изразито модална средства попут императива.

¹¹ Анализирана употреба прилога *још* се на руски језик не би могла пренети помоћу *еще*, већ низом других везничких речи и прилога, што за ову прилику није тема.

Није примећено да анализирани ситуативни модификатори показују специфичности када је реч о спојивости са одређеним семантичким класама глагола, те можемо рећи да је њихов валенцијски опсег у наведеном смислу поприлично широк. Другим речима, будући да су неутрални у погледу семантичке спојивости, посебно долазе до изражаја фазни и (дез)интензификациони контекст у чијем експлицирању учествују прилози *joш* и *ещё*.

4. КОГНИТИВИСТИЧКИ АСПЕКТ

Дати сегмент употребе посматраних речи је изузетно важан, јер се помоћу асоцијација говорника садржински допуњује граматичка и прагматичка слика и функција посматраних ситуативних модификатора.

Како би се осветлила дата сфера употребе, прегледано је неколико асоцијативних речника: *Асоцијативни речник српског језика* (АРСЈ 2005), *Обраћни асоцијативни речник српског језика* (ОАРСЈ 2011), *Руски реџионални асоцијативни речник-тезаурус* (ЕВРАС/1 2014; ЕВРАС/2 2014) и *Руски асоцијативни речник* (РАС).

Анализом асоцијација на поменуте ситуативне модификаторе закључујемо да се у свести говорника српског језика предлог *joш* најчешће асоцира са квантитетом и (дез)интензификацијом, будући да прва три места по бројности заузимају реакције *мало*, *више* и *мноџо*. Посматрани прилог се ретко доживљава као аспектуализатор, тј. фазни модификатор или маркер ситуације. У оним случајевима када се то дешава, иако су такви случајеви у мањини, препознају се интратерминалност (уп. реакције *и даље*, *шећи* и *трајање*), антериорност (*већ*) и редупликативност (*ојейи*, *јоново*, *joш једна шанса*).

Када је пак реч о руском језику, ситуација је супротна – аспектуализаторска функција се доживљава као доминантна код прилога *ещё*. Наиме, редупликативност се налази у врху одговора (*раз*, *опять*), затим следи антериорност (*уже*) и концесивност (*даже*), која није забележена у српском језику. Запажена је и специфична спојивост у оквиру израза са компаративом (нпр. *еще богаче*, *еще более отсталый*), значење непотпуности (*еще не*, *еще чуть-чуть* и сл.) и др.

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

На основу изнетог кратког прегледа семантичких, синтаксичких и когнитивистичких особина прилога *joш* и *ещё*, које називамо ситуативним модификаторима, с обзиром на различите контекстуалне сфере у којима остварују своја значења, може се закључити следеће:

(1) Лексикографска пракса је различита у српском језику у односу на руски, и није у сагласју са живом употребом прилога *joш* и *ещё*, будући да је значење интратерминалности у једнојезичним општим речницима на српском језику примарно док је у руском примарно значење које смо сврстали у интензификациони домен (придодавање). С друге стране, анализом асоцијација говорника уочава се супротна ситуација у односу на једнојезичне речнике општег типа, пошто се на основу горенаведених асоцијативних података види да у српском језику доминира (дез)интензификациона употреба, док је у руском реч о аспектуализаторској.

(2) Различито је и граматичко одређење посматраних речи у општим једнојезичним речницима – у српским изворима *joш* се дефинише искључиво као прилог, премда у појединим случајевима није сасвим јасно да ли се ради о прилогу или речци (уп. *Радості збој јоновој сусрећі била је велика іа су музичари још јрве вечери узели інструментіе у руке и јодсейіили се іесама и мелодија...* (SRWAC)), те би датом проблему требало посветити више пажње и приликом састављања речника и у појединачним студијама. Супротно томе, *ещё* се у речницима на руском језику дефинише, осим као прилог, и у својству везника и речце.

(3) Анализирани ситуативни модификатори своју аспектуализаторску улогу остварују подједнако на сва три временска плана, али с разликама у синтаксичком понашању глагола чију фазну вредност детерминишу.

Најкомплекснијом сфером употребе прилога *још* и *ећ* сматрамо аспектуализаторску, када модификују фазу ситуације. Стога је задатак за потоња проучавања прецизније дефинисање те проблематике будући да се разматраним прилозима не означава једино фазно значење интратерминалности већ и временски поредак. Значај за мотивацију додатних испитивања је и у томе што постоји дифузност у погледу граматичког статуса анализираних речи (прилог, везник или реч-ца?), па би даља контрастивна анализа употпунила слику о њиховом функционисању.

ЛИТЕРАТУРА

- Балек, Т. (2021). Нека запажања о интратерминалности у контексту на материјалу српског језика. *Наш језик*, 51/2, 25–37.
- Гавриловић, Ж. (2014). О неким инхерентним видским особинама енглеских глагола. У: *Наука и глобализација. Филолошке науке*. Књ. 8, т. 1/1 (М. Ковачевић, ур.). Источно Сарајево: Филозофски факултет, 223–233.
- Миливојевић, Н. (2021а). Лексичко-семантичка анализа секундарних аспектуализатора у српском језику. *Филолог*, 24, 36–61.
- Milivojević, N. (2021b). Aspect and Aktionsart of secondary aspectual verbs in Serbian. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Сагу*, XLVI/2, 65–80.
- Novakov, P., Lazović, M. (2023). Aspectualizers and their complementation in English and Romanian. *Romanian journal of English Studies RJES*, 20, 23–33.
- Осинцева, Т. Н. (2019). Начало и конец события в русской и английской языковых картинах мира и особенности их восприятия в национальном языковом сознании. *Дискурс*, т. 5, № 4, 115–127.
- Осинцева, Т. Н. (2020). *Начало события в русской и английской картине мира*. СПб.: Беляевский фонд поддержки и развития литературы.

Речници и други извори

- APCJ 2005: *Асоцијативни речник српског језика* (2005). Београд: Београдска књига–Службени лист СЦГ–Филолошки факултет у Београду.
- БВ.ру: <http://www.bolshoyvopros.ru/questions/890533-ljubimoe-sovetskoe-kino-prodolzhite-frazu-zhit-kak-govoritsja-horoshho.html> (1. 11. 2023)
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка* (2000). Санкт-Петербург: Норинт. <https://gramota.ru/biblioteka/slovari/bolshoj-tolkovyj-slovar> (20. 6. 2024)
- Дино Мерлин: <https://dinomerlin.com/tekst-pjesma/tesko-meni-sa-tobom-a-jos-teze-bez-tebe/63> (1. 11. 2023)
- ЕВРАС/1: Русский региональный ассоциативный словарь-тезаурус ЕВРАС, т. 1 (2014). https://iling-ran.ru/library/evras/evras_1.pdf (20. 3. 2024)
- ЕВРАС/2: Русский региональный ассоциативный словарь-тезаурус ЕВРАС, т. 2 (2014). https://iling-ran.ru/library/evras/evras_2.pdf (20. 3. 2024)
- ЈРМС: *Речник српског језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- МАС: *Словарь русского языка: В 4-х т.* (1999). Москва: Русский язык – Полиграфресурсы.
- Мондо.рс: <https://euractiv.mondo.rs/ekonomija/a4810/Srbiji-sada-fali-20.000-vozaca-a-bice-jos-gore-do-2030-godine.html> (1. 11. 2023)
- НКРЯ: *Национальный корпус русского языка*. <https://ruscorpora.ru/> (20. 3. 2024)
- ОАРСЈ: *Обратни асоцијативни речник српског језика* (2011). Београд: Службени гласник – Академска књига.
- РАС: *Русский ассоциативный словарь*. <https://thesaurus.ru/dict/> (19. 6. 2024)
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика II* (1967). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РМ.ру: <https://ruskiymir.ru/publications/150983/> (1. 11. 2023)

- Саломе.рс: <https://salome.rs/preporuke/post/milica-luki%C4%87-%C5%A1ta-je-za-mene-dramaturgija> (20. 6. 2024)
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Danas.rs: <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/roming-je-za-cetiri-zemlje-na-balkanu-ukinut-jos-proslog-leta-koje-su-cene-poziva-i-poruka-na-ostalim-destinacijama/> (19. 6. 2024)
- rts.rs: <https://www.rts.rs/sport/euro2024/orlovo-gnezdo/5442383/srbija-slovenija-istorija-susreta-evropsko-prvenstvo-u-fudbalu.html> (24. 6. 2024)
- SRWAC: <https://www.clarin.si/ske/#concordance?corpname=srwac> (1. 3. 2024)
- vk.com: https://vk.com/wall-101473197_4326602 (1. 11. 2023)

О СИТУАТИВНЫХ МОДИФИКАТОРАХ *ЈОШ* И *ЕЩЁ*
В СЕМАНТИЧЕСКОМ, СИНТАКСИЧЕСКОМ И КОГНИТИВНОМ СВЕТЕ

Резюме

В настоящей статье представляются основные семантические, синтаксические и когнитивные свойства наречий *josh* в сербском, и *ещё* в русском языке, которые называем ситуативными модификаторами. На основании лексикографических дефиниций, в работе представлены их семантические характеристики, которые сгруппированы в четыре сферы, часто появляющиеся в контексте. Синтаксические особенности относятся к глагольным временам и особенностям тех ситуаций, в которых анализируемые наречия *josh* и *ещё* участвуют как модификаторы ситуации. Наконец, полное представление о том, каким способом функционируют исследуемые слова в грамматическом аспекте, получается благодаря анализу данных ассоциативных словарей.

Ключевые слова: ситуативные модификаторы, наречия, *josh*, *ещё*, семантика, глагольные времена, ассоциации

PTICE U FRANCUSKOJ I SRPSKOJ FRAZELOGIJI

Predmet ovog rada čine francuski i srpski frazemi sa ornitonimskom komponentom koji upućuju isključivo na čoveka. Cilj istraživanja usmeren je ka dubljem uvidu u to kako se simboli prirode pretaču u svakodnevni govor i koriste za prenos raznoraznih koncepta u jezicima i kulturama ova dva naroda. Putem semantičke i kontrastivne analize utvrdićemo motivisanost odabranih frazema, kao i njihovu formalnu i semantičku (ne)istovetnost. Odabrane frazeme ćemo svrstati u konceptualna polja shodno njihovoj pozadinskoj slici i istražiti načine na koje su ptice postale simboli u različitim kontekstima, od izraza ljubavi i sreće, do izraza tuge i nemira. Korpus je ekscerpiran iz više jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških rečnika i čine ga frekventni frazemi standardnog i razgovornog francuskog i srpskog jezika.

Ključne reči: lingvokulturologija, frazemi, ptice, francuski, srpski

1. UVOD

Predmet ovog rada čine francuske i srpske frazeološke jedinice u čijem leksičkom sastavu se nalazi ornitonim, odnosno naziv neke vrste ptice ili pridev izveden od njega (npr. *ptičje*, *sokolovo*, *kukavičje*). Mentalne slike govornika francuskog i srpskog jezika o pticama bogato su utkane u jezik, kulturu i svakodnevno izražavanje, čineći tako ptice važnim simbolima u kolektivnom nesvesnom.

Naša pažnja biće usredsređena na poistovećivanje ptica i čoveka preslikavanjem raznoraznih odlika sa izvorom domena na ciljni, sa težnjom da ustanovimo koji predstavnici su najprisutniji u frazeološkom izražavanju u posmatranim jezicima. Odabrane frazeme svrstaćemo u konceptualna polja putem kognitivno-konceptualne analize shodno konceptima na koje upućuju kako bismo uočile (ne)podudarnost asocijacija koje ornitonimske komponente grade kod govornika francuskog i srpskog jezika.

Korpus za ovo istraživanje ekscerpirale smo iz jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških rečnika francuskog i srpskog jezika, bez namere da u analizu uvrstimo sve postojeće jezičke realizacije sa posmatranim leksemama. U korpus nismo pridružile frazeme u kojima ciljni domen pripada kategoriji [- živo] poput *quand les poules auront des dents* ('nikada'), *dobiti vrapca* ('ništa ne dobiti'), *iz ptičjeg leta* ('iz visine, odozgo, iz ptičje perspektive'), *labudova pesma*.

2. PTICE I KONCEPTUALNA POLJA

2.1. Veliki lanac postojanja

Kulturni model *veliki lanac postojanja*, proistekao iz težnje da se objasni poredak u kosmosu i utemeljen na postojanoj hijerarhiji svega postojećeg, neophodan je za proučavanje frazema sa ornitonimskom komponentom. Model *veliki lanac* i opšta teorija "priroda stvari"¹ olakšavaju razumevanje kompleksnijih i apstraktnijih pojmova koji upućuju na čoveka putem jednostavnijih i shvatljivijih osobina svojstvenih životinjama, biljkama ili predmetima. Metaforičnost prirodnog lanca zaživi kada se jedan

¹ Sva znanja i saznanja o stvarima i pojavama koje nas okružuju, bilo na svesnom ili nesvesnom nivou.

njegov nivo preslika na drugi na osnovu određene sličnosti (npr. fizički izgled, oblik, boja, funkcija, ponašanje, poreklo, položaj).

Na najvišem nivou postojanja nalaze se ljudi, obdareni svešću, razumom i voljom, osobenostima nesvojstvenim životinjama koje odlikuju prevashodno instinktivni i uslovljeni oblici ponašanja što ih svrstava u bića nižeg nivoa u odnosu na čoveka, ali višeg u odnosu na biljke. Izvesna hijerarhija postoji i među životinjama, te su složenije vrste na višem nivou (npr. pas i mačka su viša bića u odnosu na ptice i insekte). Slede biljke koje se mogu opisati samo biološkim terminima. Na najnižim pozicijama nalaze se neživi objekti i prirodni fenomeni (Kövecses 2010).

Budući da životinje žive u neposrednoj blizini čoveka postale su temelj metaforičke projekcije u frazemima. Bek i Borda ističu da su „čoveku potrebne životinje kako bi definisao svoju viziju sveta i imenovao nove predmete diskursa“, dodajući da „čovek izmišlja imena za životinje koja potom koristi kako bi izrazio predstavu o samom sebi“ (Beck&Bordas 2010: 1-2). Životinje se tako poimaju kroz raznolike čovekove vrednosti, obojene tradicijom, verom, sredinom, te prerastaju u svojevrstne specifične stereotipe budući da su im dodeljene određene karakteristike na osnovu njihove korisnosti za čoveka, i, shodno tome, čovekovog odnosa prema njima. Osobine pripisane životinjama često su negativne i time se životinje postavljaju ispod čoveka u hijerarhiji bića.

2.2. Ptica kao simbol

Univerzalna slika ptice nosi sa sobom bogatu simboliku koja se koristi za izražavanje različitih duhovnih, idealističkih i ljubavnih poruka. Ptica kao simbol često služi kao most između fizičkog i metafizičkog sveta, spajajući telesno i duhovno. U tom kontekstu, ptica može predstavljati slobodu duha, uzvišenost misli, ali i neke često prikrivene aspekte ljudske prirode. Upravo zbog te složenosti, ptice su omiljeni motivi u različitim vrstama umetnosti i analitičkim diskursima, gde se njihov simbolizam koristi za produbljivanje i obogaćivanje značenja.

336

Prema relevantnim rečnicima², u raznolikim kulturama *ptica* se poistovećuje sa idejom slobode zahvaljujući sposobnosti letenja, kao i sa simbolom duše, spiritualnim vodičem, predstavljajući vezu između neba i zemlje. Let i migracija ptica mogu simbolizovati prolaznost vremena ili prolazne trenutke u životu. Brojni hiperonimi lekseme *ptica* takođe nose raznovrsnu simboliku u brojnim jezicima i kulturama. Tako je golub univerzalni simbol mira i čistote, često prikazan sa maslinovom grančicom. Soko se povezuje sa brzinom, ostrim vidom i moći, a zbog svoje prirode ptice grabljivice i sa lovom i dominacijom. U heraldici, soko predstavlja hrabrost i plemićke vrline. Sova se tradicionalno povezuje sa mudrošću, a kao noćnu pticu krasi je i tajanstvenost i nepoznato. Lasta je simbol proleća i povratka, te njeno pojavljivanje upućuje na obnovu i nove početke, kao i na vernost i lojalnost budući da se vraćaju na isto mesto svake godine. Kukavica je poznata po tome što polaže jaja u tuđa gnezda, te se često poima kao metafora za obmanu ili izbegavanje odgovornosti. Kokoška je simbol brižnosti i majčinstva, ali i straha, naivnosti i gluposti.

2.3. Frazemi i konceptualna polja

Kognitivna lingvistika frazeme posmatra kao psiholingvističke jedinice unutar ‘mentalnog leksikona’ koji se poima kao mreža pojmovnih jedinica pridruženih jednom ili više konceptualnih polja oblikovanih na osnovu izvanjezičkih kriterijuma, odnosno čovekovog znanja o svetu. Brojne su mogućnosti konceptualno-semantičkog umreženja frazema, te se metodom semantičke dekompozicije frazemima pridružuju odgovarajući deskriptori kao svojstva koja predstavljaju odnose sličnosti. Za određivanje koncepata frazema Dobrovoljski (prema Zybatov 1997: 582) predlaže svojevrstan leksikografski po-

² Iz rečnika preuzimamo isključivo značenja koja se odnose na čoveka.

stupak, ‘tehniku grozdova’, prema kojem svaki konceptualni grozd predstavlja skup deskriptora čineći ‘takson’. Dakle, frazeme unutar jednog grozda povezuje semantička sličnost na intuitivnom nivou.

U leksičkom sastavu odabranih frazema u našem korpusu nalazi se hiperonim *oiseau/ptica*, generičkog značenja ‘kičmenjak obrastao perjem, s krilima, kljunom i sa dve noge’, kao i njegovi hiponimi *vrabac, vrana, gavran, golub, guska, detlić, kokoška, kreštalica, kukavica, labud, lasta, patka, petao, pile, soko, svraka, čavka*.

Pridržavajući se ovakvog postupka, frazeme iz našeg korpusa smo, prema konceptima koje iskazuju, grupisale u tri konceptualna polja, odnosno grozda: 1) ‘čovekove osobine’, 2) ‘čovekova stanja’, 3) ‘čovekovo ponašanje’.

U našoj analizi pod leksičkim poklapanjem podrazumevamo prisustvo istih ornitonimskih komponenti u francuskim i srpskim frazemima, a pod semantičkim istovetni koncept koji oni izražavaju. Frazeme istog ili sličnog značenja, ali neistovetne leksičke strukture smatraćemo korespondentima, ne i ekvivalentima, te ih posebno i navodimo. Za francuske primere za koje ne postoji ekvivalent u srpskom jeziku u zagradi navodimo doslovno značenje komponenata frazema kako bi se videla putanja nastanka datog koncepta, a ne frazeološko značenje. Budući da je ono često agramatično, obeležimo ga na odgovarajući način (*).

2.3.1. ČOVEKOVE OSOBINE

U ovo konceptualno polje svrstale smo frazeme koji se odnose na fizičke, karakterne i intelektualne čovekove odlike.

2.3.1.1. Fizičke odlike čoveka

Spoljašnji izgled pojedinih vrsta ptica generisao je više frazema u francuskom i u srpskom jeziku koji odražavaju kakvu čovekovu fizičku odliku.

Pojedini frazemi u ovoj skupini nose negativnu konotaciju budući da upućuju na izvesne telesne nedostatke: ‘gojaznost’ → *gras comme une caille*³ (*mastan kao prepelica), ‘neuredna, neočešljana kosa’ → *svračije gnezdo, (izgledati) kao očerupana kokoš/kokoška*. U srpskom jeziku spoljašnjost ptice iznedrila je frazem *stara kokoš/koka* kojim se kvalifikuje žena u poznim godinama.

Govornici oba jezika pticu poimaju kao merilo male količine usled njenog malenog rasta, te se za osobu nevelike telesne težine kaže da je *maigre comme un coucou* (*mršav kao kukavica), *avoir des jambes/mollets de coq* (*imati noge/listove petla), *lak/lagan kao ptica/ptičica*. Sekundarno značenje ovog frazema upućuje na smireno, bezbrižno, rasterećeno čovekovo stanje i pripada konceptualnom polju ČOVEKOVO STANJE.

Neutralnu konotaciju pronalazimo u nekoliko frazema u kojima oblik pojedinog dela tela ptice ili boja perja ukazuju na neku čovekovu fizičku osobenost: ‘crna boja kose’ → *noir comme un corbeau / crn kao gavran, noir comme l’aile d’un corbeau* (*crn kao krilo gavrana), ‘krupne i nepomične oči’ → *avoir des yeux de hibou* (*imati oči sove), ‘čisto bela boja, bela boja kože’ → *blanc comme un cygne* (*beo kao labud), ‘dugačak i lep vrat’ → *imati vrat kao u labuda*, ‘veoma šarena odeća’ → *šaren kao detlić*.

U ovo podgrupu uvrstile smo i frazeme kojima se konceptualizuje kakva izuzetna čovekova fizička predispozicija: ‘oštar vid, izuzetno zapažanje’ → *(avoir) un œil d’aigle* (*imati oko orla), *(imati) oko sokolovo*, ‘imati dobar stomak, dobro variti šta god da se pojede’ → *avoir un estomac d’autruche* (*imati želudac noja).

2.3.1.2. Karakterne odlike čoveka

U oba jezika ponos i oholost konceptualizuju se na istovetan način → *fier/orgueilleux/vaniteux comme un paon / ponosan kao paun, se pavaner/se rengorger comme un paon / šepuriti se kao paun*. U srpskom jeziku ćuran takođe predstavlja etalon za uobraženost → *šepuriti se kao ćuran, uobražen kao ćuran*.

³ Prepelicu krasi okrugao oblik i prirodna sklonost da krajem leta nakuplja masne rezerve koje joj omogućavaju da započne svoj povratak u Afriku. Budući da su te rezerve pozamašne, prepelice ponekad imaju velikih poteškoća da polete.

Uvek nezadovoljnu osobu koja iznova želi i traži nešto više, često i nemoguće, pronalazimo u frazemu *tražiti od ptice mleko / ptičje mleko*.

Francuski narod obično koristi frazem (*être*) *un canard boiteux* (*biti) patak šepavi) da opiše neefikasnu osobu koja se loše prilagođava sredini u kojoj se nalazi⁴, frazem *poule mouillée* (*kokoška mokra) za strašljivu i neodlučnu osobu koja se često žali i nema hrabrosti da se suoči sa izazovima, a frazem *être comme une poule qui a couvé un canard/des oeufs de cane* (*biti kao kokoška koja je izlegla patka/jaja patke) opisuje stanje kada je neko toliko iznenađen, zbunjen ili šokiran neočekivanim rezultatom nekog postupka da ne može da se ponaša na uobičajen način. U srpskom jeziku frazem *kao pokisla kokoška* znači ‘biti mokar i izgubljen’, često se u prenesenom značenju koristi za opisivanje nekoga ko izgleda jadno, nespreno ili posramljeno.

Pohlepa je u francuskom i u srpskom frazemu predstavljena kroz različite ornitonimske komponente → *tuer la poule aux oeufs d'or* (*ubiti kokošku sa jajima zlatnim) i *zaklati gusku koja nosi zlatna jaja*, ali oba podrazumevaju osobu koja se lišila buduće značajne dobiti kako bi zadovoljila trenutne interese.

Tanana i sitna građa ptica asocira na blagost i popustljivost o čemu svedoči srpski frazem *mekan kao pile*.

Pojedini frazemi u obliku sintagme sa leksemom *ptica* kao glavnim članom i pridevskim ili imeničkim determinatorom kao zavisnim članom, utemeljeni su na metaforičnom modelu ČOVEK JE PTICA koji podrazumeva da se i ljudi, poput ptica i drugih životinja, mogu klasifikovati prema osobinama, sklonostima, ponašanju: ‘osoba koja donosi/sluti loše vesti’ → *un oiseau de maleur, de mauvais augure* / *ptica zloslutnica, un corbeau de mauvais augure* (*gavran lošeg predznaka), ‘lukava, prepredena osoba’ → *fin ptica*.

Frazemi *un drôle d'oiseau* (*smešna ptica), *un vilain oiseau* (*zla ptica), *sacré oiseau* (*sveta ptica), *quel oiseau !* (*kakva ptica!), *čudna ptica* mogu se koristiti kao uzvik u kontekstu čuđenja ili iznenađenja prilikom karakterisanja kakve neobične i teško razumljive i prihvatljive osobe. Osoba koja ne govori lepo o svom narodu i domovini konceptualizuje se kao *ptica koja blati svoje gnezdo*.

Boja perja, u ovom slučaju neuobičajena ili čak nepostojeća, uočava se kao izvorni domen u narednim frazemima prilikom upućivanja na čoveka koji se po svojoj ličnosti, izvrsnim kvalitetima, ponašanju, dostignućima izdvaja od svoje okoline i predstavlja izuzetak i retkost, na šta se obično gleda sa neodobravanjem → *un oiseau bleu* (*ptica plava), *un merle blanc* (*kos beli). Istovetnu semantiku, ali ne i istovetni izvorni domen nose i sledeći frazemi → (*être*) *un oiseau rare* / (*biti*) *retka ptica, vrana među golubovima*.

Osrednjost, pak, izražava samo jedan francuski frazem → *ne pas casser trois pattes à un canard*⁵ (*ne (s)lomiti tri šape jednom patku). Budući da patke imaju samo dve noge, ovaj frazem implicira da osoba ni po čemu nije izvanredna i da ne može da napravi izuzetne rezultate.

Verovanje da se čovekove suštinske osobine najbolje izražavaju kroz njegov rad i rezultate tog rada očituje se u frazemu *kakva ptica takva pesma*.

2.3.1.3. Intelektualne odlike čoveka

Svega jedan francuski frazem koji ima srpski ekvivalent → *bête comme une oie / glup kao guska* i dva bezekvivalentna *n'être pas un aigle* (*ne biti orao) i *bête comme un cygne* (*glup kao labud) ukazuju na čovekovu slabu pamet.

Srpski deo korpusa, međutim, obiluje frazemima kojima se ističe umna ograničenost čoveka, a među njima leksema *kokoška/koka/kokoš*, uz lekseme *svraka, pile, pače*, najprisutniji je etalon čovekove gluposti → *biti kokošje/pačje/pileće pameti, imati kokošji/pileći/ptičji/svracijski mozak, glup kao kokoš, imati kokošji pogled, imati kokošje pamćenje*. U ovim frazemima vrlo je upečatljiva metafora GLUP ČOVEK JE PTICA proistekla iz metonimijske veze ORGAN ZA SVOJU FUNKCIJU, odnosno uverenja da veličina

⁴ U sekundarnom značenju frazem se može odnositi i na preduzeće koje donosi malu dobit.

⁵ Frazem može da izražava i prosečnost stvari.

organa/mozga utiče na intelektualne sposobnosti i aktivnosti. Otuda povezivanje sa pticom, odnosno poistovećivanje njenog malog mozga sa umnom ograničenošću.

Frazemi *avoir une cervelle d'oiseau* (*imati mozak ptice), *avoir une cervelle de moineau* (*imati mozak vrapca) i *être une poule* (*biti kokoška) / *biti kokoška* / *prava si kokoška* takođe su zasnovani na pomenutoj metonimijskoj vezi i oslikavaju naivnost ili glupost, lakomislen, bezbrižan, rastrojen duh nesposoban da se nosi sa ozbiljnijim stvarima.

Naredni frazemi imaju istu semantiku budući da se u njihovoj pozadini nalazi slika ljudskog mozga koji zbog male veličine ptica može da popije/ispije/pozoblje → *kokoš je kome pamet/mozak pozobala*, *vrana je kome pamet/mozak ispila/popila*.

Naivnost, iskrenu i neskrivenu prirodu bez zlobe ili pretenzija, na granici sa glupošću, izražavaju sledeći frazemi koji se odnose na mlade ženske osobe → *oie blanche* (*guska bela), *biti (prava) guska*. Preduzimanje kakve aktivnosti bez iole razmišljanja oličava frazem *îci kao guska/guske u magli*.

Pošto je ćurka u narodnom poimanju poznata kao glupa životinja, ne čudi postojanje frazema u francuskom jeziku u kojem se u pozadinskoj slici nalazi upravo ova životinja u cilju izražavanja kakve prevare, podvale, nasamarenosti → *être le dindon de la farce* (*biti ćuran u šali/podvali).

2.3.2. ČOVEKOVA STANJA

Raznolika su čovekova fizička, psihička, fiziološka stanja koja se metaforično izražavaju poređenjem sa pojedinim pticama:

- 'zaljubljenost'
fr. – / srp. *zaljubljen kao tetreb*
- 'velika radost, dobro raspoloženje'
fr. (*être gai comme un pinson* (*biti) radostan kao zeba) / srp. –
- 'pijanstvo'
fr. *soûl comme une grive*⁶ (*pijan kao drozd) / srp. –
- 'tuga, utučenost, potištenost'
fr. – / srp. *držati se/izgledati kao pokisla kokoš/kokoška*
fr. – / srp. *držati se/izgledati kao pokisli vrabac*
- 'melanholija i povlačenje iz društva'
fr. *un vieux hibou* (*stara sova) / srp. –
- 'bes'
fr. *rouge comme un coq* (*crven kao petao) / srp. –
- 'ravnodušnost'
fr. *glisser comme sur les plumes d'un canard*⁷ (*kliznuti kao po perjima patka) / srp. –
fr. *couler comme de l'eau sur le dos d'un canard* (*teći kao voda po leđima patka) / srp. –
- 'zbunjenost, smušenost, smetenost u bezizlaznoj situaciji', 'ne snalaziti se u datoj situaciji'
fr. (*être*) *comme une poule qui a trouvé un couteau* (*biti) kao kokoška koja je pronašla nož) / srp. –
fr. – / srp. *zaplesti se/splesti se kao pile u kućine*

U korpusu pronalazimo jedan francuski frazem koji iskazuje čovekovo fiziološko stanje, odnosno drhtanje/jezu od hladnoće, straha, zadovoljstva, uzbuđenosti, radosti, do te mere da je vidljiva i reakcija na koži poput kokoškine kada joj se ukloni perje → *avoir la chair de poule* (*imati meso kokoške) i jedan koji ukazuje na čovekovo fiziološko stanje prouzrokovano spoljnim uticajima, odnosno kišom → *être trempé/mouillé comme un canard* (*biti natopljen/mokar kao patak).

2.3.2.1. U ovu grupu svrstale smo i frazeme koji upućuju na čovekovo materijalno stanje. Tako pečeni golub, debela dobro uhranjena patka i guska obećavaju pozamašan obrok, te govornika srpskog

⁶ Izbor drozda u ovom frazemu mogao bi se objasniti činjenicom da je ova ptica veliki ljubitelj grožđa.

⁷ Oba frazema se odnose na svojstvo patki da ostanu suve zahvaljujući vodootpornom perju.

jezika asociraju na materijalno obilje i blagostanje koje se stiče lagodno i bez napora → *lete kome peče-ni golubovi u usta, pečeni golubovi padaju s neba, pečene ševe lete kome u usta, pečene ševe padaju s neba, ubiti/zaklati masnu patku* (‘dobro zaraditi’).

2.3.3. ČOVEKOVO PONAŠANJE

sitan izgled ptice iznedrio je frazeme u kojima se ova nevelikost poistovećuje sa malom količinom hrane koju čovek može da pojede → *manger comme un oiseau / jesti kao ptica/ptičica, manger comme un moineau / jesti kao vrabac, avoir un appétit de l'oiseau* (*imati apetit ptice). Navođenje vrapca kao etalon u ovom slučaju je, međutim, neosnovano, budući da se zanemaruje razlika u veličini između ptice i čoveka, odnosno činjenica da proporcionalno svojoj veličini vrabac jede znatno više od čoveka.

Veličina ptice uslovlja je i predstavu o njoj kao vrlo strašljivom i nejakom biću koje pobegne i na najmanji znak kakve opasnosti ili na najmanji šum. Otuda frazem *spavati kao ptica na grani* za čoveka koji ima vrlo lagan i nemiran san.

Neveliko telo ptice u pojedinim srpskim frazemima upućuje na bezopasnost i beznačajnost → *zaklati koga kao vrapca/pile* (‘ubiti nekoga bez okolišanja’), *naudiće kome kao vrabac guski* (‘ne predstavljati nikakvu opasnost za koga’).

Pozadinsku sliku više frazema predstavljaju pojedini prirodni, urođeni ili ustaljeni oblici ponašanja ptica na osnovu kojih se konceptualizuju i navike i raznolika čovekova ponašanja ukazujući na način na koji se odvija kakva radnja: ‘ignorirati opasnost/stvarnost’ → *pratiquer la politique de l'autruche* (*primenjivati politiku noja), *faire (comme) l'autruche* (*činiti (kao) noj), *se cacher la tête/cacher sa tête comme l'autruche* (*kriti sebi glavu/kriti svoju glavu kao noj), *gurnuti/gurati/stavljati/zakopati glavu u pesak kao noj*, ‘dugo nepomično stajati’ → *faire le pied de grue* (*činiti stopalo ždrala), ‘prekomerno jesti’ → *s'empiffrer comme une oie* (*kljukati se kao guska), ‘provoditi vreme u lenstvovanju, izležavanju’ → *sedeti/ležati kao kvočka na jajima*, ‘vešto ukrasti’ → *ukrao bi ispod kokoši jaje*, ‘rano ići na spavanje i rano se probuditi’ → *s'éveiller, se coucher avec/comme les poules / ići s kokošima/kokoškama na spavanje/u krevet, s kokoškama leći, s petlovima ustati, se lever au chant de l'alouette* (*probuditi se, ustati na pesmu ševe).

Ponašanje ptice, u ovom slučaju svrake, za koju je u francuskoj kulturi poznato da voli da odnosi sjajne predmete, temelj je frazema *être voleur comme une pie* (*biti lopov kao svraka) za osobu koja je sklona da uzme ili ukrade nešto čim je to privuče. Napadno i nepokolebljivo, drsko i bezobrazno ponašanje očituje se u frazemu *drzak/bezobrazan kao vrabac*, dok je takođe vrlo karakteristično ponašanje vrane u odnosu prema čoveku temelj frazema *hajati/mariti za koga/šta kao vrana za skeledžiju, bojati se koga/čega kao vrana skeledžije* u značenju ‘nimalo ne mariti za koga/za šta’.

U srpskom jeziku podmetanje ili nametanje sopstvenih obaveza i tereta drugome konceptualizuje se u frazemu *podmetnuti kome kukavičje jaje (u gnezdo)* gde je izbor ornitonima motivisan neobičnim ponašanjem ove ptice koja polaže svoja jaja u gnezda drugih ptica kako bi ih othranili drugi roditelji. Poznato je i da kukavice preostalu mladunčad izbacuju iz gnezda radi sopstvenog opstanka.

Kretanje pojedinih ptica takođe je podloga za nastanak frazema u kojima se čovekovo kretanje poistovećuje sa njihovim: ‘spretno plivati/roniti’ → *nager, plonger comme un canard* (*plivati, roniti kao patak), ‘gegati se’ → *marcher comme un canard* (*hodati kao patak), *ići kao sita patka*, ‘imati neskladan, nespretan hod’ → *marcher comme une oie* (*hodati kao guska), ‘kretati se sa lakoćom, brzo se kretati’ → *léger comme un oiseau / lagan kao ptica, voler comme un oiseau / leteti kao ptica*, ‘ići jedan za drugim, u redu’ → *ići/prolaziti kao guske*.

I oglašavanje ptica predstavlja izvorni domen za izražavanje kakve čovekove govorne aktivnosti, bilo milozvučne, bilo vrlo neprijatne i nepoželjne: ‘vrlo lepo i melodično pevati’ → *chanter comme un rossignol / pevati kao slavuj, chanter comme un oiseau* (*pevati kao ptica), ‘ponavljati mehanički bez razmišljanja’ → *répéter comme un perroquet / ponavljati kao papagaj*, ‘mnogo i neprekidno govoriti’ → *bavarder comme une pie / brbljati kao svraka, brbljati kao čavka*, ‘svašta, koješta govoriti’ → *blebetati/brbljati kao kreštalica*, ‘kukati’ → *(za)kukati kao sinja kukavica*, ‘vrlo lepo i melodično zviždati’ → *siffler comme un merle* (*zviždati kao kos), ‘nežno šaputanje ili izražavanje ljubavi između zaljubljenih’

→ *roucouler comme deux tourteraux* (*gukati kao dve gugutke), ‘vikati visokim i prodornim glasom’
 → *crier comme un aigle* (*vikati kao orao).

Srpski frazem *cvrkutati kao ptica/ptičica* konceptualizuje veseo, nežan razgovor zaljubljenog para, radosno i bezbrižno čavrljanje poput zvuka koji proizvode ptice dok pevaju. Često se koristi za opisivanje nečijeg vedrog i razigranog načina govora ili izražavanje sreće. U sekundarnom značenju opisuje osobu koja je veoma dobro nešto naučila i to reprodukuje jasno i tečno, gotovo automatski. Ovaj frazem bi u tom kontekstu opisao lakoću i prirodnost sa kojom neko prenosi znanje, slično kao što ptica prirodno cvrkuće. Frazem se koristi i u kontekstu kada neko nekoga prisili da prizna ili kaže nešto što možda ne bi inače, često implicirajući da neko odaje informacije.

Dva francuska frazema *pousser des cris d'orfraie* (*ispuštati krike beloglavog supa) i *pousser des cris de paon* (*ispuštati krike pauna) takođe se oslanjaju na oglašavanje navedenih ptica i upućuju na osobu koja više na neskladan i neprimeren način, uglavnom iz straha i užasa, uznemirava se više nego što je potrebno i prepušta se emociji koja nije prilagođena okolnostima. Poređenje sa paunom koji krešti i više čini se opravdanim. Međutim, svi rečnici ukazuju na grešku u vezi sa leksemom *orfraie* (‘beloglavi sup’) koja se, ipak, u upotrebi nikako ne ispravlja – reč je zapravo o zabuni između leksema *orfraie* (‘beloglavi sup’) i *effraie* (‘kukuvija’, vrsta sove) koju su očuvali pisci u nepromenjenom stanju.

Veoma negativno je obojen frazem *drobiti čoravoj kvočki* u kojem upravo lekseme *drobiti* i *čorava* ukazuju na uzaludan posao. Frazemi *se parer des plumes du paon* (*kititi se perjem pauna), *un geai paré des plumes du paon* (*sojka okićena perjem pauna), *kititi se tuđim perjem*⁸ izražavaju prisvajanje tuđih zasluga, a frazem *faire un cygne d'un oison* (*činiti labuda od mlade guske) nezaslužene pohvale.

2.3.3.1. U ovo konceptualno polje koje obuhvata čovekovo ponašanje i aktivnosti uvrstile smo i frazeme kojima se iskazuje način na koji se čovek ponaša i živi.

Francuski frazem *être comme un coq en pâte* (*biti kao petao u testu) označava udoban i prijatan život, bez briga i problema. Postoji nekoliko sličnih varijanti istog značenja → *heureux comme un coq en pâte* (*srećan kao petao u testu), *traité comme un coq en pâte* (*tretiran kao petao u testu), *vivre comme un coq en pâte* (*živeti kao petao u testu) koje takođe upućuju na to da se petao posebno neguje i tretira sa (prekomernom) pažnjom, te on uživa u svim mogućim udobnostima. Pozadinska slika potiče iz dva znatno starija izraza → *coq de panier* (*petao u korpi) i *coq de bagage* (*petao u prtljagu) koji su u srednjem veku označavali petla sa visokom tržišnom vrednošću budući da su se uzgajivači posebno trudili da brinu o svojim pticama kako bi njihovo perje, izgled i težina bili privlačni kupcima. Petla, koji je bio pažljivo negovan, potom su prevozili u „korpi“ ili u „prtljagu“. Vremenom je reč „testo“ zamenila dve prethodne reči ostavljajući prostora za više hipoteza – moguće da se radi o paronimiji reči „panier“ i „pâte“ ili o „pâte“ (‘testo’) kojim su uzgajivači polirali perje svojih petlova da bi im dali lepši izgled.

Nasuprot ugodnom životu, nestabilan život od dana do dana, bez sigurnog posla, novca, smeštaja, život bez obaveza, prepreka, razmišljanja o budućnosti, poredi se sa pticom na grani ili u vazduhu → *être/vivre comme l'oiseau sur la branche / biti/osećati se/živeti (slobodan) kao ptica na grani, libre comme un oiseau dans l'air* (*slobodan kao ptica u vazduhu).

Frazemi *(être) une mère/maman poule* (*biti) majka/mama kokoška) / *mama kvočka, (être) un père/papa poule* (*biti) otac/tata kokoška) koriste se za opisivanje majke i oca koji pokazuju mnogo brige, pažnje i zaštite prema svojoj deci.

Francuski frazemi *faire le coq* (*činiti petla) i *jouer au coq* (*igrati se petla) opisuju hvalisavu osobu drskog i arogantnog držanja koja na taj način prikriva slabost karaktera.

Nazivima pojedinih ptica u frazeološkom izražavanju kvalifikuju se odnosi žena i muškaraca. Tako se u francuskoj mentalnoj predstavi muškarac zavodnik poistovećuje sa seoskim pevcem → *coq du village* (*petao iz sela). Pozadinsku sliku frazema nekada je zapravo činio najbogatiji i/ili najuticajniji muškarac u selu koji se izjednačava sa petlom budući da i petao vlada živinarnikom. Proširenjem značenja frazem sekundarno upućuje na muškarca koji ima određen uticaj na devojke, na ženskaroša,

⁸ Iako se u ovom frazemu ne nalazi konkretan ornitonim, uvrstile smo ga u korpus zbog nedvosmislenog upućivanja na ptice.

zavodnika, hvalisavca. Daljom analogijom frazem upućuje i na vođu u kakvoj grupi (npr. u razredu, školi). Zavođenje brojnih žena, traženje ženskog društva izražava se i srpskim frazemom *juriti sojke*.

Skladan, nežan i dugotrajan ljubavni odnos poima se kroz golubove koji su u raznolikim kulturama simbol vernosti, budući da su poznati po tome da ostaju sa istim partnerom čitavog života → (*avoir l'air de*) *deux tourtereaux* (*imati izgled) dve gugutke), *živeti kao golubovi/kao dva goluba/kao golub i golubica*.

Oba jezika podudarno kvalifikuju osobu koja veći deo noći provodi budna kao *oiseau de nuit* / *noćna ptica*, te osobu koja se često seli → *oiseau de passage* (*osoba u prolazu) / *ptica selica*.

3. ZAKLJUČAK

Istraživanje pokazuje da su frazemi sa ornitonimskim komponentama brojni u oba posmatrana jezika, te da su u sastavu frazema zastupljene samo određene ptice, prevashodno one sa kojima čovek ima neposredan kontakt usled upućenosti na njih (petao, kokoška, patka, guska) i usled blizine njihovog prebivališta (golub, vrabac, labud, kukavica, lasta, gavran). Metaforičnost prirodnog lanca utemeljena je na znanjima o pticama koja predstavljaju izvorni domen za konceptualizaciju šarolikih ljudskih odlika, stanja i ponašanja, i to preslikavanjem fizičkih karakteristika ptica (boja perja, veličina tela, pojedini delovi tela), načina oglašavanja, kretanja, tipičnih ponašanja.

Iako su francuski i srpski frazemi u našem korpusu brojčano ujednačeni, konceptualizovanje se ne ostvaruje na istovetan način što potvrđuju i dobijeni rezultati, budući da se od ukupno 184 frazema (94 francuskih i 90 srpskih) leksičko i semantičko poklapanje pojavljuje u svega 29 primera. Najproduktivnije konceptualno polje jeste ono koje obuhvata raznovrsna čovekova ponašanja i aktivnosti, te načine na koji se to ostvaruje, potom karakterne osobine među kojima prednjače one loše (oholost, pohlepa, bezobrazluk).

Personifikacija, metaforizacija, stereotipne i simboličke predstave o pticama okosnica su semantičke konceptualizacije i frazeologizacije, ne samo u francuskom i srpskom jeziku, nego i u drugim evropskim jezicima i kulturama što je sasvim izvesno proisteklo iz opšteg kulturnoistorijskog poimanja.

LITERATURA

- Beck, F; Bordas, É. (2010). *Noms d'animaux et comparaisons animalières, une dialectique de la motivation comme épreuve de vérité*. Lyon : École Normale Supérieure.
- Burger, H., Buhofer, A., Sialm, A. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Štrbac, G. (2021). „Frazeologizmi s ornitonimskom sastavnicom u srpskom jeziku“. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 20: 71-89.
- Vidović Bolt, I. (2014). Životinja kao (ne)inteligentan čovjekov prijatelj. U: *Životinje u frazeološkom ruhu*. Ur. I. Vidović Bolt. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu–FF–press. <http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>. 03.08.2024.
- Zybatow, L. (1997). *Idiome und Parömien aus kognitivlinguistischer und translationslinguistischer Sicht (am Beispiel des Russischen und Ukrainischen)*. U: Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997 (Hrsg. O. Spillmann / I. Warnke), Peter Lang - Europäischer Verlag der Wissenschaften, str. 579-588.

REČNICI

Drašćević, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (2005). Paris: Robert.

Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française. Paris : Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.

Rey, A. (2000). *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*. Paris : Dictionnaire Le Robert.

Rey, A, Chantreau, S. (2003). *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Le Robert.

Robert, J-M; Chollet, I. (2008). *Les expressions idiomatiques*. CLE Internationale.

Ševalije, Ž, Gerbran, A. (2013). *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Kiša: Stylos art.

Treasure of the French language : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1971-1994). Paris, Éd. du Centre national de la recherche scientifique: Klincksieck: Gallimard.

*

PMC1: *Речник српског језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.

PMC6: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI* (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

Шипка, М. (1998). *Зашто се каже?* Нови Сад: Прометеј.

LES OISEAUX DANS LES PHRASEOLOGIES FRANÇAISE ET SERBE

Résumé

Dans cet article nous nous sommes proposé d'analyser les phraséologismes avec des composants ornithonymiques. Notre recherche montre que ces phrasèmes sont nombreux dans les deux communautés linguistiques et culturelles observées et que seuls certains oiseaux y sont représentés, principalement ceux avec lesquels l'homme a un contact direct et en raison de leur proximité (coq, poule, canard, oie, pigeon, moineau, cygne, coucou, hirondelle, aigle, corbeau). La conceptualisation est facilitée par le reflet et le transfert des caractéristiques physiques des oiseaux (couleur des plumes, taille du corps, parties du corps spécifiques), ainsi que par leurs modes de vocalisation, de déplacement et de comportement typiques.

Bien que le nombre des phraséologismes français et serbes soit équilibré, la conceptualisation ne se réalise pas de la même manière, comme le confirment les résultats. Sur un total de 184 phraséologismes (94 français et 90 serbes) la concordance formelle et sémantique n'apparaît que dans 29 exemples. Le domaine conceptuel le plus productif est celui qui englobe divers comportements et activités, ainsi que les manières dont ils se réalisent, suivi des traits de caractère.

Mots-clés : phraséologie, oiseau, français, serbe

Dragana Drobnjak
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

RECEPCIJA BIBLIJSKIH PAREMIJA U NEMAČKOM, SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU

U radu se analiziraju biblijske paremije i njihova recepcija u nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku, tako da rad po svom korpusu pripada i oblasti frazeologije, odnosno paremiologije, a po pristupu i načinu istraživanja i oblasti kontrastivne lingvistike. Pod pojmom paremija podrazumevamo uglavnom poslovice. Biblijske paremije duboko su ukorenjene u različitim oblastima komunikacije. Korpus predstavljaju novozavetne paremiološke jedinice ekscerpirane iz *Biblije* i odgovarajućih frazeoloških i paremioloških rečnika i leksikona nemačkog, srpskog i mađarskog jezika. Na osnovu kontrastivne analize korpusa utvrđene su sledeće grupe biblijskih paremija: paremije preuzete iz *Biblije* u izvornom obliku, zatim paremije koje su nam poznate u sličnom, odnosno modifikovanom obliku i paremije koje predstavljaju polazište za frazeologizme, odnosno redukovane frazeološke jedinice.

Ključne reči: Biblija, paremija, frazeologizam, kontrastivna analiza

1. UVOD

Biblija predstavlja izvor za nastanak brojnih paremioloških i frazeoloških jedinica u mnogim jezicima. Kako je istakao i Bauzinger (Bausinger 1968: 18), preko Biblije u paremiološki, odnosno frazeološki fond jezika primaoca dospeo je i fond koji je prvobitno pripadao semitskoj, tj. aramejskoj i jevrejskoj, pa i egipatskoj, grčkoj i latinskoj tradiciji. S obzirom na to da je Biblija najčitanija i najprevođenija knjiga na svetu – do devedesetih godina prošlog veka prevedena je na 1.850 jezika (up. Földes 1990: 57) – ne čudi podatak da su njeni prevodi poslužili kao polazište za razvoj pojedinih književnih jezika. Tako je i za razvoj nemačkog književnog jezika od presudnog značaja bio prvi prevod na nemački jezik – Luterov prevod Biblije (ceo tekst Biblije preveo je 1534. godine), a na sličan način su prevodi *Svetog pisma* postali osnova srpskog književnog jezika. Od značaja su u tom smislu, pre svega, prevodi Đure Daničića (*Stari zavjet*, te izbor tekstova iz *Starog* i *Novog zavjeta*) i Vuka (*Novi zavjet*) (up. Vulović 2015: 33–34). Sličnu ulogu odigrao je i u kontekstu nastanka mađarskog književnog jezika prvi prevod Biblije na mađarski jezik, tzv. Vižojška Biblija (prema mestu nastanka – Vižoj, mađ. Vizsoly). Kao i u slučaju nemačkog jezika, prvi prevod povezuje se sa protestantizmom – sačinio ga je reformatorski sveštenik Gašpar Karoži (mađ. Károli Gáspár) sa svojim saradnicima.

Prve studije o biblijskim paremijama datiraju još iz 19. veka. Tako na primer, K. Šulce (Schulze 1860) u knjizi *Biblische Sprichwörter* navodi 296 nemačkih poslovice.¹ Srpskim paremiološkim fondom biblijskog porekla u recentnije vreme bavila se Lj. Stošić (2007), dok se na polju istraživanja mađarskog frazeološkog fonda u kontekstu Biblije posebno istakla A. T. Litovkina – posebno svojim zbirkama poslovice i drugih frazeoloških jedinica (2017, te 2019. godine). Biblijske paremije bile su predmet i kontrastivnih istraživanja, a za naš rad od posebnog značaja su kontrastivna istraživanja E. Andrić (2023) – u vezi sa mađarskim i srpskim jezikom, te G. Ristić (2023) – u vezi sa nemačkim i srpskim jezikom.

Predmet našeg rada predstavljaju paremije iz *Novog zaveta*, preciznije recepcija ovakvih frazeoloških jedinica u nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku. U literaturi postoje različite i veoma često oprečne definicije paremija, a mi u našem radu pod ovim pojmom podrazumevamo isključivo poslovice.

¹ Detaljnije u vezi sa literaturom na i o nemačkom jeziku v. kod Ristić (2023: 13–14, kao i spisak izvora).

Iako je i pitanje definicije poslovice,² kao i razgraničavanje poslovice od drugih bliskih formi, do danas otvoreno pitanje, postoje određene karakteristike poslovice koje se ne čine diskutabilnim iz ugla većine istraživača. Pod poslovicom se tako uglavnom podrazumevaju opštepoznate, kratke, sažete forme koje izražavaju neko životno pravilo ili mudrost (Röhrich/Mieder 1977: 1–3). Leksički sastav poslovice je konstantan, za njihovo razumevanje nije neophodan kontekst, odnosno predstavljaju i same po sebi mikrotekst (Fleischer 1997: 77). Veliki broj lingvista ne pravi razliku između poslovice i izreka (u vezi s ovim up. na primer i odgovarajuće odrednice u RSJ 2011), dok M. Kleut (2010: 18) smatra da je razlika između ovih pojmova uslovna i premostiva, s obzirom na to da se u govoru jedan iskaz može shvatiti i kao poslovice i kao izreka, s tim da su poslovice uvek u formi rečenice (v. i Litovkina 2019: 9–12).

Pošli smo u radu od prvih prevoda Biblije na ova tri jezika, koji su najverovatnije i najviše doprineli širenju biblijskog frazeološkog fonda u posmatranim jezicima – od Luterove Biblije (fototipsko izdanje iz 1935. godine), Vukovog prevoda (1847), te prevoda Gašpara Karojija (elektronski format³ dostupan na stranici <https://biblia.szeroczei.hu/bible/kg1908> – 15.10.2023). Cilj rada je da utvrdimo na koji način su biblijske paremije zaživele u posmatranim jezicima – u izvornom ili modifikovanom obliku, te da li su poslužile kao osnova za nastanak drugih frazeoloških jedinica. Prilikom analize bazirale smo se pre svega na podacima iz rečnika i zbirki biblijskih frazeoloških jedinica *Kleines Lexikon der Bibelworte* (Krauss 1998), *Biblijske poslovice i izreke* (Stošić 2007), te *Aki keres, az talál – Bibliai közmondások szótára* (Litovkina 2017), a po potrebi su konsultovani i drugi frazeološki rečnici. Za potrebe ovog rada odabrani su najzanimljiviji primeri, dok naš korpus sadrži preko 80 paremija, pri čemu je kriterijum, polazište za odabir predstavljao nemački jezik.

2. KONTRASTIVNA ANALIZA

2.1. Varijante paremija

Pod varijantama podrazumevamo razlike koje su se ispoljile na leksičkom (sinonim, različite lekseme) i/ili morfosintaksičkom planu (red reči, redukovani oblici – npr. izostavljanje verbalne komponente, variranje lica i sl.). O uzroku varijacije u ovom radu nije moguće detaljno raspravljati jer je u nekim slučajevima reč o spletu različitih uzroka, a sa druge strane u nekim slučajevima nije moguće pouzdano odrediti koji je uzrok, odnosno izvor odigrao odlučujuću ulogu u procesu oblikovanja neke paremije koju koriste govornici savremenog nemačkog, srpskog, odnosno mađarskog jezika. Tako, na primer, E. Andrić (2023: 18) ističe da je na to, koje su konkretne forme poprimile frazeološke jedinice poreklom iz Biblije u ciljnim jezicima, očito dosta uticao kvalitet prevoda, zatim i to do koje mere je prevod Biblije blizak izvornom tekstu. Trebalo bi uzeti u obzir i različite izražajne i sistemske potencijale ciljnih jezika, ali su i različite tehnike prevođenja, kako piše pomenuta autorka, u velikoj meri doprinele nastanku različitih varijanti frazeoloških jedinica.

denn an der frucht erkennt man den bawm | jer se po rodu drvo poznaje | mert gyümölcséről ismerik meg a fát. (Mt. 12, 33)

Ova paremija sa značenjem ‘Čovek se prepoznaje po svom govoru, svojim delima’ prisutna je pored izvornog oblika **An der Frucht erkennt man den Baum** (Beyer 1984: 64) u savremenom nemačkom jeziku i u sledećim varijantama: sa drugačijim redom reči – **Den Baum erkennt man an der Frucht**; sa redukcijom predikata – **Wie der Baum, so die Frucht** (Simrock 2003: 63). Na istoj biblijskoj paremiji počivaju u savremenom mađarskom jeziku (v. Litovkina 2017: 92–94; ibid.: 111) sledeće varijante: takođe sa redukcijom predikata, ali sa markiranim posesivnim odnosom – **Amilyen a**

² V. u vezi s ovim Mieder 1985: 109; Taylor 1931: 135.

³ Iako je reč o tekstu revidiranog izdanja Karojijevog prevoda iz 1908. godine, ovo revidirano izdanje je pripremljeno u nastojanju da se očuva Karojijev stil.

fa, olyan a gyümölcs [Kakvo drvo, takav mu i/i njegov voće/plod],⁴ sa istom strukturom, ali sa sinonimnom ili sa različitim leksemom – **Amilyen a fa, olyan a termés** [Kakvo drvo, takav i njegov plod] ili **Amilyen a fa, olyan az ága** [Kakvo drvo, takva i njegova grana], te sa morfološkom varijacijom u odnosu na polazni oblik – **Gyümölcséről ismerni meg/lehet megismerni a fát** [Po voću se prepoznaje/može se prepoznati drvo].⁵ U srpskom jeziku paremija nije zabeležena ni u Vukovoj zbirci poslovice, ali paremiju koja počiva na ovoj sa istim značenjem, ali drugačijim komponentama nalazimo kod Daničića (1871: 96) – **Po voću se dub pozna** (Ristić 2023: 44).

so gebet dem Kaiser / was des Kaisers ist / und Gotte / was Gottes ist | Podajte dakle što je ćesarevo ćesaru, a što je Božije Bogu. (Lk. 20, 25; Mk. 12, 17; Mt. 22, 21) | Adjátok meg ami a Császáré, a Császárnak, és ami az Istené, az Istennek. (Mk. 12, 17)

U sva tri jezika paremija se upotrebljava sa značenjem ‘svakome, a posebno nadređenima ili povlašćenima, treba dati to što im pripada’ (up. Krauss 1998:111, Litovkina 2017: 122, Stošić 2007: 34, 40, 63). U nemačkom jeziku zabeležena je varijanta sa redukcijom **Dem Kaiser geben, was des Kaisers ist (und Gott, was Gottes ist)**⁶ i paremija sa morfološkom varijacijom (2. l. sg. imp.) **Gib dem Kaiser, was des Kaisers, und Gott, was Gottes ist** (Simrock 2003: 277). Prema zbirci Litovkine (2017: 122–123) ova paremija se i u mađarskom koristi sa mogućim morfološkim varijacijama i fakultativnim segmentom *és Istennek, ami Istené* [i Bogu, što je božije]: **Add meg** [2. l. sg. imp.] / **Adjátok meg** [2. l. pl. imp.] / **Adjuk meg** [1. l. pl. imp.] / **Adják meg** [3. l. pl. imp.] **a császárnak, ami a császáré, (és Istennek, ami Istené)**. U srpskom jeziku je u upotrebi varijanta sa inverzijom i fakultativnom glagolskom komponentom: **Bogu božije, a caru carevo (valja davati)** (Karadžić 1987: 23 i Stošić 2007: 34). Stošić (ibid.: 40) daje i varijantu **Daj caru carevo, a Bogu božije**, te redukovani oblik **Caru carevo, a Bogu božije** (ibid.: 63).

Kein Prophet ist angenehme jnn seinem vaterlande | Nikakav prorok nije mio na svojoj postojbini. (Lk. 4, 24) | Egy próféta sem kedves az ő hazájában. (Lk. 4, 24)

Kraus (Krauss 1998: 161) navodi paremiju **Der Prophet gilt nichts in seinem Vaterland / Vaterhaus** sa značenjem da je teško biti autoritet među svojim, među najbližim i poznanicima. U savremenom nemačkom jeziku postoji još nekoliko varijanti sa leksičkim (*Vaterland/Vaterhaus/Land*) i strukturno-leksičkim (*gilt nichts/ist nichts wert/gilt nirgends weniger als*) razlikama: **Der Prophet im eigenen Land ist nichts wert** [Prorok ništa ne vredi u sopstvenoj zemlji]; **Der Prophet gilt nichts im eigenen Land/in seinem Vaterlande** [Prorok ništa ne vredi u sopstvenoj zemlji/u svojoj otadžbini]; **Ein Prophet gilt nirgends weniger als in seinem Vaterland** [Prorok nigde manje ne vredi nego u svojoj otadžbini]. U savremenom mađarskom jeziku ova paremija se koristi u dvema varijantama koje se neznatno razlikuju jedna od druge na morfološkom planu: sa fakultativnim određenim članom – **Senki sem lehet próféta (a) saját hazájában** [Niko ne može biti prorok u svojoj domovini]. Na leksičkom planu je moguće komponentu *saját* zameniti komponentom *maga* koje suštinski imaju isto značenje ‘svoj/a/e’ (up. Litovkina 2017: 162–163). Od ove paremije nastao je i frazeologizam **próféta a saját hazájában** [prorok u svojoj domovini] sa antonimnim značenjem u odnosu na izvornu paremiju ‘neposredno okruženje mu/voj odaje priznanje’, ali u upotrebi je i frazeologizam sa negacijom **nem próféta a saját hazájában** ‘neposredno okruženje mu/voj ne odaje priznanje’ [nije prorok u svojoj domovini] (v. Litovkina 2017: 163; Litovkina 2019: 246).⁷ I u srpskom jeziku leksikalizovane su varijante sa ra-

⁴ U radu ćemo u uglastim zagradama beležiti doslovne prevode mađarskih paremija i frazeologizama.

⁵ U izvornom obliku se koristi 3. l. pl. sa istovetnim generalizirajućim značenjem.

⁶ Redukovane/fakultativne elemente navodimo podvučene u zagradi.

⁷ Valja napomenuti da se u savremenim rečnicima ne navodi varijanta poslovice koja sadrži komponentu *kedves* ‘mio/mila/milo’ ili ‘drag/draga/drugo’, kao što je to slučaj u izvornoj paremiji (oblik naveden u Lk. 4, 24), ali se sa ovom komponentom može pronaći u rečniku E. Margalića (Margalits 1896: 622), koji ga beleži kao oblik koji je preuzet iz zbirke A. Sirmaija (1805): **Egy próféta sem kedves a maga hazájában** [Nijedan prorok nije mio/drag u svojoj domovini].

zlikama na strukturno-leksičkom planu: **Niko nije prorok u svom selu; Teško je biti prorok u svom selu; Niko ne može biti pop u svom selu; U svom selu se teško postaje pop; Niko se nije u svom selu proslavio** (Stošić 2007: 56, 61–62). Stošić (ibid.: 37) i Andrić (2023: 22⁸) navode još neke paremije za koje smatraju da su nastale na osnovu biblijske: **Vračara nije čuvena u svom, nego u tuđem selu; Niko se nije izdigao u svom jatu.**

*Artzt, hilf dir selber! | Ljekaru, izliječi se sam!*⁹ | *Orvos, gyógyítsd meg magadat!* (Lk. 4, 23)

Paremija **Arzt, heile dich selbst!**, sa leksičkim i morfološkim razlikama (*hilff dir selber / heile dich selbst*), prema Krausu (Krauss 1998: 21) upotrebljava se ironično za nekoga ko daje nekome dobar savet, a koji bi i on sam trebalo da sledi. Radi se o izreci poznatoj i u Isusovo doba a koju i Stošić (2007: 71) navodi kao izreku **Vraču, isceli se sam**. U odnosu na primarni oblik, utvrđene su takođe razlike na leksičkom planu: leksema *ljekar* zamenjena je leksemom *vrač* a u ulozi glagolskih komponenti nalazimo parcijalne sinonime *izliječi/isceli*. Litovkina (2017: 158) ovaj izraz navodi u rečniku biblijskih poslovice u citiranom obliku **Orvos, gyógyítsd meg magadat**¹⁰ sa značenjem ‘pre nego što sudimo o drugima, pogledajmo prvo sebe; priroda čoveka je takva da kod drugog i najmanju grešku primećuje, ali svoje manjkavosti ili mane nije svestan’.

Wo aber ein ass ist / da sammeln sich die Adler. | Jer gdje je strvina, onamo će se i orlovi kupit. | Mert a hol a dög, oda gyűlnék a keselyűk. (Mt. 24, 28; Lk. 17, 37)

Ovom paremijom Isus odgovara na pitanje kako se može prepoznati Mesija (Krauss 1998: 11). Danas se ova paremija u nemačkom jeziku upotrebljava sa leksičkom razlikom (umesto lekseme *Adler* ‘orao’ javlja se leksema *Geier* ‘lešinar’), a poruka je da slabost, bespomoćnost ili nesreća privlače zlurade i pohlepne ljude: **Wo ein Aas ist, da sammeln sich die Geier**. Deo paremiološkog fonda u srpskom jeziku predstavljaju varijante paremije sa leksičkim razlikama u odnosu na polazište: **Gde je strvina, tamo se i psi kupe; Gde je trup, onde se i orlovi sabiraju/zbiraju** (Stošić 2007: 38). U zbirci biblijskih poslovice Litovkine (2017: 81) zabeležene su tri varijante koje počivaju na istoj pozadinskoj slici i sličnoj semantici: uz leksičku varijaciju jedne komponente – **Ahol dög van, oda gyűlnék a sasok / keselyűk** [Gde ima strvine, tamo se okupljaju orlovi / lešinari¹¹], te sa redukovanim predikatom **Sok sas, sok dög** [Puno orlova, puno strvine].

2.2. Redukcija paremija

U literaturi se frazeologizam uglavnom koristi kao hiperonim za frazeologizme u užem smislu reči (npr. V. Flajšer ih naziva frazeoleksemama, a H. Burger idiomima) i frazeologizme u širem smislu reči (poslovice, krilatice, kinigrami, dekomponovani predikat, parovi reči itd.). U ovoj grupi primera nalaze se pretežno frazeologizmi u užem smislu reči, tj. verbalni frazeologizmi nastali od paremija, ali pronašli smo primere i za nominalne i za komparativne frazeologizme. Ponekad se u savremenom jeziku koristi samo paremija ili samo frazeologizam, međutim, postoje i takvi primeri kada se istovremeno koriste i frazeologizmi i paremije.

Ein wenig saurteig den gantzen teig versauert. | Malo kvasca sve tijesto ukiseli. (1. Kor. 5, 6; Gal. 5, 9) | *Avagy nem tudjátok-é, hogy egy kicsiny kovász az egész tésztát megposhasztja.* (1. Kor. 5, 6) *Kis kovász az egész tésztát megkeleszti.* (Gal. 5, 9)

⁸ Kako u elektronskom izdanju nisu obeležene stranice, čitaocem upućujemo na stranicu koju pokazuje pdf-čitač.

⁹ Poreklo paremija nije lako utvrditi, ali za ovu paremiju se zna da potiče iz latinskog jezika.

¹⁰ Pozivajući se na A. Širišaku, Margalič (Margalits 1896: 590) pored ovog opštepoznatog oblika navodi i jednu drugu poslovice koja najverovatnije počiva na istoj biblijskoj paremiji: **Jó orvos magát gyógyítja legelőbb** [Dobar lekar prvo sebe leči].

¹¹ U Jevanđelju po Luki (17, 37) paremija se javlja u obliku **A hol a test, oda gyűlnék a saskeselyűk**. Leksema *saskeselyű* takođe označava lešinara a doslovan prevod bi glasio orao-lešinar.

Na osnovu ove paremije nastao je u savremenom nemačkom jeziku komparativni frazeologizam **wie ein Sauerteig** koji predstavlja sliku za ideju koja prožima sve sfere života čoveka ili neke grupe kao što i mala količina kiselog testa (nem. Sauerteig) ukiseli veću količinu brašna (v. Krauss 1998: 177). Iako slika kvasa/kvasca u judaizmu nema pozitivnu simboliku, jer kvas i kvasac pokreću proces vrenja, dakle, suštinski kvare, frazeologizam se danas može tumačiti da ima pozitivnu konotaciju. Za razliku od nemačkog jezika, u mađarskom je zaživela samo paremija, te se beleži u rečniku poslovice Litovkine (2017: 142), i to uz minimalnu morfološku razliku – bez neodređenog člana *egy* – u obliku iz poslanice Galatima koja se neznatno razlikuje od oblika u prvoj poslanici Korinćanima: **Kicsiny [umesto kevés i bez suštinske semantičke razlike] kovász nagy tésztát megkeleszt** [Malko kvasa veliko testo digne]. Ova paremija nas uči „da ono čega ima malo, ono što je malo, beznačajno, takođe treba uvažavati, jer vremenom može postati značajno ili biti značajne količine, te imati velikog uticaja, značajne posledice – bilo u negativnom ili u pozitivnom smislu”,¹² kako piše pomenuta autorka (ibid.). Nadalje, opisujući značenje ove paremije, ona povlači i paralelu između delovanja kvasa na testo i Isusovog učenja, koje je analogno delovanju kvasa, budući da ima snagu da utiče na transformaciju čoveka u moralnom smislu (v. ibid.). Za srpski jezik Stošić (2007: 44) navodi najverovatnije dijalekatski oblik paremije: **I maečak kvasčić celo tekne testa može zakvasiti**. Kao ni u mađarskom jeziku, paremija nije poslužila kao polazište za razvoj srodnih frazeologiz(a)ma.

man zündet auch nicht ein liecht an / und setzt es unter einen Scheffel¹³ (sondern auf einen Leuchter / so leuchtet es denn allen / die im hause sind | Niti se užije svijeća i meće pod sud, nego na svijećnjak, te svijetli svima u kući. (Mt. 5, 15; Mt 10, 26; Mk. 4, 21-22, Luka 8, 17; Lk. 11, 33 i Lk. 12, 22) | Gyertyát sem azért gyújtanak, hogy a véka alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényljk mindazoknak, akik a házban vannak. (Mt. 5,15)

U savremenom nemačkom jeziku leksikalizovani su sledeći verbalni frazeologizmi nastali na osnovu ove paremije (Krauss 1998: 126): **sein Licht leuchten lassen** i **sein Licht nicht unter den Scheffel stellen** sa značenjem ‘sposobnosti i talente otvoreno pokazati’ i verbalni frazeologizam sa antonimnim značenjem **sein Licht unter den Scheffel stellen** ‘biti skroman, ne pokazivati otvoreno znanje/umeća i veštine’ (up. Ristić 2023: 61–62). Litovkina ne beleži ovu paremiju u rečniku poslovice, već u rečniku biblijskih izreka i ustaljenih fraza koju je sačinila zajedno sa E. Farkaš (Litovkina/Farkas 2019: 309) najpre kao verbalni frazeologizam **nem rejt valamit véka alá** [ne sakriva nešto pod vagan] sa značenjem ‘ne skriva od drugih svoje mišljenje, ne sakriva istinu’, zatim sledi poslovice **A titkot nem lehet véka alá rejteni** [Tajna se ne može sakriti pod vagan], te verbalni frazeologizam **véka alá rejt valamit** [sakriva nešto pod vagan] sa značenjem ‘taji, sakriva nešto od drugih, prećutkuje nešto’, uz napomenu da se prvopomenuti frazeologizam sa negacijom češće upotrebljava.¹⁴ Stošić (2007: 54) u svojoj zbirci navodi paremiju **Ne žegu zato sveće da ih pod astal il’ pod klupu meću**, ali i, kako je ona naziva – *izreku*, odnosno iz našeg ugla verbalni frazeologizam koji nije kodifikovan **krije sveću pod lonac** (up. ibid.: 82). Uprkos činjenici da potvrdu u konsultovanim rečnicima i zbirkama nismo pronašli, poznata nam je i jedna slična varijanta: **staviti sveću pod lonac**.

Du heuchler/ zeuch am ersten den balcken aus deinem auge/ darnach besihe/ wie du den splitter aus deines bruders auge zihest. | Licemjere! Izvadi najprije brvno iz oka svojega, pa ćeš onda vidjeti izvaditi trun iz oka brata svojega. (Mt. 7, 5; Lk. 6, 42) | Képmutató, vedd ki előbb a gerendát a te szemedből, és akkor gondoldj arra, hogy kivessed a szálkát a te atyádfiának szeméből! (Mt. 7, 5)

¹² Svi prevodi sa mađarskog jezika: K.O.

¹³ Leksema *Scheffel* ‘vagan’ označavala je staru meru za žito.

¹⁴ Iako nije reč o rečniku savremenog mađarskog jezika, napomenućemo ovde da Margalič (Margalits 1896: 289) navodi i paremiju koju je preuzeo od J. Erdejija (1851), a koja sadrži i komponentu koja se nalazi i u izvornoj paremiji – *gyertya* ‘sveća’ – **Nem kell gyertyát véka alá rejteni** [Ne treba sveću sakrivati pod vagan].

Od ove paremije u savremenom nemačkom jeziku izvedeni su verbalni frazeologizmi: **den Splitter im fremden Auge, aber nicht den Balken im eigenen sehen** (Duden, 168), **den Balken im eigenen Auge nicht sehen (aber den Splitter im fremden)** (Redensartenindex¹⁵). Kraus (Krauss 1998: 193) navodi i paremiju sa redukovanom glagolskom komponentom: **der Splitter im Auge des Nächsten – der Balken im eigenen Auge**. Osnovu semantike svih navedenih izraza čini iskustvo da se sopstvene greške umanjuju, pri čemu se tuđe greške preuveličavaju. Stošić (2007: 37) u srpskom jeziku beleži paremiju **U svom oku ne vidi balvan, a u tuđem vidi trn** kao i njene modifikovane varijante sa sličnim, ali i različitim leksemskim sastavom: **U tuđem oku vidi slamku, a u svome grede ne vidi** (ibid.: 62); **Vidi tuđu dlaku, a svoga brvna ne vidi; Vidi trun u tuđem oku a ne vidi gredu u svom; Za drugim vidi slamku, za sobom ne vidi gredu** (ibid: 43), te **Tuđ trn svakog više bode u oči nego svoja glogova grana u trepavici zabodena** (ibid: 61). Verbalnim frazeologizmima smatramo **od truna pravi balvan** (ibid.: 88) i [npr. **biti/videti/predstavlja** – G. R. i K. O.] **trun u oku** (ibid.: 99) koje ova autorka navodi kao izreke.¹⁶ U mađarskom jeziku koristi se paremija koju Litovkina (2017: 168) beleži kao poslovicu u obliku **Más szemében a szálkát is meglátja, a magáéban a gerendát sem** [U tuđem oku primeti i trun, u svojem ni gredu]. Frazeologizam koji bi počivao na ovoj biblijskoj paremiji ona ne navodi ni u jednom od svojih rečnika, ali Forgač (2004: 665), na primer, daje sa istim značenjem oblik **más szemében a szálkát is meglátja/észreveszi valaki**, uz fakultativnu komponentu **a magáéban a gerendát sem** [neko¹⁷ u tuđem oku neko vidi/primećuje i trun (u svojem ni gredu)] koji ubrajamo među verbalne frazeologizme. Ovaj potonji način navođenja priliči navođenju frazeologizama, dok Margalič na kraju 19. veka daje isto značenje u formi rečenice sa finitnim glagolskim oblicima u 2. l. sg.: **A szálkát más ember szemében meglátod, a gerendát pedig a magadéban nem látod** (Margalits 1896: 663¹⁸) [U tuđem oku vidiš/primećuješ i iverak/trun, dok u svojem gredu ne vidiš].

/es ist leichter /das ein Kamel durch ein naddel ohre gehe/ denn das ein reicher ins Reich Gottes kome | Lakše je kamili proći kroz iglene uši nego li bogatome ući u carstvo božije. (Mt. 19, 24.) | Ismét mondom pedig néktek: Könnyebb a tévének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni. (Mt. 19, 24)

Od ove inače veoma poznate i dosta citirane paremije semitsko-hamitskog porekla nastali su u savremenom nemačkom jeziku nominalni frazeologizam **ein Kamel durch ein Nadelöhr** (Krauss 1998: 111) i verbalni frazeologizam **eher geht ein Kamel durch ein Nadelöhr** (Duden 2013: 57). Postoje dva tumačenja porekla ove paremije. Jedno tumačenje se poziva na značenje sintagme **iglene uši** koje se dovodi u vezu sa malom bočnom kapijom u starom jerusalimskom gradskom zidu, tj. prolazom za životinje kroz koji je kamila mogla proći samo ako klekne. Drugo tumačenje zasnovano je na grešci u prevodu. U originalnom grčkom tekstu leksema **kamila** i **brodski konopac** (iz aramejskog **gamla**) su veoma slične, pa bi doslovno značenje paremije bilo ‘brodski konopac prolazi kroz iglene uši’ (v. Ristić 2023: 64). Komparativni frazeologizam **provući se kao kamila kroz iglene uši** i redukovane varijante bez komponente **kamila**, tj. verbalni frazeologizam **provući se/proći kroz iglene uši** koriste se u srpskom jeziku (Stošić 2007: 92) u značenju ‘uraditi nešto jedva s teškom mukom’. Ekvivalentna paremija koristi se i u mađarskom jeziku u raznim varijantama, ali paremija je polazište i za frazeologizme (up. Litovkina 2017: 180–181). Varijacije se mogu identifikovati kako na leksičkom planu (u alternaciji stoje komponente **átbújni** ‘provući se’ i **átjutni** ‘proći’) i sintaksičkom planu (različit red reči), ali prisutna je i morfološka varijacija, iako neznatnog obima – fakultativna upotreba određenog člana **a** i glagolskog prefiksa **be-** zu glagol **jut** [‘ovde:’ dospeti, stići] (ali tu ubrajamo i alternaciju oblika **mennyország** ‘raj’ i posesivne konstrukcije **mennyek országa**¹⁹ istovetnog značenja): **Könnyebb a tévének átmenni átbújni**

¹⁵ <https://www.redensarten-index.de/suche.php> – 20.9.2024.

¹⁶ Sa navedenima dovodimo u vezu i frazeologizam **trn u oku** koji je danas bez sumnje frekventniji.

¹⁷ Ova komponenta je dakako varijabilna i modifikuje se u skladu sa kontekstom na šta upućuje i način navođenja u rečniku: „vki“ (skraćeno umesto **valaki**).

¹⁸ Kao izvor navodi zbirku M. Balagija (1850).

¹⁹ Otprilike: zemlja raja.

ni/átjutni a tű fokán, mint (a) gazdagnak a mennyországba (be)jutni odnosno Könnyebb a tevének átmenni átbújni/átjutni a tű fokán, mint (a) gazdagnak bejutni a mennyek országába. Sa ovom paremijom povezani su: nominalni frazeologizam **a tű foka** [iglene uši] sa značenjem ‘jako težak, nerešiv zadatak’, te verbalni frazeologizmi **a tű fokán átjut/átbújik/átmegy** [proći/provući se/preći kroz iglene uši] koje Litovkina (2017: 181), analogno prethodno pomenutom frazeologizmu, tumači sa značenjem ‘obavljati jako težak, nerešiv zadatak’. Kod Margaliča (Margalits 1896: 729) nailazimo na zanimljiv izraz koji se očito može povezati sa istom biblijskom paremijom i u kojoj se prvi segment takođe odnosi na rešavanje teškog zadatka, dok je u drugom delu umesto pomenute sporne komponente sa značenjem ‘kamila’ (mađ. *teve*) prisutna komponenta *hajókötél* ‘brodsko užje’: **Keresztül ölti a tű fokán, ha hajókötél lesz is** [otprilike: Provući će (nešto – G.R./K.O.) kroz iglene uši i da je brodsko užje].²⁰

Ir solt das heilighthun nicht den hunden geben/ und ewere perlen solt ir nicht fur die Sew werffen. | Ne dajte svetinje psima, niti mečite bisere svojega pred svinje. | Ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé (hogy meg ne tapossák azokat lábaikkal, és néktek fordulván, meg ne szaggassanak titeket). (Mt. 7, 6)

Paremija nastala na osnovu Isusovih reči, kojim upozorava svoje učenike na to da svetinje ne bi trebalo izlagati onima koji to ne razumeju i koji to mogu zloupotrebiti, danas ima značenje ‘dati/davati nešto lepo ili osećanja onome koji to ne razume’ odnosno ‘ne treba trošiti vrednosti na onoga koji to ne može ni razumeti ni ceniti’. Leksema *biser* simbolizuje dobrog i poštenog čoveka, dok leksema *svinja*²¹ metaforički predstavlja lošeg čoveka (Ristić 2003: 68). Kada je reč o srpskom jeziku takođe možemo utvrditi postojanje paremija **Biser ne valja bacati/prostirati pred svinje; Ne bacaj biser pred svinje** (Stošić 2007: 31 i 52). I u nemačkom i u srpskom jeziku postoje verbalni frazeologizmi nastali na osnovu ove paremije, pa i kod Krausa nalazimo (Krauss 1998: 155) **Perlen vor die Säue werfen** i kod Stošić (2007: 66) **baciti/bacati bisere pred svinje**. Ekvivalentna paremija na mađarskom jeziku – zabeležena kod Litovkine u varijantama **Gyöngyöt nem szokás/nem jó a disznók elé szórni/dobni** [Biseri se ne sipaju/Bisere nije dobro sipati/bacati pred svinje] (v. Litovkina 2005: 225; Litovkina 2017: 109–110; Litovkina/Farkas 2019: 121) – dala je u mađarskom jeziku verbalne frazeologizme **gyöngyöt szór/dob/vet a disznók elé** [bisere sipa/baca/hitne pred svinje] i **disznók elé gyöngyöt szór/hány** [pred svinje bisere sipa/hitne] istovetne semantike kao i u nemačkom i srpskom jeziku bez obzira na morfosintaksičku ili leksičku varijaciju, ali se daje uz njih i napomena da je reč o arhaičnim izrazima koji pripadaju višem stilu.

Wenn aber ein blinder den anderen leitet/ so fallen sie beide jnn die gruben | A slijepac slijepca ako vodi, oba će u jamu pasti. | (Hagyjátok őket; vakoknak vak vezetői őket) ha pedig vak vezeti a vakot, mind a ketten a verembe esnek. (Mt. 15, 14)

Ova paremija predstavlja antičko nasleđe u Bibliji i pored koncepta *slepilo* pripada i konceptima *glupost* i *nesposobnost* s obzirom na to da leksema *slepac* označava i nesposobnu osobu, nezalicu pored denotativnog značenja lišenosti vida (Ristić 2023: 73). Nominalni frazeologizam nastao redukovanjem ove paremije **blinder Blindenführer** beleži Kraus (Krauss 1998: 32) kao „pogrdne reči za ljude koji žele da vode druge, a da pri tome za to nisu kompetentni”. Sa istom semantikom se beleže u savremenom mađarskom jeziku paremije **Vak vezet világtalant / Vak vakot vezet** [Slepac vodi slepca/ Slepac slepca vodi] uz fakultativni segment **Vak vezet világtalant / Vak vakot vezet, mindketten verembe esnek [oboje u jamu upadaju]**. Varijacija koja je uočljiva na leksičkom planu u ovom slučaju se pouzdano može povezati sa leksičkom varijacijom u tekstu Biblije – Gašpar Karoju u prevodu Matejevog jevanđelja koristi reč *vak* kada prevodi paremiju, dok u prevodu Lukinog jevanđelja (6,39) koristi

²⁰ Reč je o paremiji koju je Margalič pronašao kod A. Dugoniča (1820).

²¹ U judaizmu svinja predstavlja nečistu životinju, te je sasvim razumljiva i njena simbolika koja se dovodi u vezu sa negativnim, sa pokvarenošću i grehom, a čuvanje svinja bilo je izuzetno ponižavajuće, dok biseri predstavljaju svetinje i nisu razumljive svima.

reč sa istovetnom semantikom, doduše eufemističnog efekta – *világtalan*. Iako u ovom segmentu nije reč o paremiji koja se koristi na očekivan način, snaga njene pozadinske slike javlja se u formi pitanja: *Példabeszédet is monda nékik: Vajjon a vak vezetheti-e a világtalant? avagy nem mindketten a verembe esnek-e?* [I dade im i primer: Da li slepac može voditi slepca? Zar neće oboje pasti u jamu?]. Prema Litovkini i Farkaš se varijanta paremije **Vak vezet világtalant** (bez fakultativnog dela) može koristiti i kao frazeologizam (v. Litovkina/Farkas 2019: 308). I u srpskom jeziku nailazimo na sličnu situaciju: u upotrebi su dve varijante ove paremije sa neznatnim leksičkim razlikama – **Ako/Kad slepac slepca vodi, obadva/oba će u jamu pasti** (Stošić 2007: 30 i 47). Stošić u svojoj zbirci navodi i izreke **vodi slep ćoravog** (Stošić 2007: 71) i **slepac slepca vodi** (ibid.: 95) koje u rečeničnom kontekstu imaju ulogu frazeologizama.

3. ZAKLJUČAK

U radu smo se bavile biblijskim paremijama i njihovom recepcijom u nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku, pri čemu smo pod paremijom podrazumevale uglavnom poslovice. Naš korpus predstavljale su novozavetne paremiološke jedinice – preko 80 jedinica, a za potrebe ovog rada izdvojile smo pošavši od nemačkog jezika neke poznatije paremije kojima smo želele ilustrovati dva moguća rezultata recepcije biblijskih paremija u analiziranim jezicima:

- a) varijante paremija koje ispoljavaju razlike na leksičkom i morfosintaksičkom, tj. strukturnom planu, te
- b) razvoj sekundarnih frazeoloških jedinica koje su nastale nekom vrstom redukovanja paremija.

Analiza je pokazala da recepcija biblijskih paremija u sva tri jezika teče na sličan način – što ne znači da je neka biblijska paremija prešla identičan put pri integrisanju u paremiološki, tj. frazeološki fond u trima posmatranim jezicima. U slučaju varijanti paremija, mogu se istaći paremije sa leksičkim razlikama kao što je upotreba (parcijalnih) sinonima ili različitih glagolskih, odnosno imenskih komponenti, a nije retkost ni fakultativna upotreba određenih segmenata ili pojedinačnih komponenti paremija. Pored toga, na morfosintaksičkom, tj. strukturnom planu uočena je varijacija gramatičkog lica, na primer, ili pak redukcija verbalnih komponenti. U okviru druge grupe analiziranih biblijskih paremija uočen je nastanak verbalnih frazeologizama u prvom redu, ali ima primera i za nastanak poredbenih i nominalnih frazeologizama. Iako su nas pre svega interesovale varijante u savremenim jezicima, postoji takođe i određeni broj paremija koje se koriste u primarnom obliku (u ovom radu primer bi bio: **An der Frucht erkennt man den Baum**). U fokusu ovog istraživanja bili su određeni tipovi recepcije, ali predmet budućih istraživanja mogle bi činiti i parodije ili antiposlovice nastale na osnovu biblijskih paremija, detaljnija analiza uzroka varijacije ili pak raspostranjenost pojedinih paremija u poredbenom svetlu.

LITERATURA

- Andrić, E. (2023). Biblijai frazeológiai egységek a magyarban és a szerbben. In: *Интеркултурална истраживања и мађински језици и књижевности у АП Војводини данас – Зборник радова* (В. Поповић, И. Иванић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Bausinger, H. (1968). *Formen der Volksprosa*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Földes, Cs. (1990). Die Bibel als Quelle der phraseologischer Wendungen: Dargestellt am Deutschen, Russischen und Ungarischen. *Proverbium. Yearbook of international proverb scholarship*, No. 7: 57–75.
- Karadžić Stefanović, V. (1847). *Novi Zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. Preveo Vuk Stefanović Karadžić. U Beču u štampariji Jermenskoga manastira. Beograd: Prosveta.

- Károli, G. (1908). *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredetivel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest: Brit és Külföldi Biblia-Társulat. (<https://biblia.szeroczei.hu/bible/kg1908> – 15.10.2023)
- Клеут, М. (2010). *Једносїтавни облици народне књижевносїи*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Luther, M. (1534). *Reproduktion nach: Biblia/das ist /die gantze Heilige Schrift Deutdsch, Faksimile-Ausgabe der ersten vollständigen Lutherbibel von 1534 in zwei Bänden, nach dem in der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig befindlichen Original*. 2. Auflage. Leipzig: Foerstes Verlag 1935.
- Mieder, W. (1985). Popular Views of the Proverb. *Proverbium – Yearbook of International Proverb Scholarship*, 2: 109–143.
- Ristić, G. (2023). *Novozavetne paremije u nemačkom i srpskom jeziku (kontrastivna analiza)*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadržaj/2023/978-86-6065-799-4> – 20.10.2023)
- Röhrich, L., Mieder, W. (1977). *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler.
- Taylor, A. (1931). *The Proverb*. Cambridge: Harvard University Press.
- Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија. Линџвокулџуролошка исџираживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

REČNICI / LEKSIKONI / ZBIRKE

- Beyer, H., Beyer A. (1984). *Sprichwörterlexikon. Sprichwörter und sprichwörtlich. Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Daničić, Gj. (1871). *Poslovice*. Zagreb: Knjižarnica Fr. Župana (Albrehta i Fiedlera).
- Duden (2013). *Berühmte Zitate und Redewendungen. Die muss man kennen. Dudenredaktion*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Forgács, T. (2004). *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Караџић, С. В. (1987). *Српске народне пословице*. Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета.
- Krauss, H. (1998). *Kleines Lexikon der Bibelworte*. München: Beck.
- Litovkina T., A. (2005). *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Litovkina T., A. (2017). *Aki keres, az talál. Bibliai közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Litovkina T., A./Farkas, E. (2019). *A bábeli zűrzavartól a salamoni bölcsességig: Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Margalits, E. (1896). *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Kókai Lajos.
- PCJ 2011: *Речник српскога језика* (ред./ур. М. Николић) (2011). Нови Сад: Матица српска.
- Redensartenindex: <https://www.redensarten-index.de/suche.php> – 15.10.2023.
- Simrock, K. (2003). *Die deutschen Sprichwörter*. Düsseldorf: Albatros Verlag.
- Stošić, Lj. (2007). *Biblijske poslovice i izreke*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Schulze, C. (1860). Deutsche Sprichwoerter auf biblischem Grunde. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 28: 129–148.

REZEPTION BIBLISCHER PARÖMIEN IM DEUTSCHEN, SERBISCHEN UND UNGARISCHEN

Zusammenfassung

Der Untersuchungsgegenstand dieses Beitrags ist die Rezeption biblischer Parömien in der deutschen, serbischen und ungarischen Gegenwartssprache. Unter dem Begriff Parömie verstehen wir überwiegend Sprichwörter. Zwei grundlegende Wege der Rezeption wurden in dem Korpus, das aus mehr als 80 Parömien aus dem Neuen Testament bestand, festgestellt bzw. untersucht, wobei Deutsch die Ausgangssprache war. Im Fokus dieser Arbeit stehen solche Parömien, die diese Prozesse gut illustrieren und die möglichst vielen Lesern bekannt sind. Die erste Gruppe stellten Varianten von Parömien auf der lexikalischen (z.B. Synonyme, die unterschiedliche Lexemwahl) und morphosyntaktischen Ebene (z.B. das Weglassen bestimmter Komponenten, Veränderung der Wortstellung

oder die Variation der Person) dar. Die zweite Gruppe bilden reduzierte Parömien bzw. an erster Stelle verbale Phraseologismen, aber es wurden auch nominale und komparative Phraseologismen identifiziert.

Schlüsselwörter: Bibel, Parömie, Phraseologismus, kontrastive Analyse

Gordana Ristić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
gristic@ff.uns.ac.rs

Katalin Ozer
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
katalin.ozier@ff.uns.ac.rs

VIII

КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА

TIJANA VESIĆ PAVLOVIĆ

KONCEPTUALIZACIJA ŽELJE PUTEM IZVORNIH DOMENA GLADI I ŽEDI U SRPSKOM I ENGLISKOM JEZIKU¹

U radu se ispituje konceptualizacija ŽELJE putem izvornih domena GLADI i ŽEDI kroz analizu polisemije jednog skupa leksema u srpskom i engleskom jeziku koje označavaju pojmove iz ovih domena. Analiza je izvršena na primerima u kojima su razmatrane lekseme upotrebljene u metaforičkom značenju u reprezentativnim korpusima srpskog i engleskog jezika. Pokazuje se da se u oba jezika javljaju pojmovne metafore ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽED za konceptualizaciju ŽELJE, koje se dalje mogu specifikovati prema aspektima želje koje strukturiraju, kao što su želja za posedovanjem materijalnog, za ljubavlju/naklonošću, za duhovnim, za ekskluzivnim ili stimulativnim, za postignućem u sportu, za (političkom) moći, ali i želja za destruktivnim. Analizirane lekseme koje se odnose na pojam sitosti proširuju značenje u skladu sa metaforom (APSOLUTNO) ODSUSTVO ŽELJE ZA NEČIM JE SITOST. U zaključku se dobijeni nalazi razmatraju u svetlu sličnosti i razlika između dva jezika i porede se sa rezultatima ranijih istraživanja.

Ključne reči: pojmovne metafore, domeni GLADI i ŽEDI, konceptualizacija ŽELJE, srpski jezik, engleski jezik

1. UVOD

Proučavanje višeznačnosti, odnosno, polisemije u lingvistici ima dugu tradiciju, a poseban procvat ovo istraživačko pitanje doživelo je u pravcu kognitivne semantike, čije su postavke detaljno obrađene u već klasičnim radovima iz ove oblasti (npr. Gibbs 1994; Kövecses 2002; Lakoff 1993; Lakoff, Johnson 2003[1980]; Lakoff, Johnson, 1999). U ovom pristupu, značenje se proučava kao kognitivna struktura (Taylor 1995) i naglašava sistematska motivisanost proširenja značenja, tj. povezanost osnovnog i sekundarnih značenja reči (Gibbs 2006). Polisemija je motivisana različitim pojmovnim mehanizmima, od kojih su u jeziku najzastupljenije pojmovna metafora i metonimija. Pojmovna metafora smatra se i jednim od glavnih mehanizama pomoću kojih reči postaju višeznačne (Klikovac 2004: 30). Metaforički izrazi predstavljaju jezičke realizacije pojmovnih preslikavanja, čija suština je u razumevanju i doživljavanju nečega, što je manje dostupno iskustvu, pomoću nečeg drugog, iskustveno bližeg i dostupnijeg (Lakoff, Johnson 2003[1980]: 5).

Predmet ovog rada je konceptualizacija želje putem izvornih domena GLADI i ŽEDI. Analizira se polisemija jednog skupa leksema u srpskom i engleskom jeziku koje označavaju pojmove iz ovih domena (S: *gladan, glad; žedan, žeđ; sit, sitost, zasićen, zasićenost*; E: *hungry, hunger; thirsty, thirst; satiated, fed up, satiety*) iz ugla teorijsko-metodološkog okvira kognitivne semantike. Jedna ranija studija (Gibbs, Lima & Francozo 2004) u ovoj oblasti pokazala je da je proširenje značenja izraza zasnovanih na izvornom domenu GLADI u engleskom i portugalskom jeziku motivisano pojmovnom metaforom ŽELJA JE GLAD. Imajući u vidu univerzalnost telesnog iskustva sa osećajem gladi i žeđi, može se pretpostaviti da će i u srpskom i u engleskom jeziku postojati manifestacije ovih metafora, odnosno, da će se javiti korespondencija između želje za hranom ili pićem i želje za različitim drugim, apstraktnim pojmovima.

Ciljevi ovog rada su sledeći: (1) uočavanje opštih trendova u konceptualizaciji želje putem izvornih domena GLADI i ŽEDI u dva analizirana jezika i formulacija pojmovnih preslikavanja koja leže u

¹ Nalazi prikazani u radu predstavljaju rezultat istraživanja podržanog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS po Ugovoru o finansiranju naučnoistraživačkog rada zaposlenih u nastavi na akreditovanim visokoškolskim ustanovama u 2024. godini br. 451-03-65/2024-03/200105 od 5.2.2024. godine.

osnovi konceptualizacije aspekata želje koji se strukturiraju putem ovih izvornih domena; (2) poređenje dobijenih nalaza u srpskom i engleskom jeziku; i (3) dopunjavanje postojećih nalaza iz ranijih studija na materijalu srpskog i engleskog. Analiza je izvršena na primerima u kojima su navedene lekseme upotrebljene u metaforičkom značenju u reprezentativnim korpusima srpskog i engleskog jezika, što će detaljnije biti pojašnjeno u odeljku 3. Pre toga, u odeljku 2, ukratko ćemo se osvrnuti na definiciju pojmovne metafore i kognitivnolingvistički pristup polisemiji.

2. TEORIJSKI OKVIR

Pojmovna metafora definiše se kao „viđenje ili razumevanje jedne pojave kao druge (ili jednog iskustvenog domena kao drugog)“ (Klikovac 2008: 66). Sveprisutnost pojmovne metafore u mišljenju konkretno se manifestuje u polisemičnoj prirodi mnogih leksičkih jedinica u jeziku (Steen 2014: 118). Kod ovog pojmovnog mehanizma, dolazi do pojmovnog preslikavanja znanja iz jednog domena u drugi (Gibbs 1994). Domen iz koga potiču metaforički izrazi za razumevanje drugog pojmovnog domena naziva se izvorni domen, a domen koji razumemo putem izvornog domena naziva se ciljni domen (Kövecses 2002; Lakoff, Johnson 2003[1980]). Različite vrste iskustva, kao što su fizičko, kognitivno i društveno, pružaju osnovu za razvoj metaforičkih preslikavanja, pri čemu se najčešće ističe važnost telesnog iskustva (Gibbs 1994). Kao izvorni domeni stoga se javljaju oblasti veoma bliske iskustvu, najčešće telesnom iskustvu, dok su ciljni domeni znatno apstraktniji i manje dostupni iskustvu (Kövecses 2002).

Pojmovne metafore formulišu se prema modelu IZVORNI DOMEN JE CILJNI DOMEN. Na primer, u pojmovnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE, različiti aspekti pojma ŽIVOT (ciljnog domena) doživljavaju se pomoću iskustva sa PUTOVANJEM (izvorni domen). Ova metafora u srpskom jeziku manifestuje se izrazima kao što su *životni put*, *doći na svet*, *otići sa ovog sveta*, *život je prošao* itd. (Vesić Pavlović 2018a). Metaforička preslikavanja poštuju princip jednosmernosti, što znači da se elementi konkretnijeg iskustva preslikavaju na apstraktno, ali ne i obrnuto, kao i princip nepromenljivosti, koji podrazumeva očuvanje kognitivne topologije izvornog domena pri metaforičkim preslikavanjima, u skladu sa unutrašnjom strukturom ciljnog domena (Lakoff 1993: 215). S obzirom na to da postoje različiti aspekti ciljnih domena koji se strukturiraju putem pojmovnih metafora, uobičajeno je da se jedan ciljni domen strukturira putem metafora koje potiču iz većeg broja različitih pojmovnih domena (na primer, LJUBAV pomoću domena PUTOVANJA, LUDILA, TOPLOTE i sl.), kao i da jedan izvorni domen služi kao osnova za strukturiranje većeg broja ciljnih domena (na primer, domen BILJKE za strukturiranje pojmova iz domena LJUDI, PSIHIČKOG ŽIVOTA, DRŽAVE, DRUŠTVA i sl.).

Istraživanja pokazuju da se iste pojmovne metafore mogu naći u različitim jezicima i kulturama, čak i sa potpuno istim jezičkim realizacijama (Kövecses 2006). Budući da su metafore najčešće zasnovane na telesnom iskustvu, koje je univerzalno, očekivano je da postoje univerzalne metafore u različitim jezicima i kulturama. U našoj sredini, postoje brojne kontrastivne studije metaforičkih proširenja leksema iz različitih izvornih domena na materijalu engleskog i srpskog jezika, u kojima su utvrđivane sličnosti i razlike između srpskog i engleskog jezika (npr. Bogetić 2018, Rasulić 2004, Vesić 2007, Vesić Pavlović 2015), te se ovo istraživanje nadovezuje na kognitivnolingvističke principe korišćene u ranijim kontrastivnim istraživanjima sličnog tipa.

3. RANIJA ISTRAŽIVANJA

U literaturi se navodi da je domen HRANE jedan od čestih izvornih domena. Metaforu IDEJE SU HRANA razrađuju Lejkof i Džonson (Lakoff, Johnson 2003[1980]: 46-47), kao i Kevečeš (Kövecses 2002: 5), navodeći, između ostalih, sledeće primere iz engleskog jezika koji je potvrđuju: *There are too many facts here for me to digest them all* i *I just can't swallow that claim*. Pojmovna metafora IDEJE SU HRANA navodi se kao deo metaforičkog sistema u kome se um konceptualizuje kao telo, koji uvodi Svitser (Sweetser 1990). Prema Rasulić i Mišković Luković (2020: 37–38), u okviru ovog većeg me-

taforičkog sistema „uspostavljaju se sistematske pojmovne korespondencije između fizičkog izvornog domena jedenja/hranjenja i apstraktnog ciljnog domena usvajanja ideja (ideje su hrana, znatiželja je apetit, saopštavanje informacija je hranjenje, prihvatanje je gutanje, (ne)razumljivo je (ne)svarljivo itd.)“, pa se „ljudi se mogu hraniti skandalima, kljukati lažnim informacijama, biti gladni znanja, siti tračeva“ i sl. (*ibid*: 37–38).²

U spisku uobičajenih ciljnih domena, Kevečeš navodi domen ŽELJE, kod koje se kao izvorni domen tipično javlja sila, kako fizička, tako i fiziološka sila, poput gladi i žeđi, i formuliše metaforu ŽELJA JE GLAD³ (Kövecses 2002: 20; Klikovac 2004: 18). Ove korespondencije između ciljnog i izvornog domena Kevečeš ilustruje sledećim primerima: *She is hungry for knowledge* i *I am starved for affection* (Kövecses 2002: 20). U glavnoj listi metafora (eng. *Master Metaphor List*; Lakoff, Espenson, Schwartz 1991) takođe nalazimo metaforu ŽELJA JE GLAD, ilustrovanu primerima *She thirsts for recognition* i *He hungers for her touch*, koja se dodatno može realizovati i u obliku podmetafore POŽUDA JE GLAD.

U prethodnoj studiji na materijalu engleskog i portugalskog jezika (Gibbs, Lima, Francozo 2004), pokazalo se da je razumevanje metaforičkih izraza kojima se konceptualizuje ŽELJA motivisano utelovljenim iskustvima koja se odnose na osećaj gladi, kao i na osećaj žeđi, tako da se može formulisati metafora ŽELJA JE GLAD, odnosno, ŽELJA JE ŽEĐ. Ovaj nalaz može se ilustrovati sledećim primerima iz engleskog jezika: *He hungers for recognition*, *He thirsts for recognition*; *He hungers for adventure*, *He thirsts for adventure*; *He had a hunger for power*, *He was thirsty for power*; *He hungers for revenge*, *He thirsts for revenge* (Gibbs, Lima, Francozo 2004: 1199). Pojmovi koji se strukturiraju na ovaj način obuhvataju različite apstraktne entitete, događaje i aktivnosti, naročito emocionalna stanja i seksualnu želju, kao u primerima iz engleskog: *John is drooling over Mary* ili portugalskog jezika: *Joao esta se babando por Maria* (Gibbs, Lima, Francozo 2004: 1200).

Navešćemo i eksperimentalnu psihološku studiju (Briers, Pandelaere, Dewitte, Warlop 2006) čiji nalazi govore u prilog činjenici da je želja za novcem povezana sa osećajem gladi. Autori su sproveli tri ogleda u kojima se pokazalo da postoji simetričan odnos između jačine motivacionog faktora hrane i motivacionog faktora novca. U poređenju sa ispitanicima koji su bili siti, pokazalo se da je manje verovatno da će gladni ispitanici dati donaciju u dobrotvorne svrhe; zatim, oni ispitanici koji su se nalazili u prostoriji sa olfaktornim nadražajem hrane, koji povećava želju za jelom, nudili su manje novca u igri davanja nego oni koji su se nalazili u prostoriji bez ikakvog mirisa; najzad, u trećem ogledu se pokazalo da je želja ispitanika za novcem uticala na broj bombonica koje su pojeli u naknadnom testu. Na osnovu dobijenih nalaza, autori zaključuju da se može tvrditi da je želja ljudi za novcem biološki motivisana osećajem gladi.

Kako ovaj kratak pregled relevantnih ranijih istraživanja pokazuje, možemo pretpostaviti da lekseme u srpskom i engleskom jeziku kojima se označava bazično iskustvo gladi i žeđi metaforički proširuju svoje značenje i strukturiraju različite koncepte u ciljnim domenima. S obzirom na to da metaforička proširenja skupa leksema koje označavaju iskustvo sa gladi i žeđi u ova dva jezika do sada nisu istraživana u našoj sredini, a imajući u vidu ranije potvrđenu plodotvornost kontrastivnog pristupa, u ovom istraživanju želimo da se usmerimo na sličnosti i eventualne razlike u ovom pogledu, što nam može pružiti i dublje uvide u to koji apstraktni domeni se u jeziku mogu strukturirati pomoću izvornih domena GLADI i ŽEĐI.

² Postoje i drugi radovi u okviru kognitivnosemantičke paradigme u kojima se analizira polisemija specifičnih leksema iz izvornog domena HRANE. Na primer, u radu I. Negro (Negro 2019) utvrđuju se pojmovne metafore i metonimije koje motivišu značenje idioma engleskog i španskog jezika koji u sebi sadrže leksemu iz izvornog domena HRANE, kao što su *tough cookie* ili *full of beans*. U našoj sredini, Biljetina (2021) se bavila doslovnim i proširenim značenjima glagola jedenja i pijenja u engleskom i srpskom jeziku.

³ Gibbs primećuje da se jezičke manifestacije metafora ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽEĐ mogu pronaći i u davnoj prošlosti, na primer, u Ciceronovim govorima (Gibbs 2015).

4. GRAĐA I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U oba jezika usmerili smo se na skup imenica i prideva kojima se opisuju osnovni pojmovi iz izvornih domena GLADI i ŽEĐI. Kako bismo formirali ovaj skup, pošli smo od imenica i prideva u srpskom jeziku i tražili njihove paralele u engleskom jeziku. Ovde treba prodiskutovati o više pitanja koja su se u tom procesu pojavila.

U srpskom jeziku, najpre smo se odlučili za imenice *glad*, *sitost* i *žeđ*, kao i za prideve *gladan*, *sit* i *žedan* (konsultujući rečnik RMS). U engleskom jeziku nema poteškoća u odabiru tipičnih prideva i imenica kojima se označavaju pojmovi gladi i žeđi i koji su paralele srpskim leksemama (*hunger*, *hungry*; *thirst*, *thirsty*), dok to nije slučaj za imenicu i pridev kojima se označava pojam sitosti. Iako postoji više ovakvih leksema, tipična leksema koja se navodi kao pandan srpskom pridevu *sit* jeste engleski pridev *full* (Hlebec 2006), ali ovaj pridev je višeznačan i njegovo frekventnije značenje jeste označavanje pojma ispunjenosti uopšte, pre nego sitosti usled zadovoljenja gladi specifično (*Oxford Learner's Dictionary*), te ne bi mogao da bude korišćen u svrhe ovog istraživanja. Isto se može reći i za englesku imenicu *fullness* kao paralelu srpskoj imenici *sitost*. Stoga smo se usmerili na pronalaženje prideva i imenice u engleskom jeziku koji specifičnije i tipično odražavaju pojam sitosti usled dovoljne količine unete hrane. Konsultovano je više rečnika (*Oxford Learner's Dictionary*, *Longman Dictionary of Contemporary English*, *Macmillan Dictionary*), i, na osnovu podataka iz njih, za engleski jezik odabrani su pridevi *satiated* i *fed up* i imenica *satiety*. Imajući u vidu ono što ovi pridevi označavaju u engleskom jeziku, pored prideva *sit*, za srpski jezik u razmatranje je uključen i izvedeni pridev *zasićen* i imenica *zasićenost*.

Drugo pitanje, relevantno za oba analizirana jezika, bilo je pronalaženje reči suprotnog značenja za imenicu *žeđ* i pridev *žedan* u srpskom jeziku, odnosno, imenicu *thirst* i pridev *thirsty* u engleskom jeziku. U domenu GLADI, pridevi *gladan* i *sit* u srpskom i *hungry* i *satiated* u engleskom, kao i imenice *glad* i *sitost* i *hunger* i *satiety*, jesu reči suprotnog značenja kojima se opisuju dva različita, fiziološka stanja. Takav slučaj ne nalazimo kod leksema u izvornom domenu ŽEĐI, gde je teško pronaći leksema kojom bi se izrazilo zadovoljenje želje za pićem koja je u opštoj upotrebi, a može se smatrati antonimom za pridev *žedan* i imenicu *žeđ*, odnosno, za *thirsty* i *thirst*. U srpskom jeziku mogli bismo uslovno uzeti pridev *napojen* izveden od glagola *napojiti*, ali s obzirom na to da u engleskom nismo mogli naći takav pridev, odlučili smo se da razmatramo samo lekseme koje označavaju *žeđ*, ali ne i utoljenje *žeđi*.⁴

Konačan spisak leksema, napravljen posle goreopisanog procesa selekcije, uključio je sledeće lekseme:

- srpski jezik: *gladan*, *glad*; *žedan*, *žeđ*; *sit*, *zasićen*, *sitost*, *zasićenost*;
- engleski jezik: *hungry*, *hunger*; *thirsty*, *thirst*; *satiated*, *fed up*, *satiety*.

U narednom koraku, pretraženi su reprezentativni korpusi dva jezika (srpski jezik: Korpus savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2013; engleski jezik: British National Corpus) za svaku od leksema pojedinačno⁵, izdvojeni su primeri u kojima su one upotrebljene u metaforičkom značenju i na njima je izvršena analiza. Za srpski jezik, ukupno je bilo 595 takvih primera, a za engleski jezik 777. Korišćen je metod za identifikaciju metafora MIP koji podrazumeva nekoliko faza (za detalje ovog pristupa identifikaciji pojmovnih metafora pogledati Pragglejaz 2007), a takođe smo uzeli u obzir i specifičnosti primene jedne varijante ovog metoda, MIPVU, u srpskom jeziku (v. Bogetić, Bročić, Rasulić 2019).⁶

⁴ Na ovaj problem u engleskom jeziku već je ukazivano u literaturi: „reč *thirsty* nema antonim, reč koja bi joj bila nekompatibilna i iskazivala suprotno“ (Zimmermann, Sternefeld 2013: 23).

⁵ Za srpski jezik, kod imenica su pretraženi oblici za sve padeže, a kod prideva oblici za sva tri roda, u jednini i množini, i u svim padežnim oblicima.

⁶ Kao što to u svojoj detaljnoj metodološkoj studiji pokazuju Bogetić i saradnice (Bogetić, Bročić, Rasulić 2019), postupak MIPVU sa uspehom se može primeniti u procesu identifikacije leksičkih metafora na materijalu srpskog jezika, sa manjim izmenama koje se odnose na demarkaciju leksičkih jedinica (Bogetić, Bročić, Rasulić 2019: 223). Problem koji ove autorke uočavaju u primeni procedure MIPVU u srpskom jeziku, a koji se odnosi na slučajeve postojanja metaforičnosti u srpskom jeziku koji se enkodiraju putem padeža, nije se postavio kao problem u našem istraživanju.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultate ćemo prikazati u dva odeljka, najpre za izvorne domene GLADI i ŽEĐI, a zatim za domen SITOSTI. Imajući u vidu veliki broj primera na kojima je rađena analiza, koji se zbog ograničenog prostora ne mogu navesti u integralnom obliku, a kako bismo omogućili pregledni prikaz rezultata analize, prikazaćemo ih u tabelama po različitim kategorijama u koje bi se pojmovi za kojima se javlja želja strukturirana kao glad, žeđ ili sitost mogli svrstati, a zatim i obrazložiti dobijene nalaze.

5.1. Konceptualizacija želje zasnovana na izrazima kojima se opisuje osećaj gladi i žeđi

U ovom delu prikaza istraživanja, usmerićemo se na manifestacije opštih pojmovnih metafora ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽEĐ, odnosno, prikazaćemo za kojim pojmovima se u primerima iz analizirane građe javlja želja strukturirana kao glad i kao žeđ.

Prva takva kategorija jeste oblast materijalnog, te ove pojmovne metafore možemo dalje formulisati kao ŽELJA ZA POSEDOVANJEM MATERIJALNOG JE GLAD i ŽELJA ZA POSEDOVANJEM MATERIJALNOG JE ŽEĐ. U našim primerima, javlja se želja za raznim entitetima iz sfere materijalnog, kao što su novac, gotovina, keš, kapital, zlato, profit, različita materijalna dobra i robe (*glad za nekretninama, žeđ za profitom, hunger for money, thirsty for cash*), želja/potražnja za energetskim resursima (*gladni nafte, žeđ za alternativnim gorivima*), kao i za aktivnostima koje dovode do povećanja materijalnih resursa (*glad za gomilanjem, žeđ za bogaćenjem*) ili aktivnostima koje podrazumevaju trošenje resursa (*glad za potrošnjom, thirst for consumption*). Pregled ilustrativnih pojmova za kojima postoji želja konceptualizovana kao glad i žeđ dat je u Tabeli 1.

Tabela 1: ŽELJA ZA POSEDOVANJEM MATERIJALNOG JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA POSEDOVANJEM MATERIJALNOG JE GLAD MATERIJALNO JE HRANA	
glad	za: novcem, gotovinom, profitom, kapitalom, kreditima, investicijama, obiljem; posedom, zemljom, nekretninama, stanovima; robom, resursima, energentima, automobilima, novim kolima; potrošnjom, gomilanjem, sticanjem
gladan	novca, para, gotovine, zlata, kapitala, kredita, investicija; teritorija; proizvoda; energenata, gasa, nafte, energije, robe, kompjutera; potrošnje
hunger	for: money, dollars, coins, silver, riches, luxury; (personal) jewellery, (a new) iPhone, consumer products; raw materials, resources, coal
hungry	for: cash, money, fees, credit; land; consumer goods, luxury brands, products, resources, government subsidies; energy; investment, sales
ŽELJA ZA POSEDOVANJEM MATERIJALNOG JE ŽEĐ MATERIJALNO JE TEČNOST	
žeđ	za: novcem, zlatom, profitom, bogatstvom; alternativnim gorivima, naftom, električnom energijom, plemenitim metalom; bogaćenjem
žedan	zlata
thirst	for: money, gold, profits, more millions of dollars; material goods, gadgets; coal, fuel, gasoline, oil, petroleum, resources; consumption, consumerism
thirsty	for: cash, money, treasure; land; oil; shares (of the business)

Druga kategorija u kojoj se nalaze pojmovi za kojima se javlja želja strukturirana kao glad ili žeđ jeste oblast ljubavi i naklonosti, tj. romantične i seksualne želje, što je već utvrđeno i u ranijim studijama

(Gibbs, Lima, Francozo 2004; Lakoff, Espenson, Schwartz 1991). Pojmovne metafore možemo stoga formulirati kao ŽELJA ZA LJUBAVLJU/NAKLONOŠĆU JE GLAD i ŽELJA ZA LJUBAVLJU/NAKLONOŠĆU JE ŽEĐ. U ovu kategoriju spada želja za osećanjima romantične prirode, kao što je ljubav (*gladan nežnosti, željan ljubavi, hungry for love*), seksualnim odnosima (*hungry for sex, gladan seksa*), ljudima sa kojima se ovi odnosi uspostavljaju (*gladan devojaka, neodoljiva žeđ za njom, hungry for men*), kao i za uspostavljanjem prisnih međuljudskih odnosa u širem smislu – sa roditeljima ili nekim drugim osobama (*gladan prijateljstva, thirsty for friendship, hunger for a loving mother*). U Tabeli 2 nalazi se pregled ilustrativnih pojmova iz kategorije ljubavi i naklonosti za kojima postoji želja konceptualizovana kao glad i žeđ, pronađenih u analiziranoj građi.

Tabela 2: ŽELJA ZA LJUBAVLJU/NAKLONOŠĆU JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA LJUBAVLJU/NAKLONOŠĆU JE GLAD LJUBAV/NAKLONOST JE HRANA	
glad	za: njom, ljubavnicama; osećanjem, ljubavlju; seksom
gladan	devojaka, ljubavi, nežnosti, zagrljaja, romantike; prijateljstva; seksa, njenog tela, nagog tela
hunger	for: him, each other, young girls, female company; kiss, sense pleasures, affection; a loving mother, a father figure
hungry	for: her, him, men, each other; love, thrill, passion, sex, kisses; company
ŽELJA ZA LJUBAVLJU/NAKLONOŠĆU JE ŽEĐ LJUBAV/NAKLONOST JE TEČNOST	
žeđ	za: njom; očevom ljubavlju
žedan	ljubavi; strasti
thirst	for: romance, warmth; fellowship; social life
thirsty	for: love, a relationship; friendship

Sledeća pojmovna metafora koju smo formulisali na osnovu analiziranih primera jeste ŽELJA ZA DUHOVNIM JE GLAD, odnosno, ŽELJA ZA DUHOVNIM JE ŽEĐ. Sfera duhovnog je široka kategorija, pa se tako na osnovu izvornog domena GLADI i ŽEDI konceptualizuje želja za upražnjavanjem duhovnog u širem smislu, koja se dalje specifikuje kao želja za sticanjem znanja (*glad za znanjem, žeđ za učenjem, thirst for education*), želja za naukom i proizvodima nauke (*žedan nauke, hunger for scientific explanations*), za upražnjavanjem umetnosti i umetničkih sadržaja (*hunger for music, glad za kulturom*), univerzalnim istinama, vrednostima (*glad za slobodom, hunger for justice, gladan mira*), kao i za pojmovima koji pripadaju sferi spiritualnog i religijskog (*hunger for faith/God, thirsty for religion, žeđ za Bogom*) (Tabela 3).

Tabela 3. ŽELJA ZA DUHOVNIM JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA DUHOVNIM JE GLAD DUHOVNO JE HRANA	
glad	za: slobodom, pravdom, slavom, bratstvom, lepotom sveta, lepim; kulturom, igrom; znanjem, saznanjem, knjigama, umetnošću, učenjem, čitanjem
gladan	slobode, pravde, slave, mira; autentičnih vrednosti; vere, utehe; znanja, literature, kulture, ćirilice; muzike, poezije
hunger	for: freedom, liberty, justice, truth, prosperity, ideas, solidarity, purity; knowledge, learning, education, innovation, books, reading, reading material, scientific explanations; history; movies, music, fashion and art, artistic creed, creative fulfillment; faith, God, the spiritual, holiness, word of God, spiritual experience

hungry	for: hope, truth, honesty, ideas, identity; knowledge, education, poetry, classics, creativity, imagination, culture; spiritual guidance
ŽELJA ZA DUHOVNIM JE ŽEĐ DUHOVNO JE TEČNOST	
žeđ	za: slobodom, pravdom, istinom, lepotom, lepim; učenjem, znanjem, saznanjem, intelektualnim usavršavanjem, inovacijama; filmom, igrom, fotografijom, delima savremene evropske umetnosti; Bogom, pokajanjem, večnošću
žedan	slobode, pravde, istine, mira, ideala, ideja, slave; znanja, nauke, mudrosti; duhovnog života; knjiga, kulturnih sadržaja; čitanja
thirst	for: freedom, justice, truth, liberty, peace; happiness, perfection, independence, honour; knowledge, education, learning, reading, history, art, films; God, religion, redemption, righteousness, the spiritual, salvation
thirsty	for: freedom, justice, peace, truth, hope; perfection, creativity, wisdom; knowledge, education, logic, music, entertainment, film; religion

Jedan broj pojmova svrstali smo u kategoriju ekskluzivnog i/ili deficitarnog i na osnovu ovog skupa primera formulisali pojmovnu metaforu ŽELJA ZA EKSKLUZIVNIM I(LI) DEFICITARNIM JE GLAD, odnosno, ŽELJA ZA EKSKLUZIVNIM I(LI) DEFICITARNIM JE ŽEĐ (Tabela 4). U ovu grupu svrstali smo različite pojmove koji bi se mogli smatrati ekskluzivnim, poput vesti i informacija (*gladan informacija, hunger for news*), ali i skandala i tračeva (*glad za senzacijama, hunger for gossip, thirsty for scandal*), ili deficitarnim, poput specifičnih, novih i drugačijih proizvoda (*gladan novih tehnologija, thirsty for new hardware*), određenih događaja i izvođača za koje postoji veliko interesovanje (*gladna bendova sa Zapada*), ili određenih profesija kojih nema dovoljno i za koje takođe postoji interesovanje (*[tržište] gladno kvalifikovanih profesionalaca, žeđ za stručnjacima*).

Tabela 4: ŽELJA ZA EKSKLUZIVNIM I(LI) DEFICITARNIM JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA EKSKLUZIVNIM I(LI) DEFICITARNIM JE GLAD EKSKLUZIVNO I DEFICITARNO JE HRANA	
glad	za: informacijama; senzacijama, senzacionalističkim; festivalima, spektaklima, manifestacijama; radnom snagom, dobrim organizatorima; novim zvukom, novim temama
gladan	informacija, vesti; tračeva, pikanterija, skandala, senzacija; koncerta, estradnih zbivanja, domaćih zvezda, bendova sa Zapada; kvalifikovanih profesionalaca; novotarija, novih tehnologija, drugačijeg zvuka
hunger	for: news, information, updates; conspiracies, scandal, gossip, tabloid trivia; new models; additional workers; the latest in pop culture
hungry	for: news, information, facts, answers; well produced/interesting content
ŽELJA ZA EKSKLUZIVNIM I(LI) DEFICITARNIM JE ŽEĐ EKSKLUZIVNO I DEFICITARNO JE TEČNOST	
žeđ	za: vestima; senzacijama, intrigama; stručnjacima
žedan	novih stvari
thirst	for: information, answers, details; scandal
thirsty	for: information, answers, hint, details; secrets, scandal; new flavors, new hardware/software, new studies and data, serious new programs

Sledeća kategorija koju smo izdvojili može se smatrati bliskom prethodno opisanoj kategoriji i to je oblast stimulativnog (iskustva). U skladu sa tim, formulisali smo metafore ŽELJA ZA STIMULATIVNIM ISKUSTVOM JE GLAD, odnosno, ŽELJA ZA STIMULATIVNIM ISKUSTVOM JE ŽEĐ. U ovu kategoriju svrstali smo pojmove koji se odnose na raznovrsnost, kao što su upuštanje u avanture, putovanja, upoznavanje novih stvari (npr. *glad za avanturom, gladan noviteta, žeđ za putovanjima, thirst for travel*), uzbuđenja (*hunger for excitement, thirsty for thrill*) ili znatiželja da se upoznaju i posete druge zemlje ili svet uopšte, da se steknu nova iskustva (*glad za Evropom, gladan velikog sveta, žedan daljina*). U Tabeli 5 dajemo pregled ilustrativnih primera za pojmove iz kategorije stimulativnog za kojima se javlja želja konceptualizovana kao glad i žeđ, pronađenih u analiziranoj građi.

Tabela 5: ŽELJA ZA STIMULATIVNIM ISKUSTVOM JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA STIMULATIVNIM ISKUSTVOM JE GLAD STIMULATIVNO ISKUSTVO JE HRANA	
glad	za: usavršavanjem, avanturom, avanturizmom, daljinama; Evropom
gladan	pisanja, intrigiranja, zabave; novog, noviteta, novina; velikog sveta, sveta koji ih očekuje
hunger	for: action, social networking, storytelling, doing deals; excitement
hungry	for: action
ŽELJA ZA STIMULATIVNIM ISKUSTVOM JE ŽEĐ STIMULATIVNO ISKUSTVO JE TEČNOST	
žeđ	za: avanturom, putovanjima, lutanjima; samodokazivanjem, usavršavanjem, razgovorom; novim, novinama
žedan	avantura; novog i nepoznatog; daljina
thirst	for: travel, being the first to know, understanding; challenge
thirsty	for: action, finding new business opportunities; thrill

Pojmovne metafore ŽELJA ZA (POLITIČKOM) MOĆI JE GLAD i ŽELJA ZA (POLITIČKOM) MOĆI JE ŽEĐ formulisali smo na osnovu primera u kojima se kao glad ili žeđ konceptualizuje želja za pojmovima iz sfere politike ili sticanja moći (*glad za vlašću, hunger for leadership, hunger for political office; žedan vlasti, thirsty for position*), kao i za različitim entitetima povezanim sa vršenjem vlasti (*hunger for leadership change, thirst for authority, thirsty for credible judiciary*). Ilustrativni pojmovi iz kategorije moći i politike za kojima se javlja želja konceptualizovana kao glad i žeđ dati su u Tabeli 6.

Tabela 6: ŽELJA ZA (POLITIČKOM) MOĆI JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA (POLITIČKOM) MOĆI JE GLAD (POLITIČKA) MOĆ JE HRANA	
glad	za: moći, vlašću, politikom
gladan	vlasti, moći, društvenog uticaja
hunger	for: power, (a great) leader, leadership, (new forms of) governance, leadership change, authority, different kind of society
hungry	for: power, authority, political office
ŽELJA ZA (POLITIČKOM) MOĆI JE ŽEĐ (POLITIČKA) MOĆ JE TEČNOST	
žeđ	za: moći, vlasti

žedan	moći, vlasti
thirst	for: power, power and control, position, privileges; authority; democracy
thirsty	for: power, leader, reform; credible judiciary, credible and fair police force; sovereignty

Pojmovi iz domena SPORTA često se strukturiraju pomoću različitih izvornih domena (npr. pomoću izvornog domena PUTOVANJA, v. Vesić Pavlović 2018b). Na osnovu analiziranih primera iz građe, ovde možemo govoriti o metaforama ŽELJA ZA POSTIGNUĆEM U SPORTU JE GLAD, odnosno, ŽELJA ZA POSTIGNUĆEM U SPORTU JE ŽEĐ, koje se odnose na postignuće u samoj igri (*glad za poenom, gladan koševa, hungry/thirsty for goals*), na konačan ishod takmičenja (*glad za trofejom, gladan pobeda, hungry for titles, thirsty for Cup*), na dostizanje određene etape sportskog takmičenja (*glad za polufinalom*) ili ranga takmičenja (*glad za NBA*), kao i na bavljenje sportskom aktivnošću generalno gledano (*glad za sportskom karijerom, gladan igre, hunger for competition, thirst for achievement*). Pregled pojmova iz kategorije sporta i sportskih aktivnosti za kojima se javlja želja konceptualizovana kao glad i žeđ nalazi se u Tabeli 7.

Tabela 7: ŽELJA ZA POSTIGNUĆEM U SPORTU JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA POSTIGNUĆEM U SPORTU JE GLAD SPORTSKA POSTIGNUĆA SU HRANA	
glad	za: poenom; trofejom, titulom, pobedama, uspehom; polufinalom; NBA, sportskom karijerom
gladan	golova, koševa, borbe, duela; bodova, medalja, trofeja, pobeda, uspeha; treninga, igre, odbojke, dokazivanja
hunger	for: goals; ultimate prize, victory; competition
hungry	for: goals; titles, championship title, victory, results; young talent
ŽELJA ZA POSTIGNUĆEM U SPORTU JE ŽEĐ SPORTSKA POSTIGNUĆA SU TEČNOST	
žeđ	za: /
žedan	pobeda
thirst	for: goals, achievement, competition
thirsty	for: Cup

Jedan broj pojmova za kojima se javlja želja konceptualizovana kao glad i žeđ mogao bi se svrstati u kategoriju destruktivnog i negativnog, pri čemu se takođe mogu specifikovati metafore ŽELJA ZA DESTRUKTIVNIM JE GLAD i ŽELJA ZA DESTRUKTIVNIM JE ŽEĐ. Primeri pojmova u ovoj kategoriji za kojima postoji želja konceptualizovana kao glad i žeđ su krv, patnja, osveta, smrt, zločini, rat i sl. (v. Tabelu 8).

Tabela 8: ŽELJA ZA DESTRUKTIVNIM JE GLAD/ŽEĐ

ŽELJA ZA DESTRUKTIVNIM JE GLAD DESTRUKTIVNO JE HRANA	
glad	za: krvlju, patnjom, osvetom, prizorima stvarne smrti
gladan	krvi, smrti, patnje, zločina, rata
hunger	for: violence, vengeance, war, evil, hate, pain, chaos, destruction, torment, crisis
hungry	for: blood, cruelty, kill, evil pleasures; drugs

ŽELJA ZA DESTRUKTIVNIM JE ŽEĐ DESTRUKTIVNO JE TEČNOST	
žeđ	za: krvlju, osvetom, ubijanjem; svađom; narkoticima
žedan	krvi, osvete
thirst	for: blood, human blood, conquest and blood, death, violence, weapons, hatred; revenge, retribution, vengeance; human destruction, self-destruction
thirsty	for: blood, death, revenge, vengeance, shooting and the scalping

Na spisak užih kategorija pojmova u okviru širih metafora ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽEĐ, mogle bi se dodati i još neke, manje opšte kategorije, potvrđene manjim brojem primera u analiziranoj građi i to ne za sve lekseme iz razmatranih domena GLADI i ŽEĐI, kao što su karijera (npr. *hunger for success, fame; hungry for job, dream job, advancement; thirst for hard work, success; thirsty for skills*), život uopšte ili određeni način života i to u oba jezika (*glad za životom; gladan života; žeđ za životom, spokojnim životom sela; žedan života; hunger for life; hungry for new life; thirst for life*), želja za aktivnostima drugih koje dovode do lične satisfakcije, poput pažnje, želje da drugi ispolje neko ponašanje i odaju priznanje (*glad za pažnjom, priznanjem; žedan pažnje; hunger for attention, appreciation, protection, understanding; thirst for attention; thirsty for validation*) i sl.

5.2. Konceptualizacija odsustva želje zasnovana na izrazima kojima se opisuje osećaj sitosti

Pojmovna metafora koja se može formulirati na osnovu rezultata analize metaforičkih proširenja značenja izraza kojima se opisuje osećaj sitosti jeste (APSOLUTNO) ODSUSTVO ŽELJE ZA NEČIM JE SITOST. Kao i u prethodnom odeljku, rezultate analize prikazaćemo u tabeli koja sadrži pojmove iz građe u kojima se javlja konceptualizacija odsustva želje putem izvornog domena SITOSTI (Tabela 9).

U interpretaciji rezultata treba imati u vidu da je u ovoj grupi leksema bilo znatno manje primera za konceptualizaciju odsustva želje u odnosu na primere sa leksemama koje označavaju osećaj gladi i žeđi u kojima se javila konceptualizacija prisustva želje. Dodatno, za imenicu *sitost* u analiziranoj građi nije se javio nijedan ovakav primer, a za imenicu *satiety* pronađen je samo jedan.

Tabela 9: (APSOLUTNO) ODSUSTVO ŽELJE ZA NEČIM JE SITOST

(APSOLUTNO) ODSUSTVO ŽELJE ZA NEČIM JE SITOST	
SRPSKI	
sit	čekanja, zadržavanja, zvovanja, izvrđavanja, beskrajnih razgovora (aktivnosti ili proizvoda aktivnosti); bede, rata (stanja); njega, rodbine (ljudi); Beograda, mesta, zemlje, Engleske, (mesta/zemlje); života, praznog života, velegradskog života (života); zločina (negativnih stvari); braka (odnosa)
zasićen	radom, svirkama, poslom kojim se bavi (aktivnošću); Njujorkom (mestom); životom, mondenskim životom (životom)
sitost	/
zasićenost	politikom, postignutim (aktivnošću ili proizvodom aktivnosti); vrstom muzike koju najčešće sviraju, tehnologijom (tipom proizvoda); ratom (stanjem)
ENGLESKI	
fed up	with: always being the bad guy, listening to his wife, playing second fiddle, waiting (aktivnosti ili proizvodi aktivnosti); being so useless, being different from everyone else (stanje); her, him, me, them (ljudi); life (života); dirty water, noise and fumes (negativnih stvari)

satiated	with: sex (aktivnosti); women (ljudi); lies, misinformation, destruction, exaggerations, naughtiness (negativnih stvari)
satiety	with: people (ljudi)

Kao što se u Tabeli 9 može videti, ove pojmove svrstali smo u nešto drugačije, dosta opštije kategorije u odnosu na one koje su utvrđene u realizaciji pojmovnih preslikavanja ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽEĐ, što se i moglo očekivati, budući da se u ovom slučaju konceptualizuje odsustvo ili prestanak želje za nečim. Prestanak ili odsustvo želje konceptualizovano putem domena SITOSTI javlja se u pogledu izvođenja određene aktivnosti ili u pogledu proizvoda aktivnosti (npr. *sit čekanja, fed up with listening to his wife*), u pogledu određenog stanja (*fed up with being so useless, sit bede*), ljudi (*sit rodbine, satiated with women, fed up with her*), mesta ili zemalja (*sit Beograda, zasićen Njujorkom*), života ili stila/načina života (*sit velegradskog života, zasićen životom, fed up with life*), odnosa među ljudima (*sit braka*), ili nekih, uopšteno gledano, negativnih stvari (*fed up with dirty water, satiated with lies*), kao i generalno, kao u primeru *sit svega*.

6. DISKUSIJA I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom istraživanju, usmerili smo se na polisemiju jednog skupa leksema u srpskom i engleskom jeziku koje izražavaju osećaj gladi, žeđi i sitosti kako bismo, na osnovu građe prikupljene iz reprezentativnih korpusa ova dva jezika, formulisali pojmovnih preslikavanja koja leže u osnovi konceptualizacije aspekata želje koji se strukturiraju putem ovih izvornih domena i uporedili dobijene nalaze u srpskom i engleskom jeziku. Na osnovu rezultata istraživanja, najpre možemo zaključiti da postoji sistematska metaforički motivisana polisemija u slučaju proširenja značenja leksema kojima se iskazuje osećaj gladi, žeđi i sitosti u srpskom i engleskom jeziku. Pokazuje se da se u oba jezika javljaju pojmovne metafore ŽELJA JE GLAD i ŽELJA JE ŽEĐ za konceptualizaciju želje. Ove metafore mogu se dalje specifikovati prema aspektima želje koje strukturiraju, kao što su želja za posedovanjem materijalnog, želja za ljubavlju/naklonošću, želja za duhovnim, želja za ekskluzivnim/deficitarnim i za stimulativnim iskustvom, za postignućem u sportu, za (političkom) moći, ali i želja za destruktivnim. Sa druge strane, analizirane lekseme koje se odnose na pojam sitosti proširuju značenje u skladu sa metaforom (APSOLUTNO) ODSUSTVO ŽELJE ZA NEČIM JE SITOST, a apstraktni pojmovi za kojima postoji odsustvo želje konceptualizovano na ovaj način jesu određene aktivnosti, proizvodi aktivnosti, stanja, ljudi, mesta i zemlje, život, odnosi među ljudima i veoma negativne stvari. Uviđamo i sličnosti sa nalazima ranijih studija u formulaciji pojmovnih metafora, dok su domeni identifikovani u ovim studijama dopunjeni i detaljnije elaborirani kako na materijalu engleskog, tako i na materijalu srpskog jezika, za koji do sada nismo imali slična istraživanja.

Postoji velika sličnost između dva jezika u konkretnim realizacijama ovih pojmovnih metafora. Takođe, u oba jezika, javlja se sličnost u apstraktnim domenima, odnosno kategorijama kojima pripadaju pojmovi za kojima postoji želja konceptualizovana kao GLAD i kao ŽEĐ. Hrana i tečnost doživljavaju se kao jednake fiziološke potrebe bez kojih se ne može, tako da nema značajnijih razlika između pojmo-va pri konceptualizaciji želje putem izvornog domena GLADI i u konceptualizaciji želje putem izvornog domena ŽEĐI (ovde nema razlika ni po jezicima). U pogledu dimenzije glad–sitost, razliku u pojmovima za kojima postoji prisustvo i odsustvo želje koje se strukturira kao glad, odnosno, kao sitost, možemo pripisati različitoj prirodi entiteta za kojima postoji prisustvo, odnosno odsustvo želje (recimo, očekivano je da se u primerima iz građe ne javlja odsustvo želje za materijalnim konceptualizovano kao sitost).

U zaključku možemo istaći da, u skladu sa postavkama kognitivnolingvističkog pristupa, nalazi ove studije ukazuju na spregu između postojanja bazičnih telesnih potreba za hranom i vodom, oličenih kroz pojmove gladi i žeđi, i potrebe i želje za različitim apstraktnim pojmovima koji se doživljavaju, odnosno, razumeju kao glad i žeđ. Ograničenja istraživanja leže u izboru leksema, koji je mogao biti

obuhvatniji. Buduća istraživanja stoga bi se mogla usmeriti na analizu polisemije većeg skupa leksema koje izražavaju osećaj gladi, žeđi, sitosti ili zadovoljenja žeđi u dva jezika (npr. ne samo imenica i prideva, već i glagola) kako bi se postojeći nalazi potvrdili i, eventualno, dopunili. Takođe, iako smo utvrdili da postoji visok stepen poklapanja u postojanju i realizaciji metaforičkih preslikavanja zasnovanih na izvornim domenima GLADI i ŽEĐI u engleskom i srpskom jeziku, ostaju otvorena pitanja koja su uvek prisutna u studijama u kojima se radi kontrastivna analiza, poput problematike apsolutnog poklapanja pojmovnog sadržaja kontrastiranih leksema u dva jezika i interpretiranja rezultata u skladu sa tim.

LITERATURA

- Biljetina, J. (2021). *Doslovna i prenesena značenja glagola jedenja i pijenja u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bogetić, K. (2018). *Metafore o engleskom i srpskom jeziku u britanskom odn. srpskom novinskom diskursu*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Bogetić, K., Bročić, A., Rasulić, K. (2019). Linguistic metaphor identification in Serbian. In: *Metaphor identification in multiple languages: MIPVU around the world* (S. Nacey, A. G. Dorst, T. Krennmayr and W. G. Reijnierse, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 203-226.
- Briers, B., Pandelaere, M., Dewitte, S., Warlop, L. (2006). Hungry for money: The desire for caloric resources increases the desire for financial resources and vice versa. *Psychological Science* 17 (11), 939-943.
- Gibbs, R. (1994). *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. (2006). *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. (2015). Metaphor. In: *Handbook of Cognitive Linguistics* (E. Dabrowska and D. Divjak, eds.). Berlin: Mouton De Gruyter, 167-189.
- Gibbs, R., Lima, P. L., Francozo, E. (2004). Metaphor is grounded in embodied experience. *Journal of Pragmatics* 36 (7), 1189-1210.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klikovac, D. (2008). Šta je to metafora?. *Književnost i jezik* 55 (1-2), 57-76.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, mind, and culture: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003[1980]). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and Thought. 2nd edition* (A. Ortony, ed.). New York: Cambridge University Press, 202-251.
- Lakoff, G., Espenson, J., Schwartz, A. (1991). *Master Metaphor list. Second draft copy*. Berkeley: University of California.
- Negro, I. (2019). Metaphor and metonymy in food idioms. *Languages* 4 (3), 47.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: A Method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22 (1), 1-39.
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo: Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K., Mišković-Luković, M. (2020). Šta spaja a šta razdvaja kognitivnolingvistički i kognitivnopragmatički pristup metafori? *Lipar* 72, 11-45.
- Steen, G. (2014). The Cognitive-Linguistic Revolution in Metaphor Studies. In: *The Bloomsbury Companion to Cognitive Linguistics* (J. Littlemore and J. R. Taylor, eds.). London: Bloomsbury Publishing, 117-142.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, J.R. (1995). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. 2nd edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Vesić Pavlović, T. (2015). *Metaforička preslikavanja slikovne sheme PUTANJE u engleskom i srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Vesić Pavlović, T. (2018a). The role of PATH metaphors in conceptualising LIFE in English and Serbian: A corpus-based analysis. *Brno Studies in English* 44 (1), 63-82.
- Vesić Pavlović, T. (2018b). Strukturiranje SPORTA pomoću metafora PUTOVANJA u engleskom i srpskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta* 30 (1), 215-230.

- Vesić, T. (2007). *Metafore u engleskom i srpskom jeziku čiji je izvorni domen pojam biljke*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.
- Zimmermann, T. E., Sternefeld, W. (2013). *Introduction to semantics: An essential guide to the composition of meaning*. Berlin: Walter de Gruyter.

REČNICI

- Hlebec, B. (2006). *Standardni srpsko-engleski rečnik: sa engleskom i srpskom gramatikom*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Longman Dictionary of Contemporary English Online, dostupan na <https://www.ldoceonline.com/>
- Macmillan Dictionary, dostupan na www.macmillandictionary.com/
- Oxford Learner's Dictionary, dostupan na <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
- RMS. *Rečnik srpskoga jezika* (2007). Novi Sad: Matica srpska.

KORPUSI

- BNC Consortium, 2007, British National Corpus, XML edition, Oxford Text Archive, <http://hdl.handle.net/20.500.12024/2554>.
- EKSSJ: Korpus savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2013. Dostupan na <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.

CONCEPTUALISATION OF DESIRE VIA THE HUNGER AND THIRST SOURCE DOMAINS IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The paper focuses on the conceptualization of DESIRE via the source domains of HUNGER and THIRST. We have analysed the polysemy of one set of lexemes in Serbian and English that denote terms from these domains (S: *gladan, glad; žedan, žeđ; sit, sitost, zasićen, zasićenost*; E: *hungry, hunger; thirsty, thirst; satiated, fed up, satiety*), using the framework of cognitive semantics, which views polysemy as motivated by different conceptual mechanisms, most notably, conceptual metaphor. The aims of the paper are the following: (1) to note general trends in the conceptualization of DESIRE via the source domains of HUNGER and THIRST in two analyzed languages and to formulate the conceptual mappings that underlie the conceptualization of different aspects of DESIRE structured via these source domains; (2) to compare the findings in Serbian and English; and (3) to supplement the findings of previous studies on this topic. The analysis was performed on the examples from the representative corpora of Serbian and English. Research findings indicate that the polysemy of the examined lexemes that express the feeling of hunger, thirst and satiety in Serbian and English is metaphorically motivated. Conceptual metaphors DESIRE IS HUNGER and DESIRE IS THIRST are present in both languages for the conceptualization of DESIRE. These metaphors can be further specified according to the aspects of DESIRE that they structure, such as the desire for material possessions, the desire for love/affection, the desire for the spiritual, the desire for the exclusive/scarc and the desire for stimulating experience, for achievement in sports, for (political) power, but also the desire for the destructive. On the other hand, the analyzed lexemes related to the concept of satiety extend their meaning in accordance with the metaphor (ABSOLUTE) ABSENCE OF DESIRE FOR SOMETHING IS SATIETY. Serbian and English have similar linguistic manifestations of the afore-formulated conceptual metaphors.

Keywords: conceptual metaphors, HUNGER and THIRST domains, conceptualisation of DESIRE, Serbian, English

Tijana Vesić Pavlović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Mašinski fakultet
tvesic@mas.bg.ac.rs

МИЛЕНА ЈАКИЋ ШИМШИЋ – МАЈА САВИЋ

КАТЕГОРИЗАЦИЈА ОБЈЕКТА НА ПРИМЕРУ ПОСУДА ИЗ ДОМАЋИНСТВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ^{1, 2}

У раду је приказано истраживање којим се испитује категоризација кухињских посуда кроз задатак именовања у српском језику. Циљ истраживања је да се испита у којој мери постоји интересубјективна сагласност при именовању кухињских посуда, код говорника српског језика, што је основа за поређење са другим језицима. Двадесет четири изворна говорника српског језика именовала су 67 посуда приказаних на фотографијама, а на основу њихових одговора направљена је фреквенцијска листа одговора за сваки од стимулуса. Анализа одговора по стимулусима показала је да међу објектима можемо уочити три групе: објекти око чијих назива се слаже већина испитаника, објекти код којих се углавном „такмиче” два назива и објекти који изазивају велики број различитих назива. На основу прве групе описали смо прототипичне представнике категорија, на основу друге утврдили границе међу категоријама, а на основу треће стекли увид у додатне факторе који утичу на препознавање и именовање објеката.

Кључне речи: категорисање објеката, задатак именовања, прототип, српски језик, кухињске посуде

1. УВОД

368

Сваки језик путем инвентара речи које поседује и стратегија кодирање значења у језику даје одређени поглед на свет у коме живимо (Wolff & Malt, 2010), а језици се разликују према томе колико прецизно се путем речи кодирају разлике унутар неког домена. Међутим, разлике међу својствима објеката нису довољне да објасне како различити језици сегментирају на различите начине домene попут боја, простора, емоција, делова тела, посуда из домаћинства и сл. (Wolff & Malt, 2010). Стога не чуди интересовање за поређење начина на који језици мапирају одређене домene стварности у покушају да се утврди да ли је у неким доменима веза језик–свет универзалнија у односу на неке друге домene (Wolff & Malt, 2010).

Неки од утицајних модела претпостављају да основу за категоризацију објеката чини уочена сличност међу њима (Ameel et al., 2005). Међутим, међујезичка истраживања у којима се пореде именовања различитих објеката открила су релевантне разлике у начину на који говорници различитих језика сегментирају одређене домene путем речи. Занимљиво је да се ове разлике не односе само на именовање апстрактних или социјално конструисаних домена, већ и на конкретне именице које се односе на неке свакодневне објекте, тј. ентитете са истим референтом, за које би се очекивало да постоји већа кореспонденција у различитим језицима (Ameel et al., 2005). Значајно питање постаје како говорници одабирају који назив ће употребити за дати артефакт, тј. зашто ће нпр. исти предмет говорници једног језика назвати *чаши*, а говорници другог *шоља*?

¹ Истраживање је финансирано од стране пројекта Еволуција семантичких система (ЕСС), под руководством Института за психоллингвистику Макс Планк и Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у оквиру финансирања научно-истраживачког рада Института за српски језик САНУ (бр. пројекта 451-03-66/2024-03/200174) и Универзитета у Београду – Филолошки факултет (бр. пројекта 451-03-66/2024-03/200167).

² Захваљујемо се Даринки Анђелковић, Маши Поповић, Нади Шеви и Александру Миленковићу на учешћу у прикупљању података за истраживање. Поред тога, Даринки Анђелковић се захваљујемо и на корисним сугестијама при изради текста.

В. Лабов (1973) сматрао је да именовање објеката из домаћинства, упркос томе што су људима добро познати, није увек транспарентно. Његово истраживање показало је да је именовање прототипичних шоља, чинија, ваза релативно стабилно,³ али да на именовање посуда са периферије категорије утичу не само њихове физичке карактеристике већ и то како се опажа њихова функција. А. Вјежбицка (Wierzbicka, 1984) је такође мишљења да је основа за разумевање речи којима се означавају артефакти пре свега разумевање њихове функције у одређеној прототипичној ситуацији (наводи пример *шоље* (енгл. mug) и *шољице* (енгл. cup)).

Вјежбицка такође сматра да је важно разликовати објекте који се налазе на граници између две категорије од оних који су типични припадници неке категорије. Наводи примере објеката између *шоље* (mug) и *шољице* (cup) који нису ни праве *шоље* ни праве *шољице* и за које не постоји стандардна лексичка ознака, већ се могу описати упућивањем на најближу лексичку категорију изразима попут „нека врста шољице”. Имена артефаката се, према њој, не могу свести на скуп њихових видљивих карактеристика, јер поседују „скривени уједињујући принцип“ који произилази из њихове основне сврхе и прототипичне употребе (Wierzbicka, 1984). Управо то, према Вјежбицкој, у значајној мери доприноси њиховој референцијалној неодређености, те се људи не морају сложити око назива, упркос томе што се слажу у вези са свим његовим својствима доступним перцепцији.⁴

И други аутори испитивали су однос перцепције и именовања објеката и потврдили да постоји изненађујући степен разлике у обрасцима именовања чак и када су сличности међу објектима биле опажене на исти начин (Malt et al., 1999), тј. да постоји разлика између процеса именовања и уочавања сличности међу објектима (Sloman et al., 2001).

Амилова и сар. (Ameel et al., 2005) поновили су налазе Малтове и сар. (Malt et al., 1999) поредећи именовање кухињских посуда у Белгији, као двојезичној средини, код билингвала (који говоре и холандски и француски) и код монолингвала који говоре један од та два језика. Показало се да су билингвали имали сличне обрасце именовања и користили су речи из два језика на сличнији начин него монолингвали. Резултати ових аутора показују да се обрасци именовања могу значајно разликовати не само када је опажане сличности објеката веома усаглашено, него чак и када различите језике говоре људи који деле скоро исту културу. Ови налази су у складу и са раније изведеним истраживањем Д. Кроненфелда и сар. (Kronenfeld et al., 1985) у којем је испитивана процена сличности и именовања 11 посуда за пијење код говорника енглеског, хебрејског и јапанског језика. Истраживање је такође показало да су испитаници опажали сличност међу предметима на исти начин, али су се знатно разликовали приликом њиховог груписања путем имена. Кроненфелд и сар. (Kronenfeld et al., 1985, према Pavlenko & Malt, 2011) објаснили су ове разлике позивањем на истакнута својства чланова основне категорије. Тако је за енглески пандан чаше најважније својство материјал, док је за хебрејски и јапански то облик, с тим што је на хебрејском прототипични *cos* имао цилиндрични облик без дршки, док су најтипичнији јапански *gurasu* били нецилиндрични стаклени предмети са постољем, што најбоље одговара оном што би Енглези звали *brandy snifter* (чаша за бренди). Истраживачи су такође указали на релевантност разлика у функцији објеката: говорници енглеског језика, на пример, користе термин *cup* (*шољица*) углавном за посуде за топле напитке, а *glass* (*чаша*) за посуде за хладна пића.

³ У првој ситуацији у експерименту испитаницима се приказује објекат и од њих се тражи да га именују; у другој поред слике датог објекта испитаницима се даје инструкција да замисле да нека особа држи тај предмет у руци, да меша кашичицом шећер, и да пије кафу или чај из ње, и потом га именује; у трећој ситуацији инструкција је да замисле да виде тај предмет на столу за ручавање напуњен пиреом од кромпира или пиринчем; у четвртој ситуацији инструкција је да испитаници замисле да дати предмет стоји на полици и да се у њима налази сечено цвеће. Резултати су показали да иста посуда може бити названа шоља (cup) када је испуњена кафом и чинија (bowl) када је испуњена пире-кромпиром.

⁴ Додатни извор нејасноће у истраживањима која се баве категоризацијом објеката уноси и сама терминологија, будући да се термин категоризација користи да означи барем три конструкта: (1) именовање објеката, (2) репрезентовање објеката у менталном простору, и (3) шта људи мисле да је суштина неког предмета (Sloman et al., 2001). Малт и сар. (Malt et al., 1999) сматрају да је важно правити разлику између категоризације као препознавања објеката и као именовања зато што веза између њих није тако једноставна као што се претпоставља. Према овим ауторима то проистиче из битне разлике у природи ова два процеса: именовање је део процеса комуникације, а препознавање није. Из тог разлога су у процес именовања објеката укључени фактори који су независни од процеса њихове унутрашње репрезентације.

Приказани налази указују на то да је могуће да је опажање сличности објеката, тј. нелингвистичка концептуализација објеката у већој мери универзална, а да је само именовање објеката, односно лингвистичка категоризација, језички специфична.

Б. Малт и сар. (Malt et al., 1999, 2003) сматрају да на употребу лексичких категорија не утичу само уочене сличности међу објектима већ да је она и под утицајем лингвистичке и културне историје одређеног језика. Такође, сматрају да утицаја има и то који су семантички домени били од посебног интереса за одређену културу у једном периоду њене историје и из тог разлога захтевали финију лингвистичку диференцијацију датог концептуалног простора, а да се идиосинкратичним мапирањем у оквиру језика може овладати кроз акумулирано искуство са именовањем појединачних објеката, тј. индуктивним путем.

Такође, и налази из развојних истраживања, као и нека друга истраживања са билингвалним говорницима (видети нпр. Andersen, 1975; Ameer et al., 2008; Malt & Sloman, 2003; Pavlenko & Malt, 2011) сведоче да се усвајање дела лексикона који чине заједничке именице, а које се односе на познате, конкретне предмете, не може свести само на повезивање објекта и одговарајућих имена, већ да постоји комплексна путања учења.

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

У већини истраживања која се баве категоризацијом објеката на основу именовања фокус је био на међујезичким поређењима, са циљем да се утврде разлике у начину на који говорници различитих језика сегментирају одређене семантичке домене путем речи. Начин на који су у тим истраживањима представљени подаци могао би навести на закључак да је унутар једног језика именовање једног објекта универзално, тј. аутори не коментаришу варијансу именовања једног објекта. Циљеви овог истраживања су:

(1) Испитивање у којој мери постоји интерсубјективна сагласност при именовању артефаката, кухињских посуда, код говорника српског језика; (2) Утврђивање карактеристика прототипичних представника категорија, односно описивање објеката око којих постоји највећа интерсубјективна сагласност испитаника приликом именовања; (3) Утврђивање разлога изостајања слагања, за објекте код којих је слагање говорника о називу мање или готово непостојеће. Детаљан опис образаца именовања у српском језику доприноси будућем међујезичком поређењу са језицима за које су прикупљени подаци истом методологијом.

3. МЕТОД

Истраживање које ћемо представити део је ширег истраживања у оквиру међународног пројекта под називом Еволуција семантичких система (ЕСС), под руководством Института за психолингвистику *Макс Планк*, у Најмегену, спроведеног на 65 језика.⁵ Дакле, методологија прикупљања података била је усклађена за све језике.

3.1. Стимулуси

Стимулусе је чинило 67 фотографија објеката (преузети од Ameer et al., 2005), различитих кухињских посуда (нпр. чиније, шоље, тањира). Објекти су фотографисани на неутралној позадини, а у дну фотографије налазио се лењир чија је функција да се испитаници лакше оријентишу

⁵ У оквиру пројекта прикупљени су подаци за најмање 20 испитаника за сваки од четири задатка који се односе на различите семантичке домене (боје, просторни односи, делови тела и кухињске посуде) (https://archive.mpi.nl/islandora/object/mpi%3A1839_00_0000_0000_0016_3009_3). Део резултата објављен је у Andelković et al., 2023 и Popović et al., 2013.

у вези са величином објекта (примере стимулуса в. нешто касније у одељку 4). На фотографијама се виде облик, боја, саставни делови објекта, као и однос висине и ширине објекта.

3.2. Испитаници

Испитаници у овом истраживању били су студенти прве године психологије (N=24, 50% женски пол), просечне старости 19, којима је учешће у експерименту била једна од предиспитних обавеза. Свим испитаницима српски је матерњи језик.⁶

3.3. Опис задатка и процедура

Експериментатор је испитаницима усмено давао упутство: „У овом задатку ћу Вам показати серију фотографија кућних објеката. Треба да именујете објекте. Наведите назив који Вам прво падне на памет. Можете да користите исту реч више од једног пута. Не постоје тачни или погрешни одговори.” Након тога експериментатор приказује једну по једну фотографију и поставља питање: „Како се ово зове?” Читав ток експеримента трајао је око 15 минута, а бележен је диктафоном, како би се касније одговори испитаника прецизно транскрибовали на унапред стандардизован начин.

3.4. Кодирање одговора и припрема података

Транскрипција је подразумевала бележење одговора наведених у облику у којем су их испитаници изговорили: нпр. *посуда за воће, велика шоља*. Такви одговори названи су „пуни одговор“, а они се свode на „главни одговор“ према унапред утврђеним универзалним правилима кодирања, свођењем одговора на једночлану лексему (нпр. „пуни одговори” *посуда за воће, велика шоља* и сл. свођени су на „главне одговоре” *посуда, шоља*). Уколико је испитаник навео више од једног одговора за један објекат, бележен је сваки одговор (нпр. *шоља, чаша*). Уколико је испитаник навео деминутив, такав одговор се бележио као засебан у односу на основну реч (нпр. *шоља* и *шољица*),⁷ а лексикализација термина проверавала се у референтним речницима за дати језик. Будући да једнојезички речници српског језика (РСАНУ и РМС) деминутивне облике навођене у задатку нису забележили као лексикализоване (нпр. *чашица, шољица*), већ им је приписана тзв. граматичка дефиниција,⁸ у одељку са резултатима прокоментарисаћемо ово питање.

3.5. Фреквенцијска листа одговора

Када су сви одговори испитаника обрађени на управо описани начин, направљена је јединствена фреквенцијска листа одговора за сваки од стимулуса.

⁶ Добијено је одобрење етичке комисије Универзитета Радбауд у Најмегену.

⁷ Када је у питању кодирање деминутива, у литератури је овом питању приступано на различите начине. Док поједини аутори деминутивне одговоре припадају основној речи (нпр. Ameer et al., 2005), други их кодирају као засебне називе (Majid et al., 2015). На основу литературе за српски језик, критеријуми лексикализације именичких деминутива су различити: од лексикографских, творбених, акценатских па све до тога да ли су преводни еквиваленти у страним језицима такође деминутиви или су у питању засебне лексеме (Јанић, 2012).

⁸ У лексикографији се под граматичком дефиницијом подразумева било која дефиниција у којој не постоји описни или синонимски део, већ се даје информација да је нешто нпр. деминутив или глаголска именица, трпни придев итд., као нпр. у граматичкој дефиницији за деминутив *шољица* ж дем. од *шоља*.

4. РЕЗУЛТАТИ

Испитаници српског језика су у истраживању за 67 кухињских објеката приказаних на фотографијама навели укупно 1632 одговора, од чега 41 различит термин, а 13 термина навео је само по један испитаник.⁹

4.1. Варијетет у именовању објеката

Анализа одговора показала је да се варијетет одговора разликовао по стимулусима: неки од представљених стимулуса блиски су прототипу датих категорија, те се већина испитаника слаже око назива, док код других постоји колебање. Поља стимулуса упоредили смо помоћу мере (Шенонова ентропија) која говори о степену уређености система, користи се у психолингвистичким истраживањима и узима у обзир релевантне карактеристике поља: број различитих наведених назива по стимулусу и учесталост сваког одговора за дати стимулус.¹⁰

Вредности ове мере у нашем истраживању крећу се од 0 до 2,6, што је приказано на Слици 1, а граничне тачке, које стимулусе деле у три групе (в. у даљем тексту) на графикону су означене стрелицама.¹¹ У Табели 1 приказане су вредности релевантних фактора за издвајање три групе стимулуса.

Слика 1. Вредности Шенонове ентропије (y-оса) за стимулусе из истраживања (x-оса)

	Вредност Шенонове ентропије	Доминантни назив (X%)	Распон броја различитих назива по стимулусу	Просечан бр. различитих назива по стимулусу	Бр. стимулуса у датој групи
I група стимулуса	0–0,89	$X > 70\%$	1–4	2,2	20
II група стимулуса	1–1,79	$45\% < X < 80\%$	3–6	4,4	33
III група стимулуса	1,8–2,6	$25\% < X < 63\%$	5–9	7	14

Табела 1. Групе стимулуса добијене помоћу мера степена сагласности испитаника у именовању објеката

На основу анализе прве групе стимулуса можемо доћи до одговора на питање који објекти су блиски прототипу за дату категорију, на основу друге где су границе међу одређеним категоријама,

⁹ Поређење ових налаза са објављеним подацима прикупљеним истом методологијом за германске језике, показује да је број термина наведених у српском веома сличан просечном броју за германске језике (39, при чему је за фарски наведено свега 19 термина, а за швајцарски немачки 71 термин) (Majid et al., 2015: 36).

¹⁰ Формула за израчунавање Шенонове ентропије је $H(X) = -\sum p(x_i) \cdot \log_2 p(x_i)$.

¹¹ Граничне тачке одабране су комбинацијом увида у изглед функције и анализе процента доминантног назива за стимулусе.

и које карактеристике су важне за њихово именовање у српском језику, док је трећа група указала на додатне карактеристике које представљају отежавајући фактор при именовању објеката.

4.2. I група стимулуса – Типични представници категорија

Стимулуси из прве групе могу се сматрати типичним представницима својих категорија. Доминантни називи ових стимулуса су *шоља*, *тањир*, *чаша*, *кријла* и *чинија*.

Шоља

На основу фотографија стимулуса чији су доминантни одговори *шоља*, можемо закључити да су за испитанике српског језика прототипичне *шоље* направљене од непрозирног материјала, имају дршку са стране, али не смета чак ако постоје и две дршке, висина им је већа од ширине и имају облик ваљка (стим. 21 и 25, в. Сliku 2). Међутим, делимично приближавање димензије висине и ширине не нарушава у великој мери типичност шоље, као ни облик објекта који се при дну нагоре благо шири, а онда наставља готово равно до горње ивице, што читавој посуди даје нешто заобљенији изглед (Стим. 35, Слика 2).

Стим. 21 (шоља 100% одговора)

Стим. 35 (шоља 96%)

Стим. 25 (шоља 96%)

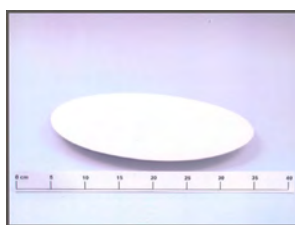
Слика 2. Типичне шоље за говорнике српског језика

Тањир

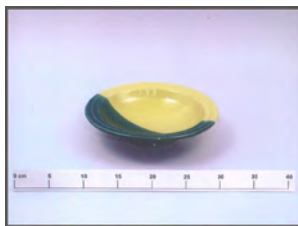
Када је у питању прототипичан *тањир*, то је округао плитак предмет, пречника око 25 цм. Карактеристике које не утичу значајно на типичност објекта су издуживање круга у благу елипсу, дубина изражена у мањој мери или нешто мањи пречник тањира (око 15 цм) (в. Сliku 3).

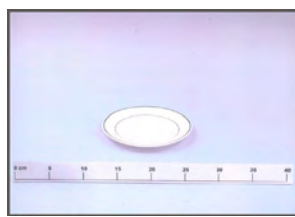
Стим. 36 (тањир 92%)

Стим. 8 (тањир 92%)

Стим. 47 (тањир 92%)

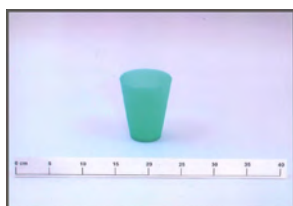
Стим. 41 (тањир 88%)

Слика 3. Типични тањир за говорнике српског језика

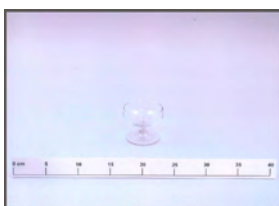
Чаша

Сматрамо да прототип чаше у српском није приказан у експерименту, али висока непрозрачна (или делимично прозирна) посуда зелене боје, чија је висина знатно већа од ширине, за говорнике српског су добри представници чаше. Прозирна стаклена посуда са ножицом, као и

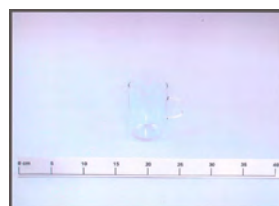
прозирна стаклена посуда са дршком (чија висина је већа од ширине) елицитирале су код испитаника такође доминантни одговор *чаша* (в. Сliku 4).

Стим. 30 (чаша 88%)

Стим. 16 (чаша 79%)

Стим. 42 (чаша 71%)

Слика 4. Приказ стимулуса које су говорници српског доминантно назвали чашом

Кријла

Типична *кријла* за говорнике српског је прозирна велика посуда, знатно веће висине од ширине, са дршком и текстуром на стаклу, која се у овом случају делимично шири нагоре при дну, а онда има равне ивице до врха (в. Сliku 5). Важно је напоменути да је овај стимулус имао и лого пива.

Слика 5. Стим. 27 (кригла 96%).

4.3. II група стимулуса – Границе међу категоријама

Шоља и остали објекти из којих се пије

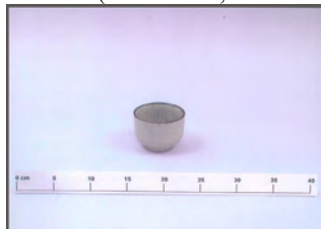
Као што смо већ раније поменули, одговори испитаника за неке од стимулуса указали су на границу међу категоријама. На пример, прозирни или делимично прозирни објекти који имају дршку елицитирали су одговоре *чаша* или *шоља*, али је већи број испитаника сматрао да је то *чаша* (стим. 32 и 37, Слика 6). За разлику од тога, објекти који немају дршку и нису прозирни, изазивали су недоумицу у мањој мери, а превасходно су названи *шоља* (стим. 44 и 45, Слика 6).

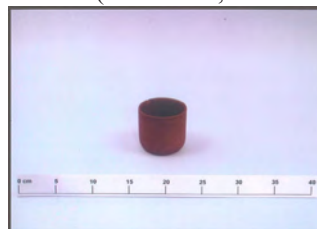
Стим. 32 (чаша 50%, шоља 29%)

Стим. 37 (чаша 52%, шоља 40%)

Стим. 44 (шоља 68%, чаша 12%)

Стим. 45 (шоља 72%, чаша 12%)

Слика 6. Граница између категорија *чаша* и *шоља*

На основу ових налаза, рекли бисмо да је за разликовање чаше од шоље нешто важнија карактеристика материјал и прозирност него постојање дршке.

Даље, промена правца пружања страница објекта, тј. сужавање објекта према врху, у комбинацији са величином објекта, довела је до дилеме да ли је дати објекат *шоља* или *кригла*. Ипак, нешто већи број испитаника определио се за термин *шоља*, и поред чињенице да су оба приказана објекта имала лого пива (в. Сliku 7).

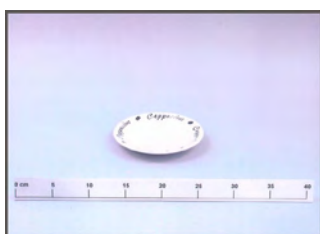

Стим. 55 (шоља 54%, кригла 37%) Стим. 10 (шоља 64%, кригла 28%)

Слика 7. Граница између категорија *шоља* и *кригла*

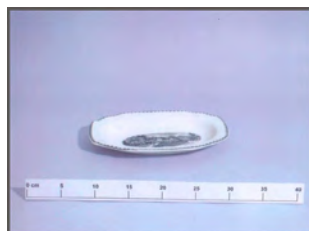
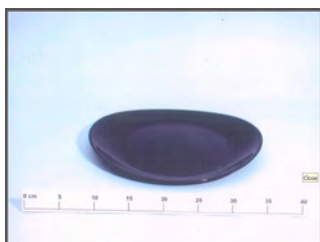
Тањир и остали објекти за послуживање и конзумирање хране

У одељку 4.2. приказане су и описане карактеристике типичног тањира, где смо видели да на типичност тањира готово да не утиче мање варирање пречника (+/- 10 цм), благо издуживање кружнице у елипсу, као и постојање извесне мање дубине суда. Ипак, додатно смањење пречника тањира (на око 10 цм) доводи испитанике у дилему да ли је у питању *тањир* или *тацна/тањир*, повећање дубине тањира указује на границу између појмова *тањир* и *чинија*, а додатно издуживање облика кружног тањира у правцу елипсе води ка граници *тањира* са *овалом* (в. Сliku 8).

Стим. 3 (тањир 67%, тацна 29%, тањир 8%)

Стим. 60 (тањир 50%, чинија 33%, посуда 13%)

Стим. 62 (тањир 67%, овал 17%)

Стим. 57 (тањир 54 %, овал 21%)

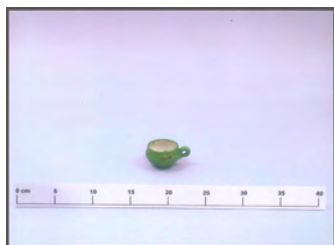
Слика 8. Граница између појма *тањир* и осталих објеката за сервирање и конзумирање хране

У оквиру друге групе стимулуса прокоментарисаћемо још однос деминутива и основне речи, када су употребљени за исти стимулус, као и значењски однос међу различитим одговорима за дати стимулус.

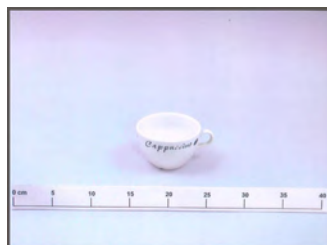
4.3.1. СТАТУС ДЕМИНУТИВА

Као што смо већ напоменули, упутство за кодирање деминутива одступало је од лексикографске обраде у речницима српског језика, те смо питање лексикализације деминутива размо-

трили на основу одговора испитаника. Уочили смо да је од свих употребљених деминутива једино назив *шољица* доминантни назив и то у случају једног стимулуса, за изразито мали објекат (Стим. 12, Слика 9). Остали називи *шољица* јављају се као секундарни називи у пољима, са мањим процентом навођења. На Слици 9 (Стим. 1, Слика 9) приказујемо стимулус чији је секундарни назив *шољица* фреквентнији од секундарних назива за остале стимулусе. Стога, можемо закључити да је на основу одговора испитаника у нашем истраживању добијен налаз да је *шољица* врста *шоље*, и то мали примерак *шоље*, а не нови концепт.

Стим. 12 (шољица 72%, шоља 24%)

Стим. 1 (шоља 68%, шољица 28%)

Слика 9. Однос назива *шоља* и *шољица*.

4.3.2. Значењски однос међу терминима

Обраћајући пажњу на значењску вредност наведених назива, приметили смо да су код неких стимулуса називи у међусобном односу синонимије (нпр. *чинија* и *здела*, *џиксла* и *џејелара*), док је код других стимулуса реч о различитим категоријама (*чаша* и *шоља*, *чинија* и *џањир*). Између ове две крајности, постоје и случајеви који на први поглед нису сасвим јасни, те смо тако у другој групи стимулуса приметили да су се испитаници за највећи број стимулуса колебали да ли је у питању *чинија* или *џосуда* (18 стимулуса). Међутим, увидом у стимулусе који одражавају ово колебање, стичемо утисак да је у великом броју случајева термин *џосуда* употребљен синонимно са *чинијом* (в. Слику 10), те се овде не ради о граници између категорија.

Стим. 65 (чинија 67%, посуда 25%)

Стим. 31 (чинија 46%, посуда 37%)

Стим. 66 (чинија 75%, посуда 17%)

Стим. 53 (чинија 54%, посуда 21%)

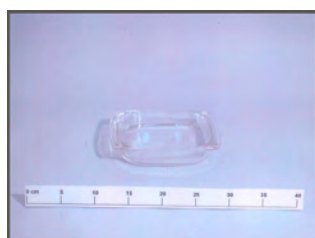
Слика 10. Стимулуси код којих су испитаници наводили називе *чинија* и *џосуда*.

Уколико ова два термина сматрамо синонимима, приметимо да *чинија* остаје *чинија* и поред промене облика основе (квадрат, круг), величине, правца пружања страница од дна до врха (равне или странице које се шире према врху), као и упркос додавању неких делова (ножице). Са друге стране, у даљем тексту биће споменути и стимулуси код којих термин *џосуда* није упо-

требљен синонимно са *чинијом*, већ је коришћен у својству надређеног појма, и рекли бисмо да исказује дилему око назива (в. Одељак 4.4. и Сliku 11).

4.4. III група стимулуса – Неслагање испитаника о називу стимулуса

Објектима из ове групе намена често није недвосмислена, из различитих разлога, те испитаници користе већи број назива. У неким случајевима фотографије стимулуса нису јасне јер је фотографисан прозиран објекат на светлој позадини (стим. 58, Слика 11), па није могуће прецизно одредити дубину, ивице и облик објекта. У другим случајевима приказани објекат не спада у често коришћене посуде у српском домаћинству (стим. 61, 63, 6, Слика 11), изгледом подсећа на један, а величином на други објекат (стим. 43, 58, Слика 11) или није могуће са сигурношћу утврдити од ког је материјала сачињен (стим. 67, 6, Слика 11).

Стим. 58 (посуда 37%, чинија 33%, тепсија, пиксла 8%, тањир, пекач, пепељара 4%)

Стим. 61 (тигањ 46%, посуда 17%, шерпа 12%, лонац, чинија 8%, ђувечара, чинијица 4%)

Стим. 63 (посуда 50%, чинија 21%, овал 17%, послужавник, тањир, пиксла 4%)

Стим. 43 (посуда 37%, тепсија 25%, плех 21%, тава, пекач, ђувечара, пепељара 4%)

Стим. 67 (тањир 29%, послужавник 25%, тацна 21%, посуда 8%, тањирђ, тепсија 4%)

Стим. 6 (чинија 33%, посуда 25%, ђуп 17%, посудђца, кутија 8%, ђаса, чинијица, фигурица 4%)

Слика 11. Објекти са највећим бројем различитих назива.

5. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду постављене циљеве, као и управо изнесене резултате, уочавамо да се за 67 приказаних стимулуса издвајају три групе: (1) типични представници својих категорија, чија је функција јасна, те се испитаници слажу у погледу њиховог назива (нпр. стимулуси 21, 27, 36 итд.); (2) стимулуси који представљају границу између две категорије, тако што се комбинују њихова својства (нпр. стимулуси 32 и 37 који су прозирни као чаша, али имају дршку као шоља, или стимулуси 44 и 45 код којих је ситуација обрнута, тј. непрозирни су као шоља, али немају дршку, као што их немају ни чаше), где се испитаници колебају између категорија, те интерсубјективна сагласност није висока; (3) као и стимулуси који нису типични за ово поднебље, или им је нејасна функција, или су нејасне фотографије стимулуса (нпр. стим. 58, 63, 61).

На основу прве групе стимулуса описали смо типичне представнике појединих категорија, које су биле заступљене довољним бројем стимулуса да бисмо могли да закључимо нешто о њима (пре свега шоље, тањира и чиније, а потом чаше и кригле). Друга група стимулуса помогла нам је да уочимо које карактеристике су важне за препознавање датог објекта као члана категорије (нпр. за чашу и криглу важна је прозирност, а оно што је непрозирно махом се препознаје као шоља без обзира да ли има дршку). Када смо погледали стимулусе из треће групе, уочили смо да су то готово искључиво објекти чија примарна функција није конзумирање хране, већ су првенствено намењени припреми или сервирању хране. Будући да свако конзумира храну, али је свако не сервира, а поготово је не припрема, претпостављамо да је већина говорника боље упозната са објектима који служе да се из њих једе или пије, па је их је зато лакше препознати и именовати.

Испитаници су на различите посредне начине показивали да нису сигурни о којој посуди је реч: појединци су наводили више од једног назива за исти објекат (нпр. за стимулус 37 испитаник је навео и назив *шоља* и *чаша*, други је за стимулус 59 рекао „тепсија, није, посуда” итд.), или, као што А. Вјежбица помиње (в. одељак 1) за поједине стимулусе испитаници су користили одредницу „неки Х” или „нека врста Х” (*посуда, нека врста мале бомбоњере; специфична посуда; нека врста њикле* итд.).

Као што је у досадашњој литератури примећено, функција објекта је веома важна за његово препознавање, те је нејасна функција повезана са навођењем већег броја одговора за исти објекат. Објекти у овом истраживању били су празни, те су испитаници сами асоцирали функцију за дати предмет, што омогућава различите интерпретације. Такође, функција је повезана са карактеристикама предмета као што су материјал од којег је објекат направљен, дебљина зида објекта, дубина, величина предмета и сл., а неке од тих карактеристика нису јасно видљиве за поједине стимулусе. Нпр. није јасно да ли би се човек опекао држећи објекте приказане на стимулусима 44 и 45 напуњене врелом течностју, или да ли би објекат 58 издржао високу температуру у рерни, као и да ли је објекат 6 начињен од дрвета или од керамике, тј. колико је порозан, или да ли је објекат 67 од пластике или неке врсте порцулана, од чега би зависило да ли је у питању пластични послужавник као у мензама или је пак у питању посуда за свечане прилике, на коју би се могла ставити направљена торта. За функцију могу бити важни и такви детаљи као што је декорација, те нпр. стимулус 57 може упућивати на посуду за свечане прилике у којој се сервира храна, а не на објекат који се свакодневно користи за конзумацију хране.

Варирање облика основе за неке категорије није од значаја, те квадратаста основа чиније не умањује њену типичност, док промена облика основе тањира његову типичност умањује. Интересантно би било видети да ли би промена облика основе утицала на типичност објекта који служе за пијење (чаша, шоља, кригла).

6. ОГРАНИЧЕЊА ИСТРАЖИВАЊА

Будући да је ово истраживање осмишљено као међујезичко, појединости се могу доживети као недостаци када се, као у овом раду, анализирају подаци из једног језика. Најпре, примећујемо да стимулуси нису систематски варирани према својим карактеристикама (нпр. облик основе, однос висине и ширине, присуство додатних делова итд.). Такође, чини се као да величина објекта, која је веома важна при одређивању функције, испитаницима није увек била јасна, тј. делује да нису довољно обратили пажњу на лењир у дну фотографије. Стога мислимо да би корисније било да се за процену величине у неком од наредних истраживања користи објекат константне величине, као нпр. шака која би држала дати предмет. Такође, неопходно је водити рачуна о односу боје позадине и објекта (прозирни предмети не виде се сасвим јасно на фотографијама). Када су у питању испитаници, сматрамо да би у неком од наредних истраживања требало контролисати или варирати демографске факторе као што су узраст, географско порекло, учесталост припреме хране, будући да сви ови фактори утичу на препознавање и именовање посуда.

7. БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду да су у оквиру пројекта пројекта ЕСС (Еволуција семантичких система; Evolution of Semantic Systems) подаци за приказаних 67 стимулуса прикупљени истом методологијом за још 64 језика, сматрамо да би веома интересантно било јединственом мером, каква је на пример ентропија, упоредити уређеност поља за дате стимулусе кроз различите језике и утврдити да ли и у којој мери постоји корелација међу њима. Такође, било би занимљиво упоредити карактеристике прототипичних посуда и испитати однос међу границама категорија. Будући да из претходних истраживања знамо да протезање обима појма није идентично у језицима, било би интересантно утврдити да ли сличности и разлике зависе од језичке сродности, контаката међу говорним заједницама или је у питању неки други фактор.

ЛИТЕРАТУРА

- Ameel, E., Storms, G., Malt, B. C., & Sloman, S. A. (2005). How bilinguals solve the naming problem. *Journal of Memory and Language*, 53, 60–80.
- Ameel, E., Malt, B. C., & Storms, G. (2008). Object naming and later lexical development: From baby bottle to beer bottle. *Journal of Memory and Language*, 58, 262–285.
- Andersen, E. S. (1975). Cups and glasses: learning that boundaries are vague. *Child language*, 2, 79–103.
- Andelković, D., Savić, M., Popović, M. & Jakić Šimšić, M. (2023). Lexical-semantic representation of body parts in Serbian child language. *Psihološka istraživanja*, Vol. XXVI(1), 155–190.
- Kronenfeld, D. B., Armstrong, J. D., & Wilmoth, S. (1985). Exploring the internal structure of linguistic categories: An extensionist semantic view. In J. W. D. Dougherty (Ed.), *Directions in cognitive anthropology* (pp. 91–113). Urbana: University of Illinois Press.
- Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. In C.-J. Bailey and R. Shuy (eds.), *New Ways of Analyzing Variation in English*. Washington, DC: Georgetown U. Press. pp. 340–373. Reprinted in Aarts, B. et al. (eds.), *Fuzzy Grammar*. Oxford: Oxford U. Press. pp. 67–90.
- Majid, A., Jordan, F.M., & Dunn, M. (2015). Semantic systems in closely related languages. *Language Sciences*, 49, 1–18.
- Malt, B. C., Sloman, S. A., Gennari, S., Shi, M., & Wang, Y. (1999). Knowing versus naming: Similarity and the linguistic categorization of artefacts. *Journal of Memory and Language*, 40, 230–262.
- Malt, B. C., Sloman, S. A., & Gennari, S. (2003). Universality and language-specificity in object naming. *Journal of Memory and Language*, 49, 20–42.
- Malt, B. C. & Sloman, S. A. (2003). Linguistic diversity and object naming by non-native speakers of English. *Bilingualism: Language and Cognition*, 6(1), 47–67.

- Pavlenko, A., & Malt, B. C. (2011). Kitchen Russian: Cross-linguistic differences and first-language object naming by Russian–English bilinguals. *Bilingualism: Language and Cognition*, 14(1), 19–45.
- Popović, M., Savić, M., Jakić, M., Ševa, N., Milenković, A., Anđelković, D. (2013). How words are used in naming different categories of objects. *Naučno-stručni skup Savremeni trendovi u psihologiji*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 11–13. Oktobar, 2013, 111–112.
- Sloman, S. A., Malt, B. C., & Fridman, A. (2001). Categorization versus similarity: the case of container names. In U. Hahn & M. Ramscar (Eds.), *Similarity and categorization* (pp. 73–86). Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1984). Cups and mugs: Lexicography and conceptual analysis. *Australian Journal of Linguistics*, 4, 205–255.
- Wolff, P. & Malt, B. (2010). The language–thought interface. An introduction. In B. Malt & P. Wolff (Eds.), *Words and the mind: how words capture human experience* (pp. 3–28), Oxford University Press, USA.
- *
- Јанић, А. (2012). Лексикализација именичких деминутива у српскоме језику. *Philologia Mediana*, V/5, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2013, 367–380.
- РМС (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ (1959–2014): *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. 1–21, Београд: САНУ.

CATEGORIZATION OF OBJECTS ON THE EXAMPLE OF HOUSEHOLD UTENSILS

Summary

The paper presents research that examines categorization of kitchen utensils through a naming task in the Serbian language. The goal of the research was to examine the extent to which there is intersubjective agreement when naming kitchen utensils, among speakers of the same language, which is the basis for comparison with other languages. Twenty-four native speakers of the Serbian language named the 67 containers shown in the photographs, and based on their responses, a frequency list of responses was made for each of the stimuli. Stimuli elicited a different number of responses, unequally distributed. We used the measure (Shannon's entropy) that takes into account those factors, and compares the stimuli fields. A comparison of responses to stimuli showed that the objects can be divided into three groups: objects whose names are agreed upon by the majority of respondents, objects where two names are mostly "competing" and objects that elicit a large number of different responses.

On the basis of the first group, we described the prototypical representatives of the categories. For instance, the typical "šolja" (meaning both mug and cup) denotes a nontransparent object with a handle whose height is larger than its width. Based on the second group, we determined the boundaries between the categories: for instance for distinguishing čaša (glass) and šolja (cup/mug) the material and transparency are somewhat more important than the presence of a handle). The third group of stimuli enables us to identify the factors that influence the recognition and naming of objects: familiarity of the object, discrimination of the object material and size and quality of photos.

Keywords: object categorization, naming task, prototype, Serbian language, kitchen utensils

Milena Jakić Šimšić
Institute for Serbian language, SASA, Serbia
mmjakic@gmail.com

Maja Savić
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology
majsavic76@gmail.com

JOVANA MARČETA

LES MOTS STIMULI *FEMME* ET *HOMME* DANS LES ASSOCIATIONS VERBALES FRANÇAISES¹

Cette étude examine les ressemblances et différences entre les champs associatifs des mots stimuli *femme* et *homme*. Le but est d'explorer les conceptualisations de la femme et de l'homme et de révéler les stéréotypes de genre présents dans l'image linguistique du monde des étudiants de langue maternelle française. Les structures des deux champs associatifs sont reconstruites selon la fréquence des réponses associatives données par les étudiants français. Cette approche permet de comparer les caractéristiques structurelles des champs associatifs observés. En outre, les réponses sont classées selon les concepts qu'elles désignent afin de mieux observer les stéréotypes de genre qui sont présents dans les images linguistiques de *la femme* et de *l'homme*. Les résultats montrent une dominance des réponses primaires pour les deux mots stimuli. Bien que les réponses associatives soient regroupées autour des mêmes champs conceptuels, il existe des différences dans la conceptualisation de la femme et de l'homme.

Mots-clés : *femme*, *homme*, conceptualisation, stéréotypes de genre, associations verbales

1. INTRODUCTION

Les expériences associatives libres fournissent des informations liées aux équivalents psychologiques des champs sémantiques². Ces expériences révèlent des liens sémantiques entre des mots objectivement présents dans l'esprit des locuteurs natifs. Par conséquent, elles sont importantes et intéressantes pour les linguistes intéressés par la sémantique, ainsi que pour les psychologues et psycholinguistes (Ufimtseva 2014: 39).

Les rôles de genre représentent des stéréotypes concernant les caractéristiques, les émotions, les comportements et les professions, que la société considère comme acceptables pour les hommes et les femmes (Batz, Tay 2018). Les réponses données à un mot stimulus représentent attitude des répondants envers le phénomène que le stimulus exprime. Les associations verbales fournissent des informations sur l'interférence de la compréhension collective de la réalité dans le sens des mots. En conséquence, il est important d'explorer les conceptualisations de la femme et de l'homme³ selon les réponses associatives, afin de déterminer l'attitude de la société sur les rôles de genre.

La langue est un indicateur important du niveau d'égalité et d'inclusion au sein d'une société. L'intégration des recherches linguistiques dans une réflexion plus globale sur l'égalité de genre peut contribuer à aborder de manière plus approfondie la question de l'élimination des stéréotypes de genre et de la promotion d'une société plus égalitaire. Cette étude a pour objectif de reconstruire et de comparer les champs associatifs des mots stimuli *femme* et *homme* dans la langue française afin d'explorer les stéréotypes de genre présents dans l'image linguistique du monde des étudiants de langue maternelle

¹ Cette recherche est financée par le Ministère de la Science, du Développement technologique et de l'Innovation de la République de Serbie (n° 451-03-65/2024-03/200166).

² Le champ sémantique représente un ensemble plus restreint que le champ associatif et se compose de lexèmes reliés d'une manière systématique. Le champ associatif est l'ensemble paradigmatique le plus général dont les membres sont des lexèmes reliés par différentes relations sémantiques avec le lexème dominant du champ (V. Ch. 2.2.).

³ La conceptualisation est le processus cognitif par lequel nous organisons nos pensées en concepts. C'est la capacité à catégoriser, généraliser et interpréter les informations perçues à travers les sens, les expériences et les interactions avec le monde qui nous entoure. Pour la conceptualisation stéréotypée V. Ch. 6.

française et de contribuer à la réflexion générale sur la nécessité de promouvoir l'égalité de genre dans le contexte social. Les champs associatifs montreront où se situent les universalités et où se trouvent les spécificités dans les perceptions de la femme et de l'homme.

2. CADRE THÉORIQUE

2.1. Les normes d'associations verbales

Le premier dictionnaire d'associations verbales a été publié en langue anglaise par Kent et Rosanoff (1910), tandis que les premières études sur les normes d'associations en langue française ont été réalisées par Rosenzweig (1957, 1961, 1964) et Oléron et Legall (1962). Par la suite, d'autres travaux sur les normes d'associations verbales ont été effectués (Debrenne, Frey, & Morel 2008; Ferrand 2001; Ferrand, Alario 1998; Ufimtseva 2014). Certaines études ont été basées sur des comparaisons entre les réponses primaires⁴ à un grand nombre de mots stimuli dans différentes langues (Rosenzweig 1961), tandis que d'autres se sont concentrées sur les différences d'associations verbales entre adultes et enfants (De La Haye 2003; Tarrago, Martin, De la Haye, & Brouillet 2005).

Les associations verbales représentent une source importante pour explorer les relations entre la langue et la culture ainsi que pour déterminer l'organisation de la mémoire lexicale. De plus, elles représentent une méthode fiable pour examiner la conceptualisation de diverses notions. Le champ associatif fait non seulement partie de la mémoire verbale humaine et des relations sémantiques et grammaticales, mais aussi un fragment de la vision ethnique du monde (Ufimtseva 2014: 39). La méthode des expériences associatives explore les structures cognitives dans le vocabulaire mental des locuteurs natifs nous fournissant des informations précieuses sur les structures cognitives des cultures. L'état d'esprit représente le processus cognitif activé en réponse à une tâche donnée. En effet, lorsque les participants aux expériences associatives perçoivent un mot stimulus, un fragment de la structure conceptuelle avec ses caractéristiques spécifiques devient totalement ou partiellement activé.

Selon Debrenne et al. (2008: 1119), le monde est interprété à l'homme dans un système de significations concrètes, qu'il applique à sa perception du monde. L'image du monde présente « la réflexion du monde matériel par l'intermédiaire des significations concrètes et des schémas cognitifs ». La tâche des linguistes qui veulent déterminer le contenu de l'image linguistique du monde est d'analyser les différents contextes dans lesquels le vocabulaire apparaît (idiomes, proverbes, champs associatifs, métaphores conceptuelles, etc.). Les résultats que les linguistes obtiennent en analysant les champs associatifs servent à décrire un fragment de l'image linguistique du monde.

2.2. La structure des champs associatifs

La structure du champ associatif (CA) est formée du centre (la réponse prototypique), de la périphérie la plus proche et de la périphérie la plus éloignée. La fréquence des réponses est l'une des caractéristiques essentielles du CA, déterminant la relation entre le mot stimulus et la réponse. La fréquence élevée de la réponse primaire indique un lien associatif fort entre le mot stimulus et la réponse. En revanche, la variété des associations indique une instabilité du mot stimulus dans le système associatif des répondants, c'est-à-dire une absence de relation sémantique étroite entre le stimulus et les réponses.

Clark (1970) a avancé deux types de réponses associatives: les réponses paradigmatiques (celles qui appartiennent à la même catégorie syntaxique que le mot stimulus) et les réponses syntagmatiques (celles qui appartiennent à d'autres catégories syntaxiques que le mot stimulus). Les adultes donnent généralement des réponses appartenant à la même catégorie grammaticale que les mots stimuli (De La Haye 2003: 111).

⁴ Nous appellerons *réponses primaires* les réponses associatives données par le plus grand nombre de répondants au mot stimulus (De la Haye 2003; Ferrand, Alario 1998; Ferrand 2001; Rosenzweig 1957).

Les considérations théoriques de Charles Bally (1951) peuvent également trouver leur place au sein de la réflexion sur les rapports associatifs dans le lexique. Ses travaux fournissent des outils théoriques et des perspectives utiles pour analyser les rapports associatifs dans le lexique, en mettant l'accent sur les valeurs sémantiques, les connotations et le rôle du contexte dans l'interprétation du sens des mots. Selon De Saussure (1916: 171), en dehors du discours, les mots partageant quelque chose de commun s'associent dans la mémoire, formant ainsi des groupes où règnent des rapports très divers. Les coordinations, dont le siège est dans le cerveau et qui font partie de ce trésor intérieur qui constitue la langue chez chaque individu, sont appelées les rapports associatifs.

Les synonymes et les antonymes sont considérés comme les réponses les plus fréquentes. Selon l'étude de Rosenzweig (1961), si un mot stimulus a un antonyme direct, cette réponse a tendance à être donnée avec une fréquence beaucoup plus élevée que d'autres réponses. En effet, les antonymes directs sont les principales réponses données par les élèves et les étudiants. D'après les résultats des normes d'associations verbales libres de 260 mots en français que Ferrand (2001) a testés sur 100 sujets de langue maternelle française, âgés de 17 à 24 ans, l'association la plus fréquente pour le mot *homme* était l'antonyme *femme* (84%).

En outre, il existe l'association directe et l'association inverse (Ferrand, Alario 1998; Rosenzweig 1957). Par exemple, Rosenzweig définit l'association *homme* (stimulus) -> *femme* (réponse) l'ordre direct, et *femme* (stimulus) -> *homme* (réponse) l'ordre inverse parce que, selon ses résultats, la réponse *femme* a été donnée 66 fois sur 100 en réponse à *homme*, tandis que la réponse *homme* a été donnée seulement 26 fois sur 100 en réponse au stimulus *femme*.

Néanmoins, lorsque les chercheurs utilisent les données d'une expérience associative pour décrire l'image linguistique du monde, en outre du degré de fréquence des réponses, ils doivent également étudier les aspects du concept. En effet, si les réponses de sémantique similaire étaient considérées séparément, il serait moins évident qu'elles forment un bloc fonctionnel commun dans la structure d'un stéréotype.

3. MÉTHODOLOGIE

383

L'analyse des définitions lexicales représente généralement la première étape dans la recherche de l'image linguistique du monde. Les définitions lexicographiques permettent aux chercheurs d'identifier les aspects possibles des concepts.

3.1. Définitions lexicographiques des lexèmes *femme* et *homme* dans la langue française

Les deux lexèmes sont polysémiques. La signification du lexème *femme* citée dans le dictionnaire français *Trésor de la langue française informatisé* (TLFI) est:

I.- Être humain de sexe féminin.

- BIOL. Seul représentant femelle de la famille des Hominiens dans l'Ordre des Mammifères primates, par opposition à son homologue mâle, l'homme.

A.- [En tant qu'entité physique]⁵

B.- [La femme en tant qu'entité psychique : la femme en tant qu'être humain que caractérise, dans le règne animal, au même titre que l'homme et par opposition aux autres animaux, son aptitude à la pensée, son esprit entendu comme le « principe de la vie psychique »]⁶

C.- [En tant qu'être social]⁷

II.- Spéc. Personne de sexe féminin qui est mariée. Synon. épouse.

⁵ 1. [La femme (adulte) du point de vue de ses caractères anatomiques, physiques]; 2. [La femme sous le rapport de la physiologie; la femme en tant qu'être sexué].

⁶ 1. [Au plan intellectuel]; 2. [Au plan du caractère].

⁷ 1. [La femme sous le rapport de son appartenance à la société et de son image soc.]; 2. [La femme sous le rapport socio-professionnel]; 3. [En tant qu'être sexuellement et socialement complémentaire de l'homme].

La signification du lexème *homme* citée dans le TLFI est:

I. – [Avec un déterm. de la généralité; ou bien sans art., ou encore au plur.] Être appartenant à l'espèce animale la plus développée, sans considération de sexe.

A. – BIOL. Mammifère de l'ordre des Primates, seule espèce vivante des Hominidés, caractérisé par son cerveau volumineux, sa station verticale, ses mains préhensiles et par une intelligence douée de facultés d'abstraction, de généralisation, et capable d'engendrer le langage articulé.

B. – [L'homme est identifié par des caractéristiques qui le distinguent des autres espèces et le situent par rapport à elles]

C. – [Avec un déterm. plur. à valeur référentielle] Membre de l'espèce humaine.

II. – Mâle adulte de l'espèce humaine.

A. – [Avec valeur de généralité, s'oppose à femme]⁸

B. – [Suivi d'un adj. ou d'un compl. déterminatif, homme s'oppose à d'autres hommes]⁹

C. – [Avec un déterm. sing. ou plur. à valeur référentielle] Individu mâle.

D. – Dans diverses loc.

La signification du lexème *femme* citée dans le dictionnaire français *Le Robert dico en ligne* (RDL) est:

I Être humain du sexe féminin.¹⁰

II Femme unie par le mariage – conjoint, époux.

La signification du lexème *homme* citée dans le dictionnaire français RDL est:

I 1. Être (mâle ou femelle) appartenant au règne animal, mammifère primate de la famille des hominidés, seul représentant du genre *Homo* (*Homo sapiens*).

2. L'être humain, en général.

II Être humain mâle.¹¹

III Individu considéré comme dépendant d'une autorité.

IV Jeune homme¹²

3.2. Matériel et méthode

Les réponses associatives sont issues du *Nouveau dictionnaire des associations évoquées par les mots pour le français 2020* (DAF-2). Ce dictionnaire est basé sur les réponses aux questionnaires remplis en 2019-20 à l'aide d'un formulaire électronique. Cinq cent vingt-quatre¹³ étudiants ont répondu au stimulus *femme* tandis que 577 ont répondu au stimulus *homme*. Les participants étaient âgés de 20 à 30 ans. Le dictionnaire n'a pas fourni d'informations sur le sexe des participants. De plus, nous avons inclus dans ce matériel les réponses associatives recueillies par l'autrice de cette étude pendant un séjour scientifique de haut niveau (SSHN) tenu à l'*Université Paul-Valéry Montpellier 3* en décembre 2018.

⁸ 1. Être humain doué de caractères sexuels masculins; 2. [S'oppose à femme et à enfant]; 3. Jeune homme.

⁹ 1. [Distingué par des particularités physiques]; 2. [Distingué dans son caractère, ses qualités ou ses défauts]; 3. [Distingué par son orig., son appartenance à une époque, une classe soc.]; 4. [Distingué par ses activités]; 5. Individu qui est considéré comme dépendant d'un autre, qui est placé sous son autorité.

¹⁰ 1. Adulte de sexe féminin – aussi fille, fillette, jeune fille.; 2. collectif *La femme* : l'ensemble des femmes (envisagé au plan biologique, au plan de l'image sociale, etc.); 3. (en attribut) *Être femme* : présenter les caractères considérés comme propres aux femmes; 4. locution *Femme de tête*, intelligente et efficace. *Maîtresse femme*, qui sait se faire obéir. *Femme au foyer*, qui n'exerce pas de profession. *Femme fatale**. *Femme-objet*, considérée comme un objet (sexuel) et non comme une personne, un sujet. *Des femmes-objets*. – bonne femme. – sage-femme.

¹¹ 1. (dans tous les âges de la vie) – garçon, mâle; masculin, viril; andro-; 2. Être humain mâle et adulte; 3. Être humain mâle, considéré en tant qu'adulte responsable, courageux, fort.

¹² 1. Homme jeune; 2. Garçon pubère, homme jeune célibataire. – adolescent, garçon; familial gars; 3. populaire Fils.

¹³ Nous écrivons les nombres en lettres au début de la phrase.

Trente-cinq étudiants de premier cycle, âgés de 17 à 27 ans (27 femmes), ont répondu au stimulus *femme* ainsi qu'au stimulus *homme*. Les participants ont été testés dans des salles de classe à l'Université.

Les participants aux deux procédures (DAF-2 et SSHN) étaient des étudiants de langue maternelle française et ils avaient la même tâche: ils ont été informés qu'ils recevraient une liste de mots (parmi lesquels se trouvaient les mots *femme* et *homme*) et qu'ils devraient écrire le premier mot (ou phrase) qui leur venait à l'esprit (cf. Annexe 1 et Annexe 2). Malgré que le temps ne fût pas limité, il a été demandé aux participants de répondre le plus rapidement possible.

En outre, afin de comparer les résultats et d'observer d'éventuels changements dans les réponses associatives au cours des années, nous avons consulté le *Dictionnaire des associations verbales du français* (DAF-1) (Debrenne 2011), dont les données ont été recueillies au cours d'une enquête menée en ligne du 11 novembre 2008 au 12 décembre 2009 (cf. Annexe 3 et Annexe 4).¹⁴

Le matériel est analysé en combinant deux approches méthodologiques : structurelle et conceptuelle. Les structures des deux champs associatifs sont reconstruites en fonction de la fréquence des réponses associatives données par les étudiants français. De plus, les réponses sont classées selon les concepts qu'elles désignent.

4. ANALYSE

4.1. Structure du champ associatif du mot stimulus *femme*

Les participants ont donné 104 réponses différentes, parmi lesquelles 67 réponses idiosyncratiques données par 12% des participants (cf. Annexe 1). Les réponses idiosyncratiques sont liées aux expériences individuelles des répondants (par ex., *je vous aime*, *la femme est l'avenir de l'homme*, *problème*, *Clémentine*, *Élouan*). La réponse la plus fréquente était *homme*, représentant environ 66% du total des réponses.

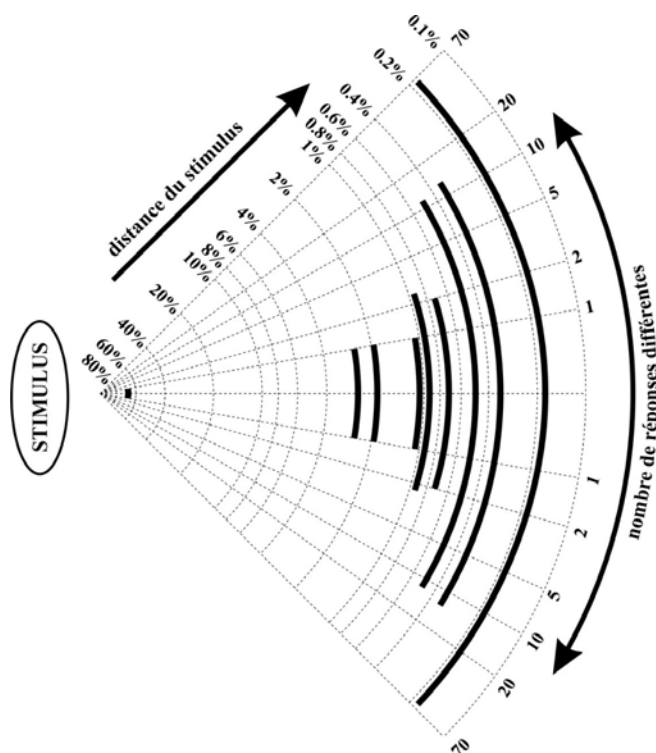

Figure 1. Structure du champ associatif du mot stimulus *femme*

¹⁴ Cinq cent vingt-neuf étudiants ont répondu au stimulus *femme* tandis que 487 ont répondu au stimulus *homme*.

La figure 1 illustre la relation associative entre le mot stimulus *femme* et les réponses, exprimée par la fréquence des réponses et par le nombre de réponses avec la même fréquence¹⁵. La fréquence est représentée par la position le long de l'axe horizontal, tandis que le nombre de réponses avec la même fréquence est exprimé par la longueur de l'arc. La réponse la plus proche du stimulus a la fréquence la plus élevée. Plus les réponses sont éloignées du stimulus, plus leur fréquence est basse; ainsi, la relation associative avec le stimulus est plus faible.

L'analyse du matériel a montré que les réponses les plus fréquentes sont *homme*, *forte*, *fille*, *dame*, *adulte*, *féminin*, *force*, *genre*, *moi*. La comparaison du matériel avec celui recueilli pour le DAF-1 montre que parmi les neuf premières réponses, il n'y a que deux qui correspondent (*homme*, *fille*). La réponse associative *forte*, classée la deuxième en fréquence constituant (représentant) 2.5% du total des réponses, ne constituait que 0.4% du total des réponses dans le DAF-1. En revanche, les réponses *beauté* (0.5%), *belle* (0.5%), *enfant* (0.5%), *mère* (0.4%), *sexe* (0.4%) sont moins fréquentes en comparaison avec leur fréquence dans le DAF-1 (2.7%; 1.5%; 2%, 1.7%; 1.7%, respectivement).

4.2. Structure du champ associatif du mot stimulus *homme*

Les participants ont donné 72 réponses différentes, parmi lesquelles 52 réponses idiosyncratiques données par 8.5% des participants (par ex., *pollution*, *dégoutant*, *dormir*, *voix*) (cf. Annexe 2). Cinq participants ont refusé de répondre. La réponse la plus fréquente était *femme*, représentant environ 80% du total des réponses.

La figure 2 illustre la structure du champ associatif du mot stimulus *homme*, exprimée par la fréquence des réponses et par le nombre de réponses avec la même fréquence. La structure montre une dominance de la réponse primaire dont la fréquence est remarquablement élevée et unique qu'elle est positionnée tout près du stimulus et moins visible sur la figure.

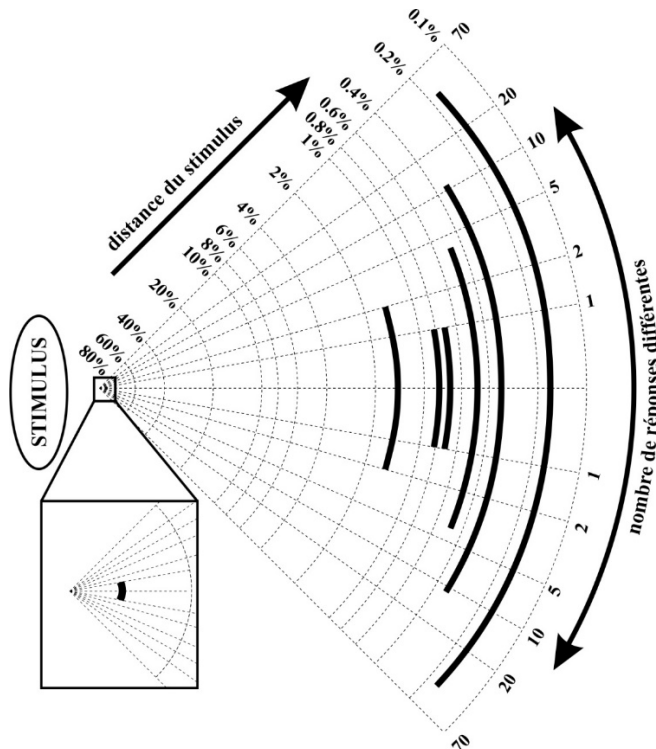

Figure 2. Structure du champ associatif du mot stimulus *homme*

¹⁵ Étant donné que certaines des valeurs présentées dans cette figure sont beaucoup plus grandes que la majeure partie des données, des échelles logarithmiques sont utilisées pour obtenir une interprétation graphique claire.

L'analyse du matériel a montré que parmi les réponses les plus fréquentes, il y en a quatre qui correspondent aux réponses les plus fréquentes citées dans le DAF-1 (*femme*, *humain*, *garçon*, *masculin*). La réponse associative *mâle*, qui était la deuxième en fréquence dans le DAF-1 (1.4% du total des réponses), ne constitue que 0.2% du total des réponses selon nos résultats (DAF-2 et SSHN). En revanche, les réponses en anglais *man*, *men*, *home*, *trash* (DAF-2 et SSHN) n'existaient pas dans le DAF-1.

Un petit nombre de réponses au stimulus *homme* font référence à la signification primaire de ce lexème (par ex., *espèce*, *bipède*, *de Cro-Magnon*), tandis que la plupart des réponses pointent vers sa signification secondaire (par ex., *garçon*, *père*, *patriarcat*, *mari*, *virilité*, *barbe*, *cravate*, etc.).

4.3. Analyse conceptuelle des réponses associatives du mot stimulus *femme*

La classification conceptuelle a révélé que la majorité des réponses au mot stimulus *femme* (82%) appartiennent au domaine biologique (*maternité*, *sexe opposé*, *apparence physique*, *âge*, *être humain (féminin)* et *attraction*) (cf. Tableau I).

Les réponses liées à la vie quotidienne se réfèrent à la position sociale et à la vie domestique, alors que les traits de caractère comprennent les bons et mauvais comportements envers les autres (par ex., *douceur*, *difficile*), ainsi que les traits psychologiques (par ex., *imprévisible*, *folle*) et les capacités intellectuelles (par ex., *intelligence*). Dans le concept de *traits de caractère*, 93% des participants ont donné des réponses qui se réfèrent à des caractéristiques positives (idéalisées) et à de bonnes relations avec d'autres personnes. En outre, le matériel montre une plus grande variété de réponses faisant référence à des caractéristiques positives (seulement 4 réponses sur 32 se réfèrent à des traits de caractère négatifs).

Bien que le concept de *traits de caractère* comprenne le plus grand nombre de réponses différentes, les analyses statistiques montrent que le concept le plus représenté est le sexe opposé (66%) en raison de la fréquence élevée de la réponse associative *homme*.

Tableau I: Classification conceptuelle des réponses associatives du mot stimulus *femme*

Concepts	Réponses associatives	Pourcentages
Âge	adulte, mûre	1.07%
Attraction	amour, désir, fatale, je vous aime, relation, sexe	1.59%
Apparence physique	caractéristiques physiques: beauté, belle, élégante caractéristiques anatomiques: cheveux, corps, vagin, vulve vêtements et accessoires: boucle, jupe, chaussures, robe	3.40%
Être humain (féminin)	dame, être, femme, fille, genre, humain, individu, lesbienne, madame, meuf, moi, non-binaire, personne	6.98%
Maternité	accouchement, bébé, enceinte, enfant, grossesse, maman, mère, mère génitrice, vie	3.04%
Position sociale	autonomie, combat, différences égalitaires, droits, égalité, féminisme, indépendance, indépendante, libération, libre, liberté, lutte, savantes	4.65%
Sexe opposé	homme	66.01%

Traits de caractère	Positifs: admiration, caractère, caractéristique, charme, courage, douce, douceur, équilibre, féminin, Féminin, féminité, finesse, fragile, force, forte, gagnante, important, imprévisible, individuel, intelligence, la femme est l'avenir de l'homme, plaisir, pouvoir, puissance, puissante, règle, respect, sensualité Négatifs: difficile, difficultés, folle, problème	10.73%
Vie domestique (vie à la maison)	de ménage, mariée, cuisine	0.54%

Certaines réponses associatives sont liées aux expériences individuelles des répondants (par ex., *Clémentine, Élouan, conte bleu, chant*), et il existe parfois un lien moins évident entre la réponse et le stimulus (par ex., *fin, humide, pluie, loge, actuel, nature, rouge*). La réponse associative *sœur* confirme la conceptualisation des femmes comme parenté, alors que la réponse *Ève* pourrait être expliquée par la référence biblique.

4.4. Analyse conceptuelle des réponses associatives du mot stimulus *homme*

La classification conceptuelle a révélé que la majorité des réponses au mot stimulus *homme* (91%) appartiennent au domaine biologique (*sexe opposé, apparence physique, être humain (masculin), paternité et attraction*) (cf. Tableau II).

Les réponses liées à la vie quotidienne se réfèrent à la position sociale et à la vie domestique, alors que les traits de caractère comprennent les bons et mauvais comportements envers les autres (par ex., *menace, dur, protection*), ainsi que les traits psychologiques (par ex., *indécis, imperfection*). Dans le concept de *traits de caractère*, 58% des participants ont donné des réponses se référant à des caractéristiques négatives et à de mauvaises relations avec d'autres personnes. En outre, le matériel montre une plus grande variété de réponses faisant référence à des caractéristiques négatives (seulement 7 réponses sur 23 se réfèrent à des traits de caractère positifs).

Bien que le concept de *traits de caractère* comprenne le plus grand nombre de réponses différentes, les analyses statistiques montrent que le concept le plus représenté est le sexe opposé (80%) en raison de la fréquence élevée de la réponse associative *femme*.

Tableau II: Classification conceptuelle des réponses associatives du stimulus mot *homme*

Concepts	Réponses associatives	Pourcentages
Attraction	amour, amant, sexe	0.82%
Apparence physique	caractéristiques physiques: beau, grand caractéristiques anatomiques: barbe, corps, pénis, torse vêtements: cravate, pantalon	1.80%
Être humain (masculin)	bipède, espèce, être, être humain, genre, garçon, humain, humanité, individu, l'homme, mâle, man, masculin, mec, men, nous	7.19%
Paternité	enfant, papa, père, père-géniteur	0.65%

Position sociale	affaire, d'État, homme libre, liberté, libre, travail	1.30%
Sexe opposé	femme	80.39%
Traits de caractère	Positifs: de mot, de son temps, fort, force, protection, viril, virilité Négatifs: déchet, dégoûtant, difficile, dur, galère, fierté, imperfection, indécis, macho, menace, sexiste, solitaire, viol, pollution, poubelle, trash	5.06%
Vie domestique (vie à la maison)	chef de famille, home ¹⁶ , mari, patriarcat	0.65%

Les réponses associatives *dormir* et *voix* ont un lien moins évident avec le stimulus et pourraient être liées à plusieurs concepts en fonction de la relation potentielle. La réponse associative *Macron* se réfère au président actuel de la République française, tandis que les réponses *singe*, *animal* et *de Cro-Magnon* font référence à l'origine de l'homme. La réaction *mature* pourrait s'expliquer par le nom *maturité* ou par l'adjectif anglais *mature*, signifiant *mûr*.

5. DISCUSSION

L'objectif de cette étude est de reconstruire et de comparer les champs associatifs des mots stimuli *femme* et *homme* afin d'explorer les similitudes et les différences dans les conceptualisations de la femme et de l'homme dans la langue française. Nous abordons cette question en combinant deux approches méthodologiques – structurelle et conceptuelle.

La première partie de cette recherche porte sur la reconstruction de la structure des deux champs associatifs selon la fréquence et le nombre de réponses associatives données par les étudiants français. Cette approche permet de comparer les caractéristiques structurelles des champs associatifs observés.

Les résultats montrent une domination évidente des réponses primaires pour les deux mots stimuli. Une haute fréquence de la réponse primaire *homme* donnée pour le mot stimulus *femme* ainsi que la fréquence remarquablement élevée de la réponse primaire *femme* donnée pour le mot stimulus *homme* (66% et 80% du total des réponses, respectivement) montrent un fort lien associatif entre les mots stimuli et les réponses primaires, ainsi que leur relation sémantique étroite dans la langue française. Néanmoins, vu que 80% des participants ont donné le mot *femme* en réponse au stimulus *homme*, tandis que *homme* est donné par 66% des participants en réponse au stimulus *femme*, on appelle l'association *homme* (stimulus) > *femme* (réponse) l'ordre direct, et *femme* (stimulus) > *homme* (réponse) l'ordre inverse (Ferrand, Alario 1998; Rosenzweig 1957). Vu que la fréquence de la réponse primaire pour le stimulus *femme* est moins élevée, la structure du champ associatif du stimulus *femme* montre une plus grande variété de réponses différentes (104 par rapport à 72 pour le stimulus *homme*).

Bien que les deux lexèmes soient polysémiques, les réponses données au stimulus *femme* se réfèrent à la signification primaire de ce lexème, tandis que la plupart des réponses au stimulus *homme* font référence à la signification secondaire. La relation associative entre les réponses primaires et les deux stimuli est en accord avec les résultats de plusieurs études indiquant que les antonymes sont les réactions les plus fréquentes aux mots stimuli chez les étudiants (Ferrand 2001; Rosenzweig 1961).

Les résultats de cette étude confirment que les noms stimuli en général suscitent des associations paradigmatiques chez les adultes (De La Haye 2003). En effet, la majorité des participants ont répondu

¹⁶ Il s'agit aussi d'un jeu de mots entre *homme* et *home*.

avec des noms (91% au stimulus *femme* et 93% au stimulus *homme*). De plus, pour les deux stimuli, les noms constituent le sous-ensemble le plus représenté parmi les différentes réponses (70% parmi les réponses données pour le mot stimulus *femme* et 64% pour *homme*). Il est intéressant de noter que parmi les réponses au mot stimulus *homme*, il y a des mots anglais (*man*, *men*, *home*, *trash*).

La deuxième partie de l'article concerne l'analyse conceptuelle. Les réponses associatives sont regroupées selon les concepts qu'elles expriment afin de mieux observer les similitudes et les différences dans les stéréotypes de genre qui sont présents dans les images linguistiques de *la femme* et de *l'homme*. En effet, cette approche permet d'unir les réponses qui appartiennent à différents types structurels et à différentes classes de mots (catégories lexicales) afin d'explorer les universalités et les spécificités dans les perceptions de la femme et de l'homme par les étudiants français.

Les réponses associatives au stimulus *femme* et *homme* sont regroupées autour des mêmes champs conceptuels (cf. Tableau I et Tableau II) montrant la domination du domaine biologique dans les deux cas (*sexe opposé*, *maternité* / *paternité*, *attraction*, *âge*, *être humain* (*féminin* / *masculin*), *apparence physique*). Néanmoins, les concepts de *maternité* / *paternité* et d'*apparence physique* sont plus présents dans la structure du champ associatif du stimulus *femme* que dans la structure du champ associatif du stimulus *homme*. Ces résultats indiquent les stéréotypes de la féminité – l'attention portée à la beauté et aux vêtements, ainsi que le rôle biologique de la maternité.

Les différences entre les réponses associatives au stimulus *femme* et *homme* sont évidentes dans le concept de *traits de caractère*. Ce concept est deux fois plus représenté dans la structure du champ associatif du stimulus *femme*. De plus, les réponses qui se réfèrent aux traits de caractère négatifs sont plus fréquentes dans le concept de *traits de caractère* du stimulus *homme* que dans le concept de *traits de caractère* du stimulus *femme* (58% des participants ont répondu avec une caractéristique négative au stimulus *homme*, alors que seulement 7% des participants ont donné une caractéristique négative en réponse au stimulus *femme*). Contrairement aux différences, dans les deux concepts de *traits de caractère* la majorité des réponses qui se réfèrent aux traits de caractère négatifs sont idiosyncratiques.

6. CONCLUSION

En conclusion, les résultats de cette étude montrent que les similitudes entre l'image linguistique de *la femme* et de *l'homme* se reflètent dans la dominance des réponses primaires ainsi que dans les relations antonymiques entre les mots stimuli et les réponses primaires. Les réponses associatives pour les deux mots stimuli se regroupent autour des mêmes champs conceptuels. Néanmoins, il existe certaines différences dans la perception de ces deux sexes, causées par la conceptualisation stéréotypée de la femme et de l'homme, c'est-à-dire par la catégorisation basée sur des schémas préétablis et simplifiés, souvent influencés par des normes culturelles. En effet, les associations verbales liées à *la femme* sont *belle*, *élégante*, *fragile*, *cuisine*, *féminisme*, *dame*, *enceinte*, *enfant*, etc. tandis que pour *homme* nous avons obtenu les associations: *grand*, *travail*, *fort*, *virilité*, *macho*, *chef de famille*, etc.

Les résultats obtenus dans le cadre de cette recherche fournissent un matériel précieux pour les études interdisciplinaires, notamment dans le domaine de la linguistique cognitive, de la linguo-culturologie et de l'ethnolinguistique. Cette recherche a fourni des informations importantes sur les connaissances et les attitudes des membres de la communauté linguistique et culturelle française, ainsi qu'un matériel précieux pour éclairer un fragment de l'image linguistique du monde. Nous considérons que l'analyse des associations verbales d'une seule langue représente en partie une limitation de la recherche, mais aussi un point de départ pour des recherches interlinguistiques et interculturelles, ce qui rendrait ces résultats plus visibles et plus utilisables pour la recherche interdisciplinaire sur les langues et les cultures.

RÉFÉRENCES

- Bally, Ch. (1951, 3ème éd.). *Traité de stylistique française*, Genève: Georg et Cie; Paris: Klincksieck.
- Batz, C., Tay, L. (2018). Gender differences in subjective well-being. In: *Handbook of well-being* (E. Diener, S. Oishi and L. Tay, eds.). Salt Lake City: DEF Publishers, 358-372.
- Clark, H. (1970). Word associations and linguistic theory. In: *New horizons in linguistics* (J. Lyons, ed.). Baltimore: Penguin, 271-286.
- Debrenne, M., Frey, C. and Morel, M.-A. (2008). L'étude des champs associatifs du français: Création d'un dictionnaire des normes associatives. In: *Congrès Mondial de Linguistique Française (CMLF'08). The 1st Conference CMLF '08* (J. Durand, B. Habert and B. Laks, eds.). Paris : Institut de Linguistique Française, 1117-1127. doi : 10.1051/cmlf08131.
- De La Haye, F. (2003). Normes d'associations verbales chez des enfants de 9, 10 et 11 ans et des adultes. *L'Année Psychologique* 103 (1), 109-130. doi : 10.3406/psy.2003.29627.
- De Saussure, F. (1916) (publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Ferrand, L. (2001). Normes d'associations verbales pour 260 mots « abstraits ». *L'Année Psychologique* 101 (4), 683-721. doi: 10.3406/psy.2001.29575.
- Ferrand, L., Alario, F.-X. (1998). Normes d'associations verbales pour 366 noms d'objets concrets. *L'Année Psychologique* 98 (4), 659-709.
- Kent, G. H., Rosanoff, A. J. (1910). A study of association in insanity. *American Journal of Insanity* 67, 37-96. doi: 10.1176/ajp.67.2.317
- Oléron, G., Legall, F. (1962). *Associations verbales : normes (1961, 1962)*, Document ronéoté, Laboratoire de Psychologie expérimentale, 71, avenue É.-Vaillant, 92774 Boulogne-Billancourt.
- Rosenzweig, M. R. (1957). Études sur l'association des mots. *L'Année Psychologique* 57 (1), 23-32. doi: 10.3406/psy.1957.26575
- Rosenzweig, M. R. (1961). Comparisons among word-association responses in English, French, German, and Italian. *The American Journal of Psychology* 74 (3), 347-360. doi: 10.2307/1419741
- Rosenzweig, M. R. (1964). Word associations of French workmen: Comparisons with associations of French students and American workmen and students. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 3 (1), 57-69. doi: 10.1016/S0022-5371(64)80059-1
- Tarrago, R., Martin, S., De la Haye, F., and Brouillet, D. (2005). Normes d'associations verbales chez des sujets âgés. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée* 55, 245-253. doi: 10.1016/j.erap.2005.05.001
- Ufimtseva, N. V. (2014). The Associative dictionary as a model of the linguistic picture of the world. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences 154 Proceedings of the XXV Annual International Academic Conference, Language and Culture, 20-22 October 2014* (S. Gural, ed.). Elsevier, 36-43. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.10.108

DICIONNAIRES

- DAF-1 : Debrenne, M. (2011). *Dictionnaire des associations verbales du français (édition française). Tome I, Dictionnaire direct (Du stimulus à la réaction)*. La version papier uniquement française du dictionnaire publié en Russie (*Французский ассоциативный словарь Т.1. От стимула к реакции. Новосибирск НГУ 2011*) : <http://dictaverf.nsu.ru/pages/dict_fas.php> [15/10/2023]. doi: 10.13140/RG.2.1.2909.6489
- DAF-2 : *Nouveau dictionnaire des associations évoquées par les mots pour le français 2020*: < http://dictaverf.nsu.ru/pages/dict_fas2.php> [15/10/2023].
- RDL : *Le Robert dico en ligne*: < <https://dictionnaire.lerobert.com/>> [15/5/2024].
- TLFI : *Trésor de la Langue Française informatisé*: <<http://atilf.atilf.fr>> [12/11/2023].

THE STIMULUS WORDS *WOMAN* AND *MAN* IN FRENCH WORD ASSOCIATIONS*Summary*

The data from free associative experimental methods allow us to explore the cognitive structures present in the mental vocabulary of native speakers, as well as to examine the conceptualisations of different notions. Gender roles represent socially and culturally ingrained stereotypes regarding characteristics, emotions, behaviours and occupations that society considers acceptable for women and men. This study aims to reconstruct and compare the associative fields of the stimulus words *woman* and *man* in order to reveal the conceptualisations of these two genders and to explore the gender stereotypes present in the linguistic picture of the world among French students. We address this question by combining two methodological approaches: structural and conceptual. The structures of the two associative fields were reconstructed according to the frequency of associative responses given by the participants. In addition, the responses were classified according to the concepts they denote. The results show a clear predominance of primary responses for the two stimulus words. Although the associative responses are grouped around the same conceptual fields, there are differences in the conceptualisation of women and men.

KeyWords: *woman*, *man*, conceptualisation, gender stereotypes, verbal associations

Jovana Marčeta
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
jovana.marceta@ff.uns.ac.rs

Annexe 1: Les réponses associatives des étudiants français au stimulus mot « femme »

Réponses	Nombre d'occurrences	Pourcentages
<i>homme</i>	369	66.01
<i>forte</i>	14	2.50
<i>fille</i>	11	1.97
<i>dame</i>	6	1.07
<i>adulte, féminin, force</i>	5	0.89
<i>genre, moi</i>	4	0.68
<i>beauté, belle, droits, égalité, enceinte, enfant, féminin, féminisme, féminité, humain, maman, indépendante, robe</i>	3	0.54
<i>charme, cheveux, combat, femme, indépendance, jupe, libération, liberté, libre, mère, non-binaire, personne, pouvoir, puissance, sexe</i>	2	0.36
<i>actuel, accouchement, admiration, amour, autonomie, bébé, boucle, caractère, caractéristique, chant, chaussures, Clémentine, conte bleu, corps, courage, cuisine, de ménage, désir, différences égalitaires, difficile, difficultés, douce, douceur, élégante, Élouan, équilibre, être, Ève, fatale, fin, finesse, folle, fragile, gagnante, grossesse, humide, important, imprévisible, individu, individuel, intelligence, je vous aime, la femme est l'avenir de l'homme, lesbienne, loge, lutte, madame, mariée, mère génitrice, meuf, moitié, mûre, nature, plaisir, pluie, problème, puissante, règle, relation, respect, rouge, savantes, sensualité, sœur, vagin, vie, vulve</i>	1	0.18

Annexe 2: Les réponses associatives des étudiants français au stimulus mot « homme »

Réponses	Nombre d'occurrences	Pourcentages
<i>femme</i>	492	80.39
<i>humain, masculin</i>	10	1.63
<i>garçon</i>	5	0.82
<i>fort</i>	4	0.65
<i>barbe, force, man, sexe</i>	3	0.49
<i>animal, cravate, être, genre, imperfection, individu, libre, macho, mec, travail, virilité</i>	2	0.33
<i>affaire, amant, amour, beau, bipède, chef de famille, corps, déchet, de Cro-Magnon, dégoutant, de mot, de son temps, d'État, difficile, dormir, dur, enfant, espèce, être humain, fierté, galère, grand, home, homme libre, humanité, indécis, l'homme, liberté, Macron, mâle, mari, mature, men, menace, Nous, pantalon, papa, patriarcat, pénis, père, père-géniteur, pollution, poubelle, protection, sexiste, singe, solitaire, torse, trash, viol, viril, voix</i>	1	0.16

Annexe 3: Les réponses associatives au stimulus « femme » dans le DAF

Réponses	Nombre d'occurrences	Pourcentages
<i>homme</i>	341	64.46
<i>beauté</i>	12	2.67
<i>enfant</i>	11	2.08
<i>filles, mère, sexe</i>	9	1.70
<i>belle</i>	8	1.51
<i>dame, féminité, seins</i>	6	1.13
<i>mari</i>	5	0.95
<i>amour, fatale</i>	4	0.76
<i>douceur, être, féminin, jolie, vagin</i>	3	0.57
<i>avenir, enceinte, enfants, épouse, féminine, forte, libérée, ménage, mûre, sein, sensualité</i>	2	0.38
<i>admirer, aimer, ambiguïté, beauté fatale, bébé, blonde, bonne, brune, câline, charme, clitoris, compliqué, côte, courbes, cuisine, délicatesse, désir, douce, doux, égalité, élément, emmerdeuse, enfance, Ève, femelle, féminisme, formes, home, humain, idéale, indépendance, indépendante, intelligence, jupe, madame, Marie, maternité, merveille du monde, moi, monde, Nice, nue, objet, parité, perfection, personne sensible, pétasse, poitrine, reine, respect, robe, rosse, sagesse, séduire, silhouette, subtilité, terre, travailler, utérus, vieille, vierge</i>	1	0.19

Annexe 4: Les réponses associatives au stimulus « homme » dans le DAF

Réponses	Nombre d'occurrences	Pourcentages
<i>femme</i>	410	84.19
<i>mâle</i>	7	1.44
<i>humain</i>	5	1.03
<i>garçon, masculin</i>	4	0.82
<i>animal, être, fort, homme, mec, moi, pénis, singe, vie, viril</i>	2	0.41
<i>Adam, barbe, beau, bête, blanc, bon, couilles, courtiser, d'affaire, destin, d'honneur, espèce, être humain, évolution, femelle, fille, géant, humanité, infidèle, intelligence, jeune, libre, monde, mortel, mystère, ou femme, papa, pilosité, protection, sérénité, sexe, sociable, terre, virilité, vivant, yang</i>	1	0.21

JOVANA MARČETA – IVANA LAZIĆ-KONJIK

KONCEPTUALIZACIJA POJMA *ŽIVOT* NA MATERIJALU SRPSKIH, FRANCUSKIH I ITALIJANSKIH FRAZEMA: KOMPARATIVNO-KONTRASTIVNI PRISTUP¹

Cilj ovog rada je da istražimo načine konceptualizacije pojma *život* u srpskoj, francuskoj i italijanskoj lingvokuturi i predstavimo sličnosti i razlike u razumevanju i vrednovanju ovog pojma u sva tri posmatrana jezika na osnovu analize materijala frazema koji sadrže lekseme (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* i primenom metode kognitivno-konceptualne analize. Ekscerpiranu građu grupisaćemo na osnovu pojmovnih metafora, odnosno izvornih domena putem kojih se poima *život* u analiziranim jezicima. Polazimo od semantičke analize minimalnih konteksta sa posmatranim leksemama koji ukazuju na način konceptualizacije ovog pojma u posmatranim jezicima. Rezultati istraživanja pokazaće u kojoj meri frazemi triju jezika ispoljavaju konceptualnu bliskost i leksičku i semantičku podudarnost, a u kojoj meri su izražene jezičke i kulturološke specifičnosti.

Ključne reči: *život*, pojmovna metafora, srpski jezik, francuski jezik, italijanski jezik

1. UVOD

Na osnovu analize značenja leksema i njihovih ustaljenih spojeva može se rekonstruisati naivna, svakodnevna slika sveta u koju su utkana shvatanja date zajednice zasnovana na životnom iskustvu i društveno-istorijskim okolnostima. Frazemi pružaju važan materijal za rekonstrukciju fragmenata jezičke slike sveta budući da dubinske, pozadinske slike na osnovu kojih se formira njihova semantika sadrže kulturno specifične informacije.

U ovom istraživanju analiziramo srpske, francuske i italijanske frazeme koji sadrže lekseme (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* sa ciljem da predstavimo i uporedimo načine konceptualizacije pojma *život* u srpskoj, francuskoj i italijanskoj lingvokuturi primenom metode kognitivno-konceptualne analize.² Istraživanje se zasniva na građi ekscerpiranoj iz opštih i frazeoloških rečnika srpskog, francuskog i italijanskog jezika, dnevnih i nedeljnih novina i elektronskih medija.³

Imajući u vidu različite definicije frazema, kao i kriterijume za njihovu identifikaciju⁴, u ovom radu pod frazemima podrazumevamo ustaljene višeleksemne spojeve jedinstvenog značenja koje odlikuje čvrsta struktura, bez obzira na njenu (ne)idiomatičnost. U građu smo uvrstile kako bezglagolske⁵

¹ Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja koje finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru broj 451-03-65/2024-03/200166, koji je sklopljen sa Filozofskim fakultetom Univerziteta u Novom Sadu i Ugovoru broj 451-03-66/2024-03/200174, koji je sklopljen sa Institutom za srpski jezik SANU u Beogradu.

² Napominjemo da se u radu ne analiziraju frazemi čija se semantika odnosi na pojam života, a koji ne sadrže navedene lekseme: *život*, *vie* i *vita*.

³ Spisak izvora iz kojih su ekscerpirani frazemi nalazi se na kraju rada.

⁴ Isp. Burger, Buhofer, & Sialm 1982; Casadei 1995; 1996; Dragičević 2010; González Rey 2002; Mršević-Radović 1987; Prčić 2016; Rey & Chantreau 2007.

⁵ Prčić (2016: 163) kao posebnu vrstu bezglagolskih fraznih leksema navodi frazne imenice, realizovane imeničkim sintagmama, najčešće kao kolokacije oblika pridev + imenica. Ove frazne imenice najčešće predstavljaju idiomatizovane kolokacije.

tako i glagolske frazne lekseme koje vrše funkciju rečeničnog konstituenta, ali ne predstavljaju samostalan tekst, nego im je potrebna sintaksička i semantička podrška okruženja.

Prema Girou (1962: 18), frazemi koji su zasnovani na svakodnevnom iskustvu ne razlikuju se mnogo od jezika do jezika. Leksema (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* pogodna je za komparativno-kontrastivna jezička izučavanja budući da označava univerzalan pojam zajednički za mnoge jezike i kulture koji pripada grupi osnovnih, fundamentalnih pojmova, kao što su dom, porodica, majka, zemlja, narod, u čijoj konceptualizaciji pored opštih komponenata znanja o svetu, učestvuju i osobine koje mu govornici datog jezika subjektivno pripisuju. Metodom leksičko-semantičke analize utvrdićemo da li postoji podudarnost između leksičke i semantičke strukture srpskih, francuskih i italijanskih frazema. Pod ekvivalencijom (podudarnošću) obuhvatamo leksičku ekvivalenciju, koja podrazumeva prisustvo komponente (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* u formalnoj strukturi frazema sva tri jezika, i semantičku ekvivalenciju, pod kojom podrazumevamo da posmatrani frazemi u sva tri jezika izražavaju iste semantičke koncepte u čijoj pozadini su realizovane iste pojmovne metafore.⁶

2. REČNIČKE DEFINICIJE LEKSEMA (SRP.) *ŽIVOT* / (FR.) *VIE* / (IT.) *VITA*

Rečničke definicije leksema srp. *život* / fr. *vie* / it. *vita* pokazuju veliku sličnost i bogatstvo u navođenju i raščlanjavanju značenja. Međutim, ovakvo prekomerno raščlanjavanje donekle može da zamagli sliku i oteža rekonstrukciju predstave o datom pojmu (Lazić-Konjik 2012: 611).

Prema RSANU *život* je: 1. a 'poseban oblik kretanja materije nastao na određenoj etapi njenog razvitka [...]'; 1. b. 'zb. ljudi, živi stvorovi uopšte'; 1. v. 'život, kretanje koje stvaraju živi organizmi, živa bića'; 2. a. 'biološko postojanje (čoveka, životinje, rastinja), postojanje od rođenja do smrti'; 2. b. '(često u vok., u prisnom obraćanju) ono što se smatra kao najdragocenije, što predstavlja smisao življenja, zadovoljstvo, sreću'; [...] 3. a. 'izraz fizičke i duhovne snage, životnosti, živosti'; 3. b. pokr. fizička snaga, krepkost, zdravlje; 4. 'vreme od rođenja do smrti [...] vek'; 5. 'životopis sveca, žitije [...]'; 6. a. 'način, stil življenja, postojanja [...]'; b. 'mogućnosti življenja, opstanak, egzistencija; uslovi življenja'; 7. a. 'realan postojeći svet, stvarnost'; 7. b. '(u ustaljenim govornim obrtima [...]) svakodnevna primena, praksa'; 8. 'sveukupnost fakata, pojava bitnih za postojanje u kretanju, razvitku nekoga ili nečega' [...]; 9. a. 'ljudski organizam, telo, trup'; 9. b. 'nar. muški polni organi'; v. 'pokr. struk, pas'; g. 'pokr. trbuh, stomak'.

U francuskom rečniku TLFI navedena su sledeća značenja za leksemu (fr.) *vie* ('život'): I. A. 1. 'Fait de vivre; ensemble des phénomènes et des fonctions essentielles se manifestant de la naissance à la mort et caractérisant les êtres vivants.'; 2. a) 'Qui donne l'impression de vivre; qui donne par son animation, sa vivacité, son réalisme l'impression d'être réel, naturel.'; b) 'Existence de quelque chose qui se transforme, évolue'; B. – Biol. 'Ensemble des phénomènes énergétiques (assimilation, croissance, homéostasie, reproduction, etc.), évoluant de la naissance à la mort, que manifestent les organismes unicellulaires ou pluricellulaires.'; C. – 'Énergie, vigueur, dynamisme qui caractérise quelqu'un'; D. Rel. *Vie céleste, éternelle, future* 'Vie au delà de la mort à laquelle a droit tout homme qui obéit à la loi divine pendant sa vie terrestre'; II. 'Période allant de la naissance à la mort d'un être vivant'; A. 1. a) 'Existence envisagée dans sa durée totale'; b) 'Durée partielle de l'existence d'une personne considérée par rapport à sa durée totale, ou par rapport à la durée passée ou à venir de l'existence au moment de l'énonciation'; 2. 'Période de temps pendant laquelle dure l'activité de quelque chose; période d'utilisation de quelque chose'; B. Biol. [Chez l'être humain] *Vie fœtale, intra-utérine, utérine* 'Période qui s'étend de la neuvième semaine après la conception à la naissance'; III. A. 1. 'Ensemble des faits, des événements, des activités qui remplissent l'existence de chaque individu'; 2. P. méton. 'Biographie'; B. 1. 'Manière de vivre, de comprendre l'existence'; 2. 'Manière de vivre d'une collectivité, d'un groupe social'; C. 1. 'Part de l'activité humaine, de l'existence d'une personne ou d'une collectivité envisagée du point de vue de l'activité exercée, des occupations'; D. 'Ensemble des moyens matériels permettant

⁶ Cilj istraživanja nije da se ustanove semantički ekvivalenti različite strukture.

d'assurer la subsistance d'un être'; E. 'Condition humaine, cours des choses humaines dans le monde et dans la société'.⁷

Shodno italijanskom rečniku DM leksema (it.) *vita* ('život') definiše se kao: 1. 'condizione di ciò che vive, proprietà essenziale degli organismi viventi in quanto nascono, crescono, si riproducono e muoiono; l'insieme dei fenomeni (nascita, sviluppo, riproduzione, ecc.) caratteristici di tali organismi'; 2. a. 'periodo di tempo compreso tra la nascita e la morte'; 2. b. fig., fam., 'periodo di tempo molto lungo'; 3. 'modo di vivere'; 4. 'aspetto, attività specifica dell'esistenza umana'; 5. 'l'insieme delle circostanze che caratterizzano l'esistenza umana, il corso delle vicende dell'uomo'; 6. estens., secondo alcune concezioni religiose, 'esistenza dell'anima oltre la morte'; 7. a. estens., 'esistenza di una cosa inanimata ma comunque soggetta a trasformazioni'; 7. b. 'l'insieme delle attività di un'organizzazione, un'istituzione e sim.'; 8. 'durata'; 9. a. 'ciò che permette di vivere, che fornisce la forza vitale'; 9. b. 'l'insieme dei mezzi materiali che permettono la sussistenza'; 10. a. fig., 'vitalità, salute'; 10. b. fig., 'animazione, movimento'; 10. c. fig. 'vivacità, espressività di un'opera letteraria o artistica'; 11. 'essere vivente'; 12. 'biografia'.⁸

Navedene rečničke definicije pokazuju da je u sva tri jezika za leksemu *život* izdvojeno preko deset značenja koja su segmentirana na veći broj podznačenja. Kao osnovno, primarno značenje u francuskom i italijanskom jeziku navedeno je uobičajeno, laičko značenje 'stanje onoga što živi, življenje od rođenja do smrti', zasnovano na naivnoj predstavi ovog pojma, dok je u RSANU primarno značenje leksema *život* definisano s pozicije naučnog znanja biologije kao 'oblik egzistencije svojstven živim bićima zasnovan na kretanju', iako je u svakodnevnoj laičkoj upotrebi ovog pojma u srpskom jeziku, kao i u francuskom i italijanskom jeziku, uobičajenije konkretnije egzistencijalno značenje **život 2. a.** (v. Lazić-Konjik 2012: 612–613).

I drugi delovi definicija takođe pokazuju ekvivalenciju u navođenju osobina u sva tri jezika, u kojima se pored osnovnog biološkog i egzistencijalnog aspekta, naglašavaju još fizički, društveni i aksiološki aspekti (vremensko trajanje, kretanje, energija, aktivnost, način života, čovek, zajednica, vitalnost, zdravlje, kvalitet života, smisao življenja). U francuskom i italijanskom jeziku u rečničkoj definiciji posebno je izdvojen religiozni aspekt, značenje 'postojanje duše nakon smrti, večni život', koje je u RSANU pokazano u delu definicije u kojem se navode ustaljeni spojevi i izrazi: **zagrobni (budući, večni, večiti) život** ('po shvatanjima raznih religija) život, postojanje čovekove duše i posle njegove smrti'.

Rečničke definicije leksema *srp. život* / *fr. vie* / *it. vita*, iako pokazuju manje razlike u perifernim značenjima, ne pružaju dovoljno podataka za uočavanje specifičnih nacionalnih crta u poimanju ovog koncepta. U daljem izlaganju razmotrićemo metaforičke modele *života* u sva tri navedena jezika na

⁷ I. A. 1. 'čin življenja; skup suštinskih pojava i funkcija koje se javljaju od rođenja do smrti i karakterišu živa bića'; 2. a) 'koji odaje utisak da živi, koji svojom živošću odaje utisak da je stvaran, prirodan'; b) 'postojanje nečega što se transformiše, evoluira'; B. – Biol. 'skup energetskih fenomena (asimilacija, rast, homeostaza, reprodukcija, itd.), koji se razvijaju od rođenja do smrti, a koje manifestuju jednočelijski ili višečelijski organizmi'; C. – 'energija, snaga, dinamika koja karakteriše nekoga'; D. Rel. *nebeski, večni, budući život* 'život posle smrti na koji ima pravo svaki čovek koji tokom svog ovozemaljskog života sluša božje zakone'; II. 'period od rođenja do smrti živog bića'; A. 1. a) 'postojanje razmotreno u svom ukupnom trajanju'; b) 'delimično trajanje postojanja osobe posmatrano u odnosu na njen ukupan vek ili u odnosu na prošlo ili buduće vreme postojanja u trenutku govora'; 2. 'vremenski period tokom kojeg traje aktivnost nečega; period korišćenja nečega'; B. Biol. [kod ljudi] *život fetusa* 'period od devete nedelje nakon začeća do rođenja'; III. A. 1. 'skup činjenica, aktivnosti i događaja koji ispunjavaju postojanje svakog pojedinca'; 2. metonimijom 'biografija'; B. 1. 'način življenja'; 2. 'način života zajednice, društvene grupe'; C. 1. 'deo ljudske delatnosti, postojanja ličnosti ili zajednice posmatrano sa stanovišta obavljanja delatnosti, zanimanja'; D. 'skup materijalnih sredstava koja omogućavaju egzistenciju bića'; E. 'ljudsko stanje, tok stvari kod ljudi u svetu i društvu'.

⁸ 1. 'stanje onoga što živi, osnovno svojstvo živih organizama koji se rađaju, rastu, razmnožavaju i umiru; skup fenomena (rođenje, razvoj, razmnožavanje, itd.) karakterističnih za takve organizme'; 2. a. 'period vremena koji obuhvata razdoblje od rođenja do smrti'; 2. b. fig., u širem smislu, 'vremenski period vrlo dugog trajanja'; 3. 'način života'; 4. 'specifična aktivnost ljudskog postojanja'; 5. 'skup okolnosti koje karakterišu ljudsko postojanje'; 6. u širem smislu, prema nekim religioznim shvatanjima, 'postojanje duše nakon smrti'; 7. a. u širem smislu, 'postojanje nežive stvari koja je podložna promenama'; 7. b. 'skup aktivnosti neke organizacije, institucije'; 8. 'trajanje'; 9. a. 'ono što nam omogućava da živimo, pruža životnu snagu'; 9. b. 'skup materijalnih sredstava koja omogućavaju opstanak'; 10. a. fig. 'vitalnost, zdravlje'; 10. b. fig. 'život; kretanje'; 10. c. fig. 'život, izražajnost književnog ili umetničkog dela'; 11. 'živo biće', 12. 'biografija'.

osnovu materijala frazema. Polazimo od pretpostavke da pored zajedničkih pojmovnih metafora u sva tri jezika koje su očekivane s obzirom na univerzalnost posmatranog pojma, postoje određene razlike koje su uslovljene individualnim iskustvom i osobenostima nacionalne kulture.

3. ŽIVOT KROZ PRIZMU POJMOVNIH METAFORA

Frazemi nastaju iz potrebe da se apstraktni pojmovi i pojave konkretizuju pomoću poznatih slika (González Rey 2002: 139). Frazemima se kroz svakodnevne situacije na jednostavniji način dočaravaju apstraktniji pojmovi poput emocija, vremena i međuljudskih odnosa. Značenje frazema predstavlja rezultat interakcije između svih značenja koja nose reči koje ga čine i strukture koja leži u osnovi frazema (Cacciari 1993). Mnogi frazemi nastali su putem metaforičkih koncepata, odnosno zasnivaju se na mehanizmu pojmovne metafore. Ovaj kognitivni mehanizam podrazumeva shvatanje jednog pojmovnog domena pomoću drugog pojmovnog domena. Izvorni domen najčešće je čulno saznatljiv i dobro poznat, dok je ciljani domen najčešće čulno nesaznatljiv i apstraktan. Između ovih domena postoji niz ontoloških korespondencija, a uspostavljanje takvih korespondencija naziva se preslikavanje. Tako, na primer, razmišljamo i govorimo o životu i ljubavi kao o putovanjima, o idejama kao o hrani, a o raspravama kao o ratu (Kövecses 2010: 4–6; Lakoff 1993: 210; Lakoff, Johnson 1980: 51–53).

Analizirajući italijanske frazeme i grupišući ih na osnovu konceptualnih metafora, Kazadei (Casadei 1996: 391) zaključuje da se zahvaljujući konceptualnim metaforama koje leže u osnovi frazema može objasniti zašto frazem ima određeno značenje. Kevečeš (Kövecses 2005) smatra da su pojmovne metafore uglavnom univerzalne, odnosno da pojedina univerzalna iskustva mogu da stvore metafore koje su zajedničke za različite jezičke zajednice. Svaki jezik može da koristi specifične slike da bi izrazio istu pojmovnu metaforu, čime se objedinjuju univerzalna spoznaja i spoznaja specifična za datu kulturu (Kövecses 2004; 2005).

Posmatrajući frazeme u skladu sa kognitivnim pristupom, ekscerpiranu građu grupisaćemo na osnovu pojmovnih metafora, odnosno izvornih domena putem kojih se konceptualizuje pojam *život* u posmatranim jezicima.⁹ Za razliku od leksičke metafore, koja se vezuje za jednu leksemu u kontekstu, mehanizam pojmovne metafore otkriva se iz šireg konteksta, koji podrazumeva da metaforičku sliku razumemo na osnovu semantike reči (najčešće glagola ili prideva) koje su u najbližem okruženju posmatranih leksema i od kojih zavise njihove konceptualizacije (isp. Dragičević 2010: 150–151; Drobnyak, Šulović 2016: 10). Shodno tome, prilikom kognitivno-konceptualne analize metafora polazimo od semantičke analize minimalnih konteksta sa leksemama (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* koji ukazuju na način konceptualizacije ovog pojma u posmatranim jezicima.

3.1. Život je supstanca

U naivnoj slici sveta govornika srpskog, francuskog i italijanskog jezika, ŽIVOT se konceptualizuje kao SUPSTANCA, koja se u prirodi može naći u tečnom, gasovitom i čvrstom stanju. U okviru ove metafore, ŽIVOT se poistovećuje sa VATROM, odnosno sa PLAMENOM čije gašenje dovodi do zamračenja i zahlađenja, što metaforično upućuje na prestanak života, smrt¹⁰: (srp.) *ugasiti čiji život* / (fr.) *éteindre la vie de quelqu'un* / (it.) *spegnere la vita di qualcuno*. ŽIVOT se u srpskom, francuskom i italijanskom jeziku poima i kao SADRŽINA koja se nalazi u SADRŽATELJU: (srp.) *biti pun života* / (fr.) *être plein de vie* / (it.) *essere pieno di vita*. Dok ispunjenost životom u navedenim primerima označava vitalnost, živahan duh, dinamično stanje i pozitivnu atmosferu, osećaj sitosti životom u srpskom frazemu *biti sit života* metaforično dočarava nezadovoljstvo, dosadu i nedostatak ushićenja. Sa negativnim značenjem u srpskom jeziku takođe se javlja izraz *(po)jesti (kome) život* u smislu '(na)mučiti, (na)sekirati, (na)jediti nekoga'. U

⁹ U ovom radu semantika frazema nije kriterijum grupisanja građe.

¹⁰ Više o pojmovnim metaforama ŽIVOT JE VATRA, ŽIVOT JE SVETLO, ŽIVOT JE DAN I SMRT JE NOĆ v. Kövecses 2010: 50, 54–55, 65 i 2011: 255, 256.

pozadini ovih frazema nalazi se podmetafora ŽIVOT JE HRANA, a ovim izvornim domenom konkretizovan je i pojam ŽIVOTA u fraznim imenicama (srp.) *sladak život* / (fr.) *vie douce* / (it.) *dolce vita*. Ovi frazemi metaforično dočaravaju ugodan život, što je u skladu sa ulogom slatkih namirnica koje u frazeologiji upućuju na lepe, prijatne situacije i novac.¹¹ S druge strane, neugodan ukus postiže suprotnu semantiku i ukazuje na stvaranje neprijatnosti: (srp.) *zagorčati kome život* / (fr.) *aigrir la vie de quelqu'un* (*ukiseliti život kome / učiniti kome život oporim¹²) / (it.) *amareggiar(si) la vita*. Dok se u srpskom i italijanskom jeziku neprijatnost dočarava gorčinom, u francuskom jeziku se nelagodnost postiže kiselim, odnosno oporim ukusom. U okviru ovih primera, ciljni domen koncipiran je kroz metaforičnu dihotomiju SLATKO JE DOBRO, GORKO / KISELO / OPORO JE LOŠE. U francuskom jeziku istu semantiku ima i frazem *empoisonner la vie de quelqu'un* (*otrovati kome život).

3.2. Život je predmet

U posmatranim frazeologijama ŽIVOT se poima i kroz izvorni domen PREDMETA. U ekvivalentnim fraznim imenicama (srp.) *lep život* / (fr.) *belle vie* / (it.) *bella vita* ŽIVOT se kvalifikuje u skladu sa estetskim i kvalitativnim vrednosnim kriterijumima: LEP ŽIVOT JE DOBAR ŽIVOT. Poistovećivanje ŽIVOTA sa NOVCEM¹³ pronalazimo u primerima: (srp.) *platiti životom* / (fr.) *payer de sa vie* / (it.) *pagare con la vita*; (srp.) *koštati koga života* / (fr.) *coûter la vie à quelqu'un* / (it.) *costare la vita a qualcuno*; (fr.) *gagner sa vie* (*zarađivati svoj život) / (it.) *guadagnarsi la vita* (*zarađivati sebi život)¹⁴ koji ukazuju na njegovu izuzetnu vrednost. U srpskom frazemu (srp.) *zarađivati za život* ogleda se metafora ŽIVOT KOŠTA / ŽIVOT JE IZDATAK, kao i u primerima (srp.) *troškovi života* / (fr.) *coût de la vie* / (it.) *costo della vita*. Život se konceptualizuje i kao DUG: (srp.) *dugovati nekome život* / (fr.) *devoir la vie à quelqu'un* / (it.) *dovere la vita a qualcuno*.

Srpski frazem (srp.) *staviti (svoj) život na kocku*, u kojem se ŽIVOT poistovećuje sa ULOGOM, kao i frazemi (srp.) *igrati se životom* / (fr.) *jouer (avec) sa vie* / (it.) *giocare con la vita*, u kojima se ŽIVOT u sva tri jezika konceptualizuje kao IGRAČKA, uključuju frejm IGRE čiji ishod je neizvestan.

Govornici posmatranih jezika život piomaju kao MEHANIZAM koji može da se pokvari: (srp.) *pokvariti život* / (fr.) *gâcher (gâter) sa vie* / (it.) *guastarsi la vita*.¹⁵ Osim toga, u naivnoj slici sveta život može da se promeni: (srp.) *promeniti život* / (fr.) *changer de vie* / (it.) *cambiare la vita* ili pronade: (fr.) *trouver sa vie* (*pronaći svoj život; 'pronaći ono što tražimo, ono što nam je potrebno, svoj životni smisao').

U okviru posmatranih korpusa, izdvojeni su primeri koji ukazuju na poimanje života kao POSEDA (bez kojeg može da se ostane). Frazemi (srp.) *imati devet života* / (fr.) *avoir neuf vies, comme les chats* (*imati devet života kao mačke) / (it.) *avere sette vite come i gatti* (*imati sedam života kao mačke) upućuju na mogućnost posedovanja većeg broja života, čime se dočaravaju otpornost i neuništivost. Premda je u posmatranim primerima sva tri jezika život brojiv poput predmeta, u srpskom i francuskom jeziku može se posedovati devet života, dok je u italijanskom jeziku isti koncept izražen posedovanjem sedam života. Izbor broja, međutim, ne pravi veliku razliku, budući da oba broja, devet i sedam, ukazuju na veliki broj. U korpusu pronalazimo i frazeme (srp.) *imati (voditi) dvostruki život* / (fr.) *(avoir une) double vie* / (it.) *fare, avere una doppia vita* koji upućuju na skriveno i nemoralno ponašanje.

U našem korpusu, brojniji su frazemi koji ukazuju na neposedovanje života. Život je u posmatranim frazeologijama materijalizovan i opipljiv, te shodno tome, može da se izgubi: (srp.) *izgubiti život* /

¹¹ Npr. (srp.) *dobiti veći kolač, deo kolača; pala mu je sekira u med*; (fr.) *avoir part au gâteau*; (it.) *nuotare nel miele* (isp. Marčeta 2021).

¹² Za frazeme koji nemaju leksički i semantički ekvivalent u srpskom jeziku, kao i kod onih u kojima uočavamo specifične realizacije, navodimo doslovan prevod koji je obeležen oznakom *.

¹³ Pod novcem se podrazumeva opipljiv, prenosiv predmet koji ima prepoznatljiv oblik i vrednost.

¹⁴ U srpskom jeziku postoje frazemi iste semantike sa komponentom hleb (*zarađivati svoj hleb, zarađivati svoje parče hleba*). Hleb predstavlja simbol života i često se u frazeologiji poistovećuje sa samim životom (isp. Marčeta 2021).

¹⁵ U okviru ovih frazema uočavamo i metaforu ŽIVOT JE HRANA.

(fr.) *perdre la vie* / (it.) *perdere la vita*; može se biti, odnosno ostati bez života: (srp.) *(biti) bez života* / (fr.) *être privé (dépourvu) de vie* / (it.) *(essere) privo di (senza) vita*; (srp.) *ostati bez života* / (fr.) *être, demeurer, rester sans vie* / (it.) *rimanere senza vita*; život se može svojevolumno ustupiti nekome ili nečemu: (srp.) *dati život* / (fr.) *donner la vie à quelqu'un; donner sa vie pour quelqu'un, pour quelque chose; donner la vie à quelqu'un* / (it.) *dare la vita per qualcuno / per qualcosa a qualcuno / a qualcosa*. U srpskom jeziku postoji i frazem sa komponentom *položiti*: (srp.) *položiti život* kojim se naglašava aspekt žrtvovanja života za otadžbinu i bližnje.¹⁶

Pojedini primeri ukazuju na oduzimanje vlastitog i tuđeg života: (srp.) *oduzeti (sebi) život* / (fr.) *(s')ôter la vie à quelqu'un* / (it.) *togliersi la vita (togliere la vita a qualcuno)*. Oduzimanje tuđeg života uključuje shemu sile u izvornom domenu, dok se prilikom oduzimanja vlastitog života uloga onoga koji oduzima i vlasnika života spaja konceptualnim sažimanjem (Fauconnier, Turner 2002), što dovodi do toga da onaj koji oduzima na kraju ne poseduje oduzet predmet, odnosno život. U narednim primerima agens se poima kao neko ko ima pravo da odlučuje o tuđem životu, te donosi odluku da ga neće oduzeti od vlasnika: (srp.) *ostaviti kome život* / (fr.) *laisser la vie à quelqu'un*. Francuskim frazemom (fr.) *rendre, redonner la vie à quelqu'un* (*vratiti život nekome; 'vratiti kome volju za životom') agens pomaže vraćanjem života vlasniku, čime ga izbavlja iz fizičkog ili psihičkog stanja koje može dovesti do smrti. U frazemima (srp.) *borba za život* / (fr.) *lutte pour la vie* / (it.) *lotta per la vita* život se percipira kao najdragocenija stvar za koju se mora boriti kako bi se osigurao opstanak.¹⁷

Govornici posmatranih jezika život percipiraju kao PREDMET KOJI VISI / LOMLJIV PREDMET: (srp.) *život kome visi o koncu* / (fr.) *vie qui ne tient qu'à un fil* / (it.) *la vita appesa ad un filo*. Budući da se život nalazi na visini, te da pad može da dovede do njegovog prestanka, u okviru ovih frazema uočavamo orijentacionu metaforu GORE JE DOBRO, DOLE JE LOŠE (Lakoff, Johnson 1980: 16). Ova metafora čini osnovu za metaforu VISOK STATUS JE DOBAR ŽIVOT koja se ogleda u srpskom frazemu (srp.) *život na visokoj / velikoj nozi*. Premda u francuskom i italijanskom jeziku nisu pronađeni frazemi sa komponentom *život*, u ovim jezicima isti koncept iskazan je pomoću glagola (fr.) *vivre* / (it.) *vivere* ('živeti'): (fr.) *vivre sur un grand pied* (*živeti na velikom stopalu); (it.) *vivere alla grande* (*živeti naveliko) i pojmovne metafore VEĆE JE BOLJE (Lakoff, Johnson 1980: 23).¹⁸

3.3. Život je biće

Ontološka metafora ŽIVOT JE BIĆE iskazana je u primerima (srp.) *goli život* / (fr.) *la vie nue* / (it.) *la vita nuda* u okviru kojih pridevi (srp.) *go* / (fr.) *nu* / (it.) *nudo* označavaju ono što je najosnovnije za opstanak, odnosno upućuju na oslobađanje od suvišnih tereta, poput materijalnih stvari i fokusiranje na suštinske vrednosti. U srpskom frazemu *oprostiti se / rastati se sa životom*, ŽIVOT je personifikovan i doživljava se kao DUGOGODIŠNJI PRIJATELJ, a opraštanje od života iskazano je kroz metaforu SMRT JE ODLAZAK (Lakoff, Turner 1989: 1). Shodno tome, ŽIVOT se poima i kao PUTOVANJE (v. dalje t. 3.5).

3.4. Život je objekat

U jezičkoj slici sveta govornika posmatranih jezika, ŽIVOT se konceptualizuje kao GRAĐEVINSKI OBJEKAT, poput kuće ili zgrade. To pokazuju metafore u sva tri jezika prema kojima život ima svoj prag: (srp.) *stajati, biti na pragu života* / (fr.) *au seuil d'une vie nouvelle* / (it.) *essere sulla soglia della vita*, kao i prozor: (srp.) *prozor u život*. Dok se u srpskom frazemu kroz prozor gleda u unutrašnjost života, u francuskom i italijanskom frazemu (fr.) *fenêtre sur la vie* (*prozor na život) / (it.) *finestra sulla vita*

¹⁶ Ovde će se istaći borba u ovom kraju i lica koja su u ratovima položila život za otadžbinu (Prot. Lj. 4, 134, RSANU).

¹⁷ U srpskom postoji i frazem *borba na život i (na) smrt* koji upućuju na borbu bez kompromisa, veoma žestoku, ogorčenu borbu.

¹⁸ U srpskom jeziku takođe postoji frazem sa komponentom *živeti*: *živeti na visokoj, velikoj nozi*.

(*prozor na život) umesto predloga *u*, upotrebljen je predlog (fr.) *sur* / (it.) *su* ('na')¹⁹ shodno kojem život može da se posmatra kao otvoreno prostranstvo na koje se gleda sa prozora.

Život se percipira kao PROSTORIJA u koju možemo da stupimo: (srp.) *stupiti u život*; tamo možemo da dođemo: (it.) *venire alla vita* (*doći u život; 'roditi se'); možemo nekoga ili nešto da uvedemo: (srp.) *sprovesti / provesti / uvesti / nešto u život*; možemo da se zadržimo: (srp.) *ostati u životu* / (fr.) *rester en vie* / (it.) *restare, rimanere in vita*; iz te prostorije možemo da izađemo: (it.) *uscire dalla vita* (*izaći iz života; 'umreti'); u nju možemo da se vratimo: (srp.) *vratiti se (koga) u život* / (fr.) *revenir à la vie* / (it.) *tornare in vita*. Na poimanje života kao SADRŽATELJA upućuju frazemi (srp.) *(još) biti u životu* / (fr.) *être encore en vie* / (it.) *essere ancora in vita* i (srp.) *nikad u životu* / (it.) *mai nella vita*²⁰.

3.5. Život je putovanje

U srpskom frazemu *probijati se kroz život* ŽIVOT se percipira kao PUTOVANJE na kojem se nailazi na prepreke. Vremenski aspekt pređenog puta u okviru metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE naglašen je u ekvivalentima (srp.) *celog života* / (fr.) *toute la vie* / (it.) *tutta la vita* i (srp.) *dug život* / (fr.) *vie longue* / (it.) *vita lunga*; (srp.) *kratak život* / (fr.) *vie courte* / (it.) *vita breve*. Život se nalazi na jednom kraju puta, dok drugi kraj predstavlja njegov završetak: (srp.) *biti na početku / na kraju života* / (fr.) *être au début / à la fin de la vie* / (it.) *essere all'inizio / in fin di vita*. Život se poima i kao zadatak koji može da se obavi i sa kojim može da se završi: (srp.) *okončati sa / svršiti sa životom* / (fr.) *achever sa vie*. U okviru frazema (srp.) *lebdeti / biti / nalaziti se između života i smrti* / (fr.) *être (suspendu) entre la vie et la mort* / (it.) *essere (sospeso) tra la vita e la morte* rastojanje između početka i kraja života je kratko, što metaforično dočarava blizinu opasnosti. S druge strane, glagoli (srp.) *lebdeti* i (fr.) *être suspendu* ('visiti; biti obešen') / (it.) *essere sospeso* ('visiti; biti obešen') mogu da ukažu na već spomenuto poimanje života na visini i na orijentacionu metaforu GORE JE DOBRO, DOLE JE LOŠE (Lakoff, Johnson 1980: 16).

4. ZAKLJUČAK

Komparativno-kontrastivna analiza odabranih srpskih, francuskih i italijanskih frazema sa leksikom (srp.) *život* / (fr.) *vie* / (it.) *vita* pokazala je da se pojam ŽIVOTA u sva tri jezika strukturira pomoću istih izvornih domena SUPSTANCE, PREDMETA, BIĆA, GRAĐEVINSKOG OBJEKTA I PUTOVANJA, u okviru kojih se generišu pojedine specifične realizacije.

Rezultati istraživanja ukazuju na značajnu sličnost u metaforičnoj konceptualizaciji posmatranog ciljnog domena u srpskoj, francuskoj i italijanskoj frazeologiji, kao i na brojne primere leksičke i semantičke ekvivalencije u sva tri jezika, što potvrđuje našu polaznu pretpostavku da univerzalni pojmovi koji su zajednički svim ljudima generišu iste ili slične pojmovne metafore. Od ukupno 125 analiziranih frazema, leksičko i semantičko poklapanje u tri jezika prisutno je u 32 primera (96 frazema), što čini 77% posmatranog korpusa (npr. (srp.) *platiti životom* / (fr.) *payer de sa vie* / (it.) *pagare con la vita*; (srp.) *biti pun života* / (fr.) *être plein de vie* / (it.) *essere pieno di vita* itd.), dok je ekvivalencija u dva jezika zapažena u 5 primera (srpski / francuski – 2, srpski / italijanski – 1, francuski / italijanski – 2).

Osim toga, analiza korpusa pokazala je da postoji podudarnost u sva tri jezika i u slučajevima kada se konceptualizacija ŽIVOTA realizuje u više različitih pojmovnih domena. Tako se poimanje života na visini u sva tri jezika konkretizuje ne samo u okviru pojmovne metafore ŽIVOT JE PREDMET (npr. ŽIVOT JE PREDMET KOJI VISI ((srp.) *život kome visi o koncu* / (fr.) *vie qui ne tient qu'à un fil* / (it.) *la vita appesa ad un filo* i VISOK STATUS JE DOBAR ŽIVOT ((srp.) *život na visokoj nozi*)), nego i u okviru metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE ((srp.) *lebdeti / biti / nalaziti se između života i smrti* / (fr.) *être (suspendu) entre la vie et la mort* / (it.) *essere (sospeso) tra la vita e la morte*)).

¹⁹ U francuskom i italijanskom jeziku se (fr.) *donner sur* / (it.) *dare su* upotrebljavaju u značenju 'imati pogled na'.

²⁰ U francuskom jeziku se u istom značenju upotrebljava frazem *jamais de la vie* u kojem za razliku od srpskog i italijanskog nije upotrebljen predlog *u* ((fr.) *dans*).

Iako razlike u načinu konceptualizacije posmatranog pojma u sva tri jezika nisu značajne, ipak se u okviru analiziranih metafora javljaju određene specifične crte koje su determinisane kulturnim razlikama i osobenim životnim iskustvom svake zajednice. Kako pokazuju navedeni primeri, u sva tri jezika život se percipira kao najviša vrednost, ono što je najvažnije, najdragocenije, ali je u srpskoj jezičkoj slici sveta, za razliku od francuske i italijanske, izražena njegova negativna strana oličena u frazemima *biti sit života*, *(po)jesti (nekome) život* otkrivajući ambivalentan pogled na život nosilaca srpskog jezika koji život doživljavaju i kao teškoću, siromaštvo, muku.²¹

U okviru izdvojenih metafora javljaju se i određene leksičke specifičnosti (npr. (srp.) *imati devet života* / (fr.) *avoir neuf vies, comme les chats* / (it.) *avere sette vite come i gatti*; (srp.) *zagorčati kome život* / (fr.) *aigrir la vie de quelqu'un* / (it.) *amareggiar(si) la vita*), a pojedine razlike između pojmovnih sistema analiziranih jezika mogu biti uslovljene upotrebom predloga (npr. (srp.) *prozor u život*; (fr.) *fenêtre sur la vie* / (it.) *finestra sulla vita*; (srp.) *zarađivati za život*; (fr.) *gagner sa vie* / (it.) *guadagnarsi la vita*).

LITERATURA

- Bartmiński, J. (2009). *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Priir. Jörg Zinaken. London/Oakville: Equinox Publishing.
- Burger, H., Buhofer, A., & Sialm, A. (1982). *Handbuch der phraseologie*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Cacciari, C. The Place of Idioms in a Literal and Metaphorical World. (1993). In: *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation* (C. Cacciari, C., & P. Tabossi, eds.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 27–56.
- Casadei, F. (1995). Per una definizione di „espressione idiomatica“ e una tipologia dell’idiomatico in italiano. *Lingua e stile: rivista trimestrale di filosofia del linguaggio, linguistica e analisi letteraria*, 30(2). Bologna: Il Mulino, 335–358.
- Casadei, F. (1996). *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull’italiano*. Roma: Bulzoni Editore.
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike. (ћип.)
- Drobnjak, D., Šulović, K. (2016). *Lingvokulturološki triptih*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- González Rey, I. (2002). *La phraséologie du français*. Toulouse : Presses universitaires du Mirail.
- Guiraud, P. (1962). *Les locutions françaises*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Fauconnier, G., Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Kövecses, Z. (2004). *Metaphor and emotion: language, culture, and body in human feeling*. Maison des Sciences de l’Homme and Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2011). Idioms, metaphors, and motivation in foreign language teaching. In: *Jezik u upotrebi, Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom* (V. Vasić, ed.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 253–268.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and thought* (A. Ortony, ed.). Cambridge University Press, 202–251. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University Press of Chicago Press.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Lazić-Konjik, I. (2012). Semantičko-derivacioni potencijal reči u otkrivanju leksičkih i kulturalnih konotacija (na primeru koncepta *život*). U: *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima. Zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista* (R. Dragičević, ur.), 609–621. (ћип.)
- Marčeta, J. (2021). *Hrana u francuskoj, italijanskoj i srpskoj frazeologiji*. Beograd: Zadužbina Andrejević. (ћип.)
- Mršević-Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet. (ћип.)
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

²¹ Na ovakvo poimanje života ukazuje i srpska poslovice *Život je nekome majka, a nekome maćeha*.

REČNICI

- DLAF : *Dictionnaire de l'Académie française*, [<http://dictionnaire-academie.fr/>] [16. oktobar 2023.]
- DM: De Mauro, Tullio (2016). *Il nuovo De Mauro. Dizionario della lingua italiana*, [<https://dizionario.internazionale.it>] [15. februar 2024.]
- DL : *Dictionnaire de français Larousse*, [<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>] [16. oktobar 2023.]
- TLFI : *Trésor de la langue française informatisé*, [<http://atilf.atilf.fr/>] [16. oktobar 2023.]
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka*. Beograd: Srpska književna zadruga: Prosveta.
- Pittàno, G. (2008). *Frase fatta capo ha, Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni di italiano*. Bologna: Zanichelli.
- Quartu, M. (2010). *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, [<http://dizionari.corriere.it/dizionario-mo-di-di-dire>] [15. februar 2024.]
- Rey, A., Chantreau, S. (2007). *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Le Robert.
- RMS. PMC: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–III: 1967–1969. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; IV–VI: 1971–1976. Нови Сад: Матица српска.
- RSANU. PCANU: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–XVIII. Београд: САНУ, 1959–2010.
- Vocabolario Treccani 2023: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A. Online, [<https://www.treccani.it/vocabolario/>] [15. februar 2024.]

CONCEPTUALISATION OF *LIFE* ON THE MATERIAL OF SERBIAN, FRENCH AND ITALIAN IDIOMS:
A COMPARATIVE-CONTRASTIVE APPROACH

Summary

403

Idioms provide an important material for forming the linguistic picture of the world. This picture is based on the life experience and socio-historical circumstances of a given community, thus it contains culturally specific information. In this research we analyse the idioms with the lexeme (Ser.) *život* / (Fr.) *vie* / (It.) *vita*. This lexeme is suitable for comparative-contrastive language studies, as it denotes a universal fundamental notion containing both general knowledge about the world and the features that the speakers of a given language subjectively attribute to it. Following the cognitive approach, we grouped the excerpted idioms based on conceptual metaphors, i.e., source domains through which *LIFE* is conceptualised in the observed languages. The analysis of the selected idioms showed that *LIFE* is structured using the source domains of *SUBSTANCE*, *OBJECT*, *BEING*, *BUILDING OBJECT*, and *JOURNEY*. The results indicate similarities in the metaphorical conceptualisation of the observed target domain, as well as numerous examples of lexical and semantic equivalence. Out of the 125 analysed idioms, lexical and semantic matching in the three languages is present in 32 examples (96 idioms), constituting 77% of the observed corpus (e.g., *život kome visi o koncu* / (Fr.) *vie qui ne tient qu'à un fil* / (It.) *la vita appesa ad un filo*; (Ser.) *biti pun života* / (Fr.) *être plein de vie* / (It.) *essere pieno di vita*).

Keywords: life, conceptual metaphors, Serbian language, French language, Italian language

Jovana Marčeta
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
jovana.marceta@ff.uns.ac.rs

Ivana Lazić-Konjik
Institut za srpski jezik SANU, Beograd
ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

СТЕФАНА ПАУНОВИЋ РОДИЋ

МУЖЕВНОСТ КАО ОДРАЗ СТЕРЕОТИПА МУШКАРЦА У СЛОВАЧКОЈ И СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА

Предмет истраживања је когнитивнолингвистичка анализа концепта мужевности (слов. *mužnosť*, срп. *мужевности*, *мушкости*) у словачкој и српској језичкој слици света у контексту теорије стереотипа. Циљ рада је утврдити садржај (центар и периферију) категорије мужевности у словачкој и српској лингвокултури, упоредити појединачне елементе ове категорије у словачком и српском језику и описати их семантичким метајезиком. На основу претходних истраживања о стереотипу жене, полазимо од хипотезе да се у овом вербалном концепту одражавају сви принципи гендерног стереотипа мушкарца (принцип гендерне идентификације, принцип гендерне диференцијације, принцип гендерне улоге и принцип гендерне идеологије), да су централни елементи категорије мужевности у двама истраживаним лингвокултурама међусобно једнаки, али диференцијални и уједно комплементарни са централним елементима категорије женствености. Анализа обухвата речничку грађу, електронске корпусе словачког и српског језика, фразеологију, паремиологију и другу језичку грађу.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, стереотипи, словачки језик, српски језик, мужевност

404 1. УВОД

Рад представља први корак у ширем истраживању о стереотипичној концептуализацији мушкарца у словачком и српском друштву. У складу с когнитивистичким приступом – језик је огледало наших мисли, индивидуалних и колективних, и проматра се као део општих сазнајних процеса (категоризације и концептуализације), те управо ова методологија пружа адекватну научну платформу. Ослањајући се на претходна истраживања о гендерном¹ стереотипу жене (в. Пауновић Родић 2019), полазимо од тога да је језички концепт у којем се одсликава стереотип мушкарца – концепт мужевности (слов. *mužnosť*; срп. *мужевности*). Мужевност посматрамо као категорију с центром и периферијом која обухвата оне особине мушкарца које се у друштву оцењују као позитивне и пожељне.

Циљ овога рада је да упоредимо обухват категорије мужевности у словачкој и српској језичкој слици света. Први корак у истраживању представља истраживање народних пословица и мужевности, тј. мушкарца у њима. У односу на овај корпус можемо пратити евентуалну промену која би могла бити последица и самих друштвених промена од 19. века до данас. Елементе категорије мужевности у ове две лингвокултуре у следећем кораку изводимо на основу дефиниција појма мужевности у описним речницима. На крају ћемо испитати и колокабилност издвојених елемената мужевности у електронским корпусима словачког и српског језика. Циљ је да на осно-

¹ Термин *гендер*, као што смо већ образложили у претходним радовима на које се и ово истраживање ослања (в. Пауновић Родић 2019: фн2), преузимамо у складу са радовима блиске тематике и методологије на српском језику (в. Поповић 2008: 123–150; Стефановић 2011). У истом образложењу осврнули смо се и на то да се овај термин користи и у другим словенским језицима који познају и термин *род*. У наставку, употребу термина *гендер* у лингвистички оријентисаним радовима правдамо двојако: да би се направила дистинкција у односу на граматичку категорију рода и да би се лингвистичка истраживања о категоријама рода/пола у језику јасније терминолошки раздвојила од социолошких и психолошких истраживања о роду/полу (в. више у Пауновић Родић 2019: фн2).

ву овако широке језичке грађе утврдимо на које се тачно области деловања мушкарца у породици и друштву односе појединачни елементи категорије мужевности и опишемо их семантичким метајезиком.

Почетна хипотеза, на основу претходних истраживања о стереотипу жене, јесте да су, без обзира на унеколико различите дефиниције мужевности у описним речницима словачког и српског језика које могу бити условљене и лексикографским приступом, централни елементи категорије мужевности у ова два језика једнаки, да су диференцијални, али уједно и комплементарни са централним елементима категорије женствености.

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Основу за истраживање о стереотипу мушкарца у овом раду проналазимо у студији *Стереотипи жене у језичкој слици света Словака и Срба* (Пауновић Родић 2019). У овом раду ћемо, као и у представљеној студији, стереотип тумачити као „скуп вредносних критеријума за процену чланова (елемената) неке категорије издвојених на основу статуса и функционалних атрибута које та категорија има у датој култури или друштву, а изграђује се са циљем да очува или промовише статус или функцију процењиване категорије који се у тој култури или друштву процењују као пожељни или потребни” (Пауновић Родић 2019: 44). Таквом схватању стереотипа одговара дефиниција коју је у оквиру своје концепције стереотипа и прототипа понудила Људмила Поповић. Стереотип Љ. Поповић (Поповић 2008: 63) дефинише као „асоцијативни прототип (тј. туђе искуство у вези са фрагментом екстралингвистичке стварности), чијим преузимањем говорник стиче фрагмент колективне конвенционалне језичке слике света”. Она такође каже да постоје четири принципа вербализације гендерног стереотипа: принцип гендерне идентификације, принцип гендерне диференцијације, принцип гендерне улоге и принцип гендерне идеологије (Поповић 2008: 124–133).

Основна поставка у истраживању стереотипа жене била је да је концепт женствености тај у којем се огледају сви принципи вербализације гендерног стереотипа: принцип гендерне идентификације – ‘све жене треба да буду женствене’, принцип гендерне диференцијације – ‘што приличи женама не приличи мушкарцима’, принцип гендерне улоге – ‘жена као неговатељица’ и принцип гендерне идеологије – ‘женственост се остварује у браку кроз материнство’ (Пауновић Родић 2019: 66). Говорећи о мужевности касније ћемо испитати како се ови принципи могу применити и на ову категорију.

2.1. Мужевност као термин социолошке теорије маскулинитета

У складу са одабраним когнитивнолингвистичким приступом и теоријом стереотипа, мужевности ћемо у овом раду прићи из угла његовог конвенционалног значења, тј. оног значења које одражава концептуални садржај већине говорника словачког, одн. српског језика. Ипак, пре него што приступимо лингвистичкој анализи, осврнућемо се кратко на проблем дефинисања појма мужевности као термина у оквиру теорије маскулинитета, јер би овај увид могао да буде користан и за ширу контекстуализацију истраживања у овоме раду.

Рејвин Конел (R. W. Connell)² у својој чувеној књизи *Masculinities* ([1995]2005) издваја четири типа приступа дефинисању мужевности:³ есенцијалистички, позитивистички, нормативи-

² Рејвин Конел (Rawyn Connell) је транс жена и тако потписује своје радове од 2006. године. Цитирано дело први пут је објавила као Роберт Конел (Robert Connell), а своје радове је потписивала и као Боб Конел (Bob Connell) или Р. В. Конел (R.W. Connell).

³ За добар преглед приступа мужевности и развоја теорије маскулинитета из угла социолошких и психолошких истраживања в. такође Reeser 2015 или Ashfield 2012. Ипак, ови прегледи, очекивано, обухватају само приступе америчких, британских или аустралијских научника или оних који раде и делују у тим деловима света. Њима свакако

стички и семиотички (Connell [1995]2005: 68–71). Есенцијалистички приступ, по тумачењу Р. Конел (Connell [1995]2005: 68–69), ослања се на једну особину као суштину мужевности и све активности, доживљаје и др. тумаче се или правдају њоме. Р. Конел код различитих аутора издваја различите особине које доказују њихов есенцијалистички приступ. Код Фројда, на пример, препознаје есенцијализам у његовом супротстављању мушке активности женској пасивности. Код других аутора има и других кључних особина: ризиковање, одговорност, неодговорност, агресивност, зевсовска енергија и др. Позитивисти (Connell [1995]2005: 69) у својим дефиницијама трагају за одговором на питање ‘шта је заправо мушкарац’ и ослањају се на психолошке скале маскулинитета и феминитета. Трага се за схемом маскулинитета, тј. за оним што бисмо у складу с нашим истраживањем могли да назовемо стереотипичним сценаријом живота мушкарца, који је условљен културом и обичајима у тој култури. Нормативисти желе да успоставе стандард и мужевност описују као ‘оно што би мушкарац требало да буде’ (Connell [1995]2005: 70). Семиотички приступи, иначе често коришћени, како подсећа Конел, у феминистичким и постструктуралистичким анализама рода мужевност дефинишу кроз систем симболичких разлика између женствености и мужевности (што одговара структуралистичком приступу својстава језичких елемената), тј. мужевност је не-женственост (Connell [1995]2005: 70).

2.2. Приступ мужевности из угла теорије стереотипа

Р. Конел је у представљању ових приступа пажњу посветила њиховој појединачној критичности. Ми бисмо овде истакли да се наведени приступи међусобно не искључују и да до истине можемо доћи управо комбинујући оне делове истине које нам дати приступи појединачно нуде. У когнитивнолингвистичком приступу који ми примењујемо у истраживању гендерних стереотипа, препознајемо их све. Есенцијалистички приступ види се у издвајању централних и периферних елемената категорија мужевности и женствености. Позитивистички приступ открива се у слојевитости гендерног стереотипа који се може градити на више нивоа, као општи категоријални стереотип, посебни или реални стереотип и национални гендерни стереотип (в. Пауновић Родић 2019: 351–353). Нормативистички приступ је у самој основи наше дефиниције гендерног стереотипа: мужевност и женственост представљају скупове особина које се у некој (патријархалној) култури не само приписују, већ као пожељне прописују мушкарцима и женама (в. Пауновић Родић 2019: 46–47). Семиотички приступ види се у деловању принципа гендерне диференцијације: што приличи мушкарцима, не приличи женама и обрнуто (в. Поповић 2008: 124–133).

Када је реч о мужевности, принцип гендерне идентификације (‘сви мушкарци треба да буду мужевни’) и принцип гендерне диференцијације (‘што приличи мушкарцима, не приличи женама’) важе, али принцип гендерне улоге и принцип гендерне идеологије (која протиче из улоге мушкарца у друштву) у случају стереотипа мушкарца не желимо једнозначно дефинисати без дискусије.

Улога мушкарца дефинисана је његовом улогом у патријархалном друштву – какво су и словачко и српско. Реч *ἡταιριјархаῖα* води порекло из грч. *patriarchēs* у значењу ‘праотац’, настало од грч. *patriā* ‘порекло породице, род, породица’ (од *patēr* – ‘отац’) и грч. *archō* – ‘на челу сам, водим, владам’ (Králik 2015: 427; уп. *patrijārah* у Skok 2: 622). Мушкарац, дакле – *vlaga*⁴. У описним реченицама словачког и српског језика глагол срп. *vlagaṭi* и слов. *vládnut* значе управљати државом, имати власт, управљати нечим или газдовати; имати моћ и утицај; деловати, вешто нечим руковати или баратати; али и покретати по својој вољи, добро знати, познавати; савлађивати,

припада поштовање за пионирски и даљи прегалачки рад на пољу теорије маскулинитета, али овде бисмо, у складу са темом нашег рада упутили на још неке студије које се баве маскулиношћу у контексту Словачке – Čerešník 2011, Bačová, Matejovská 2003, и Србије – Radulović 2009, Zaharijević, Ivanović, Duhaček (ur.) 2012, Гордић Петковић 2014, Росић 2014, Rosić Ilić 2015, Hughson 2017, Жикић 2018, Ђурић Пауновић, Стевановић 2019, а у њима се потом могу наћи и даљи прегледи литературе.

⁴ Надмоћ или примарност маскулинитета над феминитетом истиче и Фројд у својој теорији културе (Tomić 2009).

обуздавати, издизати се изнад своје околине, доминирати (уп. SSJ V и PMC 1: 148). Већ и оваква поставка стереотипа одражавала би саму суштину дијалектике родних истраживања, али је у нашем истраживању само почетна тачка.

Приступ истраживању мужевности заправо супротставља оног који влада свима другима којима влада – били они и мушкарци (јасно је да не могу владати сви мушкарци)⁵. Оно за чиме трагамо, а у складу са дефиницијом стереотипа коју смо на почетку навели, јесу критеријуми који важе приликом процене који ће то мушкарци *владати*. Осврнули бисмо се још и на то да по етимологији речи *патријархати* не влада *мушкарац*, него *отац* – што се често пренебрегава, а то значи да је улога у породици полазиште за истраживање стереотипа мушкарца исто колико и за истраживање стереотипа жене. Ово нас такође усмерава у смислу експланације и контекстуализације језичких факата.

На основу наведеног можемо закључити да је основна улога мушкарца да буде отац и управља, руководи породицом и друштвом и да га његова мужевност квалификује за те улоге.

3. МУЖЕВНОСТ У ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА СЛОВАКА И СРБА

У наставку рада изложићемо анализу грађе. Почећемо народним пословицама и изрекама, уз општи коментар о њиховом родном аспект. Затим ћемо у описним речницима словачког и српског језика, на основу лексикографских дефиниција издвојити појединачне елементе категорије мужевности. На крају ћемо груписати издвојене елементе и уз помоћ корпусне анализе доћи до њихових значења у контексту категорије мужевности.

3.1. Мужевност у народним пословицама и изрекама

О родном аспект у збиркама пословица и изрека и фразеолошким речницима већ смо писали (Пауновић Родић 2019: 49–54)⁶. Овде бисмо само кратко образложили приступ при избору примера у вези са истраживањем мужевности.

У оба истраживана језика именица слов. *človek* и срп. *човек* име опште значење људског бића, без обзира на пол, али се у ужем значењу користи и да означи само људско биће мушког пола (SSSJ; PMC 1: 1488). Ово примећујемо и у изворима народних пословица и изрека оба истраживана језика (Záturecký 1975; Караџић 1969), али у словачким изворима оваквих примера нема много и јављају се пре свега у множини, нпр.: *Boli tam ľudia aj ženy* (Záturecký 1975: 47), док се у једнини јасно разликују *chlap/muž* и *žena*. У примерима на српском језику то није увек јасно, јер се именица *човек* чешће него у словачком језику може разумети у значењу *мушкарац*, нпр.: *Валај си и човек и жена* (Караџић 1969: 31), *Људи кад буче, жене нек муче* (Караџић 1969: 172), али такви примери су, као и наведени, обично такве структуре да садрже и лексему *жена*. Остале примере, нпр.: *Во се веже за ројове, а човек за језик* (Караџић 1969: 39), *Без једнога човека може ваишар бићи* (Караџић 1969: 11) и сл. склони смо да тумачимо као родно немаркиране.

У контексту нашег истраживања, одлучили смо да анализирамо само оне примере у којима се јасно указује на однос мушкарца/мужа и жене или оне у којима се нека особина недвосмислено категоријално приписује особама мушког пола. Прво што примећујемо јесте то да оваквих примера има много мање него што је био случај у контексту истраживања женствености и жене.

Основне две групе примера у оба истраживана језика јесу они примери у којима се подвлачи то да су мушкарци носиоци врлина и да су бољи од жена, а друга група примера односи се на мушку опчињеност женама (опозиција потентност–привлачност) у словачком језику, док је у

⁵ „To recognize diversity in masculinities is not enough. We must also recognize the relations between the different kinds of masculinity: relations of alliance, dominance and subordination. These relationships are constructed through practices that exclude and include, that intimidate, exploit, and so on. There is a gender politics within masculinity.” (Connell [1995]2005: 37)

⁶ В. такође Šaulić 1971, Влајинац 1975, Требјешанин 1988, Попин 2017, Georgijev 2020.

српском језику она мање јасна и односи се на женидбу, напр.: *Čo chlap, to chlap!* (Záturský 1975: 47), *Ktorý mužský rád má kočku, rád máva i ženské* (Záturský 1975: 47), *Боље је биџи њијевац један дан неџо кокош мјесец* (Караџић 1969: 22), *Боље је љодину волом неџо сџо љодина кравом (биџи)* (Караџић 1969: 23), *Нема женсџива без чоесџива* (Караџић 1969: 202) и др.

Трећу и малобројну групу примера чине они у којима се дискретно назначује и значај жене за породицу и друштво, напр.: *Kat chlap nemôže, dôjde žena* (Záturský 1975: 47), *Чоек не може биџи чоек, докле ља жена не крсџи* (Караџић 1969: 349), *Добро је (кашџо) и љаметџну жену љо-слушатџи* (Караџић 1969: 61) и сл.

3.2. Мужевност у описним речницима словачког и српског језика

У описним речницима словачког језика *mužnosť* се описује као скуп особина (нпр. *sila, odvaha, priamosť*) које се уопштено поимају као мушке или скуп физичких карактеристика типичних за правог мушкарца, одраслу особу мушког пола а у шали се односи и на способност или спремност за полни акт (и оплођење), потентност; мушки полни орган (SSSJ). У описним речницима српског језика *мужевност* се дефинише као особина онога који је мужеван, који је мужевног изгледа, понашања и сл., зрелост, одлучност, храброст, достојанственост, мушкост (РМС 1: 727; РСАНУ 13: 243), док се под концептом *мушкост* подразумева оно што је карактеристично за мушкарца (мужјака), што га разликује од жене (женке) у биолошком, психолошком и др. смислу, затим се у еуфемистичном значењу односи на мушки полни уд, пенис, обухвата појмове снага, одлучност, енергичност; смелост, храброст, одважност као и стање телесне и умне развијености мушкарца, зрелост (РМС 1: 733; РСАНУ 13: 369).

На основу лексикографских описа и претходних истраживања, већ можемо изнети неколико закључака. Као прво, закључујемо да је мужевност особина која се мушкарцу приписује у њиховом зрелом добу, као што је случај и са женственостију код жене (Пауновић Родић 2019: 70).

408

Друго, примећујемо да се појам мужевности у оба језика може односити на полни уд мушкарца, тј. на потентност, у чему видимо улогу мушкарца у сношају ради стварања потомства. Потентност тако можемо издвојити као елемент мужевности комплементаран са привлачношћу као елементом женствености. У истраживању о стереотипу жене видели смо да је међу централним елементима категорије женствености привлачност (слов. *rôvab*, срп. *привлачност*) и након опсежне анализе привлачност смо описали на следећи начин: „Х делује на У неком силом, У ту силу осећа, У због те силе очекује нешто добро од Х, У жели контакт са Х, одн. женску привлачност можемо описати као силу својствену особама женског пола којом оне делују на особе мушког пола и због те силе особе мушког пола са особама женског пола желе физички, полни контакт” (Пауновић Родић 2019: 98). Ова дефиниција крије јаку пресупонирану хетеросексуалност како мушкараца, тако и жена, о чему смо такође већ писали (в. Пауновић Родић 2019: 98–101). Женска привлачност и мушка потентност тако представљају основне елементе мужевности одн. женствености који ће, у складу са поставкама патријархалног друштвеног уређења, од жена учинити мајку а од мушкарца оца.

Треће, и последње, за разлику од женствености, код које смо у описним речницима приметили коначан и, како се показало даљом анализом, идентичан списак елемената ове категорије (слов. *jemnosť, citovosť, rôvab*; срп. *привлачност, осећајност и нежност*; Пауновић Родић 2019), код дефиниција мужевности у словачким и српским описним речницима то није сасвим случај. У речницима словачког језика као елементе мужевности проналазимо елементе концепата *sila, odvaha, priamosť* (срп. *снаја, одлучност, директност*) а у речницима српског језика концепте *снаја, одлучност, достојанственост, енергичност, смелост, храброст одважност*. У наставку рада покушаћемо да утврдимо шта нам овако издвојени елементи говоре о мужевности и да ли се они по свом семантичком обухвату разликују у словачкој и српској језичкој слици света и да ли су и у којој мери комплементарни са елементима женствености.

3.3. Елементи категорије мужевности

Да бисмо што јасније и недвосмисленије истакли суштинску повезаност елемената мужевности које су издвојили лексикографи приликом обраде речничке дефиниције слов. *mužnosť* и срп. *мужевности*, у наставку ћемо уз анализу и табеларно приказати речничке дефиниције сваког наведеног концепта (и изведеног придева), визуелно ћемо нагласити оне елементе значења који се односе на појам мужевности које ћемо затим образложити. У табели ћемо текст на словачком језику оставити у оригиналу ради аутентичности, али ћемо у образложењима понудити превод или интерпретацију истакнутих значења. Као што смо то чинили и код испитивања елемената женствености (Пауновић Родић 2019: 72), и овде ћемо путем корпусне анализе испитати на које тачно особине се односе наведени елементи мужевности (слов. *сила, odvaha, priamosť* и срп. *снага, оглућности, гостіојанстївеності, енергичности; смелості, храбрості*). Приказаћемо најфреквентније колокације у редоследу X + испитивана именица и то тако да је X придев. Посебно ћемо издвајати колокације с придевима слов. *ženský* (ређе *dievčenský*) и срп. *женски* (ређе *гевојачки*), као и с придевима слов. *mužský* (ређе *chlapský*) и срп. *мушки*, јер се у овим спојевима открива категоријално приписивање неке особине особама мушког или женског пола. На тај начин можемо утврдити и које се од наведених особина на материјалу електронских корпуса издвајају као категоријално диференцијалне.

3.3.1. СНАГА КАО ЕЛЕМЕНТ МУЖЕВНОСТИ

Снага је у речницима оба језика наведена као први елемент мужевности. Она је као таква и фразеологизована – мушкарци су слов. *silné pohlavie* (SSJ IV), срп. *јачи њол* (Matešić 1982: 628), а жене су *slabé pohlavie* (SSJ III), *слабији њол* (Matešić 1982: 628). На основу речничких дефиниција (Табела бр. 1 и Табела бр. 2), можемо закључити да је мушкарац тај којем се приписује физичка снага и енергија, јака воља и од њега се (као *владара*, о чему смо говорили више) очекује да буде покретач решавања проблема или превазилажења препрека.

Табела бр. 1 – Речнички описи елемената мужевности: слов. *сила* и срп. *снага*

сила	снага
1. <i>schopnosť fyzického pracovného výkonu al. činnosti človeka a zvierat, energia</i>; 2. <i>súhrn duševných, vôľových vlastností, ktorými človek prekonáva prekážky, pevná vôľa, energia</i>; 3. <i>príčina al. zdroj pohybu, pohybovej energie; moc, živel</i>; 4. <i>tajomné, záhadné pôsobenie (v predstavách poverčivých ľudí)</i>; 5. <i>vysoký stupeň účinnosti, intenzita</i>; 6. <i>kto pracuje v nejakom podniku, zamestnanec, robotník, pracovník</i>; 7. (v mn. č. sily) <i>obyč. o vojsku</i> 8. <i>hovor. expr. (vo význame neurč. číslovky) veľké množstvo, mnoho.</i> (SSJ IV)	1. а. способност живих бића да напрезањем својих мишића покрећу нешто, да раде, делују, способност физичког рада; физичка енергија човека, животиње; б. човекова способност за умну, духовну делатност; 2. степен испољавања нечега, силина, интензитет; 3. правн. делотворна вредност, ваљаност, важност (закон, прописа и сл.); 4. оно што покреће, побуђује некога да поступи на одређен начин; 5. (обично у мн.) организован скуп људи који теже истом циљу, људи на једном подручју рада, једне професије; 6. војна јединица, војска; 7. физ. а. брзина вршења рада, рад у јединици времена изражен у ватима. б. степен способности стварања енергије, рада и сл., интензитет, јачина; 8. нар. (обично у вок.) назив од мила за вољено биће. (PMC 1: 1225)

Табела бр. 2 – Речнички описи придевских облика елемената мужевности: слов. *silný* и срп. *снажан*

<i>silný</i>	снажан
1. vlastniaci, majúci fyzickú silu, mocný; žart. s-é pohlavie muž, muži; 2. intenzívny, značný, prudký, veľký; 3. schopný životnou al. mravnou silou prekonávať prekážky; húževnatý; 4. pevný, odolný, vynikajúci; 5. obsahujúci, predstavujúci veľký počet, početný; 6. (o zvuku) hlasitý, zvučný, hlučný; 7. obsahujúci veľké množstvo nejakej látky, tuhý; 8. silne pôsobiaci, ostrý, pádny; 9. lingv.: s. jer ktorý sa zmenil na iný vokál; s. aorist bez kmeňotvornej prípony; s-é slovesá v ktorých sa mení kmeňová samohláska (napr. v nemčine); 10. hrubý (o rozmeroch). (SSJ IV)	1. који се одликује великом телесном снагом, јак; физички изражито развијен; 2. а. који се изводи са великом снагом, жесток, енергичан, б. који има велику погонску, покретачку и сл. снагу; в. који је великог интензитета, силан, јак (о физичким и психичким појавама); г. необуздан, силовит; д. упадљив, изразит по својој основној особини; 3. изражајан, уверљив, упечатљив. (PMC 1: 1225)

Материјал електронских корпуса оба језика потврђује области на које се снага односи, а које се стереотипично концептуализују као мушки послови или мушке делатности: војска, полиција или ратовање, политика, безбедност и сл. Међутим, видимо да се о снази говори категоријално и као о мушкој и као о женској особини. О снази као о диференцијалном елементу мужевности и женствености у словачком и српском језику већ смо писали на материјалу резултата асоцијативног теста (Пауновић Родић 2019: 177–180). Колокације са придевима слов. *mužský*, срп. *мушки* и слов. *ženský*, срп. *женски* (Табела бр. 3) само потврђују наше већ изнете закључке. Прво, дихотомија јачи–слабији нема искључиво везе са физичком снагом, покретачком енергијом и сл., већ одражава друштвену хијерархију, однос моћи (Пауновић Родић 2019: 177). Друго, у концептуализацији мушке и женске снаге постоји значајна разлика – мушка снага обавезно укључује, а женска по правилу искључује насиље (Пауновић Родић 2019: 179; о насиљу у култури и његовом родном аспекту в. Nedeljković 2011a, 2011b), а то се види и у примерима из електронских корпуса. Навешћемо само неке примере⁷:

SNK: *Možno na ne zapôsobilá ukážka surovej mužskej sily; Je šibanie uplatnením hrubej mužskej sily na druhom pohlaví, alebo ide o vcelku milú komunikáciu medzi mužom a ženou?; Zlomené väzy a mužská sila; Nahromadené kopy zmrznutého snehu vytvárajúce malé pohoria s prekážkovou dráhou pre účastníkov cestnej i necestnej premávky doslova potrebujú hrubú mužskú silu; Reklamy nabité erotickým nábojom dávajú aj neutrálnym produktom nálepku rodovej vyhranenosti. Sú nimi napríklad cigarety a alkohol – s cigarou a s whisky sa automaticky spája mužská sila a dominantné postavenie muža, kým štíhly tvar cigarety a sladký likér evokujú nežnosť a krehkosť ženy; Prababička má možno nejakú zvláštnu ženskú silu, ktorá ďalej pôsobila v generáciách; Zdá sa, že stĺp a listy viniča v pozadí symbolizujú ženskú silu a krehkosť; Čitateľ môže v knihe spozorovať rôzne odkazy a symboly vlastné Paulovi Coelho: zameranie sa na ženskú silu a schopnosť prekonávať problémy, nadprirodzené sily, výklady snov, tarot.*

srWac: *Norisovi filmovi postali su izvor pošalica i nepresušan izvor za šale o muškoj snazi i nepobedivosti; Bez muške snage, u igri koja zahteva snagu i silu, pleme će biti desetkovano; Verovali ili ne ožiljci su od pamtiveka ženama vrlo privlačni i seksepilni. Oni simbolizuju opasnost i hrabrosti te mušku snagu; Ovo je izuzetan roman o božanskoj ženskoj snazi, i preobražaju do koga se dolazi kroz*

⁷ Примере и колокације из електронских корпуса наводимо без измена. Због тога су и примери на српском језику исписани латиницом.

*ljubav priča koju će žene deliti među sobom i prenositi na svoje kćeri; **Ženska snaga**, kao i malo one luckaste ženske mudrosti mogu učiniti žene jačima u društvu, kako politički, tako i najvažnije izgleda ekonomski.*

Табела бр. 3 – Најфреквентнијих десет придевских колокација у електронским корпусима словачког (SNK) и српског језика (srWaC) у редоследу придев + слов. *сила*/срп. *снага* и колокације истих именица с придевима слов. *mužský*, срп. *мушки* и слов. *ženský*, срп. *женски*

сила (447948)	снага (160567)
ozbrojený (23 066 ≈ 5.15 %)	radni (10667 ≈ 6.64 %)
pracovný (21 622 ≈ 4.83 %)	oružan (4424 ≈ 2.76 %)
vlastný (6 448 ≈ 1.44 %)	politički (2250 ≈ 1.40 %)
bezpečnostný (5 194 ≈ 1.16 %)	velik (1929 ≈ 1.20 %)
plný (5 020 ≈ 1.12 %)	zajednički (1358 ≈ 0.85 %)
celý (4 825 ≈ 1.08 %)	vojni (1281 ≈ 0.80 %)
politický (4 505 ≈ 1.01 %)	međunarodni (1064 ≈ 0.66 %)
veľký (4 419 ≈ 0.99 %)	srpski (1007 ≈ 0.63 %)
kúpny (3 807 ≈ 0.85 %)	konjski (976 ≈ 0.61 %)
nový (3 751 ≈ 0.84 %)	policijski (974 ≈ 0.61 %)
mužský (195 ≈ 0.04 %)	muški (67 ≈ 0.04 %)
ženský (106 ≈ 0.02 %)	ženski (32 ≈ 0.02 %)

3.3.2. Храброст као елемент мужевности

Храброст се као елемент мужевности јавља такође у оба језика, као и у случају снаге. Међутим, у изворима на српском језику примећујемо нагомилавање блискозначница које за циљ имају да додатно нагласе ову особину (в. Ћосић и сар. 2008: 64–65, 659). Ако погледамо значења издвојених елемената *смелост*, *храброст*, *одлучност* и *енергичност* (Табела бр. 4 и Табела бр. 5), видимо да се ове особине описују унакрсно једна помоћу друге, при чему их енергичност још додатно повезује и са елементом снаге. Закључујемо да се не ради о различитим особинама, већ о семантичкој неутрализацији (Драгићевић 2007: 256; Апресян 1995: 239–243) што смо такође имали прилике да приметимо приликом анализе елемената категорије женствености (Пауновић Родић 2019: 86). Као и код снаге, видимо да се и храброст категоријално приписује и женама (Табела бр. 6), али овде такође треба истаћи диференцијалну црту. Мушка храброст односи се на улазак у отворени, физички сукоб (због чега јој је потребан елемент енергичности/снаге), а женска храброст обухвата издржљивост, мудрост и превазилажење препрека и решавање проблема ненасилним путем. Навешћемо неколико примера из електронских корпуса:

SNK: *V tej chvíli sa Becquovi sprotivil za ten neosobný pancier, za konvenčný postoj vzorného, udatného vysokého dôstojníka, odchovaného plytkou filozofiou o **mužnej odvaha**, o kráse rizika a profesionálneho hrdinstva; Pretože keď ľudia a národy, ktoré nikdy nepoznali mier a prosperitu dostatočne dlho na to, aby sa dopestovali do stavu metrosexuality, vytvárajú hordy a zmocňujú sa zbraní hromadného ničenia, **mužná odvaha** sa stáva nevyhnutnou na prežitie, svetový mier a poriadok; tratili **mužskú odvahu** a premenili sa na deti, podobní zahriaknutým ženám, premenili sa na číre tiene bývalých hrdých a slobodných domorodcov; Bojovníčku proti skládke v Pezinku navrhla americká ambasáda na*

cenu za **ženskú odvahu**; *Ale tento svet nemá pochopenie pre ženskú odvahu*, ver mi. Čím skôr si to uvedomiš, tým lepšie pre teba. Ušetriš si veľa trápenia.

srWac: Pun je portal tvoje „ **muške hrabrosti** „, protiv mene, samo zato što sam se „ usudila „, da kritikujem tvog idola, a 4,4 % njegove popularnosti, ne govori u prilog tvojoj skrbomaniji, već 0 mom „, plasiranju laži i dezinformacija; Turistička organizacija pruža informacije o onom najvažnijem, neke stvari ne spadaju u njenu nadležnost, ali ni ja nisam kompetentna, mora da sam, međutim, saznala tamo u školi gde su se spojili **muška hrabrost** i ženska vernost i gde, u našoj himni, sjaji des Glockners Eisgefilde; Lukavi pak demon pusti strašne bolove na celo njegovo telo, osobito na noge, da bi time savladao njegovu **mušku hrabrost** i naterao ga da proklinje dan u koji se rodio, ali mu trud ostade uzaludan; Većina se mužjaka gnuša jednostavnosti i bezobličnosti baletanki i svrstava ih uz bok nakaznim snobovskim espadrilama, dok se nikada nećemo prestati diviti **ženskoj hrabrosti** da na grbave ulice i uličice izađe u petnaestcentimetarskim platformama; istinska **ženska hrabrost** bojim se da više nije u ponavljanju izlizanih klišeja rodnog feminizma, već upravo u tome da se kaže nešto svoje, kritično, i o tim tiranijama mladim kao jutarnja rosa i predrasudama svežim kao propupelo cveće.

Табела бр. 4 – Речнички описи елемената мужевности: слов. *odvaha* и срп. *смелост*, *храброст*, *одлучност*, *енергичност*

odvaha	смелост	храброст	одлучност	енергичност
1. vlastnosť niekoho al. niečoho konať navzdory nebezpečenstvu; syn. smelosť ; 2. (i s neurčitkom; na čo) odvážne, smelé správanie bez ohľadu na možnú zložitost', náročnosť situácie al. stavu; syn. smelosť ; op. opatrnosť, bojnosť; 3. (i s neurčitkom) odvážne, nebojácne al. originálne správanie. (SSSJ)	1. особина онога који је смео, одважност , храброст : 2. смело, одважно дело, по-двиг ⁸ . (PMC 1: 1220)	особина онога који је храбар, неустрашивост и прибраност пред опасношћу, смелост , одважност ; одлучност у поступцима. (PMC 1: 1440)	особина онога који је одлучан онога што је одлучно; решеност, енергичност , непоколебљивост. (PMC 1: 845)	особина онога који је енергичан, онога што је енергично, одлучност , истрајност, снага . (PMC 1: 339)

⁸ О подвижничтву као моделу алтернативног маскулинитета в. Абрамовић 2016.

Табела бр. 5 – Речнички описи придевских облика елемената мужевности: слов. *odvážny* и срп. *смео, храбар, одлучан, енергичан*

odvážny	смео	храбар	одлучан	енергичан
1. konajúci bez strachu v nebezpečných i život ohrožujúcich situáciách; vyznačujúci sa smelosťou, odvahou; syn. smelý; 2. vyznačujúci sa priamym, zásadovým konaním; svedčiaci o zmysle pre pravdivosť, o schopnosti riskovať, smelý; 3. vyznačujúci sa neobvyklým a nápaditým spôsobom stvárnenia, objavovaním nového, neovereného, netradičného riešenia, originálny; op. tradičný; 4. ktorý prekračuje zaužívané spoločenské normy, tabu, výzývavý, dráždivý. (SSSJ)	храбар, одважан, срчан. (PMC 1: 1221)	који се не плаши опасности, који остаје прибран у опасности, смео, одважан, неустрашив. (PMC 1: 1440)	1. а. чврст, непоколебљив у спровођењу одлука; смео храбар; б. који одражава таква својства, оштар, енергичан; 2. одлучујући, пресудан, преломан. (PMC 1: 845)	1. а. пун енергије, полета, вољан и спреман да ради, одлучан, одважан; б. који се снажно испољава, који има јако дејство, снажан учинак, силан, снажан, јак. (PMC 1: 339)

Табела бр. 6 – Најфреквентнијих десет придевских колокација у електронским корпусима словачког (SNK) и српског језика (srWaC) у редоследу придев + слов. *odvaha*/срп. *смелост*, *храброст*, *одлучност*, *енергичност* и колокације истих именица с придевима слов. *mužný, mužský, mladický, chlapský*, срп. *мушки* и слов. *ženský*, срп. *женски*

odvaha (63836)	smelosť (1503)	hrabrost (15972)	odlúčnosť (3686)	energičnosť (309)
veľký (1 031 ≈ 1.62 %)	velik (35 ≈ 2.33 %)	velik (310 ≈ 1.94 %)	velik (76 ≈ 2.06 %)	velik (6 ≈ 1.94 %)
politický (294 ≈ 0.46 %)	istinski (5 ≈ 0.33 %)	politički (195 ≈ 1.22 %)	čvrst (19 ≈ 0.52 %)	snažan (2 ≈ 0.65 %)
osobný (244 ≈ 0.38 %)	ľud (4 ≈ 0.27 %)	građanski (184 ≈ 1.15 %)	nepokolebljiv (16 ≈ 0.43 %)	neverovatan (2 ≈ 0.65 %)
občiansky (241 ≈ 0.38 %)	neverovatan (4 ≈ 0.27 %)	ličan (181 ≈ 1.13 %)	nov (11 ≈ 0.30 %)	preteran (2 ≈ 0.65 %)
vlastný (146 ≈ 0.23 %)	potreban (3 ≈ 0.20 %)	izuzetan (95 ≈ 0.59 %)	američki (10 ≈ 0.27 %)	prevelik (2 ≈ 0.65 %)
potrebný (144 ≈ 0.23 %)	izuzetan (3 ≈ 0.20 %)	potreban (94 ≈ 0.59 %)	jasan (8 ≈ 0.22 %)	detetov (2 ≈ 0.65 %)
plný (127 ≈ 0.20 %)	umetnički (3 ≈ 0.20 %)	novinarski (59 ≈ 0.37 %)	snažan (7 ≈ 0.19 %)	seksualan (1 ≈ 0.32 %)
obrovský (118 ≈ 0.18 %)	herojski (2 ≈ 0.13 %)	ľudski (40 ≈ 0.25 %)	potreban (7 ≈ 0.19 %)	strahotiv (1 ≈ 0.32 %)
nový (97 ≈ 0.15 %)	građanski (2 ≈ 0.13 %)	moralan (39 ≈ 0.24 %)	nedovoljan (6 ≈ 0.16 %)	naglašen (1 ≈ 0.32 %)

nesmierny (90 ≈ 0.14 %)	blagodatan (2 ≈ 0.13 %)	ogroman (32 ≈ 0.20 %)	krajnji (5 ≈ 0.14 %)	radni (1 ≈ 0.32 %)
mužný (27 ≈ 0.04 %); mužský (25 ≈ 0.04 %); mladický (24 ≈ 0.04 %); chlapský (15 ≈ 0.02 %); укупно 91 ≈ 0.14 %	muški (1 ≈ 0.07 %)	muški (9 ≈ 0.06 %)	muški (2 ≈ 0.05 %)	/
ženský (10 ≈ 0.02 %)	/	ženski (4 ≈ 0.03 %)	ženski (1 ≈ 0.03 %)	/

3.3.3. ПРИДОДАТЕ ВРЕДНОСТИ КАО ОДРАЗ ОБАВЕЗУЈУЋЕ ДРУШТВЕНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ

У последњој групи елемената мужевности наведених у описним речницима словачког и српског језика примећујемо извесну наткатегоријалну функцију. На овакав став наводи нас то што у електронским корпусима нисмо наишли на примере којима се наведене особине категоријално приписују било мушкарцима или женама (Табела бр. 9). Они су наведени као својеврсна подршка друштвеној хијерархији у којој је мушкарац тај који је прав, усправан и исправан (в. слов. *priamosť/priamy* уп. *úprimný*; SynSS; Králik 2015: 472, 643–644; Грковић-Мејџор 2013), паметан и разборит (в. срп. *зрео*) и тај којега треба поштовати, који је значајан и велик (в. срп. *достојанственост*). Иако колокабилност срп. *зрелости* превасходно указује на друга значења (Табела бр. 9), тј. на телесну развијеност и сл., да је реч о оваквом тумачењу, морали бисмо је наћи и међу елементима стереотипа жене, али нисмо. Достојанственост се такође може другачије тумачити – као особина, али та особина, чак и да се може приписати целој групи одн. категорији, настаје као последица односа у којем се достојанственику указује потребна част.⁹ Овако издвојени елементи мужевности говоре у прилог иницијалној анализи – улога и положај мушкарца у породици и друштву је да *влада*, а улога свих других (у складу са традиционим бинарним родним системом, ти *групи* су жене) јесте да му дозволе да влада или да учине да он влада (в. фн8 овог рада).

⁹ На позоришној сцени, на пример, глумац који игра краља или глумица која је у улози лепе девојке не могу одглумити сами своју краљевску узвишеност или лепоту, већ то својим реакцијама, вербалним или невербалним, чине они који их на сцени окружују. За такав доживљај је потребна промена перспективе. Њихова узвишеност и лепота виде се кроз однос других према њима.

Табела бр. 7 – Речнички описи елемената мужевности слов. *priamosť* и срп. *зрелост*, *гостојанственост*

priamosť	зрелост	достојанственост
1. <i>otvorenosť, úprimnosť: chlapecká p. (Švant.);</i> 2. <i>bezprostrednosť;</i> 3. <i>zried. vlastnosť niečoho rovného, priameho al. vzpriameného; rovnosť; vzpriamenosť.</i> (SSJ III)	1. а. умна и душевна развијеност, способност за озбиљно размишљање и рад; б. телесна развијеност, потпуност физичког развоја. 2. стање онога што је зрело, зрелина. (PMC 1: 425)	особина онога који је достојанствен, онога што је достојанствено, отменост, углађеност; узвишеност, величанственост. (PMC 1: 296)

Табела бр. 8 – Речнички описи придевских облика елемената мужевности: слов. *priamy* и срп. *зрео, гостојанствен*

priamy	зрео	достојанствен
1. <i>idúci, postupujúci rovno, bez okľúk určitým smerom;</i> 2. <i>vzpriamený;</i> 3. <i>bez sprostredkovania, bezprostredný;</i> 4. <i>(o ľuďoch a ich vlastnostiach) otvorený, úprimný.</i> (SSJ III)	1. р. пр. од зрети. 2. који је доспео у стање погодно за јело, брање и сл. (о воћу и сличним плодовима); 3. а. који је достигао потпуни (умни и физички) развитак; својствен томе степену развитака; б. који долази после младости, који представља средњи део живота; 4. паметан, разборит; 5. приспео за нешто, готов за нешто; 5. који се налази у пуном јеку, поодмакао. (PMC 1: 425)	1. а. који заслужује поштовање, отмен, углађен (о личности); префињен, поносит, горд (о понашању, држању и сл.); узвишен, величанствен (о делу, стилу и сл.); б. који је у складу с људским достојанством, пун достојанства; 2. који ужива велики углед, угледан, цењен, значајан, велик; 3. који одговара нечијем угледу, који одражава поштовање које се неком указује. (PMC 1: 296)

Табела бр. 9 – Најфреквентнијих десет придевских колокација у електронским корпусима словачког (SNK) и српског језика (srWaC) у редоследу придев + слов. *priamosť*/срп. *зрелост*, *гостојанственост* и колокације истих именица с придевима слов. *mužský*, срп. *мушки* и слов. *ženský*, срп. *женски*

priamosť (1238)	zrelost (4198)	dostojanstvenost (84)
bezohľadný (5 ≈ 0.40 %)	polni (213 ≈ 5.07 %)	ljudski (2 ≈ 2.38 %)
úprimný (4 ≈ 0.32 %)	politički (179 ≈ 4.26 %)	zavidan (1 ≈ 1.19 %)
jednoduchý (4 ≈ 0.32 %)	pun (156 ≈ 3.72 %)	potreban (1 ≈ 1.19 %)
rovnaký (3 ≈ 0.24 %)	emocionalan (61 ≈ 1.45 %)	elementaran (1 ≈ 1.19 %)
drsný (3 ≈ 0.24 %)	tehnološki (54 ≈ 1.29 %)	srpski (1 ≈ 1.19 %)
ľudský (3 ≈ 0.24 %)	stvaralački (43 ≈ 1.02 %)	urođen (1 ≈ 1.19 %)
nový (3 ≈ 0.24 %)	potpun (33 ≈ 0.79 %)	neviden (1 ≈ 1.19 %)
živočišny (3 ≈ 0.24 %)	duhovan (30 ≈ 0.71 %)	pun (1 ≈ 1.19 %)

vlastný (3 ≈ 0.24 %)	velik (29 ≈ 0.69 %)	izvestan (1 ≈ 1.19 %)
vojenský (3 ≈ 0.24 %)	emotivan (28 ≈ 0.67 %)	sopstven (1 ≈ 1.19 %)
mužský (1 ≈ 0.08 %)	/	/
/	/	/

4. ЗАКЉУЧАК

На основу представљене анализе можемо закључити да су обухвати категорије мужевности у словачком и српском језику веома блиски. Они се у основи састоје из елемента потентности (слов. *mužnosť*, срп. *мушкост*), снаге (слов. *sila*, срп. *снага*) и храбрости (слов. *odvaha* и срп. *смелост*, *храброст*, *оглућност*, *енерџичност*) које видимо као комплементарне и категоријално диференцијалне у односу на елементе женствености као што су привлачност, осећајност/осетљивост и нежност (слов. *jemnosť*, *citovosť*, *rôvab*; срп. *привлачност*, *осећајност* и *нежност*). Сви наведени елементи мужевности наткатогијално су обухваћени јаким друштвеном хијерархијом патријархалног друштва (слов. *priamosť*/срп. *зрелост*, *достојанственост*) у којем за мужевност нема односа центра и периферије, већ се све категоријалне одлике стереотипично истичу као централне и круто обавезујуће.

ЛИТЕРАТУРА

- Абрамовић, Ања (2016). Подвижништво као модел алтернативног маскулинитета. У: *Српска теологија данас. Зборник радова седмог годишњег симпозиона*, књ. 7 (Р. В. Поповић, ур.). Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 67–76.
- Апресјан, Ју. Д. (1995). *Лексическа семантика: синонимическе средства језика*. Москва: Језици руској културе.
- Влајинац, Милан (1975). *Жена у народним пословицама*. Београд: САНУ.
- Гордић Петковић, Владислава (2014). Његош и представе маскулинитета. У: *Његошев зборник Матице српске 2: сјоменица о двестогодишњици Његовевог рођења* (М. Вуксановић гл. ур.). Нови Сад: Матица српска, 419–422.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2013). *Прав и крив као когнитивни примитиви*. У: *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије* (Ј. Грковић-Мејдор), Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 246–266.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђурић Пауновић, И., Стевановић, К. (2019). Књижевни текст и читање маскулинитета. *Књижевна историја* 51 (168), 287–301.
- Жикић, Бојан (2018). *Антропологија шела*. Београд: Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију.
- Пауновић Родић, Стефана (2019). *Стереотипи жене у језичкој слици света Словака и Срба (докторска дисертација)*. Београд: Филолошки факултет.
- Попин, Александра (2017). Између Адамског колена и Евиних кћери. Лик жене у српској усменој књижевности. *Књижевност и језик* LXIV (1–2), 91–101.
- Поповић, Људмила (2008). *Језичка слика стварности: когнитивни аспекти контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет.
- Росић, Тајана (2014). *(Ан)утопије шела*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Стефановић, Марија (2011). Ка гендерном стереотипу у језичкој свести Руса. *Славистика* 15, 167–181.
- Требејшанин, Жарко (1988). Представа жене у Вуковим пословицама и њени корени у српској патријархалној култури. *Расковник* 14 (51/52), 99–116.
- Ashfield, J.A. (2012). Towards an Integrated Perspective on Gender, Masculinity, and Manhood. *New Male Studies: an International Journal* 1 (1), 19–30.

- Báčová, V., Matejovská, I. (2003). Maskulinita ako sociálna norma u adolescentných chlapcov a dievčat. *Československá psychologie* 47 (1), 19 – 30.
- Connell, R.W. ([1995]2005). *Masculinities*. Berkley, Los Angeles: University of California Press.
- Čerešník, Michal (2019). *O mužoch a ženách. Psychologický pohľad na problematiku rodu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogickej a školskej psychológie.
- Georgijev, Ivana (2020). Tradicionalne rodne uloge u srpskim i španskim posloviceama o braku. *Филолог* 21, 79–94.
- Hughson, Marina (2017). *Muškarci u Srbiji: druga strana rodne ne/ravnopravnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nedeljković, Saša (2011a). *Kultura i nasilje. Pojmovi i paradigme*. Kruševac: Baštinik, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Nedeljković, Saša (2011b). *Kultura i nasilje. Antropološki pristup proučavanju naličja nasilja*. Beograd: Baštinik, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Radulović, Lidija (2009). *Pol/rod i religija. Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Rosić Ilić, Tatjana (2015). Politike očinstva i post-jugoslovenski kulturni prostor u romanima Milete Prodanovića, Miljenka Jergovića i Gorana Vojnovića. U: *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse* (I. Jarić, prir.). Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 143–160.
- Reeser, T.W. (2015). Concepts of Masculinity and Masculinity Studies. *DQR Studies in Literature* 58, 11–38.
- Šaulić, Anica (1971). Lik žene u narodnim posloviceama. *Zbornik za narodni život i običaje* 45, 679–691.
- Tomić, Zorica (2009). Koncept maskuliniteta u Frojdovoj teoriji kulture. *Theoria* 52 (1), 77–86.
- Zaharijević, A., Ivanović, Z., Duhaček, D. (ur.) (2012). *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*. Beograd: Centar za studije roda i politike Fakulteta političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom.

ИЗВОРИ

- Караџић, Вук Стефановић (1969). *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*. Београд: Нолит.
- РМС 1: *Речник српскога језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1–20: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* 1–20 (1958–). Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности.
- Тосић, Павле и сар. (2008). *Речник синонима*. Београд: Kornet.
- Králik, Ľubor (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Skok, Petar (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–3. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SSJ I–VI: *Slovník slovenského jazyka* I–VI (1959–1968). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <<https://slovník.juls.savba.sk/>>
- SSSJ: *Slovník súčasného slovenského jazyka* A–Pn (2006–). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <<https://slovník.juls.savba.sk/>>
- SynSS: *Synonymický slovník slovenčiny* (2004). Bratislava: Veda. <<https://slovník.juls.savba.sk/>>
- Zátorecký, Adolf Peter (1975). *Slovenské príslovia, porekadla a úslovia*. Bratislava: Tatran.

ЕЛЕКТРОНСКИ КОРПУСИ

- SNK - Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. <<http://korpus.juls.savba.sk/>>; <<https://bonito.korpus.sk/>>
- srWaC (Serbian Web): <http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align=>>

MASCULINITY AS A REFLECTION OF THE STEREOTYPE OF MEN
IN SLOVAK AND SERBIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Summary

The aim of the paper was to compare the coverage of the category of masculinity in the Slovak and Serbian linguistic image of the world by applying the theory of stereotypes, which we have previously applied in the research of stereotype of women (Пауновић Родић 2019). In accordance with the mentioned approach, we start from the fact that the category of masculinity reflects all the principles of verbalization of the male gender stereotype: (principle of gender identification, principle of gender differentiation, principle of gender role and principle of gender ideology). Based on the analysis of different language materials (phraseology, paremiology, dictionaries, electronic corpora), we came to the conclusion that the categories of masculinity in the Slovak and Serbian languages are very close. They consist of the elements of potency (Slov. *mužnosť*, Serb. *мушкості*), strength (Slov. *сила*, Serb. *снага*) and courage (Slov. *odvaha*, Serb. *смелості, храбрості, одлучності, енергічності*) which we see as complementary and categorically differential in relation to the elements of femininity, attractiveness, sensitivity/sensitivity, and tenderness (Slov. *pôvab, citovosť, jemnosť*; Serb. *привlačності, осећајності и нежности*), thus proving the initial hypothesis of the research. All the mentioned elements of masculinity are supracategorically encompassed by the strong social hierarchy of patriarchal society (Slov. *príamosť*; Serb. *зрелості, достојанственичності*) in which masculinity does not have a center-periphery relationship, but all categorical features are stereotypically highlighted as central.

Keywords: cognitive linguistics, stereotypes, Slovak language, Serbian language, masculinity

Стефана Пауновић Родић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
stefanapaunrodic@fil.bg.ac.rs

СТАНА РИСТИЋ – ИВАНА ЛАЗИЋ КОЊИК

КОНЦЕПТ *ЈЕЗИК* НА СИСТЕМСКОМ – РЕЧНИЧКОМ МАТЕРИЈАЛУ

У раду се анализира концепт *ЈЕЗИК* на системском, речничком материјалу из релевантних речника српског језика у складу са теоријско-методолошким приступом когнитивне и концептуалне етнолингвистике. Циљ анализе је да се представи језичка слика, концепт појма *ЈЕЗИК*, заснована на лаичком сазнању носилаца српског језика. Она поред објективних денотативних елемената, који овај концепт уврштавају у анатомске и лингвистичке термине, укључује и додатне, конотативне, субјективне аспекте изражене у ставовима о језику, представљене у речничком материјалу у примерима из књижевног дискурса, у фразеологији и пословицама. Анализа показује да се у свакодневном, лаичком поимању, појам *ЈЕЗИК* концептуализује као ментални конструкт високог степена апстракције и као вербална реализација у виду основног средства комуникације са системски уређеним јединицама. Наивна, лаичка слика концепта *ЈЕЗИК* допуњена је менталним, етничким, вредносним, емотивним и утилитарним компонентама, којима се истиче његова етничка важност, велика изражајна могућност српског језика и његова значајна улога у прогресивном историјском развоју српске заједнице.

Кључне речи: језик, језичка слика, концепт, когнитивна етнолингвистика, српски језик

1. УВОД

1.1. Концепт *ЈЕЗИК* представља општесемиотички модел различитих знаковних система, међу којима се својом номинационом функцијом – као номинати различитих семиотичких система, својим семантичким пространством, полисемантичношћу, полифункционалношћу и разноврсним контекстима употребе нарочито истичу речи у свом звуковном/говорном и писаном виду. Тема нашег истраживања је концепт *ЈЕЗИК* у савременом српском језику на системском, речничком материјалу, док концепт *РЕЧ* остављамо за наше наредно посебно истраживање.

У досадашњим србистичким истраживањима, колико нам је познато, мало је радова који су се бавили концептуализацијом појмова *ЈЕЗИК* и *РЕЧ* и реконструкцијом њихових концепата на општејезичком плану (исп. Васић 2011, Vasić, Vlahović 2009, в. и напомену 1), док у русистичкој литератури налазимо више радова на ову тему која је истраживана са више аспеката: начин организовања структуре концепта *ЈЕЗИК* (Ромашко 1991), компаративна анализа концепата *ЈЕЗИК* и *РЕЧ* на материјалу руског језика (Левонтина 2000); представљање структуре концепта *ЈЕЗИК* са становишта лингвокултурологије и етимолошке анализе (Степанов 2001); представљање појма *ЈЕЗИК* у наивној лингвистици (Кашкин 2002) и лингвокултуролошко представљање семиотичког концепта *ЈЕЗИК* у контрастивном приступу анализе материјала руског и енглеског језика (Полиниченко 2004).¹

¹ Постоји више истраживања заснованих на когнитивнолингвистичком приступу концептуалне метафоре, у којима аутори испитују начин концептуализације, разумевања појма *ЈЕЗИК* путем метафора у српском језику или компаративно одн. контрастивно са другим језицима (исп. Д. Кликовац, *Семантика предлога. Студија из когнитивне лингвистике*, Београд, 2006; Т. Ђуровић, "Unity in Diversity". The Conceptualisation of Language in the European Union, *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 7/1, 2009: 47–61; Д. Живановић, Концептуализација језика помоћу метафоре проводника у српском језику у поређењу с енглеским, *Прилози проучавању језика*, 45, 2014: 59–71; М. Драгић, Фразеологизми са лексемом *ЈЕЗИК* и циљним доменом језичке радње у српском и енглеском језику, *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду*, 5/5, 2015: 9–20; К. Богетић, *Метафоре о енглеском и српском језику у британском огн. српском новинском дискурсу*, докторска дисертација одбрањена 2018. на Филолошком факул-

1.2. У србистици је значајан допринос формирању садржаја научног појма ЈЕЗИК дао А. Белић, најзначајнији српски лингвиста, у своје две књиге *О језичкој природи и језичком развићу* (Књига I и II, 1998), у којима су изнети ставови о језику у склопу разматрања великог броја лингвистичких тема. Окосница онога што представља концептуални садржај научног (лингвистичког) појма ЈЕЗИК, заснована на светским лингвистичким теоријским достигнућима до средине 20. века и на оригиналним теоријским резултатима сопственог научног сазнања, назначена је у Белићевом тексту *Писмо о лингвистици* (*A Letter on Linguistics*), написаном на француском језику и упућеном Роману Јакобсону, у којем је у 17 тачака изнео пред светску лингвистичку јавност суштину свог лингвистичког учења.²

По Белићу „Језик је ... скуп знакова или систем знакова за обележавање онога што се у свести човековој догађа ради саопштавања о томе околини; али се под тим системима налази обично још шири систем значења, тако да оно што је у мишљењу и не бива увек обележено каквим нарочитим знаком. Према томе, иако многим својим цртама језик улази у семиологију, науку о знацима, он је, у исто време, у вези са целом мрежом или целим светом појмова за које су ти знаци везани ... [док] систем знакова стоји, пре свега, у вези са системом значења или појмова; када се нешто у системи појмова измени, то обично има значаја и за систему знакова ... Али ... и сама система знакова има својих процеса који помажу изграђивању њеног. То је *градилички моменати* у језику“ (Белић 1998: 29).

Белић је у својим научним истраживањима указао на елементе објективног знања о томе како је језик грађен, каква је његова природа, какве су му стваралачке могућности, како функционише, какви су му творбени, градилички потенцијали, како се развија и како се мења, а за нашу анализу, поред објективног знања о језику као предмету лингвистике, од нарочитог значаја су Белићева запажања о језику као општељудској способности говорења, повезаној са речима, гласовима и гестовима, јер она откривају свакодневну, уобичајену слику овог појма својствену његовим просечним говорницима.

У Белићевом учењу језик као семиотички систем знакова, представљен је и као „Јединство свих језика утемељено ... на општељудској способности“ изграђивања појмова о предметима, на одвајању особина од предмета и на томе да те своје способности повезују с гласовима и гестовима, 11. Разлике међу језицима се јављају зато што људима на располагању стоји огроман број начина за остваривање тих својих способности, при чему је „сваки народ, без обзира на ступањ свог културног развоја, у стању да, што се језика тиче, удовољи својим потребама“, 12. Ова пособеност сваког језика долази до изражаја и по томе што је језик, „израз или знак оних духовних вредности које се предају од једног представника друштвеног – другом ... [а] језик није ни слика оних процеса којима се до тих вредности дошло ... Језиком се предаје околном свету онолико и оно духовног живота ... колико то траже од својих представника извесне друштвене потребе и потребе њих самих (Белић 1998: 32). „Сваки језик може развити ... оно што се може појавити ма у ком другом језику. Оно што нам изгледа као засебна природа или тип једног језика, обично је уопштавање једног начина језичког стварања или грађења који се може јавити у ма ком другом језику“ (Белић 1998: 419).

2. ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПТА ЈЕЗИК НА РЕЧНИЧКОМ МАТЕРИЈАЛУ

Језичку слику, концепт појма ЈЕЗИК у српском језику представимо на основу речника српског језика: на дијахроном, историјском плану на материјалу Скоковог етимолошког речника и историјског РЈА, а на плану савременог српског језика на основу анализе системског материјала РСАНУ, који пружа dostatне податке за реконструкцију концепта ЈЕЗИК на општејезичком плану, док лексикографски описи лексеме *језик* у два Матичина речника, РМС 6 и РМС 1, не доносе нове податке и нису илустровани контекстуалним примерима.

тету у Београду, А. Марковић, О концептуализацији *језика* у српском језику, *Језици и културе у времену и простору*, 9/1, 2020: 319–332).

² Најзначајније ставове из *Писма* навешћемо у виду цитата или парафразирамо према слободном преводу М. Ивић, приређивачу првог тома, који је у целини наведен у њеном Предговору (Белић 1998: 9–12).

2.1. Етимолошка слика концепта језик

Према Скоку (књ. 1, 1971, стр. 781–782):

језик m (Vuk) = jezik [...] sveslav. i praslav [...] »1° (dio tijela) lingua, Zunge, 2° (po semantičkom pravilu sinegdohe) sinonim: govor, Sprache«. Odatle pridjevi na -џн: *jezičan* = *jezičan* (Kosmet), danas običnije u određenom vidu *jezični*, poimeničen na -ik *jezičnik* (18. v.) m prema f *jezičnica*, na -ost *jezičnost*, na -*jak jezičnjāk* »biljka«, na -*ski jezički*, na-*just jezičan*, na -*jav jezičav* (Lika), na -*ljiv jezičljiv*. Deminutivi na -џс: *jezičac*, gen. -*čca* = na -*ič jezičić* = na -*jak jezičak*, gen. -*ička* [...] Augmentativ na -*ina*: *jezičina* (Vuk). Denominali: *obježičiti*, -*im* (Perast) »iskazati, izgrliti«, *jezikati*, *jezikovati* (Vuk), *jezičati se* (Bosna). S tur. -*džija*: *jezidžija* (18. v., Kavanjin). Neologizam *jezikoznanstvo*, prevedenica od *Sprachwissenschaft*[...].

Етимологија лексеме *језик* потиче из заједничког индоевропског, прасловенског и свесловенског језика, а по својој унутрашњој форми у српском језику реализује елементе концепта *језик* у два основна значења: 1) примарно анатомско значење „орган“ и 2) изведено, фигуративно лингвистичко значење „говор“, настало механизмом синегдохе. Ово лингвистичко значење у Скоковом речнику потврђено је многим изведеницама на широком простору српскохрватске језичке заједнице и примерима из Вуковог *Рјечника*.

2.2. Историјски подаци из РЈА

Према РЈА (део IV, 1892–1897, стр. 642–646):

JEZIK, m. lingua, *ud u ustima čovječjim a i mnogijeh životinja; u čovjeka je i u višijeh životinja mesat i plosnat, te se njim osobito kuša hrana a i za drugo vrijedi; čovjek pak (a i nekoje životinje, kao n. p. papige) samo njime može jasno izgovarati neke glasove i riječi. a. u pravom smislu [...] b. u osobitom smislu kao ud kojijem se bistro i čisto izgovaraju glasovi i riječi, pa i u prenesenom smislu, bistro izgovaranje i moć bistra izgovaranja. [...] Tako mi se jezik ne zavezao! Nar. posl. vuk. 304. Gdje ga nađoh bolesna ama pri bistroj pameti i čista jezika V. Vrčević, niz. 21. Bio joj se jezik zavezao. S. Ljubiša, prip. 210. — Amo pripadaju i ovi primjeri u kojima umrijeti s jezikom ili bez jezika znači: javiti ili ne javiti pri smrti svoju zadnju volju (testamenat). [...] Kad ko umre bez jezika a nema rodbine. V. Bogišić, zborn. 357.c. shvaća se kao ud kojijem čovjek govori, i to bez obzira na način i oblik govora nego na smisao riječi; može i u posve prenesenom smislu značiti što i govor, riječ. [...] Zalud takvi mlati jezikom. B. Leaković, gov. 251. Nigda mu jezik ne stoji, kao vođeničko kolo (koji mnogo govori). Nar. posl. uk. 213. Ko u sudu jezikom ne izlaja rukama ne ote. Pravdonoša. 1852. 10. [...] u Dubrovniku. P. Budmani. — (ističe se jezik, t. j. govor, kao nešto suprotno ili dajbudi drukčije prema čemu, n. p. ruci, djelu, srcu, peru itd.). [...] Ako j' srce, k'o jezik. Nar. pjes. vuk. 1, 131. Na jeziku med a na srcu jed. Nar. posl. vuk. 187. — (i o životinjskom glasu). Vsaka sojka od jazika svoga pogiba. Aleks. jag. star. 3, 287. Đetlić s jezika ginu (jer ih po kliktanju nalazi lovac). Nar. posl. vuk. 78. d. lingua, sermo, u prenesenom smislu, način kojijem iskazujemo misli riječima; može se reći da je taj način kod svakoga naroda drukčiji, te je po tome od prilike koliko naroda toliko i jezika. jezici se među sobom razlikuju materijalno (u riječima, osnovama, korijenima) i formalno (u gramatikalnijem oblicima). uopće se drži, kad je u govoru dviju naroda tolika razlika da se ne mogu među sobom razumjeti, da govore različnijem jezicima, a ako li ima nekijeh razlika uz koje se opet mogu razumjeti, tad se ne kaže da su različni jezici, nego dijalekti, narječja, govori itd. istoga jezika. ali kod toga nema stanovitijeh pravila, tako n. p. mnogi Talijanci koji poznaju samo svoj dijalekat ne razumiju gotovo ni po sto neke druge talijanske dijalekte, i možebiti lakše razumiju španjolski jezik; sjeverozapadni Nijemci lakše razumiju holandski jezik nego južni nemački itd. često se čini i ta razlika (tako je i kod Talijanaca i kod Nijemaca) da se jezikom zove samo dijalekat koji se upotrebljava u književnosti (književni ili pismeni jezik), a ostali se zovu dijalekti, govori itd. [...] e. natio, gens, populus, od predašnjega smisla (kod d) prenosi se još dalje te znači i narod, pleme. — U naše vrijeme valja da ovo značenje nije narodno, all je bilo i praslavensko. [...] f. prenosi se na nešto što je u obliku slično jeziku (isporedi jezičac, jezičak). [...].*

У заглављу се наводи етимологија са подацима сличним као код Скока и велики број старијих речника у којима је забележена ова реч. Анатомско значење представљено је као прво (а. *u pravom smislu*) и потврђено великим бројем примера. Друга два значења реализују особине говора било у смислу његове брзине или језичке/говорне способности било у смислу оцене говорног садржаја или поступка, као и у речницима савременог језика и потврђени су сличним или истим

фразеолошким примерима, с тим што издвојено значење под *b. javiti ili ne javiti pri smrti svoju zadnju volju (testamenat)* није потврђено у савременим речницима.

Значење лекеме *језик* у лингвистичком смислу појма ЛЕЗИК наведено је као четврто (d) у опширној дефиницији која има карактер наивне енциклопедијске дефиниције и под овим појмом обухвата различите типове и реализације језика, дијалекте и наречја. Значење наведено као пето (e. *natio*) забележено је у РСАНУ. Под значењем f је наведено више случајева метонимијског именовања појмова из тематске групе предмета и сл., а затим у синтагматским спојевима лексеме *језик* у ботаничкој терминологији, као и у речницима савременог језика.

Значења лексеме *језик* представљена у историјском речнику РЈА иста су као у савременим речницима српског језика, а у дефиницијама појмова ЛЕЗИК и ГОВОР нема утицаја научног схватања ових појмова.

3. СИСТЕМСКИ ПОДАЦИ ИЗ САВРЕМЕНИХ РЕЧНИКА

3.1. Системски подаци из савремених речника, РСАНУ, а у мањем обиму и подаци из речника Матице српске, РМС 6 и РМС 1, показују да у концептуализацији појма ЛЕЗИК учествују различита знања, чији су елементи детаљно описани у РСАНУ, како у речничким дефиницијама вишезначне и полисемичне лексеме *језик* тако и у њеним карактеристичним спојевима са другим лексемама, у богатој фразеологији и пословицама. Поред елемената актуелне научне слике овог појма и његовог терминолошког садржаја, заснованих на стеченим сазнањима у областима анатомије и лингвистике, речнички материјал нам нуди могућност да реконструирамо његову општу наивну језичку слику, сам концепт појма ЛЕЗИК, засновану на лаичком сазнању и употреби језика као средства споразумевања савремених носилаца српског језика у свакодневним ситуацијама, као и могућност представљања семантичког пространства лексеме *језик* и њеног наивног метајезичког потенцијала.³

3.2. Међутим, за разлику од етимолошке слике овог концепта, у језичкој слици савременог српског језика његов лингвистички део уместо појма ГОВОР реализује се као појам ЛЕЗИК, чије концептуално поље обухвата основне концепте његове манифестације, у које поред концепта ГОВОР спадају и концепти појмова РЕЧ и ГЛАС.⁴ Ова концептуална хијерархијска устројеност сложеност концепта ЛЕЗИК потврђена је у анализираном речничком, системском материјалу, тако да се у семантичком пољу лексеме *језик* реализују релевантни елементи његових подређених концепата у виду физичких манифестација говора, речи и гласа. У српском језику, као и у руском, лексема *језик* је језгрена лексема концепта, јер организује језгро концептосфере и његовог концептуалног поља, док његову ближу периферију организују лексеме *јовор* и *реч*,⁵ а крајњу периферију лексема *јлас* (исп. Поличенко 2004: 17).

3.3. На основу анализе лексикографског материјала речничког чланка лексеме *језик* из РСАНУ утврдили смо и структурну организованост концептуалног енциклопедијског поља овог појма са свим релевантним зонама (исп. Стернин 2008), која је представљена у даљем излагању (в. т. 4.2.1–4.2.5).

3.4. На лексичкосемантичком парадигматском и синтагматском плану анализом је показано да номинати ових концепата лексеме *језик*, *јовор*, *реч* и *јлас* организују парадигме са хиперо-хипонимским односима и низове са синонимијским односима. Тако лексема *језик* представља

³ У анализи материјала користимо се углавном грађом из РСАНУ, јер у речницима МС у кратким и мање прецизним дефиницијама наведена су углавном сва значења из РСАНУ, и синтагматски лингвистички и ботанички називи, фразеологизми и пословице, али без илустративних контекстуалних примера.

⁴ По овоме је српски језик сличан руском, па и кинеском језику. У питању је синкретизам појмова ЛЕЗИК и ГОВОР, који се реализује у језичкој слици ових појмова у наведеним културама или у лингвистичком приступима, за разлику од оних лингвистичких приступа у којим се методолошки одвајају ови појмови и посебно проучавају (исп. Ванђжоу 2021: 78).

⁵ Речи имају примарну улогу на метајезичком плану самог језика као номинати појмова, и то пре свега именице, затим глаголи и фразеологизми (исп. Ванђжоу 2021: 25).

надређену јединицу, хипероним осталим лексемама, хипонимима, чији су међусобни односи у парадигмама такође хијерархијски устројени. У синонимијском низу најближи синоним надређене лексеме *језик* је лексема *јовор*, док друге подређене лексеме *реч* и *јас* представљају њене даље синониме. Само лексема *језик* својим номинационим пољем обухвата максималан број дефиниционих карактеристика концепта *ЈЕЗИК*, док друге наведене лексеме у својим номинационим пољима примарно реализују дефиниционе карактеристике различитих физичких манифестација језика у виду говора, речи и гласа, тако да језичка слика појма *ЈЕЗИК*, представљена у системском, речничком материјалу, као и његова научна, енциклопедијска слика, указује на чињеницу да је *језик* конкретна, материјализована појава, а не само апстрактан појам.

У речничкој, системској језичкој слици концепта *ЈЕЗИК* могу се препознати три структурирана дела: 1) појмовни део, који у виду дефиниција одражава његов номинациони садржај; 2) сликовни део, у виду метонимијско-метафоричних механизмима који одражавају концепт у језичком сазнању, илустрован примерима употребе, спојивошћу лексеме *језик* са другим лексичким јединицама, а нарочито фразеологизмима и 3) значењски део, који је одређен местом лексеме *језик*, номината овог концепта, у лексичко-граматичком систему српског језика, у који спадају и етимолошке и асоцијативне карактеристике лексеме *језик*⁶ (исп. Поличенко 2004: 4).

4. АНАЛИЗА РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА ЛЕКСЕМЕ *ЈЕЗИК* ИЗ РСАНУ

4.1. У РСАНУ (књ. VIII, 1973, стр. 701–706) као прво издвојено је анатомско значење лексеме *језик*: „**1.** анат. пласнати, покретљиви мишићни орган у усној дупљи код човека и виших животиња, углавном код кичмењака, који служи као орган за укус, за премећање хране у устима и гутање и др., а код човека и као говорни орган“.

Дефиниција и примери показују да се у свакодневном поимању анатомско значење профиле на основу физичких карактеристика дефинисаног органа, и то изгледа, облика (‘издужен, шиљат’), положаја (‘горњи’), структуре (‘мекан’) и особине покретљивости и делимичне фиксираниости (‘да је фиксиран с доње стране, а да је са горње стране слободан и покретљив’). Она су обједињена у заједничко надређено значење на основу исте тематске групе, које је на основу метафоричне деривације наведено као наредно, друго значење лексеме *језик* са великим бројем подзначања

језик „**2.а.** комадић, парче коже на обући [...] преко кога се обућа везама, пертлама везује и стеже: *дизала везе са цићела, извукујући из њих велики кожни језик; вајћирани језик*. **б.** помични део браве који се покреће кључем при закључавању и откључавању врата. **в.** зупчасти истакнути део кључа којим се закључавају и откључавају врата. **г.** метална шипка или игла, казаљка на ваги, теразијама, чији је један крај утврђен на осовини а други је слободан и креће се, показујући тежину. **д.** клатно у звона [...]. **ђ.** покретни део чегртаљке који ударањем по дрвеним шипкама производи карактеристичне оштре звукове. **е.** покретни део скретнице који се при маневрисању приљубљује уз главне шине. **ж.** покр. дрвена шипка на тестери помоћу које се затеже уже. **з.** покр. део левче на колима. **и.** покр. дугачко дрво у млину (сувари) у које се ставља горњи шиљати део вретена. **ј.** покр. горњи, шиљати део јелека [...]. **к.** пламен, дим, магла и сл. што се диже горе [...]. **л.** узак, издужени део, комад земљишта, шуме и сл. **љ.** уопште оно што својим обликом подсећа на језик (1)“.

Уз ово значење, на основу метафорично-метонимијских механизма реализује се и велики број ботаничких номината, ретко у виду једночланог номината, представљеног као посебно значење лексеме *језик* **7**, и велики број двочланих номината, везаних синтагматских спојева са лексемом *језик*, који су метонимијски деривирани и мотивисани својствима анатомског појма *језик*, типа: *воловски језик*, *мечији језик*, *змијски језик*, *врайчији језик*, *јасји језик* и др. (наведено под *језик* изр.). Наведеним значењима, концепт *ЈЕЗИК*, по Белићу, потврђује градилички потенцијал лексеме *језик*.

⁶ Овим радом у језичкој слици концепта *ЈЕЗИК*, реконструисаној на речничком материјалу, нису обухваћене асоцијативне карактеристике лексеме *језик*, које по свом обиму захтевају посебно истраживање.

4.2. Лингвистичко, семиотичко значење лексеме *језик* наведено је као треће и дефинисано научним метајезиком: *језик* „3. систем артикулисаних гласовних облика, речи, који функционише према одређеним граматичким правилима и који служи људима, припадницима одређене људске заједнице као главно и најсавршеније средство споразумевања, као средство за изражавање мисли и осећања“.

Ово метафтонимијско значење лексеме *језик* потврђено је примерима из научног дискурса: *Језик је најсавршеније средство за споразумевање*, и допуњено појединачним (вредносним) ставовима о језику примерима из књижевног дискурса: *Језик човјечиј јест њ оћедало духа човјечијега, или ти онога у човјеку што чини човјека да је човјек; Језик је прва и најважнија творевина човекова, први основ свега његовој историјској пројеса; Језик је најомилано лексичко благо израза и изражајних форми и формула*, па и примером лаичког поимања овог појма у смислу језичких правила на којима су засноване бројне функције језика: *прошвићи се духу језика*.

Из дефиниције и примера види се да се природни језик концептуализује као ментални конструкт високог степена абстракције, као конкретна реализација и као општесемиотички модел из којег је могуће издвојити семиотичке системе разичитог типа, нпр. књижевни језик, административни језик, службени језик и др.

4.2.1. Примарно лингвистичко значење лексеме *језик* представља језгро њеног енциклопедијског поља са релевантним когнитивним елементима, који, како је истакао Стернин, пре свега одражавају сопствени онтолошки смисао на основу којих се појам *језик* разликује од сличних појмова и појава. Његова енциклопедијска својства по А. Белићу, усвајају носиоци језика у току свог животног искуства и свакодневне употребе у мери која је одређена том употребом, а која је повезана и са концептуализацијом предмета и појава које се именују језичким лексичким јединицама, речима. Категоријалне компоненте енциклопедијског садржаја представљене су општом формулацијом, најближом свакодневном људском поимању, којом се идентификује сам појам, наведен у дефиницији *језик* 3, потврђен и примером из научног дискурса: (*језик* је) најсавршеније средство споразумевања.

4.2.2. Ова категоријална формулација, са свим другим елементима наведеним у дефиницији значења лексеме *језик* 3, представља диференцијалну зону енциклопедијског поља концепта *језик* (исп. Стернин 2008: 6–7). У енциклопедијском пољу појма *језик* издваја се и идентификациона зона која обједињује све релевантне когнитивне компоненте (исп. Стернин 2008: 6–8), које се реализују и виду физичких елемената језика: гласови, речи, граматичка правила, наведене у дефиницији значења лексеме *језик* 3, као и менталне и етничке когнитивне компоненте, које се издвајају у делу дефиниције *језик* 3 [*језик*] „служи људима, припадницима одређене људске заједнице као главно и најсавршеније средство споразумевања, као средство за изражавање мисли и осећања“, а илустроване наведеним примерима из књижевног дискурса.

У структури енциклопедијског поља на основу речничког материјала могу се издвојити етничка, социјална и типолошка зона, које потврђују спојеви лексеме *језик* са придевима. Етничку зону илуструју примери типа: *енглески језик, руски језик, француски језик*, којима се истиче језик као национално обележје; типолошку зону примери типа: *ајлуџинаџивни (ајлуџинирајући), аморфни језик, аналитички језик, инкорпоративни језик, коренски језик, флективни (флективни) језик* и др., двочлани номинати који указују на генеолошке и типолошке карактеристике језика с обзиром на њихове морфолошке, граматичке, фонетске и др. карактеристике; вредносну зону, примери типа: *класични језик, мајтерњи (мајтерински), језик, живи језик, мртви (изумрли) језик, светски језик, државни језик, званични, службени језик у појединим државама, књижевни језик* и др., који указују на актуелност или ширину употребе језика (в. РСАНУ *језик* изр.).

Енциклопедијско поље, како показује речнички материјал, и како је већ истакнуто у концептуалној лексикографији (исп. Степанов 2001: 254–266, под одредницом *јазик*), реализује се на граници социјалног и менталног пространства концепта *језик*⁷, а поред наведених случајева

⁷ Овакве нарочите употребе језика испољавају се и као различити типови дискурса (дискурс једне друштвене епохе, нормативни дискурс, дискурс говорне етикеције, дискурс интернета и др.), па и као језичка диглосија (народни језик,

обухвата различите територијалне и социјалне идиоме, као што су: дијалекти, наречја, омладински жаргон, професионални жаргон и др., што потврђује посебно издвојено значење: *језик* „4. б. дијалекат, наречје; жаргон“ са примерима: *говорићи простим језиком*, *језик улице*, *језик конференције*, или примерима *човечији језик*, *природни језик*, *језик којим се човек служи* и које имплицирају постојање других семиотичких система: *вештачки језик* као семиотички систем знакова успостављен за комуникацију у специфичним ситуацијама, *језик саобраћајних знакова*, *знаковни језик* за глувонеми особе и сл. Природни језик на основу универзалности знаковог система, како је већ у неким наведеним истраживањима истакнуто, а како показује и речнички материјал, представља „семиотички еталон“, општесемиотички модел за различите знаковне системе (исп. Поличенко 2004: 6–7).

У свакодневној језичкој слици појама *ЈЕЗИК* реализује се и као семотички систем другачијих нејезичких знакова у другим видовима људског стваралаштва, као што потврђује следеће значење: *језик* „4.г. фиг. начин изражавања уопште, средства за изражавање уопште“ са примерима: *стварићи нов сликарски језик*, *шамни језик метафизике*, *изрећи нешто течним језиком савременој књижевности*.

Ово значење се у метафоризацији реализује у смислу двочланог номината *немушћи језик*, као знаковни систем изван људске сфере, потврђен како фигуративним примерима: *Светлост је једини језик звезда*; Прву своју ријеч казала ми је [шума] *језиком посљедњих мириса*; *Голо дрвеће једнаким језиком саишћавало се с ветром*, тако и варијантним номинатом *немушћи* (*њемушћи*, *њемушки*, *неми*, *немањи*) *језик* са примарним значењем „1) језик који се приписује животињама, биљкама, стварима или било чему што нема способност говора“, које је илустровано примерима типа, *немушћи језик* (*кукаца инсеката*, *птица*, *растлиња*, *ствари* или *предмета*; *јаме*, *пешине*, *воде*, *реке* и др.) и са секундарним значењем „2) неразумљив, нејасан језик“: *говорићи немущим језиком који груби људи не разумеју* (в. РСАНУ *језик* изр.).

4.2.3. У речничком дефинисању лексеме *језик* представљено је и његово интерпретационо поље, које образују интерпретационе когнитивне компоненте као део човековог сазнања и доживљавања језика у свакодневном искуству његове употребе. Ове компоненте се групишу у одређене зоне: вредносна, аксиолошка зона, заснована на општим оценама (добро, лоше, пожељно, непожељно, прихватљиво), као и естетске, моралне, емоционалне⁸ оцене, које су потврђене духовним и моралним вредносним ставовима о језику у наведеним примерима из књижевног дискурса (в. пр. наведене у т. 4.2).

4.2.4. Са вредносном зоном у интерпретационом пољу у концептуализацији појма *ЈЕЗИК* у српском језику преплиће се утилитарна зона која обједињује когнитивне компоненте које означавају утилитаран, прагматички однос човека према концептуалном појму, одражавајући знања повезана са могућношћу и начинима коришћења концептуалног појма у практичне сврхе, што је назначено у значењу *језик* „3. служи људима, припадницима одређене људске заједнице као главно средство за изражавање мисли и осећања“; затим као оцена о великим изражајним могућностима српског језика и о његовој прогресивној улози у историјском развоју, што је, такође, потврђено већ наведеним примерима. У овој зони реализују се информације за шта све служи језик, зашто је потребан, шта се са њим може постићи, а што је у Речнику издвојено као следеће значење: *језик* „4.а. начин изражавања, исказивања мисли и осећања звучним, вербалним средствима, речима, говор; речи; разноликост речи, речник, лексика“ (делове дефиниције истакли аутори).

У наведеним примерима лексема *језик* јавља се у спојевима са придевима или у предикатским синтагмама, истичући индивидуалну и личносну особеност начина изражавања у говору или писању, као у примерима типа: *говорићи својим језиком*, *језиком који одговара карактеру и*

црквенословенски језик). Оне одражавају и посебне менталности које проистичу из различите идеологије, различитог поимања језичких и социјалних вредности и сл. (исп. Степанов 2001: 259–265, под одредницом *језик*).

⁸ Опште оцене одражавају се само у интерпретационом пољу, а конкретне у разним зонама енциклопедијског поља, диференцијалној и идентификационој зони (Стернин 2008: 9), што ће се показивати у даљој нашој анализи речничког материјала.

начину схватања; говорити сликовитим језиком, индивидуални језик писаца; односно изграђен стил као однеговани промишљени и пробрани начин изражавања у писању, потврђен примерима: *крисћални језик сћарије срјске пријовейке*; *У овој књизи језик је чист као суза*; *Језик у овом делу је пробран, корекћан, изразит*, и варијантним изразом *Езојов, езојовски (езојски) језик* са значењем „као у Езоповим баснама, алегоријски језик, алегорично казивање“, као посебан стил изражавања, нарочито актуелан у књижевним дискурсима: Свифт израђује оштро нацртану моралну слику те епохе, ма да често у друго рухо одевене и са измењеним *ласом езојској језика* (в. РСАНУ *језик* изр).

4.2.5. Елементе концепта ГОВОР, дефинисане у значењу *језик* **4.а.** употпуњује и наивно са знање да је језик способност која се може изгубити, што је потврђено значењем *језик* „**4.в.** моћ, способност говорења” (делове дефиниције истакли аутори): *изгубићи језик* (услед болести, изнемоглости), које се реализује у условима угрожености ове способности, што имплицира оптималне услове за реализацију говорне способности у виду регулативне когнитивне компоненте, уносећи нову информацију у регулативну зону интрпретативног поља (исп. Стернин 2008: 9–10).

Овој зони припада и маркирана специјална употреба лексеме *језик*, представљена као значење *језик* „**5.** вој. заробљеник од кога треба изнудити обавештења, податке о непријатељској војсци, плановима непријатеља и сл.“⁹, а потврђена примерима: *добавићи језик* од Татара; „ухватити један *језик*“, то јест једног Аустријанца који ће морати причати; Засада немамо тачно података о непријатељу. Још нисмо ухватили ниједан „*језик*” — заробљеника; Имао је [непријатељ] задатак да ухвати „*жив језик*”. У војном регистру метафорично и личносно маркирана употреба лексеме *језик* у значењу ‘лице, особа, онај који зна тајне’ засновано је на синегдохи: говорни орган човека → човек, а представља когнитивну компоненту о потреби ћутања, прећуткивања, неодавања тајне у одређеној ситуацији, у овом случају ратној ситуацији.

Једно од важних обележја језика је и његова национална маркираност, на основу чега се развило следеће значење: *језик* „**6.** заст. већа етничка група, народ.“, потврђено примером: До гроба не смијем вратити се у свој завичај, већ сам *осућен међу туђим језиком тирајати дане*.

У овом значењу истиче се етничка важност језика као обележје личног и националног идентитета, на основу метонимије: језик као основно обележје етничке заједнице, народа → етничка заједница, народ. Ово застарело периферно значење засновано је на емоционалној компоненти која је регулисана условом постојања опозиције свој – туђи у одређеној ситуацији, у којој се живот међу туђим (народом, језиком) доживљава негативно, што је, такође, значајна информација за регулативну зону концепта.¹⁰

Значење овако необичне употребе лексеме *језик* у последња два случаја препознаје се само на основу контекста који указују на прагматичке елементе ситуације истичући релевантне параметре који регулишу реализацију одређеног значења.

⁹ У народу се за војника који одаје тајне користи израз **бити проливен на језику, бити проливена језика** *бићи брбљив, склон одавању тајни*, што је потврђено у примеру: Облик ратовања ... мора [се] крити од непријатеља, а и од својих војника проливена језика (в. РСАНУ *језик* изр.)

¹⁰ У структури концепта, осим макрокомпонената енциклопедијског и интерпретационог поља, реализују се и компоненте у виду когнитивних слојева концепта, који маркирају садржај концептуалног поља или зоне у виду одређених квалификатора, као што су нпр. вредносни или неутрални слој, позитивни или негативни слој, савремени или историјски когнитивни слој и др. (Стернин 2008: 10). У питању су информације које су већ истакнуте у реконструкцији концепта *језик* у анализи речничког материјала. Историјски когнитивни слој (издвојен у значење *језик* 6 у РСАНУ или као под значење значења **б.** у РЈА потврђено примером *umrijeti s jezikom ili bez jezika* са значењем *javiti ili ne javiti pri smrti svoju zadnju volju (testamenat)*, поред наведених маркираних значења, нарочито карактеристичних за застареле фразеолошке изразе и пословице, указује на елементе садржаја концепта *језик* који нису актуелни у савременом језику, али су значајни за дијхрони план концепта и динамику његовог развоја, јер одражавају когнитивно народно, колективно памћење, што је, поред два наведена случаја, посведочено застарелим пословицама и фраземама (исп. Стернин 2008: 11).

5. ЗАКЉУЧАК

5.1. Речници савременог српског језика показују да у концептуализацији појма *ЈЕЗИК* учествују различита знања чији су елементи детаљно описани како у речничким дефиницијама лексеме *језик* тако и у њеним карактеристичним спојевима са другим лексемама, као и у богатој фразеологији и пословицама. Поред елемената актуелне научне слике овог појма и његовог терминолошког садржаја, заснованих на сазнањима у областима анатомије и лингвистике, речнички материјал показује и његову општу наивну језичку слику засновану на лаичком сазнању и употреби језика као средства споразумевања савремених носилаца српског језика у свакодневним ситуацијама. Свакодневна језичка слика овог појма профилисана је бројним параметрима: физичким, менталним, етничким, типолошким, аксиолошким, естетским, моралним, емоционалним и утилитарним, који указују на бројне елементе и вишеслојност концептуалног и семантичког поља лексеме *језик* и појма *ЈЕЗИК*. Ову слику значајно проширују фразеологизми и пословице са компонентом *језик* у свом саставу на основу различитих метонимијско-метафоричних трансформација основног, анатомског значења лексеме *језик*, о чему ће више бити речи у нашем посебном раду.

5.2. Савремена вишеслојна језичка слика концепта *ЈЕЗИК*, заснована на лаичком сазнању носилаца српског језика, представљена је са више аспеката комбиновањем различитих приступа: лексичкосемантичке, когнитивне и структурне анализе. Лексичкосемантичком анализом установили смо лингвистичке параметре (семантичке, парадигматске и синтагматске) лексеме *језик*, номината концепта, релевантне за реконструкцију концепта и за одређивање њеног места у лексичком систему српског језика. Когнитивном анализом установили смо како концептуални састав свеобухватне концептосфере концепта *ЈЕЗИК*, која осим апстрактних, когнитивних компоненти структурно уређених, обухвата и конкретне, материјалне језичке реализације у виду појмова *ЈЕЗИК*, *ГОВОР*, *РЕЧ* и *ГЛАС*, тако и њихову међусобну хијерархијску уређеност у заједничкој концептосфери. Такође, ова анализа је показала и статус наведених концепата у реализацији заједничког концептуалног поља, у којем концепт *ЈЕЗИК* заузима базичну, језгрену позицију, концепти *ГОВОР* и *РЕЧ* ближу периферију, а концепт *ГЛАС* даљу периферију. Реализована значења лексеме *језик* са примерима употребе пружила су нам могућност да покажемо и начин представљања сложеног садржаја концепта са различитим типовима компоненти: сазнајним, когнитивним и субјективним, конотативним. Когнитивне компоненте распоређују се у енциклопедијско поље; оне онтолошке у језгро асоцијативног поља, а друге сазнајне компоненте у његову идентификациону или диференцијалну зону (исп. Стернин 2008). Субјективне, конотативне компоненте концепта групишу се или у посебне маркирне зоне: аксиолошку, естетску, моралну, емоционалну и утилитарну, или се наслојавају на различите делове енциклопедијског поља у виду маркираних слојева.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1998). *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I и II. У: Изабрана дела Александра Белића, том I: *Општи лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васић, Вера (2011). Речима о речи. У: *Лексикологија, ономастика, синтакса* (В. Ружић, С. Павловић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Ваньжоу, Гао (2021). Концепты «язык» и «речь» в русской и китайской лингвокультуре. Магистерская диссертация. Минск: Белорусский государственный университет Филологический факультет.
- Стернин, И.А. (2008). Основные компоненты структуры концепта и проблема сопоставления концептов. *Язык и национальное сознание*. Вып. 10 (научный ред. И.А. Стернин). Воронеж: «Истоки», 4–23.
- Степанов Ю.С. (2001). *Концепты. Словарь русской культуры*. Опыт исследования. 2. изд., испр. и доп. Москва: Школа Языки русской культуры.
- Ромашко, С.А. (1991). „Язык”: структура концепта и возможности развертывания лингвистических концепций. У: *Лингвистический анализ языка. Культурные концепты* (Н.Д. Арутюнова, ред.). Москва: Наука, 161–163.

- Левонтина, И.Б. (2000). Речь vs язык в современном русском языке. У: *Язык о языке* (Н.Д. Арутюнова, ред.). Москва: Языки русской культуры, 271–289.
- Кашкин, В.Б. (2002). Бытовая философия языка и языковые контрасты. У: *Теоретическая и прикладная лингвистика*. Вып. 3. *Аспекты межкультурной деятельности*. Воронеж: ВГТУ, 4–34.
- Полиниченко, Д.Ю. (2004). Естественный язык как лингвокультурный семиотический концепт (на материале русского и английского языков). Дисс. ... канд. филол. наук. Краснодар.
- Vasić, V., Vlahović P. (2009). Termini iz oblasti dvo/višejezičnosti u srpskohrvatskom i francuskom jeziku. U: *Višejezični svet Melanije Mikeš* (P. Vlahović, R. Bugarski, V. Vasić, ur.). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije; Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

РЕЧНИЦИ

- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1: *Речник српског језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
- РМС 6: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI* (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, 1–22 (1959–2023). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1971–1973). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

THE CONCEPT OF “LANGUAGE” ON THE SYSTEMIC – DICTIONARY MATERIAL

Summary

428

The paper reconstructs the concept of LANGUAGE based on systemic and lexicographic material from relevant Serbian dictionaries, following the theoretical-methodological approach of cognitive and conceptual ethnolinguistics. Diachronic and etymological aspects of this concept are analyzed using material from Skok’s etymological dictionary and the historical dictionary (RJA). Its contemporary aspects are examined using material from the Serbian Academy of Sciences and Arts Dictionary (RSANU), which, in addition to the numerous meanings of the lexeme “jezik” (language), nominalizations of the concept, and their extensive definitions, also presents rich linguistic material in the form of contextual examples, characteristic collocations with other lexemes, a wealth of phraseology, and proverbs.

Through lexical-semantic, cognitive, and structural analysis, it is demonstrated that in everyday human understanding and valuation of the concept of LANGUAGE, similar to scientific knowledge, the concept is conceptualized as a highly abstract mental construct and as a physical, verbal realization in the form of the fundamental means of communication, with systematically organized linguistic units (sounds, words, sentences, grammatical and other rules).

The naive, layman’s image of the concept of LANGUAGE, based on its encyclopedic, scientific picture, and the basic denotative content of the term, is complemented by mental, ethnic, value, emotional, and utilitarian components. Among other things, the following value attitudes are emphasized: the ethnic importance of language as a characteristic of personal and national identity, the significant expressive potential of the Serbian language, and its important role in the progressive historical development of the Serbian community.

Keywords: language, language image, concept, cognitive ethnolinguistics, Serbian language

Stana Ristić

Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija

ristic.stana@gmail.com

Ivana Lazić Konjik

Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija

ivana.konjik@tsj.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
811.163.41:811.1(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору [Електронски извор] : тематски зборник. [Књ.] 11. [Део] 2 / [уреднице Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Јасмина Дражић]. - Нови Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2024

Начин приступа (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2024/978-86-6065-879-3>. - Насл. с насловног екрана. - Опис заснован на стању дана 1.11.2024. - У колофону упор. ств. насл. на више језика. - Радови на више језика. - Текст ћир. и лат. - Стр. 7-8: Предговор / Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Јасмина Дражић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6065-879-3 (ФФ)

а) Европски језици -- Зборници б) Српски језик -- Европски језици --
Контрастивна анализа -- Зборници в) Европска књижевност -- Зборници г)
Култура -- Зборници

COBISS.SR-ID 155915785

ISBN 978-86-6065-879-3

9 788660 658793